T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

YENİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI

KIRGIZCANIN ÇOK ZAMANLI SES BİLGİSİ

(Doktora Tezi)

Zhamila ARZYBAEVA ALKAN

BURSA – 2023

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

YENİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI

KIRGIZCANIN ÇOK ZAMANLI SES BİLGİSİ

(Doktora Tezi)

Zhamila ARZYBAEVA ALKAN

Danışman:

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN

İkinci Danışman: Prof. Dr. Emine YILMAZ

BURSA – 2023

ÖZET

Yazar adı soyadı : Zhamila ARZYBAEVA ALKAN

Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim dalı : Türk Dili ve Edebiyatı

Bilim dalı : Yeni Türk Dili

Tezin niteliği : Doktora Tezi

Mezuniyet tarihi : ……/……/2023

Tez danışmanları : Prof. Dr. Hatice ŞAHİN, Prof. Dr. Emine YILMAZ

Kırgızcanın Çok Zamanlı Ses Bilgisi

Dildeki sesler genellikle korunsa da zaman içerisinde çeşitli nedenlerden ötürü değişebilir. Bir ses değişmesinin gerçekleşmesi koşulludur. Herhangi bir değişim, sınırlı zaman için geçerlidir. Başka bir ifadeyle değişim sürekli değildir, tamamlanır. Böylece aynı dilin kolları birbirinden farklılık göstermeye başlar. Bu bağlamda dilin çok zamanlı ses bilgisi ayrıca önem kazanır.

Ele alınan çalışmada Kırgızcanın çağdaş sözvarlığından hareketle çok zamanlı ses bilgisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunun için önce Kırgızcanın Açıklamalı Sözlüğünden (Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү, 2015) Türkçe kökenli sözcükler belirlenmiş; sırasıyla Orta Türkçe, Eski Türkçe ve gerektiği durumlarda Ana Türkçe şekiller verilerek incelemede kullanılmak üzere bir havuz oluşturulmuştur. Madde başlarının mümkün oldukça etimolojisi verilmeye çalışılmıştır. Ardından Eski Türkçedeki her sesin Kırgızcadaki durumu ele alınmıştır. Birincil uzun ünlüler ve ses öbekleri, ilgili yerlerde ayrı birer başlık altında değerlendirilmiştir. Ses olayları ise art zamanlı ve eş zamanlı olmak üzere ayrı bölüm hâlinde incelenmiştir.

Her ses mümkün olduğu ölçüde fazla örnekle test edilerek değişimlerin sebepleri belirlenmeye çalışılmıştır. Eski Türkçeden Kırgızcaya tüm seslerdeki değişimler bütün olarak ele alındığı için bu değişimlerin *relative kronolojisi'*nin tespit edilebilirliği ortaya konmuştur. Gerekli açıklamalarda Türk dillerinin karşılaştırmalı ses bilgisi çalışmalarına da başvurulmuştur.

Bulgu ve tespitlerin değerlendirildiği sonuç bölümüne incelenmiş sözcüklerin listesi eklenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kırgızca, Eski Türkçe, Ses Bilgisi, Art Zamanlı Ses Bilgisi, Eş Zamanlı Ses Bilgisi

ABSTRACT

Name and surname	: Zhamila ARZYBAEVA ALKAN
University	**:** Bursa Uludag University
Institute	: Institute of Social Sciences
Field	: Turkish Language and Literature
Subfield	: Turkish Language
Degree awarded	: Doctorate
Date of degree awarded	: ……/……/2023
Supervisors	: Prof. Dr. Hatice ŞAHİN, Prof. Dr. Emine Yılmaz

A Diachronic and Synchronic Phonology of Kyrgyz

Although the sounds in the language are usually preserved, they can change over time for different reasons. Phonetic changes depend on various conditions. Any phonetic change is valid for a limited time period. In other words, change is not permanent, it has completed in time. Thus, the branches of the same language begin to differ from each other. In this context, diachronic and synchronic phonology of the language comes into prominence.

In this study, it has been tried to reveal diachronic and synchronic phonetic of Kyrgyz language based on the contemporary vocabulary. For this, firstly, words of Turkish origin were determined from the Kyrgyz Annotated Dictionary (Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү, 2015); a pool of words was created to be used for the study by giving examples from Middle Turkish, Old Turkish and, when necessary, Proto-Turkic. We have tried to give the etymology of the headwords as much as possible. Then, each sound in Old Turkish in Kyrgyz was discussed. Primary long vowels and sound phrases were evaluated under separate headings where relevant. Phonetic changes, on the other hand, were examined in separated sections as diachronic and synchronic.

Each sound was tested with as many samples as possible and the reasons for the changes were tried to be determined. Since the changes in all sounds from Old Turkish to Kyrgyz are considered as a whole, the detectability of the *relative chronology* of these changes has been revealed. In the necessary explanations, comparative phonetic studies of Turkish languages were also applied.

A list of the examined words is added to the conclusion section where the findings and determinations are evaluated.

Key Words: Kyrgyz, Old Turkish, Phonology, Diachronic Phonology, Synchronic Phonology

ÖNSÖZ

Kırgızcanın sözvarlığından hareketle çok zamanlı ses bilgisinin ortaya konmasını amaçlayan bu çalışmada öncelikle *Kırgızcanın Açıklamalı Sözlüğünden* (Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү) Türkçe kökenli sözcükler belirlenmiş; sırasıyla Orta Türkçe, Eski Türkçe ve gerektiği durumlarda Ana Türkçeye götürülerek, incelemeye kullanılmak üzere bir havuz oluşturulmuştur. Oluşturulan havuzdan 1528 sözcük Kırgızcanın çok zamanlı ses bilgisini ortaya koymak amacıyla incelenmiştir.

Birinci bölümde Eski Türkçede mevcut olan her sesin Kırgızcadaki durumu ayrı alt başlıklar altında incelenmiştir. İkinci bölümde Art zamanlı Ses Olayları başlığı altında Kırgızcadaki tamamlanmış ses olayları; üçüncü bölümde Eş zamanlı Ses Olayları/Nöbetleşmeler başlığı altında tamamlanmamış ses olayları ele alınmıştır.

Gerek ele alınan bu tezde, gerek doktora eğitim sürecinde destek ve teşvikini eksik etmeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Hatice Şahin'e çok teşekkür ederim. Uzaktan derslerine katılmama izin vererek ve dışarıdan ikinci danışmanlığımı kabul ederek tezime birikimleriyle katkı sağlayan Prof. Dr. Emine Yılmaz'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Tez izleme komitesinde bulunan hocalarım Prof. Dr. Semra Alyılmaz, Prof. Dr. Kerime Üstünova ve Prof. Dr. Hülya Taş'a görüş ve katkılarından dolayı ayrı ayrı teşekkür ederim. Doktora eğitimin boyunca cokça yardımını gördüğüm Arş. Gör. Dr. Ebru Kuybu Durmaz özel bir teşekkürü hak eder. Ayrıca tezime değerli katkıları olan Özge Çağlama, Ayşe Günay ve burada anmadığım diğer arkadaşlarıma da teşekkür etmeden geçemeyeceğim. Bu tez de dâhil tüm eğitim sürecim boyunca desteğini esirgemeyen aileme; maddi ve manevi destekçim olan eşim Mert Alkan'a ve varlığıyla beni mutlu eden kızım Aybilge'ye çok teşekkürler.

Zhamila ARZYBAEVA ALKAN

BURSA / 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**
ABSTRACT ..... **ii**
ÖNSÖZ ..... **iv**
İÇİNDEKİLER ..... **v**
KISALTMALAR ..... **xvii**
İŞARETLER ..... **xix**
GİRİŞ 1
1. ÇALIŞMANIN KONUSU VE KAPSAMI 1
2. ÇALIŞMANIN AMACI VE ÖNEMİ 1
3. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ 2
4. KIRGIZCA ARAŞTIRMALARIN TARİHÇESİ 5
4.1. Kırgızcanın Türk Dilleri Tasnifindeki Yeri 5
4.2. Kırgızcanın Tarihi Gelişimi 7
4.3. Kırgızca Üzerine Araştırmalar 8

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ÜNLÜLER 13
1.1. Birincil Uzun Ünlüler 13
1.1.1. Birincil Uzun Ünlülerin Korunması 13
1.1.1.1. İlk Seste Birincil Uzun Ünlülerin Korunması 15
1.1.1.2. İlk Hece İkinci Seste Birincil Uzun Ünlülerin Korunması 15
1.1.2. Birincil Uzun Ünlülerin Seslik İzleri 17
1.1.2.1. Ünsüz Ötümlüleşmesi 17
1.1.2.1.1. Söz İçinde -t- > -d- Ötümlüleşmesi 17
1.1.2.1.2. Söz İçinde -ç- > -c- Ötümlüleşmesi 18
1.1.2.2. Ünsüz İkizleşmesi 18
1.1.2.3. Diftonglaşma 19
1.1.2.3.1. İlk Hece İkinci Seste Diftonglaşma: -ī->-ıy- 19
1.1.2.3.2. İlk Hece İkinci Seste Diftonglaşma: -ī̄->-iy- 19
1.1.2.4. Öndamaksıllaşma 19
1.1.2.4.1. İlk Hece İlk Seste ı- > i- 20

1.1.2.4.2. İlk Hece İkinci Seste -ı->-i- 20
1.1.2.4.3. İlk Hece İkinci Seste -o->-ü- 20
1.1.2.5. Ünlü Türemesi 21
1.1.2.5.1. İlk Hece İlk Seste Ünlü Türemesi 21
1.1.2.5.2. İkinci Hecede Ünlü Türemesi 21
1.1.2.6. Ünsüz Türemesi 22
1.1.2.6.1. Söz İçinde -r- Türemesi 22
1.2. Eski Türkçe Ünlülerin Kırgızcadaki Durumu 23
1.2.1. Eski Türkçe Düz Ünlülerin Kırgızcadaki Durumu 23
1.2.1.1. Eski Türkçe a Sesinin Kırgızcadaki Durumu 23
1.2.1.1.1. İlk Hecede a Korunması 23
1.2.1.1.2. İlk Hecede a > ı Değişmesi 24
1.2.1.1.3. İlk Hece Dışında a Korunması 25
1.2.1.1.4. İlk Hece Dışında a > o Değişmesi 25
1.2.1.1.5. İlk Hece Dışında a > ı Değişmesi 28
1.2.1.2. Eski Türkçe e Sesinin Kırgızcadaki Durumu 28
1.2.1.2.1. İlk Hecede e Korunması 28
1.2.1.2.2. İlk Hecede e > i Değişmesi 29
1.2.1.2.3. İlk Hecede e > ö Değişmesi 30
1.2.1.2.4. İlk Hecede e > ü Değişmesi 30
1.2.1.2.5. İlk Hece Dışında e Sesinin Korunması 30
1.2.1.2.6. İlk Hece Dışında e > ö Değişmesi 31
1.2.1.3. Eski Türkçe ė Sesinin Kırgızcadaki Durumu 35
1.2.1.4. Eski Türkçe ı Sesinin Kırgızcadaki Durumu 39
1.2.1.4.1. İlk Hecede ı Korunması 39
1.2.1.4.2. İlk Hecede ı > a Değişmesi 39
1.2.1.4.3. İlk Hecede ı > i Değişmesi 40
1.2.1.4.4. İlk Hecede ı > u Değişmesi 41
1.2.1.4.5. İlk Hece Dışında ı Korunması 41
1.2.1.4.6. İlk Hece Dışında ı > a Değişmesi 41
1.2.1.4.7. İlk Hece Dışında ı > u Değişmesi 42
1.2.1.4.8. İlk Hece Dışında ı > o Değişmesi 43

1.2.1.4.9. İlk Hece Dışında ı Düşmesi 44
1.2.1.5. Eski Türkçe i Sesinin Kırgızcadaki Durumu 44
1.2.1.5.1. İlk Hecede i Korunması 44
1.2.1.5.2. İlk Hecede i > e Değişmesi 45
1.2.1.5.3. İlk Hecede i > ı Değişmesi 45
1.2.1.5.4. İlk Hecede i > ü Değişmesi 45
1.2.1.5.5. İlk Hece Dışında i Korunması 46
1.2.1.5.6. İlk Hece Dışında i > e Değişmesi 46
1.2.1.5.7. İlk Hece Dışında i > ö Değişmesi 47
1.2.1.5.8. İlk Hece Dışında i > ü Değişmesi 47
1.2.1.5.9. İlk Hece Dışında i Düşmesi 48
1.2.2. Eski Türkçe Yuvarlak Ünlülerin Kırgızcadaki Durumu 49
1.2.2.1. Eski Türkçe o Sesinin Kırgızcadaki Durumu 49
1.2.2.1.1. İlk Hecede o Korunması 49
1.2.2.1.2. İlk Hecede o > a Değişmesi 50
1.2.2.1.3. İlk Hecede o > u Değişmesi 50
1.2.2.1.4. İlk Hecede o > ü Değişmesi 50
1.2.2.1.5. İlk Hece Dışında o > ı Değişmesi 50
1.2.2.2. Eski Türkçe ö Sesinin Kırgızcadaki Durumu 50
1.2.2.2.1. İlk Hecede ö Korunması 51
1.2.2.2.2. İlk Hecede ö > ü Değişmesi 52
1.2.2.2.3. İlk Hecede ö > e Değişmesi 52
1.2.2.2.4. İlk Hecede ö > o Değişmesi 52
1.2.2.3. Eski Türkçe u Sesinin Kırgızcadaki Durumu 52
1.2.2.3.1. İlk Hecede u Korunması 52
1.2.2.3.2. İlk Hece Dışında u Korunması 53
1.2.2.3.3. İlk Hece Dışında u > ı Değişmesi 53
1.2.2.3.4. İlk Hece Dışında u > o Değişmesi 57
1.2.2.3.5. İlk Hece Dışında u Düşmesi 58
1.2.2.4. Eski Türkçe ü Sesinin Kırgızcadaki Durumu 58
1.2.2.4.1. İlk Hecede ü Korunması 58
1.2.2.4.2. İlk Hecede ü > i Değişmesi 59

1.2.2.4.3. İlk Hecede ü > e Değişmesi 59
1.2.2.4.4. İlk Hecede ü > ı Değişmesi 59
1.2.2.4.5. İlk Hece Dışında ü Korunması 59
1.2.2.4.6. İlk Hece Dışında ü > i Değişmesi 60
1.2.2.4.7. İlk Hece Dışında ü > ö Değişmesi 62
1.2.2.4.8. İlk Hece Dışında ü Düşmesi 62
2. ÜNSÜZLER 63
2.1. Eski Türkçe Ünsüzlerin Kırgızcadaki Durumu 63
2.1.1. Dudak Ünsüzleri 63
2.1.1.1. Eski Türkçe b Sesinin Kırgızcadaki Durumu 63
2.1.1.1.1. Söz Başında b- Korunması 63
2.1.1.1.2. Söz Başında b- > m- Değişmesi 64
2.1.1.1.3. Söz İçinde -b- Korunması 67
2.1.1.1.3. Söz İçinde –b- > -m- Değişmesi 67
2.1.1.1.4. Söz İçinde -b- > -p- Değişmesi 68
2.1.1.1.5. Söz İçinde -b-> -w- > -y- Değişmesi 68
2.1.1.1.6. Söz İçinde -b- Düşmesi 68
2.1.1.2. Eski Türkçe m Sesinin Kırgızcadaki Durumu 69
2.1.1.2.1. Söz Başında b- ~ m- ? 69
2.1.1.2.2. Söz İçinde -m- Korunması 69
2.1.1.2.3. Söz Sonunda -m Korunması 70
2.1.1.3. Eski Türkçe p Sesinin Kırgızcadaki Durumu 71
2.1.1.3.1. Söz İçinde –p- Korunması 71
2.1.1.3.2. Söz İçinde -p- > -b- Değişmesi 71
2.1.1.3.3. Söz İçinde -p- > -b- > -m- Değişmesi 72
2.1.1.3.4. Söz Sonunda -p Korunması 73
2.1.2. Diş ve Diş Eti Ünsüzleri 73
2.1.2.1. Eski Türkçe t Sesinin Kırgızcadaki Durumu 74
2.1.2.1.1. Söz Başında t- Korunması 74
2.1.2.1.2. Söz Başında t- > d- Değişmesi 76
2.1.2.1.3. Söz Başında t- > ş- Değişmesi 77
2.1.2.1.4. Söz İçi ve Söz Sonunda –t-, –t Korunması 77

2.1.2.1.5. Söz İçinde –t- > -d- Değişmesi 86
2.1.2.1.5. Söz İçinde -t- > -k- Değişmesi 87
2.1.2.2. Eski Türkçe d Sesinin Kırgızcadaki Durumu 87
2.1.2.2.1. Söz İçi ve Söz Sonunda –d-, -d > -y-, -y Değişmesi 88
2.1.2.2.2. Söz İçi ve Söz Sonunda -d-, -d Korunması 92
2.1.2.2.3. Söz İçinde -d- > -z- Değişmesi 93
2.1.2.2.4. Söz Sonunda -d > -t Değişmesi 93
2.1.2.2.5. Söz İçinde -d- > -y- > -g- Değişmesi 93
2.1.2.2.6. Söz İçinde -d- (> -y-) Düşmesi 94
2.1.2.3. Eski Türkçe ç Sesinin Kırgızcadaki Durumu 94
2.1.2.3.1. Söz Başında ç- Korunması 94
2.1.2.3.2. Söz İçinde -ç- Korunması 95
2.1.2.3.3. Söz İçinde -ç- > -c- Değişmesi 98
2.1.2.3.4. Söz İçinde -ç- > -ş- Değişmesi 99
2.1.2.3.5. Söz Sonunda -ç Korunması 99
2.1.2.4. Eski Türkçe s Sesinin Kırgızcadaki Durumu 101
2.1.2.4.1. Söz Başı s- Korunması 101
2.1.2.4.2. Söz Başı s- > ç- Değişmesi 102
2.1.2.4.3. Söz İçi ve Söz Sonunda –s-, –s Korunması 103
2.1.2.4.4. Söz İçi ve Söz Sonunda -s-, -s > -z-, -z Değişmesi 106
2.1.2.4.5. Söz İçinde –s- > -ç- Değişmesi 107
2.1.2.5. Eski Türkçe z Sesinin Kırgızcadaki Durumu 107
2.1.2.5.1. Söz İçi ve Söz Sonunda -z-, -z Korunması 107
2.1.2.5.2. Söz İçi ve Söz Sonunda -z-, -z > -s-, -s Değişmesi 115
2.1.2.6. Eski Türkçe ş Sesinin Kırgızcadaki Durumu 115
2.1.2.6.1. Söz İçi ve Söz Sonunda -ş-, -ş Korunması 115
2.1.2.6.2. Söz İçinde –ş- > -ç- Değişmesi 124
2.1.2.6.3. Söz Sonunda –ş > -ç Değişmesi 124
2.1.2.7. Eski Türkçe n Sesinin Kırgızcadaki Durumu 124
2.1.2.7.1. Söz İçi ve Söz Sonunda -n-, -n Korunması 124
2.1.2.7.2. Söz İçinde -n- > -d- Değişmesi 135
2.1.2.7.3. Söz İçi ve Söz Sonunda -n-, -n > - ŋ-, -ŋ Değişmesi 135

2.1.2.7.4. Söz İçinde -n- > -m- Değişmesi 136
2.1.2.7.5. n Düşmesi 136
2.1.2.8. Eski Türkçe l Sesinin Kırgızcadaki Durumu 136
2.1.2.8.1. Söz İçi ve Söz Sonunda -l-, -l Korunması 136
2.1.2.8.2. Söz İçi ve Söz Sonunda -l-, -l > -d-, -d Değişmesi 149
2.1.2.8.3. Söz İçinde -l- > -n- Değişmesi 149
2.1.2.8.4. Söz İçinde -l- > -t- Değişmesi 150
2.1.2.8.5. Söz İçinde -l- > -r- Değişmesi 150
2.1.2.8.6. Söz İçinde –l- Düşmesi 150
2.1.2.8.7. Söz İçi ve Söz Sonunda -l-, -l ~ Ø Nöbetleşmesi 150
2.1.2.9. Eski Türkçe r Sesinin Kırgızcadaki Durumu 150
2.1.2.9.1. Söz İçi ve Söz Sonunda -r-, -r Korunması 151
2.1.2.9.2. Söz İçinde -r- > -l- Değişmesi 174
2.1.2.9.3. Söz İçinde -r- Düşmesi 174
2.1.3. Öndamak Ünsüzleri 175
2.1.3.1. Eski Türkçe y Sesinin Kırgızcadaki Durumu 175
2.1.3.1.1. y- > c- Değişmesi 175
2.1.3.1.2. Söz Başında y- > s- Değişmesi 177
2.1.3.1.3. Söz Başında y- Düşmesi 177
2.1.3.1.4. Söz İçi ve Söz Sonunda -y-, -y Korunması 177
2.1.3.2. Eski Türkçe ń Sesinin Kırgızcadaki Durumu 177
2.1.3.2.1. Söz İçinde –ń- > -y- Değişmesi 178
2.1.3.2.2. Söz İçinde –ń- > -n- Değişmesi 178
2.1.3.2.3. Söz İçinde –ń- > -ym-, -yn- 179
2.1.4. Damak Ünsüzleri 179
2.1.4.1. Eski Türkçe K Sesinin Kırgızcadaki Durumu 179
2.1.4.1.1. Söz Başında K- Koruması 180
2.1.4.1.2. Söz Başında k- > g- Değişmesi 180
2.1.4.1.3. Söz İçinde –K- Korunması 180
2.1.4.1.4. Söz İçinde –K- > -G- Değişmesi 182
2.1.4.1.5. Söz İçinde -k- > -t- Değişmesi 185
2.1.4.1.6. Söz Sonunda –K Korunması 185

2.1.4.1.7. Söz Sonunda –k Düşmesi 186
2.1.4.2. Eski Türkçe G Sesinin Kırgızcadaki Durumu 186
2.1.4.2.1. Söz İçinde -G- Korunması 186
2.1.4.2.2. Söz İçinde -G- Düşmesi 188
2.1.4.2.3. Söz Sonunda -G > -K Değişmesi 189
2.1.4.2.4. Söz Sonunda -G > -y Değişmesi 192
2.1.4.2.5. Söz Sonunda –G Düşmesi 194
2.1.4.3. Eski Türkçe ŋ Sesinin Kırgızcadaki Durumu 195
2.1.4.3.1. Söz İçi ve Söz Sonu -ŋ-, -ŋ Korunması 196
2.1.4.3.2. Söz İçi ve Söz sonu –ŋ-, -ŋ > -n-, -n Değişmesi 200
2.1.4.3.3. Söz İçi –ŋ- > -m- Değişmesi 201
2.1.4.3.4. Söz İçi –ŋ- > -g- Değişmesi 201
2. SES ÖBEKLERİ 202
3.1. Eski Türkçe b, v'li Öbeklerin Kırgızcadaki Durumu 202
3.1.1. ab, av > uu 202
3.1.2. aba, ava > oo 203
3.1.3. abu, avu, abı, avı > uu 203
3.1.4. ob, ow > uu 203
3.1.5. obı, owı > oo 203
3.1.6. ub > uu 203
3.1.7. eb, ew > üy 203
3.1.8. ebe, ewe > öö 204
3.1.9. ebü, ebi > üyü 204
3.1.10. evü > öy 204
3.1.11. üb, ib > üy 204
3.2. Eski Türkçe *G'li* Öbeklerin Kırgızcadaki Durumu 204
3.2.1. ag, agı > oo 204
3.2.2. agu > uu 207
3.2.3. agu > aa 207
3.2.4. og, ogı, ogu > uu 207
3.2.5. ogı > u 208
3.2.6. ogu > oo 208

3.2.7. oga > uu 208
3.2.8. ug, ugu > uu 208
3.2.9. ıg > uu 209
3.2.10. adag >> öö 209
3.2.11. ege > ee 209
3.2.12. egü > öö 209
3.2.13. öge > öö 210
3.2.14. ögü > öö 210
3.2.15. ig > üü 210
3.2.16. ėdi, ede > eye > ege ~ ee 210
3.3. Eski Türkçe *ŋ*'li Öbeklerin Kırgızcadaki Durumu 211
3.3.1. aŋa > aa 211
3.3.2. eŋe, eŋi > ee 211
3.3.3. öŋü > öö 211

İKİNCİ BÖLÜM

1. ART ZAMANLI SES OLAYLARI 212
1.1. Ünlülerde Ses Olayları 212
1.1.1. Daralma 212
1.1.1.1. a > ı 212
1.1.1.2. e > i 213
1.1.1.3. o > u 213
1.1.1.4. ö > ü 213
1.1.2. Genişleme 214
1.1.2.1. ı > a 214
1.1.2.2. i > e 214
1.1.2.3. u > o 214
1.1.2.4. ü > ö 215
1.1.3. Yuvarlaklaşma 215
1.1.3.1. a > o 215
1.1.3.2. e > ö 216
1.1.3.3. e > ü 216
1.1.3.4. ı > o 217

1.1.3.5. ı > u 217
1.1.3.6. i > ö 217
1.1.3.7. i > ü 217
1.1.4. Düzleşme 218
1.1.4.1. o > a 218
1.1.4.2. o > ı 219
1.1.4.3. ö > e 219
1.1.4.4. u > ı 219
1.1.4.5. ü > i 220
1.1.5. Öndamaksıllaşma 220
1.1.6. Artdamaksıllaşma 222
1.1.7. Ünlü Türemesi 223
1.1.8. Ünlü Düşmesi 224
1.2. Ünsüzlerde Ses Olayları 226
1.2.1. Ünsüz Tekleşmesi 226
1.2.2. Ünsüz Düşmesi 226
1.2.2.1. Söz İçinde –l- Düşmesi 226
1.2.2.2. n Düşmesi 227
1.2.2.3. Söz İçinde –r- Düşmesi 227
1.2.2.4. Söz Başında y- Düşmesi 228
1.2.2.5. Söz İçinde -G- Düşmesi 228
1.2.2.6. Söz Sonunda -g Düşmesi 229
1.2.3. Ünsüz Türemesi 229
1.2.3.1. Söz Başında y- Türemesi 229
1.2.3.2. Söz İçinde -r- Türemesi 230
1.2.3.3. Söz İçinde -l- Türemesi 230
1.2.3.4. Söz İçinde -t- Türemesi 230
1.2.3.5. Söz İçinde -ŋ- Türemesi 230
1.2.4. Aykırılaşma 231
1.2.4.1. Söz İçinde -ll->-ld- Değişmesi 231
1.2.4.2. Söz İçinde -rl->-rd- Değişmesi 231
1.2.4.3. Söz İçinde -rn- > -rd- Değişmesi 231

1.2.4.4. Söz İçinde -ŋl->-ŋd- Değişmesi 231
1.2.4.5. Söz İçinde ? -nl- > -nd- Değişmesi 231
1.2.5. Göçüşme 231
1.2.6. Ötümlüleşme 233
1.2.6.1. Söz Başında t- > d- Değişmesi 233
1.2.6.2. Söz Başında k- > g- Değişmesi 234
1.2.6.3. Söz Başında s- > z- Değişmesi 234
1.2.6.4. Söz İçinde -K- > -G- Değişmesi 235
1.2.6.5. Söz İçinde -p- > -b- Değişmesi 235
1.2.6.6. Söz İçinde -t- > -d- Değişmesi 236
1.2.6.7. Söz İçinde -ç- > -c- Değişmesi 237
1.2.6.8. Söz İçi ve Söz Sonunda -s-, -s > -z-, -z Değişmesi 237
1.2.7. Ötümsüzleşme 237
1.2.7.1. Söz İçinde -b- > -p- Değişmesi 238
1.2.7.2. Söz İçi ve Söz Sonunda -z-, -z > -s-, -s Değişmesi 238
1.2.8. Süreklileşme 238
1.2.8.1. Söz Başı b- ve Söz İçi -m- > m-, -m- Değişmesi 238
1.2.8.2. Söz İçi ve Söz Sonunda -G-, -G > -y-, -y Değişmesi 240
1.2.8.3. Söz İçi ve Söz Sonu –d-, -d > -y-, -y Değişmesi 240
1.2.9. Kaynaşma 241
1.2.10. Ünsüz Ayrışması 241
1.3. Ünlü ve Ünsüzlerde Meydana Gelen Ses Olayları 241
1.3.1. Büzülme 241
1.3.2. Hece Düşmesi 242
1.3.3. Benzeşme 242
1.3.3.1. Gerileyici Benzeşme 242
1.3.3.2. İlerleyici Benzeşme 243
1.3.4. Analoji 244

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. EŞ ZAMANLI NÖBETLEŞMELER 245
1.1. Ünlülerde Nöbetleşmeler 245
1.1.1. Geniş Ünlü ~ Dar Ünlü Nöbetleşmesi 245

1.1.1.1. a ~ ı Nöbetleşmesi 245
1.1.2. Düz Ünlü ~ Yuvarlak Ünlü Nöbetleşmesi 246
1.1.2.1. i ~ üü Nöbetleşmesi 246
1.1.3. Ünlülerin Sıfırla Nöbetleşmesi 246
1.1.3.1. Geniş Ünlü ~ Ø Nöbetleşmesi 246
1.1.3.2. Dar Ünlü ~ Ø Nöbetleşmesi 247
1.1.4. Uzunluk ~ Kısalık Nöbetleşmesi 248
1.2. Ünsüzlerde Nöbetleşmeler 248
1.2.1. Ötümlülük ~ Ötümsüzlük Nöbetleşmesi 248
1.2.1.1. K ~ G Nöbetleşmesi 248
1.2.1.2. p ~ b Nöbetleşmesi 249
1.2.1.3. t ~ d Nöbetleşmesi 249
1.2.2. Ünsüzlerin Sıfırla Nöbetleşmesi 249
1.2.2.1. l ~ Ø Nöbetleşmesi 249
1.2.2.2. n ~ Ø Nöbetleşmesi 250
1.2.3. Ünsüz Tekleşmesi 250
1.2.4. Büzülme 250
1.2.5. Dudak Ünsüzlerinin Nöbetleşmesi 250
1.2.5.1. b ~ m Nöbetleşmesi 250
1.2.6. Damak Ünsüzlerinin Nöbetleşmesi 251
1.2.6.1. k ~ ŋ Nöbetleşmesi 251
1.2.7. Burun Ünsüzlerinin Nöbetleşmesi 251
1.2.7.1. n ~ m Nöbetleşmesi 251
1.2.8. Diş ve Dişeti Ünsüzlerinin Nöbetleşmesi 251
1.2.8.1. l ~ d, t Nöbetleşmesi 251
1.2.8.2. n ~ d, t Nöbetleşmesi 251
1.2.8.3. y ~ lc ? Nöbetleşmesi 252
1.2.8.4. d, t ~ c, ç Nöbetleşmesi 252
1.2.9. Zamirlerin Çekiminde Nöbetleşmeler 252
1.2.9.1. Kişi Zamirleri 252
1.2.9.2. İşaret Zamirleri ve Türevleri 253
1.2.10. Fiil Çekiminde Nöbetleşmeler 253

1.2.10.1. Teklik Birinci Kişi Eki mIn ~ m Nöbetleşmesi 253
1.2.10.2. Birleşik Fiillerde Nöbetleşme 253
SONUÇ 254
Sözlük Listesi 260
KAYNAKÇA 308
ÖZGEÇMİŞ ..... Error! Bookmark not defined.

KISALTMALAR

AA : Anadolu ağızları

Alt. : Altayca

Ar. : Arapça

AT : Ana Türkçe

Az. : Azerice

bk. : bakınız

Blk. : Balkarca

Bşk. : Başkurtça

Çağ. : Çağatayca

Çul. : Çulumca

Çuv. : Çuvaşça

ET : Eski Türkçe

ET : Eski Türkçe

EUyg. : Eski Uygurca

Far. : Farsça

Gağ. : Gagavuzca

Hak. : Hakasça

Hal. : Halaççа

Jap. : Japonca

KA : Kırgızcanın ağızları

Kıp. : Kıpçakça

Kklp. : Karakalpakça

Kmk. : Kumukça

Kor. : Korece

Krç-Blk. : Karaçay-Balkarca

Krg. : Kırgızca

Krm. : Karaimce

krş. : karşılaştırınız

Küer. : Küerikçe

Kzk. : Kazakça

Mac. : Macarca

Moğ. : Moğolca

Nij. : Nijniy Novgorod (Tatarcanın ağzı)

Orh. : Orhon Türkçesi

OT : Orta Türkçe

OT : Orta Türkçe

Özb. : Özbekçe

Rus. : Rusça

Sag. : Sagayca

SUyg. : Sayı Uygurca

Şor. : Şorca

Tat. : Tatarca

Tel. : Teleütçe

Tkm. : Türkmence

Tof. : Tofalarca

TT : Türkiye Türkçesi

Tuv. : Tuvaca

Uyg. : Uygurca

Yak. : Yakutça

YUyg. : Yeni Uygurca

İŞARETLER

A : a, e

G : ġ, g

K : ķ, k

I : ı, i

U : u, ü

X : ı, i, u, ü

- : Fiilin mastar şekli.

< : Okun içi ilk biçimi gösterir.

<< : Birden fazla gelişmeyi gösterir.

GİRİŞ

1. ÇALIŞMANIN KONUSU VE KAPSAMI

Dildeki sesler genellikle korunsa da, zaman içerisinde çeşitli nedenlere bağlı olarak değişebilir. Bir ses değişmesinin gerçekleşmesi koşulludur. Herhangi bir değişim, sınırlı zaman için geçerlidir. Başka bir ifadeyle değişim sürekli değildir, tamamlanır.

Bir dilin çeşitli kollarında, farklı zaman ve farklı şartlarda çeşitli ses değişimleri gerçekleşebilir. Böylece aynı dilin kolları birbirinden farklılık göstermeye başlar. Bu bağlamda dilin artzamanlı ses bilgisi ayrıca önem kazanır.

Bu çalışmanın konusunu, Türkçe kökenli sözvarlığından hareketle, Kırgızcanın artzamanlı ses bilgisi oluşturmaktadır. Sözvarlığının tarihî zemine oturulması, ses bilgisini artzamanlı olarak takip etmeye olanak sağlamaktadır.

İncelenen sözcükler Kırgız Dilinin Açıklamalı Sözlüğünden (*Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү*) alınmıştır. Varlığı tartışılmaz, ancak sözlükte yer almayan *argo* vb. sözcükler için diğer sözlüklere müracaat edilmiştir. Çalışma Türkçe kökenli sözcüklerle sınırlandırılmıştır. Yansıma sözcükler, birleşik sözcükler (özel durumlar hariç) çalışmaya dâhil edilmemiştir.

2. ÇALIŞMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışmanın amacı standart Kırgızcanın Türkçe kökenli sözcüklerini tarihî bir zemine oturtmak, bundan hareketle artzamanlı ses bilgisini ortaya koymaktır. Ses değişikliğine uğramış bir sözcük artzamanlı olarak aslından (eski şeklinden), eşzamanlı olarak *kelime ailesinden*[1] farklılık arz eder. Bu tür örnekler kimi zaman kolayca tahmin edilebilecekken, kimi zaman uzmanlık bilgisi ile açıklanabilmektedir. Örneğin Kırgızca *üy* ‘ev’ ve *epçi* ‘çadırın kadınlara ait tarafı’ sözcüklerinin, her ikisinin de Eski Türkçe *eb*’den geldiğini ancak alanla ilgilenenler bilebilir.

Artzamanlı ses bilgisi incelemeleri, ses değişimleri ve bu değişimlerin *relative kronolojisini* tespit edilebilmesine olanak tanır. Örneğin Kırgızca *boo* ‘bağ’ ve *bayla-* ‘bağlamak’ fiili bu açıdan değerlendirildiğinde her iki sözcük Eski Türkçe *ba-* ‘bağlamak’ kökünün türevleridir. İlk husus, Eski Türkçe *ag* öbeği Kırgızcada düzenli olarak *oo* olur; *tag* > *too, yag* > *coo* vb. Diğer taraftan Eski Türkçe tek heceli sözcüklerde söz sonu *–g* sesi Kırgızcada dağınık olarak *–y* sesine değişir; *yıg-* > *cıy-*,

[1]Kelime ailesi (Wortfamilie): Ayni kökten türeyen sözcükler kümesi anlamında kullanılmıştır.

beg > *biy* vb. Dolayısıyla *boo* 'bağ' ve *bayla-* 'bağlamak' örnekleri birlikte değerlendirildiğinde *g* > *y* ses değişiminin daha önce gerçekleştiği söylemek mümkündür. Çünkü **bag* sözcüğün sonundaki *g* sesi *y* sesine değişmiş ve *+la-* ekini aldıktan sonra kalıplaşmıştır. Zira daha sonra aynı **bag* sözcüğünde *ag* öbeği *oo* (boo) olarak değişmiştir. Tersi olsaydı *bayla-* şeklindeki bir yapı söz konusu olamazdı. Ayrıca *bayla-* yanında aynı kökten türeyen ve yapısının da aynı olduğu *boola-* fiili de mevcuttur.

Bu açıdan bakıldığında herhangi bir dilin artzamanlı sesbilgisini ortaya koymak için, ilgili dilin sözvarlığıyla birlikte incelenmesi daha isabetli tespitler elde etmeye imkân sağlar. Ayrıca geriye gidildikçe akraba dillerle birleştiği, kesiştiği noktalar daha da belirginleşir. Bu ve buna benzer nedenlerden yola çıkılarak Kırgızcanın Türkçe kökenli sözvarlığı üzerinden Kırgızcanın artzamanlı ses bilgisinin ortaya konması amaçlanmıştır.

3. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Çalışmanın ilk aşamasında Kırgızcanın Açıklaması Sözlüğünden (*Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү*) Türkçe kökenli sözcükler belirlenerek Orta Türkçe ve Eski Türkçe biçimlerine götürülmüştür. Orta Türkçe (Karahanlı döneminden itibaren) için esas olarak *Dîvânu Lugâti't-Türk* (DLT), gerekli durumlarda *Kutadgu Bilig* (KB), *Codex Cumanicus* (CC), *Şecere-yi Terākime*, (ŞT) adlı eserlerden yararlanılmıştır. Ayrıca son zamanlarda yayınlanan *A Dictionary of Early Middle Turkic* (DEMT) de dikkate alınmaya çalışılmıştır. Eski Türkçe (Orhon ve Uygur dönemleri) için esas olarak *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelenmesi* (ETY), *Eski Uygurcanın El Sözlüğü Eski Uygurca-Almanca-Türkçe* (EUES) ve gerektiği durumlarda *Drevnetyurkskiy Slovar*' (DTS), *Yenisey Eski Türk Mezar Yazıtları Metinler ve İncelemeler* (YETY), *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı* (DDM) ve *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü* (EUTS) eserleri kullanılmıştır. Ana Türkçe şekillerin tasarlandığı durumlarda ise –özellikle birincil uzun ünlüler konusunda- *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler* (TDBUÜ) adlı esere başvurulmuştur. Akabinde alandaki belli başlı etimolojik sözlüklere (bk. *Kaynakça*) bakılmış ve mümkün olduğu takdirde kök (bazen gövde) sözcüğün etimolojisi belirlenmiştir.

Sözcüklerin tarihî metinlerdeki biçiminde araştırmacıların okuyuş ve transkripsiyon farkı bu çalışmaya yansıtılmamıştır. Örneğin /e/ sesi EUES, EUTS'de /ä/ ile, kapalı /ė/ sesi EUES,'de /e/, EDPT,'de /é/ ile gösterilmiştir. Clauson'un çalışmasında (EDPT) ünlü sonrası iki nokta (Örnek: *a:*) ile gösterilen uzun ünlü, bu çalışmada daima ünlü üstüne düz çizgi işaretiyle (Örnek: *ā*) gösterilmiştir.

Dîvânu Lugâti't-Türk'te vav /و/ ile yazılan /o, u/, /ö, ü/ meselesinde Ercilasun-Akkoyunlu okuyuşu tercih edilmiştir. Ancak, Kırgızca ve Eski Türkçede aynı, DLT'de

farklı okuyuşun olduğu durumlarda, Kırgızcayı desteklediği takdirde Dankoff-Kelly okuyuşu MK, Besim Atalay okuyuşu BA kısaltmasıyla verilmiştir.

Kaynak gösteriminde sıkça kullanılan eser adı kısaltmayla, ardından eserin sayfa numarası verilmiştir (Örnek: DLT, 41, EDPT, 95). Kutadgu Bilig'de ise beyit numarası verilirken (Örnek: KB, 2022), satır numarası önemli olan bazı eserlerde hazırlayıcıların tercihine sadık kalınmıştır (Örnek: CC II: 47b/3 veya ŞT 65a-1).

Örnek: **аары/aarı** 'arı' <DLT *arı* 'arı, eşek arısı; böcek' <ET (Uyg.) *arı* ay. <AT **hārı* ay. (EUES, 59, DLT, 42, TDBUÜ, 173, EDPT, 196-197, ESTYa I: 186-187, Leksika, 186)

Kırgızcadaki Türkçe kökenli sözcüklerin tarihî zemine oturtularak, mümkün mertebe etimolojisinin belirlendiği havuz oluşturulduktan sonra, ikinci aşamada ses bilgisi incelenmiştir. Eldeki havuzdan özellikle ses bilgisi açısından belirleyici örnekler seçilmiştir. Buna göre incelemeye dâhil edilen sözcük sayısı 1528[2]'dir.

Madde başları Kırgızca alfabetik sıraya göre oluşturulmuştur. Sözcükler koyu puntoyla önce Kırgızca Kiril harfiyle, eğik çizgi işaretinden sonra Türkçe Latin harfiyle yazılmış ve Türkçe anlamı verilmiştir (Örnek: **аары/aarı** 'arı').

Birinci bölümde Eski Türkçede mevcut olan her sesin Kırgızcadaki durumu ayrı alt başlıklar altında incelenmiştir. Birincil uzun ünlüler ilk hece ilk ses, ilk hece ikinci ses; normal ünlüler ilk hece, ilk hece dışı pozisyonuna göre, ünsüzler ise söz başı, söz içi (ünlüler arası ve ünsüz yanı) ve söz sonu pozisyonuna göre ele alınmıştır. Bir sesin öncelikle korunduğu, ardından ses değişikliğine uğramış örnekleri verilmiştir. Seslerin pozisyonu ve komşuluğundaki seslere bakılarak değişimin sebepleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Yöntemin anlaşılması için aşağıda *l* sesinden sınırlı örnek verilmektedir:

Eski Türkçe *l* Sesinin Kırgızcadaki Durumu

Türk dillerinde *l* sesi söz içi ve söz sonunda bulunur. Söz başında ise alıntı veya yansıma sözcüklerde görülür (SİGTYa, 1984: 345-348).

Eski Türkçe *l* sesi Kırgızcada genellikle korunur. Bunun yanı sıra *l, n, ŋ, r* seslerinden sonra geldiği durumlarda *d* sesine değişir. Az sayıdaki örnekte gerileyici benzeşmeyle *n, r* ve *t* sesine değiştiği tespit edilmiştir. Nadiren sıfır ile nöbetleşir, bir örnekte düştüğü

[2] Bu rakam, Kırgızcanın Açıklamalı Sözlüğündeki Türkçe kökenli sözcüklerin miktarı olarak anlaşılmamalıdır. Oluşturulan havuzda daha fazla sözcük olmasına rağmen, daha çok ses bilgisi açısından belirleyici örnekler seçilmiştir. Dolayısıyla söz konusu rakam görecelidir

görülmüştür.

***-l-* Korunması**

ала/ala ‘ala’ <DLT *ala* ‘ala, alaca; cüzzam; egzama’ <ET (Uyg.) *ala* ‘karışık renkli, alaca, benekli; ciltteki kırmızı lekeler; egzama’ <AT **āla* ‘ala, alaca’ (EUES, 27, DLT, 44, EDPT, 126, VEWT, 15, ESTYa I: 129-130, Leksika, 607-608, TMEN II: 518, TDBUÜ, 171)

***-l-, -l* > *-d-, -d* Değişmesi**

Eski Türkçe akıcı *l, n, ŋ, r* seslerinden sonra gelen *l* sesi Kırgızcada *d* sesine değişir.

a. –ll- > -ld-

алды/aldı ‘önü, aşağı kısmı’ <**allı* <OT (CC) *all* ‘ön, huzur, kat’ <AT **hāl* ‘ön’; krş. ET *alın* ‘alın, ön taraf, ön yüz’; krş. **алга/alga** ‘öne, ileriye’ (EUES, 29, KB, 4976, CC II: 63a/2, TDBUÜ, 172, EDPT, 121, VEWT, 14, ESTYa I: 124-125, Leksika,198-199)

b. –rl- > -rd-

жарды/cardı ‘yoksul, fakir’ <DLT *yarlıg* ‘acınası fakir’ <ET (Uyg.) *yarlıg* ‘sefil, fakir, yoksul’ (EUES, 869, DLT, 366, EDPT, 967, VEWT, 190, Leksika, 334-335, ESTYa IV: 143)

İkinci bölümde Artzamanlı Ses Olayları başlığı altında Kırgızcadaki tamamlanmış ses olayları incelenmiştir. Ünlüler diğer Türk dillerinde olduğu gibi Kırgızcada da *önlük-artlık, düzlük-yuvarlaklık, darlık-genişlik, uzunluk-kısalık* açısından birbirinden ayrılır. Ancak bu özellikler, bazı sebeplere bağlı olarak diğer bir karşıt özelliğe değişebilir. Bu bağlamda Kırgızcadaki *dudak çekimi* diğer Türk dillerine kıyasla ileri derecededir. Dolayısıyla Eski Türkçedeki düz ünlülü birçok örnek, Kırgızcada yuvarlak ünlülüdür. Ünsüzlerde gerçekleşen *ünsüz tekleşmesi, düşme, türeme, aykırılaşma, göçüşme, ötümlüleşme, ötümsüzleşme, süreklileşme, kaynaşma, ünsüz ayrışması* gibi ses olayları incelenmiştir. Kırgızcadaki ünsüz değişmelerinde *aykırılaşma* öne çıkar.

Birinci bölümde sözcüklerin büyük çoğu verildiği için –tekrardan kaçınmak adına- burada Artzamanlı Ses Olayları bölümünde seçme örnekler kullanılmıştır.

Üçüncü bölümde tamamlanmamış ses olayları Eşzamanlı Ses Olayları/Nöbetleşmeler başlığı altında incelenmiştir. Buna göre ünlülerin kendi aralarında, özellik zıtlığına göre nöbetleşmesinin yanı sıra sıfırla nöbetleştiği tespit edilmiştir. Ünsüzlerde *ötümlülük-ötümsüzlük nöbetleşmesi, ünsüzlerin sıfırla nöbetleşmesi, ünsüz tekleşmesi, büzülme, dudak ünsüzlerinin nöbetleşmesi, damak*

ünsüzlerinin nöbetleşmesi, burun ünsüzlerinin nöbetleşmesi, diş ve dişeti ünsüzlerinin nöbetleşmesi, y ~ c nöbetleşmesi, d, t ~ c, ç nöbetleşmesi gibi nöbetleşmeler ele alınmıştır. Belirlenen eşzamanlı nöbetleşmeler için sınırlı örnek kullanılmıştır. Gerekmedikçe eski şekillere götürülmemiştir. Ayrıca bu bölüm Kırgızcadaki eşzamanlı nöbetleşmelerin tamamını yansıtmadığı bilinmelidir.

Dördüncü sonuç bölümünde ise bulgu ve tespitleri değerlendirilmiş ve incelenen sözcüklerin listesi eklenmiştir. Sözcük listesinde hacim artmaması kaygısıyla Kırgızca madde başından sonra sadece Eski Türkçe şekil verilmiştir. Eski Türkçe şekil yoksa Orta Türkçe verilmiştir.

Kırgızcanın artzamanlı ses bilgisi ortaya konmaya çalışılırken Kırgızcanın dil malzemesini barındıran ilk derlemelerin (Radloff ve Valikanov'un dil malzemeleri gibi) yararlanılmadığı belirtilmedi. Gerekçeyse söz konusu çalışmaların ağız niteliği taşıdığı ve henüz Kırgızcanın yazılı standart dilinin oluşmadığıdır.

4. KIRGIZCA ARAŞTIRMALARIN TARİHÇESİ

Kırgızca araştırmalarının tarihçesine geçmeden önce Kırgızcanın Türk Dilleri tasnifindeki yeri ve Kırgızcanın tarihi gelişimiyle ilgili söz etmekte yarar var.

4.1. Kırgızcanın Türk Dilleri Tasnifindeki Yeri

Türk dilleri tasniflerinde çoğu zaman seslik özellikler esas alınmıştır. Bu bağlamda ele alınan bu tez çalışmasının da Kırgızcanın artzamanlı ses bilgisi üzerine olduğu için ve Kırgızcanın Türk Dilleri tasnifindeki yerini belirlemek amacıyla aşağıda, yapılmış tasniflerde Kırgızca için esas alınan ölçüt ve yerleştirildiği grupların birkaçına yer verilmiştir.

Türk dillerinin tasnifinin ilk denemesi 1806 (Adelung) tarihlidir. Bilimsel çerçevede yapılan ilk tasnif olarak Berezin'in 1840 tarihli çalışması gösterilebilir. O tarihten bu yana Radloff, Samoyloviç, Ramstedt, Arat, Benzing, Menges, Poppe, Doerfer, Tekin ve Schönig olmak üzere birçok araştırmacı tarafından Türk dillerinin tasnifi belirli ölçütler doğrultusunda birçok kez yapılmıştır. Daha önceki tasnifler bir arada değerlendirdiği için tasnif tarihçesi için ilgili çalışmalara başvurulabilir (bk. Arat, 1953, Tekin, 1989). Daha sonraki tasniflere ise müstakil çalışmalara bakılmalıdır (bk. Schönig 1999, çev: İsa Sarı 2013). Ayrıca aşağıdaki tasnifler de (Arat, Schönig hariç) Tekin 1989'dan alınmıştır.

Radloff (1883), Türk dillerini esas olarak *Doğu, Batı, Güney* ve *Orta-Asya* diyalektleri olarak sınıflandırdığı tasnifinde Kırgızca *II. Batı* diyalektleri arasında yer alır. Bu kol da kendi içinde dörde ayrılır ve Kırgızca, *Kırgız diyalektleri* (Kara-Kırgız, Kazak-Kırgız, Karakalpak) altbölümüne yerleştirilir. Ancak, Kırgızca I. Doğu

diyalektlerinde yer alan Asıl Altay diyalektlerinin (Altay, Teleüt) özelliklerini de taşımaktadır (Tekin, 1989: 143).

Korş (1910) tasnif denemesinde biri *seslik*; tek heceli sözcüklerin sonundaki ve ek başındaki *g* sesinin durumu, diğeri *şekillik;* şimdiki zamanın kuruluşu olmak üzere iki ölçüt çerçevesinde Türk dillerini dört gruba ayırır: I. Kuzey Grubu, II. Doğu Grubu, III. Batı Grubu ve IV. Karışık Grup. Kırgızca bu tasnifte I. Kuzey grubunda (Kara-Kırgız, Kazak-Kırgız, Karakalpak, Irtiş diyalektleri (Tura, Kundak, Tobol ve Tümen), Başkurt diyalekti, Volga havzası diyalektleri) yer alır ve *seslik* ölçütü olarak ilgili *g* sesinin *v* sesine değişmesi; *şekillik* ölçüt olarak şimdi zamanın *–a, -e* zarf-fiil ekiyle bazen bunu takip eden bir yardımcı fiille yapılması esas alınır.

Ramstedt (1917), Türk dillerini a. tek heceli sözcüklerin sonundaki *ag* hecesinin durumu; b. Eski Türkçe *d* sesinin korunması veya *z* ve *y* seslerine değişmesi; c. Söz başındaki *t-* sesinin durumu gibi ölçütlere göre sınıflandırır ve buna göre altı gruba ayırır. Bu tasnife göre Kırgızca Kazak, Karakalpak, Nogay, Kumuk, Karaçay, Balkar, Karaim, Başkurt dilleri ve Volga diyalektleriyle (Tatar, Mişer) Batı Grubunda (*taġ* > *taw, d* > *y*) yer alır. Ancak Eski Türkçe *ag* hecesi Kırgızcada *aw* değil *oo* olarak değişir.

Samyoloviç'in (1922) oldukça ayrıntılı tasnifinde Kırgızca, III. *taw* (Kıpçak, Kuzey-Batı) grubunda Kıpçak, Altay, Teleüt, Kumandı, Kumuk, Karaçay, Balkar, Tobol, Baraba, İç Rusya diyalektleri, Mişer, Başkurt, Kırım (güney kıyıları dışında), Karaim, Nogay, Kazak dilleriyle birlikte yer alır.

Baskakov'un (1952) tasnifi son derece ayrıntılı ve karmaşık olmasına rağmen Kırgızcayı daha önceki tasniflerden farklı bir yerde vermesi açısından önemlidir. Baskakov, tarihi ve çağdaş Türk dillerini esas olarak a. Türk Dillerinin Batı Hun Dalı; b. Türk Dillerinin Doğu Hun Dalı şeklinde gruplandırır. Kırgızca, bunların ikincisinde Kırgız-Kıpçak alt grubunda Eski Kırgızca, Altayca (Altay, Teleüt, Telengit diyalektleri) ile birlikte yer alır.

Arat (1954) Çuvaşça ve Yakutça için lehçe, diğer Türk dilleri için şive terimlerini kullandığı tasnifinde Kırgızca III. *tav* grubunda yer alır (138). Tekin'e göre *ag* hecesini *oo* yapan Kırgızcayla *uu* yapan Altayca bir grupta yer almamalıdır (1989: 155).

Poppe'nin (1965) tasnifinde Kırgızca, dört alt gruba ayrılan Kıpçak kolunda Altaycayla (ikincil uzun ünlüler, dudak çekimi ve *–ma* olumsuzluk ekinin başındaki *m* sesinin *b/p*'ye değişmesi) birlikte yer alır.

Tekin (1989), Türk dillerinin tasnifini yaparken on iki gruba ayırır. Buna göre Kırgızca tek başına VIII. *tooluu* grubunu oluşturur (163).

Schönig'in (1999) tasnifinde Kırgızca, Altaycayla birlikte Kırgız Kıpçakçası, bir üst grupta Kıpçakça ve daha üst gruptaysa Merkezî Türkçede yer alır.

Yukarıda anılan ve burada değinilmeyen tasniflerinin çoğunda Kırgızca, Kazakça, Karakalpakça, Nogayca vb. Türk dilleriyle; az bir kısmında ve kronolojik olarak son tasniflerde Altaycayla birlikte ya da tek başına bir grup oluşturduğu görülmüştür.

4.2. Kırgızcanın Tarihi Gelişimi

Kırgızca, Türk dillerinin büyük çoğunluğu gibi Eski Türkçeye dayanır. Yenisey'de yaşayan Kırgızlarla şu an Orta Asya'da yaşayan Kırgızların dillerinin aynı olup olmadığı bilim dünyasında tartışmalara yol açmıştır. Aynı zamanda Yenisey yazıtlarının Kırgızlara ait olup olmadığı da ayrı bir tartışma konusudur (bk. Малов, *Енисейская писменность тюрков: Тексты и переводы,* 1952).

Bu dönemden herkesçe kabul görmüş doğrudan Yenisey Kırgızcasına atfedilen yazı olmadığı için Yenisey Kırgızcasını halihazırda sadece rekonstrüksiyon yoluyla tasarlamak mümkündür. Bunun için Yenisey Kırgızcasının uzantısı olarak düşünülen Fu-yü Kırgızcasına ve yakın akrabaları Sarı Uygurca, Hakasça, Şorca gibi Türk dillerine başvurulur. Nitekim Tenişev de böyle yapmış ve Yenisey Kırgızcasını *Eski Kırgızca* başlıklı yazıda tasarlamıştır (bk. Э. Тенишев, *Древнекыргызский язык,* Бишкек, 1997. [= Ethem Tenişev, 'Eski Kırgızca, çev: Nurgül Moldaliyeva, Mayrambek Orozobayev, *Türk Dünyası* S. 37, 2014, ss. 51-90]).

Orta Türkçe döneminde yazılan *Dîvânu Lugâti't-Türk'*te Kırgızlardan bahsedilse de, Kırgızca notuyla herhangi bir veri kaydedilmemiştir (bk. DLT, 2015: 10, 11, 200).

Kırgızca, bir taraftan konuşma dili olarak gelişirken, bir taraftan ilgili dönemin tarihî şartlarına uygun olarak başka Türk dilleriyle birlikte ortak yazı dili geleneğine sadık kalmıştır. Bunun en iyi örneği Çağatay döneminde çok kapsayıcı olan Doğu Türkçesi yazı dili geleneğidir. Örneğin 1911 tarihli Kazan'da yayınlanan Moldo Kılıç'ın *Kıssa-i Zilzala* eseri Kırgızcanın izlerini taşısa da, Çağatay yazı dili geleneğine göre yazılmıştır. Bu tür çalışmaların örneği artırılabilir[3].

Kırgızcanın tarihi gelişimini bilim adamları birkaç döneme ayırmaktadır. Bunlarda bazıları aşağıdadır:

Oruzbaeva[4]: 1. I-VIII yy. (Kırgızların Yenisey'de yaşadıkları dönem)

2. VIII-XIII yy. (Kırgızların Yenisey'den Altay'a doğru hareket etmeye başladıkları dönem)

3. XIV-XVI yy. (Tiyanşan/Tanrı Dağ dönemi)
4. XVI-günümüze kadar (Yeni dönemi)

Yunusaliyev[5]: 1. Eski Kırgızca (IX-X. yy.)

[3] bk. Sağın, 2017.
[4] Б.Орузбаева, 1968: 8.
[5] Б. Юнусалиев, 1971: 57.

2. Orta Dönem Kırgızcası (XV-XVI. yy.)
3. Yeni Kırgızca (XVI. yüzyıldan sonraki Kırgızca)

Tenişev[6] (tarihçilere dayanarak):
1. Eski Kırgızca - Yenisey-İrtiş Dönemi (VIII-XII. yy.)
2. Orta Kırgızca – Altay Dönemi (XIII-XIV. yy.)
3. Yeni Kırgızca –Tiyanşan/Tanrı Dağ Dönemi (XV-XVI. yy.)

4.3. Kırgızca Üzerine Araştırmalar

Kırgızca üzerine araştırmalar oldukça geç tarihte başlamıştır. Daha doğrusu tarihi olaylara bağlı olarak Rusların belirli bir amaçlarla (dinî, askerî vb.) Kırgızlara temas etmesi sonucunda Kırgızcaya ilgi gösterilmeye başlamış; birinin Kırgızca olduğu iki ya da daha çok dilli Rusça sözlükler hazırlanmış; Kırgızcanın grameri ortaya konmaya çalışılmıştır[7].

Yayınlanan ilk Kırgızca metin olması bakımından Manas'tan parçalar ayrı bir öneme sahiptir. Bunlardan ilki Valihanov'un 1850'lerde derlediği 'Kökötaydın aşı' bölümü, ikincisi Radloff'un 1861-1869 yıllar aralığında Çüy vadisi civarındaki gezileri esnalarda derlediği ve daha sonra Almanca olarak yayınladığı Manas'tan parçalar ve başka sözlüksel materyallerdir. Ancak söz konusu iki çalışma ağız niteliği taşıdığı için bu tezde yararlanılmadığı da belirtilmelidir.

Kırgız edebi dilinin oluşumu (19. yy. sonu, 20. yy. başı) ve Kırgızların kitlesel halde okuma yazmayı öğrenmesi (20. yy. başı) hususunda Kırgız aydınlarının emeği çok büyüktür. Bugün bunlar Kırgız literatüründe *Kırgız agartuuçuları* terimiyle anılır. Türkçe karşılığı tam olarak *aydın*'a denk gelmese de, aynı anlama çıktığı için böyle aktarılabilir. Bu dönemde hazırlanan eserler, bilimsel olmaktan ziyade, daha çok genele veya yeni okuma yazma öğrenenlere (çocuklara ve yetişkinlere) hitap eden temel kitaplardır[8]. Bunlar Kırgızlar tarafından hazırlanan Kırgız edebi dilinin ilk gramer kitapları olması bakımından da değerlidir. Ayrıca edebi dilin oluşumunun izlerini taşır.

---

[6] Э. Тенишев, 1997.

[7] bk. СКАЛОН А.Д. *Русско-киргизский словарь*, 1774.; ЛЮТЕР, *Русско-киргизский словарь*, Омбу, 1780.; *Русско-арабско-персидско-мещеряцко-киргизско-хивинско-бухарский глосарий,* Бухара, 1780-1781.; БУКИНЪ Ишъ-Мухаммед, *Русско-киргизский и киргизско-русский словарь*, Ташкентъ, 1883.; ИЛЬМИНСКИЙ Н. И, *Материалы к изучению киргизского наречия,* Казань, 1860.; МЕЛИОРАНСКИЙ П.М. *Краткая грамматика казакско-кыргызского языка.* Спб.тип. импер. Акад.наук. ч.I. 1894-1897.; ТЕРЕНТЬЕВ М. *Грамматика турецкая, персидская, киргизская и узбекская*, 1876.; БАТМАНОВ И. А. *Грамматика киргизского языка Выпуск I*, Фрунзе-Казань: Киргизское государственное издательство, 1939.

[8] АРАБАЕВ Э, САРСЕКЕЕВ Х, *Казак ва кыргыз балдары үчүн "Алифба йаки төтө окуу"* Уфа, 1911.; АРАБАЕВ Ишенаалы, *Кыргыз алиппеси*, Ташкент, 1924.; ТЫНЫСТАНОВ Касым, *Чоңдор үчүн алиббе,* Москва, 1926.; ТЫНЫСТАНОВ Касым, *Чоңдор үчүн алиббе*, Москва, 1927.; ТЫНЫСТАНОВ Касым, *Эне тилибиз* (Arap harfleriyle), 1927.; ТЫНЫСТАНОВ Касым, *Эне тилибиз* (Latin harfleriyle), 1928, ikinci baskı 1931.; ТЫНЫСТАНОВ Касым, *Тил сабагы,* Ташкент, 1933.; ТЫНЫСТАНОВ Касым, *Кыргыз тилинин морфологиясы,* 1934.; ТЫНЫСТАНОВ Касым,

Ele alınan bu tezi doğrudan ilgilendirdiği için burada Kırgızcanın sözvarlığı ve ses bilgisi üzerine çalışmalardan bahsetmekte yarar var.

Genel Türkçenin söz varlığı Kırgızcanın da doğal ve tarihî söz varlığının temelini oluşturmaktadır. Kırgızcanın söz varlığının toplanması Genel Türkçenin söz varlığını bir araya toplayan meşhur Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugâti't-Türk* eseriyle başlatılabilir.

Bilinen bir sonraki çalışma ise Radloff'un derlemesidir. Radloff'un 28 kitaptan oluşan 4 ciltlik Türk Lehçeleri Sözlüğü Denemesi (*Опыт словаря тюркских наречий*) eseri, Kırgızcanın söz varlığı açısından ayrıca önem arz eder. Devasa eserin 8. kitabı Kırgızlar arasından derlenen malzemelerden oluşmaktadır. Derlenen malzeme Kırgızcanın kuzey ağızını yansıttığı için araştırmamıza dâhil edilmemiştir.

Kırgızcanın modern anlamda söz varlığının toplanması ve Kırgız sözlükçülüğü Konstantin Kuz'miç Yudahin ile başlar. Yudahin, K. Karasaev ve C. Şükürov'un da yardımlarıyla hazırladığı 1940 ve 1965 tarihli Kırgızca-Rusça Sözlük (*Кыргызча-орусча сөздүк*) ve 1944, 1957 tarihli Rusça-Kırgızca Sözlük (*Орусча-кыргызча сөздүк*) başlıklı eserleri, Kırgızcanın sözlükçülük geleneği açısından önemlidir. İki ciltten oluşan Kırgızca-Rusça Sözlük, 1985 tarihli baskıda yaklaşık 40 000 (kırk bin) madde başı olarak kaydedilir. Söz konusu eser ayrıca Abdullah Battal Taymas tarafından Türkiye Türkçesine çevrilmiştir.

Yunuslaiyev'in 1959 tarihli Kırgız Leksikolojisi (*Киргиская Лексикология*) eseri Kırgızcanın sözvarlığını kök, türetim türleri, kökeni, taklit ve yansıma sözcüklerin oluşumu, ödünçlemeler ile dilin zenginleşmesi ve benzeri birçok açıdan ele alır.

Kırgızcanın ilk açıklamalı sözlüğü (*Кыргыз тилинин I томдук түшүндүмө сөздүгү*) 1969 tarihlidir. Günümüze kadar aradan geçen zaman zarfında baskıları yapılmıştır.

Karboz Dıykanov'un 1980 tarihli Kırgız Dilinin Tarihi (*Кыргыз тилинин тарыхынан*) adlı eseri başlığında sözvarlığı ibaresi kullanılmamış ise de içeriği tamamıyla söz varlığı incelemesidir. Eser, Kırgızcadaki etimoloji meseleleri, Fars, Arap ve Rus dillerinden giren ödünçlemeler ve onların işlevi, Rusçanın Kırgızcaya tesiri gibi birçok konuyu ele alır.

Kırgızcanın açıklamalı sözlüğü *(Кыргыз тилинин түшүндүмө сөздүгү*), Kırgız Cumhuriyeti, Milli Bilimler Akademisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Cengiz Aytmatov Dil ve Edebiyat Bölümü (Кыргыз Республикасынын Улуттук Илимдер

Кыргыз тилинин синтаксиси, 1936.; ШАБДАН УУЛУ Ажыман, *Биздин тил,* 1931.; БАКЕЕВ К, *Кыргыз тили*, 1939.; БАЙЖИЕВ Ташым, *Кыргыз тилинин окуу китеби*, 1934.; МАКЕШЕВ Н, *Кыргыз тили,* 1939.

Академиясы, Гуманитардык жана Экономикадык Илимдер Бөлүмү, Чыңгыз Айтматов атындагы Тил жана Адабият Институту) tarafından Abdıldacan Akmataliev'in editörlüğünde ilk baskısı 2010, ikinci baskısı 2015'te yayınlanmıştır. Sözlük 50 000 (elli bin) madde başından oluşmaktadır. Ele alınan bu tez için de söz konusu sözlüğün ikinci baskısı temel alınmıştır.

Kırgızcanın ses bilgisi üzerine incelemeler a. Gramer kitaplarında ayrı bir bölüm[9]; b. Müstakil çalışmalar[10] olmak üzere gruplandırılabilir. Özellikle ses bilgisi üzerine çalışan önemli simaları anılabilir: *Ahmatov Toktosun, Sadıkov Taşpolot, Orusbaev Abdıkadır, Dıykanov Karboz, Calilov Abdımanap, Mamıtov Cumaş, Sıdıkov Ceŋişbek, Toktonaliev Kurmanbek* vb. (bk. Жапаров, Сыдыкова, 2013: 74-79). Ses bilgisi üzerine yazılan bu çalışmaların çoğunun ortak özelliği ders kitabı olması, ses bilgisini daha çok akustik yönden ele alması ve örneklerin tarihi yönünün eksik olması söylenebilir.

Kırgızca üzerine araştırmalar sadece Kırgızistan ile sınırlı değildir. SSCB ve BDT sahalarında Kırgızcanın grameriyle ilgili yazılmış eserleri için şu çalışmaya bakılabilir: (bk. Aşçı, 1998).

Türkiye'de Kırgızca üzerine araştırmalar Cumhuriyetin ilk dönemlerinde başlar. Bunun en iyi örneği Yudahin'in Rusça-Kırgızca Sözlüğünün Abdullah Battal Taymas tarafından çevirisidir (bk. Taymas, 2011). Kırgızca üzerine Türkiye'de yapılan akademik çalışmaları, kitap ve kitap bölümleri, tezler, makale ve bildirileri olarak

[9] АБДУЛДАЕВ Э. *Азыркы кыргыз тили: Фонетика, орфоэпия, графика, орфография, фразология*. Бишкек: Кыргызстан, 1998.; *Азыркы кыргыз адабий тили: фонетика, лексикология, лексикография, фразеология, морфология, синтаксис, стилистика, текстануу, лингвопоэтика*. Бишкек: Аврасия-Пресс, 2009.; АХМАТОВ Т, МУКАМБАЕВ Ж, *Азыркы кыргыз тили: фонетика, лексика*, Фрунзе: Мектеп, 1978.; АХМАТОВ Т, ӨМҮРАЛИЕВА С, *Азыркы кыргыз тили: фонетика, лексика*, Фрунзе. 1990.; МАМЫТОВ Жумаш, *Азыркы кыргыз тили: фонетика жана лексикология,* Бишкек, 1999.

[10]ЖАПАРОВ Шерали - СЫДЫКОВА Толгонай, *Азыркы кыргыз тилинин фонетикасы (окуу китеби)*, Бишкек, 2013.; ОРУСБАЕВ Абдыкадыр, Кыргызская акцентуация, Фрунзе: Илим, 1974.; ОРУСБАЕВ Абдыкадыр, Токтоналиев Курманбек, Кыргыз тилинин фонетикасы боюнча изилдөөлөр (1-бөлүк – Сегменттик бирдиктер; 2-бөлүк – Суперсегменттик бирдиктер), Бишкек: Илим, 1991.; САДЫКОВ Ташполот – ТОКТОНАЛИЕВ Курманбек, *Азыркы кыргыз тили: фонетика жана фонология*, Бишкек: Имак Офсет, 2015.; САДЫКОВ Ташполот, Азыркы кыргыз тили: фонетика (лекциялык курс), Жогорку окуу жайларынын студенттери үчүн окуу куралы, Бишкек: 2005.; САДЫКОВ Ташполот, *Основы кыргызской фонологии и морфонологии,* Бишкек: Илим. 1992.; СЫДЫКОВ Жеңишбек, Фонетическая структура современного кыргызского литературного языка и диалектов, Фрунзе: Илим, 1990.; ЮНУСАЛИЕВ Болот, Тандалган эмгектер, Фрунзе: Илим, 1985. (Bu çalışmanın bazı bölümleri Erhan Taşbaş tarafından Türkiye Türkçesine çevrilmiştir: bk. B. M. Yunusaliyev, Kırgız Dili ve Diyalektleri, çev: Erhan Taşbaş, *Gazi Türkiyat* S. 19, ss. 241-267, 2016; B. M. Yunusaliyev, Kırgız Diyalektlerinin Söz Varlığı Katmanları, çev: Erhan Taşbaş, *Dil Araştırmaları,* S. 18, ss. 259-271, 2016).

sınıflandırmak mümkündür[11]. Bu araştırmaların daha fazlası için bibliyografya çalışmalarına bakılabilir (bk. Solak, 2004; Turganbaer, 2013*)*

Avrupa ve Amerika kıtasında Kırgızlar ve onların dili, edebiyatı, tarihiyle ilgili çalışmalar az sayıda olsa da mevcuttur. Özellikle Kırgızcanın grameriyle ilgili gerek müstakil olarak, gerekse diğer Türk dilleriyle birlikte ayrı bir bölüm olarak ele alınan çalışmalar önemlidir[12].

[11]**Kitaplar**: BAŞDAŞ Cahit – KUTLU Abdulmukaddes, *Kırgız Türkçesi Ses ve Şekil Bilgisi*, İstanbul: Paradigma Akademi, 2016.; ÇENGEL KASAPOĞLU Hülya, *Kırgız Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi),* Ankara: TDK Yayınları, 2017.; DIYKANBAY Mayramgül, *Kırgız Türkçesi El Kitabı,* Ankara: Fenomen Yayıncılık, 2022.; GÜLENSOY Tuncer, *Kırgız Türkçesi Grameri*, Kayseri, 2004.; OROZOBAEV Mayrambek, *Kırgızcadaki İslam Öncesi Geleneksel İnanç ve İnanışlarla İlgili Söz Varlığı,* Ankara: TDK Yayınları. 2014.; SADIKOV Taşpolat - ŞARŞENBAEV Bakıt, *Manas: Kırgızca-Türkçe Dizini*, Ankara: TDK Yayınları, 2011.; TAN Ali, *Kırgız Türkçesinde Tasvir Fiilleri,* Ankara: TDK Yayınları, 2010.; TURGUNBAYEV Caştegin, *Kırgız Türkçesinde Sıfat-Fiil Ekleri (Şekil, Anlam, İşlev ve Türkiye Türkçesiyle Karşılaştırma),* Ankara: TDK Yayınları, 2004.; **Makale ve Bildiriler**: ÖLMEZ Mehmet, "Kırgızca ve Eski Türkçe Arasında Sözlüksel Karşılaştırmalar: 1. Ünlüler", *II Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı (İhsan Doğramacı'ya Armağan),* Ankara: 2007. ss. 423-430;; CUMAKUNOVA Gülzura, "Kırgız Türkçesinde Arapça Alıntı Kelimeler", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD),* S. 9, 2008, 101-117.; ÖLMEZ Zuhal, Kırgızlar ve Kırgızca, *Çağdaş Türk Dili,* S. 101, ss. 25-33, 1996.; ULUTAŞ İsmail, "Kırgız Türkçesinde İkilemeler", *Akademik Bakış*, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, Sayı 13, Ekim, 2007; ÖNER Mustafa, "Yudahin Sözlüğüne Göre Kırgızca Söz Varlığı", *Belleten,* 2008.; AKIN Cüneyt, "Kırgız Sözlükçülüğü ve Kırgız Türkçesinin Sözlükleri", *Turkish Studies,* 4/ 4, 2009.; **Tezler**: AŞÇI Ufuk Deniz, W. Radloff'un '*Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy' Adlı Eseri ve Eserde Geçen Kırgız ve Kazak Lehçelerine Ait Kelimelerin İncelenmesi* (4 Cilt) (Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniveristesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.*;* MOLDALİEVA Nurgül, *Kırgız Türkçesinin Sağlıkla İlgili Söz Varlığı,* (Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.*;* NASİROVA Azada, *Kırgızcadaki Farsça Alıntı Kelimeler (Ses Bilgisi İncelemesi),* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.*;* OROZOBAEV Mayrambek, *Eski Türkçe ve Kırgızcadaki Yapım Ekleri,* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004. *;* SAĞIN Ayşe Nur, *Kırgız Türkçesi Yazı Dilinin Oluşum Süreci* (19.yy sonu 20 yy. başı), (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2017.*;* SALMOORBEKOV Orozobek, *Kırgızcada Kılınış Kategorisi* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.*;* SERAP Alper, *Kırgızca Sözlüğün ç, e, ı, i Harfleri ve Etimolojileri,* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.*;* TOZAK Abide, *Kırgızca Sözlüğün c-d Harfleri ve Etimolojileri*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

[12]bk.HEBERT, R. J. and Poppe, N. *Kirghiz Manual*, Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series 33, The Hague: Mouton. 1963.; *The Turkic Languages,* Eds: L. Johanson and É. Á. Csató, London and New York: Routledge, 2022.; WURM, S. The (Kara-)Kirghiz language, *Bulletin of the School of Oriental Studies* 13: 97–120., 1949.; KİRSCHER M, *Kirghiz,* Eds: L. Johanson and É. Á. Csató, içinde *The Turkic Languages*, London and New York. 1998, p. 344-375.; JOHANSON Lars, *Turkic,* UK: Cambridge University Press, 2021.; KARAKOÇ Birsel – KALİEVA Kenjegül, *Kirghiz,* Eds: L. Johanson and É. Á. Csató, içinde *The Turkic Languages*, London and New York: Routledge, 2022. p. 370-387.

Çin Halk Cumhuriyetine bağlı bölgelerde yaşayan Kırgızların (Fu-yü Kırgızları[13], Tarbagatay Kırgızları[14], Kızıl-Suu Kırgızları) dili, edebiyatı, tarihi ve kültürleriyle ilgili araştırmaların, yerinde yapıldığını görmek mümkündür. Özellikle bu alanda Mambetturdu Mambetakun'un eserleri kayda değer. Tematik açıdan bakıldığında Çince-Kırgızca, Kırgızca-Çince sözlüklerin, Manas destanı üzerinde araştırmaların daha fazla sayıda olduğu söylenebilir[15].

[13]bk. Olcobay Karatayev, 'Фу-юйские кыргызы – самый восточный тюркский этнос', *Karadeniz Uluslaraarası Bilimsel Dergi,* C. 1, S. 22, 2014, ss. 135-150.; Hu Zhenhua , "Fu-yü Kırgızlarının Günlük Hayatta Kullandıkları Bazı Kelimeler", çev: Hülya Kasapoğlu Çengel, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.2, S. 4, ss. 186-204, 2002).

[14]bk. Olcobay Karatayev, 'Tarbagatay Kırgızları ve Kökeni', *Siberian Studies (SAD)*, 2013, ss. 1-16.

[15]bk. МАМБЕТАКУН Мамбеттурду, *Манас эпосунун варианттари жана манасчылык*. Үрүмчү: Шинжаң эл басмасы, 1998.; MAMBETAKUN Mambetturdu – SALK Gundula, The Fu-Yu Gïrgïz and their past. Thee stories collected in Manchuria during the Period of the Establishment of the People's Republic of China. İn: *Turcica* 30.pp. 287-296. 1998.; АБДАЛИЕВА Г.К. "Кытайлык кыргыздардагы кыргыз тилинин изилдениши жана кыргыз басма сөзүнүн калыптанышы", *Известия ВУЗОВ*, №1-2, 2008. ss. 116-118.; YİSHAKE Caifuding, MAİTOUHUO Mariya, ABDU Hasan İdris, TSAKUWA Mustafa Bala, "Long vowels in Kyrgyz language: Characteristics and evolutionary steps", *Journal Of Language and Linguistic Studies 18 (1*), 2021. ss. 294-308.

BİRİNCİ BÖLÜM

SES BİLGİSİ

1. ÜNLÜLER

Eski Türkçede görülen ünlülerin kapalı *ė* hariç hepsi Kırgızcada da bulunur. Bunun yanı sıra Eski Türkçedeki belli başlı ses öbekleri Kırgızcada ikincil uzun ünlü olarak karşımıza çıkar. Ayrıca Kırgızca, Ana Türkçede uzun olduğu düşünülen birincil uzunlukları da dağınık olarak korumuştur. Dolayısıyla Kırgızca ünlüler bakımından zengin denebilir.

1.1. Birincil Uzun Ünlüler

Türk dillerinde birincil uzun ünlülerin varlığı görüşü, ilk kez 1851 yılında Otto Böhtlingk tarafından Yakutça örneklerle ileri sürülmüş, ardından değişik dönemlerde değişik Türk dilleri (tarihî ve çağdaş) üzerinde J. Budenz, W. Radloff, K. Foy, M.T. Houtsma, Vilh. Grønbech, H. Pedersen, Z. Gombocz, J. Németh, M. Räsänen, D. Polivanov, G. Ramstedt, L. Ligeti, O. Pritsak, N. Poppe, G. Doerfer, A. Şçerbak, O. N. Tuna, Z. Korkmaz, T. Tekin gibi bilim adamlarınca tetkikler yapılarak bulgular ortaya konmuştur (Щербак, 1970, 49-58, TDBUÜ, 1995: 9-37). Söz konusu uzunluğun ortaya çıkışıyla ilgili çeşitli görüşler[16] mevcut olsa da artık bu uzunluğun birincil olduğu tartışmaya mahal bırakmayacak kadar kesinleşmiştir. Ana Türkçedeki ve Türk dillerindeki birincil uzun ünlülerle ilgili son yaklaşımları görmek adına Johanson'un (2021: 329-331) çalışmasına bakmakta yarar var.

Kırgızca uzun ünlüler açısından zengin olmakla beraber bunların çoğu ikincil uzun ünlülerdir. Az sayıda birincil uzun ünlünün yanı sıra, birincil uzun ünlüye işaret eden seslik izlerini de görmek mümkündür. Bu tür örnekler, dolaylı yoldan Tekin[17], doğrudan Alimova[18] gibi araştırmacılar tarafından değerlendirilmiştir. Kırgızcanın gramer kitaplarında ise bu konuya kısaca değinilmektedir[19].

1.1.1. Birincil Uzun Ünlülerin Korunması

Birincil uzun ünlüler, tarihi metinlerin imlasında düzenli olarak gösterilmezse de, zaman zaman varlığını açığa vuragelmiştir. Karl Foy, Orhon yazıtları ve Arap harfli metinlerde bazı sözcüklerdeki yazılış farkının ünlülerdeki nicelik (*quantität*) sebebiyle gerçekleştiğini ileri sürerek Eski Türkçede uzun ünlü varlığını kanıtlar (TDBUÜ, 1995: 13-15). Bunlar Uygur dönemi metinlerinde de tespit edilmiştir: 'Uygur, Mani ve yer yer Run yazısındaki çift yazılışlar, uzun ünlünün varlığına delalet eder. Burada, kaideli yahut tek tük yazılış değil, rastgele çift yazılışlar söz konusudur' (Gabain, 2007: 33).

---

[16] *Büzülme* (Radloff, Grønbech, Ligeti), *Vurgu* (Németh), *Giderme* (telafi) *uzunluğu* (Menges), *İkiz ünlü* (Biyişev), *Hece doruğu* (Şçerbak) (bk. TDBUÜ, 1995: 160-162)

[17] Tekin, 1995.

[18] Alimova, 2007: 28-40.

[19] Т. Акматов, Ж. Муканбаев, 1978: 31.; Кудайбергенов, 1980: 12.

Türkçenin ilk yazılı metinlerinden itibaren, tarihi metinlerde ünlü uzunluğuna işaret eden belirtiler her zaman olagelmiştir (TDBUÜ, 1995: 87-122). Ayrıca Tekin, Orta Türkçedeki uzunlukları *aruz* ölçüsü ile de tespit etmeye çalışmıştır (Tekin, 2013: II, 43-66).

Bu uzun ünlüler çağdaş Türk dillerinin bir kısmında korunurken; bir kısmında da seslik izler bırakmıştır: Uzunluklar yoğun olarak Türkmencede korunur; Yakutçada korunur ya da diftonglaşır; Halaççada korunur ya da yarı uzun ünlü olur. Sayıları pek fazla olmamakla birlikte Gagauzcada ve Tatarcanın Mişer ağzında da uzunluklar korunur. Diğer Türk dilleri ve ağızlarında da dağınık olarak korunduğu görülür (SİGTYa, 1984: 24-44, 78-80, TDBUÜ, 1995: 38-85).

Yukarıdaki genel bilgiler şöyle ayrıntılandırılabilir: Ana Türkçe *$\bar{a}$ sesi Yakutça ve Türkmencede korunur. Çuvaşçada[20] ise diftonglaşarak ($u<ia$) iz bırakır. Tuvacada kısa *a* sesinden farklı olarak faringalaşmaz (yutaklanmaz). Diğer Türk dillerinde normal *a* olur. Ana Türkçe *$\bar{e}$ Türkmencede korunur. Diğer Türk dillerinde genellikle normal *e* olur, dağınık olarak korunduğu örnekler de görülür. Ana Türkçe *$\bar{e}$ Türkmencede nadiren $\bar{e}$, genellikle $\bar{i}$ olur. Yakutçada *ie* şeklinde diftonglaşır. Çuvaşçada ise önce *ė*, ardından *a* olarak gelişir. Ancak *i*'li örnekler de görülür. Türk dillerinde genellikle normal *ė* ya da *e* olur. Ana Türkçe uzun *$\bar{i}$, Yakutçada korunur, Türkmencede diftonglaşır, Çuvaşçada kısa *ĕ* sesine değişir. Diğer Türk dillerinde ise normal *i* olur. Ana Türkçe *$\bar{ı}$ sesi Yakutçada korunur, Türkmencede *ıy* şeklinde diftonglaşır; diğer Türk dillerinde normal *ı* olur. Ana Türkçe *$\bar{o}$ sesi Türkmencede dağınık olarak korunur, Yakutçada *uo* şeklinde diftonglaşır. Çuvaşçada da diftonglaşır. Ana Türkçe *$\bar{ö}$ ünlüsü Türkmencede korunur, Yakutçada *üö*, Çuvaşçada *ĭva* (*kĭvak* 'mavi' <*$k\bar{ö}k$) olur. Ana Türkçe *$\bar{u}$ ve *$\bar{ü}$ ünlüleri Türkmence ve Yakutçada korunur. Halaççadaysa bu uzunluklar diftonglu veya düz uzunlukla görülür (Щербак, 1970: 148-156, SİGTYa, 1984: 70-71, TDBUÜ, 33-34, 42, 74-75, 79-85).

Şçerbak çok heceli sözcüklerde ilk hece ünlüsünü incelediği altbaşlıkta Türkmencede birincil uzun ünlünün tek heceli sözcüklerde olduğu gibi çok heceli sözcüklerin de ilk hecesinde korunduğunu; Yakutçada ise tek heceliyken mevcut olan uzun ünlünün çekimde çok heceli duruma geçtiğinde aynı ünlünün ya diftonglaştığını ya da düştüğünü belirtir (Щербак, 1970: 60-62). Ayrıca Çuvaşçadaki ve Halaççadaki uzunlukla ilgili gelişmelere müstakil çalışmaların ilgili bölümlerine de bakılabilir (bk. Doerfer-Tezcan, 1980, Ceylan, 1997: 141-189).

[20]Kimi araştırmacılara göre Çuvaşçadaki $a>u$ değişiminin uzunlukla ilgisi yoktur. Hem *a*, hem $\bar{a}$ ünlüleri Çuvaşçada *u, ı, ĭ* olarak görülür. (bk. Ceylan, 1997: 145, 148).
Ayrıca Çuvaşçanın Ana Türkçeden değil, Ana Çuvaşçadan geldiği; Ana Türkçe ile Ana Çuvaşçanın İlk Türkçede birleştiği bilinir. Ancak burada diğer Türk dilleriyle birlikte ele almak *anakronizm* sayılmamalıdır.

Johanson, üzün ünlüleri birlikte ele almış, kendi içinde birincil ve ikincil uzunluklar ve ilgili ünlüde Halaççça için bir ikiz uzunluk (a halflong) ayrımını yapmıştır (Johanson, 2021: 337).

Kırgızcada birincil uzun ünlüler dağınık olarak korunmaktadır. Bunlar kendi içinde ilk ses ve ilk hece ikinci ses olarak tasniflenebilir. Korunduğu tespit edilen uzun ünlüler sırasıyla şunlardır: *ā, ē, ō, ō̄, ū*.

1.1.1.1. İlk Seste Birincil Uzun Ünlülerin Korunması

Kırgızcada dört örnekte ilk seste *ā, ō, ū* uzun ünlülerinin korunduğu tespit edilmiştir:

aap/aar 'arı, temiz' <AT *****ār*[21] 'temiz'; AT *****ārı-* 'temiz olmak, temizlenmek'; *****ār* kökünden +*ı*- ekiyle türediği anlaşılmaktadır. krş. Uyg. Br. *āri-, ārri-;*krş. krş. **арт-/art-** 'temizlemek, silmek' (ETY, 437, EUES, 59, DLT, 458, 148, TDBUÜ, 171, 172, EDPT, 198, TMEN I: 19, ESTYa I: 184-186, Leksika, 683-684)

аары/aarı 'arı' <DLT *arı* 'arı, eşek arısı; böcek' <ET (Uyg.) *arı* ay. <AT *****hārı* ay. krş. Hlç. *hā^{q}rı,* Gag. *ārı,* Hak. *ār,* Kklp. *herre;* krş. Kor. *****pər-,* Jap. *****pátí* 'arı' (EUES, 59, DLT, 42, TDBUÜ, 173, EDPT, 196-197, ESTYa I: 186-187, Leksika, 186)

оосур-/oosur- 'yellenmek' <OT (CC) *ossur-* ay. <AT *****hōs-*, *hōsur-* ay.; krş. Hlç. *hosar-* (DLT, 91, CC II: 57b/39b, EDPT, 251, TDBUÜ, 177)

уук/uuk 'çadırın üst direği' <DLT *ūg* ay. <ET (Uyg.) *ug* 'çadır direği, akordiyon şeklinde çit; tekerlek parmağı' <AT *****ūk* 'çadırın üst direği'; krş. Türkm. *ūk* (DLT, 22, EUES, 787, EDPT, 76, TDBUÜ, 179)

1.1.1.2. İlk Hece İkinci Seste Birincil Uzun Ünlülerin Korunması

Kırgızca bir grup sözcükte ilk hece ikinci seste *ā, ē, ō, ō̄, ū* uzun ünlülerin korunduğu görülür. Örnekleri aşağıda verilmiştir:

бээ/bee 'dişi at', kısrak' <DLT *bī̄* 'kısrak' <ET (Uyg.) *bi~be* 'kısrak, dişi at' <AT *****bē* 'kısrak'; krş. CC *biye* 'kısrak', Yak. *bie,* SUyg. *pī̄,* Nij. *bī̄ye* (EUES, 169, DLT, 437, CC II: 60b/11, EDPT, 291, ESTYa II: 133-134, Leksika, 443, VEWT, 75, TDBUÜ, 180)

буу/buu 'buğu' <DLT *bū* ay. <AT *****bū* ay.; krş. Çağ.,TS. *bug*, TT *buğu,* Türkm. *būg* (DLT, 437, EDPT, 292, VEWT, 86, ESTYa II: 229-230, TDBUÜ, 179)

[21]Şçerbak *****ār* 'temiz' tasarlar. Sevortyan, Pekarskiy I cilt sayfa 128 kaynağıyla Yakutça *ār* 'temiz; çok iyi' örneğini verir. Tekin ise isim halini tasarlamaz, *****ārı-* fiilini tasarlar (bk. Щербак, 1970: 93; ESTYa I: 185; TDBUÜ, 171). Adı anılan araştırmacıların hiç biri Kırgızcadaki şekilden söz etmez.

жаа[22]**/caa** ‘yay’ <DLT *yā* ay. <ET *ya* ay. <AT **yā* ay.; krş. Türkm. *yāy,* TT *yay* (ETY, 420, EUTS, 278, DLT, 124, ESTYa I: 74-75, TDBUÜ, 175, EDPT, 869, Leksika, 570)

жуу/cuu- ‘yıkamak’ <DLT *yū-* ay. <ET (Uyg.) *yu-* ‘yıkamak, yıkanmak, temizlemek’ <AT **yū-* ay.; krş. Türkm. *yuv-*, Yak. *sūy-*, TS., DS. *yuy-* (EUES, 917, DDM, 289, DLT, 457, 331, CC I: 16b/1, 16b/4, EDPT, 870, VEWT, 209, TDBUÜ, 180)

баары/baarı (<bār+ı) ‘hepsi, herkes(i)’ <DLT *bār* ‘var, mevcut’ <ET *bar* ay. <AT **bār* ay. (ETY, 401, 283, DLT, 21, KB, 1161, EDPT, 353, VEWT, 62, ESTYa II: 61-63, TDBUÜ, 172)

таарын-/taarın- ‘darılmak’ <DLT *tarun- ~ tarın-* ‘sıkılmak, bıkmak’ <ET (Uyg.) *tarın-* ‘hırslanmak, öfkelenmek, kızmak, hiddetlenmek’ <AT **tārın-* ‘darılmak, gücenmek’ (EUTS, 226, DLT, 274, EDPT, 552, TDBUÜ, 174)

куура-/kuura- ‘kurumak’ <DLT *kuru-* ay. <ET (Uyg.) *kurı-* ‘kurumak; körelmek; zayıflamak’ <AT **kūrı-* ‘kurumak’; krş. Türkm. *gūra-*, Yak. *kūr-(<*kūrı-*); DLT, *kūr* ‘kuru’ (EUES, 425, DLT, 404, TDBUÜ, 179, EDPT, 646)

көөрүк/köörük ‘körük’ <DLT *körük* ‘kuyumcu ve demirci körüğü’ <AT **kō̄rük* ; krş. IM. *kō̄rük,* Türkm. *kō̄rük,* Yak. *küört, küöt* (DLT, 168, EDPT, 741, VEWT, 293, ESTYa V: 118, ETDES, 323-324, TDBUÜ, 184)

ылаачын/ılaaçın ‘laçin’ <DLT *lāçın* ‘şahin’ <ET (Uyg.) *laçın* ‘doğan, şahin, ala doğan’ <AT**lāçın* ‘doğan, şahin’; krş. Moğ. *naçi(n)* [нач] ‘şahin, doğan, laçin’ (EUES, 449, DLT, 176, ESTYa VII: 6-9, VEWT, 313, ETDES, 347-348, TMEN IV: 1728, TDBUÜ, 174, Lessing, 680)

соол- /sool-‘azalmak; tükenmek’ <AT *****sōl-* ‘solmak, kurumak’; krş. Hlç. *sū^{o}lu-* ‘kurumak’ *sū^{o}lmış* ‘solmuş’; Yak. *uol-* ‘azalmak, kurumak’; krş. **солу-/solu-** ‘solmak, kurumak’ (TDBUÜ, 178, ESTYa VII: 319-320)

Kırgızcada birincil uzun ünlülerin korunduğu örneklere bakıldığında aşağıdaki kuralları tespit etmek mümkündür:
a) Ünlü ile biten tek heceli sözcüklerde uzunluklar korunmaktadır. Tekin açık kök hece ünlüleriyle ilgili: ‘Birincil uzun ünlüler içinde açık kök hece ünlüsü durumunda olan bir sıra kök söz vardır. Bunun gibi sözlerin kısa ünlülü karşıtları da bulunmadığı için bunlardaki ünlülerin son-seste olmaları sebebiyle uzatıldığı düşünülebilir’ gibi tespitte bulunur (1995: 165).
b) İki heceli *baarı, taarın-(<*taarı-), kuura-* örneklerinde kökteki birincil uzunluğun tekrar belirmesi ilk hecenin açık olmasıyla ilgilidir. Nitekim Türkiye Türkçesinde de buna benzer durumdan söz etmek mümkündür. *Var* sözcüğünün ünlüsü, ünlü ile başlayan *ol* ifadesinden önce, yani *dış sandhi* durumunda uzamaktadır.

[22]*Caa* örneğini Tekin, *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler* eserinde *Ünlü İkizleşmesi* alt başlığı altında değerlendirir. s. 127.

Bir başka durum da şudur: Türkiye Türkçesindeki alıntı sözcüklerde bulunan uzun ünlüler, sözcük yalın durumda ve kapalı heceliyken kısa, ünlü ile başlayan bir ek aldıkları zaman uzun söylenirler: *hayāt-ım, hesāb-ı, hukūk-a* vb.
c) *ılaaçın* örneği yabancı kökenli de olabilir. Geriye *köörük* ve *sool-* örneği kalmaktadır.

1.1.2. Birincil Uzun Ünlülerin Seslik İzleri

Tekin, Türk dil ve ağızlarında uzun ünlülerin bırakmış olduğu izleri;1). Ünsüz ötümlüleşmesi; 2). Ön seste *y-*, *v-* ve *h-* türemesi; 3). Ünsüz ikizleşmesi; 4). Öndamaksıllaşma; 5) Ünlü türemesi; 6). Ünsüz türemesi olarak belirlemiştir (1995: 123-159). Kırgızca yukarıda görüldüğü üzere birkaç örnekte birincil uzun ünlüyü korumakla beraber, uzun ünlüye ait izleri de taşır. Bu çalışmada birincil uzunluğa bağlı *ünsüz ötümlüleşmesi, ünsüz ikizleşmesi, diftonglaşma, öndamaksıllaşma, ünlü türemesi, ünsüz türemesi* gibi seslik izler tespit edilmiştir.

1.1.2.1. Ünsüz Ötümlüleşmesi

İlk kez Grønbech *Türkçenin ses tarihi hakkında*[23] adlı eserinde 'Osmanlıcadaki *p, t, k,* ve *ç* ünsüzleri kök hecede kısa bir ünlüden sonra ötümsüzlüklerini korudukları halde, Yakutçadaki karşılıkları uzun veya ikiz ünlülü olan sözcüklerde ötümlüleşerek sırasıyla *b, d, g (ğ)* ve *c*'ye değişirler' tespitinde bulunmuştur (TDBUÜ, 1995: 16). Gerçekten uzun ünlülerin bıraktığı seslik izlerin biri ünsüz ötümlüleşmesidir ve bu Türk dillerinde dağınık olarak görülür (bk. TDBUÜ, 1995: 128-138). Bu bağlamda Kırgızcada da *t* ve *ç* seslerinin ilk hece ikinci ses pozisyonunda dağınık olarak ötümlüleştiği tespit edilmiştir.

1.1.2.1.1. Söz İçinde -t- > -d- Ötümlüleşmesi

Uzun ünlü kaynaklı *t* ötümlüleşmesi örnekleri aşağıdadır:

адым/adım 'adım' <AT **ātım* 'adım' <AT **āt-* 'adım atmak'; krş. TT *adım* (ESTYa I: 88-89, TETTL I: 178, TDBUÜ, 172)

Aşağıdaki iki örnek uzun ünlü ile ilgili olabildiği gibi *-ld-<-lt-* dizisi ile de ilgili olabilir.

алда-/alda- 'kandırmak' <DLT *alda-* 'hile yapmak, aldatmak' <ET (Uyg.) *alta-* 'aldatmak, kandırmak' <AT **ālta-* 'aldatmak' <AT **āl* 'hile, aldatma'; krş. Türkm. *ālda-* (EUES, 36, DLT, 30, 122, TDBUÜ, 171, EDPT, 133, VEWT, 14, ESTYa I: 126-127, TMEN II: 516)

балдыз/baldız 'baldız' <DLT *baldız* 'kadının (eşin) küçük kız kardeşi, baldız' <ET (Uyg.) *baltız* 'genç kız kardeş; baldız' <AT **bāltız* 'baldız, zevcenin küçük kız kardeşi'

[23]Vilh. Grønbech, *Forstudier til turkisk lydhistorie*, Kopenhag, 1902. Yazar, aynı tezinde ünsüz ötümlüleşmesi dışında, Yakutçadaki uzun veya ikiz ünlünün Çuvaşçada bazen *ĭva* tarzında bir ses grubuna denk geldiğini yönünde, çok doğru bir tespit daha yapar. Ancak çalışmasının devamında Ana Türkçede birincil uzun ünlülerin varlığına karşı çıkar (TDBUÜ, 1995: 16-17).

(EUES, 141, DLT, 200, VEWT, 60, EDPT, 334, ESTYa II: 53-54, Leksika, 312, TDAA, 386-390, ETDES, 45-46)

1.1.2.1.2. Söz İçinde -ç- > -c- Ötümlüleşmesi

Eski Türkçe söz içi –*ç*- ünsüzü Kırgızcada genellikle korunmasına rağmen nadiren –*c*- olduğu durumlar mevcuttur. Bu da ancak birincil uzun ünlü ile açıklanabilir.

бөжөк/böcök ‘tavşan yavrusu’ <AT **bō̄çek* ‘böcek’ <AT **bō̄* ay.; krş. Türkm. *mō̄cek* ‘kurt’, TT *böcek,* ET (Uyg.) *bözenekkiye* ‘tavşan yavrusu’ (EUES, 193, VEWT, 83, ESTYa II: 81-83, TDBUÜ, 184)

бажа/baca ‘bacanak’ <AT **bāça* ay.; krş. DEMT *baçanak*, TT *bacanak* (VEWT, 54, ESTYa II: 24-25, ETDES, 40, TDAA, 401- 402, TDBUÜ, 172, DEMT, 68)

1.1.2.2. Ünsüz İkizleşmesi

Şçerbak, ünsüz ikizleşmesini ele aldığı bölümde Türk dillerinde (Çuvaşça, Hakasça hariç) genellikle dar ünlüden önce bulunan ünsüzün ikizleştiği kanaatine varır (Щербак, 1970: 104). Türk dillerinde birincil uzun ünlüye bağlı ünsüz ikizleşmesi dağınık olarak görülür (TDBUÜ, 1995: 148-153). Türk dillerindeki ünsüz ikizleşmesi örnekleri için Tekin 1971’e bakılabilir.

Kırgızcada üç örnekte ünsüz ikizleşmesi gerçekleştiği tespit edilmiştir.

аппак/appak ‘bembeyaz’ <DLT *āk~ak* ‘beyaz’; *ap ak* ‘bembeyaz’ <ET *ak* ‘beyaz’ <AT **āk* ‘beyaz’; *Ak* sözcüğüne pekiştirici *ap*- hecesi geldiğinde Kıpçak dillerinin bir kısmında *appak* (Kzk., Kkp., Kmk., Krç-Blk.), diğer bir kısmında ise *apak* (Nog., Tat., Bşk.) olmaktadır (Eker, 2013: 162). Kırgızcada da ikiz ünsüzlüdür. Buradaki (*appak* örneğindeki) ünsüz ikizleşmesi uzun ünlü kaynaklı olabileceği gibi, pekiştirme hecesinin vurgusuyla da ilgili olabilir. (ETY, 265, DLT, 39, EDPT, 75, VEWT, 12, ESTYa I: 116-117, TMEN I: 504, Leksika, 679-680, TDBUÜ, 171)

алды/aldı ‘önü, aşağı kısmı’ <**all+ı* <OT (CC) *all* ‘ön, huzur, kat’ <AT **hāl* ‘ön’; krş. ET (Uyg.) *alın* ‘alın, ön taraf, ön yüz’, Çağ. *allı-ı-ga*; Ancak Kırgızcada aynı kökün diğer türevleri tek *l*’lidir: *algaç* ‘ilk önce’, *alga* ‘ileri’ gibi. Sebebi ise hece yapısı veya ekin ünlü veya ünsüzle başlamasıyla ilgili olsa gerek. (EUES, 29, KB, 4976, CC II: 63a/2, TDBUÜ, 172, EDPT, 121, VEWT, 14, ESTYa I: 124-125, Leksika,198-199)

чулдук/çulduk ‘çulluk’ <DLT *çulık* ay. <ET (Uyg.) *çılık* ‘çulluk’ <AT **çūlık* ay.; krş. TT *çulluk* (EUES, 227, DLT, 164, VEWT, 119, EDPT, 420, ETDES, 125, TDBUÜ, 179)

Verilen iki örnekte de ünsüz ikizleşmesinin ardından gerçekleşen (*aldıga, çulduk*) *–ld-* <*-ll-* aykırılaşma olayı Kırgızcanın karakteristik özelliğidir.

1.1.2.3. Diftonglaşma

Ana Türkçe *ē, ō, ȫ* uzun ünlüleri Yakutçada sırasıyla *ie, uo, uö* şeklinde diftonglaşır: *suol* 'yol' (<**yōl*), *küöh* 'mavi' (<**kȫk*) vb. Tofalarcada *aı̆, ə̈ı̆, öı̆, üı̆* diftongları görülür: *taı̆ş* 'taş' (<*tāş), *döı̆ş* 'göğüs' (<*tȫş), *üı̆ş* 'üç' (<*ük̄ç) vb. Türkmencede ise *ū*'den gelen *üı̆* diftongu mevcut: *süı̆* 'süt', *düı̆ş* 'rüya' vb. (Щербак, 1970: 143-144, TDBUÜ, 1995: 126-128).

Kırgızcada ise düz-dar birincil uzun ünlülerin diftonglaştığı görürlmektedri: (*ī>ıy, ī>iy*). Bu diftonglaşmalar ünlünün pozisyonu dikkate alınarak aşağıdaki biçimde sınıflandırılmıştır:

1.1.2.3.1. İlk Hece İkinci Seste Diftonglaşma: -ī->-ıy-

кыйкыр[24]-/kıykır- 'bağırmak' <DLT *kıkır-* 'yüksek sesle bağırmak' <ET (Uyg.) *kıkır-* 'bağırmak, çağırmak, seslenmek, haykırmak, anırmak' <AT *kīkır-* 'bağırmak, çağırmak'; krş. Tefs. *kīkur-, kīgur-*, Türkm. *gīğır-*, TS. *kığır-* (EUES, 369, DLT, 73, EDPT, 612, TDBUÜ, 176)

кыймыл/kıymıl 'hareket' <AT ***kīmıl** ay.; krş. Türkm. *gīmıl, gīmıldı* (EUES, 371, TDBUÜ, 176)

кыйын/kıyın 'zor' <ET *kıyn ~ kıy(ı)n* 'ceza' <AT ***kīn**[25] 'ceza, işkence'; krş. DLT *kına-* 'cezalandırmak', TT *kına-* (ETY, 407, EUES, 376, EDPT, 631, TDBUÜ, 176, ESTYa VI: 219-221)

кыйшык/kıyşık 'eğri, yamuk' <AT **kīş-* 'meyletmek, sapmak'; krş. DLT *kış- ~ kıyış-* 'gözden kaybolmak, bulunan yerden ayrılmak', Türkm. *gīşık* 'eğri, yamuk'; DS *gıygaç* 'üç köşeli kadın başörtüsü' (DLT, 426, EDPT, 670, TDBUÜ, 176)

1.1.2.3.2. İlk Hece İkinci Seste Diftonglaşma: -ī-->-iy-

ийин/iyin 'in' <DLT *īn~yīn~yin~yın* 'aslan, tilki ve diğer yırtıcıların barınağı' <ET (IB) *in* 'in, hayvan yuvası' <AT **hīn* ay.; EUyg. *ın* 'mağara, mezar mağarası'krş. Hlç. *hīn*, Türkm. *hīn*, Az. *hin*, Yak. *īn* (IB, 8, DLT, 23, 350, EUES, 288, EDPT, 166, ETDES, 234, KEWTS, 184, VEWT, 172, TDBUÜ, 183)

ийик/iyik 'iğ, kirmen' <DLT *īk~ īg~ yīk~ yīg* ay. <ET (Uyg.) *ik* 'çıkrık, cehre, iğ' <AT **īk* 'iğ'; krş. TT *iğ* (DLT, 22, 41, 406, EUES, 298, EDPT, 99, TDBUÜ, 182)

1.1.2.4. Öndamaksıllaşma

Tekin, artdamak uzun ünlülerinin *t, d, n, s, z, ş, c, ç* ve *y* seslerinin eşliğinde kendini öndamaksıllaştırabileceğini dile getirir (TDBUÜ, 1995: 153-155). Buna bağlı

[24] *Kıykır-* ve *kıymıl* örneklerini Tekin, *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler* eserinde *Ünlü İkizleşmesi* alt başlığı altında değerlendirir. s. 127.

[25]Tekin, *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler* başlıklı eserinin sözlük kısmında Ana Türkçede **kīn* 'işkence, ceza' tasarlarken, başka bir yerde dipnotta *kīn <kıyın* şeklinden getirerek uzunluğun ikincil olduğunu dile getirir (bk. TDBUÜ, 28, 176).

öndamaksıllaşma Türk dillerinde dağınık olarak tüm artdamak uzun ünlülerinde görülebilirken, Kırgızcada bir örnek *ō* ünlüsünde olmak üzere, diğerleri *ī* ünlüsünde görülmüştür.

1.1.2.4.1. İlk Hece İlk Seste ı- > i-

ис/is ‘is’ <DLT *ış* ‘kandilin isi ve duvar vb. üzerindeki kurum’ ET (Uyg.) *ıs* ‘duman, is, tütsü ürünü’ <AT **īs* ‘is, koku, duman’; krş. Türkm. *īs,* Yak. *īs*< *īş,* Tuv. *ış,* AA *his;* SİGTY, Türk dilleri verilerinden yola çıkarak hem *ī-* ile hem *y-* türemesiyle tasarlamak mümkün olduğunu dile getirir (SİGTYa, 1984: 94, DLT, 17, EUES, 291, EDPT, 254, ESTYa I: 379-380, ETDES, 236-237, TDBUÜ, 176)

ит/it ‘köpek’ <DLT *ıt* ay. <ET *ıt* ‘köpek; köpek yılı’ <AT **īt (īyt*?) ‘köpek’; krş. Alt., Kzk., Blk. *iyt,* M.Uyg., Hami *yit,* Çuv. *yıtĭ* (ETY, 728, DLT, 16, EDPT, 34, Leksika, 648-649, 188-189, ESTYa I: 385, TDBUÜ, 176)

ий-/iy- ‘-ıp vermek (tezlik bildiren yardımcı fiil)’ <DLT *ıd- ~ īd-* ‘göndermek’ <ET *ı- ~ ıd- ~ yıd- ~ ıt-* ‘göndermek; (yetkili) göndermek; (*il, yer, sub* vb. sözlerle) farklı bir etnik kimliğe geçmek; (sab sözüyle) mesaj göndermek; *(törü* sözüyle) Türk töresine uymak’ <AT **ī-, īd-* ‘göndermek’; krş. Yak. *īt-*, Çuv. *yar-* (ETY, 456, 490, DLT, 419, 330, EDPT, 37-38, TDBUÜ, 175)

1.1.2.4.2. İlk Hece İkinci Seste -ı->-i-

бит/bit ‘bit’ <DLT *bit* ay. <ET (Uyg.) *bit* ay. <AT **bīt (bıyt?)* krş. Y.Uyg., Turf. *pit,* Kzk. *biyt,* Har. *biyt,* Çuv. *pıytĭ* (EUES, 181, DLT, 140, EDPT, 296, ESTYa II: 151-152, TDBUÜ, 176)

шиши-/şişi- ‘şişmek’ <ET (Uyg.) *sış-* ‘şişmek’ <AT **sīş-* ay.; krş. DLT *sīş* ‘vücuttaki şiş’; krş. Türkm. *çīş-,* Y.Uyg. *işşi-(<*sīş-ı-*) (DLT, 399, 427, EUES, 611, TDBUÜ, 176)

сүлгү/sülgü ‘havlu’ <**silgü* <ET (Uyg.) *sil-* ‘sürmek’ <AT**sīl-* ‘silmek’; krş. Türkm. *sīl-,* Özb. *silliq* ‘temiz, düz, pürüzsüz’ (EUES, 613, EDPT, 824-825)

1.1.2.4.3. İlk Hece İkinci Seste -o->-ü-

жүр-/cür- ‘yürümek’ <DLT *yor- ~ yōrı- ~ yorı- ~ yoru-* ay. <ET (Uyg.) *yorı-* ‘gitmek, hareket etmek; adım atmak, yürümek’ <ET (Orh.) *yorı-* ‘adım atarak ilerlemek, gitmek, yürümek, yol almak, ilerlemek; isyan etmek, başkaldırmak; ilerlemek, gelişmek, kalkınmak; ordu sevk etmek, akın etmek, düşman topraklarına saldırmak, baskın yapmak’ <AT **yōrı-* ‘yürümek’; krş. EUyg. Br. *yorri-, yuorri,* Tat. *yuwırt- (<yor-t-*), Türkm. (Räs.). *yōrga* ‘rahvan at’ (ETY, 453, EUES, 914, DLT, 198, 500, EDPT, 957, VEWT, 207, ESTYa IV: 229-231, TDBUÜ, 179)

1.1.2.5. Ünlü Türemesi

Birincil uzun ünlülere bağlı ünlü türemesi Kırgızcada ilk hece ilk seste iki örnekte görülürken, ikinci hecede ise daha çok örnekte görülmüştür.

1.1.2.5.1. İlk Hece İlk Seste Ünlü Türemesi

İki örnekte ilk hece iç sesteki birincil uzun ünlüye bağlı olarak söz başında ünlü türediği düşünülmektedir.

ылаачын/ılaaçın 'laçin' <DLT *lāçın* 'şahin' <ET (Uyg.) *laçın* 'doğan, şahin, ala doğan' <AT**lāçın* 'doğan, şahin' (EUES, 449, DLT, 176, ESTYa VII: 6-9, VEWT, 313, ETDES, 347-348, TMEN IV: 1728, TDBUÜ, 174)

ышкыр-/ışkır- 'ıslık çalmak' <DLT *sıkır-* ay. <ET (Uyg.) *sıkır-* ay. <AT **sīkır* – ay.; krş. Türkm. *sīğır-*, Küer. *sıkkır- ;* krş. **үшкүр-/üşkür-** 'oflamak; ağır nefes almak' (DLT, 255, EUES, 607, TDBUÜ, 176)

Türkçede *n-, l-, ş-* gibi ünsüzlerin ilk seste bulunmamasından ötürü verilen örnekler, özellikle *ılaaçın* örneği, sadece uzunlukla ilgili olmayabilir.

1.1.2.5.2. İkinci Hecede Ünlü Türemesi

Türk dillerinde kapalı hecedeki uzun ünlüler, hece sonunda bazen kısa bir ünlü türetir. Bu hadise alıntı sözcükler için de geçerlidir (TDBUÜ, 1995: 155-158). Tekin'in verdiği örnekler arasında Kırgızcadan sadece iki örnek (*arı-, coşu-*) yer almaktadır. Aşağıda görüleceği üzere bu tür örnekler daha fazladır.

ары-/arı- 'yorulmak' <DLT *ār- ~ ar-* ay. <ET (Uyg.) *ar-* ay. <AT **hār-* ay. krş. Türkm. *ār-*, Tar. *hār-*, Hlç. *hār-, har-*, Yak. *īr-, ır-;* krş. EMoğ. *harun* 'inatçı at', YMoğ. *arγu-* 'yorulmak', Tung. *harul-* '(baş) dönmek', *harun* 'baş döndürücü'<**pār-;* Kor. *phari hạ* 'zayıf olmak' (EUES, 56, 64, DLT, 89, 31, TDBUÜ, 172, EDPT, 193, 214, ESTYa I: 160-162, VEWT, 22)

сура-/sura- 'sormak' <DLT *sōr-* ay. <ET (Uyg.) *sor-* 'sormak, soru sormak' <AT **sōr(a)-* 'sormak, sual etmek'; krş. Türkm. *sōra-*, Çuv. *şıra-* (EUES, 621, DLT, 426, EDPT, 843, TDBUÜ, 178)

тара-/tara- 'dağılmak' <DLT *tār-* '(asker veya bir şeyi) dağıtmak', *tara-* '(askeri) dağıtmak' <AT**tār-* ay.; krş. Türkm. *dāra-* 'kaçıp gitmek, uzaklaşmak'; Moğ. *tara-* [тарах] 'dağılmak, saçılmak; ayrılmak' (DLT, 425, 172, TDBUÜ, 174, Lessing, 928)

жору-/coru- 'yorumlamak, tabir etmek' <DLT *yōr-* '(düşü) tabir etmek' <ET (Uyg.) *yör-* 'yorumlamak, izah etmek, açıklamak, tefsir etmek; çözmek' <AT **yōr-* 'yormak, tabir etmek' (EUES, 916, DLT, 399, EDPT, 955, VEWT, 208, ESTYa IV: 223-225, TDBUÜ, 179)

жери-/ceri- ‘yermek; reddetmek’ <DLT *yir-* ‘iğrenmek’ <ET (Uyg.) *yer- ~ yir- ~ er-* ay. <AT **yēr-* ay.; krş. CC *yėr-;* krş. Alt., Leb., Tel., Kklp., *yeri-* (EUES, 259, 905, DLT, 427, CC II: 81b/33, EDPT, 955, VEWT, 198, ESTYa IV: 193)

солу-/solu- ‘solmak, kurumak’ <AT ***sōl-** ay. krş. Hlç. *sū^{o}lu-*, Yak. *uol-*; krş. **соол-/sool-** ‘solmak, kurumak’; krş. DLT *soluş-* ‘(meyveler, sebzeler vb.) solmak, tazeliği gitmek’ (DLT, 263, TDBUÜ, 178, ESTYa VII: 319-320)

шиши-/şişi- ‘şişmek’ <DLT *sīş-* ay. <AT **sīş-* ay.; krş. Türkm. *çīş-*, Y.Uyg. *işşi- (<*sīş-ı-*) (DLT, 399, 427, EUES, 611, TDBUÜ, 176)

жошу-[26]/coşu- ‘kan vb. sıvı akmak’ <AT **çōş-* ‘coşmak’; krş. DLT *yoşıl-* ‘akmak’, Türkm. *cōş-*, Az. Kaş. *cuş-* (DLT, 382, EDPT, 978, ESTYa IV: 30-31, VEWT, 128, TDBUÜ, 158)

тизе/tize ‘diz’ <DLT *tīz* ay. <ET (Uyg.) *tiz* ay. <AT **tīz* ay. krş. Türkm. *dīz (<tīz*), Özb. *tizze (<tīz-e*) (DLT, 398, EUES, 724, VEWT, 482, EDPT, 570, TDBUÜ, 183, ETDES, 143-144)

секи/seki ‘seki’ <DLT *sekü* ay. <AT **sēk* ay.; krş. Mac. *szék* [sēk] (DLT, 447, EDPT, 819, VEWT, 408, ESTYa VII: 239-241, ETDES, 453-454, TDBUÜ, 181)

1.1.2.6. Ünsüz Türemesi

Tekin, Türk dillerinde birincil uzun ünlüye bağlı olarak *l, n, r, ş* ve *h* seslerinin türediğini tespit etmiştir (TDBUÜ, 1995: 158-159). Bu bağlamda Kırgızcada sadece söz içi *r* türemesinden söz etmek mümkündür.

1.1.2.6.1. Söz İçinde -r- Türemesi

Kırgızcada uzunlukla ilgili *–r-* ünsüzünün türediği düşünülen örnekler aşağıdaki gibidir;

арс/ars ‘as, kakım’ <DLT *āz~ās* ay. <ET *as* ay. <AT **āz~ ās* ay.: Tenişev ekibi, Karaçay-Balkar, Altayca *agas ~ agaz*, Çuvaşça *yus*[27] (*y-* türeme) verilerinden yola çıkarak buradaki uzunluğun birincil olmadığını dile getirir (SİGTYa, 1984: 87-88, ETY, 311, DLT, 38, EDPT, 240, TMEN II: 477, VEWT, 28, ETDES, 25-26)

чырпык/çırpık ‘çırpı, dal, budak kırıntısı’ <OT (CC) *çırpı* ‘çalı, çalı çırpı, ince kuru dal’ <DLT *çīp, çıbık* ‘dalların taze çubuğu’ <ET (Uyg.) *çıbık* ‘dal, sap’ <AT ***çīp** ‘ince, yumuşak dal’; Türkm. *çībık*, Gag. *çıbuk*, Az. *çubug*, Tuhf. *şılpık* ‘sopa, ağaç âsâ’ (EUES, 227, DLT, 163, 139, EDPT, 395, TDBUÜ, 176, ETDES, 124, CC II: 81a/21)

[26] *Coşu-* örneğini Tekin, *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler* eserinde *Ünlü Türemesi* alt başlığı altında değerlendirir. s. 158. Sözlük kısmında yer almamktadır.

[27] Ligeti Çuvaşça *yus <*i̯as* şeklinden getirerek Ana Türkçe **ās*’ın uzun ünlülü olduğuna kanıt gösterir (bk. TDBUÜ,30).

1.2. Eski Türkçe Ünlülerin Kırgızcadaki Durumu

Eski Türkçede görülen ünlülerin kapalı *ė* hariç diğerleri Kırgızcada mevcuttur. Söz konusu ünlüler, ilk hece ve ilk hece dışındaki pozisyonları dikkate alınarak incelenmiştir. Bir ünlünün korunduğu durumlarda seçili örnekler kullanılmıştır.

1.2.1. Eski Türkçe Düz Ünlülerin Kırgızcadaki Durumu

Eski Türkçe düz *ė* ünlüsü hariç, diğer *a, e, ı, i* ünlüleri Kırgızcada da bulunur.

1.2.1.1. Eski Türkçe a Sesinin Kırgızcadaki Durumu

Türk dillerindeki *a* sesinin değerlendirmesi için Johanson'a (2021: 335-337) bakılabilir. Eski Türkçe ilk hece *a* ünlüsü Kırgızcada düzenli olarak korunmakla beraber, çok az örnekte *ı* sesine değişir. İlk hece dışında ise, ilk hece ünlüsüne bağlı olarak genellikle korunur. Ancak ilk hece ünlüsünün geniş-yuvarlak *o* sesi durumundaysa gerileyici benzeşmeyle düzenli olarak *o* sesine değişir. Az sayıdaki örnekte *ı* sesine değiştiği tespit edilmiştir.

1.2.1.1.1. İlk Hecede a Korunması

Eski Türkçe ilk hece *a* sesi Çağdaş Türk dillerinde genellikle korunur. Bunun yanı sıra *a* > *ı* değişmesi Çuvaşça, Tuvaca, Tofalarca, Yakutçada yaygın olmakla beraber, diğer Türk dillerinde de dağınık olarak görülür (SİGTYa, 1984: 67). Ayrıca *a* > *å* değişmesi Özbekçede, *a* > *e* değişmesi Kumukça, Tatarca, Başkurtça ve Azerice ve Kaşkaycanın ağızlarında görülür (Johanson, 2021: 336-337). Kırgızcada ise genellikle korunur.

агыл/ agıl 'ağıl' <DLT *agıl* 'ağıl; koyun pisliği' <ET *agıl* 'ağıl' (ETY, 339, DLT, 35, 31, EDPT, 83, TMEN II: 503, ESTYa I: 83-85, ETDES, 6)

аяк/ayak 'ayak; son' <DLT *aḍak ~ ayak* 'ayak' <ET *adak* ay. <AT **pādak* ay. (ETY, 314, DLT, 40, 12, EDPT, 45, VEWT, 5, ESTYa I: 103-105, Leksika, 288, ETDES, 33)

аз-/az- 'yolunu şaşırmak' <DLT *az-* '(yol için) şaşırmak, kaybetmek' <ET *az-* 'ayrılmak; bağlı olunan siyasal oluşumun önderinden ayrılmak, başsız kalmak; ölmek, vefat etmek' (ETY, 445, EUES, 92, DLT, 89, EDPT, 279, 283, VEWT, 33, ESTYa I: 94-95)

азык/azık 'yiyecek, azık' <DLT *azuk* ay. <ET *azuk* ay. <AT **āzuk* ay. (ETY, 332, DLT, 164, TDBUÜ, 172, EDPT, 283, VEWT, 33, TMEN II: 475, ESTYa I: 98)

бак-/bak- 'bakmak' <OT *bak-* ay. <ET (Uyg.) *bak-* 'bakmak, görmek' (EUES, 138, DLT, 160, EDPT, 311, VEWT, 58, ESTYa II: 38-40)

бал/bal 'bal' <DLT *bal~bāl* ay. <ET *bal* ay. (ETY, 333, DLT, 389, EDPT, 330, VEWT, 59, ESTYa II: 47, ETDES, 44).

бар/bar ‘var’ <DLT *bar~bār* ‘var, mevcut’ <ET *bar* ay. <AT **bār* ay.; krş. **баары/baarı** ‘hepsi, herkes’ (ETY, 401, 283, DLT, 21, KB, 1161, EDPT, 353, VEWT, 62, ESTYa II: 61-63, TDBUÜ, 172)

1.2.1.1.2. İlk Hecede a > ı Değişmesi

Eski Türkçe ilk hece *a* ünlüsünün Kırgızcada ilerleyici benzeşmeyle *ı* sesine değiştiği iki örnek tespit edilmiştir. Tek heceli bir örnekte ise ünlü daralmasının sebebi açık değildir. Böyle sebebi açık olmayan *a>ı* değişimli örnekler Tuvaca (*tırt-* ‘çekmek’ <*tart-* vb.) ve Yakutçada (*ıl-* ‘almak’ <*al-* vb.) da görülür ve bu Şçerbak’a göre Ana Türkçenin bir ağzının özelliğidir (Щербак, 1970: 145). Bu tür değişim çeşitli tarihî dönemlerde de görülerek araştırmacıların ilgisini çekegelmiştir. Gabain, Eski Uygurcadaki *a~ı* (*bırt- ~ bart-* ‘kırmak’, *tıwar ~ tawar* ‘mal, mülk’, *sarsıg ~ sarsag* ‘kaba’ vb.) örneklerini muhtemelen, kısmen bir ağız özelliği olarak değerlendirir (Gabain, 2007: 37). Özellikle SİGTYa ekibinin bu değişim üzerinde verdiği bilgiler derli toplu olması bakımından dikkat değer ve şöyle özetlenebilir: *a ~ ı* tek heceli sözcüklerde bulunabildiği gibi çok heceli sözcüklerde de bulunabilir ve ikincisinde ünlünün pozisyonu önemli değildir. Genel Türkçedeki *a*, Çuvaşçe ve Yakutçada *ı*, Tuva ve Tofalarcada *ı* olarak görülebilir. DTS, ’da da tek heceli ve çok heceli sözcüklerin birinci hecesinde *a ~ ı* örneklerini görmek mümkündür. Keza Tekin de Eski Türkçe *a ~ ı* alternasiyonu olarak iki örnek verir, sebebinin ise ilgili hecenin vurgusuz olmasıyla ilgili olabileceğinin tahmin eder. Gabain ise Eski Uygurcadan da aynı tipteki örnekleri verir ve ağız özelliği olabileceğinin belirtir. DLT’de de bu bağlamda azımsanmayacak kadar örnek mevcuttur. Yukardaki kaynaklarda verilen örneklerden yola çıkarak *a ~ ı* alternasiyonu *y* sesinden önce veya sonra; *l, n, r* seslerinin komşuluğunda gerçekleştiği söylenebilir. Türk dillerinde *a ~ ı* alternasiyonundan yola çıkarak Poppe, Ana Türkçede ayrı bir **ȧ* fonemini, Doerfer[28] ise hem *a*, hem *ı* sesine değişebilecek **ë ?* fonemini tasarlar. Söz konusu *a ~ ı* alternasyonun daha çok Çuvaş, Yakut, Tuva ve Tofalarca gibi Türk dillerinde yaygın olsa da, diğer Türk dil ve ağızlarında da dağınık olarak mevcudiyetini sürdürür (SİGTYa, 1984: 57-58). Kırgızcadaki örnekler aşağıda verilmiştir:

жылчык/cılçık ‘şule, ışık’ <OT (KB) *yalçık* ‘ay’ (KB, 137, EDPT, 921-922, Leksika, 55-56)

тыбыш/tıbış ‘ses’ <DLT *tawış~tawuş~tavuş* ‘ses ve hareket’ <ET (Uyg.) *tavış* ‘gürültü, melodi, nağme’ (DLT, 158, 416, EUES, 685, EDPT, 446)

тыш/tış ‘dış’ <DLT *taş* ‘dışarı, dış (elbise vb.) <ET *taş* ‘dış; bedenin dış yüzü, ten, sırt; siyasal merkezin dışı’; krş. TT *dış* (DLT, 409, ETY, 316, EDPT, 556, ESTYa III: 164-167, VEWT, 466)

[28]Doerfer, 1975-1976: 15-17.

1.2.1.1.3. İlk Hece Dışında a Korunması

İlk hece ünlüsünün *a, ı, u* sesleri olduğu durumlarda, takip eden *a* ünlüsü düzenli olarak korunur.

аяк/ayak ‘ayak; son’ <DLT *aḍak ~ ayak* ‘ayak’ <ET *adak* ay. <AT **pādak* ay. (ETY, 314, DLT, 40, 12, EDPT, 45, VEWT, 5, ESTYa I: 103-105, Leksika, 288, ETDES, 33)

айран/ayran ‘yoğurt’ <DLT *ayran* ‘ayran’ (DLT, 59, VEWT, 12, EDPT, 276, TMEN II: 639, ESTYa I: 111)

бака/baka ‘kurbağa’ <DLT *baka* ay. <ET (Uyg.) *baka* ‘kurbağa, kaplumbağa’ <AT **bāka* ‘bağa, kurbağa’ (EUES, 138, DLT, 34, EDPT, 311-312, VEWT, 58, TDBUÜ, 172, ESTYa II: 40-42, Leksika, 179-180)

бала/bala ‘çocuk’ <DLT *bala* ‘kuş yavrusu; genel olarak hayvan yavrusu; tarım işlerinde kullanılan yardımcı’ <ET (Uyg.) *bala* ‘kuş yavrusu; küçük çocuk, çocuk’ <AT **bāla* ‘yavru, çocuk’ (EUES, 139, DLT, 313, EDPT, 332, VEWT, 59, ESTYa II: 47-49, TDAA, 249-252, TDBUÜ, 172, ETDES, 44, 358)

буурчак/buurçak ‘börülce’ <DLT *burçak* ‘börülce’ <ET (Uyg.) *burçak* ‘fasulye, bezelye’ (DLT, 203, EUES, 200, ESTYa II: 276)

бышакта-/bışakta- ‘için için ağlamak’ <**buşgak+la-* <DLT *buşak* ‘sıkıntılı’ <ET (Uyg.) *buş-* ‘(nefes) tıkanmak, nefes darlığı olmak; kafası karışık olmak; telaşa düşmek’ (EUES, 205, DLT, 162, EDPT, 379, VEWT, 90, ESTYa II: 284-285)

жумшак/cumşak ‘yumuşak’ <DLT *yumşak* ay. <ET (Uyg.) *yumşak* ay.<ET (Orh.) *yımşak* ay. (ETY, 265, EUES, 920, DLT, 367, EDPT, 938-939, KEWTS, 365)

жыпар/cıpar ‘misk koku’ <DLT *yıpar* ‘misk’ <ET *yıpar* ‘cenaze ritüellerinde kullanılan kokulu mum, tütsü’ (ETY, 406, DLT, 143, EDPT, 878-879, ESTYa IV: 284)

1.2.1.1.4. İlk Hece Dışında a > o Değişmesi

İlk hece geniş-yuvarlak ünlüden sonra gelen *a* sesi düzenli olarak gerileyici tam benzeşmeyle *o* sesine değişir. Geniş-yuvarlak ünlüden sonra geniş-yuvarlak ünlünün gelmesi Kırgızca için karakteristik bir özelliktir.

жогол-/cogol- ‘yok olmak; ortadan kalkmak’ <OT (KB) *yokal-* ‘yok olmak’ <ET *yokal-* ‘yol olmak, kaybolmak’ <ET *yok* ‘yok; yoksul; değil’ <AT **yōk* ay. (YETY, 32/3, KB, 692, EDPT, 902, ESTYa IV: 211-212, TDBUÜ, 178)

жогот-/cogot- ‘yok etmek; ortadan kaldırmak’ <DLT *yōkaḍ-* ‘yok olmak’ <ET *yokad-* ‘yok olmak; ortadan kalkmak’ <ET *yok* ‘yok; yoksul; değil’ <AT **yōk* ay. (ETY, 453, DLT, 505, EDPT, 900, TDBUÜ, 178)

жолборс/colbors ‘kaplan’ <OT (CC) *yolabars* ‘kaplan’ <ET *yol* ‘yol + ET *bars* ‘pars’ (ETY, 205, 404, DDM, 70, VEWT, 206, CC II: 60b/33, ESTYa IV: 219)

жолдош/coldoş ‘arkadaş’ <OT (DK) *yoldaş* ay. <DLT *yol~yōl* ‘yol, yolculuk; sefer’ <ET *yol* ay. <AT **yōl* ay. (ETY, 333, DDM, 288, DLT, 25, EDPT, 917, VEWT, 206-206, TDBUÜ, 178, Leksika, 531, ESTYa IV: 217-219)

жоло-/colo- ‘yaklaşmak; uğramak’ <ET (Uyg.) *yola-* ‘yola koyulmak, bir yerden geçip gitmek, gitmek’ <ET *yol* ‘yol, yolculuk; sefer’ <AT **yōl* ay. (ETY, 333, EUES, 912, ESTYa IV: 29, EDPT, 919, TDBUÜ, 178)

жорго/corgo ‘yorga’ <DLT *yorıga at* ‘yorga at’ <DLT *yor- ~ yorı- ~ yoru-* ay. <ET (Uyg.) *yorı-* ‘gitmek, hareket etmek; adım atmak, yürümek’ <ET (Orh.) *yorı-* ‘adım atarak ilerlemek, gitmek, yürümek, yol almak, ilerlemek; isyan etmek, başkaldırmak; ilerlemek, gelişmek, kalkınmak; ordu sevk etmek, akın etmek, düşman topraklarına saldırmak, baskın yapmak’ <AT **yōrı-* ‘yürümek’; krş. Moğ. *cirug-a* ‘tırıs, eşkin’ (ETY, 453, EUES, 914, DLT, 198, 200, 421, EDPT, 964, VEWT, 207, ESTYa IV: 225, Lessing, 1245, TDBUÜ, 179)

коён/koyon ‘tavşan’ <OT (CC) *koyan* ‘tavşan’: krş. Fuyü Kırgızcası *gozın* ‘tavşan’; Clauson, *koyan (koḍan)* olarak ele alır. SİGTYa, Türk dillerinde dağınık olarak görülen *r~y* alternasiyonundan yola çıkarak, *koyon* sözcüğünün *kork-* ‘korkmak’ fiili ile ilişkilendirir. (CC I: 42b/23, CC II: 60b/23, EDPT, 678, ESTYa VI: 28-29, Tenişev, 54, SİGTYa, 1984: 366)

козго-/kozgo- ‘canlandırmak, alevlendirmek; hareketlendirmek’ <AT **kōzga-* ‘oynatmak, kımıldatmak, harekete geçirmek; krş. CC *kozgalış-* ‘karıştırmak, eşelemek, karıştırarak aramak’, DLT *kār kozgırdı* (DLT, 288, CC II: 82a/17b, EDPT, 683, ESTYa VI: 19-21, VEWT, 285, TDBUÜ, 178)

конок/konok ‘akdarı; mısır’ <DLT *konak ~ koyak* ‘akdarı’ <ET (Uyg.) *konuk* ‘sorgum, süpürge darısı’; krş. Moğ. *honug* [хоног] ‘darı’ (EUES, 392, DLT, 165, 488, EDPT, 637, ESTYa VI: 55-56, Leksika, 458-459, VEWT, 280, Lessing, 1137)

котор-/kotor- ‘değiştirmek; çevirmek’ <OT (CC) *ḫotar-* ‘boşaltmak, kotarmak’; krş. DLT *kotur-* ‘boşaltmak’, EUyg. *kotur-* ‘kopya etmek, basmak’ (EUES, 398, DLT, 252, CC II: 81b/3b, ESTYa VI: 83-84)

кочкор/koçkor ‘koç’ <DLT *koç ~ koçŋar* ay. <ET (Uyg.) *koçuŋar* ay. (EUES, 388, DLT, 141, 261, EDPT, 592, Leksika, 432-433, VEWT, 274, ETDES, 309, ESTYa VI: 86-88)

кошо/koşo ‘beraber, birlikte’ <DLT *koşa* ‘ikişer ikişer, çifter çifter’ <DLT *kōş* ‘çift, çifte’ <ET (Uyg.) *koş* ‘çift, ikiz’ <AT **kōş* ‘çift, çifte’ (EUES, 396, DLT, 154, 362, EDPT, 670, 671, TDBUÜ, 178, VEWT, 283, ESTYa VI: 89-93)

окшо-/okşo- ‘benzemek’ <DLT *oxşa*- ay. <ET (Uyg.) *okşa*- ay. (DLT, 125, DTS, 370)

оңой/oŋoy ‘kolay’ <DLT *oŋay* ay. <ET (Uyg.) *oŋay* ‘kolay, basit’<ET (Uyg.) *oŋ* ‘sağ; doğru’ (DLT, 19, EUES, 510, 511, ESTYa I: 460)

оргок/orgok ~ орок/orok ‘orak’ <DLT *orgak* ay. <ET (Uyg.) *orgak* ay. <ET (Uyg.) *or*- ‘orakla biçmek’ (DDM, 186, EUES, 511, 513, DLT, 89, 6, EDPT, 216, ETDES, 388)

орно-/orno- ‘yerleşmek’ <DLT *orna*- ‘(gün) batmak; mekan tutmak, yurt tutmak’ <ET (Uyg.) *orna*- ‘oturmak, yerleşmek’ <ET (Uyg.) *orun~oron* ‘yer; mahal; taht; yatak’ (EUES, 514, DDM, 187, DLT, 127, 443, EDPT, 233, TMEN I: 43)

орто/orto ‘orta’ <DLT *ortu* ‘bir şeyin ortası’ <ET (Uyg.) *orta* ‘orta’, *orton* ‘ortanca, orta, orta derecede’ (EUES, 515, DLT, 62, DDM, 189, EDPT, 203-204, ETDES, 390)

осол/osol ‘kaba; ayıp’ <DLT *osal* ‘bir işte gafil olan’ <ET (Uyg.) *osal* ‘ihmalci, dikkatsiz, tasasız, kaygısız’; krş. Moğ. *osul* [осол] ‘ihmal veya dikkatsizlikten ortaya çıkan talihsizlik, aksilik’ (EUES, 516, DLT, 61, ESTYa I: 479-481, Lessing, 759, EDPT, 247, TMEN II: 599)

ото-/oto- ‘zararlı otları ayıklamak’ <DLT *ota*- ‘(ekinin yaprak ve başaklarının) kesmek; biçilmek’ <DLT *ot* ‘ot, bitki’ <ET (Uyg.) *ot* ‘çimen, ot’ (DDM, 189, EUES, 517, DLT, 15, 457, EDPT, 34-35, Lessing, , 760)

соргок/sorgok ‘obur’ <**sorgak* <DLT *sor*- ‘emmek’ <ET (Uyg.) *sor*- ay. <AT **sōr*- ‘sormak, emmek, içine çekmek’ (DLT, 426, EUES, 621, EDPT, 843, TDBUÜ, 178)

токмок/tokmok ‘tokmak’ <DLT *tokımak* ‘çamaşırcının tokmağı’ <ET (Uyg.) *tokı*- ~ *toka*- ‘vurmak, dövmek, ezmek, tokmaklamak’ (EUES, 726, DLT, 422, EDPT, 470)

токоч/tokoç ‘yuvarlak ekmek’ <DLT *tokaç* ‘yuvarlak ve yassı ekmek’; krş. ET (Uyg.) tokaçlıg ‘sopalı, madenci çekiçli (ya da somun ekmekli)’ (DLT, 153, EUES, 726, EDPT, 467)

толго-/tolgo- ‘çevirmek, döndürmek’ <DLT *tolga*- ‘(kolera vb. şeylerden karın) burulmak; yün çilesini dolamak’ <ET (Uyg.) *tolga*- ‘sarmak, döndürmek, çevirmek’; krş. ET (Orh.) *tolgat*- ‘dolaştırmak, dolandırmak; sıkıntı vermek, eziyet etmek’ (ETY, 460, 473, EUES, 729, DLT, 470, EDPT, 497)

толорсук/tolorsuk ‘dizin arkasında baldırla budun birleştiği sinir yığını’ <DLT *tolarsuk* ‘topuk, genellikle hayvanların topuğu için kullanılır’ (DLT, 220, EDPT, 501)

чочко/çoçko ‘domuz’ <DLT *çocuk* ‘her şeyin, yavrusu, domuz yavrusu’ <ET *çocuk* ‘annesini emme sürecindeki domuz, yavru domuz’ <AT **çōçka~çōçuk* ‘domuz yavrusu’ (ETY, 311, DLT, 164, EDPT, 400, VEWT, 113, ETDES, 118-119, TDBUÜ, 177)

1.2.1.1.5. İlk Hece Dışında a > ı Değişmesi

İlk hece dışındaki *a* sesi kimi dağınık örneklerde *ı* sesine değişmiştir.

байыркы/bayırkı ‘ezelki, evvelki’ <DLT *baya* ‘bir saatten önce, az önce’ <ET (Uyg.) *baya* ‘henüz, biraz evvel, evvelki’; krş. DLT *bayat* ‘yüce Tanrı’nın adı’ (EUES, 152, DLT, 17, EDPT, 384, VEWT, 62, ESTYa II: 30-32, Leksika, 83-84)

саргын /sargın ‘dağlarda yetişen bitki türü’: krş. DLT *sargan* ‘çorak yerde biten bir bitkinin adı’ (DLT, 190, EDPT, 849)

тамыр/tamır ‘damar; kök’ <DLT *tamur ~ tamar* ‘vücuttaki damar’ <ET (Uyg.) *tamır* ‘damar, kan damarı, yaprak damarları’ <AT **tāmar* ‘damar’: krş. Yak. *tımır* ay.[29] (DLT, 155, 433, EUES, 668, EDPT, 508, Leksika, 107-108, ETDES, 130, ESTYa III: 143-144, TDBUÜ, 174)

1.2.1.2. Eski Türkçe e Sesinin Kırgızcadaki Durumu

Eski Türkçe ilk hece *e* sesi Kırgızcada genellikle korunmakla beraber, ikinci hecedeki ünlüye bağlı olarak *i, ö* ve *ü* seslerine değişmiştir. Bir örnekte ise *ŋ* sesinin yuvarlaklaştırıcı etkisini görmek mümkündür.

İlk hece dışında *e* sesinin korunması ilk hece ünlüsünün düz-ön ünlü (*e, i*) olma koşuluna bağlıdır. İlk hece dışında *e* sesinin gerileyici benzeşmeyle *ö, ü* seslerine değiştiği tespit edilmiştir.

Ayrıca *b, w* dudak ünsüzleri hem ilk hece, hem ilk hece dışında *e* sesinin *ö* sesine değişmesine sebep olmuştur.

1.2.1.2.1. İlk Hecede e Korunması

Eski Türkçe ilk hece *e* sesi Kırgızcada genellikle korunur.

элик/elik ‘ceylan’ <OT (KB) *elik* ‘dağ keçisi, yaban keçisi’ <ET *elik* ‘karaca; erkek ceylan’ (ETY, 311, IB, 63, KB, 1061, 4838, EDPT, 142, ESTYa I: 265-266)

эм/em ‘em, ilaç; aşı’ <DLT *em* ‘ilaç, deva’ <ET (Uyg.) *em* ‘ilaç, em, deva, panzehir, destek, çare, yardımcı alet’ (DLT, 17, 46, EUES, 103, ESTYa I: 270-271, EDPT, 155, ETDES, 164)

эт/et ‘et’ <DLT *et* ay. <ET (Uyg.) *et* ay. (DLT, 15, EUES, 126, EDPT, 33, ETDES, 172, ESTYa I: 311-312)

без/bez ‘beze, gudde’ <DLT *bīz* ‘deri ile et arasında bulunan beze’ <ET (Uyg.) *bez* ‘ülser, apse, şişkinlik, kabarcık’ <AT **bēz* ‘bez, gudde’ (EUES, 160, DLT, 398,VEWT, 72, ESTYa VII: 64-66, TDBUÜ, 180)

[29]Щербак, 1970: 145.

жеңе/сеңе ‘yenge’ <DLT *yeŋg*e ‘ağabeyin zevcesi, yenge’ <ET (Uyg.) *yeŋe* ay. (EUES, 882, DLT, 503, EDPT, 950, VEWT, 197-198, ESTYa IV: 189-190, ETDES, 571-572, Tezcan, 2010: 827-828)

1.2.1.2.2. İlk Hecede e > i Değişmesi

Eski Türkçe ilk hecedeki *e* sesi Kırgızcada kendinden sonra ikincil *y* (<g, d) sesinin geldiği durumlarda *i* sesine değişir.

бий/biy ‘bey’ <DLT *beg~bēg* ‘bey’ <ET *beg* ‘bir boyun veya kavmin başkanı’ <AT **bēg* ‘bey’ (ETY, 360, DLT, 202, EDPT, 322-323,VEWT, 67, TDBUÜ, 180)

бийик/biyik ‘yüksek’ <DLT *beḍük* ‘büyük’ <ET *bedük* ay. <ET *bedü-* ‘büyümek’ (ETY, 258, DLT, 460, EDPT, 302, VEWT, 67, ESTYa II: 288-290)

ий-/iy- ‘eğmek’ <DLT *eg-* ay. <ET (Uyg.) *eg-* ay. <AT **ēg-* ay. (DLT, 87, EDPT, 99-100, 102, TDBUÜ, 180, EUES, 101)

ийги/iygi ‘iyi, güzel’ <DLT *eḍgü* ‘iyi’ <ET (Orh.) *edgü* ‘iyi, has, katıksız; soylu, safkan at; iyilik, kar, kazanç, yarar’ <ET (Orh.) *ed* ‘mal, eşya’ (ETY, 253, 336, DLT, 15, EDPT, 51, OTG 82, Leksika, 326)

ийди/iydi ‘ahşaptan kaşık, kepçe gibi eşyaları yaparken kullanılan oymaya uygun bıçak gibi alet ’ <DLT *egdü* ‘kılıç vb. şeylerin kınlarını oymak için kullanılan, ucu kıvrılmış bıçak’ <ET (Uyg.) *egdü* ‘eğri bıçak’ <ET (Uyg.) *eg-* ‘eğmek’ <AT **ēg-* ay. (DLT, 87, EDPT, 99-100, 102, TDBUÜ, 180, EUES, 101)

ийин/iyin ‘omuz’ <DLT *egin* ‘kürek kemiği; omuz’ <ET (Uyg.) *egin~eŋin* ‘çatı’ <ET (Uyg.) *eg-* ‘eğmek’ <AT **ēg-* ay. (IB, 18, DLT, 37, EUES, 109, EDPT, 109, ETDES, 159-160, ESTYa I: 225-227, Leksika, 239-240, TDBUÜ, 180)

ийир-/iyir- ~ **ийри-/iyri-** ‘ip eğirmek’ <ET *egir-* ‘sarmak, eğirmek, bükmek’; krş. CC *ėgir-* ~ *yir-* ‘ip eğirmek’, DLT, *egril-* ‘(ip) eğrilmek’ (ETY, 455, DLT, 114, CC I: 13a/9, 13a/8, EDPT, 113)

иймен-/iymen- ‘çekinmek’ <DLT *eymen-* ‘utanıp çekinmek’ <ET (Uyg.) *eymen-* ‘korkmak, korkak olmak, korkmuş olmak, korku hissetmek; utanmak, mahcup olmak, utangaç olmak’; krş. CC *ėmen-* ~ *imen-* ‘utanmak, mahcup olmak’ (EUES, 132, DLT, 121, CC II: 82b/3, CC I: 29a/22, EDPT, 273)

ийрим/iyrim ~ **ирим/irim** ‘girdap, eğrim’ <DLT *egrim* ‘suyun toplandığı yer, su birikintisi’ <ET (Uyg.) *egrim* ‘girdap, eğrim’ <ET (Uyg.) *eg-* ‘eğmek’ <AT **ēg-* ay. (DLT, 52, EUES, 101, EDPT, 113, ETDES, 161)

кий-/kiy- ‘giymek’ <DLT *keḍ-* ay. <ET (Uyg.) *ked-* ay. (EUES, 352, DLT, 170, EDPT, 700, VEWT, 246, ESTYa III: 12-14)

кийик/kiyik ‘yabani geyikgiller’ <DLT *keyik* ‘herhangi bir hayvanın vahşisi; geyik, ceylan’ <ET *kėyik* ‘av hayvanı, geyik’ (ETY, 312, DLT, 9, 80, EDPT, 755 ESTYa V: 21-23, VEWT, 247, ETDES, 190, Leksika, 151-152)

кийин/kiyin ‘sonra’ <DLT *kiḍin~kidin* ‘sonra; geride, arkada olan’ <ET *kedin~kidin* ‘batı; geride, arkada’ <AT **kēd* ‘arka, geri, son’ (ETY, 324, EUES, 362, 379, DLT, 98, 107, EDPT, 704, VEWT, 246, ESTYa V: 24-24)

1.2.1.2.3. İlk Hecede e > ö Değişmesi

İlk hece *e* ünlüsü az sayıdaki örnekte ilerleyici yarı benzeşmeyle *ö* sesine değişmiştir. Bir tek örnekte ise *ŋ* sesinin tesiriyle *ö* olmuştur.

өксү-/öksü- ‘eksik olmak’ <OT (KB) *eksü-* ‘eksilmek’ <ET (Uyg.) *eksü- ~ egsü-* ‘daha az olmak, azalmak, zarar görmek’ (ETY, 259, DDM, 105, EUES, 102, 101, EDPT, 117, KB, 2034, ESTYa I: 258)

өрүк/örük ‘kayısı’ <DLT *erük* ‘şeftali, kayısı, siyah erik türünün genel adı’ <ET (Uyg.) *erük* ‘erik, kaysı; meyve ağacı’ (EUES, 121, DLT, 33, ETDES, 169, EDPT, 222, TMEN IV: N7-1952, ESTYa I: 292)

өтүк/ötük ‘çizme’ <DLT *etük~etik* ‘ayakkabı; edik, çizme’ <ET (Uyg.) *etüg~etük* ‘çizme, ayakkabı’ <AT **ētük* ay.: Şecere-yi Terākimede de *ötük* şeklinde görülür[30]. (EUES, 128, EDPT, 50, DLT, 32, ETDES, 158, TDBUÜ, 180)

Aşağıdaki bir örnekte *ŋ* sesinin etkisiyle *e* sesi *ö* sesine değişmiştir.

өң/öŋ ‘yüz; çehre’ <DLT *eŋ* ‘yanak’ (DLT, 19, EDPT, 166)

1.2.1.2.4. İlk Hecede e > ü Değişmesi

İlk hece *e* sesi iki örnekte ilerleyici tam benzeşmeyle *ü* sesine değişir.

күкүк/kükük ‘guguk kuşu’ <ET (Uyg.) *kekük ~ k(e)kük* ‘guguk (kuşu), bir doğan türü’ (EUES, 354, EDPT, 710)

түгүл/tügül ‘şöyle dursun’ <DLT *tegül~dag ol* ‘böyle değil’ <ET (Uyg.) *tegil* ‘mevcut değil, yok’ (DLT, 169, EUES, 688, EDPT, 480, Tekin, 1998: 656-664)

1.2.1.2.5. İlk Hece Dışında e Sesinin Korunması

Düz-Ön ünlüleri (*e, i*) takip eden ilk hece dışındaki *e* ünlüsü düzenli olarak korunur.

безгек/bezgek ‘sıtma’ <DLT *bezgek* ay. <ET (Uyg.) *bezgek* ay. (EUES, 160, DLT, 328, EDPT, 391, ESTYa II: 104-105)

[30]Z. Ölmez, 2020: 52.

билек/bilek ‘bilek’ <DLT *bilek* ay. <ET (Uyg.) *bilek* ‘bilek, eklem’ (EUES, 170, DLT, 166, EDPT, 338-339, VEWT, 76, ESTYa II: 145-146, Leksika, 250-251)

жейрен/ceyren ‘turuncumsu renk’ <ET *yegren* ‘kestane rengi’ (ETY, 267, EDPT, 914, VEWT, 194, ESTYa IV: 22-23)

жеңе/ceŋe ‘yenge’ <DLT *yeŋg*e ‘ağabeyin zevcesi, yenge’ <ET (Uyg.) *yeŋe* ay. (EUES, 882, DLT, 503, EDPT, 950, VEWT, 197-198, ESTYa IV: 189-190, ETDES, 571-572, Tezcan, 2010: 827-828)

жийде/ciyde ‘iğde’ <DLT *yigde~yigte* ay. <ET (Uyg.) *yigde* ay. (EUES, 901, DLT, 12 VEWT, 202, EDPT, 911, ESTYa I: 325-326)

эрте/erte ‘erken’ <DLT *erte ~ irte* ‘sabahın erken saati’ <ET *erte~ėrte* ‘erken, sabah erkenden, sabahleyin; evvelce, eskiden’ <AT **ēr* ‘erken’; krş. Moğ. *erte(n)* [эрт(эн)] ‘erken’ (ETY, 301, EUES, 263, DLT, 62, EDPT, 202-203, Leksika, 79-80, ESTYa I: 369-371, Lessing, 418)

1.2.1.2.6. İlk Hece Dışında e > ö Değişmesi

İlk hece dışındaki *e* sesi iki durumda *ö* sesine değişir; a. Birincisi ilk hece ünlüsü *ö* ise gerileyici tam benzeşmeyle; b. İkincisi ilk hece ünlüsü *ü* ise gerileyici yarı benzeşmeyle *ö* sesine değişir.

a. Geniş-yuvarlak *ö* sesinden sonra gelen *e* sesi gerileyici tam benzeşmeyle *ö* sesine değişir.

жөлө-/cölö- ‘birine yardım etmek’ <DLT *yöle-* ‘desteklemek’ <ET (Uyg.) *yöle-* ay. (EUES, 915, DLT, 385, EDPT, 919, VEWT, 208, ESTYa IV: 32-33)

жөргө-/cörgö- ‘bir araya getirip bağlamak; sarmak’ <DLT *yörge-* ‘sarmak’ <ET (Uyg.) *yörge-* ‘sarmak, etrafını sarmak, bürümek, bağlamak’ (EUES, 916, DLT, 476, EDPT, 965, ESTYa IV: 234-235)

көбөй-/köböy- ‘çoğalmak’ <OT (KB) *köpeḍ-* ay. <ET (Uyg.) *köped-* ay. <ET (Uyg.) *köp* ‘pek çok, bol’ (EUES, 408, KB, 2262, EDPT, 688)

көбөк/köbök ‘köpek’ <OT (KB) *köpek* ‘köpek’ (KB, 6601, ESTYa V: 111-112, VEWT, 291, Leksika, 189-190, ETDES, 321, KEWTS, 232)

көгөр-/kögör- ‘mavi olmak; morarmak; yeşermek’ <ET (Uyg.) *köker-* ‘göğermek’ <ET *kök* ‘sema; gökyüzü; mavi, yeşil, boz, gri, lacivert gökyüzünün her türlü rengi’ <AT **kōk* ‘gökyüzü; mavi’ (EUES, 401, ETY, 266, ESTYa III: 68, TDBUÜ, 184, EDPT, 708-709)

көжө/köcö ‘öğütülmüş darı, pirinç ve iri öğütülen buğdaydan kaynatılarak yapılan sulu yemek’ <ET (Uyg.) *köçe* ‘bir çorbanın adı’ (EUES, 399, ESTYa V: 84-85, TETTL III: 238)

көйнөк/köynök ‘gömlek; elbise’ <DLT *köŋlek* ‘gömlek’ <AT **köńlek* ay. krş. CC *kövlek,* TT *gömlek* (DLT, 489, CC I: 51a/29, VEWT, 290-291, EDPT, 732, ESTYa V: 89-90, Leksika, 476-477, ETDES, 197)

көктө-/köktö- ‘ince deri şeritle dikmek; teyellemek’ <DLT *kökle-* ‘bağlamak’ <ET (Uyg.) *kökle-* ‘bağlamak, bağlayarak kapamak’ <ET (Uyg.) *kök* ‘ince zar; dikiş’ (EUES, 401, DLT, 473, EDPT, 711)

көлөкө/kölökö ‘gölge’ <DLT *kölige* ay. <ET (Uyg.) *kölige* ay. <ET (Uyg.) *köli-* ‘gölgelemek; savunmak’ (EUES, 402, DLT, 194, EDPT, 718, VEWT, 289, ESTYa V: 96-98, ETDES, 196)

көмөч/kömöç ‘köze gömülen veya kazanda pişirilen ekmek’ <DLT *kömeç* ‘küle gömülen yuvarlak ekmek’ <DLT *köm-* ‘(ekmeği pişirmek için) küle gömmek’; krş. CC *kėmeç* ‘mayasız hamurdan yapılmış ekmek’ (DLT, 5, 154, CC II: 65b/18b, VEWT, 289, EDPT, 722, ESTYa V: 100-101, Leksika, 470, ETDES, 203)

көнөк/könök ‘deve derisinden yapılan kova, kap’ <DLT *könek* ‘deriden yapılan su kabı’ <ET (Uyg.) *könek* ‘kova, kap’ <ET (Uyg.) *kön* ‘deri, cilt’ <AT **kə̄n* ‘gön, deri, at derisi, ham deri’; krş. Moğ. *könüg* [хөнөг] ‘kova’ (EUES, 403, DLT, 169, KB, 141, EDPT, 731, VEWT, 290, ESTYa V: 104-105, Leksika, 52, Lessing, 605)

көпөлөк/köpölök ‘kelebek’ <OT (CC) *köpelek* ay.; krş. DLT *kepeli* ‘uçan kelebek’, TT *kelebek* (DLT, 195, CC II: 80b/32b, EDPT, 689, VEWT, 291, ESTYa V: 13-15, ETDES, 281-282, Leksika, 187)

көпшөк/köpşök ‘gevşek’ <DLT *köwşek* ‘gevşek, yumuşak’; krş. ET (Uyg.) *kev-* ‘zayıflatmak’, TT *gevşek* (EUES, 359, DLT, 209, ESTYa III: 9-10)

көрпө/körpö ‘kuzu ve oğlak postu; ince minder; yorgan’ <DLT *körpe* ‘zamanından sonra doğan kuzu, deve yavrusu ve buzağı’ <ET (Uyg.) *körpe* ‘örtü, zırh’; krş. CC *körpe* ‘iki üç aylık kuzu derisi’ (EUES, 411, DLT, 180, CC II: 56a/10, EDPT, 737, VEWT, 293, Leksika, 391, ESTYa V: 116-118, ETDES, 323)

көсө-/kösö- ‘ateşi karıştırmak’ <DLT *köze-* ‘(ateşi) küskü ile karıştırmak’ <ET (Uyg.) *köz* ‘kömür ateşi, kömür’ <AT **kə̄z* ‘köz, kor, ateş’ (EUES, 414, DLT, 462, EDPT, 757, VEWT, 293, ESTYa V: 119-121, TDBUÜ, 184)

көшөгө/köşögö ‘perde; örtü’ <DLT *köşige* ‘küçük gölge’ <DLT *köşi-* ‘örtmek’ <AT **kə̄şi-* ‘örtmek, gizlemek’; krş. Moğ. *kösige(n)* [хөшиг] ‘perde, güneşlik; gölgelik’ (EUES, 413, DLT, 463, EDPT, 753, ESTYa V: 128, TDBUÜ, 184, Lessing, 608)

өгөй/ögöy ‘üvey’ <DLT *ögey* ay. <ET (Uyg.) *ögey* ay.; krş. TT *üvey* (ETY, 355, DLT, 503, 61, DDM, 191, EDPT, 119, ESTYa I: 503-504, TMEN II: 615, ETDES, 542)

өзөк/özök ‘öz; bitkilerin kök, gövde ve dallarının ortasında bulunan kısım <DLT *özek* ‘omurilik’ <DLT *ōz* ‘kendi’ <ET *öz* ‘kendi; (*teŋri* tarafından bahşedilen) benlik, manevi varlık, öz; yürekte varsayılan sevgi, bağlılık gibi duyguların kaynağı, gönül; bir unvan niteleyicisi’ <AT **ōz* ‘öz, nefis, kendi; can, ruh, gönül, iç, karın, merkez, orta; vadi’ (ETY, 282, EUES, 546, DLT, 21, ETDES, 403-404, ESTYa I: 506-508)

өзөлөн-/özölön- ‘çok ağlamak; çok üzülmek’: krş. DLT *özel-* ‘aciz kalmak, içinden hemen çıkılamayacak bir işe düşmek; ruhu teslim etmekte zorlanmak; eziyet çekmek’ (DLT, 97, 109, KB, 1096, 678)

өктөм/öktöm ‘kesin, sert’ <OT (KB) *öktem* ‘zalim, pervasız’ <ET (Uyg.) *ögdem~ögtem~öktem* ‘keyfi, istediği gibi; gururlu’; krş. CC *öktem* ‘gururlu, kibirli, mağrur (kimse)’ (KB, 5522, EUES, 525, CC II: 66a/26, VEWT, 370, ESTYa I: 518-519, EDPT, 102)

өпкө/öpkö ‘akciğer’ <DLT *öpke~öwke* ay. <ET (Uyg.) *öpke* ay.; krş. TT *öfke* (EUES, 539, DLT, 64, 97, ESTYa I: 541, VEWT, 373, ETDES, 403)

өрдөк/ördök ‘ördek’ <DLT *ördek* ‘ördek, ördeğe benzer su kuşları’ <ET (Uyg.) *ördek* ‘yaban ördeği, örnek’ (DLT, 51, EUES, 539, VEWT, 374, EDPT, 205, TMEN II: 450, ETDES, 400, ESTYa I: 547-548)

өтө-/ötö- ‘yerine getirmek’ <DLT *öte-* ‘ödemek’ <ET (Uyg.) *öte-* ‘(suç, borç) ödemek, (borç) geri ödemek’; krş. TT *öde-* (EUES, 543, DLT, 457, EDPT, 43)

үйрөн-/üyrön- ‘alışmak, öğrenmek’ <DLT *ögren-* ‘öğrenmek’ <ET (Uyg.) *ögren-* ‘öğrenmek, okumak’ <*ögür+e-* <ET (Uyg.) *ögür* ‘sürü, güruh, kafile, haras’ (DLT, 115, EUES, 526, 529, EDPT, 114)

b. Dar-yuvarlak *ü* sesini takip eden *e* ünlüsü gerileyici yarı benzeşmeyle *ö* sesine değişir.

бүргө/bürgö ‘pire’ <DLT *bürge* ay.; krş. CC *bürçe* ‘pire’, TT *pire* (DLT, 185, CC I: 54b/33, EDPT, 362, VEWT, 92, ESTYa II: 298, Leksika, 182-183, ETDES, 422-423)

бүркөк/bürkök ‘kapalı; çatık’ <DLT *bürkek* ‘bulutlu, sisli, kapalı (hava)’ (EUES, 213, 202, DLT, 7, 321, ESTYa II: 296-298, EDPT, 363)

жүрөк/cürök ‘yürek, kalp’ <DLT *yürek* ay. <ET *yürek* ay. (ETY, 316, EUTS, 307, DLT, 193, EDPT, 965, ETDES, 583-584, KEWTS, 367, ESTYa IV: 270-271, VEWT, 213, Leksika, 276)

көбүргөн/köbürgön ‘yaban soğan’ <DLT *köwürgen~kömürgen* ‘ada soğanı, dağ soğanı’ (DLT, 227, EDPT, 691, VEWT, 285, ESTYa III: 100, Leksika, 124, ETDES, 320)

күбө/kübö ‘güve’: krş. DLT *küye* ‘keçe vb. şeyleri yiyen güve’, TT *güve* (DLT, 418, VEWT, 297, EDPT, 754, ESTYa III: 94, ETDES, 205-206, Leksika, 186)

күбөк/kübök ‘altın, gümüşle süslenen takı’: krş. DLT *küpe* ‘küpe’ (DLT, 441, EDPT, 687, ETDES, 344, ESTYa V:129-130)

күзөн/küzön ‘sansargiller sınıfından pek büyük olmayan hayvan türünün genel adı; gelincik’ <DLT *küzen* ‘kuş ve köstebek avlamak için kullanılan sıçan cinsinden bir hayvan’; krş. CC *kara küzen* ‘kokarca’ (DLT, 174, CC I: 43a/11, EDPT, 761, Leksika, 163)

күймө/küymö ‘kılıf, kap; iki tekerlekli at arabası; iki tekerlekli at arabasının üzerine örtülen örtü’ <OT (CC) *küyme* ‘çadır, ev’ (CC II: 60a/8)

күнгөй/küngöy ‘güney’ <ET (Uyg.) *küngey* ay. <ET *kün* ‘gün’ <AT **kūn* ay.; krş. TT *güney* (ETY, 304, EUES, 442, TDBUÜ, 185)

күрөк/kürök ‘kürek’ <DLT *kürgek* ‘geminin küreği ve her türlü kürek’ <DLT *küre-* ‘(kar vb. şeyleri) küremek’ (DLT, 321, ESTYa V: 151, EDPT, 742)

күрөш-/küröş- ‘güreşmek’ <DLT *küreş-* ‘güreşmek, birbiriyle savaşmak’ <ET (Uyg.) *küreş-* ay. (EUES, 444, DLT, 207, VEWT, 310, ESTYa III: 79-81)

күсө-/küsö- ‘islemek, arzulamak’ <DLT *küse-* ‘arzulamak, istemek’ <ET (Uyg.) *köse-* ~ *küse-* ‘istemek, arzu etmek, çabalamak’ <AT **kūse-* ‘arzu etmek’ (EUES, 444, DLT, 462, EDPT, 749, VEWT, 311-312, ESTYa V: 135, TDBUÜ, 185)

күчө-/küçö- ‘zorlamak; şiddeti artmak’ <DLT *küçe-* ‘zorlamak, zorla almak’ <ET (Uyg.) *küçe-* ‘güç sarf etmek, güç kullanmak’ <ET *küç* ‘güç, kuvvet’ <AT **kūç* ay. (EUES, 435, DLT, 272, EDPT, 695, TDBUÜ, 185)

сүзмө/süzmö ‘süzme yoğurdu’ <DLT *süzme* ‘keş, kurut (yağsız, kurutulmuş yoğurt)’ <DLT *süz-* ‘süzmek’ (DLT, 187, 235, EDPT, 861)

түлө-/tülö- ‘tülemek, tüy dökmek’ <DLT *tūle-* ~ *tüle-* ‘tüy dökmek’ <AT **tū* ‘tüy, kıl; saç; renk, at donu’ (DLT, 464, EDPT, 492, TDBUÜ, 185)

үймөк/üymök ‘yığın, küme’ <DLT *ügmek* ‘yığılmış olan her şey’ <DLT *üg-* ‘küme haline getirmek’ <ET (Uyg.) *üg-* ‘yığmak’(DLT, 51-52, EUES, 820)

үлө-/ülö- ‘bölmek, paylara ayırmak’ <DLT *üle-* ‘paylaşmak, dağıtmak’ <ET (Uyg.) *üle-* ‘dağıtmak, bölmek, bölüştürmek’ <ET *ül* ‘pay’ (EUES, 822, DLT, 459, EDPT, 127)

үрпөк/ürpök ‘dağınık saçlı, dağınık tüylü’ <DLT *ürpek* ‘dağınık tüylü hayvan veya insan’; krş. CC *ürpek* ‘kıvırcık, karışık (saç)’, ET (Uyg.) *ürper-* ‘(tüyler) diken diken olmak, ürpermek’ (DLT, 50, EUES, 828, CC, 81a/16)

Türk dillerinde dudak ünsüzleri yanında *e* sesinin *ö* sesine değiştiği dağınık olarak görülür: AA *böşük* ‘beşik’, Az. *böyük* ‘büyük, iri’ (SİGTYa, 1984: 67). Kırgızcada da *b, w* dudak ünsüzleri hem ilk hece, hem de ilk hece dışındaki *e* sesini *ö* sesine değiştirdiğini görmek mümkündür.

бөлө-/bölö- ‘kundaklamak’ <AT **bēle-* ‘çocuk belemek’; krş. DLT *bīlel-* ‘çocuk belenmek’ (DLT, 431, EDPT, 332, VEWT, 69, ESTYa II: 111, TDBUÜ, 180)

бүлө-/bülö- ‘bilemek’ <DLT *bile-* ‘bilemek, keskinleştirmek’ <ET (Uyg.) *bile-* ay. (EUES, 170, DLT, 464, EDPT, 332, ESTYa II: 142-143, Leksika, 399-400)

чөйрө/çöyrö ‘çevre’ <*çewür-e+* <DLT *çewür-* ‘çevirmek, döndürmek’; krş. TT *çevre* (DLT, 255, EDPT, 398)

1.2.1.3. Eski Türkçe ė Sesinin Kırgızcadaki Durumu

Uzun yıllar Ana Türkçede varlığı tartışmalara konu olan kapalı *ė* ünlüsü, Eski Türkçede özel bir işaretle gösterilmemekle birlikte –ki Yenisey yazıtlarında özel işaretle gösterilmiştir- varlığını imlada açığa vuragelmiştir. Kapalı *ė* sesi Çağdaş Türk dillerinin az bir kısmında korunur ve fonemiktir (Щербак, 1970: 28-33, SİGTYa, 1984: 104-105, Yılmaz, 1991: 151-165, Kocaoğlu, 2003: 266-281). Ana Türkçede hem uzun, hem normal değerde bulunduğu düşünülen söz konusu sesin Türk dillerindeki ayrıntılı durumu için ilgili çalışmalara başvurulmalıdır (bk. Johanson, 2021: 337-340).

Kırgızcada ise kapalı *ė* sesi korunmaz ve düzenli olarak *e* sesiyle karşılanır. Aralarında fark olmadığı için tüm pozisyondaki örnekler aşağıda alfabetik sırasıyla verilmiştir.

бел/bel ‘bel’ <DLT *bil* ay. <ET *bel* ‘bel; dağ sırtlarında geçit veren çukur yer’ <AT **bēl* ‘bel’ (ETY, 314, DLT, 402, EDPT, 330, VEWT, 69, ESTYa II: 135-157, Leksika, 268-270)

бер-/ber- ‘vermek’ <OT *ber- ~ bir- ~ bīr-* ay. <ET *ber- ~ bir-* ay. <AT **bēr -* ay. (ETY, 455, DLT, 68, EDPT, 354-355, VEWT, 70, ESTYa, II: 114-116, TDBUÜ, 182, Leksika, 700-701)

беш/beş ‘beş’ <DLT *biş~bīş* ay. <ET *beş* ay. <AT **bēş* ay. (ETY, 424, DLT, 60, EDPT, 376, VEWT, 71, ESTYa II: 126-127, TDBUÜ, 182)

бешик/beşik ‘beşik’ <DLT *bişik~bīşik~beşik* ay. <AT **bēşik* ay.; krş. ET *bişük* ‘akraba’ (ETY, 348, DLT, 114, EDPT, 380, VEWT, 72, ESTYa II:122-123, ETDES, 61, TDBUÜ, 182)

де-/de- ‘demek, söylemek’ <DLT *tī- ~ti- ~ te-* ay. <ET *ti- ~ te-* ‘demek, söylemek; düşünmek; ad vermek, adlandırmak’ <AT **tē-* ‘demek, söylemek’ (ETY, 476, 517, DLT, 456, 37, EDPT, 433-434, ESTYa III: 221-224, TDBUÜ, 182)

же-/ce- ‘yemek’ <OT *ye- ~ yi- ~ yī-* ay. <ET *ye-* ay. <AT **yē-* ‘yemek’ (ETY, 463, 256, EUES, 888, DLT, 139, 210, KB, 3554, EDPT, 869-870, 934, 938, ESTYa I: 333-335, TDBUÜ, 182)

жел/cel ‘yel’ <DLT *yīl~yėl~yel* ay. <ET (Uyg.) *yel* ‘rüzgâr, yel; hava (element)’ <AT **yēl* ay. (ETY, 540, 511, EUES, 885, DLT, 46, 288, EDPT, 916, 917, TDBUÜ, 182, 181, VEWT, 195, ESTYa IV: 174-176, 177)

желин/celin ‘hayvanın memesi’ <DLT *yilin* ‘kısrak memesi’ <AT **yėlin* ay. (VEWT, 196, Leksika, 148, DLT, 356, EDPT, 930, ESTYa IV: 180-181, ETDES, 567)

жем/cem ‘yem’ <DLT *yem~yīm* ‘yiyecek, rızık’ <ET *ye-* ‘yemek’ <AT **yē-* ay.; bk. **же-/ce-** ‘yemek’

жемиш/cemiş ‘yemiş, meyve’ <DLT *yemiş~yimiş~yīmiş* ‘yemiş, meyve’ <ET (Uyg.) *yėmiş* ay. <ET *ye-* ‘yemek’ <AT **yē-* ay.; bk. **же-/ce-** ‘yemek’

жең/ceŋ ‘yen, giysi kolu’ <DLT *yiŋ~yīŋ* ‘yen, elbise kolu’ <ET (Uyg.) *yeŋ~yėŋ* ay. <AT **yēŋ* ‘yen’ (EUES, 889, KB, 3541, DL 263, EDPT, 940, ESTYa IV: 186-187, VEWT, 197, ETDES, 571, TDBUÜ, 182)

жер/cer ‘yer’ <DLT *yėr~yer* ay. <ET *yer~yir* ‘yer, toprak, tarla, arazi, yeryüzü’ <AT **yėr* ‘yer’ (ETY, 320, DDM, 283, DLT, 119, EDPT, 954, VEWT, 198, ESTYa, IV: 191-192, ETDES, 572, Leksika, 53-54)

жери-/ceri- ‘yermek; reddetmek’ <DLT *yir-* ‘iğrenmek’ <ET (Uyg.) *yer- ~ yir- ~ er-* ay. <AT **yēr-* ay.; krş. CC *yėr-;* krş. Alt., Leb., Tel., Kklp., *yeri-* (EUES, 259, 905, DLT, 427, CC II: 81b/33, EDPT, 955, VEWT, 198, ESTYa IV: 193)

жети/ceti ‘yedi’ <DLT *yetti~yiti* ay. <ET *yeti~yiti* ay. <AT **yēti* ay. (ETY, 425, DDM, 283, DLT, 446, EDPT, 886, TDBUÜ, 182, ESTYa, IV: 167-168, VEWT, 199, ETDES, 566)

жетимиш/cetimiş ‘yetmiş’ <ET *yetmiş~yėtmiş* ay. <AT **yētmiş* ay. <AT **yēti* ‘yedi’: bk. **жети/ceti** ‘yedi’ (ETY, 427, DDM, 284, YETY, 49/2, EDPT, 891, TDBUÜ, 182, ESTYa, IV: 194-195, Leksika, 693-694, ETDES, 573)

кең/keŋ ‘geniş’ <DLT *kiŋ* ay. <ET (Uyg.) *keŋ* ‘bol, uzun, ayrıntılı, kapsamlı, geniş’ <AT **kēŋ* ‘geniş’ (EUES, 364, DLT, 493, EDPT, 724-725, VEWT, 253, ESTYa, III: 46-47, TDBUÜ, 182)

кеп/kep ‘şekil, biçim’ <DLT *kīp* ‘her şeyin kalıbı’ <ET (Uyg.) *kep* ‘model, örnek, şekil’ <AT **kēp* ‘kalıp, şekil, model’ (EUES, 365, DLT, 396, EDPT, 686, VEWT, 253, ESTYa, V: 44-45, TDBUÜ, 182, Lessing, , 549)

кер/ker ‘geri’ <DLT *kerü* ay. <ET (Orh.) *kerü* ‘yine, yeniden, gene’ <AT **kērü* ‘geri’ (ETY, 272, DLT, 155, EDPT, 736, TETTL, III: 194, ESTYa, III: 27-28)

кет-/ket- ‘gitmek’ <DLT *ket- ~ kit-* ay. <ET *kit-* ‘gitmek, dünyadan ayrılmak, ölmek’ <AT **kēt-* ‘gitmek’ (EUES, 367, DLT, 325, TDBUÜ, 182, EDPT, 701, ESTYa, III: 49-50)

кеч/keç ‘akşam; geç’ <OT (CC) *kėç* ‘geç’ <ET (Uyg.) *kėç* ‘uzun (süre); geç’ <AT **kēç* ‘geç’ (EUES, 361, CC I: 33a/5, EDPT, 692, ESTYa, III: 50-52, TDBUÜ, 182)

кечээ/keçe ‘dün’ <*keçöö* <**keçegü* <DLT *keçe~kiçe* ‘gece’ <ET *kiçe* ‘akşam’ <AT **kēçe* ay. (ETY, 304, DLT, 39, TDBUÜ, 182, ETDES, 184-185)

тер-/ter- ‘dermek, toplamak’ <ET (Uyg.) *tėr-* ‘toplamak, derlemek; kendini toplamak, konsantre olmak’ imlasıyla <ET (Orh.) *ter- ~ tir-* ‘bir araya getirmek, derlemek, toparlamak; (*bodunu, boyları*) derleyip toparlamak, bir araya getirmek, başka *bodun* ve boyları müttefik kılmak’ <AT **tēr-* ‘dermek, toplamak’ (ETY, 459, EUES, 708, DLT, 269, EDPT, 529, VEWT, 475, TDBUÜ, 182)

терек/terek ‘kavak ağacı’ <DLT *tirek* ‘kavak ağacı’ <ET (Uyg.) *tėrek* ‘kavak, kavak ağacı’ (DLT, 167, 178, EUES, 708, EDPT, 543, Leksika, 105, 134-135, ESTYa III: 205-207, VEWT, 475)

тетик/tetik ‘tetik, çevik’ <DLT *tėtig* ‘zeki’ <ET (Uyg.) *tėtik~tėtik* ‘akıllı, zeki, keskin zekalı; zeki olma; titizlik’ <AT **tēt(i)-*‘acele etmek’, atik davranmak, tetik davranmak’ (EUES, 709, DLT, 362, EDPT, 455, TDBUÜ, 181)

эге/ege ~ ээ/ee ‘iye, sahip’ <**eyi* <OT (ŞT) *ėge* ay. <DLT *iḍi* ‘Allahu Taala; sahip, efendi’ <ET *idi* ‘sahip’ <AT **ēdi* ‘sahip’; krş. ET (Uyg.) *ige* ‘eş; sahip, efendi’ (ETY, 403, DLT, 42, DDM, 123, EUES, 295, ŞT, 65a-1, EDPT, 41, TDBUÜ, 180)

эгиз/egiz ‘ikiz’ <DLT *ikiz* ay. <ET *iki ~ eki* ‘iki’ ay. <AT **ēki* ay.; krş. CC *ėgiz* ‘ikiz’; bk. **эки/eki** ‘iki’ (ETY, 422, 435, 351, DLT, 66, 73, TDBUÜ, 181, CC II: 80b/15b, EDPT, 119, ESTYa I: 252-254, ETDES, 232)

эки/eki ‘iki’ <DLT *ikki* ay. <ET *eki~iki* ay. <AT ** ēki* ay. (ETY, 422, 435, 351, DLT, 66, 73, TDBUÜ, 181, CC II: 80b/15b, EDPT, 119, ESTYa I: 252-254, ETDES, 232)

эл/el ‘halk’ <DLT *īl* ‘ülke, eyalet’ <ET (Uyg.) *el* ‘memleket, devlet, ülke’ <ET (Orh.) *il ~ el* ‘ülke, yurt, vatan, memleket; devlet, yönetim; bir unvan niteleyicisi’ <AT **ēl* ‘halk, kabile’ (ETY, 376, DDM, 114-115, EUES, 253, DLT, 20, 23, EDPT, 121, TDBUÜ, 181)

эн/en ‘en, genişlik’ <DLT *īn* ‘en’ <ET (Uyg.) *en* ‘geniş, geniş yapılı; genişlik’ <AT **ēn* ‘en, genişlik’(DLT, 23, EUES, 257, EDPT, 165, ESTYa I: 352-353, TDBUÜ, 181)

энчи/ençi ‘hisse, pay’ <OT (CC) *ėnçi* ‘özel mülkiyet, mal’ <ET (Uyg.) *ėnçü* ‘mülk, devlet arazisi, yer; ikta, tımar’ (EUES, 258, DTS, 210, CC II: 82a/2, Leksika, 347-348, ESTYa I: 361-362)

эңкей-/eŋkey- ‘eğilmek; inmek’ <ET (Uyg.) *ėn-* ‘inmek, aşağı inmek’; krş. ET (Uyg.) *ėngü* ‘aşağı inme; yukarıdan aşağıya akan’, TT *in-* (EUES, 257, 258, ESTYa I: 285-286)

эрин/erin ‘dudak’ <DLT *irin* ay. <ET (Uyg.) *ėrin* ‘dudak, (genellikle ev hayvanlarında) dudak’; krş. CC *ėrin* ‘burun deliği; diş eti’ (DLT, 36, EUES, 260, CC I: 47b/18, 47b/23, EDPT, 232-233, Leksika, 226-227, ESTYa I: 292-293, 301)

эрин-/erin- ‘üşenmek’ <DLT *erin-* ‘tembellik etmek’ <ET (Uyg.) *ėrin-* ‘kızmak, üzülmek, tasalanmak, yakınmak’; krş. KB, *irin-* ‘üşenmek’ (DLT, 99, KB, 2462, EUES, 260, EDPT, 235, ESTYa I: 376-377)

эринчээк/erinçeek ‘üşengeç’ <OT (CC) *ėrinçek* ‘üşengeç, tembel, miskin, aylak’ <DLT *erin-* ‘tembellik etmek’ <ET (Uyg.) *ėrin-* ‘kızmak, üzülmek, tasalanmak, yakınmak’; krş. KB, *irin-* ‘üşenmek’; bk. **эрин-/erin-** ‘üşenmek’

эрте/erte ‘erken’ <DLT *erte ~ irte* ‘sabahın erken saati’ <ET *erte~ertė* ‘erken, sabah erkenden, sabahleyin; evvelce, eskiden’ <AT **ērken* ‘erken’ (ETY, 301, EUES, 263, DLT, 62, EDPT, 202-203, Leksika, 79-80, ESTYa I: 369-371, Lessing, 418)

эт-/et- ‘etmek’ <DLT *et-* ay. <ET *it- ~ et-* ‘etmek; bodun ve törü düzeni kurmak; asker konuşlandırmak; mimari yapı kurmak; takdir etmek; (*teŋri*) nizam vermek, düzenlemek’ <AT *ēt-* ‘düzenlemek, tanzim ve tertip etmek’ (ETY, 456, 480, DDM, 117, DLT, 144, EDPT, 36-37, ESTYa I: 312-313, TDBUÜ, 182)

эш-/eş- ‘(yün, ip) bükmek’ <AT **īş-* ‘(yün, iplik vb.) bükmek, eğirmek’; krş. DLT *eşü-* ‘sararak örtmek’ (DLT, 215, EDPT, 256, ESTYa I: 396, Leksika, 395, TDBUÜ, 183)

эш/eş ‘arkadaş; yardım’ <DLT *īş* ‘eş, arkadaş’ <ET (Uyg.) *ėş* ‘eş, arkadaş, yoldaş, dost; karı, eş; eşit, denk, eşit olan’ <ET (Orh.) *eş* ‘arkadaş, dost, yoldaş’ <AT **ēş* ‘eş, arkadaş, çiftin teki’ (ETY, 347, EUES, 263, DLT, 22, EDPT, 253, ESTYa I: 313-315, TDAA, 318, TDBUÜ, 181)

эшик/eşik ‘kapı’ <DLT *eşik* ‘eşik’ <ET (Uyg.) *eşik* ay. <AT **ēşik* ‘kapı’ (DDM, 117, DLT, 19, ESTYa I: 396-398, EDPT, 260, Leksika, 511-512, TDBUÜ, 181)

эшит-/eşit- ‘işitmek’ <DLT *eşit-* ay. <ET *eşid- ~ ėşid-* ay. <AT **ėşit-* ay.; krş. TT *işit-* (ETY, 490, EUES, 125, DLT, 102, EDPT, 257-258, ESTYa, I: 318-320)

1.2.1.4. Eski Türkçe ı Sesinin Kırgızcadaki Durumu

Türk dillerinde *ı* sesi genellikle korunur. Başkurtça, Tatarca ve Çuvaşçada kısa *ĭ* sesine değişir. Gagauzca ve Azericede ise bu sesten önce *y-* öntüremesi gerçekleşir. Bu iki Türk dilinin ikincisinde *y-* türemesinden ötürü *ı* sesi *i* sesine değişebilir (Щербак, 1970: 152, SİGTYa, 1984: 149-151). Söz konusu sesin Türk dillerindeki durumu hakkında daha fazla bilgi için ilgili çalışmaya bakılabilir (bk. Johanson, 2021: 340-342).

Kırgızcada ise genellikle korunur. Bunun yanı sıra dağınık olarak *a, i* ve *u* seslerine değişir. İlk hece ünlüsü *a, ı* düz ünlülerini takip eden ilk hece dışı *ı* sesi daima korunur. İlk hece dışındaki *ı* sesi birer örnekte *a* ve *o* seslerine ve yaygın olarak gerileyici benzeşmeyle *u* sesine değiştiği tespit edilmiştir. Vurgusuz orta hece pozisyonunda az sayıdaki örnekte düştüğü görülür.

1.2.1.4.1. İlk Hecede ı Korunması

Eski Türkçe ilk hece *ı* ünlüsü Kırgızcada genellikle korunur.

быш-/bış- ‘pişmek’ <DLT *bış*- ‘pişmek, olgunlaşmak’ <ET (Uyg.) *bış*- ay. (EUES, 168, DLT, 236, EDPT, 376-377, VEWT, 76, ESTYa II: 161-164)

жый-/cıy- ‘toplamak’ <DLT *yıg*- ay. <ET *yıg*- ay. (ETY, 462, EUES, 896, DLT, 221, EDPT, 897, VEWT, 200, ESTYa, IV: 271-272)

тын/tın ‘nefes; can’ <DLT *tīn ~ tın* ‘nefes, ruh’ <ET (Uyg.) *tın* ‘nefes, soluk, ruh, hayat’ <AT **tīn* ‘nefes, ruh’ (EUES, 713, DLT, 85, 92, EDPT, 512, VEWT, 478, TDBUÜ, 176)

чыла/çıla ‘yaş gübre’ <DLT *çıla* ‘tarladaki ıslak at gübresi’ (DLT, 448, EDPT, 418)

ыйла-/ıyla- ‘ağlamak’ <DLT *ıgla-~ yıgla* ay. <ET (Uyg.) *ıgla- ~ yıgla-* ‘ağlamak, inlemek, hıçkırarak ağlamak’ <AT **īgla*- ‘ağlamak’ (EUES, 288, DLT, 127, 476, EDPT, 85, TDBUÜ, 171, 175)

ына-/ına- ‘inanmak’: krş. DLT *ına-n*- ‘güvenmek’ <ET (Uyg.) *ına-n*- ‘çare aramak; inanmak, güvenmek’ (EUES, 288, DLT, 100, CC II: 81b/19, 66a/13, CC I: 7a/23, 7a/24, EDPT, 188, 182-183, ESTYa I: 654-655, 655-656)

ыр/ır ‘şarkı; şiir’ <DLT *ır~yır* ‘şarkı’ <ET (Uyg.) *ır* ‘gürültü, şarkı, türkü; çalgı’ <AT **īr* şarkı, türkü, şiir’ (EUES, 289, DLT, 349, 405, EDPT, 192, Leksika, 610-611, ESTYa IV: 285-286, TDBUÜ, 175)

ыраак/ıraak ‘ırak, uzak’ <DLT *yırak* ay. <ET *ırak* ay. <ET (Uyg.) *ıra*- ‘uzaklaşmak, uzağa gitmek’; krş. CC *ırak~ıraḫ* ‘uzak’, *ırak*- ‘uzaklaşmak’; krş. AA *ıra*- (ETY, 257, EUES, 289, DLT, 47, CC I: 31a/25, 32a/5, 4a/9, EDPT, 214, ESTYa IV: 286-287)

1.2.1.4.2. İlk Hecede ı > a Değişmesi

İlk hece *ı* sesi bir örnekte *a* sesine değişmiştir.

агач/agaç ‘(kesilmemiş) ağaç’ <ET *ı~ ıgaç* ‘ağaç; orman; kereste’ <AT ***ī** ‘ağaç topluluğu, orman’; krş. DLT *yıgaç~yıgāç* ‘agaç’, **жыгач/cıgaç** ‘ağaç; tahta’ (ETY, 162, 309, DDM, 120, DLT, 352, VEWT, 7, EDPT, 79-80, KEWTS, , 54, ESTYa, I: 70-73, ETDES, 5-6)

1.2.1.4.3. İlk Hecede ı > i Değişmesi

Türk dillerinde *ı>i* değişmesi Azerbaycan, Karaçay-Balkar, Türkmen, Gagauzca gibi Türk dilleri ve ağızlarında dağınık olarak rastlanır. Yeni Uygurca ve Özbekçede ise *ı* ve *i* sesi aynı fonem haline gelmiştir. Kimi örnekler *tıyın ~ tiyin* (Karakalpak), *ıyz ~ iyz* ‘iz’ (Türkmen) şeklinde varyantlı görülür (SİGTYa, 1984: 67-68). Türk dillerindeki bu değişime daha fazla örnek için Johanson’a (2021: 342) bakılabilir.

Kırgızcada ilk hece *ı* ünlüsü dağınık olarak ön karşıtı *i* sesine değişir (bk. *Ses Olayları, Öndamaksıllaşma*)

жибер-/ciber- ‘göndermek’ <OT (ŞT) *yiber-* ay.; bk. **ий-/iy-** ‘-ıp vermek (tezlik bildiren yardımcı fiil)’ (ŞT, 68b-11, ESTYa, I: 322-324)

ий-/iy- ‘-ıp vermek (tezlik bildiren yardımcı fiil)’ <DLT *ıd- ~ īd-* ‘göndermek’ <ET *ı- ~ ıd- ~ yıd- ~ ıt-* ‘göndermek; (yetkili) göndermek; (*il, yer, sub* vb. sözleriyle) farklı bir etnik kimliğe geçmek; (*sab* sözüyle) mesaj göndermek; (*törü* sözüyle) Türk töresine uymak’ <AT **ī-, īd-* ‘göndermek’ (ETY, 456, 490, DLT, 419, 330, EDPT, 37-38, TDBUÜ, 175)

ит/it ‘köpek’ <DLT *ıt* ay. <ET *ıt* ‘köpek; köpek yılı’ <AT **īt (īyt*?) ‘köpek’: SİGTYa, *it* ‘köpek’ maddesinde tarihî ve çağdaş verilerden yola çıkarak sözbaşı *i ~ ı* seslerinin eskiden ayrı ayrı fonem olmadığını tahmin eder (SİGTYa, 1984: 93). (ETY, 728, DLT, 16, EDPT, 34, Leksika, 648-649, 188-189, ESTYa I: 385, TDBUÜ, 176)

миң/miŋ ‘bin (1000)’ <DLT *miŋ* ay. <ET *bıŋ* ay. (ETY, 428, DLT, 106, EDPT, 346-347, VEWT, 76, ESTYa VII: 72-74)

тил/til ‘dil’ <DLT *tıl* ‘genel olarak dil; konuşma organı; dil, lehçe’ <ET *tıl~til* ‘dil; söz, nutuk; muhbir, casus’; krş. TT *dil* (ETY, 381, EUTS, 239, DLT, 146, EDPT, 489-490, ESTYa, III: 228-230, VEWT, 480, ETDES, 137-138)

тиш/tiş ‘diş’ <DLT *tīş ~ tiş* ay. <ET (Uyg.) *tış* ay. <AT **tīş* ay.; krş. TT *diş* (EUES, 716, DLT, 203, 264, EDPT, 557, ESTYa, III: 242-244, TDBUÜ, 183)

чие/çiye ‘düğüm’ <DLT *çıg-* ‘(yük, bohça vb. şeyleri) bağlamak’ <ET (Uyg.) *çıg-* ‘aganta etmek, sıkı bağlamak’ (EUES, 227, DLT, 237, EDPT, 415)

чий/çiy ‘hasır otu’ <DLT *çıg* ‘kamıştan daha ince ve yumuşak bir bitki’ <ET (Uyg.) *çıg* ‘muhtemelen bir bitki türü; kamış’ (EUES, 227, DLT, 400, EDPT, 404, VEWT, 107)

1.2.1.4.4. İlk Hecede ı > u Değişmesi

Türk dillerinin bazılarında (Az., Tuv., Tat.) *ı>u* değişmesine dağınık olarak (dudak ünsüzleri yanında) rastlanır (SİGTYa, 1984: 68). Kırgızcada da aşağıdaki örneklerden görüleceği üzere *v, m* dudak ünsüzler komşuluğunda bulunan ilk hece *ı* ünlüsü yuvarlak *u* sesine değişmiştir.

кубан-/kuban- 'kıvanmak, sevinmek' <DLT *kuw ~ kıw* 'baht, talih' <ET (Uyg.) *kıv* 'haşmet, mutluluk, kut, saadet, kurtuluş'; krş. ET (Uyg.) *kıvadmak* 'mutlu olmak, sevinme, mutluluk, sevinç', CC *kovan- ~ ḫovan-* 'kıvanmak, sevinmek, mutlu olmak' (EUES, 375, DLT, 140, CC II: 73a/2, 80b/16)

жумшак/cumşak 'yumuşak' <DLT *yumşak* ay. <ET *yımşak~yumşak* ay. (ETY, 265, EUES, 920, DLT, 367, EDPT, 938-939, KEWTS, 365)

1.2.1.4.5. İlk Hece Dışında ı Korunması

İlk hece *a, ı* art-düz ünlülerini takip eden ilk hece dışındaki *ı* sesi düzenli olarak korunur.

агыл/agıl 'ağıl' <DLT *agıl* 'ağıl; koyun pisliği' <ET *agıl* 'ağıl' (ETY, 339, DLT, 35, 31, EDPT, 83, TMEN II: 503, ESTYa I: 83-85, ETDES, 6)

айгыр/aygır 'aygır' <DLT *aḍgır* 'atın erkeği, aygır' <ET *adgır* ay. (ETY, 309, DLT, 46, EDPT, 47, VEWT, 6, TMEN II: 648, ESTYa I: 107-108, Leksika, 442-443, ETDES, 34)

сыйыр/sıyır 'inek' <DLT *sıgır* 'sığır' (DLT, 156)

тыңчы/tıŋçı 'casus' <ET (Uyg.) *tıŋçı* 'taşıyıcı, dedikoducu' <ET (Uyg.) *tıŋ* 'dinleme, işitme; ses, çıngırtı' (EUES, 715)

чыйыр/çıyır 'çığır, patika' <DLT *çıgır* 'dar ve küçük yol' (DLT, 156, VEWT, 107, EDPT, 409, Şirin, 2004)

чыйырчык/çıyırçık 'sığırcık kuşu' <OT *sıgırçık~sıgırçuk* ay. (KB, 4198, DLT, 220, EDPT, 816, ESTYa VII: 415-418)

ызырын-/ızırın- 'birine öfkelenmek' <ET (Uyg.) *ısırın-* 'öfkelenmek, sinirlenmek, sinirden dudağını ısırmak' krş. DLT *ısrım kişi* 'sıkıntılı ve kaşları çatık olan adam' (EUES, 291, DLT, 52)

1.2.1.4.6. İlk Hece Dışında ı > a Değişmesi

İlk hece dışı *ı* ünlüsü iki örnekte *a* sesine değişmiştir.

бута-/buta- 'budamak' <DLT *butı-* ay. <AT **būtı- ~ *būta-* ay. (DLT, 485, TDBUÜ, 179, EDPT, 300, VEWT, 90, ESTYa VII: 128-130, Leksika, 103-104)

куура-/kuura- ‘kurumak’ <DLT *kuru-* ay. <ET (Uyg.) *kurı-* ‘kurumak; körelmek; zayıflamak’ <AT **kūrı-* ‘kurumak’; krş. Türkm. *gūra-*, Yak. *kūr-(<*kūrı-*); DLT, *kūr* ‘kuru’ (EUES, 425, DLT, 404, TDBUÜ, 179, EDPT, 646)

1.2.1.4.7. İlk Hece Dışında ı > u Değişmesi

İlk hece ünlüsü art-yuvarlak *o, u* seslerinden sonra gelen *ı* sesi gerileyici tam ve yarı benzeşmeyle *u* sesine değişir.

a. Gerileyici tam benzeşmeyle (*u-ı* > *u-u*):

буурсун/buursun ‘saban, saban demiri’ <**bugursı* <DLT *bukursı* ‘saban’ <ET (Uyg.) *bukursı* ay. (IB, 25, DLT, 452, EDPT, 319)

куру-/kuru- ‘kurumak’ <ET (Uyg.) *kurı-* ‘kurumak; körelmek; zayıflamak’ <AT **kūrı-* ‘kurumak’; krş. DLT *kuru-* ay. (EUES, 425, DLT, 404, TDBUÜ, 179, EDPT, 646)

тушук-/tuşuk- ‘karşılaşmak’ <OT (KB) (*uvutka tuşıktım*) *tuşık-* ‘rastlamak, uğramak, duçar olmak, düşmek’ <ET (Uyg.) *tuş-* ‘rastlamak, buluşmak, karşılaşmak, (bir şeye) uğramak’ <AT **tūş-* ‘karşı gelmek, rastlamak’ (EUES, 762, KB, 6544, EDPT, 563 TDBUÜ, 180)

улу-/ulu- ‘ulumak’ <DLT *ulı-* ay. <ET (Uyg.) *ulı-* ‘(sesli) yakınmak, inlemek, feryat etmek, (köpek) ulumak’ <AT **ūlı-* ‘ulumak’ (DLT, 459, EUES, 791, TDBUÜ, 179).

b. Gerileyici yarı benzeşmeyle (*o-ı* > *o-u*):

жолу/colu ‘defa, kez’ <ET *yolı* ‘defa, kere, kez’ <ET *yol* ‘yol’ <AT **yōl* ay. (ETY, 274, EUES, 912, TDBUÜ, 178)

жоңгучка/coŋguçka ‘yaban yonca’ <DLT *yorınçga* <ET (Uyg.) *yorınçga* ‘yonca, kaba yonca, alfalfa’ (EUES, 914, DLT, 500, EDPT, 971, VEWT, 207, ESTYa, IV: 227-229, ETDES, 578)

жорук/coruk ‘davranış, karakter’ <DLT *yorık~yoruk* ‘huy; davranış, gidiş, gidişat’ <ET (Uyg.) *yorıg* ‘yol, patika, gidişat, eylem; yatkınlık; davranış, hareket, davranış biçimi; iyi amel’ <ET (Uyg.) *yorı-* ‘gitmek, hareket etmek; adım atmak, yürümek’ (EUES, 914, DLT, 162, 245, EDPT, 963)

козу/kozu ‘kuzu’ <DLT *kozı* ay. <ET (Uyg.) *kozı* ay.; krş. TT *kuzu* (EUES, 434, DLT, 133, EDPT, 681, ESTYa, VI: 107-108, Leksika, 433, VEWT, 285, ETDES, 341, KEWTS, , 241)

коңшу/koŋşu ‘komşu’ <DLT *koşnı~konşı* ay. <ET (Uyg.) *konaşı~konşı* ay.; krş. TT *komşu* (EUES, 391, DLT, 188, 443, EDPT, 640, ETDES, 312, ESTYa, VI: 65-66)

коркунуч/korkunuç ‘korku, korkunç’ <DLT *korkınç ~ korkunç* ‘korku, korkunç, korkutucu’ <ET *kork-* ‘korkmak’ (ETY, 471, DLT, 347, 418, EDPT, 654)

кору-/koru- ‘korumak’ <DLT *korı-* ay. <ET (Uyg.) *korı-* ay. <AT **kōrı-* ay. (EUES, 282, DLT, 462, EDPT, 645-646, ESTYa, VI: 74-77, TDBUÜ, 178)

моюн/moyun ‘boyun’ <ET (Uyg.) *boyın* ay. <AT **bōyın* ay.; krş. DLT *boyun* ay. (EUES, 190, DLT, 296, 424, EDPT, 386, VEWT, 80, ESTYa II: 180-182, 182-183, Leksika, 233-234, ETDES, 73-74, TDBUÜ, 177)

оку-/oku- ‘okumak’ <DLT *okı-* ‘okumak; çağırmak’ <ET (Uyg.) *okı-* ‘davet etmek, çağırmak; okumak, ezberden okumak’ <ET (Orh.) *okı-* ‘çağırmak, davet etmek’ (ETY, 517, EUES, 505, DLT, 459, DTS, 369, VEWT, 359, ESTYa I: 440-441, ETDES, 384-385, Zal, 2007)

оору-/ooru- ‘ağrımak’ <DLT *agrı-* ‘ağrımak’ <ET *agrı-* ‘hastalanmak’ <AT **āgrı- (<*hāgrı-)* ‘ağrımak’ (ETY, 464, DLT, 21, EDPT, 91, TDBUÜ, 172)

соолук/soluk ‘beş yaşındaki koyun’ <DLT *saglık* ‘koyun’ <ET (Uyg.) *saglıg* ‘süt…’ (EUES, 573, DLT, 206, EDPT, 809)

соору/soru ‘sağrı’ <DLT *sagrı* ay. <ET (Uyg.) *sagrı* ‘at derisi’ (EUES, 573, DLT, 488, EDPT, 815, ESTYa, VII: 151-153)

токту/toktu ‘toklu’ <DLT *toklı* ‘altı aylık kuzu’ (DLT, 52, EDPT, 469, ETDES, 516)

току-/toku- ‘dokumak; örmek’ <DLT *tokı-* ‘dokumak’ <ET (Uyg.) *tokı-* ‘dövmek, vurmak, çakmak, kırmak; rüzgâr esmek; dokumak’ (EUES, 726, DLT, 463, EDPT, 467, ESTYa, III: 253-255)

томук/tomuk ‘diz kapağı?’ <DLT *topık süŋük* ‘kemik yemeği (paça?)’ <ET (Uyg.) *topık* ‘top, yumak; ayak bileği’ (EUES, 733, DLT, 163, EDPT, 437, VEWT, 489, Leksika, 286)

уупу/uuru ‘hırsız’ <DLT *ogrı* ay. <ET (Uyg.) *ogrı* ‘hırsız, eşkıya, haydut, soyguncu; haydutça’ (EUES, 503, DLT, 63, 138, EDPT, 90, ETDES, 532, ESTYa I: 412-414)

чоюн/çoyun ‘bronz’ <DLT *çoḍın* ‘tunç’; krş. CC *çoyun* ‘bronz’ (DLT, 176, CC II: 65b/3c, VEWT, 113, EDPT, 403)

чулдук/çulduk ‘çulluk’ <DLT *çulık* ‘üveyik büyüklüğünde alacalı bir su kuşu’ <ET (Uyg.) *çılık* ‘çulluk’ <AT **çūlık* ay. (EUES, 227, DLT, 164, VEWT, 119, EDPT, 420, ETDES, 125, TDBUÜ, 179)

1.2.1.4.8. İlk Hece Dışında ı > o Değişmesi

Aşağıdaki örnekte ilk hece dışı *ı* ünlüsü gerileyici benzeşmeyle *o* sesine değişmiştir.

торпок/torpok ‘ineğin altı ay bir yaş arasındaki buzağısı; bir yaşa kadarki ayı yavrusu’: krş. DLT *torpı* ‘buzağı’, ET (Uyg.) *torpı* ‘iki yaşındaki dana’ (DLT, 179, EUES, 734, EDPT, 533, Щербак, 1961: 102)

1.2.1.4.9. İlk Hece Dışında ı Düşmesi

Vurgusuz orta hece pozisyonundaki *ı* sesi çoğunlukla sıfır ile nöbetleşir ve az sayıdaki örnekte düşer.

жорго/corgo 'yorga' <DLT *yorıga at* 'yorga at' <DLT *yor-* ~ *yorı-* ~ *yoru-* ay. <ET (Uyg.) *yorı-* 'gitmek, hareket etmek; adım atmak, yürümek' <ET (Orh.) *yorı-* 'adım atarak ilerlemek, gitmek, yürümek, yol almak, ilerlemek; isyan etmek, başkaldırmak; ilerlemek, gelişmek, kalkınmak; ordu sevk etmek, akın etmek, düşman topraklarına saldırmak, baskın yapmak' <AT **yōrı-* 'yürümek'; krş. Moğ. *cirug-a* 'tırıs, eşkin' (ETY, 453, EUES, 914, DLT, 198, 200, 421, EDPT, 964, VEWT, 207, ESTYa IV: 225, Lessing, 1245, TDBUÜ, 179)

кайрак/kayrak 'su gitmeyen, yağmur suyuyla beslenen toprak' <*kayır+ak* <DLT *kayır* 'yumuşak zeminli toprak; kum' (DLT, 416, EDPT, 604, ESTYa, V: 217-218, VEWT, 221-222, ETDES, 276)

укта-/ukta- 'uyumak' <**uykla-* <**uyık+la-* <DLT *uḍıkla-* 'uyuklamak' <DLT *uḍık* 'uyuklayan (adam) <DLT *uḍı-* 'uyumak' <ET *udı-* ay. <ET *u* 'uyku' <AT **ū* ay. (ETY, 462, 317, DLT, 461, 31, 488, TDBUÜ, 179)

1.2.1.5. Eski Türkçe i Sesinin Kırgızcadaki Durumu

Ana Türkçede varlığı tasarlanan **ī, *i* sesleri Türk dillerinde genellikle *i,* dağınık olarak *ī* şeklinde görülür (Johanson, 2021: 340). Türk dillerinde *i* sesi genellikle korunur. Bazı Türk dillerinde (Çuv., Tat., Başk., Kaz. vb.) kısa *i* olarak değişmesi için ilgili çalışmalara bakılmalıdır (bk. Johanson, 2021: 340; SİGTYa, 1984: 68).

Eski Türkçe ilk hece *i* sesi Kırgızcada genellikle korunmakla birlikte, dağınık olarak *e, ı* ve *ü* seslerine değişir.

İlk hece dışındaki durumlarda ise *e, i* düz ünlülerden sonra korunur; ön-yuvarlak *ö* sesinden sonra *ö* sesine; *ö* ve *ü* sesinden sonra *ü* sesine değişir. Ayrıca *b* dudak ünsüzü komşuluğunda da *ü* sesine değişir. Dağınık olarak *e* sesine değiştiği görülmüştür. Bir örnekte vurgusuz hece pozisyonu gereği düştüğü tespit edilmiştir.

1.2.1.5.1. İlk Hecede i Korunması

Eski Türkçe ilk hecedeki *i* sesi Kırgızcada genellikle kornur.

из/iz 'iz' <OT (KB) *iz* 'iz, nişan' <ET (Uyg.) *iz* 'iz, ayak izi; işaret; yol' <AT **īz* 'iz'; krş. DTS, *iz-* 'takip etmek' (EUES, 316, KB, 2245, DTS, 205, EDPT, 277, TDBUÜ, 183)

ийик/iyik 'iğ, kirmen' <DLT *īk~ īg~ yīk~ yīg* ay. <ET (Uyg.) *ik* 'çıkrık, cehre, iğ' <AT **īk* 'iğ' (DLT, 22, 41, 406, EUES, 298, EDPT, 99, TDBUÜ, 182)

бил-/bil- 'bilmek' <DLT *bil-* ay. <ET *bil-* ay. (ETY, 475, DLT, 20, EDPT, 330-331, VEWT, 75, ESTYa II: 137-139)

билек/bilek ‘bilek’ <DLT *bilek* ay. <ET (Uyg.) *bilek* ‘bilek, eklem’ (EUES, 170, DLT, 166, EDPT, 338-339, VEWT, 76, ESTYa II: 145-146, Leksika, 250-251)

жийде/ciyde ‘iğde’ <DLT *yigde~yigte* ay. <ET (Uyg.) *yigde* ay. (EUES, 901, DLT, 12 VEWT, 202, EDPT, 911, ESTYa I: 325-326)

1.2.1.5.2. İlk Hecede i > e Değişmesi

Bir örnekte ilk hecedeki *i* ünlüsü ilerleyici benzeşmeyle *e* sesine değişmiştir.

менен/menen ‘ile’ <**birnen* <*birlen* <DLT *birle* ‘ile, birlikte, arasında’ <ET *birle* ‘ile, birlikte (edatı), ile (bağlacı)’ <ET *bir* ‘bir’ <AT **bīr* ay.: bk. **бир/bir** ‘bir’

1.2.1.5.3. İlk Hecede i > ı Değişmesi

Eski Türkçe ilk hece *i* sesi Kırgızcada dağınık olarak art karşıtı *ı* sesine değişir.

ым/ım ‘im; işaret’ <DLT *im* ‘işaret, parola’ (DLT, 18, 389, EDPT, 155, ESTYa I: 632-633)

ысы-/ısı- ‘ısınmak’ <DLT *isi-* ‘ısınmak, kızmak’ <ET *isi-* ay. (ETY, 234, DLT, 458)

İki birleşik örnekte de ilk hece *i* sesi ilerleyici benzeşmeyle *ı* sesine değişmiştir.

ычкыр/içkır ‘uçkur’ <DLT *iç kur* ‘iç kuşak’ <DLT *iç* ‘her şeyin içi’ <ET *iç* ‘iç; has, hassa, kağana bağlı, siyasal merkez; mide’; krş. CC *ıçkır* ‘kemer, uçkur’, TT *uçkur* (ETY, 314, EUES, 293, DLT, 16, CC II: 82b/1, CC I: 48a/15)

ыштан/ıştan ‘şalvar; pantalon’ <DLT *içton-lan-* ‘don giymek, elbise giymek’ <DLT *iç* ‘her şeyin içi’ + *ton* ‘elbise’ (DLT, 137); krş. **ычкыр/içkır** ‘uçkur’

1.2.1.5.4. İlk Hecede i > ü Değişmesi

Azerbaycan, Karakalpak ve Karaçay-Balkarca gibi Türk dillerinde de aynı şekilde *i>ü* değişmesi görülür. İlkinde dudak ünsüzleri komşuluğu geçerliyken, diğerlerinde geçersizdir (SİGTYa, 1984: 68).

Eski Türkçe ilk hece *i* ünlüsü Kırgızcada iki örnekte ilerleyici benzeşmeyle, üç örnekte dudak ünsüzünün tesiriyle *ü* sesine değişmiştir.

сүлгү/sülgü ‘havlu’ <**silgü* <ET (Uyg.) *sil-* ‘sürmek’; krş. TT *silgi* (EUES, 613, EDPT, 824-825)

түлкү/tülkü ‘tilki’ <DLT *tilkü* ay. <ET (Uyg.) *tilkü* ay.: Çağatay döneminde de *tülkü* olarak rastlanır (Eckmann, 2017: 37). (EUTS, 239, DLT, 26, EDPT, 498-499, ETDES, 513)

Aşağıdaki örnekte *b, v* dudak ünsüzleri önce ilk hece ünlüsünü *ü* sesine değiştirmiş, daha sonra ilk hece dışı *i* sesi de gerileyici benzeşmeyle yuvarlak ünlüye değişmiştir.

чүйгүн/çüygün ‘semiz, yağlı, lezzetli’ <DLT *çiwgin aş* ‘şişmanlatan doyurucu yemek’ <ET (Uyg.) *çivgin* ‘besleyici yemek, besleyicilik’ (DLT, 192, EUES, 235, EDPT, 396)

бүлө-/bülö- ‘bilemek’ <DLT *bile*- ‘bilemek, keskinleştirmek’ <ET (Uyg.) *bile*- ay. (EUES, 170, DLT, 464, EDPT, 332, ESTYa II: 142-143, Leksika, 399-400)

Aşağıdaki örnekte ise ilerleyici benzeşmeyi görmek mümkündür.

бүрсүгүнү/bürsügünü ‘yarından bir sonraki gün’ <*birisi künü*

1.2.1.5.5. İlk Hece Dışında i Korunması
İlk hece ön-düz *i, e* seslerini takip eden ilk hece dışı *i* sesi düzenli olarak korunur.

идиш/idiş ‘kap, kap kacak’ <DLT *idiş~iḍiş* ‘kadeh; tencere, çömlek, kazan, su kabı gibi her türlü kap kacak’ <ET (Uyg.) *idiş* ‘kap kacak, çömlek’ (DDM, 123, EUES, 295, DLT, 29, 401, EDPT, 72, ESTYa I: 329)

ийин/iyin ‘omuz’ <DLT *egin* ‘kürek kemiği; omuz’ <ET (Uyg.) *egin~eŋin* ‘çatı’ <ET (Uyg.) *eg*- ‘eğmek’ <AT **ēg*- ay. (IB, 18, DLT, 37, EUES, 109, EDPT, 109, ETDES, 159-160, ESTYa I: 225-227, Leksika, 239-240, TDBUÜ, 180)

ини/ini ‘küçük erkek kardeş’ <DLT *ini* ay. <ET *ini* ‘erkek kardeş’; krş. CC *ini* ‘torun, erkek torun’ (ETY, 178, DDM, 126, DLT, 45, CC I: 49a/14, Leksika, 292-293, TDAA, 201-202, EDPT, 170, ESTYa I: 363)

чимели/çimeli ‘küçük karınca’ <DLT *çümeli* ‘karınca’ <ET (Uyg.) *cümeli ~ çimeli ~ çömeli* ay. (EUES, 232, 239, DLT, 195, Leksika, 184)

чири-/çiri- ‘çürümek’ <OT (CC) *çürü*- ‘çürüme’ <AT **çūri*- ay.; krş. TT *çürü*- (CC I: 38b/12, CC II: 81a/20, TDBUÜ, 185)

эки/eki ‘iki’ <DLT *ikki* ay. <ET *eki~iki* ay. <AT * *ēki* ay. (ETY, 422, DLT, 66, TDBUÜ, 181, EDPT, 119, ESTYa I: 252-254)

элик/elik ‘ceylan’ <OT (KB) *elik* ‘dağ keçisi, yaban keçisi’ <ET *elik* ‘karaca; erkek ceylan’ (ETY, 311, IB, 63, KB, 1061, 4838, EDPT, 142, ESTYa I: 265-266)

1.2.1.5.6. İlk Hece Dışında i > e Değişmesi
İlk hece dışındaki *i* sesi dağınık olarak *e* sesine değişir.

желе/cele ‘atların sırayla bağlandığı iki ucu iki kazığa bağlı kendir, urgan; örümcek ağı’ <ET (Uyg.) *yeli~yelü* ‘hayvan tutmaya yarayan ip’; krş. ? DLT, *yalu* ‘tayların bağı, kısraktan kımız için süt sağılırken tayların bağlandığı ip’; krş. Moğolca *cele* [зээл] ‘çile, urgan çilesi, hayvan bağlanan ip’ (EUES, 886, 887, DLT, 358, EDPT, 919, VEWT, 125, ESTYa IV: 21-22, Lessing, 1228)

ийрек/iyrek ‘deriyi işletmede kullanılan iki başı yumru, ahşap saplı, ortasında pürtük dişleri olan alet’ <DLT *iḍrig* ‘kalın ve pürtüklü nesne’; krş. DLT *eldiri* ‘oğlak derisi’, CC *ėrikle-* ‘deriyi tabaklamak, işlemek’ (DLT, 50, CC II: 56a/13)

кезек/kezek ‘sıra’ <DLT *kezik* ‘çalışmada nöbet, sıra’ <ET (Uyg.) *kezig* ‘dizi, sıra’ <ET *kez-* ‘gezmek’ (EUES, 361, DLT, 169, EDPT, 758-759)

кеме/keme ‘gemi’ <DLT *kemi~kimi* ‘gemi’ <ET (Uyg.) *kemi* ‘gemi, kayık, sandal’; köprü’ <AT **kēmi* ‘gemi, kayık’ (EUES, 363, DLT, 448, EDPT, 721-722,VEWT, 252, ESTYa, III: 37-39, ETDES, 188, KEWTS, 155, TDBUÜ, 181)

кирген/kirgen ‘kızgın (hayvan)’ <ET (Uyg.) *kirgin~kirkin* ‘hayvanlarda çiftleşme anı kızgınlığı’ (EUES, 383, EDPT, 743)

мечин/meçin ‘maymun’ <DLT *bīçin* ay. <ET *beçin~biçin* ‘maymun, maymun yılı’ <AT **bīçin* ay. (ETY, 305, DLT, 176, EDPT, 295-296, VEWT, 66, ESTYa II: 128-129, TDBUÜ, 183)

1.2.1.5.7. İlk Hece Dışında i > ö Değişmesi

İlk hece ön-yuvarlak *ö* ünlüsünün takip eden ilk hece dışındaki *i* sesi daima gerileyici tam benzeşmeyle *ö* sesine değişir.

көтөр-/kötör- ‘kaldırmak, yükseltmek’ <ET (Uyg.) *köti- ~ ködi-* ‘yükselmek, çıkmak, kalkmak’; krş. DLT *kötür-* ‘kaldırmak’, TT *götür-* (EUES, 413, DLT, 245, EDPT, 706, ESTYa, III: 86-88, KEWTS, 162, TETTL, III: 258)

көшөгө/köşögö ‘perde; örtü’ <DLT *köşige* ‘küçük gölge’ <DLT *köşi-* ‘örtmek’ <AT **kōşi-* ‘örtmek, gizlemek’; krş. Moğ. *kösige(n)* [хөшиг] ‘perde, güneşlik; gölgelik’ (EUES, 413, DLT, 463, EDPT, 753, ESTYa V: 128, TDBUÜ, 184, Lessing, 608)

өңгө/öŋgö ‘başka; özge’ <DLT *öŋi* ‘başka’; krş. ET (Uyg.) *öŋi* ‘uzak, ayrılmış; eşsiz, benzersiz’ (EUES, 534, DLT, 69, EDPT, 170, ESTYa I: 537-538)

Bir birleşik sözcükte de aynı değişim gerçekleşmiştir.

төрткүл/törtkül ‘dört köşeli’ <DLT *törtgil ~ törtgül* ‘kare biçiminde olan’ <ET (Uyg.) *törtgil* ‘kare şeklinde, dört köşeli, dikdörtgen şeklinde’ <ET *tört* ‘dört’ <AT *tōrt* ay. (ETY, 423, EUES, 745, DLT, 521, EDPT, 535, TDBUÜ, 184)

1.2.1.5.8. İlk Hece Dışında i > ü Değişmesi

İlk hece ön-yuvarlak *ü, ö* ünlülerini takip eden *i* sesi gerileyici tam ve yarı benzeşmeyle *ü* sesine değişir. Ayrıca *b* dudak ünsüzü komşuluğunda bulunan *i* sesi de *ü* sesine değişmiştir.

a. Gerileyici tam benzeşme (*ü-i* > *ü-ü*):

түрпү/türpü ‘törpü, çoğunlukla ahşap için kullanılan eğe’ <DLT *törpig~törpigü* ‘törpü’ ; krş. ET (Uyg.) *törpit-* ‘yontturmak, törpületmek’ (EUES, 740, DLT, 208, EDPT, 533)

үйүгүшүү/üyügüşüü ‘köpekgillerle kedigillerin çiftleşmesi’: krş. DLT *üḍig~üdig* ‘aşk ve özlem heyecanı’, *üḍlen-* maddesi *yılkı üḍlendi* ‘dişi hayvanlar erkek istedi ve iştahları kabardı’, ET (Uyg.) *üdlen-* ‘çiftleşme isteği olmak; sevinçli olmak’ (DLT, 32, 102, EUES, 819, EDPT, 50)

үкү/ükü ‘baykuş’ <DLT *ügi~ühi* ay. (DLT, 4, 82, Leksika, 170-171, ŞT, 278-279)

бүкүр/bükür ‘kambur’ <DLT *bükri* ‘(nesne ve insan için) kambur’ <ET (Uyg.) *bükri* ‘eğilmiş, bükülmüş’<ET (Uyg.) *bük-* ‘bükmek, eğmek’ (EUES, 212, DLT, 238, 105, EDPT, 328, VEWT, 91-92, ESTYa II: 290-293)

күнү/künü ‘kuma’ <DLT *küni* ay.; krş. ET *küni* ‘haset, kıskançlık’ (ETY, 440, EUES, 442, DLT, 449, VEWT, 309, EDPT, 727, ESTYa, III: 104-106)

сүйрү/süyrü ‘oval; sivri’ <DLT *süwri* ‘ucu sivri olan mızrak, kılıç, kandil ve şişe benzer küçük eşyalar ve vb. şeyler’ <ET (Uyg.) *süvri~süwri* ‘sivri, dar’ (EUES, 639, DLT, 182, EDPT, 791)

b. Gerileyici yarı benzeşmeyle (*ö-i* > *ö-ü*):

чөмүч/çömüç ‘kepçe’ <OT (CC) *çömiç* ‘çömçe, kepçe’; krş. DLT *çömçe* ‘kepçe’ (DLT, 180, CC I: 52b/29, EDPT, 422, VEWT, 117)

өргү-/örgü- ‘dinlenmek; gücünü toplamak’ <ET (Orh.) *örgi-* ‘(karargâh) kurdurmak, inşa ettirmek’ (ETY, 340, 531)

c. Dudak ünsüzü *b*’nin tesiriyle *i* sesi yuvarlaklaşmıştır.

үйүр-/üyür- ‘evirmek; çevirmek’ <DLT *ewür-* ‘ters çevirmek’ <ET *ebir-* ‘evirmek, çevirmek; (bir yeri) dolanarak ilerlemek; ili yönetmek; çekip çevirmek’ (ETY, 455, DLT, 91)

сүйүн-/süyün- ‘sevinmek’ <DLT *sewin-* ~ *sewün-* ay. <ET *sebin-* ay.; krş. DLT *sew-* ‘sevmek’ <ET (Uyg.) *seb-* ~ *sev-* ‘sevmek, tahmin etmek, çok saymak, hoşlanmak, uygun görmek’ (ETY, 472, EUES, 592, 599, DLT, 277, EDPT, 790)

1.2.1.5.9. İlk Hece Dışında i Düşmesi

İlk hece dışı *i* ünlüsü bir örnekte vurgusuz orta hece pozisyonunda düşer.

сиңди/siŋdi ‘kızın küçük kız kardeşi’ <*siŋil+i* ‘kız kardeşi’ <DLT *siŋil* ‘erkeğin küçük kız kardeşi’ <ET *siŋil* ‘kız kardeş’ (ETY, 356, DLT, 496, EDPT, 839, ESTYa, VII: 284-285)

1.2.2. Eski Türkçe Yuvarlak Ünlülerin Kırgızcadaki Durumu

Tarihi dönem metinlerinde *o-u, ö-ü* ünlüleri için bazen bir (*vav*), bazen iki harf kullanılmış, yanındaki ünsüz belirleyici olmuştur. Ancak Türkçe bu ayrımı yapan yazılarla da yazılmıştır: "Brāhmī yazısının dışındaki hiçbir yazı türü, *o, ö*'yü *u, ü*'den ayırt etmez. Brāhmī yazısında, Tibet yazılı bazı parçalarda olduğu gibi, ikinci hecede bir *o, ö* mevcuttur" (Gabain, 2007: 37). Oysa genel kanı Türkçede *o, ö* seslerinin sadece ilk hecede bulunması yönündedir. Örneğin Eckmann, Çağataycada yarı-geniş ünlülerin (*o, ö*) sadece ilk hecede görüldüğünü ileri sürer (2017: 31). Son zamanlarda araştırmaların ilerlemesiyle artık bunun pek doğru olmadığı ortaya çıkmaktadır. Buna göre Kırgızcadaki ilk hece dışındaki geniş-yuvarlak seslerin bir kısmı da birincil olabilir.

Günümüzde Türk dillerinde ilk hece dışında geniş-yuvarlak ünlülerin (*o, ö, ō, ȫ*) bulunması Altayca, Kırgızca, Hakasça ve Yakutça için geçerlidir. Başka Türk dillerinin ancak bazı ağızlarında görülebilir (Щербак, 1970: 66).

1.2.2.1. Eski Türkçe o Sesinin Kırgızcadaki Durumu

Türk dillerinde *o* sesi genellikle korunur. Birçok Türk dilinde *o>u* değişmesi dağınık olarak görülür. Ön karşıtına değişmesine (*o>ö*) ise Azericenin ağızlarında rastlanır (SİGTYa, 1984: 68-69).

Eski Türkçe ilk hece *o* sesi, Kırgızcada genellikle korunur. Birer örnekte *a, u ve ü* seslerine değiştiği tespit edilmiştir.

İlk hece dışında ise gerileyici benzeşmeyle *a* ve *ı* seslerine değiştiği görülür.

1.2.2.1.1. İlk Hecede o Korunması

Eski Türkçe ilk hece o sesi Kırgızcada genellikle korunur.

бош/boş 'boş' <DLT *boş* 'özgür, hür' <ET (Uyg.) *boş* ay. <AT **bōş* ay. (EUES, 188, DLT, 143, EDPT, 376, VEWT, 82, ESTYa II: 203-205, TDBUÜ, 177)

оңой/oŋoy 'kolay' <DLT *oŋay* ay. <ET (Uyg.) *oŋay* 'kolay, basit'<ET (Uyg.) *oŋ* 'sağ; doğru' (DLT, 19, EUES, 510, 511, ESTYa I: 460)

оп/op 'harman sürerken öküze söylenen bir sözcük' <DLT *op* 'harman yerindeki kılavuz öküz'; krş. ET (Orh.) *opla-* 'atılmak, ileri fırlamak; atılmak, hücum etmek, boğa gibi saldırmak' (ETY, 450, DLT, 15, EDPT, 4)

op-/or- 'biçmek' <DLT *or-* '(ot vb.) biçmek, kesmek' <ET (Uyg.) *or-* 'orakla biçmek' (DDM, 186, EUES, 511, 513, DLT, 89, 6, EDPT, 216, ETDES, 388)

сол/sol 'sol' <DLT *sōl* ay. <ET (Uyg.) *sol* ay. <AT **sōl* 'sol' (EUES, 619, DLT, 34, EDPT, 824, VEWT, 426, TDBUÜ, 178, ESTYa, VII: 320-324)

чок/çok 'ateş koru' <DLT *çōg* 'güneşin sarılığı ve saçakları; odun köz olduktan sonra ateşin alevi' <ET (Uyg.) *çog* 'parlaklık, ün, şöhret, haşmet; ısı, sıcaklık; lamba; refah,

bolluk <AT *çōg ‘ateşin alevi, harareti’ <AT *çō- ‘ateşe tutup ısıtmak, kızdırmak’ (EUES, 236, DLT, 400, EDPT, 405, VEWT, 114, TDBUÜ, 177, Leksika, 366-367)

1.2.2.1.2. İlk Hecede o > a Değişmesi

İlk hece *o* ünlüsü yalnız bir örnekte ilerleyici benzeşmeyle *a* sesine değiştiği görülür.

апа/apa ‘köy, köy ahalisi’ <DLT *oba* ‘kabile’ <AT *ōpa ‘köy’ (DLT, 42, TDBUÜ, 177)

1.2.2.1.3. İlk Hecede o > u Değişmesi

Aşağıdaki örnekte *o* sesinin daraldığı görülür.

чум-/çum- ‘(suyun içine) dalmak’ <DLT *çom-* ‘suya dalmak’ <ET (Uyg.) *çom-* ‘batmak, dalmak, suya gömülmek’ (EUES, 238, DLT, 241, EDPT, 422)

1.2.2.1.4. İlk Hecede o > ü Değişmesi

İlk hece *o* ünlüsünün bir tek örnekte *ü* sesine değiştiği görülür. Söz konusu örnek diğer Türk dillerinde de aynı değişime uğramıştır.

жүр-/cür- ‘yürümek’ <DLT *yor- ~ yorı- ~ yoru-* ay. <ET (Uyg.) *yorı-* ‘gitmek, hareket etmek; adım atmak, yürümek’ <ET (Orh.) *yorı-* ‘adım atarak ilerlemek, gitmek, yürümek, yol almak, ilerlemek; isyan etmek, başkaldırmak; ilerlemek, gelişmek, kalkınmak; ordu sevk etmek, akın etmek, düşman topraklarına saldırmak, baskın yapmak’ <AT *yōrı- ‘yürümek’; krş. TT *yürü-* (ETY, 453, EUES, 914, DLT, 198, 500, EDPT, 957, VEWT, 207, ESTYa IV: 229-231, TDBUÜ, 179)

1.2.2.1.5. İlk Hece Dışında o > ı Değişmesi

İlk hece dışındaki *o* ünlüsü birinde gerileyici tam, diğerinde yarı benzeşme olmak üzere iki örnekte düzleşmiştir.

ыйык/ıyık ‘kutsal’ <DLT *ıḍuk* ‘mübarek’ <ET (Uyg.) *ıdok* ‘kutsal, mukaddes, karizmatik; imparatora ait, pek muhterem’ <ET (Orh.) *ıduk* ‘kutsal’ <ET *ıd-* ‘göndermek’ (ETY, 407, EUES, 286, DLT, 31, ESTYa I: 649-650, ETDES, 227-228, EDPT, 46)

жаздык/cazdık ‘yastık’ <DLT *yastuk* ay. <ET (Uyg.) *yastok* ‘yastık; ? en büyük para birimi; külçe’ (EUES, 874, DLT, 474, 367, EDPT, 974, VEWT, 191)

1.2.2.2. Eski Türkçe ö Sesinin Kırgızcadaki Durumu

Ana Türkçe *ö* sesi Türk dillerinde genellikle korunur. Bu sesin yerine dar-yuvarlak *ü* sesinin rastlanması Tatarca, Başkurtca ve kısmen Çuvaşça için tipiktir. Anadolu ağızlarında da örnekleri görülür. Başka dil ailesine mensup dillerle yoğun temasta bulunan Türk dillerinde *ö* sesi birçok sese değişmiştir: Fars ve Slav dilleri etkisiyle *ö > ȯ* değişimi (İranlılaşmış Özbekçe, Batı Rumesli ve Balkan coğrafyasındaki Türk ağızları) gerçekleşir. Farsçanın eskisiyle Azericenin bazı ağızlarında, Yunancanın etkisiyle bazı Anadolu ağızlarında (Karadeniz, Konya) *ö > o* değişimi görülür. Yine

Farsçanın etkisiyle Güney Oğuz ve Horasan Oğuz ağızlarında *ö* > *e* değişimi görülür. Aynı değişim ayrıca Karaincede de rastlanır. Halaççça ve Çuvaşçada dağınık olarak *ö* > *i* değişimli örnekler de bulunur (Johanson, 2021: 345).

Eski Türkçe ilk hece *ö* ünlüsü Kırgızcada genellikle korunur. Kırgızcada görülen ilk hece dışı *ö* sesi daima ikincildir.

1.2.2.2.1. İlk Hecede ö Korunması

İlk hecede *ö* sesi çoğunlukla korunur.

бөй/böy 'böğ' <DLT *bȫy ~ bȫg* ay. <ET (Uyg.) *böy* ay. <AT **bȫg* ay. (EUES, 193, DLT, 405, CC II: 65b/25b, EDPT, 323, VEWT, 82-83, Leksika, 184, ESTYa VII: 83-85)

көп/köp 'çok' <DLT *köp* 'gür, bol, sık ve dolaşık' <ET (Uyg.) *köp* 'pek çok, bol' (EUES, 407, DLT, 140, ESTYa, V: 107-108, EDPT, 686-687)

көк/kök 'gök rengi' <DLT *kȫk* 'gök, gökyüzü, hava' <ET *kök* 'sema; gökyüzü; mavi, yeşil, boz, gri, lacivert gökyüzünün her türlü rengi' <AT **kȫk* 'gökyüzü; mavi' (ETY, 266, DLT, 31, EDPT, 708-709, VEWT, 287, TDBUÜ, 184, ESTYa, III: 66-68, Leksika, 604-605, 682-683)

көл/köl 'göl' <DLT *kȫl ~ köl* 'göl, gölcük, havuz; deniz; içinde su birikmiş çukur' <ET *köl* 'göl' <AT **kȫl* ay. (ETY, 322, DLT, 254, 403, EDPT, 715, VEWT, 288, Leksika, 91, ESTYa, V: 95-96, ETDES, 195, TDBUÜ, 184)

көлүк/kölük 'gölük; yük hayvanlarının genel adı (deve hariç)' <DLT *kölük* 'yük hayvanı' <ET (Uyg.) *kölök~kölük* 'binek hayvanı, yük hayvanı' <ET (Uyg.) *köl-* 'bağlamak, (öküze) koşum vurmak' (EUES, 402, DLT, 169, EDPT, 717, ESTYa, III: 69-70, ETDES, 196)

өгөй/ögöy 'üvey' <DLT *ögey* ay. <ET (Uyg.) *ögey* ay. (ETY, 355, DLT, 503, 61, DDM, 191, EDPT, 119, TMEN II: 615, ETDES, 542)

өң/öŋ 'renk' <DLT *öŋ* ay. <ET (Uyg.) *öŋ* 'renk; yüz rengi, beniz, biçim, şekil; madde, renkli' (DLT, 19, EUES, 533)

өңгө/öŋgö 'başka; özge' <DLT *öŋi* 'başka'; krş. ET (Uyg.) *öŋi* 'uzak, ayrılmış; eşsiz, benzersiz'; krş. Moğ. *öger-e* [өөр] 'başka, diğer, farklı, ayrı' (EUES, 534, DLT, 69, EDPT, 170, ESTYa I: 537-538)

төш/töş 'döş, göğüs' <DLT *tȫş* 'döş, göğüsün başı, göğüs' <ET (Uyg.) *töş* 'göğüs, döş' <AT **tȫş* 'döş, göğüs' (EUES, 746, DLT, 399, 487, EDPT, 558, ESTYa, III: 286-287, TDBUÜ, 184, VEWT, 495)

1.2.2.2.2. İlk Hecede ö > ü Değişmesi

Türk dillerinde *ö>ü* değişmesi Tatar, Başkurt, Çuvaş, Hakas, Azerbaycan ve Türk dillerinde dağınık olarak görülür (SİGTYa, 1984: 69). Kırgızcada ise ilk hece *ö* ünlüsü bir örnekte *y* (<*g*) komşuluğunda daralarak *ü* sesine değişmiştir.

үйрөн-/üyrön- 'alışmak, öğrenmek' <DLT *ögren-* 'öğrenmek' <ET (Uyg.) *ögren-* 'alışmak' <ögür-e-n- <ET *ögür* 'sürü' (DLT, 115, EUES, 526, 529, EDPT, 114)

1.2.2.2.3. İlk Hecede ö > e Değişmesi

Aşağıdaki örnekte *ö* sesinin *e* sesine değişmesinin sebebi belli değildir.

эз/ez 'sağır' <DLT *öz* ay. <ET (Uyg.) *öz ~ üz* 'sağır, duymaz; sağır kişi' (EUES, 831, DLT, 21, EDPT, 279)

1.2.2.2.4. İlk Hecede ö > o Değişmesi

Bir örnekte *ö* sesinin art karşıtı *o* sesine değiştiği görülür.

жору-/coru- 'yorumlamak' <DLT *yōr-* '(düşü) tabir etmek' <ET (Uyg.) *yör-* 'yorumlamak, izah etmek, açıklamak, tefsir etmek; çözmek' ? <AT **yōr-* 'yormak, tabir etmek'; krş. Yak. *süör-* (EUES, 916, DLT, 399, EDPT, 955, VEWT, 208, ESTYa IV: 223-225, TDBUÜ, 179)

1.2.2.3. Eski Türkçe u Sesinin Kırgızcadaki Durumu

Türk dillerinde *u* sesi genel olarak korunur. Bir kısmında (Başk., Kaz., Tat. vb.) *u > ụ* değişimi görülür (Johanson, 2021: 342).

Eski Türkçe ilk hece *u* ünlüsü Kırgızcada düzenli olarak korunur. İlk hece dışındaki durumlarda ise, *u* sesinden sonra geldiğinde korunur; *a* düz ünlüsünden sonra *ı* sesine, geniş-yuvarlak *o* sesinden sonra ise gerileyici tam benzeşmeyle *o* sesine değişir. Az sayıdaki örnekte düşer.

1.2.2.3.1. İlk Hecede u Korunması

Eski Türkçe ilk hece *u* sesi Kırgızcada düzenli olarak korunur.

бут/but 'but; ayak' <DLT *būt* 'but, ayak' <ET *but* ay. <AT **būt* ay. (ETY, 314, DLT, 396, VEWT, 90, EDPT, 297, ESTYa II: 280-282, Leksika, 282, ETDES, 81, TDBUÜ, 179)

жуу-/cuu- 'yıkamak' <DLT *yū-* ay. <ET (Uyg.) *yu-* 'yıkamak, yıkanmak, temizlemek' <AT **yū-* 'yıkamak'; (EUES, 917, DDM, 289, DLT, 457, 331, CC I: 16b/1, 16b/4, EDPT, 870, VEWT, 209, TDBUÜ, 180) krş. CC *yuv- ~ yu-* 'yıkamak'

муң/muŋ 'sıkıntı' <DLT *muŋ* 'sıkıntı, bela' <ET *buŋ~buŋu* 'sıkıntı' (ETY, 293, DLT, 362, EDPT, 347, ESTYa VII: 89-93)

уз/uz ‘usta, mahir’ <DLT *ūz* ‘eli sanatlı ve mesleğine mahir (insan)’ <ET *uz* ‘becerikli, mahir, usta’ <AT **ūz* ‘iyi, güzel, biçimli; mahir, usta, sanatkâr’; krş. ET *u-* ‘yapabilmek, mahir olmak’ (ETY, 255, DLT, 21, EDPT, 277, OTG, 93, TDBUÜ, 179)

уйку/uyku ‘uyku’ <**udık+u* <DLT *uḍı-* ‘uyumak’ <ET *u* ‘uyku’ <AT *ū* ay.; krş. ET (Uyg.) *udık* ‘uyku’ (ETY, 317, EUTS, 262, DLT, 18, EDPT, 2, TDBUÜ, 179)

ула-/ula- ‘ulamak, bağlamak’ <DLT *ula-* ay. <ET (Uyg.) *ula-* ay. <AT **ūla-* ay. (EUTS, 264, IB, 48, DLT, 459, EDPT, 126-127, DTS, 609, ESTYa, I: 587-588, TDBUÜ, 179)

1.2.2.3.2. İlk Hece Dışında u Korunması

İlk hece *u* ünlüsünü takip eden ilk hece dışındaki *u* ünlüsü genellikle korunur.

буюр-/buyur- ‘buyurmak, emretmek’ <DLT *buyur-* ‘buyurmak’ <ET (Uyg.) *buyur-* ay. (ETY, 362, EUES, 210, DLT, 428, 162, EDPT, 387-388, VEWT, 87, ESTYa II: 245-247)

жумуш/cumuş ‘iş’ <DLT *yumuş* ‘iki veya daha fazla adam arasındaki haberleşme, haber görürüp getirme’ <ET *yumuş* ‘hizmet, vazife; elçilik görevi’ (ETY, 401, DLT, 353, EDPT, 938, ETDES, 580-581, VEWT, 211, ESTYa, IV: 252-252)

жуур-/cuur- ‘yoğurmak’ <ET *yogur-* ay.; krş. DLT *yugrul-* ‘yoğrulmak’ (ETY, 462, EUTS, 301, DLT, 391, EDPT, 906, VEWT, 205, ESTYa, IV: 243-244)

утурла-/uturla- ‘karşılamak; önüne çıkmak’ <DLT *utru* ‘bir şeyin karşısı’ <ET (Uyg.) *uturu* ‘karşı’ <ET (Orh.) *utru* ay. (ETY, 331, DDM, 259, DLT, 63)

1.2.2.3.3. İlk Hece Dışında u > ı Değişmesi

Türk dillerinde yaygın olarak *u>ı* değişmesi dudak ünsüzleri komşuluğunda yaşanır. Ancak bunun yanısıra herhangi bir ünsüz komşuluğunda da gerçekleştiği görülür ve sebebi açık değildir (SİGTYa, 1984: 69).

Eski Türkçe *a* ve *ı* düz ünlülerinden sonra gelen ilk hece dışındaki *u* sesi Kırgızcada genellikle *ı* sesine değişir. Başka bir ifadeyle düzlük-yuvarlaklık açısından uyuma girer.

акырын/akırın ‘yavaş’ <DLT *akru~akrun* ay. <ET (Uyg.) *akru* ay. (EUES, 26, DLT, 56, 494, EDAL 282, VEWT, 14, EDPT, 89-90, ESTYa I: 123-124)

азык/azık ‘yiyecek, azık’ <DLT *azuk* ay. <ET *azuk* ay. <AT **āzuk* ay. (ETY, 332, DLT, 164, TDBUÜ, 172, EDPT, 283, VEWT, 33, TMEN II: 475, ESTYa I: 98)

алтын/altın ‘altın’ <OT *altun* ay. <ET *altun* ay. (ETY, 333, DLT, 25, KB, 188, EDPT, 131, TMEN II: 529, ESTYa I: 142-143, Leksika, 636-637, ETDES, 13-14)

анык/anık ‘kesin; açık’ <*DLT anuk* ‘hazır’ <ET (Uyg.) *anuk* ay. <AT **ānu*- ‘hazırlamak’ (EUES, 53, DLT, 44, EDPT, 182, VEWT, 20, TMEN II: 569, ESTYa I: 151-152, ETDES, 18, TDBUÜ, 171)

аргын/argın ‘melez’ <DLT *arkun* ‘yabani aygırla evcil kısraktan doğan at’ <ET (Uyg.) *arkun* ‘damızlık at, yetiştirilen at, yarış atı’ (EUES, 64, DLT, 53, EDPT, 216)

арык/arık ‘zayıf’ <DLT *aruk~arık* ‘cılız’ <ET (Uyg.) *aruk~arok* ‘yorgun, bitkin; zayıf’ <ET *ar*- ‘yorulmak’ (EUES, 56, 64, DLT, 89, 31, TDBUÜ, 172, EDPT, 193, 214, ESTYa I: 160-162,VEWT, 22)

ашык-/aşık- ‘acele etmek’ <DLT *aşuk*- ~ *aşık*- ‘özlemek’ <ET (Uyg.) *aşuk*- ‘sabırsız olmak, acele etmek; heyecanlanmak’ (EUES, 78, DLT, 95, EDPT, 259, ESTYa I: 217-218)

ашык/aşık ‘insan veya hayvanın aşık kemiği’ <DLT *aşuk* ‘insanın ve başka şeylerin aşık kemiği’ (DLT, 31, EDPT, 259, VEWT, 30, TMEN II: 485, ESTYa I: 216-217)

былтыр/bıltır ‘geçen yıl’ <DLT *bıldır* ay. <ET (Uyg.) *bıltur* ay. (EUES, 167, DLT, 199, EDPT, 334, VEWT, 74, ESTYa II: 139-140, Leksika, 71-72)

бырыш/bırış ‘buruş’ <DLT *burış* ‘deri ve elbisedeki buruşukluk’; krş. TT *buruş*- (DLT, 259, 157)

быш-/bış- ‘sıkıntılı olmak’ <ET (Uyg.) *buş*- ‘(nefes) tıkanmak, nefes darlığı olmak; kafası karışık olmak; telaşa düşmek’ (EUES, 205, DLT, 162, EDPT, 379, VEWT, 90, ESTYa II: 284-285)

бышакта-/bışakta- ‘için için ağlamak’ <DLT *buşak* ‘sıkıntılı’; bk. **быш-/bış-** ‘sıkıntılı olmak’

жабагы/cabagı ‘yapağı, yapak’ <DLT *yap~yapaku* ‘yün yoluntusu’ <ET (Uyg.) *yapaku* ‘tay; yapağı’ (EUES, 865, DLT, 349, 363, EDPT, 874, ETDES, 558, VEWT, 188)

жазык/cazık ‘suç; günah’ <DLT *yāzuk~yazuk* ‘suç, günah’; krş. ET *yazuklıg* ‘suçlu, kabahatli’ <AT **yāzuk* ‘suç, günah’ <AT **yāz*- ‘sapmak, yoldan çıkmak, yanılmak’ (ETY, 475, 256, DLT, 376, 227, EDPT, 983, 985, VEWT, 193, ESTYa IV: 72-73, TDBUÜ, 175)

жалбыз/calbız ‘yarpuz’: krş. DLT *yarpuz* ‘bir tür bitki’ (DLT, 365, EDPT, 957, VEWT, 183, ETDES, 560)

жалбырак/calbırak ‘yaprak’ <DLT *yapurgak* ‘ağaç yaprağı, kitap yaprağı’ <ET (Uyg.) *yapırgak~yapırkak~yalbırgak* ‘yaprak’ <ET (Uyg.) *yapur*- ‘örtmek’ <ET (Uyg.) *yap*- ‘örtmek’ (EUTS, 285, 281, EUES, 865, DLT, 370, EDPT, 879, Leksika, 111)

жалгыз/calgız ‘yalnız, tek’ <DLT *yalŋus* ‘yalnız, tek başına’ <ET (Uyg.) *yalŋuz* ‘tek başına, tek; sırf, ancak, sadece; yalnız; yalnız kişi’ <ET (Orh.) *yalŋus* ‘yalnız, tek başına; tek, biricik’ (ETY, 347, EUES, 858, DDM, 272, DLT, 145, EDPT, 930, ESTYa IV: 95)

жаңыр-/caŋır- ‘yankılanmak’ <DLT *yaŋkur-* ay. <ET (Uyg.) *yaŋku-r-* ay.; krş. DLT *yaŋku* ‘yankı’ (EUTS, 284, DLT, 502, 513, EDPT, 949, ESTYa IV: 122-123)

жапшыр-/capşır- ‘çiğnemek, ezmek’: krş. DLT *yapçur-* ~ *yapşur-* ~ *yawçur-* ‘yapıştırmak’ (DLT, 387, 388)

жапыр-/capır- ‘yere doğru eğmek’ <DLT *yapur-* ‘saklayıp gizlemek’ (DLT, 378, EDPT, 879, ESTYa, IV: 16-17)

жары-/carı- ‘aydınlanmak, tan ağarmak’ <DLT *yaru-* ‘parlamak, ışık saçmak; aydınlanmak’ <ET (Uyg.) *yaru-* ay. (EUES, 871, DLT, 384, EDPT, 956, ESTYa IV: 134-135)

жылдыз/cıldız ‘yıldız’ <DLT *yultuz~yuldız~yulduz* ‘yıldız’ <ET (Uyg.) *yultuz* ‘yıldız, burç, Ay’ın Dünya’nın çevresinde dolaşırken geçtiği istasyon, gezegen’ (DDM, 290, EUES, 919, DLT, 365, 327, EDPT, 922-923, ESTYa IV: 279-280)

казык/kazık ‘kazık’ <DLT *kazŋuk* ay. <ET (Uyg.) *kazguk~kazgok* ay. <ET (Orh.) *kaz-* ‘(at) ayağıyla toprağı eşelemek, kazmak’ (EUES, 351, DLT, 504, EDPT, 682, ESTYa, V: 190-191)

кайгы/kaygı ‘kaygı’ <DLT *kaḍgu* ay. <ET (Uyg.) *kadgu* ‘keder, kaygı, lekeleme, ihtiras, tutku’ (EUES, 318 DLT, 52, EDPT, 598, VEWT, 217, ESTYa, V: 201-203, KEWTS, , 211)

капчык/kapçık ‘para kesesi; mide, karın’ <ET (Uyg.) *kapçuk* ‘küçük tulum, küçük kap, kese’ <ET (Uyg.) *kap* ‘tulum, kese, torba’ (EUES, 332, EDPT, 581, ESTYa, V: 267)

карамык/karamık ‘kırmızı çiçekli, tohumu zehirli ot’ <DLT *karamuk* ‘buğday karamuğu’ <ET (Uyg.) *karamuk* ‘tanecik’ (DLT, 213, EUES, 335, EDPT, 660, ESTYa, V: 296-297)

караңгы/karaŋgı ‘karanlık’ <DLT *karaŋgu~karaŋku* ay. <ET (Uyg.) *karaŋgu* ay. <ET *kara* ‘kara, siyah’ (EUES, 335, DLT, 507, 441, VEWT, 236-237, EDPT, 662, ESTYa, V: 299-300, ETDES, 261)

каткыр-/katkır- ‘kahkaha atmak’ <DLT *katgur-* ‘katıla katıla gülmek’ <ET (Uyg.) *katgur-* sesli gülmek, (kaşları) kaldırmak’ (EUES, 343, DLT, 287, EDPT, 599, ESTYa, V: 333)

катын/katın ‘kadın’ <DLT *kātun* ‘hatun; Afrâsiyab soyundan gelen bütün kadınların unvanı’ <ET *katun* ‘kadın; kağan eşlerinin unvanı’ <AT **kātun* ‘kağanın eşi’ (ETY, 222, DLT, 71, Leksika, 296-297, EDPT, 602-603, TDBUÜ, 173)

кашык/kaşık ‘kaşık’ <DLT *kaşık ~ kaşuk* ay. <ET (Uyg.) *kaşuk* ay. (EUES, 342, DLT, 221, 165, EDPT, 671, ETDES, 268, ESTYa, V: 353-354, KEWTS, , 208-209)

кызамык/kızamık ‘kızamık’ <DLT *kızlamuk* ‘kızamık ve ona benzer sivilceler’ <ET (Uyg.) *kızamuk* ‘kızamık’ (EUES, 376, DLT, 229, EDPT, 684, VEWT, 269, ETDES, 301)

кылдырык/kıldırık ‘ince ve ufak kemik’ <DLT *kıldruk* ‘tahıl vb. şeylerin başaklarında bulunan kılçık’; ET (Uyg.) *kıltık* ‘başak kılçığı’ (DLT, 521, EUES, 371, EDPT, 619)

кыргый/kırgıy ‘çoğunlukla serçe, bıldırcın gibi ufak kuşları avlayan bir tür alıcı kuş’ <DLT *karguy~kırguy* ‘atmaca’ <ET (Uyg.) *kırguy* ay.; krş. ŞT *kırgu* ‘atmaca’ (EUES, 373, DLT, 259, ŞT, 82b-14, VEWT, 266, EDPT, 654, ESTYa, VI: 234-236, ETDES, 296)

мамык/mamık ‘kuş tüyü’ <DLT *bamuk~bāmuk* ‘pamuk’ <AT **bāmuk* ay. (DLT, 163, EDPT, 345-346, VEWT, 324, ESTYa VII. 112-123, TDBUÜ, 172)

сайын/sayın ‘her (edat); fiilden sonra gelince ‘*-dıkça’* ekinin anlamını verir’ <*sayın* <ET *sayu* ‘her biri, herkes’ <ET *sa-* ‘saymak’ <AT **sā-* ay. (ETY, 288, EUES, 592, EDPT, 958, TDBUÜ, 174)

сарымсак /sarımsak ‘sarımsak’ <DLT *sarmusak ~ samursak* ay. (DLT, 229, EDPT, 853 Leksika, 144, ETDES, 450)

сыбызгы/sıbızgı ‘ağaç veya kamıştan yapılan üflemeli çalgı, düdük, sipsi’ <DLT *sıbızgu* ‘uzun kaval’ <ET (Uyg.) *sıbızgu* ‘ney, boru, trompet’ (EUES, 605, DLT, 214, EDPT, 794, ESTYa, VII: 406-409)

сызгыр-/sızgır- ‘kaymağı veya çiğ yağı eriterek sızma yağ elde etmek’ <DLT *sızgur-* ‘(yağ vb. şeyleri) eritmek’ <ET (Uyg.) *sızgur-* ‘eritmek’ <ET (Uyg.) *sız-* ‘sızmak, erimek; güçsüz olmak; acı çekmek’ (DLT, 287, EUES, 611)

тамыз-/tamız- ‘damlatmak’ <DLT *tamuz-* ay. <ET (Uyg.) *tamız-* ay. <ET (Uyg.) *tam-* ‘damlamak’ (EUES, 668, DLT, 256, 280, EDPT, 510)

тапшыр-/tapşır- ‘teslim etmek; takdim etmek’ <ET (Uyg.) *tapşur-* ‘teslim etmek, aktarmak, bırakmak, tahsis etmek, ayırmak’; krş. DLT *tapçur-* ‘kavuşturmak’: Tekin, *tapşur-* <**tapış-ur-, tapçur-*<**tapıç-ur-* olarak ayırmıştır (Tekin, II: 584). (EUES, 676, DLT, 283, EDPT, 447)

тары-/tarı- ‘daralmak’ <DLT *taru-* ‘(adam) sıkılmak, daralmak’ <ET (Uyg.) *taru-* ‘daralmak, küçülmek, dar olmak’ <ET (Uyg.) *tar* ‘dar’ <AT **tār* ay. (EUES, 680, DLT, 461, EDPT, 532-533)

ташы-/taşı- ‘taşımak; götürmek’ <DLT *taşu-* ‘taşımak, nakletmek’ <ET (Uyg.) *taşu-* ‘taşımak, nakletmek, götürmek, yollamak’ (DDM, 226, EUES, 682, DLT, 463, EDPT, 561, ESTYa, III: 170-171)

тышкары/tışkarı ‘dışarı; başka; hariç’ <ET (Uyg.) *taşkaru~taşgaru* ‘dışarıya, dışarı’ <ET *taş* ‘dış; bedenin dış yüzü, ten, sırt; siyasal merkezin dışı’ (EUES, 681, ETY, 316, EDPT, 561)

чамгыр/çamgır ‘şalgam’ <DLT *çagmur ~ çamgur* ay. (DLT, 7, 199, EDPT, 408)

чыйырчык/çıyırçık ‘sığırcık kuşu’ <OT *sıgırçık~sıgırçuk* ay. (KB, 4198, DLT, 220, EDPT, 816, ESTYa VII: 415-418)

1.2.2.3.4. İlk Hece Dışında u > o Değişmesi

İlk hece geniş-yuvarlak *o* ünlüsünü takip eden *u* sesi Kırgızcada düzenli olarak gerileyici tam benzeşmeyle *o* sesine değişir.

согон/sogon ‘kumlu yerde yetişen yabani soğan türü’ <DLT *sogun ~ sōgan ~sorgan* ‘soğan’ <ET (Uyg.) *sogun* ‘soğan, pırasa’ <AT **sōgun* ‘soğan’ (EUES, 619, DLT, 176, 219, EDPT, 812, ETDES, 469, VEWT, 357, TDBUÜ, 178)

боё-/boyo- ‘boyamak’ <DLT *boḍu-* ay. <ET (Uyg.) *bodu-* ay. (EUES, 185, DLT, 461, EDPT, 300, VEWT, 77, ESTYa II: 178-180)

конок/konok ‘akdarı; mısır’ <ET (Uyg.) *konuk* ‘sorgum, süpürge darısı’; krş. DLT *konak ~ koyak* ‘akdarı’ (EUES, 392, DLT, 165, 488, EDPT, 637, ESTYa VI: 55-56, Leksika, 458-459, VEWT, 280, Lessing, 1137)

кошок/koşok ‘ağıt’ <DLT *koşug* ‘şiir, koşma, kaside’ <ET (Uyg.) *koşug* ‘koşuk, şiir, mısralar; bağ, bağlantı’ <ET (Uyg.) *koş-* ‘bağlamak, katmak, eklemek’ (EUES, 397, DLT, 237, CC II: 66a/33b, VEWT, 284, Leksika, 611, ESTYa, VI: 92)

ордо/ordo ‘kağan otağı; merkez’ <DLT *ordu* ‘beyin oturduğu şehir’ <ET (Orh.) *ordu* ‘kağan karargâhı’; krş. ET (Uyg.) *ordo* ‘saray (gök cismi için mecaz kullanımda da), tanrısal ev, konak, başkent, mesken; krala ait kamp, ordugâh’, Moğ. *ordu(n)* [орд] 'hükümdarın yaşadığı yer, saray’ (ETY, 340, EUES, 513, DLT, 62, Lessing, 750)

оро/oro ‘tahıl muhafaza etmek için yapıla çukur’ <DLT *ōru* ‘buğday, şalgam vb. şeyleri korumak için kazılan çukur’ <ET (Uyg.) *oru~oro* ‘tahıl saklanan çukur, stok, yedek malzeme çukuru’; krş. CC *uru* ‘ihtiyaç fazlası buğdayı saklamak için yer kazılarak yapılan hububat ambarı’ (EUES, 516, DLT, 42, CC II: 60a/6, EDPT, 197)

очок/оçok ‘ocak’ <DLT *oçak* ay. <ET *oçaḳ ~ oçuḳ* ay. <AT *(*hōçuk) *hōtçuk* ‘ateş’; krş. DLT *oçak* ‘ocak’ (ETY, 332, EUES, 501, DLT, 31, TDBUÜ, 178, ESTYa I: 425)

1.2.2.3.5. İlk Hece Dışında u Düşmesi

Aynı kökten türeyen iki sözcükte, birinde son ses, diğerinde vurgusuz orta hece ünlüsü pozisyonundaki, *u* sesi düşmüştür.

кай/kay ‘hangi’ <DLT *kayu ~ xanu ~ kanu* ‘hangi’ <ET (Uyg.) *kayu* ‘hangi, hangisi’ (DLT, 442, 496, EUES, 350, EDPT, 632-633, ESTYa, V: 191-193)

кайда/kayda ‘nerede’ <DLT *kayda~kayuda~kanda* ay. <ET (Uyg.) *kayda ~ kayuda ~ kayuta* ‘nerede, nereye’ <ET (Uyg.) *kayu* ‘hangi, hangisi’: bk. **кай/kay** ‘hangi’ (EUES, 350, DLT, 181, 420)

1.2.2.4. Eski Türkçe ü Sesinin Kırgızcadaki Durumu

Eski Türkçe *ü* sesi Türk dillerinde genellikle korunur. Dağınık olarak *ü* > *ụ* (Kklp., Tat.), *ü* > *ü* (AA, Rize-Trabzon: *üzüm* > *uzum*), *ü* > *i* (Krm., Hlç.), *ü* > *ö* (TT, Az.) değişimleri görülür (Johanson, 2021: 343).

Eski Türkçe ilk hece *ü* ünlüsü genellikle korunur. Az sayıdaki örnekte ilerleyici benzeşmeyle *i* sesine, birer örnekte *e* ve *ı* seslerine değişmiştir.

İlk hece dışındaki durumlarda ise; *e, i* ön-düz ünlülerinden sonra daima düzleşerek *i* sesine; ön-yuvarlak *ö* sesinden sonra geldiğinde ise gerileyici tam benzeşmeyle *ö* sesine değişir. Bunun yanı sıra iki örnekte vurgusuz orta hece pozisyonunda düşer.

1.2.2.4.1. İlk Hecede ü Korunması

Eski Türkçe ilk hece *ü* sesi Kırgızcada genellikle korunur.

бүр/bür ‘tomurcuk’ <OT (CC) *bür* ‘tomurcuk, gonca’ <ET (Uyg.) *bür~büri* ‘tomurcuk, demet, çiçek salkımı’; krş. DLT *bürlen-* ‘tomurcuklanmak’ (EUES, 212, 213, DLT, 302, CC II: 80b/31b, EDPT, 354, VEWT, 92, Leksika, 114-115)

бүргө/bürgö ‘pire’ <DLT *bürge* ay.; krş. CC *bürçe* ‘pire’ (DLT, 185, CC I: 54b/33, EDPT, 362, VEWT, 92, ESTYa II: 298, Leksika, 182-183, ETDES, 422-423)

жүз/cüz ‘yüz, çehre’ <DLT *yūz~yüz* ay. <ET *yüz* ay. <AT **yūz* ‘yüz, çehre, yüzey’ (ETY, 316, DLT, 22, 116, EDPT, 982, VEWT, 213-214, Leksika, 206-207, ESTYa, IV: 259-260, TDBUÜ, 186)

үй-/üy- ‘yığmak’ <DLT *üg-* ay. <ET (Uyg.) *üg-* ay.: Tekin’in ‘*On the Uighur Term yügmäk*’ yazısıyla birlikte *–g-* okunması gerektiği Türk dilleri verileriyle kanıtlanmıştır (Tekin II, 351-356). (DDM, 261-262, EUTS, 271, DLT, 87, EDPT, 106)

үлө-/ülö- ‘bölmek, paylara ayırmak’ <DLT *üle-* ‘paylaşmak, dağıtmak’ <ET (Uyg.) *üle-* ‘parçalamak, bölmek, taksim etmek, paylaşmak’ (EUES, 822, DLT, 459, EDPT, 127)

үч/üç ‘üç’ <DLT *üç* ay. <ET *üç* ‘üç; üçüncü’ (ETY, 423, 434, DLT, 16)

1.2.2.4.2. İlk Hecede ü > i Değişmesi

Türk dillerinin birçoğunda *ü* sesinin *i* sesine değişerek düzleştiği görülür (SİGTYa, 1984: 70).

Kırgızcada iki örnekte ilk hece *ü* ünlüsü ilerleyici benzeşmeyle *i* sesine değişmiştir.

чимели/çimeli ‘küçük karınca’ <DLT *çümeli* ‘karınca’ <ET (Uyg.) *cümeli ~ çimeli ~ çömeli* ay. (EUES, 232, 239, DLT, 195, Leksika, 184)

чири-/çiri- ‘çürümek’ <OT (CC) *çürü-* ‘çürüme’ <AT **çῡri-* ay.; krş. TT *çürü-* (CC I: 38b/12, CC II: 81a/20, TDBUÜ, 185)

Aşağıdaki örnekte ise ilerleyici benzeşmeden ziyade, *ü* sesi komşuluğundaki *y* (<g) sesinin inceltici etkisi de belirleyici olmuştur.

иймек/iymek ‘küpe’ <DLT *ügmek* ‘altından veya gümüşten kadın halkası’ (DLT, 51)

1.2.2.4.3. İlk Hecede ü > e Değişmesi

İlk hece *ü* sesinin bir örnekte *e* sesine değiştiği tespit edilmiştir.

эмгек/emgek ‘bıngıldak’ <DLT *ümgük* ‘bıngıldak, başın yumuşak kısmı’; krş. TS *imik*, DS *emik* (DLT, 54, DTS, 625, EDPT, 159, ESTYa I: 351-352)

1.2.2.4.4. İlk Hecede ü > ı Değişmesi

Türkmencede hem *ü* hem *ı* varyantlarıyla görülen örnekler mevcuttur (SİGTYa, 1984: 70). Kırgızcada ise bir örnekte *ü* sesinin *ı* sesine değişerek artdamaksıllaştığı görülür.

бык-/bık- ‘(gizlice) sinmek’ <DLT *bük-* ‘yere doğru eğilip alçalmak ve sinmek’ (DLT, 238, EDPT, 324, ESTYa II: 248)

1.2.2.4.5. İlk Hece Dışında ü Korunması

Eski Türkçe ilk hece dışındaki *ü* sesi Kırgızcada sadece ilk hece ünlüsünün de *ü* olması koşuluyla korunur.

бүйүз/büyüz ‘kıyı, kenar’ <ET (Uyg.) *bügüz* ‘nehir (*ügüz*den sonra yansımalı kelime)’ (EUES, 212)

бүтүн/bütün ‘bütün, herkes’ <DLT *bütün* ‘doğru, gerçek, güvenilir, sağlam’ <ET (Uyg.) *bütün* ‘bütün, hep, hepsi birden, hepsi’ (EUES, 213, 214, KB, 1944, DLT, 106, EDPT, 298-299, 306-307, VEWT, 93, ETDES, 83)

жүгүн-/cügün- ‘eğilmek, yükünmek’ <DLT *yükün-* ‘saymak, saygı göstermek; boyun etmek; ibadet etmek’ <ET *yükün-* ay. (ETY, 489, 514; DLT, 280, 383, EDPT, 913-914, VEWT, 213, ESTYa, IV: 264-265)

жүгүр-/cügür- ‘koşmak’ <DLT *yügür-* ay. <ET *yügür-* ‘koşmak; (kan) akmak, yaralanmak, ölmek’ (ETY, 453 DDM, 290, DLT, 54, EDPT, 914, VEWT, 212, ESTYa, IV: 258)

1.2.2.4.6. İlk Hece Dışında ü > i Değişmesi

Eski Türkçe *e, i* seslerinden sonra gelen *ü* ünlüsü Kırgızcada daima gerileyici (tam, yarı) benzeşmeyle *i* sesine değişir.

бекн-/beki- ‘pekişmek, sağlamlaştırmak; kilitlenmek’ <DLT *bekü-* ‘sağlamlaşmak, bağlamak’ <ET (Uyg.) *bekü-* ay. <ET (Uyg) *bek~b(e)k* ‘sağlam, sıkı’ (EUES, 155, 157, DLT, 145, 464, EDPT, 361-362, 325, ESTYa II: 116-120)

белги/belgi ‘işaret’ <DLT *belgü* ‘damga, nişan’ <ET *belgü* ay. (ETY, 341, DLT, 185, EDPT, 340, VEWT, 69, ESTYa, II: 108-111, ETDES, 59)

бери/beri ‘beri’ <DLT *berü* ‘beri, yan, konuşana doğru’ <ET *berü* ay. <AT **bērü* ‘beri’ (ETY, 329, DLT, 105, EDPT, 355-356, VEWT, 66, ESTYa II: 124-126, TDBUÜ, 180)

бийик/biyik ‘yüksek’ <DLT *beḍük* ‘büyük’ <ET *bedük* ay. <ET *bedü-* ‘büyümek’ (ETY, 258, DLT, 460, EDPT, 302, VEWT, 67, ESTYa II: 288-290)

билездик/bilezdik ‘bilezik’ <DLT *bilezük* ay.; krş. ET (Uyg.) *bilzöklüg* ‘bilezikli’ (EUES, 176, DLT, 226, EDPT, 345, VEWT, 76, ESTYa, II: 143-145)

жемир-/cemir- ‘aşınmak’ <DLT *yemür-* ‘(ağaç vb. şeyleri) kesmek’; krş. ET (Uyg.) *yemir-* ‘kırmak, ezmek, mahvetmek, yıkmak’ (EUES, 888, DLT, 379, EDPT, 937, VEWT, 197, ESTYa IV: 183-184)

чегиртке/çegirtke ‘çekirge’ <DLT *çekürge* ay. (VEWT, 103, DLT, 214, EDPT, 416, TMEN IV: 2019, ETDES, 103)

эликте-/elikte- ‘biriyle alay etmek; birini alayla taklit etmek’ <DLT *elükle-* ‘alaya almak, alay etmek, maskara etmek’ <ET (Uyg.) *elügle-* ‘alay etmek, eğlenmek’; krş. DLT *elük* ‘alay etme’; krş. CC *ėlikle- ~ ilikle-* ‘alay etmek, küçük düşürmek’; krş. Moğ. *eleg* [элэг] ‘alay konusu’ (DLT, 60, 134, EUES, 256, CC I:16a/8, CC II 66a/32b, ESTYa I: 264-265, Lessing, 390)

энчи/ençi ‘hisse, pay’ <OT (CC) *ėnçi* ‘özel mülkiyet, mal’ <ET (Uyg.) *ėnçü* ‘mülk, devlet arazisi, yer; ikta, tımar’ (EUES, 258, DTS, 210, CC II: 82a/2, Leksika, 347-348, ESTYa I: 361-362)

эри-/eri- ‘erimek’ <DLT *erü- ~ eri-* ay. <ET (Uyg.) *erü-* ay. (DDM, 111, DLT, 458, EDPT, 198, ESTYa I: 289-290)

эсир-/esir- ‘böbürlenmek, üstünlük taslamak’: krş. ET (Uyg.) *esür-* ‘sarhoş olmak, mest olmak, esrimek, hayran kalmak’, DLT, *esürt-* ‘sarhoş etmek’ (EUES, 125, DLT, 524, EDPT, 251, ESTYa I: 309-310)

эчки/eçki ‘keçi’ <DLT *eçkü* ay. <ET (Uyg.) *eçkü* ay.; krş. CC *ėçki* ‘teke; keçi’ (EUES, 95, DLT, 46, CC I: 54b/3, EDPT, 24, ESTYa III: 34-36, ETDES, 279-280)

ийги/iygi ‘iyi, güzel’ <DLT *eḍgü* ‘iyi’ <ET (Orh.) *edgü* ‘iyi, has, katıksız; soylu, safkan at; iyilik, kar, kazanç, yarar’ <ET (Orh.) *ed* ‘mal, eşya’ (ETY, 253, 336, DLT, 15, EDPT, 51, OTG 82, Leksika, 326)

ийди/iydi ‘ahşaptan kaşık, kepçe gibi eşyaları yaparken kullanılan oymaya uygun bıçak gibi alet ’ <DLT *egdü* ‘kılıç vb. şeylerin kınlarını oymak için kullanılan, ucu kıvrılmış bıçak’ <ET (Uyg.) *egdü* ‘eğri bıçak’ <AT **ēg-* ay. (DLT, 87, EDPT, 99-100, 102, TDBUÜ, 180, EUES, 101)

ичеги/içegi ‘bağırsak’ <DLT *içegü* ‘kaburga kemiklerinin içinde kalan kısım’ <ET (Uyg.) *içegü* ‘iç, iç organlar’ <ET *iç* ‘iç; has, hassa, kağana bağlı, siyasal merkez; mide’ (ETY, 314, DLT, 69, EUES, 293)

ичик/içik ‘kürklü gocuk’ <DLT *içük* ‘samur, sincap vb. hayvanlardan elde edilen kürk’ (DLT, 32, Leksika, 474-475, EDPT, 24)

ичкери/içkeri ‘içeri’ <ET (Uyg.) *içgerü ~içgeri- ~ içkerü* ‘içeri, saray’ <ET (Orh.) *iç* ‘iç; has, hassa, kağana bağlı, siyasal merkez; mide’ (EUES, 293, ETY, 314)

кески/keski ‘haydut’ <DLT *kesgü* ‘kesmek için kulanılan (nesne)’ <ET (Uyg.) *kes-* ‘kesmek’ (DLT, 6, EUES, 359, EDPT, 750, ESTYa, V: 57)

кийир-/kiyir- ‘girdirmek’ <ET *kigür-* ‘sokmak; (*yablak* ve *süŋüş* sözleriyle) devlet düzenini bozmak, devlet içine nifak sokmak, devleti savaşa sürüklemek; içeriye sokmak’ <ET *kir-* ‘girmek’ (ETY, 458, 491, EUES, 379, EDPT, 713-714)

секи/seki ‘seki, toprak üstündeki yükseklik’ <DLT *sekü* ‘seki’ <AT **sēk* ay. (DLT, 447, EDPT, 819, VEWT, 408, ESTYa VII: 239-241, ETDES, 453-454, TDBUÜ, 181)

тели/teli ‘atların bir tarafına doğru eğilmesine sebep olan hastalık; aptal’ <DLT *telü* ‘deli, ahmak’ <AT **tēlü* ‘deli’ (DLT, 411, EDPT, 491, 493, VEWT, 472, ESTYa, III: 214-217, TDBUÜ, 181)

темир/temir ‘demir’ <DLT *temür* ay. <ET *temir~temür* ay. (ETY, 333, EUTS, 233, DLT, 20, EDPT, 508, ESTYa, III: 188-190, Leksika, 635-636)

темиретки/temretki ‘temreği’ <DLT *temregü* ‘temreği (deri hastalığı)’ <ET *temir~temür* ay. (ETY, 333, DLT, 215, EDPT, 509, ETDES, 506, VEWT, 473, ESTYa, III: 190)

тетири/tetiri ‘ters’ <DLT *tetrü* ‘her şeyin ters olanı’ <ET (Uyg.) *tetrü~tėtrü* ‘yanlış, ters, aksi, sapkın düşünceli, saatin ters yönünde, çapraz, mühtehalıf’ (EUES, 705, DLT, 182, EDPT, 459)

1.2.2.4.7. İlk Hece Dışında ü > ö Değişmesi

İlk hece *ö* ünlüsünü takip eden *ü* sesi daima gerileyici tam benzeşmeyle *ö* sesine değişir.

төрө/törö ‘efendi; yönetici’: krş. DLT *törü* ‘örf, adet’ <ET (Orh.) *törü* ‘toplumsal yasalar bütünü, töre; tören, merasim’; krş. Moğ. *törü* [төр] ‘töre, gelenek, yönetim’ (ETY, 405, 406, DLT, 443, EDPT, 531-532, ETDES, 523, Lessing, , 990)

жөтөл/cötöl ‘öksürük’ <ET (Uyg.) *yötül~ötül* ay. (EUES, 544, EDPT, 889-890, ESTYa, IV: 237, I: 557, VEWT, 209)

көзөнөк/közönök ‘gözenek’ <ET (Uyg.) *köznük~közünök~közün(ö)k* ‘yara, ağız, çukur, delik, baca, pencere, ilmik’ <ET *köz* ‘göz’; Kırg. *köz-e-* ‘gözemek’ (EUES, 415, ETY, 315)

сөгөт/sögöt ‘söğüt ağacı’ <DLT *sögüt* ay. <ET (Uyg.) *sögüt* ay. (EUTS, 209, DLT, 153, EDPT, 819, VEWT, 429, Leksika, 126, ETDES, 472)

1.2.2.4.8. İlk Hece Dışında ü Düşmesi

Vurgusuz orta hece *ü* sesinin düştüğü örnekler aşağıda verilmiştir.

бөйрөк/böyrök ‘böbrek’ <*bögür+ek* <DLT *bögür* ‘böbrek’ <ET (Uyg.) *bögür* ‘böbrek, kalça’ (EUES, 191, DLT, 155, EDPT, 328, VEWT, 83, ESTYa II: 205-207, Leksika, 278, ETDES, 75-76)

үйрөн-/üyrön- ‘alışmak, öğrenmek’ <DLT *ögren-* ‘öğrenmek’ <ET (Uyg.) *ögren-* ‘alışmak’ <ET *ögür* ‘sürü’ (DLT, 115, EUES, 526, 529, EDPT, 114)

2. ÜNSÜZLER

2.1. Eski Türkçe Ünsüzlerin Kırgızcadaki Durumu

Bu bölümde Eski Türkçede görülen ünsüzlerin Kırgızcadaki durumu *dudak ünsüzleri, diş ve diş eti ünsüzleri, öndamak ünsüzleri* ve *damak ünsüzleri* alt başlıkları altından incelenmiştir. Ele alınan ünsüzün söz başı, söz içi ve söz sonu pozisyonları dikkate alınmıştır. Söz içi ve söz sonu pozisyonlarda farkın olmaması durumlarda bu ayrıma gidilmemiştir. Bir ünsüzün söz başında korunduğu durumlardaysa sınırlı örnek verilmiştir.

2.1.1. Dudak Ünsüzleri

Bu alt bölümde Eski Türkçe *b, m, p* dudak ünsüzlerinin Kırgızcadaki durumu bulunduğu pozisyona göre incelenecektir. Türk dillerinde söz başı dudak ünsüzleri için ilgili çalışmaya bakılabilir (bk. Clauson, 2008: 129-136).

2.1.1.1. Eski Türkçe b Sesinin Kırgızcadaki Durumu

Eski Türkçe söz başı *b-* sesi, Türk dillerinde genellikle korunur. Bunun yanı sıra Hakasça, Şorca ve Çuvaşçada dağınık olarak *p-* sesine değişir. Türkiye Türkçesi ve Azericede az örnekte *v-* sesine değiştiği görülür. Türk dillerinde dağınık olarak kendinden sonra gelen geniz sesinin tesiriyle ve bazen geniz sesi olmadığı halde *m-* sesine değiştiğini görmek de mümkündür (Щербак, 1970: 163, SİGTY 1984: 182-183, Serebrennikov-Gadjieva, 2011: 48-49, Johanson, 2021: 357-361).

Eski Türkçe söz başı *b-* sesi Kırgızcada da genellikle korunmakla birlikte koşullu olarak *m-* sesi değişir. Söz içindeyse dağınık olarak korunur. Yine dağınık olarak *p* sesine; bir örnekte *m* sesine; bir örnekte *b>w* gelişimi sonrası *y* sesine değiştiği ve bir örnekte *b>w>y* gelişimi üzerinden düştüğü tespit edilmiştir.

2.1.1.1.1. Söz Başında b- Korunması

Eski Türkçe söz başı *b-* sesi Kırgızcada genellikle korunur.

балдыз/baldız ‘baldız’ <DLT *baldız* ‘kadının (eşin) küçük kız kardeşi, baldız’ <ET (Uyg.) *baltız* ‘genç kız kardeş; baldız’ <AT **bāltız* ‘baldız, zevcenin küçük kız kardeşi’ (EUES, 141, DLT, 200, VEWT, 60, EDPT, 334, ESTYa II: 53-54, Leksika, 312, TDAA, 386-390, ETDES, 45-46)

бертин-/bertin- ‘belini incitmek’ <DLT *bertin-* ‘bertmek, yaralamak, kırık görülmeyecek şekilde kırmak’ <ET (Uyg.) *bert-* ‘yaralamak, incitmek; kırmak’ (EUES, 160, DLT, 524, EDPT, 358, VEWT, 71, ESTYa II: 70-72)

билек/bilek ‘bilek’ <DLT *bilek* ay. <ET (Uyg.) *bilek* ‘bilek, eklem’ (EUES, 170, DLT, 166, EDPT, 338-339, VEWT, 76, ESTYa II: 145-146, Leksika, 250-251)

богоо/bogoo ‘bukağı; pranga’ <DLT *bukagu* ‘hırsızlara takılan kelepçe’ <ET (Uyg.) *bukagu* ‘hapishane, zincir’ (EUES, 196, DLT, 194, 203, EDPT, 314, VEWT, 87, ESTYa II: 248-250)

бөйрөк/böyrök ‘böbrek’ <*bögür+ek* <DLT *bögür* ‘böbrek’ <ET (Uyg.) *bögür* ‘böbrek, kalça’ (EUES, 191, DLT, 155, EDPT, 328, VEWT, 83, ESTYa II: 205-207, Leksika, 278, ETDES, 75-76)

буйрук/buyruk ‘buyruk’ <DLT *buyruk* ‘buyruk, emir’ <ET *buyruk* ‘askeri veya sivil görevleri yerine getirmekte yükümlü; kağan emri altında çalışan memur’ <ET *buyur-* ‘emir vermek’ (ETY, 362, EUES, 210, DLT, 428, 162, EDPT, 387-388, VEWT, 87, ESTYa II: 245-247)

бүр/bür ‘tomurcuk’ <OT (CC) *bür* ‘tomurcuk, gonca’ <ET (Uyg.) *bür~büri* ‘tomurcuk, demet, çiçek salkımı’; krş. DLT *bürlen-* ‘tomurcuklanmak’ (EUES, 212, 213, DLT, 302, CC II: 80b/31b, EDPT, 354, VEWT, 92, Leksika, 114-115)

2.1.1.1.2. Söz Başında b- > m- Değişmesi

Daha Orhon Türkçesinde *men* ‘ben’, *maŋa* ‘bana’, *meniŋ* ‘benim’, *meŋilik* ‘sevinçli, mutlu’, *muŋlug* ‘dertli’, *meŋkü* ‘ebedi’, *min-* ‘binmek’, *miŋ* ‘bin (1000)’ gibi *m-*‘li örnekleri de görmek mümkündür (Tekin, 2022: 70). Eski Türkçede kimi sözcüklerin *b-, m-* varyantlı olması iki türlü açıklanmaktadır. Altayistlere göre eskiden beri *m-* vardı ve aslidir (Poppe, 1960). Diğer görüşe göre *m-*‘li örnekler ağız farkının yansımasıdır (Korkmaz, 1974: 22, Gülsevin, 1998: 13).

Eski Türkçe söz başı *b-* sesinin Kırgızcada *m-* sesine değişmesi koşulludur. Kendinden sonra geniz sesinin bulunduğu takdirde ilerleyici benzeşmeyle *m-* sesine değişir. Ancak geniz sesinin bulunmadığı birkaç örnekte de, bu değişimin gerçekleştiği görülmektedir.

майрам/mayram ‘bayram’ <DLT *baḍram~bayram* ‘halk arasında sevinç ve gülüşme’ (DLT, 211, VEWT, 54, EDPT, 308, TMEN II: 823, ESTYa II: 35-36, ETDES, 57)

мамалак/mamalak ‘ayı veya manda yavrusu’ <DLT *bala* ‘kuş yavrusu; genel olarak hayvan yavrusu’; bk. **бала/bala** ‘çocuk’; krş. AA *balak~palak~malak* ‘manda yavrusu; tavşan yavrusu; ayı yavrusu’

мамык/mamık ‘kuş tüyü’ <DLT *bamuk~bāmuk* ‘pamuk’ <AT **bāmuk* ay.: Tarihi dönemlerde de *mamuk* olarak görülür[31]. (DLT, 163, EDPT, 345-346, VEWT, 324, ESTYa VII. 112-123, TDBUÜ, 172)

мен/men ‘ben’ <DLT *ben~men~min* ay. <ET *ben~bin~men* ay. (ETY, 278, DLT, 12, 19, EDPT, 346, VEWT, 333, ESTYa, VII: 50-55)

[31]Eckmann, 2017: 40.; Karamanlıoğlu, 2019: 15.

менен/menen ‘ile’ <**birnen* <*birlen* <DLT *birle* ‘ile, birlikte, arasında’ <ET *birle* ‘ile, birlikte (edatı), ile (bağlacı)’ <ET *bir* ‘bir’ <AT **bī̄r* ay.: bk. **бир/bir** ‘bir’

мечин/meçin ‘maymun’ <DLT *bī̄çin* ‘maymun, maymun yılı’ <ET *beçin~biçin* ay. <AT **bī̄çin* ay. (ETY, 305, DLT, 176, EDPT, 295-296, VEWT, 66, ESTYa II: 128-129, TDBUÜ, 183)

мин-/min- ‘binmek’ <ET *bin-* ‘ata binmek’ <AT **bī̄n-* ay. krş. ET (Uyg.) *min-* (binek hayvanı, araba) binmek’, CC *min-* ‘binmek, çıkmak’ (ETY, 540, CC I: 3a/21, CC II: 75b/1, EDPT, 348, ESTYa VII: 68-70, TDBUÜ, 183)

миң/miŋ ‘bin (1000)’ <DLT *miŋ* ay. <ET *bıŋ* ay. (ETY, 428, DLT, 106, EDPT, 346-347, VEWT, 76, ESTYa VII: 72-74)

мобу/mobu ‘işte bu’: krş. ET (Uyg.) *bo* ‘bu’ <AT **bō* ay.; bk. **бул/bul** ‘bu’

мойнок/moynok ‘büyük baş hayvanın veya geyiğin boyun derisi; deve boynunun eğik kısmı’ <*boyın;* bk. **моюн/moyun** ‘boyun’

моюн/moyun ‘boyun’ <DLT *boyın~boyun* ‘boyun’ <ET (Uyg.) *boyun* ay. <AT **bōyın* ay. (EUES, 190, DLT, 296, 424, EDPT, 386, VEWT, 80, ESTYa II: 180-182, 182-183, Leksika, 233-234, ETDES, 73-74, TDBUÜ, 177)

моюнтурук/moyunturuk ‘boyunduruk’ <DLT *boyunduruk* ‘boyunduruk, iki öküzün boynu üzerine konulan ağaç parçası’ <ET (Uyg.) *boyunduruk* <ET (Uyg.) *boyun* ay. <AT **bōyın* ay. bk. **моюн/moyun** ‘boyun’

мөөн/möön ‘kör bağırsak’ <ET (Uyg.) *bögen* ‘kör bağırsak, apandist’ (EUES, 191, EDPT, 328, VEWT, 83, ESTYa II: 205, ETDES, 76, Leksika, 279)

муң/muŋ ‘sıkıntı’ <DLT *muŋ* ‘sıkıntı, bela’ <ET *buŋ~buŋu* ay. krş. TT *bun-al-* (ETY, 293, DLT, 362, EDPT, 347, ESTYa VII: 89-93)

муңай-/muŋay- ‘üzülmek’ <DLT *muŋaḍ-* ‘sıkılmak’ <ET *buŋad-* ay. <ET *buŋ* ‘sıkıntı’; bk. **муң/muŋ** ‘sıkıntı’

муну/munu ‘bunu’ <DLT *būnı~munı~mūnı~mūnu* ‘bunu’; bk. **бул/bul** ‘bu’ (DLT, 193, 449)

мурда/murda ‘önce’ <*burun* ‘bir şeyin ilki, önce’; bk. **мурун/murun** ‘burun; önce’

мурун/murun ‘burun; önce’ <DLT *burun* ‘burun’ <ET (Uyg.) *burun* ay.; (EUES, 203, 200, DLT, 172, EDPT, 366-367, 368, VEWT, 90, ESTYa II: 269-271, ETDES, 80-81, Leksika, 214-215)

мурунтук/muruntuk ‘burunluk; dizgin’ <DLT *burunduk* ‘dizgin, burunluk’ <ET (Uyg.) *buruntuk* ‘burunluk’ <ET (Uyg.) *burun* ‘burun’*;* bk. **мурун/murun** ‘burun; önce’

муун-/muun- ‘boğulmak’ <ET (Uyg.) *bogun-* ‘boğulmak, boğularak öldürülmek’ <ET *bog-* ‘boğazını sıkarak öldürmek, boğmak’ (EUES, 186, EDPT, 316) krş. **муун/muun** ‘boğum, eklem’, **муузда-/muuzda-** ‘boğazlamak, boğazdan kesmek’

муун/muun ‘boğum, eklem’ <DLT *bogun* ‘parmak ve kamış boğumu’ <ET (Uyg.) *bogun* ‘eklem’; krş. CC *buvun~bogum* ‘boğum, parmak boğumu’ (EUES, 186, DLT, 172, CC I: 47b/6, EDPT, 315-316, VEWT, 86, ESTYa II: 170-171, Leksika, 260) krş. **муун-/muun-** ‘boğulmak’, **муузда-/muuzda-** ‘boğazlamak, boğazdan kesmek’

мынча/mınça ‘bunca, bu kadar’ <ET *bunca* ay.; bk. **бул/bul** ‘bu’

İçerisinde geniz sesi bulunmadığı halde *m-* sesine değişen *b-* li örnekler Türk dillerinde dağınık olarak görülebilir: Kzk. *muz* ‘buz’, Uyg. *mozay* ‘buzağı’, Nog. *mıyık* ‘bıyık’, Hak. (ağız) *matır* ‘kahraman’, *malçah* ‘balçık’ vb. (Щербак, 1970: 83). Türk dillerinde söz başı *b-* sesinin *m-* sesine değişmesindeki diğer fonetik sebeplere ve örneklere ilgili çalışmaya bakılabilir (bk. Kılıç, 2020). Kırgızcada da bu tür örnekler azımsanmayacak miktarda bulunur.

машак/maşak ‘başak’ <DLT *başak* ‘okun veya mızrağın uç kısmındaki demir, temren’ <ET *baş* ‘baş’ (ETY, 257, DLT, 409, EDPT, 375-376, 378, VEWT, 64, ESTYa II: 85-88, Leksika, 673-674, 194, ETDES, 53-54)

миз/miz ‘(bıçak, kılıç, hançer vb.nin) keskin yüzü’ <ET (Uyg.) *bi~bī* ‘bıçak, bıçaklama silahı’ <AT **bī* ‘bıçak, bıçak yüzü’; krş. TT *bıçak* (EUES, 169, VEWT, 75, EDPT, 291, Leksika, 398, TDBUÜ, 183)

мол/mol ‘bol’ <OT *bol* ‘bol, geniş’; krş. CC *bollaş-* ‘gebelik sebebiyle şişmanlamak’ (KTS 34, CC II: 76a/10, VEWT, 79, ESTYa II: 184-185, ETDES, 70)

муз/muz ‘buz’ <DLT *buz~būz* ‘buz’ <ET *buz* ay. <AT **būz* ay. (EUES, 210, DLT, 94, VEWT, 91, EDPT, 389, ESTYa II: 237-239, Leksika, 17-18, TDBUÜ, 179, ETDES, 81)

муздак/muzdak ‘soğuk’ <DLT *buz~būz* ‘buz’ <ET *buz* ay. <AT **būz* ay.; bk. **муз/muz** ‘buz’

музоо/muzoo ‘buzağı’ <DLT *buzagu* ‘buzağı’ <ET (Uyg.) *buzagu* ‘buzağı; dana’ (EUES, 210, DLT, 28, VEWT, 74-75, EDPT, 391, ESTYa II: 239-242, Leksika, 438, ETDES, 81-82)

муузда-/muuzda- ‘boğazlamak, boğazdan kesmek’ <ET (Uyg.) *boguzla-* ‘boğazı kesmek, boğazlamak’ <ET *bogaz* ‘boğaz’ <ET *bog-* ‘boğmak’; krş. TT *boğaz* (EUES, 186, EDPT, 322)

мыйык/mıyık ‘bıyık’ <DLT *bıḍık* ay. (DLT, 162, EDPT, 301, VEWT, 73, ESTYa II: 304, Leksika, 223, ETDES, 65)

2.1.1.1.3. Söz İçinde -b- Korunması

Söz içi *–b-* sesi dağınık olarak ünlü arası pozisyonda ve *l* ünsüzü yanında korunmuştur.

бөбөк/böbök ‘bebek’: Tekin, birinci uzunlukları ele aldığı eserinde Türkmence *bēbek* ‘bebek’, *bēbenek* ‘göz bebeği’, Yakutça *biebeke, biebekke, büöbeke* ‘bebek, yavru’ <**bēbe-ke* (küçültme), *biebey* ‘kuzum, yavrucuğum’ <**bēbe-y* (okşama) örnekleri üzerinde durur (1995: 42, 74).

жалбар-/calbar- ‘yalvarmak’ <ET (Uyg.) *yalbar- ~ yalvar-* ay.; krş. DLT *yalwar-*, Moğ. *calbari-* [залбирах, залбарих] ‘yalvarmak, yakarmak’, TT *yalvar-;* Aynı sözcükte (*yalbar-*) *b*’nin Çağatay sahasında ve Codex Cumaicus’ta da korunduğu dikkat çekmiştir[32]. (EUES, 856, 859, DLT, 217, 388, EDPT, 920, VEWT, 182, ESTYa, IV: 92-93, Lessing, , 1212)

жиби-/cibi- ‘(ıslanarak) yumuşamak’: krş. CC *yibit-* ‘ıslatmak, nemlendirmek, ıslatarak yumuşatmak’ (CC II: 80b/17, ESTYa, IV: 196-197)

куба/kuba ‘beyazımsı, bozumsu; çorak’ <DLT *kuba* ‘doru ve sarı arası renk’(DLT, 441, VEWT, 295, ESTYa, VI: 93-94, EDPT, 581)

Aşağıdaki iki birleşik sözcükte *b-* söz içi konumuna geçmiş ve korunuştur.

жибер-/ciber- ‘göndermek’ <OT (ŞT) *yiber-* ‘göndermek’ <DLT *ıd- ~ īd-* ‘göndermek’ <ET *ı- ~ ıd- ~ yıd- ~ ıt-* ‘göndermek; (yetkili) göndermek; (*il, yer, sub* vb. sözlerle) farklı bir etnik kimliğe geçmek; (sab sözüyle) mesaj göndermek; (törü sözüyle) Türk töresine uymak’ <AT **ī-, īd-* ‘göndermek’ bk. **ий-/iy-** ‘-ıp vermek (tezlik bildiren yardımcı fiil)’ (ŞT, 68b-11, ESTYa, I: 322-324)

жолборс/colbors ‘kaplan’ <OT (CC) *yolabars* ‘kaplan’ <ET *yol* ‘yol + ET *bars* ‘pars’ (ETY, 205, 404, DDM, 70, VEWT, 206, CC II: 60b/33, ESTYa IV: 219)

2.1.1.1.3. Söz İçinde –b- > -m- Değişmesi

SİGTY’a göre Türk dillerinde ünlüler arası *b* sesinin *m* sesine değiştiği görülür[33]: (Özb.) *kibi* > *kimi* ‘bunun gibi’, (Kuzey Altay) *sibis* > *semiz* ‘yağlı’ vb. Bunun yanı sıra sözcük öbeklerinde ünlü ile biten sözcükten sonra *b* ile başlayan sözcük geldiğinde de *m* değişmesi gerçekleşir: *yakşı buz* > *yakşı muz* ‘iyi buz’ vb. (SİGTY,

[32] Eckmann, 2017: 41.; Argunşah-Güner, 2015: 872.
[33]krş. Kzk. *ala-mız* ‘alırız’

1984: 183). İkinci durum sandhi pozisyonudur. Kırgızcada ise bu pozisyonda sadece bir örnekte söz içi *–b-* sesinin *–m-* sesine değiştiği tespit edilmiştir.

төмөн/tömön[34] ‘aşağı; düşük’ <OT (CC) *töben* ‘aşağı, alt, aşağıya’ (CC II: 57a/16, 57b/32)

2.1.1.1.4. Söz İçinde -b- > -p- Değişmesi
Sınırlı örnekte söz içi *–b-* sesi *–p-* sesine değişmiştir.

апа/apa ‘köy, köy ahalisi’ <DLT *oba* ‘kabile’ <AT **ōpa* ‘köy’ (DLT, 42, TDBUÜ, 177)

жапалак/capalak ‘bir çeşit baykuş’ <OT (CC) *yabalak* ‘baykuş’; krş. DLT *yaba kulak* ‘baykuş’ (DLT, 372, CC I: 55a/13, VEWT, 187, ETDES, 558)

жапыз/capız ‘alçak’ <DLT *yawuz* ‘kötü; bozuk; zavallı; zayıf’ <ET *yabız* ‘berbat, kötü, fena’ (DLT, 40, ETY, 255, ESTYa, IV: 16-17)

жупка/cupka ‘mayalanmamış hamurdan pişirilen ince yufkaya süt, tere yağı eklenerek yapılan yemek’ <DLT *yubka ~ yuwka* ‘her şeyin incesi’; krş. ET *yuyka* ‘ince’, TT *yufka* (ETY, 261, DLT, 359, 362, 474, EDPT, 874, VEWT, 209, KEWTS, 363, ESTYa, IV: 241-242)

тепчи-/tepçi- ‘teyellemek, iliklemek’: krş. DLT *tewçi-* ‘teyellemek’ (DLT, 466, EDPT, 437)

эпчи/epçi ‘çadırın kadınlara ait tarafı’ <OT (CC) *ėpçi* ‘kadın; ev hanımı, eş’ <ET *ebçi* ‘eş, karı, zevce’ <ET *eb* ‘çadır, konut, karargâh’; krş. TT *evci;* krş. **үй/üy** ‘ev’ (ETY, 356, 446, CC, 47b/3, 49a/5, 45b/22, EDPT, 6, TDAA, 316-317, ESTYa, I: 287-288)

2.1.1.1.5. Söz İçinde -b-> -w- > -y- Değişmesi
Aşağıdaki bir örnekte *–b-* sesi, önce *–w-* sesine, ardından *–y-* sesine değişmiştir?

уят/uyat ‘ayıp; utanma’ <DLT *uwut ~ uvut* ‘haya, utanma’ <ET *ubut* ‘utanç’; krş. DLT *uyaḍ- ~ uyat-* ‘utanmak’ (ETY, 441, EUES, 810, DLT, 24, 40, 104, 121, ESTYa I: 401)

2.1.1.1.6. Söz İçinde -b- Düşmesi
Bir örnekte *–b-* sesi birkaç değişim geçirdikten sonra düşmüştür.

жука/cuka ‘ince’ <DLT *yubka ~ yuwka* ‘her şeyin incesi’ <ET *yuka* ‘narin, yufka, ince’; krş. CC *yoga* ‘ince’, ET *yuyka* (ETY, 261, DLT, 359, 362, 474, CC I: 58a/27, EDPT, 874, VEWT, 209, KEWTS, , 363, ESTYa, IV: 241-242)

Eski Türkçe *eb, sab, sub* vb. bir grup sözcükte söz sonunda *–b* sesi görülür. Şçerbak bunun için çift dudak *w* sesi tasarlar. Keza Clauson da sözlüğüne öyle alır. SİGTYa,

[34]Çağdaş Türk dillerinde hem *töben*, hem *tömen* olarak görülür (bk. SİGTYa 1984: 184).

Ana Türkçe söz sonunda *–b* sesinin olmadığı kanaatine varır. Kimi türk dillerinde (Az., Özb.) rastlanan *–IB,* zarf-fiil eki ise ikincildir (Щербак, 1970: 171, Clauson, 1972, SİGTYa, 1984: 184-185).

Yukarıda anılan ve benzeri Eski Türkçe söz sonu *–b*'li örneklerin Kırgızcadaki durumu ses öbekleri bölümünde ele alınmıştır (bk. *Ses Öbekleri*).

2.1.1.2. Eski Türkçe m Sesinin Kırgızcadaki Durumu

Türk dillerinde *b- ~ m-* alternasyonu çok yaygındır. Bazı araştırmacılara göre (Poppe) Türkçede *b-* sesinden değişen *m-* dışında da Ana Altaycadan beri gelen birincil bir *m-* sesi de mevcuttur. Şçerbak, Serebrenikov gibi araştırmacılar ise Türkçedeki *m-* sesinin sadece *b* ile başlayıp onu takip eden geniz sesine benzeşmeyle açıklanamayacağını ve bu kurala uymayan onlarca örneği tartışırsa da, nihayetinde Türkçe için birincil **m-* sesine karşı çıkar. SİGTYa, ise Ana Türkçede söz başı *m-* sesinin mevcut olduğu kanısındadır (SİGTYa, 1984: 311-317, Щербак, 1970: 83).

2.1.1.2.1. Söz Başında b- ~ m- ?

Eski Türkçede beri hem *b-*, hem *m-* 'li görülen bazı örnekler, Kırgızcada sadece *m-*'lidir. Örnekleri aşağıdaki verilmiştir:

мен/men 'ben' <DLT *ben~men~min* ay. <ET *ben~bin~men* ay. (ETY, 278, DLT, 12, 19, EDPT, 346, VEWT, 333, ESTYa, VII: 50-55)

мең/meŋ 'ben, yüzdeki leke' <DLT *meŋ* 'yüzdeki ben' <ET (Uyg.) *meŋ* 'doğum lekesi, ben'; krş. ET *beŋlig* 'benekli', TT *ben* (ETY, 249, EUES, 472, DLT, 493, EDPT, 346, VEWT, 334, ESTYa, VII: 55-57, ETDES, 60)

мээ/mee 'beyin' <DLT *meŋi~miŋi* ay.; krş. CC *mėŋ* ay.; TT *beyin* (DLT, 515, 326, CC I: 47b/26, EDPT, 348-349, VEWT, 70, ESTYa II: 106-107, Leksika, 195-196, ETDES, 62)

миң/miŋ 'bin (1000)' <DLT *miŋ* ay. <ET *bıŋ* ay. (ETY, 428, DLT, 106, EDPT, 346-347, VEWT, 76, ESTYa VII: 72-74)

муң/muŋ 'sıkıntı' <DLT *muŋ* 'sıkıntı, bela' <ET *buŋ~buŋu* 'sıkıntı; vah, heyhat, ne yazık' (ETY, 293, DLT, 362, EDPT, 347, ESTYa VII: 89-93)

2.1.1.2.2. Söz İçinde -m- Korunması

Türk dillerinde *m* sesi söz içi ve söz sonunda (Çuvaşça hariç) oldukça iyi korunmuştur (Serebrennikov-Gadjieva, 2011: 71). Hakasçada ünlüler arası *m* sesi *b* sesine değişir (Johanson, 2021: 361).

Kırgızcada *m* sesi söz içinde düzenli olarak korunur.

эмгек/emgek 'emek; eser, çalışma' <DLT *emgek* 'sıkıntı' <ET (Uyg.) *emgek* 'ağrı, ızdırap, sancı; zahmet, sıkıntı, güçlük' <ET (Orh.) *emgek* 'zahmet, eziyet' <ET **emge-*

‘ezimek’’; krş. ET (Orh.) *emget-* ‘eziyet etmek’, DLT, *emge-* ‘sıkıntı çekmek’ (ETY, 440, 473, EUES, 104, 106, DLT, 54, 100, 126, EDPT, 159, ESTYa I: 272-274, TMEN II: 556)

эми/emi ‘şimdi; artık’ <DLT *emdi* ‘şimdi’ <ET *amtı* ‘şimdi, şimdiki, bu zamanki’; krş. CC *ėmdi ~ imdi* ‘şimdi’, TT *şimdi* (ETY, 256, DLT, 16, CC II: 63a/29, 80b/14, CC I: 31a/14)

эмес/emes ‘değil’ <DLT *emes* ‘değil, olmaz, yok’ <ET (Uyg.) *ermez* ‘yanlış, hatalı, ters; olmama, olumsuz’ (DLT, 217, 242, EUES, 118)

кумган/kumgan ‘ibrik’ <DLT *kumgan* ‘güğüm, ibrik’ <ET (Uyg.) *kumgan* ‘testi’; krş. Moğ. *hundag-a(n)* [хундага] ‘kadeh, içki bardağı’ (EUES, 423, DLT, 187, EDPT, 627, VEWT, 300, ESTYa, VI: 135-137, Lessing, , 1161)

кумурска/kumurska ‘karınca’ <OT (ŞT) *kumursga* ay. <ET (Uyg.) *kumurska* ay. (EUES, 423, ŞT, 65a-4, VEWT, 300, EDPT, 628, ESTYa, V: 139-140)

күмүш/kümüş ‘gümüş’ <DLT *kümüş* ay. <ET *kümüş* ‘gümüş; gümüş para’ (ETY, 333, DLT, 86, VEWT, 308, EDPT, 723-724, Leksika, 637-638, ESTYa, V: 141-142, ETDES, 203-204)

2.1.1.2.3. Söz Sonunda -m Korunması

Türk dillerinde *m* sesinin en dayanıklı olduğu pozisyon, söz sonudur. Söz sonunda kök sözcüğün son sesi veya ek olarak bulunur ve nerdeyse hiç değişmez (SİGTYa, 1984: 322). Genel Türkçede söz sonu *–n*’li bazı örnekler Çuvaşça, Volga Bulgarcası ve Eski Batı Türkçesi yoluyla Macarcaya geçen sözcüklerde *–m*’lidir ve bu hali aslidir (Johanson, 2021: 361).

Eski Türkçe söz sonu *–m* sesi Kırgızcada düzeli olarak korunur.

кийим/kiyim ‘giysi’ <OT (KB) *keḍim* ‘giyim, kuşam’ <ET *kedim* ay. <ET (Uyg.) *ked-* ‘giymek’; bk. **кий-/kiy-** ‘giymek’

ким/kim ‘kim’ <DLT *kim* ay. <ET *kim* ay. (ETY, 277, EUES, 380, DLT, 62, EDPT, 720-721, VEWT, 271, ESTYa, V: 67-68)

көм-/köm- ‘gömmek’ <DLT *köm-* ay. <ET *köm-* ay. (ETY, 521, EUES, 402, DLT, 241, EDPT, 721, VEWT, 289, ESTYa, III: 70-71)

кум/kum ‘kum’ <DLT *kum* ay. <ET *kum* ‘kum, çöl’ (ETY, 319, EUES, 422, DLT, 42, EDPT, 625, VEWT, 299, ESTYa, VI: 132-133, ETDES, 329-330)

2.1.1.3. Eski Türkçe p Sesinin Kırgızcadaki Durumu

Ana Türkçede söz başı **p*- sesinin olup olmadığı ve Altaistlerle karşıt görüştekiler tarafından sıkça tartışılan **p* > **h* > *Ø* tasarısı hakkında fazla bilgiler için ilgili çalışmalara başvurulmalıdır (bk. Johanson, 2021: 355-356).

Türk dillerinde söz içi ünlüler arası pozisyondaki *p* sesi genellikle korunur ve dağınık olarak *b* sesine değişir. Söz sonundaysa düzenli olarak korunur (Щербак, 1970: 163, SİGTYa, 1984: 180-182, Serebrennikov-Gadjieva, 2011: 47). Kırgızcada -bir örnek hariç- söz içi ünsüz komşuluğundaki *p* sesi düzenli olarak korunur. Ünlüler arasındaysa daima ötümlü karşıtına değişir. Ünlüler arası pozisyon ve ardından geniz sesinin takip ettiği örneklerde ise *p>b>m* değişimi gerçekleşir. Ancak birkaç örnekte geniz sesinin bulunmadığı durumda da bu değişim yaşanır. Söz sonu *–p* sesi ise daima korunur.

2.1.1.3.1. Söz İçinde –p- Korunması

Aşağıdaki örnekte ünlüler arası *–p-* sesi korunmuştur.

апа/apa ‘anne’ <ET (Orh.) *apa* ‘ata, ecdat; baba, amca, ağabey, dede, abla, anne, nice; bir unvan niteleyicisi’ (VEWT, 21, ESTYa I: 158-159, TDAA, 154-155, Leksika, 300-301)

Başka Türk dillerinde de aynı sözcükte *–p-* sesinin korunduğu görülür: Tat. *apa* ‘abla, hala’, Kzk., Türkm. *apa* vb. ‘(Serebrennikov-Gadjieva, 2011: 47).

Ayrıca Kırgızcada söz içi, ünsüz yanı pozisyondaki *p* sesi korunur.

капкак/kapkak ‘kapak’ <DLT *kapgak* ‘sadak, ok kılıfının kapağı’ (DLT, 206, EDPT, 584)

опкок/opkok ‘obur’ <*op-gak* <DLT *op-* ‘(su vb. şeyleri) içmek üzere dudağına dayamak’; krş. **обор/obor** ‘obur, iştahlı’ (EUES, 512, DLT, 89, TDBUÜ, 177, ETDES, 381-382)

тепкек/tepkek ‘küçük çapa’ <*tep-gek* <DLT *tep-* ‘tekme atmak, tekmelemek, tepmek’ < ET (Uyg.) *tep-* <AT **tēp-* ‘depremek, kımıldamak, harekete geçmek’ (EUTS, 234, DLT, 10, EDPT, 435, ESTYa, III: 193-197, TDBUÜ, 181)

2.1.1.3.2. Söz İçinde -p- > -b- Değişmesi

Kırgızcada ünlülerarası pozisyonda *-p-* sesi düzenli olarak ötümlü karşıtına değişir[35]. Aynı zamanda *-p- > -b-* değişimi eşzamanlı olarak çekim morfolojisinde de ortaya çıkar (bk. *Eş Zamanlı Nöbetleşmeler, Ötümlülük-Ötümsüzlük Nöbetleşmesi*).

[35]Bu değişim Tatar, Kazak, Nogay, Altay ve Hakas gibi Türk dillerinde de görülür (Serebrennikov-Gadjieva, 2011: 48).

жабуу/cabuu ‘örtü’ <DLT *yapı* ‘eyer örtüsü’; bk. **жап-/cap-** ‘kapatmak, örtmek’ (DLT, 357, ETDES, 559)

жибек/cibek ‘ipek’ <OT (CC) *yibek~ipek* ‘ipek’ <DLT *yip* ‘ip, iplik’; bk. **жип/cip** ‘ip’ (DLT, 357, ETDES, 559)

көбүк/köbük ‘köpük’ <DLT *köpük ~ köpik* ay. <ET (Uyg.) *köpük* ay. (EUES, 408, DLT, 168, EDPT, 689)

күбөк/kübök ‘altın, gümüşle süslenen takı’ <DLT *küpe* ‘küpe’ (DLT, 441, EDPT, 687, ETDES, 344, ESTYa V:129-130)

обор/obor ‘obur, iştahlı’ <DLT *op-* ‘(su vb. şeyleri) içmek üzere dudağına dayamak’; krş. **опкок/opkok** ‘obur’ (EUES, 512, DLT, 89, TDBUÜ, 177, ETDES, 381-382)

табала-/tabala- ‘birisinin kaygısına sevinmek’ <DLT *tapala-* ‘(birinin) kabahatini yüzüne vurmak, ayıplamak ve başına gelenlere sevinmek’ (DLT, 479, EDPT, 441)

чабак/çabak ‘küçük balık’ <DLT *çapak* ‘küçük bir balık türünün adı’ (DLT, 163, EDPT, 395, ETDES, 98)

2.1.1.3.3. Söz İçinde -p- > -b- > -m- Değişmesi

Ünlülerarası poziyonda *–p- > -b-* değişmesiyle ortaya çıkan *–b-* sesi kendinden sonra geniz sesi gelmesi durumunda *–m-* sesine değişir.

жамын-/camın- ‘örtünmek’ <ET (Uyg.) *yabın-* ‘örtünmek’<ET (Uyg.) *yap-* ‘örtmek, kapamak’ (DDM, 274, EUES, 864)

таман/taman ‘taban’ <DLT *taban* ‘devenin tabanı’ <ET (Uyg.) *taban* ay. <AT **tāpan* ay. (DDM, 222, DLT, 172, EDPT, 441, TDBUÜ, 174, Leksika, 289, VEWT, 462)

темин-/temin- ‘at sürmek için ayaklarıyla atın böğrüne vurmak’ <DLT *tepin-* ‘tepmek, (herhangi bir şey için) ayağını oynatmak’ <DLT *tep-* ‘tekme atmak, tekmelemek, tepmek’ <ET (Uyg.) *tep-* ay. <AT **tēp-* ‘depremek, kımıldamak, harekete geçmek’ (EUTS, 234, DLT, 10, 273, EDPT, 435, ESTYa, III: 193-197, TDBUÜ, 181)

чымын/çımın ‘sinek’ <OT (KB) *çıbun* ay. <ET (Uyg.) *çıpın ~ çipin* ‘sinek, sivrisinek; sinekler ve başka böcekler’ <AT **çīpın* ‘sinek’; krş. CC *çibin* ay. (KB, 6601, CC I: 54b/31, EDPT, 838, VEWT, 110, Leksika, 186, TDBUÜ, 176)

Geniz sesinin bulunmadığı bazı durumlarda da *p>b>m* değişmesi görülmektedir. Bunların bir kısmında ayrıca göçüşme de gerçekleşmiştir.

комуз/komuz ‘kopuz’ <DLT *kopuz* ‘ut’ <ET (Uyg.) *kopuz~kopız* ‘kopuz, telli Orta Asya çalgısı’ (DLT, 157, EUES, 393, VEWT, 281, ESTYa, VI: 68-70, EDPT, 588-589)

томук/tomuk ‘diz kapağı?’ <DLT *topık sünük* ‘kemik yemeği (paça?)’ <ET (Uyg.) *topık* ‘top, yumak; ayak bileği’ (EUES, 733, DLT, 163, EDPT, 437, VEWT, 489, Leksika, 286)

чымчык/çımçık ‘serçe’ <OT (CC) *çıpçık* ‘kuş, serçe’; krş. DLT *çıpçırga* ‘serçe’, AA *çimçek* ‘serçenin büyük türü’ (CC I: 29a/4, 55a/4, EDPT, 425, VEWT, 109, Leksika, 176-177, DLT, 453, Lessing, 235)

тербел-/terbel- ~ **термел-/termel-** ‘sallanmak’ <ET (Uyg.) *tebre-* ‘depremek, kımıldamak; sallanmak, titremek’ <AT **tēp-* ‘depremek, kımıldamak, harekete geçmek’ (EUTS, 230, TDBUÜ, 181)

Çağatay dönemi metinlerinde de *–rp-<-pr-* göçüşmeli olarak: *tėrpetse <tėpretse* ‘depretse, hareket ettirse’ örneği görülür (Argunşah, 2013: 98).

Aşağıdaki birleşik sözcükte *kap>pak* göçüşmesi gerçekleşmiş ve daha sonra *p>b* olmuştur.

казанбак/kazanbak ‘göç sırasında kullanılan kazan kabı’ <*kazan* + *kap*: bk. **казан/kazan** ‘kazan, tencere’

2.1.1.3.4. Söz Sonunda -p Korunması
Eski Türkçe söz sonu *–p* sesi Kırgızcada korunur.

жап-/cap- ‘kapatmak, örtmek’ <DLT *yap-* ‘(kapıyı) çarpmak, kapatmak, örtmek’ <ET (Uyg.) *yap-* ‘örtmek, kapamak’ (DLT, 438, 375, DDM, 274, EUTS, 278, EDPT, 870-871)

жип/cip ‘ip’ <DLT *yip* ‘ip, iplik’ <ET (Uyg.) *yip* ay. (DDM, 286, EUTS, 297, DLT, 81, EDPT, 870, VEWT, 204, ESTYa, IV: 268-269, ETDES, 236)

сап/sap ‘sap’ <DLT *sap* ‘kılıç ve bıçağın sapı’ < ET (Uyg.) *sap* ‘sap’ (DDM, 201, DLT, 407, EDPT, 782, ETDES, 448-449)

тап-/tap- ‘bulmak’ <DLT *tap-* ay. <ET *tap-* ay. (ETY, 459, DDM, 222, DLT, 233, EDPT, 435, Leksika, 699)

теп-/tep- ‘tepmek’ <DLT *tep-* ‘tekme atmak, tekmelemek, tepmek’ <ET (Uyg.) *tep-* <AT **tēp-* ‘depremek, kımıldamak, harekete geçmek’ (EUTS, 234, DLT, 10, 273, EDPT, 435, ESTYa, III: 193-197, TDBUÜ, 181)

чап-/çap- ‘çapmak; vurmak; biçmek’ <DLT *çap-* ‘(ata) hafifçe vurmak; boynunu vurmak’ < ET (Uyg.) *çap-* ‘vurmak, dövmek’ (EUES, 222, DLT, 233, EDPT, 394)

2.1.2. Diş ve Diş Eti Ünsüzleri

Bu alt bölümde ünsüz tasnifinde diş ve diş eti ünsüzleri olarak nitelendirilen *t, d, ç, s, z, ş, n, l, r* sesleri ele alınmıştır.

2.1.2.1. Eski Türkçe t Sesinin Kırgızcadaki Durumu

Söz başı *t-* sesi Oğuz dillerinde kısmen *d-* sesine değişir. Kıpçak koluna mensup Kazak, Kırgız, Tatarca gibi dillerde de dağınık olarak ötümlüleşir. Tuva, Tofalar ve Azerice *d* (sönük, yarısesli ünsüz) sesine değişir. Çuvaşçada ise korunması yanında, koşullu olarak *ç-, ş-* seslerine de değiştiği görülür. Azerbaycan ve Uygurcanın ağızlarında da önünlüden önceki *t-*'nin *ç-* sesine değiştiği bilinir. Karaimcede (Galiçiya ağzı) *k-* sesine değiştiği de görülür. Diğer Türk dillerinde ise *t-* sesi korunur (Щербак, 1970: 164-165, SİGTYa, 1984: 208-210, Serebrennikov-Gadjieva, 2011: 46, Öner, 2013: 16, Johanson, 2021: 361-363).

Eski Türkçe söz başı *t-* sesi Kırgızcada genellikle korunur. Dağınık olarak ötümlü *d-* sesine değiştiği görülür. Bir örnekte *t-* sesi gerileyici benzeşmeyle *ş-* sesine değişmiştir.

Aynı şekilde söz içi ve söz sonunda da ağırlıklı olarak korunmakla beraber, ötümlüleştiği durumlar da mevcuttur. Bir örnekte *k* sesine değiştiği tespit edilmiştir.

2.1.2.1.1. Söz Başında t- Korunması

Eski Türkçe söz başı *t-* sesi Kırgızcada genellikle korunur.

таарын-/taarın- 'darılmak' <DLT *tarun- ~ tarın-* 'sıkılmak, bıkmak' <ET (Uyg.) *tarın-* 'hırslanmak, öfkelenmek, kızmak, hiddetlenmek' <AT **tārın-* 'darılmak, gücenmek' (EUTS, 226, DLT, 274, EDPT, 552, TDBUÜ, 174)

тыбыш/tıbış 'ses' <DLT *tawış~tawuş~tavuş* 'ses ve hareket' <ET (Uyg.) *tavış* 'gürültü, melodi, nağme'; krş. **дабыш/dabış** 'ses, ün', **добуш/dobuş** 'ses; oy (seçimde vb.)' (DLT, 158, 416, EUES, 685, EDPT, 446)

так/tak 'leke, iz': krş. DLT *tagla-* '(at vb. hayvanları) dağlayarak damgalamak', DLT, *dag* 'at vb. şeyleri dağlama, damgalama' (EDPT, 463, DLT, 471, 410)

так-/tak- 'takmak, iliştirmek' <DLT *tak-* ay. <ET (Uyg.) *tak-* 'takmak, bağlamak'; krş. **дагы/dagı** 'yine; dahi' (EUTS, 221, DLT, 238, EDPT, 464)

тал/tal 'dal; söğüt' <DLT *tāl* 'taze dal' <ET (Uyg.) *tal* 'dal; dalak; büyük bir ağaç; söğüt ağacı' <AT **tāl* 'söğüt, dal' (EUTS, 221, DLT, 412, EDPT, 489, TDBUÜ, 174)

тал/tal 'dalak' <ET (Uyg.) *tal agrıg* 'dalak ağrısı' <AT **tāl, *tālak* 'dalak'; krş. DLT *talak* 'dalak', TT *dalak* (EUES, 666, DLT, 178, VEWT, 457, TDBUÜ, 174)

там/tam 'dam; duvar' <DLT *tām ~ tam* 'duvar, sur' <ET *tam* 'duvar' <AT **tām* 'duvar, çatı'; krş.TT *dam* (ETY, 341, DDM, 219, DLT, 22, EDPT, 502, Leksika, 529, TDBUÜ, 174, ETDES, 129)

татар-/tatar- 'morarmak; göğermek' <DLT *tat* 'kılıç vb. üzerinde kabaran pas'; krş. **дат/dat** 'pas' (DLT, 317)

таш/taş ‘taş’ <DLT *tāş* ‘taş, kaya’ <ET *taş* ‘taş; yazıt taşı’ <AT **tāş* ‘taş’ (ETY, 333, 342, DLT, 68, EDPT, 557, ESTYa, III: 167-169, Leksika, 638-640, ETDES, 498-499, TDBUÜ, 174)

тегерек/tegerek ‘yuvarlak; çember’ <DLT *tegrek* ‘bir şeyin halka şeklindeki yuvarlak kenarı’ <ET *tegrük* ‘yuvarlak’ (ETY, 250, DLT, 135, EDPT, 485)

тегин/tegin ‘boş; beleş’ <DLT *tigin* ‘köle’ <ET *tegin~tigin* ‘prens, şehzade, unvan’ (ETY, 373, EUTS, 230, DLT, 152, 178, EDPT, 483, Leksika, 663-664)

тели/teli ‘atların bir tarafına doğru eğilmesine sebep olan hastalık; aptal’ <DLT *telü* ‘deli’ <AT **tēlü* ‘deli’; krş. TT *deli* (DLT, 411, EDPT, 491, 493, VEWT, 472, ESTYa, III: 214-217, TDBUÜ, 181)

терсик/tersik ‘çıban türü’: krş. DLT *ters-in-* ‘(yara vb) nüksetmek’ (DLT, 303, EDPT, 553)

тизе/tize ‘diz’ <DLT *tīz* ay. <ET (Uyg.) *tiz* ay. <AT **tīz* ay.; krş. TT *diz* (DLT, 398, EUES, 724, VEWT, 482, EDPT, 570, TDBUÜ, 183, ETDES, 143-144)

тил/til ‘dil’ <DLT *tıl* ‘genel olarak dil; konuşma organı; dil, lehçe’ <ET *tıl~til* ‘dil; söz, nutuk; muhbir, casus’; krş. TT *dil* (ETY, 381, EUTS, 239, DLT, 146, EDPT, 489-490, ESTYa, III: 228-230, VEWT, 480, ETDES, 137-138)

тил-/til- ‘dilmek; kesmek’ <DLT *til-* ‘boylamasına kesmek, dilmek’ <ET (Uyg.) *til-* ‘parça parça kesmek, dilmek, dilimlemek’; krş. TT *dil-* (EUES, 718, DLT, 240, EDPT, 490, ESTYa, III: 230-231)

тоз-/toz- ‘ufalanıp toz olmak’ <ET (Uyg.) *toz-* ‘tozlu olmak; (toz) tozutmak’; krş. DLT *tōz ~ toz* ‘toz’ <AT **tōz* ay. (EUES, 736, DLT, 398, EDPT, 570-571, TDBUÜ, 178)

торук/toruk ‘zayıf, cılız’ <DLT *toruk* ‘her şeyin bedence zayıf olanı’ <ET *toruk* ‘zayıf’ <ET *tor-* ‘zayıflamak’ (ETY, 467, 263, EUTS, 247, EUES, 734, DLT, 163)

төбө/töbö ‘tepe’ <DLT *töpü* ‘dağın tepesi, tepe; insanın tepesi, başın üstü’ <ET *töpü* ‘en üst, tepe’; krş. **дөбө/döbö** ‘tepe; küme’ (ETY, 330, DLT, 135, EDPT, 436, Leksika, 201, ETDES, 506-507)

төбөт/töböt ‘kurt veya köpeğin erkeği’; krş. **дөбөт/döböt** ‘kurt veya köpeğin erkeği’ (VEWT, 492)

туз/tuz ‘tuz’ <DLT *tūz* ay. <ET (Uyg.) *tuz* ay. <AT **tūz* ay. Türkm. *dūz*, Yak. *tūs*, Çuv. *tŭvar* (EUES, 768, DLT, 238, EDPT, 571, ESTYa, III: 288-289, TDBUÜ, 180, VEWT, 502)

тумук-/tumuk- ‘havasız kalmak’ <DLT *tu-* ‘(ağız vb. herhangi bir şey) delik kapatmak’, *tun-* ‘(kapı, dağ geçidi vb.) kapanmak’, *tun-* ‘(gök) bulutlanmak, kapanmak’

<ET *tu-* ‘kapamak, kapanmak’; krş. **думук-/dumuk-** ‘havasızlıktan sıcak basmak’ (ETY, 459, EUTS, 252, DLT, 456)

тыш/tış ‘dış’ <DLT *tīş~tış* ‘dış’ <ET *taş* ‘dış; bedenin dış yüzü, ten, sırt; siyasal merkezin dışı’ (DLT, 409, ETY, 316, EDPT, 556, ESTYa III: 164-167, VEWT, 466)

2.1.2.1.2. Söz Başında t- > d- Değişmesi
Eski Türkçe söz başı *t-* sesi Kırgızcada dağınık olarak *d-* sesine değişir.

Aşağıdaki birkaç örnekte *t-* sesi ilerleyici yarı benzeşmeyle *d-* sesine değiştiğinin söylemek mümkündür.

дабыш/dabış ‘ses, ün’: bk. **тыбыш/tabış** ‘ses’

дагы/dagı ‘yine; dahi’ <DLT *takı~dakı* ‘yine’ <ET *takı* ‘ve; dahi, daha’ <ET *tak-* ‘takmak’ krş. **дале/dale** ‘hala, henüz’, bk. **так-/tak-** ‘takmak, iliştirmek’

дак/dak ‘leke; iz’ <DLT *dag* ‘at vb. şeyleri damgaladığı dağlama’ (DLT, 410); krş. **так/tak** ‘leke, iz’; TT *dağlama*

дале/dale ‘hala, henüz’ <*dagı ele*: krş. **дагы/dagı** ‘yine; dahi’

делбе/delbe ‘kendini zapt edemez hale getiren bir çeşit hastalık’ <DLT *telwe* ‘deli’ <ET (Uyg.) *tilfe~tilve* ‘tilbe, abdal, âşık, deli’ (EUTS, 239, DLT, 185)

добуш/dobuş ‘ses; oy (seçimde vb.)’: bk. **тыбыш/tıbış** ‘ses’, **дабыш/dabış** ‘ses, ün’

дөбө/döbö ‘tepe; küme’ <DLT *töpü* ‘dağın tepesi, tepe’ <ET *töpü* ‘en üst, tepe’; bk. **төбө/töbö** ‘tepe’

Aşağıdaki *dat* örneği ise aslında var olan ünsüz uyumundan çıkmıştır. Bu tür durumlar muhtemelen ağız özelliği olmalıdır.

дат/dat ‘pas’ <DLT *tat* ‘kılıç vb. üzerinde kabaran pas’; krş. **татар-/tatar-** ‘morarmak; göğermek’ (EUTS, 239, DLT, 185)

де-/de- ‘demek’ <DLT *tī̄- ~ti- ~ te-* ‘demek, söylemek’ <ET *ti- ~ te-* ‘demek, söylemek; düşünmek; ad vermek, adlandırmak’ <AT **tē̄-* ‘demek, söylemek’: Yakutça gibi hiç beklenmedik Türk dillerinde de *d-* olarak görülen bu örnek, çoğu araştırmacı tarafından birincil uzun ünlü ile ilişkilendilirilir. Ancak birincil uzunluğun kendinden sonraki ünsüzü ötümlüleştirdiğini dikkate alırsak, bu görüş pek de doğru olmayabilir (ETY, 476, 517, DLT, 456, 37, EDPT, 433-434, ESTYa III: 221-224, TDBUÜ, 182).

Aşağıdaki bir grup sözcükte *t-* sesini takip eden ünsüzlerin geniz ünsüzü olması göz çarpar.

деңиз/deŋiz ‘deniz’ <DLT *teŋiz* ay. <ET (Uyg.) *teŋiz* ay. (DLT, 246, EUES, 695, WOT, 893-895)

доңуз/doŋuz ‘domuz’ <DLT *toŋuz* ‘yaban domuz’ <ET *toŋuz* ‘domuz; dönemsel bir yıl adı; dönemsel bir günün adı’ (DLT, 133, 210, ETY, 313, EUES, 732, EDAL, 1354-1355)

думук-/dumuk- ‘havasız kalmak’ <ET *tu-*: bk. **тумук-/tumuk-** ‘havasız kalmak’

дың/dıŋ ‘hiç sürülmemiş ama ekine uygun bakir toprak’ <ET (Uyg.) *tın* ‘nadasa terk edilmiş, sürülmemiş’ (EUES, 714)

2.1.2.1.3. Söz Başında t- > ş- Değişmesi
Aşağıdaki bir örnekte söz başı *t-* sesi gerileyici benzeşmeyle *ş-* sesine değişmiştir.

шишек/şişek ‘iki yaşında iğdiş edilmiş koç’ <DLT *tişek* ‘iki yaşında koyun’ <*tişe-* <ET *tiş* ‘diş’: Sözcük birçok araştırmacı tarafından incelenmiştir (özetine bk. Ceylan, 1997: 16). (DLT, 167, EDPT, 563, Щербак, 1961: 94)

2.1.2.1.4. Söz İçi ve Söz Sonunda –t-, –t Korunması
Eski Türkçe söz içi *–t-* ve söz sonu *–t* sesi Kırgızcada ağırlıklı olarak korunur.

алты/altı ‘altı’ <OT (CC) *altı* ay. <ET *altı* ay. (ETY, 424, 427, KB, 6623, CC II: 61a/12, EDPT, 130, VEWT, 18, TMEN II: 530, ESTYa I: 141-142, Leksika, 692, ETDES, 13, 14-15)

алтымыш/altımış ‘altmış’ <OT (KB) *altmış* ay. <ET *altmış* ay. bk. **алты/altı** ‘altı’

алтын/altın ‘altın’ <DLT *altun* ay. <ET *altun* ay. (ETY, 333, DLT, 25, KB, 188, EDPT, 131, TMEN II: 529, ESTYa I: 142-143, Leksika, 636-637, ETDES, 13-14)

ант/ant ‘ant, yemin’ <DLT *and* ‘ant, yemin’ <ET *ant* ay. <AT **ānt* ay. (ETY, 396, DLT, 200, TDBUÜ, 171, EDPT, 176, VEWT, 20, TMEN II: 561, ESTYa I: 151)

арт/art ‘arka, sırt; dağ geçidi’ <DLT *art* ‘boyun, art’ <ET (Uyg.) *art* ‘ense, sırt, arka; büyüme, kambur; yardım, destek, destekleme; geçit, dağ geçidi, sıradağlar’ <AT **hārt* ‘art, arka, dağ beli’ (EUES, 66, DLT, 19, TDBUÜ, 173, EDPT, 200-201, VEWT, 27, ESTYa I: 179)

арт-/art- ‘artmak, çoğalmak’ <DLT *art-* ay. <ET *art-* ay. (ETY, 445, DLT, 524, EDPT, 201, ESTYa I: 181-182)

арт-/art- ‘yüklemek; görevlendirmek’ <ET (Uyg.) *art-* ‘yüklemek’; krş. DLT *artıg* ‘hayvan üzerindeki dengin bir tarafı’ (EUES, 66, DLT, 48, VEWT, 27, EDPT, 201-202, ESTYa I: 180-181)

асты/astı ‘alt, aşağı kısım’ <OT (KB) *ast* ‘alt, aşağı’; krş. DLT *asra* ‘aşağı, alt, aşağıda, altta’ <ET *asra* ay. (ETY, 329, EUES, 74, DLT, 63, KB, 18, EDPT, 242, ESTYa I: 195-196)

ат/at ‘ad, isim’ <DLT *āt~at* ay. <ET *at* ‘ad; unvan; bodun kimliği’ <AT **āt* ‘ad, unvan’; krş. **ата-/ata-** ‘ad vermek’ (ETY, 398, DLT, 37, EDPT, 32-33, VEWT, 30-31, ESTYa I: 198-199, TDBUÜ, 172)

ат/at ‘at, yılkı’ <DLT *at* ‘at, kısrak’ <ET *at* ay. (ETY, 309, DLT, 15, EDPT, 33, VEWT, 30, TMEN II: 413, ESTYa I: 197-198, Leksika, 441, ETDES, 30-31)

ат-/at- ‘atmak, bırakmak, vurmak; tan atmak’ <OT (KB) *at-* ‘atmak, bırakmak’ <ET *at-* ‘atmak; (ok vb. silahı) fırlatmak, atış yapmak; (ok vb. silahla) vurmak, avlamak’ (ETY, 454, KB, 2635, EDPT, 36, VEWT, 31, ESTYa I: 199-200)

ата-/ata- ‘ad vermek’ <DLT *ata-* ay. <ET *ata-* ‘ad veya unvan vermek’ <ET *at* ‘ad; unvan; bodun kimliği’ <AT **āt* ‘ad, unvan’; bk. **ат/at** ‘ad, isim’

ата/ata ‘baba’ <ET (Uyg.) *ata* ‘baba, kayınbaba, kaynata’ (EUES, 80, CC II: 59a/17b, EDPT, 40, VEWT, 31, TMEN II: 414, 490, ESTYa I: 200-201, Leksika, 294, 304, 653-654)

аталык/atalık ‘babalık; Hanlıklar döneminde kullanılan bir çeşit unvan’ <OT (CC) *atalıḫ* ‘üvey baba, manevi baba’ <ET (Uyg.) *ata* ‘baba, kayınbaba, kaynata’; bk. **ата/ata** ‘baba’

аталык/ataman ‘önder’ <ET *ataman* ‘bir unvan niteleyicisi’ (ETY, 375, ESTYa, I: 208)

атан/atan ‘iğdiş edilmiş deve’ <DLT *atan* ay. < ET (Uyg.) *atan* ay. (EUES, 80, DLT, 35, EDPT, 60, VEWT, 31, ESTYa I: 202-203)

байтал/baytal ‘dişi yılkı, kısrak’ <OT (ŞT) *baytal* ‘kısrak’ (ŞT 92b-5, VEWT, 57, ESTYa II: 36-37, Leksika, 443-444)

балтыр/baltır ‘baldır’ <ET (Uyg.) *baltır* ‘baldır’; krş. TT *baldır* (EUES, 141, EDPT, 334, VEWT, 81, ESTYa II: 54-55, Leksika, 283, ETDES, 45)

балтыркан/baltırkan ‘baldıran, zehirli bir bitki’: krş. ET (Uyg.) *baltur-* ‘yetişmek, büyümek’; TT *baldıran* (EUES, 141, VEWT, 61, Leksika, 122-123, ETDES, 45)

бат/bat ‘çabuk, hızlı’ <(OT) KB, *bat~bata* ‘derhal, çabuk’ <ET (Uyg.) *bat* ‘hemen, derhal’; krş. DLT *pat kel* ‘çabuklaştırma için kullanılan *şap kel* gibidir’; krş. Moğ. *baçim* [бачим] ‘tez, çabuk, süratli, seri’ (EUES, 150, DLT, 140, KB, 2381, EDPT, 296, VEWT, 65, Lessing, 102)

бет/bet ‘yüz, çehre’ <ET (Uyg.) *bėt* ‘yüz’; krş. CC *tuman bėtli* ‘asık suratlı, çatık kaşlı’; TT *bet beniz* (EUES, 166, CC II: 81b/29b, EDPT, 296, VEWT, 72, ESTYa II: 121-122, Leksika, 207-208)

бит/bit ‘bit’ <DLT *bit* ay. <ET (Uyg.) *bit* ay. <AT **bīt (bıyt?)* ay. (EUES, 181, DLT, 140, EDPT, 296, ESTYa II: 151-152, TDBUÜ, 176)

бото/boto ‘bota’ <DLT *botu* ‘deve yavrusu’, *botuk* ‘memeden kesilmiş deve yavrusu’ <AT **bōtu* ‘deve yavrusu’; krş. ET (Uyg.) *botoçak* ‘deve yavrusu’, *botola- ~ botula-* ‘deve yavrusu doğurmak’ (EUES, 190, DLT, 59, 441, EDPT, 299, VEWT, 82, ESTYa II: 198-200, Leksika, 448, TDBUÜ, 177)

булут/bulut ‘bulut’ <DLT *bulut* ay. <ET *bulıt* ay. (ETY, 307, EUES, 198, DLT, 71, EDPT, 333, VEWT, 88, ESTYa II: 262-264, ETDES, 79, Leksika, 24)

бут/but ‘but, ayak’ <DLT *būt* ay.<ET *but* ay. <AT **būt* ay. (ETY, 314, DLT, 396, VEWT, 90, EDPT, 297, ESTYa II: 280-282, Leksika, 282, ETDES, 81, TDBUÜ, 179)

бүт-/büt- ‘bitmek’ <OT (KB) *büt-* ‘bitmek, sona ermek, yara kapanmak, ses kesilmek’ <ET (Uyg.) *büt-* ay. (EUES, 213, 214, KB, 1944, DLT, 106, EDPT, 298-299, 306-307, VEWT, 93, ETDES, 83)

бүт/büt ‘bütün, tam’: krş. ET (Uyg.) *büt* ‘sınır’ (EUES, 213)

бута-/buta- ‘budamak’ <DLT *butı-* ay. <AT *būtı- ~ būta-* ay. TT *buda-*

бүтүн/bütün ‘bütün, herkes’ <DLT *bütün* ‘doğru, gerçek, güvenilir, sağlam’ <ET (Uyg.) *bütün* ‘bütün, hep, hepsi birden, hepsi’; bk. **бүт-/büt-** ‘bitmek’

былтыр/bıltır ‘geçen yıl’ <DLT *bıldır* ay. <ET (Uyg.) *bıltur* ay. (EUES, 167, DLT, 199, EDPT, 334, VEWT, 74, ESTYa II: 139-140, Leksika, 71-72)

жайыт/cayıt ‘mera, otlak’ <ET (Uyg.) *yayıt* ‘otlak’ <ET (Uyg.) *yay-* ‘yaymak’ (EUES, 879)

жалт/cılt ‘parıltı, pırıltı’: krş. DLT *yaldrı- ~ yaldra-* ‘parlamak, ışık vermek’, *yaldrık~yuldrık* ‘parlak’; TT *yaldız* (DDM, 272, DLT, 528, 526, EDPT, 922)

жат/cat ‘yabancı’ <DLT *yāt* ‘yabancı, ecnebi’ <ET *yat* ay. <AT **yāt* ‘yâd, yabancı’ (ETY, 396, DDM, 278, DLT, 187, EDPT, 882-883, VEWT, 192, TDBUÜ, 175)

жат-/cat- ‘yatmak’ <DLT *yat-* ay. <ET *yat-* ‘yatmak, bir yerde uzanır halde bulunmak; (kemikler) yığılmak; (cenaze) gömülmeden kalmak, ortada kalmak’ (ETY, 453, EUTS, 290, DLT, 109, EDPT, 884, VEWT, 192, ESTYa IV: 156-158)

жатырка-/catırka- ‘yadırgamak’ <AT **yātırka-* ay. <AT **yāt* ‘yâd, yabancı’; krş. TT *yadırga-*; bk. **жат/cat** ‘yabancı’

жет-/cet- ‘ulaşmak, varmak’ <DLT *yet- ~ yit- ~ cet-* ay. <ET *yet-* ‘ulaşmak, erişmek’ (ETY, 453, DDM, 283, DLT, 96, 515, 331, EDPT, 884, VEWT, 199, ESTYa, IV: 193-194)

жетек/cetek ‘rehber, kılavuz’: bk. **жетеле-/çetele-** ‘elinden tutup götürmek; yol göstermek’

жетеле-/cetele- ‘elinden tutup götürmek; yol göstermek’ <DLT *yėt-* ‘yedmek, yol göstermek’ <ET *yet-* (I) ‘yedmek, (atı) yedekte götürmek’ <AT **yēt-* ‘yedmek, yedeğinde götürmek’ (ETY, 453, DLT, 184, EDPT, 884, TDBUÜ, 182)

жети/ceti ‘yedi’ <DLT *yiti~yetti* ay. <ET *yeti~yiti* ay. <AT **yēti* ay. (ETY, 425, DDM, 283, DLT, 446, EDPT, 886, TDBUÜ, 182, ESTYa, IV: 167-168, VEWT, 199, ETDES, 566)

жетиген/cetigen ‘büyükayı takım yıldızı’ <DLT *yetigen* ay. <ET (Uyg.) *yetigen* ay. <ET *yeti~yiti* ‘yedi’ <AT **yēti* ay.; bk. **жети/ceti** ‘yedi’ (EUES, 894, DLT, 364, EDPT, 889, VEWT, 199, Leksika, 56-57)

жетил-/cetil- ‘olgunlaşmak, yetişmek’ <DLT *yetil-* ~ *yitil-* ‘iltihak etmek’ <ET *yet-*; (DLT, 381, EDPT, 890)

жетимиш/cetimiş ‘yetmiş’ <ET (Uyg.) *yėtmiş* ay. <ET *yetmiş* ay. <AT **yētmiş* ay. <AT **yēti* ‘yedi’; bk. **жети/ceti** ‘yedi’ (ETY, 427, DDM, 284, YETY, 49/2, EDPT, 891, TDBUÜ, 182, ESTYa, IV: 194-195, Leksika, 693-694, ETDES, 573)

жигит/cigit ‘yiğit’ <DLT *yigit* ‘her şeyin genci’ <ET (Uyg.) *yigit* ‘yiğit, delikanlı’ (DDM, 286, DLT, 351, EDPT, 911, VEWT, 203, Leksika, 301-302, ESTYa, IV: 198-199, Stachowski, 2011: 62-63)

жит-/cit- ‘yitmek, kaybolmak’ <DLT *yit-* ay. <ET *yit-* ~ *yet-* ay. (ETY, 453, 462, DLT, 204, EDPT, 885, VEWT, 204, ESTYa, IV: 204-205)

жорт-/cort- ‘yortmak; esmek’ <DLT *yort-* ‘(atı) eşkin koşturmak’ <ET (Uyg.) *yort-* ‘geçit töreni yapmak, yürütmek, yola çıkmak’ (EUES, 914, DLT, 527, EDPT, 959)

жөткүр-/cötkür- ‘öksürmek’ <OT (CC) *yötkür-* ‘öksürmek’ (CC II: 57b/10, ESTYa, I: 557)

жөтөл/cötöl ‘öksürük’ <ET (Uyg.) *yötül~ötül* ‘öksürük’ (EUES, 544, EDPT, 889-890, ESTYa, IV: 237, I: 557, VEWT, 209)

жумуртка/cumurtka ‘yumurta’ <DLT *yumurtga* ay. <ET (Uyg.) *yumurtga* ‘yumurta (aynı zamanda Budizm’de mümkün bir doğum türü)’ (EUES, 920, DLT, 352, EDPT, 938, VEWT, 211, ESTYa, IV: 250-251, Leksika, 149, KEWTS, , 365)

журт/curt ‘yurt, halk’ <DLT *yurt* ‘harabe halindeki yerleşim yeri’ <ET *yurt* ‘yurt, kamp yeri, konaklama yeri; cenaze çadırı’ <AT **yūrt* ‘yaylak, obanın göçüp konduğu yer’ (ETY, 340, 406, EUES, 921, DLT, 351, EDPT, 958, VEWT, 211, TDBUÜ, 181, Leksika, 490-491, ESTYa, IV: 254-255)

жут/cut ‘kıtlık’ <DLT *yut* ‘hayvanları ve çiftlik hayvanlarını kışın soğuk ile öldüren afet’ <ET *yut* ‘kıtlık’ (ETY, 406, DLT, 405, EDPT, 883, VEWT, 212, ESTYa, IV: 256-257)

жут-/cut- ‘yutmak’ <DLT *yut-* ay. <AT **yūt-* ay. (DLT, 331, EDPT, 885, VEWT, 212, ESTYa, IV: 242-243, TDBUÜ, 180, KEWTS, 365)

жуурат/cuurat ‘koyun sütünden yoğurt’ <DLT *yugrut* ‘yoğurt’; krş. ET (Uyg.) *yorgut-layu* ‘yoğurt gibi’, ET (Orh.) *yogur-* ‘yoğurmak; bir yeri yoğurucasına yürüyerek aşmak’ (ETY, 462, DDM, 288, DLT, 93, EDPT, 905, ETDES, 576)

жуут-/cuut- ‘yaklaştırmak, yakın olmasına müsaade etmek’ <DLT *yagut-* ‘yaklaştırmak’ <ET *yagut-* ay. <ET *yagu-* ‘yaklaşmak’ (ETY, 461, DLT, 331, EDPT, 899)

жырт-/cırt- ‘yırtmak’ <DLT *yırt-* ‘yırtmak, parçalamak’ <ET (Uyg.) *yırt-* ay. (EUES, 900, DLT, 527, EDPT, 958-959)

жыт/cıt ‘koku’ <DLT *yıḍ* ay. <ET (Uyg.) *yıd* ‘koku, güzel koku, burcu, tütsü kokusu’; krş. CC *yıyı* ‘pis koku’: Ayı sözcükte *–d* sesi Çağatay dönemi metinlerinde de korunmuştur (EUES, 896, DLT, 369, KB, 1808, CC II: 60b/12-13, EDPT, 883, VEWT, 199, ESTYa, I: 380-382, Eckmann, 2017: 42)

ит/it ‘köpek’ <DLT *ıt* ay. <ET *ıt* ‘köpek; köpek yılı’ <AT *īt (īyt*?) ‘köpek’ (ETY, 728, DLT, 16, EDPT, 34, Leksika, 648-649, 188-189, ESTYa I: 385, TDBUÜ, 176)

итер-/iter- ‘ittirmek’ <DLT *it-* ‘düşürünceye kadar itmek’ <ET (Uyg.) *it-* ‘itmek, (saçları) geri atmak’ (DLT, 88, EUES, 314, DTS, 215)

кайт-/kayt- ‘dönmek, geri gitmek, geri gelmek’ <OT (CC) *kayt-* ‘geri dönmek’ <ET *kay-* ‘geri dönmek’ (ETY, 448, EUES, 349, DLT, 456, CC II: 80a/6-7, CC I: 24a/22, EDPT, 674, VEWT, 223, ESTYa, V: 208-209)

калтыра-/kaltıra- ‘titremek’ <DLT *kaldra-* ‘(elbise vb.) hışırdamak’ (DLT, 532, VEWT, 227, EDPT, 620)

канат/kanat ‘kanat’ <DLT *kanat* ay. <ET (Uyg.) *kanat* ay. <AT **kanat* ay. (EUES, 328, DLT, 153, VEWT, 230, EDPT, 635, ESTYa, V: 252-253, TDBUÜ, 173, KEWTS, 201)

кантала/kantala ‘tahtakurusu’ <OT (CC) *kandala* ay. (CC I: 55a/2, VEWT, 229, ESTYa, V: 253-254)

карт/kart ‘kabuk, yaranın veya sivilcenin kurumasıyla deriden oluşan tabaka’ <DLT *kart* ‘yara’ <ET (Uyg.) *kart* ‘ülser, yara, çıban, tümör, şişme, şişkinlik’ (EUES, 340, DLT, 148, VEWT, 239, EDPT, 648-649, ESTYa, V: 314-316)

кат/kat ‘kat, üst üste konulmuş şeylerden her biri’ <DLT *kat* ‘kat, katman’ <ET (Uyg.) *kat* ay. (EUES, 342, DLT, 359, EDPT, 593, VEWT, 241, ESTYa, V: 335-336, KEWTS, 209)

кат-/kat- ‘katılaşmak; donmak’ <DLT *kat-* ‘katılaşmak, sertleşmek’ <ET (Uyg.) *kat-* ay. (EUES, 343, DLT, 100, EDPT, 595, VEWT, 241, ESTYa, V: 334-335)

каткыр-/kaktır- ‘kahkaha atmak’ <DLT *katgur-* ‘katıla katıla gülmek, sesli gülmek’ <ET (Uyg.) *katgur-* ay. (EUES, 343, DLT, 287, EDPT, 599, ESTYa, V: 333)

катык/katık ‘yarma çorbasına veya göceye katılacak yoğurt, süt, süzme, katık; yemeğe katılacak olan et, yağ’ <DLT *katık* ‘tutmaca katılan sirke ve yoğurt gibi çeşni’ <ET (Uyg.) *kat-* ‘katımak’ (DLT, 164, EDPT, 598, ESTYa, V: 338-339)

катын/katın ‘kadın’ <DLT *kātun* ‘hatun, Afrâsiyab soyundan gelen bütün kadınların unvanı’ <ET *katun* ‘kadın; kağan eşlerinin unvanı’ <AT **kātun* ‘kağanın eşi’ (ETY, 222, DLT, 71, Leksika, 296-297, EDPT, 602-603, TDBUÜ, 173)

катырма/katırma ‘mayalanmamış hamurdan sac üzerinde yapılan ince ekmek türü’: krş. DLT, *katma yuvga* ‘yağda pişirilen ufalanmış ekmek’ (DLT, 187, EDPT, 602)

катыш-/katış- ‘katılmak, iştirak etmek’ <DLT *kat-* ‘katmak, ilave etmek’ <ET (Uyg.) *kat-* ay.; krş. DLT *katıl-* ‘karışmak, katılmak’ (DLT, 267, EDPT, 601)

керт-/kert- ‘kertmek, çentmek’ <DLT *kert-* ay. <AT **kēt-* ‘gedik açmak’; krş. CC *kėrt-* ‘çentik açmak, kertmek’ (DLT, 524, TDBUÜ, 181, CC II: 82b/5b)

кет-/ket- ‘gitmek’ <DLT *ket- ~ kit-* ay. <ET (Uyg.) *ket-* ay. <AT **kēt-* ay. (EUES, 367, DLT, 325, TDBUÜ, 182, EDPT, 701, ESTYa, III: 49-50)

кетенчикте-/ketençikte- ‘geri basmak; geri geri gitmek’: krş. AT **kēd* ‘arka, geri, son’ (VEWT, 246, TDBUÜ, 182)

кети-/keti- ‘kertmek’: bk. **керт-/kert-** ‘kertmek, çentmek’

кетмен/ketmen ‘çapa’ <DLT *ketmen* ‘yeri kazmak için kullanılan alet’ <ET (Uyg.) *ketmen* ‘kazma, çapa’: krş. **керт-/kert-** ‘kertmek, çentmek’ (EUES, 368, DLT, 193, ESTYa, V: 65-66, EDPT, 704, VEWT, 259)

кийит/kiyit ‘hediye olarak verilen giysi; dünürlere verilen hediye giysi’ <DLT *keḍüt* ‘elbise’ <DLT *keḍ-* ay. <ET (Uyg.) *ked-* ay.; krş. CC *kėyit* ‘giyecek, elbise’ (DLT, 153, 170, CC II: 66b/7b-8b, EDPT, 702, 700, EUES, 352)

колтук/koltuk ‘koltuk altı’ <DLT *koltık* ay. <ET (Uyg.) *koltık~koltuk* <ET *kol* ‘kol, el’ <AT **kōl* ay. (ETY, 315, TDBUÜ, 178, DLT, 201, EUES, 390, EDPT, 619)

котор-/kotor- ‘değiştirmek; çevirmek’ <OT (CC) *ḫotar-* ‘boşaltmak, kotarmak’; krş. DLT *kotur-* ‘boşaltmak’, EUyg. *kotur-* ‘kopya etmek, basmak’ (EUES, 398, DLT, 252, CC II: 81b/3b, ESTYa VI: 83-84)

котур/kotur ‘uyuz’ <OT (CC) *kotur* ‘yara kabuğu’ <ET (Uyg.) *kotur* ‘uyuz, deri kabuklanması’ (EUES, 398, CC I: 50a/6, EDPT, 604, VEWT, 284, ESTYa, VI: 84-86)

көт/köt ‘göt, kıç’ <DLT *köt* ay.; krş. ET (Uyg.) *köten* ‘kıç, makat’ (EUES, 413, DLT, 140, EDPT, 700, VEWT, 294, ESTYa, III: 84-86)

курт/kurt ‘kurt; börü’ <DLT *kurt* ‘böcek; kurt (börü)’ <ET (Uyg.) *kurt* ‘kurt; diş çürüğü’ <AT **kūrt* ‘kurt, böcek’ (EUES, 426, DLT, 148, EDPT, 648, VEWT, 303, Leksika, 643, TDBUÜ, 179)

кут/kut ‘kut’ <DLT *kut* ‘baht, devlet, talih, şans’ <ET *kut* ‘baht, talih, Tanrının lütfu’ (ETY, 408, DLT, 44, VEWT, 305, EDPT, 594, ESTYa, VI: 176-178)

күт-/küt- ‘beklemek’ <DLT *kǖḍ- ~ küḍ-* ‘beklemek; gütmek’ <ET *küt- ~ küd-* ‘beklemek’ <AT **kǖ-* ‘korumak, kollamak, gözetmek’ (ETY, 458, EUES, 437, DLT, 529, 257, VEWT, 312, EDPT, 701, ESTYa, III: 107-108, TDBUÜ, 185)

куткар-/kutkar- ‘kurtarmak’ <DLT *kutgar- ~ kutrar-* ay. <ET (Uyg.) *kutar- ~ kutgar-* ay. (EUES, 430, DLT, 288, 290, EDPT, 649, VEWT, 304, ESTYa, VI: 178-180)

куту/kutu ‘kutu, kılıg, kap’ <ET (Uyg.) *kutu* ‘alan; sandık, kutu’; krş. KB, *kutu* ‘sürü, zümre, nesil’ (EUES, 433, EDPT, 596, ESTYa, VI: 180-181, KB, 2135, ETDES, 339)

кутул-/kutul- ‘kurtulmak’ <DLT *kutul- ~ kurtul-* ay. <ET (Uyg.) *kurtul- ~ kutrul-* ay. (EUES, 426, 432, DLT, 301, EDPT, 650)

кутур-/kutur- ‘kudurmak’ <DLT *kutur-* ‘kudurmak, haddini aşmak’ <AT **kūtru-* ‘kudurmak, azmak, aşırı olmak, zapturapt altına girmemek’; krş. ET (Uyg.) *kutrun-* ‘agresiff olmak, dışa dönük davranmak’; krş. TT *kudur-* (EUES, 433, DLT, 253, EDPT, 605, ESTYa, VI: 102-104, TDBUÜ, 180)

мурунтук/muruntuk ‘burunluk; dizgin’ <DLT *burunduk* ‘dizgin, burunluk’ <ET (Uyg.) *buruntuk* ‘burunluk’ <ET (Uyg.) *burun* ‘burun’*;* bk. **мурун/murun** ‘burun; önce’

олтур-/oltur- ‘oturmak’ <DLT *oltur- ~ oldur-* ‘oturmak’ <ET *olor-* ‘oturmak; varlığını sürdürmek, hayat geçirmek; (*kağan, yabgu, şad* vb.) tahta çıkmak, hüküm sürmek, hükmetmek; konuşlanmak, mevzilenmek; ikamet etmek, yerleşmek, yurt tutmak’ (ETY, 450, 478, DDM, 185, DLT, 239, EDPT, 150, ESTYa I: 490-492)

орто/orto ‘orta’ <DLT *ortu* ‘bir şeyin ortası’ <ET (Uyg.) *orta* ‘orta’, *orton* ‘ortanca, orta, orta derecede’ (EUES, 515, DLT, 62, DDM, 189, EDPT, 203-204, ETDES, 390)

от/ot ‘od, ateş’ <DLT *ōt ~ ot* ‘ateş, alev’ <ET *ot* ‘ateş’ <AT **hōt* ay.; krş. TT *od* (ETY, 332, EUES, 518, DLT, 20, 85, 6, ESTYa I: 421-422, TDBUÜ, 177, ETDES, 383)

от/ot ‘ot, bitki’ <DLT *ot* ‘ot, bitki’ <ET (Uyg.) *ot* ‘çimen, ot’ (DDM, 189, EUES, 517, DLT, 15, 457, EDPT, 34-35)

отоо/otoo ‘küçük keçe çadır; yeni evlenenlerin çadırı’ <DLT *otag* ‘çadır’ (DLT, 438, TMEN II: 489, EDPT, 46, ETDES, 382)

отуз/otuz ‘otuz’ <DLT *ottuz* ‘otuz; üçer defa, üçer üçer’ <ET *otuz* ay. (ETY, 426, DLT, 73, EDPT, 74, ETDES, 391)

отун/otun ‘odun’ <DLT *otuŋ* ‘odun’ <AT **hōtuŋ* ‘odun’ <AT **hōt* ‘od’; bk. **от/ot** ‘od, ateş’

өктөм/öktöm ‘kesin, sert’ <OT (KB) *öktem* ‘zalim, pervasız’ <ET (Uyg.) *ögdem~ögtem~öktem* ‘keyfi, istediği gibi; gururlu’; krş. CC *öktem* ‘gururlu, kibirli, mağrur (kimse)’ (KB, 5522, EUES, 525, CC II: 66a/26, VEWT, 370, ESTYa I: 518-519, EDPT, 102)

өлөт/ölöt ‘hayvanları telef eden salgın’ <DLT *ölüt* ‘ölümcül savaş’ <ET *öl-* ‘ölmek’: bk. **өл-/öl** - ‘ölmek’

өрт/ört ‘yangın’ <DLT *ört* ay. <ET *ört* ‘ateş’ (ETY, 332, DLT, 19, EDPT, 201, ESTYa I: 550-551)

өт-/öt- ‘geçmek’ <DLT *öt-* ‘bir şeyi delip geçmek; bir yeri geçmek’ <ET (Uyg.) *öt-* ‘girmek, geçmek, nüfuz etmek, sızmak, akmak, vakıf olmak, (bir şey) hakkında iyi bilgisi olmak’ (DLT, 159, EUES, 542-543, EDPT, 54, ESTYa I: 554-555)

өт/öt ‘öd, safra kesesi’ <DLT *ōt* ay. <ET *öt* ay.<AT **ōt* ay. krş. TT *öd* (ETY, 301, DLT, 20, ESTYa I: 504-505, EDPT, 35, TDBUÜ, 183)

өтө-/ötö- ‘yerine getirmek’ <DLT *öte-* ‘ödemek’ <ET (Uyg.) *öte-* ‘ödemek (borç)’; krş. TT *öde-* (EUES, 543, DLT, 457, EDPT, 43)

өтүк/ötük ‘çizme’ <DLT *etük~etik* ‘ayakkabı; edik, çizme’ <ET (Uyg.) *etük* ‘edik, terlik, ayakkabı, çizme’ <AT **ētük* ay. (EUES, 128, EDPT, 50, DLT, 32, ETDES, 158, TDBUÜ, 180)

өтүн-/ötün- ‘rica etmek’ <DLT *ötün-* ‘arzetmek’ <ET *ötün-* ‘ricacı olmak, arzuda bulunmak’ (ETY, 514, 397, EUES, 544, DLT, 98, EDPT, 62)

өтүрүк/ötürük ‘yalan’ <DLT *ötrük* ‘hilekar’; krş. ET *ödkünç* ‘sahte, taklit’ (ETY, 254, DLT, 50, CC I: 50a/17, EDPT, 66)

сат-/sat- ‘satmak’ <DLT *sat-* ay. <ET (Uyg.) *sat-* ay. (DDM, 202, EUTS, 198, DLT, 300, EDPT, 798, ESTYa, VII: 228-229, VEWT, 405)

сөгөт/sögöt ‘söğüt ağacı’ <DLT *sögüt* ay. <ET (Uyg.) *sögüt* ay. (EUTS, 209, DLT, 153, EDPT, 819, VEWT, 429, Leksika, 126, ETDES, 472)

сүт/süt ‘süt’ <DLT *sūt* ay. <ET (Uyg.) *süt* ay. <AT **sūt* ay. (EUTS, 215, DLT, 72, EDPT, 798, VEWT, 438, ESTYa, VII: 371-372, ETDES, 478-479, TDBUÜ, 185)

сыкта-/sıkta- ‘ağlamak’ <DLT *sıgta- ~ sıxta-* ay. <ET *sıgta-* ‘yas tutmak’ <**sıgıt-a-* <ET *sıgıt* ‘keder, üzüntü; yas, matem’ (ETY, 521, 405, DLT, 465, EDPT, 806, VEWT, 415, ESTYa, VII: 418-419)

сырт/sırt ‘dış’ <DLT *sırt* ‘kalın kıl; küçük vadi, küçük bayır’ (DLT, 148, EDPT, 846, VEWT, 419, Leksika, 268, ETDES, 462)

ултаң/ultaŋ ‘ayakkabı tabanı’ <DLT *uldaŋ* ‘ayakkabının altı’ <ET (Uyg.) *ul* ‘ayak tabanı; tekerlek çemberi’ <AT **ūl* ‘temel, esas’; krş. AA *oltan* ‘eskiyen ayakkabı altına vurulan pençe’; çarığın içine konulan bez veya deri parçası’, *holtan* ay. (DLT, 57, EUES, 789, TDBUÜ, 179)

ултар-/ultar- ‘ayakkabı dikmek’: krş. DLT *uldı-* ‘yalınayak kalmak; nalsız kalmak’; krş. **ултаң/ultaŋ** ‘ayakkabı tabanı’ (DLT, 122)

үст/üst ‘üst’: krş. DLT *üstel-* ‘artmak, üstüne eklenmek’ (DLT, 20)

үстө-/üstö- ‘eklemek; üstüne ilave etmek’ <ET (Uyg.) *üste-* ‘eklemek, çoğaltmak, büyümek’ (EUES, 829)

ут-/ut- ‘yenmek, galip gelmek’ <DLT *ut-* ay. <ET (Uyg.) *ut-* ‘(oyunda) kazanmak’; krş. TT *üt-* ‘yenmek’ (DLT, 99, EUES, 806)

үт/üt ‘delik’ <DLT *ūt ~ üt ~ üd* ay. <ET (Uyg.) *üt* ‘delik, açıklık; mağara, oyuk; gözenek’ <AT **hūt* ‘delik’; Yak. *ūt*, Hlç. *hɨ̄t*; (DLT, 12, 20, EUES, 830, TDBUÜ, 185)

үтүк/ütük ‘ütü’ <DLT *ütüg* ay. <DLT *üti-* ‘ütülemek’; krş. ET (Uyg.) *ütüg* ‘ütü’, *ütügle-* ‘ütülemek’ (DLT, 458, EUES, 831)

утурла-/uturla- ‘karşılamak; önüne çıkmak’ <DLT *utru* ‘bir şeyin karşısı’ <ET (Uyg.) *uturu* ‘karşı’ <ET (Orh.) *utru* ay. (ETY, 331, DDM, 259, DLT, 63)

уят/uyat ‘ayıp; utanma’ <DLT *uwut ~ uvut* ‘haya, utanma’ <ET *ubut* ‘utanç’; krş. DLT *uyaḍ- ~ uyat-* ‘utanmak’ (ETY, 441, EUES, 810, DLT, 24, 40, 104, 121, ESTYa I: 401)

чаташ-/çataş- ‘karışmak’: krş. ET (Uyg.) *çatış-* ‘buluşmak, karşılaşmak’ (EUES, 244)

чатыр/çatır ‘çadır’ <DLT *çātır~çaçır~çaşır* ay. <ET (Uyg.) *çatır* ay. <AT **çātır* ay. (DLT, 175, EUES, 224, EDPT, 403, ETDES, 93-94, TDBUÜ, 172)

черт-/çert- ‘fiske vurmak; çalmak’ <DLT *çert-* ‘bir şeyin ucunu kırmak’ (DLT, 524, EDPT, 428, VEWT, 105)

чет/çet ‘kıyı, kenar; yabancı’ <OT (ŞT) *çet* ‘kıyı, kenar’; krş. ET *çıt* ‘çit’ (ŞT, 94b-10, ŞT 305, VEWT, 106)

эрте/erte ‘erken’ <DLT *erte ~ irte* ‘sabahın erken saati’ <ET *erte~ėrte* ‘erken, sabah erkenden, sabahleyin; evvelce, eskiden’ <AT **ēr* ‘erken’ (ETY, 301, EUES, 263, DLT, 62, EDPT, 202-203, Leksika, 79-80, ESTYa I: 369-371)

эт/et ‘et’ <DLT *et* ay. <ET (Uyg.) *et* ay. (DLT, 15, EUES, 126, EDPT, 33, ETDES, 172, ESTYa I: 311-312)

эт-/et- ‘etmek’ <DLT *et-* ay. <ET *it- ~ et-* ‘etmek; bodun ve törü düzeni kurmak; asker konuşlandırmak; mimari yapı kurmak; takdir etmek; (*teŋri*) nizam vermek, düzenlemek’ <AT *ēt-* ‘düzenlemek, tanzim ve tertip etmek’ (ETY, 456, 480, DDM, 117, DLT, 144, EDPT, 36-37, ESTYa I: 312-313, TDBUÜ, 182)

этек/etek ‘önlük; etek; kenar’ <DLT *etek* ‘etek’ <ET (Uyg.) *etek* ‘etek, kenar; kulak memesi’ (DLT, 32, EUES, 126, EDPT, 50, ESTYa I: 313, ETDES, 172-173)

эшит-/eşit- ‘işitmek’ <DLT *eşit-* ay. <ET *eşid- ~ ėşid-* ay. <AT **ėşit-* ay.; krş. TT *işit-* (ETY, 490, EUES, 125, DLT, 102, EDPT, 257-258, ESTYa, I: 318-320)

2.1.2.1.5. Söz İçinde –t- > -d- Değişmesi

Türk dillerinin bir kısmında (Tuva, Tofalar, Altay, Türkiye Türkçesi vb.) söz içi *–t-* sesinin *d* sesine değişmesi dağınık olarak görülür (SİGTYa, 1984: 210). Kırgızcada ise söz içi *–t-* sesi *l, n, r* seslerinden sonra dağınık olarak ötümlüleşir.

алда-/alda- ‘kandırmak’ <DLT *alda-* ‘hile yapmak, aldatmak’ <ET (Uyg.) *alta-* ‘aldatmak, kandırmak’ <AT **ālta-* ‘aldatmak’ <AT **āl* ‘hile, aldatma’; krş. Türkm. *ālda-* (EUES, 36, DLT, 30, 122, TDBUÜ, 171, EDPT, 133, VEWT, 14, ESTYa I: 126-127, TMEN II: 516)

алдыр-/aldır- ‘aldırmak’ <ET (Uyg.) *altur-* ‘temin ettirmek’ <ET *al-* ‘almak’: bk. **ал-/al-** ‘almak’ (ETY, 454, EUES, 41)

алкынды/alkındı ‘kullanılmış sabundan kalan küçük parça’ <DLT *alkın-* ‘tükenmek, bitmek; (insan için) ölmek, yok olmak’ <ET *alkın-* ‘bitmek, tükenmek, yok olmak; (bodun birliği, bodun varlığı) ortadan kalkmak, yok olmak, asimle olmak’ <ET *alk-* ‘bitirmek, tamamlamak’ (ETY, 445, DLT, 115, EDPT, 138-139)

анда/anda ‘o zaman’ <DLT *anda* ‘orada, oradan’ <ET *anta* ‘oraya, orada, oradan, o sırada; o sıradan, o zamandan, ondan’; krş. **андай/anday** ‘onun gibi’ (ETY, 274, DLT, 53)

андай/anday ‘onun gibi’ <DLT *andag* ‘öyle, onun gibi, böyle’ <ET *antag~anteg~andag* ‘öyle, şöyle’ <ET *anı teg;* krş. **анда/anda** ‘o zaman’ (ETY, 270, DLT, 17, ESTYa, I: 149-150)

балдыз/baldız ‘baldız’ <DLT *baldız* ‘kadının (eşin) küçük kız kardeşi, baldız’ <ET *baltız* <AT **bāltız* ‘baldız, zevcenin küçük kız kardeşi’; krş. TT *baldız* (EUES, 141, DLT, 200, VEWT, 60, EDPT, 334, ESTYa II: 53-54, Leksika, 312, TDAA, 386-390, ETDES, 45-46)

жылдыз/cıldız ‘yıldız’ <DLT *yultuz~yuldız~yulduz* ‘yıldız’ <ET (Uyg.) *yultuz* ‘yıldız, burç, Ay’ın Dünya’nın çevresinde dolaşırken geçtiği istasyon, gezegen’ (DDM, 290, EUES, 919, DLT, 365, 327, EDPT, 922-923, ESTYa IV: 279-280)

казынды/kazındı ‘kazıntı’ <DLT *kazındı* ‘kazılmış olan (toprak vb.) <*kazın-* ‘kazınmak’ <ET *kaz-* ‘kazımak’; TT *kazıntı* (DLT, 196, EDPT, 685, ETY, 540)

кайда/kayda ‘nerede’ <DLT *kayda~kayuda~kanda* ay. <ET (Uyg.) *kayda ~ kayuda ~ kayuta* ‘nerede, nereye’ <ET (Uyg.) *kayu* ‘hangi, hangisi’ (EUES, 350, DLT, 181, 420)

кайдан/kaydan ‘nereden’ <ET *kantan* ‘nereden’ <AT **ka* (ETY, 277)

кандай/kanday ‘nasıl’ <ET *kanı+teg* <AT **ka* (ESTYa, V: 229)

көндүр-/köndür- ‘ikna etmek; alıştırmak’ <ET (Uyg.) *köntür-* ‘doğrulamak, doğru yola getirmek, düzeltmek’ <ET (Uyg.) *kön-* ‘düz olmak; tanımak’; TT *gönder-* (EUES, 405)

кундуз/kunduz ‘kunduz’ <DLT *kunduz* ‘kunduz’ <ET (Uyg.) *kunduz~kuntuz* ‘kunduz, su samuru’ (EUES, 424, DLT, 200, VEWT, 301, EDPT, 635, ESTYa, VI: 145-146, Leksika, 162, ETDES, 332-333)

күндүз/kündüz ‘gündüz’ <DLT *kündüz* ‘gündüz ışığı’ <ET *küntüz* ‘gündüz’ <ET *kün* ‘güneş, gün; krş. TT *gündüz* (ETY, 304, DLT, 200, EDPT, 729, ESTYa, III: 102-103, ETDES, 204)

2.1.2.1.5. Söz İçinde -t- > -k- Değişmesi

Aşağıdaki bir örnekte *–t-* sesinin *–k-* sesine değiştiği görülmekle beraber nedeni bilinmiyor. Moğolca şekil de Türkçe örnekteki *–t-*‘nin asli olduğunu kanıtlar.

такыр/takır ‘çorak; kel’ <DLT *tatır* ‘kıraç’; krş. Moğ. *taçir* [тачир] ‘çorak, kıraç, verimsiz (toprak) (DLT, 155, EDPT, 458, VEWT, 457, WOT, 876, Lessing, 910)

2.1.2.2. Eski Türkçe d Sesinin Kırgızcadaki Durumu

Eski Türkçe söz içi ve söz sonu *d* sesi Orta Türkçe döneminde *y* olarak görülür. Çağdaş Türk dillerinin tasnifinde esas ölçütlerden biri olarak kullanılan bu sese

Çuvaşçada *r*[36], Tuva ve Halaççada *d*, Yakutçada *t*, Hakasça ve Sarı Uygurcada *z* ve Oğuz, Karluk, Kıpçak grubunda *y* şeklinde rastlanır (bk. Arat, 1953, Tekin, 1989, Schönig, 2013, SİGTYa, 1984: 287-299, Serebrennikov-Gadjieva, 2011: 65-67, Johanson, 2021: 363-366).

Kırgızcada *d* ünsüzü genel olarak *y* sesine değişmekle birlikte; birkaç örnekte korunduğu; iki örnekte *z* sesine; bir örnekte *t* sesine değiştiği tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra iki örnekte düştüğü görülür. Muhtemelen düşme olmayı *y* sesine değiştikten sonra gerçekleşmiştir.

2.1.2.2.1. Söz İçi ve Söz Sonunda –d-, -d > -y-, -y Değişmesi
Eski Türkçe *d* sesi Kırgızcada ağırlıklı olarak *y* sesine değişir.

айгыр/aygır ‘aygır’ <OT *aḍgır* ‘atın erkeği, aygır’ <ET *adgır* ay. (ETY, 309, DLT, 46, EDPT, 47, VEWT, 6, TMEN II: 648, ESTYa I: 107-108, Leksika, 442-443, ETDES, 34)

айгырак/aygırak ‘genç aygır’ <DLT *aḍgırak* ‘ön ayaklarından biri veya ikisi beyaz olan dağ tekesi’; bk. **айгыр/aygır** ‘aygır’

айры/ayrı ‘dirgen; ayrı; iki hörgüçlü deve’ <DLT *aḍrı* ‘buğday temizlemek için kullanılan alet; çatal değnek; iki ayrı parçası bulunan şey’ <ET *adır-* ‘ayırmak’: bk. **айыр-/ayır-** ‘ayırmak’

айык-/ayık- ‘(hastalıktan) iyileşmek’ <AT **aḍ-* ‘aymak, ayılmak, kendine gelmek’; krş. DLT *aḍıl-* ‘(sarhoşluktan) ayılmak’, ET (Uyg.) *adıg* ‘uyanıklık’, TT *ayık-* (EUES, 8, DLT, 96, 30, EDPT, 56, 46, ESTYa I: 113-114, ETDES, 35, TDBUÜ, 171)

айыр-/ayır- ‘ayırmak’ <DLT *aḍır-* ‘ayırmak’<ET *adır-* ay. (ETY, 453, DLT, 91, 52, 55 63, 240, EDPT, 65, 66, 63-64, VEWT, 6, ESTYa I: 114-116, Leksika, 540, ETDES, 35, TMEN II: 424)

аюу/ayuu ‘ayı’ <DLT *aḍıg~ayıg* ‘ayı’<ET (Uyg.) *adıg* ay. (EUES, 8, DLT, 30, 40, EDPT, 45-46, VEWT, 6, ESTYa I: 112-113, Leksika, 159)

аяк/ayak ‘ayak; son’ <DLT *aḍak ~ ayak* ‘ayak’ <ET *adak* ay. <AT **pādak* ay.; krş. **адак/adak** ‘bir şeyin sonu’ (ETY, 314, DLT, 40, 12, EDPT, 45, VEWT, 5, ESTYa I: 103-105, Leksika, 288, ETDES, 33)

бий/biy ‘dans, oyun’: krş. DLT *büdig* ‘raks, oyun’ <ET (Uyg.) *büdig* ‘dans, oyun’; krş. ET (Uyg.) *büdi-* ‘jest yapmak, el kol hareketi yapmak’; CC *bėyi-* ‘dans etmek, raks etmek’ (EUES, 211, DLT, 178, CC 5a/13, 5a/14, EDPT, 303, VEWT, 91, ESTYa II: 131-133)

[36]Çuvaşçadaki Türkçe kökenli ve alıntı sözcüklerdeki *d>r* değişimine ve Ana Çuvaşçadan Macarcaya geçen sözcüklerdeki bu sesin durumu için bk. Ceylan, 1997: 59-75.

бийик/biyik ‘yüksek’ <DLT *beḍük* ‘büyük’ <ET *bedük* ay. <ET *bedü-* ‘büyümek’ (ETY, 258, DLT, 460, EDPT, 302, VEWT, 67, ESTYa II: 288-290)

боё-/boyo- ‘boyamak’ <DLT *boḍu-* ‘boyamak’ <ET (Uyg.) *bodu-* ay. (EUES, 185, DLT, 461, EDPT, 300, VEWT, 77, ESTYa II: 178-180)

боёк/boyok ‘boya’ <DLT *boḍug* ‘boya’ <ET (Uyg.) *bodug* ay. <ET (Uyg.) *bodu-* ay.; bk. **боё-/boyo-** ‘boyamak’

бой/boy ‘boy’ <DLT *boḍ* ‘vücut, beden, gövde, boy’ <ET (Uyg.) *bod* ay. (EUES, 183, DLT, 397, EDPT, 296-297, VEWT, 77, ESTYa II: 176-178, Leksika, 265-267)

бойдок/boydok ‘bekar erkek, delikanlı’: krş. ET (Uyg.) *bodtak* ‘kabile üyesi (?), bekâr erkek (?)’ (EUES, 185)

буюк-/buyuk- ‘donmak’ <DLT *buḍ-* ‘donup ölmek’ <ET (Uyg.) *bud-* ‘donmak, soğuktan donmak’; AA *buy-* (EUES, 195, DLT, 529, EDPT, 298, ESTYa II: 242-243)

жай-/cay- ‘yaymak’ <DLT *yaḍ- ~ yat-* ‘yaymak, sermek’<ET (Uyg.) *yad-;* krş. AT **yāy-* ‘hamur açmak’ (EUES, 851, DLT, 331, 527, EDPT, 883, ESTYa IV: 76-77, VEWT, 177, TDBUÜ, 175)

жой-/coy- ‘yok etmek’ <DLT *yōd-* ‘silmek’ <ET (Uyg.) *yod-* ‘silmek, çözülmek’ <AT **yōd-* ‘silmek’ (DLT, 527, EUES, 908, EDPT, 885, VEWT, 204, ESTYa, IV: 210-211, TDBUÜ, 178)

ий-/iy- ‘-ıp vermek (tezlik bildiren yardımcı fiil)’ <DLT *ıd- ~ īd-* ‘göndermek’ <ET *ı- ~ ıd- ~ yıd- ~ ıt-* ‘göndermek; (yetkili) göndermek; (*il, yer, sub* vb. sözlerle) farklı bir etnik kimliğe geçmek; (sab sözüyle) mesaj göndermek; *(törü* sözüyle) Türk töresine uymak’ <AT **ī-, īd-* ‘göndermek’; krş. Yak. *īt-*, Çuv. *yar-* (ETY, 456, 490, DLT, 419, 330, EDPT, 37-38, TDBUÜ, 175)

ийги/iygi ‘iyi, güzel’ <DLT *eḍgü* ‘iyi’ <ET (Orh.) *edgü* ‘iyi, has, katıksız; soylu, safkan at; iyilik, kar, kazanç, yarar’ <ET (Orh.) *ed* ‘mal, eşya’ (ETY, 253, 336, DLT, 15, EDPT, 51, OTG 82, Leksika, 326)

ийгилик/iygilik ‘başarı’ <DLT *eḍgülük* ‘iyilik’ <DLT *eḍgü* ‘iyi’ <ET *edgü* ‘iyi, has, katıksız; soylu, safkan at; iyilik’; bk. **ийги/iygi** ‘iyi, güzel’

ийрек/iyrek ‘deriyi işlemede kullanılan iki başı yumru ahşap saplı ortasında pürtük dişleri olan alet’ <DLT *iḍrig* ‘kalın ve pürtüklü nesne’; krş. CC *ėrikle-* ‘deriyi tabaklamak, işlemek’, *ėriklegen tėri* ‘tabaklanmış deri’ (DLT, 50, CC II: 56a/13)

кайгы/kaygı ‘kaygı’ <DLT *kaḍgu* ay. <ET (Uyg.) *kadgu* ‘keder, kaygı, lekeleme, ihtiras, tutku’ (EUES, 318 DLT, 52, EDPT, 598, VEWT, 217, ESTYa, V: 201-203, KEWTS, 211)

кайы-/kayı- ‘kumaşı katlayarak açık yer bırakmadan dikmek’: krş. DLT *kaḍıg* ‘sağlamlaştırılmış dikiş’, *kadıl-* ‘(elbise) teyellenmek’(DLT, 161, 271, ESTYa, V: 199)

кайын/kayın ‘kayın, hısım’ <DLT *kaḍın ~ kayın* ‘sıhri akrabalık’ <ET (Uyg.) *kadın* ‘dünür, kaynata kaynana; hısım’ <AT **kāḍın* ‘kayın, dünür’ (EUES, 318, DLT, 12, TDBUÜ, 173, EDPT, 602, VEWT, 218, ESTYa, V: 215-216)

кайың/kayıŋ ‘kayın’ <DLT *kaḍıŋ~kayıŋ* ‘kayın ağacı’ <ET (Uyg.) *kadıŋ* ‘huş ağacı, huş ağacının kabuğundan yapılmış kap kacak’ (EUES, 318, DLT, 153, EDPT, 602, VEWT, 218, ESTYa, V: 213-215, KEWTS, 212)

кайыш-/kayış- ‘bükülmek, eğilmek’: krş. DLT *kaḍır-* ‘(boyun) burmak’ (DLT, 253, EDPT, 604)

кайыш/kayış ‘kayış’ <DLT *kaḍış* ‘kesilen hayvanların derisinden yapılan kayış’ <ET (Uyg.) *kadış* ‘kayış, dizgin ve gem’ (EUES, 318, DLT, 159, EDPT, 607, VEWT, 219, ESTYa, V: 218, Leksika, 386, ETDES, 275-276, KEWTS, 212)

кий-/kiy- ‘giymek’ <DLT *keḍ-* ‘giymek’ <ET (Uyg.) *ked-* ay. (EUES, 352, DLT, 170, EDPT, 700, VEWT, 246, ESTYa III: 12-14)

кийиз/kiyiz ‘keçe’ <DLT *kiḍiz ~ kidiz* ‘keçe’ <ET (Uyg.) *kidiz* ‘keçe, aba’; krş. ET (Uyg.) *kiyiz~keyiz~keviz* ‘kilim, örtü, yorgan, halı; keçe kumaşı’ (EUES, 379, 387, 360, DLT, 157, EDPT, 707, VEWT, 270, ESTYa, V: 66-67, Leksika, 392-393)

кийим/kiyim ‘giysi’ <OT (KB) *keḍim* ‘giyim, kuşam’ <ET *kedim* ay. <ET (Uyg.) *ked-* ‘giymek’; bk. **кий-/kiy-** ‘giymek’

кийин/kiyin ‘sonra’ <DLT *kiḍin~kidin* ‘sonra; geride, arkada olan’ <ET *kedin~kidin* ‘batı; geride, arkada’ <AT **kēd* ‘arka, geri, son’ (ETY, 324, EUES, 362, 379, DLT, 98, 107, EDPT, 704, VEWT, 246, ESTYa V: 24-24)

кийит/kiyit ‘hediye olarak verilen giysi; dünürlere verilen hediye giysi’ <DLT *keḍüt* ‘giyilen her çeşit elbise’ <ET (Uyg.) *ked-* ‘giymek’; krş. CC *kėyit* ‘giyecek, elbise’; bk. **кий-/kiy-** ‘giymek’ (DLT, 153, 170, CC II: 66b/7b-8b, EDPT, 702, 700, EUES, 352)

коён/koyon ‘tavşan’ <OT (CC) *koyan* ‘tavşan’; krş. Fuyü Kırgızcası *gozın* ‘tavşan’ (CC I: 42b/23, CC II: 60b/23, EDPT, 678, ESTYa VI: 28-29, Tenişev, 54)

кой-/koy- ‘koymak’ <DLT *koḍ- ~ kot- ~ koy-* ‘koymak, bırakmak’ <ET *kod- ~ kot-* ay. (ETY, 458, DLT, 273, 248, EDPT, 595, VEWT, 274, ESTYa, VI: 26-27)

коюу/koyuu ‘koyu’ <DLT *koyug* ‘koyu, katı sıvı’ <ET *koyug* ‘koyu, ağda gibi, kıvamlı’ (EUES, 399, DLT, 416, EDPT, 676, ETDES, 317)

куй-/kuy- ‘dökmek’ <DLT *kuy-* ‘dökmek, boşaltmak’ <ET *kud-* ay. (EUES, 418, DLT, 456, VEWT, 296, EDPT, 596, ESTYa, VI: 108-110, ETDES, 340)

куймулчак/kuymulçak ‘kuyruk sokumu’: krş. DLT *kudruçak* ‘kuyruk sokumu kemiği’; krş. CC *koymıç~kuymıç* ‘leğen kemiği, kuyruk sokumu kemiği’ (DLT, 423, CC I:48a/22, CC II: 60b/25-26, EDPT, 606)

куйрук/kuyruk ‘kuyruk’ <DLT *kuḍruk~kudruk* ‘kuyruk’ <ET *kudruk~kuduruk* ay. (EUES, 419, DLT, 146, 206, EDPT, 604, VEWT, 296, ESTYa, VI: 114-116, ETDES, 339)

куюк-/kuyuk- ‘yolunu kaybetmek’: *?*

куюн/kuyun ‘hortum, fırtına türü’ <OT (CC) *kuyun* ‘kasırga’; krş. DLT *kaḍ* ‘insanı öldüren tipi’; krş. Moğ. *huy* [хуй] ‘kasırga, hortum, burgaç’ (CC II: 82a/13, VEWT, 297, ESTYa, VI: 116-117, Leksika, 43-44, DLT, 408, Lessing, 1157)

куюшкан/kuyuşkan ‘eyer kuskunu’ <DLT *kuḍuzgun~kuduzgun* ‘eyer kuskunu, eyer altından geçen eyer kayışı’; krş. CC *kuyışkan* ‘atın kuyruğu altından geçirilen kayış, kuskun’; krş. Moğ. *hudurg-a(n*) ‘at sağrısı, kuskun’ (DLT, 7, 226, CC I: 52a/19, VEWT, 297, EDPT, 606, ESTYa, VI: 183-184, Leksika, 553-554, ETDES, 337, Lessing, , 1155)

күйөө/küyöö ‘güveyi, koca’ <DLT *küḍegü~küdegü* ‘damat, güvey’ <ET *küdegü* ay.; krş. CC *küyegü~küyöv* ay. (ETY, 357, DLT, 353, CC I: 49a/12, CC II: 58b/6b, EDPT, 703, ESTYa, III: 43-46, ETDES, 207-208, TDAA, 412-418)

кый-/kıy- ‘kıymak; kesmek’ <DLT *kıy-* ‘kıymak, yanlamasına kesmek’ <ET (Uyg.) *kıdı-* ~ *kıdu-* ‘yok etmek, ortadan kaldırmak’ <ET *kıd-* ‘öldürmek’ (ETY, 468, EUES, 369, DLT, 456, EDPT, 595, VEWT, 261, ESTYa, VI: 199-202)

кыйык/kıyık ‘inatçı, dik başlı’: krş. DLT *kaḍıtgan er* ‘hiç kimseye boyun eğmeyen kişi; dik başlı hayvan’ (DLT, 224)

кыйыр/kıyır ‘sınır, uç’: krş. DLT *kıḍıg* ‘deniz, nehir, vadi gibi şeylerin kıyısı; bir şeyin kenarı’ <ET (Uyg.) *kıdıg* ‘kıyı, kenar, sınır’ (EUES, 369, DLT, 161, EDPT, 598)

майрам/mayram ‘bayram’ <DLT *baḍram~bayram* ‘halk arasında sevinç ve gülüşme’ (DLT, 211, VEWT, 54, EDPT, 308, TMEN II: 823, ESTYa II: 35-36, ETDES, 57)

муңай-/muŋay- ‘üzülmek’ <DLT *muŋaḍ-* ‘sıkılmak’ <ET *buŋad-* ay. <ET *buŋ* ‘sıkıntı’ (ETY, 293, DLT, 362, EDPT, 347, ESTYa VII: 89-93)

мыйык/mıyık ‘bıyık’ <DLT *bıḍık* ‘bıyık’ (DLT, 162, EDPT, 301, VEWT, 73, ESTYa II: 304, Leksika, 223, ETDES, 65)

ойгон-/oygon- ‘uyanmak’: krş. DLT *oḍgur-* ~ *oygur-* ‘uyandırmak’, ET (Uyg.) *odgur-* ay. (EUES, 501, DLT, 121)

сейрек/seyrek ‘seyrek, nadir’ <DLT *seḍrek* ‘seyrek’ <ET (Uyg.) *sedrek* ‘seyrek, ince’ (DLT, 165, EUES, 593, EDPT, 802, ETDES, 458)

сий-/siy- ‘işemek, siymek’ <DLT *siḍ- ~ sit-* ‘işemek’ <ET (Uyg.) *sid-* ‘işemek, siymek’ <AT **sīd-* ‘siymek’ (EUES, 612, DLT, 325, EDPT, 799, ESTYa, VII: 273-274, TDBUÜ, 183)

той-/toy- ‘doymak’ <DLT *toḍ- ~ toy-* ‘doymak’ <ET *to- ~ tod-* ay. (ETY, 462, DLT, 529, EDPT, 451, ESTYa, III: 251-252)

уй/uy ‘inek, sığır’ <DLT *uḍ~ud* ‘sığır’ <ET (Uyg.) *ud* ay. (EUTS, 262, DDM, 254, DLT, 21, 324, EDPT, 34, Leksika, 434-435)

уйку/uyku ‘uyku’ <**udık+u* <DLT *uḍı-* ‘uyumak’ <ET *u* ‘uyku’ <AT *ū* ay.; krş. ET (Uyg.) *udıḳ* ‘uyku’ (ETY, 317, EUTS, 262, DLT, 18, EDPT, 2, TDBUÜ, 179)

ую-/uyu- ‘koyulaşmak; uyuşmak; mayalanmak’ <ET (Uyg.) *udı-* ‘uyumak; koyulaşmak, pıhtılaşmak’; krş. DLT, *uḍıt-* ‘(yoğurt) mayalanmak’ (DLT, 93, EUES, 786)

уютку/uyutlu ‘yoğurt mayası’: krş. DLT *uḍıtma* ‘ıslak peynir’ (DLT, 74)

үйүгүшүү/üyügüşüü ‘köpekgillerle kedigillerin çiftleşmesi’ <DLT *üḍig~üdig* ‘aşk ve özlem heyecanı’; krş. DLT *yılkı üḍlendi* ‘dişi hayvanlar erkek istedi ve iştahları kabardı’, ET (Uyg.) *üdlen-* ‘çiftleşme isteği olmak; sevinçli olmak’ (DLT, 32, EUES, 819, EDPT, 50)

чаян/çayan ‘çayan’ <DLT *çaḍan* ‘akrep’ (DLT, 176, EDPT, 403, VEWT, 94, Leksika, 184-185)

чоюн/çoyun ‘bronz’ <DLT *çoḍın* ‘tunç’; krş. CC *çoyun* ‘bronz’ (DLT, 176, CC II: 65b/3c, VEWT, 113, EDPT, 403)

ыйык/ıyık ‘kutsal’ <DLT *ıḍuk* ‘mübarek’ <ET (Uyg.) *ıdok* ‘kutsal, mukaddes, karizmatik; imparatora ait, pek muhterem’ <ET (Orh.) *ıduk* ‘kutsal’ <ET *ıd-* ‘göndermek’ (ETY, 407, EUES, 286, DLT, 31, ESTYa I: 649-650, ETDES, 227-228, EDPT, 46)

2.1.2.2.2. Söz İçi ve Söz Sonunda -d-, -d Korunması

Eski Türkçe *d* sesinin korunması Tuvaca ve Halaççа’ya özgüdür. Ancak Kırgızcada da aşağıda görüldüğü üzere birkaç örnekte korunduğu tespit edilmiştir.

адак/adak ‘bir şeyin sonu’ <DLT *aḍak* ‘ayak’ <ET *adak* ay.; bk. **аяк/ayak** ‘ayak; son’

адыргы/adırgı ‘gergi, dokuma tezgâhında ipleri açan alet’ <ET *aḍır-* ‘ayırmak’; bk. **айыр-/ayır-** ‘ayırmak’

жудурук/cuduruk ‘yumruk’ <DLT *yuḍruk* ‘elin toplanması (yumruk)’ <ET (Uyg.) *yudruk* ‘yumruk’; Birçok araştırmacıya göre *yum-* fiilinden türemiştir. Ancak Türkçede *–m-* sesinin düşmeye meyilli olmaması ve bu örnekteki *–d-* sesinin Orta Türkçede de *-ḍ-* olması düşündürücüdür. (EUES, 917, VEWT, 209, DLT, 367, ESTYa, IV: 248-249, ETDES, 580)

жыды-/cıdı- ‘(saç, yün, tüy) dökülmek’ <DLT *yıḍı-* ‘kokmak’ <ET (Uyg.) *ıdı-* ; krş. TS, DS *yiyi-*, *iyi-*, *yiy-;* krş. **жыт/cıt** ‘koku’ (EDPT, 886, DLT, 384, EUTS, 85)

идиш/idiş ‘kap, kap kacak’ <DLT *iḍiş* <ET (Uyg.) *idiş* ay. Başka kökteşlerinin olmaması ve *–d-* > *–y-* kuralına da uymaması düşündürücüdür. (DDM, 123, EUES, 295, DLT, 29, 401, EDPT, 72, ESTYa I: 329)

кудук/kuduk ‘su kuyusu’ <DLT *kuḍug~kuyug* ‘kuyu’ <ET (Uyg.) *kudug* ay.; krş. Moğ. *huddug* [худаг]~*hudug* ‘kuyu’; Kırgızcadaki şekil tarihi dönemlerden beri donuklaşmış olduğu gibi, kimi araştırmacıların ileri sürdüğü üzere Moğolcadan geri ödünçlenmiş de olabilir. (EUES, 419, DLT, 161, EDPT, 598, VEWT, 296-297, ETDES, 339-340, Lessing, , 1155)

ыдык/ıdık ‘eziyet, baskı’: krş. ET (Uyg.) *ıy-* ‘basmak, ezmek’; Dolayısıyla bir **ıḍ-* fiilini tasarlamak mümkündür. (EUES, 315)

2.1.2.2.3. Söz İçinde -d- > -z- Değişmesi

Eski Türkçe söz içi ve söz sonu *d* sesinin *z* olarak değişmesi *azaḳ/taglıg* grubunda, yani Hakasçada gerçekleşmiştir (Tekin-Ölmez, 2018: 83). Ancak bu tür örneklere nadiren Kırgızcada da rastlanır. Muhtemelen başka bir Türk dilinden alınmıştır.

боздок/bozdok ‘bekar erkek, delikanlı’: Sarı Uygurcada *poz* ‘vücut’ olarak görülür (SİGTYa, 1984: 292). bk. **бойдок/boydok** ‘bekar erkek, delikanlı’

изги/izgi ‘asil, iyi’ <ET *eḍgü;* bk. **ийги/iygi** ‘iyi, güzel’

2.1.2.2.4. Söz Sonunda -d > -t Değişmesi

Bir örnekte *d* sesinin *t* sesine değiştiği görülür. Söz sonu pozisyonu ve komşusu olan *ı* sesinin özelliğinden ötürü *y* sesine değil, *t* sesine değiştiği düşünülebilir.

жыт/cıt ‘koku’ <DLT *yıḍ* ay. < ET (Uyg.) *yıd* ay.; krş. CC *yıyı* ‘pis koku’ (EUES, 896, DLT, 369, KB, 1808, CC II: 60b/12-13, EDPT, 883, VEWT, 199, ESTYa, I: 380-382)

2.1.2.2.5. Söz İçinde -d- > -y- > -g- Değişmesi

İki ünlü arasındaki *d* sesi önce *y* sesine, ardından *g* sesine değiştiği görülür. Akabindeyse *g* sesi yanıdaki ünlüyle birlikte ses öbeği olarak davranır. Aşağıdaki ilk iki örnek varyantlı olarak kullanılır. Diğeriyse sadece *g*’li rastlanır.

эге/ege ~ ээ/ee ‘iye, sahip’ <*eyi* <OT (ŞT) *ėge* ay. <DLT *iḍi* ‘Allahu Taala; sahip, efendi’ <ET *idi* ‘sahip’ <AT **ēdi* ‘sahip’; krş. ET (Uyg.) *ige* ‘eş; sahip, efendi’ (ETY, 403, DLT, 42, DDM, 123, EUES, 295, ŞT 65a-1, EDPT, 41, TDBUÜ, 180)

ээр/eer ~ эгер/eger ‘eyer’ <DLT *eḍer* ay. <ET *eder* ay. <AT **ēder* ay. (ETY, 336, DLT, 298, EDPT, 63, ESTYa I: 241-242, TDBUÜ, 180)

эгиз/egiz ‘yüksek’ <DLT *eḍiz* ‘yüksek, yüce’ <ET (Uyg.) *ediz* ‘sarp; olağan üstü, seçkin; yükseklik, heybet, yücelik’: Ayrıca Eski Uygur metinlerinde *y-* ön türemesiyle *yitiz* şekli de kaydedilmiştir (Gabain, 2007: 39). (DLT, 26, EDPT, 73, ESTYa I: 222)

2.1.2.2.6. Söz İçinde -d- (> -y-) Düşmesi
İki örnekte *–d- (> -y-)* sesinin düştüğü tespit edilmiştir.

жибер-/ciber- ‘göndermek’ <OT (ŞT) *yiber-* ay. <DLT *ıḍ-* ay. <ET *ı- ~ ıd- ~ yıd- ~ ıt-* ay. <AT **ī-, *īd-* ay.; bk. **ий-/iy-** ‘-ıp vermek (tezlik bildiren yardımcı fiil)’: Birleşik sözcük olan söz konusu fiil, *ciber-<yiber-<*yiyber- (<ıḍı ber-)* şeklinde geliştiği açıktır.

Aşağıdaki örnekte ise önce vurgusuz orta hece ünlüsü düşmüş (**uykla-*), ardından *–y-* sesi düşmüştür.

укта-/ukta- ‘uyumak’ *<*uykla- <*uyık+la-* <DLT *uḍıkla-* ‘uyuklamak’ <DLT *uḍık* ‘uyuklayan (adam) <DLT *uḍı-* ‘uyumak’ <ET *udı-* ay. <ET *u* ‘uyku’ <AT **ū* ay. (ETY, 462, 317, DLT, 461, 31, 488, TDBUÜ, 179)

2.1.2.3. Eski Türkçe ç Sesinin Kırgızcadaki Durumu

Söz başı *ç-* sesi Çağdaş Türk dillerinde genellikler korunur. Bunun yanı sıra Başkurt, Hakas ve Yakutçada *s-*; Kazak, Karakalpak, Nogay, Tuva ve Şorcada *ş-*; Çuvaşçada *ç-* yanında *ś-*, Karaçay-Balkarca (Malkar ağızı), Azerbaycanca (ağız) ve Tatarcada (Mişer, Baraba ağızları) *ts* seslerine değiştiği görülür (Щербак, 1970: 169, SİGTYa, 1984: 242-245, Serebrennikov-Gadjieva, 2011: 68, Johanson, 2021: 394-395).

Eski Türkçe söz başı *ç-* sesi Kırgızcada düzenli olarak korunur. Söz içinde genellikle korunmakla birlikte; az sayıdaki örnekte ötümlü karşıtı *c* sesine; nadiren *ş* sesine değişir. Söz sonunda ise daima korunur.

2.1.2.3.1. Söz Başında ç- Korunması
Söz başında *ç-* sesi düzenli olarak kendini muhafaza eder.

чал/çal ‘ihtiyar (adam)’ <OT (KB) *çal* ‘alaca, kır’ <AT **çāl* ‘kır, gri’; krş. DLT *çāl kōy* ‘alacalı (siyah beyaz) koyun’ (DLT, 412, KB, 1098, EDPT, 417, TDBUÜ, 172)

чебич/çebiç ‘bir yaşındaki keçi yavrusu’ <ET (Orh.) *çebiş* ‘keçi yavrusu’; krş. DLT *çepiş* ‘altı aylık keçi yavrusu’; krş. Güner, 2011. (ETY, 310, DLT, 158, VEWT, 105, EDPT, 399, ETDES, 105)

чочко/çoçko ‘domuz’ <DLT *çocuk* ‘her şeyin yavrusu, domuz yavrusu’ <ET *çocuk* ‘annesini emme sürecindeki domuz, yavru domuz’ <AT **çōçka~çōçuk* ‘domuz yavrusu’ (ETY, 311, DLT, 164, EDPT, 400, VEWT, 113, ETDES, 118-119, TDBUÜ, 177)

чыз-/çız- ‘çizmek’ <ET (Uyg.) *çız- ~ çiz-* ay. (EUES, 231, DDM, 100)

2.1.2.3.2. Söz İçinde -ç- Korunması
Söz içi –ç- sesi ünlüler arasında ve *l, n, r, m, ŋ, p* sesleri komşuluğunda korunur.

алча/alça ‘kiraz’ <OT *āl* ‘al rengi, turuncu renği, kırmızı’ <ET (Uyg.) *al* ay. <AT **āl* ‘al, kızıl’ (EUES, 26, KB, 6229, DLT, 39, VEWT, 14, TMEN I: 517, ESTYa I: 125-126, TDBUÜ, 171)

ачы-/açı- ‘ekşimek’ <DLT *açı-* ‘ekşimek; acımak’ <ET (Uyg.) *açı-* ekşi olmak, mayalanmak’ (EUES, 4, DLT, 458, EDPT, 20-21, VEWT, 4, ESTYa I: 89-93)

ачык/açık ‘açık, net’ <DLT *açuk* ‘açık, açılmış’ <ET (Uyg.) *aç-* ‘açmak’: bk. **ач-/aç-** ‘açmak’

балчык/balçık ‘balçık’ <DLT *balçık* ay. krş. CC *balçuk* ‘çamur, balçık’ (VEWT, 60, EDPT, 333, ESTYa VII: 109-112, Leksika, 375, ETDES, 44)

барча/barça ‘bütün, hepsi’ <DLT *barça* ay. <ET *barça* ‘tümüyle, bütünüyle, toptan tamamen’ <AT **bār* ‘var’: bk. **бар/bar** ‘var’

бурчак/burçak ‘ter taneleri’ <DLT *burçak* ‘ter taneleri’; krş. **буурчак/buurçak** ‘börülce’(DLT, 203, EUES, 200, ESTYa II: 276)

буурчак/buurçak ‘börülce’ <DLT *burçak* ay. <ET (Uyg.) *burçak* ‘fasulye, bezelye’; krş. CC *bırçak* ‘burçak’; krş. TT *burçak* ‘taneleri hayvan yemi olarak kullanılan yıllık bir yem bitkisi’; krş. **бурчак/burçak** ‘ter taneleri’(DLT, 203, EUES, 200, ESTYa II: 276)

бучкак/buçkak ‘bacağın dizden aşağı kısmı’ <DLT *buçgak* ‘devenin ayak derisi’ (DLT, 203, VEWT, 85, EDPT, 294, ESTYa II: 283)

бүрчөк/bürçök ‘köşe’: bk. **бурч/burç** ‘köşe’

бычак/bıçak ‘bıçak’ <DLT *biçek* ay. <ET (Uyg.) *biçek* ay. <ET (Uyg.) *biç- ~ bıç-* ‘kesmek, biçmek’ <AT **bī̄* ‘bıçak, bıçak yüzü’ (ETY, 455, EUES, 166, 169, DLT, 125, 166, EDPT, 292-293,VEWT, 73, ESTYa II: 158-161)

ичик/içik ‘kürklü gocuk’ <DLT *içük* ‘samur, sincap vb. hayvanlardan elde edilen kürk’ (DLT, 32, Leksika, 474-475, EDPT, 24)

ичке/içke ‘ince’ <DLT *yinçge* ‘herhangi bir şeyin incesi’ <ET *yinçge* ‘ince’ <AT **yīnçge* ay.: Yudahin sözlüğünde *niçke* şekli de geçmektedir. (ETY, 261, DLT, 503, ESTYa I: 364-365, EDPT, 945, TDBUÜ, 183, Юдахин II: 57)

ичкери/içkeri ‘içeri’ <ET (Uyg.) *içgerü ~içgeri- ~ içkerü* ‘içeri, saray’ <ET (Orh.) *iç* ‘iç; has, hassa, kağana bağlı, siyasal merkez; mide’ (EUES, 293, ETY, 314)

ичмек/içmek ‘eyerin altına konan yumuşak keçe’ <DLT *içmek* ‘kuzu dersinden kürk’ (DLT, 50, Leksika, 475, ESTYa I: 394)

камчы/kamçı ‘kamçı’ <DLT *kamçı* ay. <ET (Uyg.) *kamçı* ‘kamçı, kamçılama şeklindeki ceza’; krş. DLT *kam-* ‘acımasızca dövmek’ (EUES, 326, DLT, 181, EDPT, 626, VEWT, 229, ESTYa, V: 247-248)

канча/kança ‘kaç’ <DLT *kança* ‘nereye’ <AT **ka*; (DLT, 35)

канчык/kançık ‘kancık’ <DLT *kançık* ‘dişi köpek’; TT *kancık* (DLT, 207, VEWT, 230, EDPT, 634-635, ESTYa, V: 255, Leksika, 190, ETDES, 256)

качан/kaçan ‘ne zaman’ <DLT *kaçan* ay. <ET *kaçan* <AT **ka;* (ETY, 277, EUES, 317, DLT, 151, EDPT, 593, ESTYa, V: 340)

кече/keçe ‘giysi’ <DLT *keçe* ‘keçe’ (DLT, 442, EDPT, 694, ESTYa, V: 59-60, VEWT, 245-246, ETDES, 279)

кечик-/keçik- ‘gecikmek’ <DLT *kiç-* ‘gecikmek’: bk. **кечээ/keçe** ‘dün’ (DLT, 425)

кечир-/keçir- ‘affetmek’ <DLT *keçür-* ‘(günahı, suçu) affetmek’ <DLT *keç-* ‘geçmek’ <ET (Uyg.) *keç-* ay.; krş. **кеч-/keç-** ‘geçmek; vazgeçmek’(DLT, 253, EDPT, 698)

кечир/keçir ‘kürek kemiğinin alt ucuyla bitişik olan kıkırdak’ <DLT *keriş* atın kürek kemikleri arası’ (DLT, 159)

кечээ/keçee ‘dün’ <DLT *keçe~kiçe* ‘gece’ <ET *kiçe* ay. <AT **kēçe* ‘akşam’; krş. **кечик-/keçik-** ‘gecikmek’ (ETY, 304, DLT, 39, TDBUÜ, 182, ETDES, 184-185)

кичүү/kiçüü ‘küçük’ <DLT *kiçig* ‘her şeyin küçüğü’ <ET *kiçig* ‘küçük; (yaşça) küçük; ast, kıdemsiz, rütbesiz; az, pek az, hiç’ (ETY, 254, 260, DLT, 168, EDPT, 696, ESTYa, V: 75-77, KEWTS, , 241-242)

кочкор/koçkor ‘koç’ <DLT *koç ~ koçŋar* ay. <ET (Uyg.) *koçuŋar* ay.; TT *koç* (EUES, 388, DLT, 141, 261, EDPT, 592 Leksika, 432-433, VEWT, 274, ETDES, 309, ESTYa VI: 86-88)

көнчөк/könçök ‘kadın giysilerindeki toplu iğneye takılan metal’ <DLT *könçük~könçek* ‘yaka’; krş. ET (Uyg.) *köntegü* ‘gerdanlık’ (DLT, 209, EDPT, 728, ESTYa, V: 106, VEWT, 290, EUES, 404)

көчүк/köçük ‘kıç’ <DLT *köçük* ‘koyun kuyruğu veya insanın kıçı’ <**kötçük;* TT *köt* (DLT, 168, EDPT, 697)

кулач/kulaç ‘kulaç’ <DLT *kulaç* ay. <ET (Uyg.) *kulaç* ay. TT *kulaç* (EUES, 421, DLT, 154, VEWT, 298, EDPT, 618, ESTYa, VI: 128-130, KEWTS, , 236)

куткач/kutkaç ‘küçük bir kuş türü’; krş. DLT *kuşgaç* ‘serçe’ (DLT, 198, EDPT, 672)

куурчак/kuurçak ‘oyuncak bebek’ <DLT *koḍurçuk* ‘insan şeklinde yapılmış kukla, keçeden bebek’ (DLT, 220, EDPT, 606, VEWT, 220, ESTYa, VI: 161-163)

кучак/kuçak ‘kucak’ <DLT *kucak* ay. <ET (Uyg.) *kuçak* ‘kucaklama, sarılma’ <AT **kūçak* ‘kucak’ <AT **kūç-* ‘kucaklamak’; krş. TT *kucak;* bk. **куч-/kuç-** ‘kucaklamak’ (EUES, 418, DLT, 164, EDPT, 591, TDBUÜ, 179)

кылыч/kılıç ‘kılıç’ <DLT *kılıç* ay. <ET (Uyg.) *kılıç* ay. (EUES, 370, DLT, 5, EDPT, 618, VEWT, 263, ESTYa, VI: 213-215)

кычы/kıçı ‘sarı çiçekli, tohumundan yağ alınan bitki; ekin arasındaki sarı çiçekli zararlı bitki’ <DLT *kıçı* ‘hardal’ (DLT, 450, EDPT, 590, VEWT, 260, ESTYa, VI: 187-188)

мечин/meçin ‘maymun’ <DLT *bīçin* ay. <ET *beçin~biçin* ‘maymun, maymun yılı’ <AT **bīçin* ‘maymun’ (ETY, 305, DLT, 176, EDPT, 295-296, VEWT, 66, ESTYa II: 128-129, TDBUÜ, 183)

очок/oçok ‘ocak’ <DLT *oçak* ay. <ET *oçaḳ ~ oçuḳ* ay. <AT *(*hōçuk) *hōtçuk* ‘ateş’; krş. DLT *oçak* ‘ocak’ (ETY, 332, EUES, 501, DLT, 31, TDBUÜ, 178, ESTYa I: 425)

тамчы/tamçı ‘damla’ <DLT *tam-* ‘damlamak’; krş. DLT *tamçur-* ~ *tamçır-* ‘serpiştirmek, azar azar yağmak’ (DLT, 283, EDPT, 503-504)

тепчи-/tepçi- ‘teyellemek, iliklemek : krş. DLT *tewçi-* ‘teyellemek’ (DLT, 466, EDPT, 437)

тыңчы/tıŋçı ‘casus’ <ET (Uyg.) *tıŋçı* ‘taşıyıcı, dedikoducu’ <ET (Uyg.) *tıŋ* ‘dinleme, işitme; ses, çıngırtı’ (EUES, 715)

уча/uça ‘yılkılarda iki kalçayı birleştiren omurilik’[37] <DLT *uça* ‘sırt’ <ET (Uyg.) *uça* ‘sırt, arka’ <AT **ūça* ‘uca, kuyruk sokumu, kıç, arka’; krş. CC *uça* ‘’sırt, sağrı, yan, arka’ (DLT, 42, EUES, 782, TDBUÜ, 179, CC I: 57a/15)

учук/uçuk ‘uçuk’ <DLT *uçguk* ‘grip, soğuk algınlığı’ (DLT, 48)

[37]Kırgızlar dâhil Türk halklarındaki ‘uça’ geleneği için bk. Каратаев, 2019.

эмчек/emçek ‘meme’ <OT (CC) *ėmçek* ‘meme’ <**em-ig+çek* <DLT *emig* ‘meme’ <ET (Uyg.) *em-* ‘emmek’ (DLT, 34, 175, 88, EUES, 104, CC I: 48a/6, EDPT, 158, 155, Leksika, 273-274, ESTYa I: 277, 271-272)

эркеч/erkeç ‘üç yaşından büyük enenmiş teke’ <DLT *erkeç* ‘erkeç’ <ET (Uyg.) *erkeç* ‘erkek keçi, teke, erkeç’ (DLT, 46, EUES, 116, ETDES, 169, ESTYa I: 300)

эчки/eçki ‘keçi’ <DLT *eçkü* ay. <ET (Uyg.) *eçkü;* krş. CC *ėçki* ‘teke; keçi’ (EUES, 95, DLT, 46, CC I: 54b/3, EDPT, 24, ESTYa III: 34-36, ETDES, 279-280)

элчи/elçi ‘elçi’ <ET *elçi* ‘diplomatik elçi’ (ETY, 381, YETY, 14/1, EDPT, 129, ETDES, 161-162, DDM, 115)

энчи/ençi ‘hisse, pay’ <OT (CC) *ėnçi* ‘özel mülkiyet, mal’ <ET (Uyg.) *ėnçü* ‘mülk, devlet arazisi, yer; ikta, tımar’ (EUES, 258, DTS, 210, CC II: 82a/2, Leksika, 347-348, ESTYa I: 361-362)

капчык/kapçık ‘para kesesi; mide, karın’ <ET (Uyg.) *kapçuk* ‘küçük tulum, küçük kap, kese’ <ET (Uyg.) *kap* ‘tulum, kese, torba’ (EUES, 332, EDPT, 581, ESTYa, V: 267)

көпчүк/köpçük ‘eyerin üstüne sermek için minder’ <DLT *köpçük* ‘eyer yastığı’; krş. AA *köpen* ‘deve çulu’ (DLT, 209, EDPT, 688, VEWT, 291, ESTYa, V: 114-116, Leksika, 547-548, ETDES, 321)

2.1.2.3.3. Söz İçinde -ç- > -c- Değişmesi

İki ünlü arası pozisyonundaki *ç* sesinin *c* sesine değişmesi Tuvacada yaygın olarak görülür (Serebrennikov-Gadjieva, 2011: 68). Bunun dışında Türk dillerinde kendinden önce uzun ünlü bulunan *ç* sesinin art zamanlı ve eş zamanlı olarak ötümlüleştiği durumlar da mevcuttur. Örneğin TT *acık-* <<AT *āç.* Bu ses olayına Kırgızcada dağınık olarak birkaç örnekte rastlanır.

бажа/baca ‘bacanak’ <AT **bāça* ay.; krş. DEMT *baçanak*, TT *bacanak* (VEWT, 54, ESTYa II: 24-25, ETDES, 40, TDAA, 401- 402, TDBUÜ, 172, DEMT, 68)

бөжөк/böcök ‘tavşan yavrusu’ <AT **bōçek* ‘böcek’; krş. Türkm. *mōcek* ‘kurt’, TT *böcek*; krş. ET (Uyg.) *bözenekkiye* ‘tavşan yavrusu’ (EUES, 193, VEWT, 83, ESTYa II: 81-83, TDBUÜ, 184)

кебежи/kebeci ‘göbekli’ <AT **kēpe* ‘şişik, şişkin’ krş. ET (Uyg.) *keber-* ‘kabarmak, şişmek’, TT *geber-* ; *gebe*

Aşağıdaki örnekler muhtelif kaynaklarda uzun ünlülü tasarlanmasa da, bu bağlamda diğer Türk dillerindeki şekillerle birlikte tekrar değerlendirilmelidir.

эже/ece ‘abla’ <DLT *eçe* büyük kız kardeş’ <ET *eçe* ‘abla’; krş. DLT *eze* ‘abla’ (DLT, 42, 44, ETY, 349, TDAA, 224-225, ESTYa I: 231-235)

көжө/köcö ‘öğütülmüş darı, pirinç ve iri öğütülen buğdaydan kaynatılarak yapılan sulu yemek’ <ET (Uyg.) *köçe* ‘bir çorbanın adı’ (EUES, 399, DLT, 209, ESTYa V: 84-85, TETTL III: 238)

2.1.2.3.4. Söz İçinde -ç- > -ş- Değişmesi

Kazakça, Nogayca ve Karakalpakça için karakteristik olan *ç>ş* değişmesi (SİGTYa, 1984: 243, Serebrennikov-Gadjieva, 2011: 68) Kırgızcada sadece üç örnekte tespit edilmiştir. Aşağıdaki örneklerin ikisi daha tarihi dönemlerde *ş*’li şekillerinin de olması sebebiyle yukarıda adı anılan Türk dillerinden alıntı sayılmayabilir.

абышка/abışka ‘yaşlı adam’ <DLT *awıçga~awuçga* ay. <ET (Uyg.) *avıçga* ay.; (EUES, 83, DLT, 74, KB, 6491, EDPT, 6, ESTYa I: 60-62, EDAL 308-309)

тапшыр-/tapşır- ‘teslim etmek; takdim etmek’ <ET (Uyg.) *tapşur-* ‘teslim etmek, aktarmak, bırakmak, tahsis etmek, ayırmak’; krş. DLT *tapçur-* ‘kavuşturmak’: Tekin, *tapşur- <*tapış-ur-, tapçur-<*tapıç-ur-* olarak ayırmıştır (Tekin, II: 584). (EUES, 676, DLT, 283, EDPT, 447)

туташ/tutaş ‘bitişik’ <DLT *tutaşı~tutşı~tutçı* ‘bitişik ve komşu olan şey’; *tutaşı<*tutaç-ı* (Tekin 2013: II, 584-585). (DLT, 183, EDPT,,461, Tekin II: 584-585)

Tekin-Ölmez, Tuvacanın başlıca özelliklerini sıralarken sonses *ç* foneminin *ş*’ye değişmesinden söz eder ve verdiği örnekler arasında AT **bıç->bış-* ‘biçmek’ örneği de yer alır (2018: 80-81). Buna göre Kırgızca *bışaŋ* örneğini de burada değerlendirmek mümkündür. Belki Kırgızca için eski bir alıntı olabilir?

бышаң/bışaŋ ‘atın yanağına vurulan damga’:

Aşağıda bir *sandhi* örneğinde de *ç* sesinin *ş* olduğu görülür.

ыштан/ıştan ‘şalvar; pantalon’: krş. DLT *içtonlan-* ‘don giymek, elbise giymek’ <DLT *iç* ‘her şeyin içi’ + DLT, *ton* ‘elbise’; Eckmann, ‘Çağatay Türkçesinde *t*’den önceki *ç*, bazen *ş* olur’ ifadesiyle biri *ıştan* (<*iç ton* ‘elbise altına, içe giyilen’) olmak üzere dört örnek verir (Eckmann, 2017: 43).

2.1.2.3.5. Söz Sonunda -ç Korunması

Söz sonu *–ç* sesi düzenli olarak korunur.

борч/borç ‘borç’ <OT (CC) *borç* ay. <AT **borç* ay. (CC I: 10b/16, TDBUÜ, 177, ESTYa II: 196-197, Leksika, 338, ETDES, 71-72)

бурч/burç ‘köşe’: krş. DLT *buçgak* ‘köşe, uç; bucak’ <ET (Uyg.) *buçgak* ay. <AT **būçgak* (EUES, 195, DLT, 203, TDBUÜ, 179, ESTYa II: 274, VEWT, 89)

жыгач/cıgaç ‘ağaç; tahta’ <DLT *yıgaç~yıgāç* ‘agaç’ <ET *ı~ ıgaç* ‘ağaç; orman; kereste’ <AT ***ī* ‘ağaç topluluğu, orman’(ETY, 162, 309, DDM, 120, DLT, 352, VEWT, 7, EDPT, 79-80, KEWTS, , 54, ESTYa, I: 70-73, ETDES, 5-6)

Tekin, ‘Türk Dillerinde Önseste y- Türemesi’ başlıklı çalışmasında *yıgaç* örneğindeki *y*-sesini türeme saymakla birlikte Hlç. *hagaç* (<**hīgaç*) verisinden de yararlanarak Ana Türkçede **hīgaç* tasarlar (Makaleler I *Altayistik,* 2013: 262).

ич/iç ‘iç, karın’ <DLT *iç* ‘her şeyin içi’ <ET *iç* ‘iç; has, hassa, kağana bağlı, siyasal merkez; mide’; krş. IB, *oş* ‘iç, karın, bağırsaklar’ (ETY, 314, DLT, 142, EUES, 293, IB, 29, EDPT, 17, 25, ESTYa I: 388-391)

карлыгач/karlıgaç ‘kırlangıç’ <DLT *karlıgaç~kargılaç* ay. <ET (Uyg.) *karlıgaç*; krş. TT *kırlangıç* (EUES, 338, DLT, 229, EDPT, 657, VEWT, 238, ESTYa, V: 307-309, ETDES, 297, KEWTS, , 221)

кач-/kaç- ‘kaçmak’ <DLT *kaç-* ay. <ET *kaç-* ay. (ETY, 494, DLT, 415, EDPT, 589-590, VEWT, 217, ESTYa, VI: 340-342)

кеч/keç ‘akşam; geç’ <OT (CC *keç~kėç)* ‘uzun (süre); geç’ <ET (Uyg.) *keç* ay. <AT **kēç* ‘geç’ (EUES, 361, CC I: 33a/5, EDPT, 692, ESTYa, III: 50-52, TDBUÜ, 182)

кеч-/keç- ‘geçmek; vazgeçmek’ <DLT *keç-* ‘geçmek’ <ET *keç-* ‘geçmek (ırmak vb. su kütlesini) aşmak’; krş. **кечир-/keçir-** ‘affetmek’ (ETY, 457, EUES, 352, DLT, 397, EDPT, 693-694, ESTYa, III: 32-34)

конч/konç ‘konç’ <OT (CC) *konç* ‘baldır, bacak’ (CC I: 48b/16, CC II: 60a/30, ETDES, 313, ESTYa, VI: 56-57)

коркунуч/korkunuç ‘korku, korkunç’ <DLT *korkınç~korkunç* ‘korku, korkunç, korkutucu’ <*korkun-* <ET *kork-* ‘korkmak’ (ETY, 471, DLT, 347, 418, EDPT, 654)

көмөч/kömöç ‘köze gömülen veya kazanda pişirilen ekmek’ <DLT *kömeç* ‘küle gömülen yuvarlak ekmek’ <DLT *köm-* ‘(ekmeği pişirmek için) küle gömmek’; krş. CC *kėmeç* ‘mayasız hamurdan yapılmış ekmek’; krş. AA *gömbe*; (DLT, 5, 154, CC II: 65b/18b, VEWT, 289, EDPT, 722, ESTYa V: 100-101, Leksika, 470, ETDES, 203)

көч/köç ‘göç’ <DLT *köç* ‘göç; saat (an, zaman) süre’ <ET (Uyg.) *köç* ‘göç; ‘yük hayvanı; saat’ (EUES, 399, DLT, 141, EDPT, 693)

көч-/köç- ‘göçmek’ <DLT *köç-* ay. <ET *köç-* ay. (ETY, 512, DLT, 234, EDPT, 694, VEWT, 285-286, ESTYa, III: 88-91)

курч/kurç ‘çelik, polat; keskin; cesur’ <DLT *kurç* ‘sert, sağlam, güçlü’ <ET (Uyg.) *kurç* ‘katılık, sertlik’ (EUES, 424, DLT, 149, CC, II: 65b/5c, EDPT, 647, VEWT, 303, ESTYa, VI: 171-172)

куч-/kuç- ‘kucaklamak’ <DLT *kuç-* ay. <ET (Uyg.) *kuç-* ay. <AT **kūç-* ‘kucaklamak’; krş. **кучак/kuçak** ‘kucak’ (EUES, 418, DLT, 234, ESTYa, VI: 104-105, VEWT, 295-296, EDPT, 590, TDBUÜ, 179)

мурч/murç ‘baharat’ <DLT *murç* ‘biber’; krş. CC *burç* ‘biber’ (DLT, 149, CC I: 40b/24, VEWT, 345, ESTYa II: 274)

өкүнүч/ökünüç ‘pişmanlık’ <DLT *ökünç* ay. <ET *ökünç* ‘teessüf, yazıklanma; vah, heyhat, ne yazık’ <ET *ökün-* ‘pişman olmak’ (ETY, 471, 295, EUES, 529, DLT, 67, EDPT, 110, 111, ESTYa I: 523-524, TMEN II: 610)

өтүнүч/ötünüç ‘rica’ <ET *ötünç* ‘rica, arz’ <ET *ötün-* ‘ricada bulunmak’ (ETY, 514, 397, EUES, 544, DLT, 98, EDPT, 62)

өч/öç ‘kin, intikam’ <DLT *ōç* ‘kin’ <ET (Uyg.) *öç* ‘öç, intikam’ (DLT, 20, EUES, 521, ESTYa, I: 558-559, TMEN II: 575)

ууч/uuç ‘avuç’ <OT (CC) *ovuç* ay. <OT (KB) *awuç* ay. krş. DLT, *avut~aḍut* ‘avuç’, TT *avuç* (DLT, 24, 40, EUES, 84, 16, CC 48a/27)

уч-/uç- ‘uçmak’ <DLT *uç-* ay. <ET *uç-* ‘uçmak; (Türk kağanları ve kağanlık ailesi bireyleri için) ölmek, vefat etmek’ (ETY, 452, 467, DLT, 85)

үч/üç ‘üç’ <DLT *üç* ay. <ET *üç* ‘üç; üçüncü’ (ETY, 423, 434, DLT, 16)

2.1.2.4. Eski Türkçe s Sesinin Kırgızcadaki Durumu

Söz başı *s-* sesi Türk dillerinin büyük bir çoğunluğunda korunur. Bunun yanı sıra Başkurtçada *h-*, Çuvaşçada *s-* yanında *ş-* sesine[38] ve Türkmencede *θ-* sesine değişir, Yakutçada ise düşer (Щербак, 1970: 161, Serebrennikov-Gadjieva, 2011: 61-62, Johanson, 2021: 390-391).

Eski Türkçe söz başı *s-* sesi Kırgızcada genellikle korunmakla birlikte; kendisinden sonra *ç* sesinin geldiği durumlarda gerileyici benzeşmeyle *ç-* sesine değişir. Söz içi ve söz sonu pozisyonda da genellikle korunur. Az sayıdaki örnekte *ç* sesine değişir.

2.1.2.4.1. Söz Başı s- Korunması

Eski Türkçe söz başı *s-* sesi, Kırgızcada ağırlıklı olarak korunur.

сай/say ‘çay, dere, nehir yatağı’ <DLT *sāy* ‘taşlık yer’ <ET (Uyg.) *say* ‘ova; taşlık, bozkır’ <AT **sāy* ‘kara taşlı dere yatağı’; krş. TT *çay* ??? (DDM, 202, EUTS, 199, DLT, 413, EDPT, 858, TDBUÜ, 174)

[38]Şçerbak, Poppe’nin Çuvaşça *ı, i* sesleri önündeki *s*’lerin *ş*’ olmasıyla ilgili görüşüne karşı çıkar ve bunun bir ağız özelliği olabileceğini ifade eder. Ancak sonraki çalışmalarla Poppe’nin haklı olduğu anlaşılmıştır (krş. Ceylan, 1997: 35-38).

сайра-/sayra- ‘ötmek’ <DLT *sayra-* ‘ötmek’ (DLT, 477, EDPT, 859-860, VEWT, 395, ESTYa, VII: 165-166)

сал-/sal- ‘koymak’ <OT (KB) *sal-* ‘atmak, bırakmak’ <ET (Uyg.) *sal-* ‘salmak, koymak’ (EUTS, 196, EUES, 576, KB, 5876, 4111, EDPT, 824, VEWT, 397, ESTYa, VII: 185-189)

сан/san ‘sayı’ <DLT *sān* ay. <ET *san* ‘sayı, hesap’ <AT **sān* ay. <AT **sā-* ‘saymak’ (ETY, 261, EUTS, 195, DDM, 200, DLT, 456, EDPT, 831, TDBUÜ, 174)

сарымсак /sarımsak ‘sarımsak’ <DLT *sarmusak ~ samursak* ay. (DLT, 229, EDPT, 853 Leksika, 144, ETDES, 450)

сасы-/sası- ‘pis kokmak’ <DLT *sası-* ‘kokmak’ <ET (Uyg.) *sası-* ‘kötü kokmak’ <AT **sāsı-* ay. (EUES, 589, DLT, 462, EDPT, 855, TDBUÜ, 174, VEWT, 405, ESTYa, VII: 228)

семиз/semiz ‘semiz, şişman’ <DLT *semiz~semüz* ay. <ET *semiz* ay. (ETY, 262, DLT, 157, EDPT, 830, ESTYa, VII: 242-245)

сеп/sep ‘çeyiz’ <DLT *sep* ay. <ET (Uyg.) *sep* ay. (EUES, 598, DLT, 139, EDPT, 783, ESTYa, VII: 255-256)

сиз/siz ‘siz’ <DLT *siz* ay. <ET *siz* ay. (ETY, 282, DLT, 147 EDPT, 860)

сирке/sirke ‘bit yumurtası’ <DLT *sirke* ay. <ET (Uyg.) *sirke* ay. (EUTS, 206, DLT, 186, EDPT, 850, VEWT, 423, ESTYa, VII: 287-288, ETDES, 466)

сол/sol ‘sol’ <DLT *sōl* ay. <ET (Uyg.) *sol* ‘sol; doğu’ <AT **sōl* ‘sol’ (EUES, 619, DLT, 34, EDPT, 824, VEWT, 426, TDBUÜ, 178, ESTYa, VII: 320-324)

суз-/suz- ‘su vb. sıvı maddeleri kepçe ile almak’ <DLT *süz-* ‘süzmek’ <ET (Uyg.) *süs- ~ süz-* ‘süzmek, temizlemek’ (EUTS, 215, DLT, 235, EDPT, 861)

сүз-/süz- ‘toslamak; çarpmak’ <DLT *süs-* ‘süsmek’ <ET (Uyg.) *süs-* ‘itmek, sürüklemek, çarpmak’ (EUES, 638, DLT, 324, EDPT, 855, VEWT, 438)

сызгыр-/sızgır- ‘kaymağı veya çiğ yağı eriterek sızma yağ elde etmek’ <DLT *sızgur-* ‘(yağ vb. şeyleri) eritmek’ <ET (Uyg.) *sızgur-* ‘eritmek’ <ET (Uyg.) *sız-* ‘sızmak, erimek; güçsüz olmak; acı çekmek’ (DLT, 287, 426, EUES, 611)

2.1.2.4.2. Söz Başı s- > ç- Değişmesi

Eski Türkçe söz başı *s-* sesi Kırgızcada kendinden sonra *ç* sesinin geldiği durumlarda gerileyici benzeşmeyle *ç-* sesine değişir. Çağatay döneminde sadece bir sözcükte (*süçüg > çüçüg* ‘tatlı’) bu değişim gerçekleşmiştir (Eckmann, 2017: 42). Buna göre bu ses olayının çok yakın zamanda gerçekleştiğini tahmin etmek mümkündür.

чанач/çanaç ‘tulum’ <DLT *sanaç* ‘kırmızı dağarcık’ <ET (Uyg.) *sanaç* ‘deriden çanta, deri çanta’ (DDM, 200, EUES, 579, DLT, 154, EDPT, 835, ESTYa VII: 202-203)

чанч-/çanç- ‘sançmak’ <DLT *sanç-* ‘(düşmanı vb.) bozguna uğratmak; (bıçak vb.) batırmak, saplamak’ <ET *sanç-* ‘(ucu sivri bir nesneyi bir yere veya birine) batırmak, saplamak; kargıyla yaralamak veya öldürmek’ (ETY, 458, 506, DLT, 522)

чач/çaç ‘saç’ <DLT *saç* ay. <ET *saç* ay. (ETY, 316, DLT, 5, EDPT, 794, ETDES, 438)

чач-/çaç- ‘saçmak’ <DLT *saç-* ‘dağıtmak, saçmak, fırlatmak’ <ET (Uyg.) *saç-* ay. <AT **sāş-* ‘dağınık ve karışık olmak, şaşmak, sapmak’ (EUES, 571, DLT, 38, EDPT, 794, TDBUÜ, 174)

чачык/çaçık ‘saçaklı havlu; saçaklı mendil’: krş. DLT *saçu* ‘elbise, mendil vb. şeylerin saçağı’: bk. **чач/çaç** ‘saç’

чочу-/çoçu- ‘ürkmek, irkilmek, korkmak’ <AT **sōçi-* ‘ürkmek, sıçramak’; krş. CC *soçım* ‘sıçrama’; krş. Moğ. *çoçi-* [цочих] ‘korkuya kapılmak, ürkmek’: Bu örnek Türkçe olabileceği gibi, Moğolca da olabilir. ? (CC I: 27a/14, VEWT, 113, Lessing, 257, TDBUÜ, 178)

чучук/çucuk ‘bağırsak’: krş. DLT *sugut* ‘pirinç, et ve baharatla doldurulmuş bağırsak; bumbar’ (DLT, 153, Leksika, 686)

чыйырчык/çıyırçık ‘sığırcık kuşu’ <DLT *sıgırçık~sıgırçuk* ‘sığırcık kuşu’; krş. TT *sığırcık* (KB, 4198, DLT, 220, EDPT, 816, ESTYa VII: 415-418)

чыч-/çıç- ‘sıçmak’ <DLT *sıç-* ‘sıçmak’; krş. ET (Uyg.) *sıçık* ‘arka, kıç, göt’ (DLT, 234, EUES, 605, EDPT, 795, VEWT, 414, Leksika, 167-168)

чычкан/çıçkan ‘fare’ <DLT *sıçgan* ‘sıçan, fare’ <ET (Uyg.) *sıçgan* ‘sıçan, fare; dönemsel bir günün adı; dönemsel bir yılın adı’: bk. **чыч-/çıç-** ‘sıçmak’

2.1.2.4.3. Söz İçi ve Söz Sonunda –s-, –s Korunması
Eski Türkçe söz içi *–s-* ve söz sonu *–s* sesi Kırgızcada ağırlıklı olarak korunur.

акса-/aksa- ‘topallamak’ <DLT *axsa-* ‘aksamak’; krş. ET (Uyg.) *aksak,* DLT, *aksak~axsak,* CC *agsaḫ* (EUES, 26, KB, 3228, DLT, 58, 123, CC I: 50a/8, VEWT, 9, ESTYa I: 76)

арс/ars ‘as, kakım’ <DLT *āz~ās* ay. <ET *as;* <AT **āz~ ās* ‘as, kakım’ (SİGTYa, 1984: 87-88, ETY, 311, DLT, 38, EDPT, 240, TMEN II: 477, VEWT, 28, ETDES, 25-26)

арстан/arstan ‘aslan’ <DLT *arslan* ay. <ET *arslan* ay. (ETY, 311, DLT, 35, EDPT, 238, VEWT, 27, TMEN II: 453, ESTYa I: 177-179, Leksika, 158, ETDES, 26-29)

ac-/as- ‘asmak’ <DLT *as-* ay. <ET (Uyg.) *as-* ay. (EUES, 71, DLT, 89, EDPT, 240, VEWT, 28, ESTYa I: 192-193)

асты/astı ‘alt, aşağı kısım’ <OT (KB) *ast* ‘alt, aşağı’; krş. DLT *asra* ‘aşağı, alt, aşağıda, altta’ <ET *asra* ay. (ETY, 329, EUES, 74, DLT, 63, KB, 18, EDPT, 242, ESTYa I: 195-196)

асый/asıy ‘büyüKB, aş hayvanların yaşını hesaplama yöntemi (beş yaşında *bir asıy* olur)’: krş. ET (Uyg.) *asıg* ‘istifade, fayda; faiz, getiri; kurtuluş’ (EUES, 72)

бас-/bas- ‘basmak’ <DLT *bas-* ay. <ET *bas-* ay. (ETY, 454, DLT, 236, EDPT, 370-371, VEWT, 64, ESTYa II: 74-78)

барс/bars ‘kaplan’ <DLT *bars* ‘pars’ <ET *bars* ‘kaplan, kaplan yılı’ (ETY, 205, DLT, 149, EDPT, 368, VEWT, 63-64, ESTYa II: 68-70, Leksika, 157, 641)

барсылдак/barsıldak ‘vücutta oluşan kabarcık’ <DLT *bars* ‘vücutta bit ve pire ısırmasından veya çıbandan meydana gelen şişlik’ (DLT, 150)

баса/basa ‘bir şeyi birdenbire hatırlayınca *ha* şeklinde söze başlama edatı’ <DLT *basa* ‘sonra’ <ET (Uyg.) *basa* ay. (EUES, 145, KB, 1093, DLT, 444, EDPT, 371-372)

буурсун/buursun ‘saban, saban demiri’ <DLT *bukursı* ‘saban’ <ET (Uyg.) *bukursı* ay. (IB, 25, DLT, 452, EDPT, 319)

жолборс/colbors ‘kaplan’ <OT (CC) *yolabars* ‘kaplan’ <ET *yol* ‘yol + ET *bars* ‘pars’ (ETY, 205, 404, DDM, 70, VEWT, 206, CC II: 60b/33, ESTYa IV: 219)

карсак/karsak ‘yırtıcı hayvanların genel adı; kuyruğu ve kulağının ucu kara olan bozkır tilkisi’ <DLT *karsak* ‘karsak’ <ET (Uyg.) *karsak* ay. (EUES, 339, DLT, 206, VEWT, 238-239, EDPT, 663, ESTYa, V: 313-314, ETDES, 266)

ис/is ‘is’ <DLT *ış* ‘kandilin isi ve duvar vb. üzerindeki kurum’ <AT **īs* ‘is, koku, duman’ (DLT, 17, EUES, 291, EDPT, 254, ESTYa I: 379-380, ETDES, 236-237, TDBUÜ, 176)

искек/iskek ‘cımbız’ <DLT *iske-* ‘(yün, ot vb.) yolmak’ (DLT, 126, ESTYa I: 382-383, EDPT, 246)

кес-/kes- ‘kesmek’ <DLT *kes-* ay. <ET (Uyg.) *kes-* ay. (EUES, 359, DLT, 236, EDPT, 748, VEWT, 257, ESTYa, V: 55-57)

кесек/kesek ‘kesek’ <DLT *kesek* ‘bir şeyin parçası’ <ET (Uyg.) *kesek* ay: bk. **кес-/kes-** ‘kesmek’ (EUES, 359, DLT, 169, EDPT, 749)

кескек/keskek ‘bir tür sıçan’: krş. DLT *keslinçü* ‘başı küçük, kuyruğu uzun büyük keler’

кескелдирик/keskeldirik ‘kertenkele’: krş. CC *kesertke~kesetki* ‘çekirge’(CC II: 57b/10b, 60b/16, ESTYa, V: 30-31).

Doerfer, Türk dillerinde ‘kertenkele’ anlamında on yedi değişik sözcük olduğunu ve bunlarda ortak olan tek şeyin *ke-* ilk hecesi olduğunu dile getirir (Doerfer, 1974: 372).

кески/keski ‘haydut’ <DLT *kesgü* ‘kesmek için kulanılan (nesne)’ <ET (Uyg.) *kes-* ‘kesmek’ (DLT, 6, EUES, 359, EDPT, 750, ESTYa, V: 57)

көсөө/kösöö ‘köse’ <AT **kȫse* ay. (TDBUÜ, 184, ETDES, 324, KEWTS, 233)

кумурска/kumurska ‘karınca’ <OT (ŞT) *kumurska* ay. <ET (Uyg.) *kumursga* ay. (EUES, 423, ŞT, 65a-4, VEWT, 300, EDPT, 628, ESTYa, V: 139-140)

курсак/kursak ‘karın, mide’ <DLT *kurugsak* ay. <ET (Uyg.) *kurugs(a)k* ay. (EUES, 427, DLT, 7, EDPT, 657, VEWT, 303, ESTYa, VI: 164-166, Leksika, 277)

кус-kus- ‘kusmak’ <DLT *kus-* ay. <ET *kus-* ay. (EUES, 427, DLT, 236, VEWT, 304, EDPT, 666, ESTYa, VI: 175-176)

кыс-/kıs- ‘sıkmak’ <DLT *kıs-* ‘kısmak, kıstırmak’ <ET (Uyg.) *kıs-* ay. krş. **кычкач/kıçkaç** ‘maşa; kıskaç’ (EUTS, 176, DLT, 236, EDPT, 665-666, VEWT, 267, ESTYa, VI: 247-249)

кыска/kıska ‘kısa’ <DLT *kısga* ay. <ET *kısga* ay. (ETY, 257, EUES, 374, DLT, 236, ESTYa, VI: 248)

кыста-/kısta- ‘zorlamak; sıkıştırmak’ <OT (CC) *kısta-* ‘sıkıştırmak, ısrar etmek, üstelemek, zorlamak’ (CC II: 58a/2b)

осмок/osmok ‘tahmin’ <DLT *os-* ‘zannetmek’; krş. AA *os- I* ‘karşılaştırmak, sanmak’ (DLT, 86, EDPT, 241)

осол/osol ‘kaba; ayıp’ <DLT *osal* ‘gafil kimse’ <ET (Uyg.) *osal* ‘ihmalci, dikkatsiz, tasasız, kaygısız’; krş. Moğ. *osul* [осол] ‘ihmal veya dikkatsizlikten ortaya çıkan talihsizlik, aksilik’ (EUES, 516, DLT, 61, ESTYa I: 479-481, Lessing, 759, EDPT, 247, TMEN II: 599)

оосур-/oosur- ‘osurmak’ <DLT *osur-* ay. <AT **hōs-* ‘yellenmek’, **hōsur-;* Hlç. *hosar-*; krş. CC *ossur-* ‘yellenmek, osurmak’ (DLT, 91, CC II: 57b/39b, EDPT, 251, TDBUÜ, 177)

терс/ters ‘ters’ <DLT *ters* ‘zor olan şey’ <ET (Uyg.) *ters* ‘ters’ (EUTS, 235, DLT, 150, VEWT, 476, EDPT, 553)

тирсек/tirsek ‘arpacık, itdirseği’ <DLT *tirsgek* ‘gözkapağında çıkan sivilce’ (DLT, 523, EDPT, 553, Leksika, 247-249)

тирсек/tirsek ‘ayak bileğinden başlayan kalın sinir’ <DLT *tirsgek* ‘dirsek’; krş. TT *dirsek* (DLT, 523)

толорсук/tolorsuk ‘dizin arkasında baldırla butun birleştiği sinir yığını’ <DLT *tolarsuk* ‘topuk, hayvan topuğu’ (DLT, 220, EDPT, 501)

түс/tüs ‘renk’ <OT (KB) *tüs* ‘renk, güzel, koku, rayiha’; krş. DLT *tūī* ‘renk’ (DLT, 437, KB, 829, 5697, VEWT, 507)

үстөк/üstök ‘üstüne eklenen; faiz’ <DLT *üstek* ‘bir şeyin üstüne artırılan fazlalık’ <ET (Uyg.) *üste-* ‘eklemek, çoğoltmak, büyütmek’ (DLT, 59, EUES, 829)

ысы-/ısı- ‘ısınmak’ <DLT *isi-* ‘ısınmak, kızmak’ <ET *isi-* ay. (ETY, 234, DLT, 458)

ысырык/ısırık ‘tütsü için kullanılan üzerlik bitkisi; çeşitli hastalıklara kullanılan şifalı ot’ <DLT *ıs(ı)rık* ‘nazara ve cin çarpmasına uğramış çocukları tedavi ederken kullanılan bir kelime’ (DLT, 48-49, EDPT, 250)

эс/es ‘akıl, us; bellek, hafıza’ <OT (CC) *ės* ‘akıl, hafıza, zihin’ <AT **ēs* ‘bellek, hafıza, hatır’ (CC II: 58b/18, ESTYa I: 306, TDBUÜ, 181)

эсен/esen ‘sağ, esen’ <DLT *esen* ‘her şeyin selamette olanı’ <ET (Uyg.) *esen* ‘esen, sağ salim’; krş. Moğ. *esen* [эсэн] ‘sağlıklı, sağlığı iyi’ (IB, 53, EUES, 122, DLT, 29, EDPT, 248, ESTYa I: 308-309, Lessing, 420)

эсил/esil ‘acıma sözü, yazıklanma; ölen insan ardından söylenen söz; kutsal’: krş. ET *esini ~ esiz~esis* ‘vah, heyhat, ne yazık’, DLT, *essiz* ‘hayıflanma bildiren bir kelime’ (ETY, 295, 293, DLT, 73, EDPT, 253, ECE I: 62-64)

эсир-/esir- ‘böbürlenmek, üstünlük taslamak’: krş. ET (Uyg.) *esür-* ‘sarhoş olmak, mest olmak, esrimek, hayran kalmak’, DLT, *esürt-* ‘sarhoş etmek’ (EUES, 125, DLT, 524, EDPT, 251, ESTYa I: 309-310)

эсирик/esirik ‘böbürlenen kibirli kimse’ <DLT *esrük* ‘sarhoş’ <ET (Uyg.) *esrük* ay.: bk. **эсир-/esir-** ‘böbürlenmek, üstünlük taslamak’

эски/eski ‘eski’ <DLT *eski* ‘eski ve yıpranmış şey’ <ET (Uyg.) *eski* ‘eski’ (DDM, 112, EUES, 123, DLT, 65, EDPT, 246, ESTYa I: 306-308)

эсте-/este- ~ **эсине-/esine-** ‘esnemek’ <DLT *esne-* ay. <ET (Uyg.) *esne-* ‘esmek; esnemek’ (EUES, 124, DLT, 127, EDPT, 249, ESTYa, I: 310-311)

2.1.2.4.4. Söz İçi ve Söz Sonunda -s-, -s > -z-, -z Değişmesi

Türk dillerinden Altayca, Hakasça, Şorca ve Çuvaşçada ünlüler arasında bulunan *s* sesinin *z* sesine değiştiği görülür (Johanson, 2021: 391).

Eski Türkçe *s* sesi Kırgızcada bir örnekte söz sonunda, üç örnekte ise söz içinde *z* sesine değişmiştir.

аяз/ayaz ‘ayaz, çiğ’ <DLT *ayas* ‘açık gökyüzü’ (DLT, 61, EDPT, 276, VEWT, 11, TMEN II: 628, ESTYa I: 102-103, Leksika, 15, ETDES, 33-34)

жазда-/cazda- ‘yaslamak’ <DLT *yasta-* ‘yaslanmak; (birinin arkasına) yastık koymak’ <ET (Uyg.) *yasta-* ‘yaslanmak’; TT *yasla-* (EUES, 874, DLT, 474, 367, EDPT, 974, VEWT, 191)

жаздык/cazdık ‘yastık’ <DLT *yastuk* ‘yastık’ <ET (Uyg.) *yastok* ‘yastık’ <ET (Uyg.) *yasta-* bk. **жазда-/cazda-** ‘yaslamak’

ызырын-/ızırın- ‘birine öfkelenmek’ <ET (Uyg.) *ısırın-* ‘öfkelenmek, sinirlenmek, sinirden dudağını ısırmak’ krş. DLT *ısrım kişi* ‘sıkıntılı ve kaşları çatık olan adam’

сүз-/süz- ‘toslamak; çarpmak’ <DLT *süs-* ‘süsmek’ <ET (Uyg.) *süs-* ‘itmek, sürüklemek, çarpmak’ (EUES, 638, DLT, 324, EDPT, 855, VEWT, 438)

2.1.2.4.5. Söz İçinde –s- > -ç- Değişmesi

Eski Türkçe *–s-* sesi Kırgızcada bir örnekte gerileyici benzeşmeyle *–ç-* sesine değişmiştir.

кычкач/kıçkaç ‘maşa; kıskaç’ <DLT *kısgaç* ay. <ET (Uyg.) *kısgaç~kıskaç~kızgaç* ‘kıskaç, kerpeten’ <ET (Uyg.) *kıs-* ‘sıkarak içine sokmak, basmak, sıkmak’: bk. **кыс-/kıs-** ‘sıkmak’ (EUTS, 176, 177, DLT, 198, ESTYa, VI: 249)

2.1.2.5. Eski Türkçe z Sesinin Kırgızcadaki Durumu

Eski Türkçe söz içi *–z-* ve söz sonu *-z* sesi Kırgızcada düzenli olarak korunur. Sınırlı örnekte *s* sesine değiştiği tespit edilmiştir.

2.1.2.5.1. Söz İçi ve Söz Sonunda -z-, -z Korunması

Eski Türkçe söz içi *–z-* ve söz sonu *–z* sesi genellikle korunur.

аз/az ‘az’ <DLT *āz~az* ay. <ET *az* ay. <AT **hāz* ay.*;* Hlç. *hāz* (ETY, 233, DLT, 35, EDPT, 277, VEWT, 32, ESTYa I: 93-94, TDBUÜ, 173)

аз-/az- ‘yolunu şaşırmak’ <DLT *az-* ‘(yol için) şaşırmak, kaybetmek’ <ET *az-* ‘ayrılmak; bağlı olunan siyasal oluşumun önderinden ayrılmak, başsız kalmak; ölmek, vefat etmek’ (ETY, 445, EUES, 92, DLT, 89, EDPT, 279, 283, VEWT, 33, ESTYa I: 94-95)

азгыр-/azgır- ‘baştan çıkarmak, yanlış yola sevk etmek’ <ET (Uyg.) *azgur-* ‘baştan çıkarmak, kandırmak, dikkatini dağıtmak, ayartmak’ <ET *az-* ‘ayrılmak; bağlı olunan siyasal oluşumun önderinden ayrılmak, başsız kalmak; ölmek, vefat etmek’; bk. **аз-/az-** ‘yolunu şaşırmak’

азоо/azoo ‘azgın hayvan’ <AT **hāz-* ‘azmak’; Hlç. *hāᵃz-;* krş. ET. *azman* ‘iğdiş at’; bk. **аз-/az-** ‘yolunu şaşırmak’ (TDBUÜ, 173, ETY, 262)

азуу/azuu ‘azı dişi’ <DLT *azıg* ‘hayvanların azı dişi’; krş. ET *azıglıg* ‘azı dişli’ (ETY, 262, DLT, 30, EDPT, 283, TMEN II: 474, ESTYa I: 96-98, Leksika, 229, ETDES, 37, Lessing, , 76)

азык/azık ‘yiyecek, azık’ <DLT *azuk* ay. <ET *azuk* ay. <AT **āzuk* ay. (ETY, 332, DLT, 164, TDBUÜ, 172, EDPT, 283, VEWT, 33, TMEN II: 475, ESTYa I: 98)

аңыз/aŋız ‘anız’ <DLT *aŋız* ‘anız, buğday vb. ekinlerin hasattan sonra geride kalan sapları’ <ET (Uyg.) *aŋız* ‘hasattan sonra tarlada kalan köklü sap, ekin anızı, saman; ekin biçildikten sonra sürülmemeiş tarla; nadasa bırakılmış’ (EUES, 54, DLT, 45, EDPT, 191-192, VEWT, 21, ETDES, 18)

балдыз/baldız ‘baldız’ <DLT *baldız* ‘kadının (eşin) küçük kız kardeşi, baldız’ <ET (Uyg.) *baltız* ‘genç kız kardeş; baldız’ <AT **bāltız* ‘baldız, zevcenin küçük kız kardeşi’ (EUES, 141, DLT, 200, VEWT, 60, EDPT, 334, ESTYa II: 53-54, Leksika, 312, TDAA, 386-390, ETDES, 45-46)

бедиз/bediz ‘bediz’ < DLT, *beḍiz* ay. <ET *bediz* ‘süs, bezeme, motif, oyma, resim, heykel’ (ETY, 341, DLT, 222, VEWT, 67, 72-73, EDPT, 310, 390, ESTYa II: 105-106)

без/bez ‘beze, gudde’ <DLT *bīz* ‘deri ile et arasında bulunan beze’ <ET (Uyg.) *bez* ‘ülser, apse, şişkinlik, kabarcık’ <AT **bēz* ‘bez, gudde’ (EUES, 160, DLT, 398,VEWT, 72, ESTYa VII: 64-66, TDBUÜ, 180)

без-/bez- ‘kaçmak, uzaklaşmak; bezmek’ <DLT *bez-* ‘titremek, sallanmak; korkmak’ <ET (Uyg.) *bez-* ay. (EUES, 160, DLT, 166, EDPT, 389, ESTYa II: 103-104)

безгек/bezgek ‘sıtma’ <DLT *bezgek* ‘sıtma’ <ET (Uyg.) *bezgek* ay. (EUES, 160, DLT, 328, EDPT, 391, ESTYa II: 104-105)

биз/biz ‘biz’ <DLT *biz* ay. <ET *biz* ay. (ETY, 280, DLT, 142, EDPT, 388, ESTYa II: 129-130)

билездик/bilezdik ‘bilezik’ <DLT *bilezük* ‘bilezik’; krş. ET (Uyg.) *bilzök-lüg* ‘bilezikli’ (EUES, 176, DLT, 226, EDPT, 345, VEWT, 76, ESTYa, II: 143-145)

богуз/boguz ‘değirmen taşının ortasındaki delik’ <DLT *boguz* ‘gırtlak, boğaz’ <ET (Uyg.) *boguz* ‘gırtlak, boğaz; yiyecek, gıda, besin, geçim kaynağı; dar geçit’ <ET *bog-* ‘boğmak’; krş. AA *boğaz* ‘değirmen taşının ortasındaki delik’ (EUES, 186, DLT, 156, EDPT, 322, VEWT, 78, ESTYa II: 167-169, Leksika, 230, ETDES, 69-70)

боз/boz ‘boz, gri’ <DLT *boz* ‘boz’ <ET *boz* ay. (ETY, 265, DLT, 445, EDPT, 388-389, VEWT, 82, ESTYa II: 171-173, ETDES, 74)

боздо-/bozdo- ‘bozlamak’ <DLT *bozla*- ‘(deve) bağırmak, böğürmek’ <ET (Uyg.) *bozla*- ay. (EUES, 191, DLT, 471, EDPT, 392, ESTYa II: 175-176)

бозор-/bozor- ‘rengi solmak’ <ET (Uyg.) *bozar*- ‘grileşmek’; bk. **боз/boz** ‘boz, gri’

бөз/böz ‘bez’ <DLT *böz* ‘bez, keten bezi, kumaş’ <ET (Uyg.) *böz* ay. (EUES, 193, DLT, 23, ETDES, 62-63)

буз-/buz- ‘bozmak’ <DLT *boz*- ‘yıkmak, harap etmek, kırmak’ <ET *boz*- ‘bozmak; tahrip etmek, yıkmak, dağıtmak; (savaşta) bozguna uğramak’ (ETY, 455, DLT, 235, EDPT, 389, VEWT, 91)

жаз-/caz- ‘hata yapmak, yanılmak’ <*DLT yaz*- ‘(sözü) yanlış söylemek, yanılmak’ <ET *yaz*- ‘yanılmak, aldanmak’ <AT **yāz*- ‘sapmak, yoldan çıkmak, yanılmak’ (ETY, 475, 256, DLT, 376, 227, EDPT, 983, 985, VEWT, 193, ESTYa IV: 72-73, TDBUÜ, 175)

жаз/caz ‘ilKB, ahar’ <DLT *yāz* ‘yaz, ilKB, ahar’ <ET *yaz* ‘ilKB, ahar’ <AT **yāz* ‘ilKB, ahar’ (ETY, 302, DDM, 279, DLT, 354, 413, EDPT, 982, TDBUÜ, 175, Leksika, 73-74, VEWT, 193, ESTYa IV: 71, ETDES, 564-566)

жаз-/caz- ‘yazı yazmak’ <DLT *yaz*- ay. <ET (Uyg.) *yaz*- ay. (EUTS, 292, DLT, 376, VEWT, 193, ESTYa IV: 70-71, Şirin, 2004)

жазы/cazı ‘yayvan, geniş’ <ET *yazı* ‘ova, step’ <ET *yaz*- ‘yaymak’ (ETY, 320, EDPT, 984, ETDES, 566, VEWT, 194, ETDES, 566, ESTYa IV: 73)

жазык/cazık ‘suç; günah’ <DLT *yāzuk~yazuk* ‘suç, günah’ <AT **yāzuk* ay. <AT **yāz*-; krş. ET *yazuk-lıg* ‘suçlu, kabahatlı’: bk. **жаз-/caz**- ‘hata yapmak, yanılmak’

жалбыз/calbız ‘yarpuz’: krş. DLT *yarpuz* ‘bir bitki türü’ (DLT, 365, EDPT, 957, VEWT, 183, ETDES, 560)

жалгыз/calgız ‘yalnız, tek’ <DLT *yalŋus* ‘yalnız’ <ET *yalŋus* ‘yalnız, tek başına; tek, biricik’ (ETY, 347, EUES, 858, DDM, 272, DLT, 145, EDPT, 930, ESTYa IV: 95)

жез/cez ‘bakır’ <OT (CC) *yėz* ‘pirinç madeni; ‘pirinç levha’ <ET (Uyg.) *yez~yiz* ‘pirinç, bakıra çinko katılarak elde edilen sarı renkli bir alaşım’; krş. Moğ. *ces* [жэс] ‘bakır’ (EUES, 896, 907, CC I: 42b/14, 46a/20, VEWT, 199, ESTYa, IV: 168-69, Leksika, 404-405, Lessing, , 1231)

жезде/cezde ‘enişte’ <DLT *yezne* ‘enişte’; krş. CC *yizne~yėzne* ‘ablanın kocası, enişte’ (DLT, 363, CC II, 58a/7b, CC I, 49a/17, ESTYa, IV: 169-170, VEWT, 199, Leksika, 298)

жүз/cüz ‘yüz, çehre’ <DLT *yūz~yüz* ay. <ET *yüz* ay. <AT **yūz* ‘yüz, çehre, yüzey’ (ETY, 316, DLT, 22, 116, EDPT, 982, VEWT, 213-214, Leksika, 206-207, ESTYa, IV: 259-260, TDBUÜ, 186)

жүз/cüz ‘yüz, sayı adı’ <DLT *yūz* ‘yüz (sayı adı)’ <ET *yüz* ay. <AT **yūz* ay. (ETY, 316, 359, DDM, 291, DLT, 38, EDPT, 982, TDBUÜ, 186, VEWT, 213, ESTYa, IV: 260, KEWTS, , 367)

жүздүк/cüzdük ‘yüzük’ <DLT *yüzük* <ET (Uyg.) *üzük~yüzük* ‘yüzük’(EUES, 834, 928, DLT, 355, EDPT, 986, ETDES, 584, ESTYa, IV: 261-262, KEWTS, 368)

жүзүм/cüzüm ‘üzüm’ <DLT *üzüm* ay. <ET (Uyg.) *üzüm ~ üsüm* ay. <ET (Uyg.) *üz-* ‘koparmak’ (EUTS, 276, 274, DLT, 35, EDPT, 288, VEWT, 214, ESTYa, I: 625, ETDES, 546)

жылдыз/cıldız ‘yıldız’ <DLT *yultuz~yuldız~yulduz* ‘yıldız’ <ET (Uyg.) *yultuz* ‘yıldız, burç, Ay’ın Dünya’nın çevresinde dolaşırken geçtiği istasyon, gezegen’ (DDM, 290, EUES, 919, DLT, 365, 327, EDPT, 922-923, ESTYa IV: 279-280)

из/iz ‘iz’ <OT (KB) *iz* ‘iz, nişan’ <ET (Uyg.) *iz* ‘iz, ayak izi; işaret; yol’ <AT **īz* ‘iz’; krş. DTS, *iz-* ‘takip etmek’(EUES, 316, KB, 2245, DTS, 205, EDPT, 277, TDBUÜ, 183)

изде-/izde- ‘aramak’ <OT (CC) *izde- ~ isde-* ay. <AT **īz* ‘iz’; krş. TT *is-te-* : bk. **из/iz** ‘iz’

каз/kaz ‘kaz’ <DLT *kāz* ay. <ET *kaz* ay. <AT **kāz* ay. (DLT, 51, EDPT, 679, VEWT, 243, TDBUÜ, 173, ESTYa, V:184-185, ETDES, 277, KEWTS, , 213)

каз-/kaz- ‘kazmak’ <DLT *kaz-* ‘kazmak; eşelemek’ <ET (Uyg.) *kaz-* ay. (EUES, 351, DLT, 235, ETY, 540, EDPT, 680, VEWT, 243, ESTYa, V: 185-186)

казан/kazan ‘kazan, tencere’ <DLT *kazgan* ‘çöküntü, çatlak ve yarıklar bulunan arazi, çukur’ <AT **kāzgan* ay.; krş. CC *kazan* ‘kazan’ (DLT, 7, 190, CC I: 52b/27, 53a/4, EDPT, 682, ESTYa, V: 187, TDBUÜ, 173, KEWTS, , 213)

казы/kazı ‘yılkı sucuğu yapımında kullanılan atların karın yağı’ <DLT *kazı* ‘insan karnının boğumları; atın karnının semizliği’ <ET (Uyg.) *kazı* ‘karın yağı’ (EUES, 351, DLT, 444, CC II: 60b/40, EDPT, 681, ESTYa, V: 189-190, VEWT, 243)

казык/kazık ‘kazık’ <ET (Uyg.) *kazguk~kazgok* <ET (Uyg.) *kaz-* ‘kazmak’ (EUES, 351, DLT, 504, EDPT, 682, ESTYa, V: 190-191)

казынды/kayındı ‘kazıntı’ <DLT *kazındı* ‘kazılmış’ <ET (Uyg.) *kaz-* ‘kazmak’ (DLT, 196, EDPT, 685, ETY, 540)

кебез/kebez ‘pamuk’ <DLT *kepez* ‘pamuk (bitkisi)’ <ET (Uyg.) *kepez* ay. (EUES, 357, DLT, 129, EDPT, 692, VEWT, 244, ESTYa, V: 13)

кез-/kez- ‘gezmek’ <DLT *kez-* ay. <ET (Uyg.) *kez-* ay. (EUES, 360, DLT, 235, EDPT, 757, VEWT, 260, ESTYa, III: 10-11, KEWTS, 158)

кез/kez ‘zaman, vakit; kez, defa’ <ET (Uyg.) *kez* ‘an, zaman, defa, kez’ (EUES, 360)

кездик/kezdik ‘keçe kesmede kullanılan bıçak’ <DLT *kezlik* ‘kadınların kaftanları altına taktıkları küçük bıçak’ <ET (Uyg.) *kezlik* ‘küçük bıçak’ (EUES, 361, DLT, 209, EDPT, 760, TETTL, III: 205, ETDES, 190-191, KEWTS, 158, ESTYa, V: 20-21, Leksika, 572)

кезе-/keze- ‘oku doğrultmak’ <DLT *kez* ‘okun gez kısmı’; krş. DLT *kezger-* ‘(oku) doğrultmak’ (DLT, 142, 289, ESTYa, V: 21)

кезек/kezek ‘sıra’ <DLT *kezik* ‘çalışmada nöbet, sıra’ <ET (Uyg.) *kezig* ‘dizi, sıra’ <ET (Uyg.) *kez-* ‘dolaşmak, gezmek’ (EUES, 361, DLT, 169, EDPT, 758-759)

кезик/kezik ‘çaresiz hastalık veya kolay iyileşmeyen hastalık’ <DLT *kezig* ‘insanı titreten humma, sıtma’ <ET (Uyg.) *kezik* ‘ateş’, *kezik ig* ‘ateşli hastalık’ <ET (Uyg.) *kez-* ‘dolaşmak, gezmek’(EUES, 361, DLT, 169, VEWT, 260, EDPT, 758)

кийиз/kiyiz ‘keçe’ <DLT *kiḍiz ~ kidiz* ‘keçe’ <ET (Uyg.) *kidiz* ‘keçe, aba’ (EUES, 379, 387, 360, DLT, 157, EDPT, 707, VEWT, 270, ESTYa, V: 66-67, Leksika, 392-393)

козго-/kozgo- ‘ateşi harlatmak; hareketlendirmek’ <AT **kōzga-* ‘oynatmak, kımıldatmak, harekete geçirmek’; krş. DLT *kār kozgırdı* örneği ‘kar uçuşarak burulup geldi’; krş. CC *kozgalış-* ‘karıştırmak, eşelemek, karıştırarak aramak’ (DLT, 288, CC II: 82a/17b, EDPT, 683, ESTYa VI: 19-21, VEWT, 285, TDBUÜ, 178)

козу-/kozu- ‘kızışmak, hareketlenmek, coşmak’: krş. ET (Uyg.) *koz* ‘kömür, kömür koru’, *kozlug* ‘kömür madeni’ (EUES, 399)

козу/kozu ‘kuzu’ <DLT *kozı* ay. <ET (Uyg.) *kozı* ay. (EUES, 434, DLT, 133, EDPT, 681, ESTYa, VI: 107-108, Leksika, 433, VEWT, 285, ETDES, 341, KEWTS, 241)

комуз/komuz ‘kopuz’ <DLT *kopuz* ‘ut’ <ET (Uyg.) *kopuz~kopız* ‘kopuz, telli Orta Asya çalgısı’ (DLT, 157, EUES, 393, VEWT, 281, ESTYa, VI: 68-70, EDPT, 588-589)

коңуз/koŋuz ‘gübre böceği; mayıs böceği’ <DLT *koŋuz* ‘domuzlan, osurgan böceği’ <ET (Uyg.) *koŋuz* ‘kın kanatlılar, böcek, kurt, solucan’ (EUES, 392, DLT, 495, EDPT, 641, ESTYa, VI: 60-61)

көз/köz ‘göz’ <DLT *köz* ay. <ET *köz* ay. (ETY, 315, DLT, 146, EDPT, 756, ESTYa, III: 60-63, VEWT, 295)

көзүк-/közük- ‘nazar değmek; göze görünmek’ <ET *köz* ‘göz’; krş. DLT *kösgük* ‘nazardan korunmak için bağ ve bahçelerde dikilen korkuluk’: bk. **көз/köz** ‘göz’

күз/küz ‘güz, sonbahar’ <DLT *kūz ~ küz* ay. <ET *küz* ay. <AT **kūz* ‘güz, sonbahar’ (ETY, 302, DLT, 142, VEWT, 312, EDPT, 757, ESTYa, III: 94-95, TDBUÜ, 185)

кузгун/kuzgun ‘kuzgun’ <DLT *kuzgun* ay. <ET (Uyg.) *kuzgun* ‘kuzgun, karga, leş yiyen kuş’ (EUES, 434, DLT, 190, ESTYa, VI: 106-107, VEWT, 305, ETDES, 341)

күзгү/küzgü ‘ayna, gözgü’ <DLT *közŋü* ay. <DLT *köz* ‘göz’ <ET *köz* ay.; krş. CC *küzgü* ‘ayna’ (DLT, 368, EUES, 415, CC I: 43b/29, EDPT, 761, 762, VEWT, 295)

күзөн/küzön ‘sansargiller sınıfından pek büyük olmayan hayvan türünün genel adı; gelincik’ <DLT *küzen* ‘kuş ve köstebek avlamak için kullanılan sıçan cinsinden bir hayvan’; krş. CC *kara küzen* ‘kokarca’, ET (Uyg.) *küskü* ‘fare, (büyük) sıçan’ (DLT, 174, CC I: 43a/11, EDPT, 761, Leksika, 163)

күзүк/küzük ‘dokuma tezgahının alt ve üst iplerinin geçişlerini sağlayan parçası’ <DLT *küzüg* ‘dokumacı tezgahında üst çözgüleri (arışları) alttakilerden ayıran birbiri üzerine sarmalanmış iplikler’ (DLT, 168, VEWT, 312-313, ESTYa, V: 131)

кундуз/kuzduz ‘kunduz’ <DLT *kunduz* ‘kunduz, su köpeği’ <ET (Uyg.) *kunduz~kuntuz* ‘kunduz, su samuru’ (EUES, 424, DLT, 200, VEWT, 301, EDPT, 635, ESTYa, VI: 145-146, Leksika, 162, ETDES, 332-333)

күндүз/kündüz ‘gündüz’ <DLT *kündüz* ‘gündüz ışığı’ <ET *küntüz* ‘gündüz’ <ET *kün* ‘gün; güneş’ (ETY, 304, DLT, 200, EDPT, 729, ESTYa, III: 102-103, ETDES, 204)

кыз/kız ‘kız’ <DLT *kīz ~ kız* ‘kız; cariye; bakire gelin; kadın’ <ET *kız* ‘kız, evlenmemiş kadın; kız çocuk’ <AT **kīz* ‘kız’ (ETY, 345, DLT, 110, 136, EDPT, 679-680, VEWT, 269, ESTYa, VI: 191-193, TDBUÜ, 176)

кызамык/kızamık ‘kızamık’ <DLT *kızlamuk* ‘kızamık ve ona benzer sivilceler’ <ET (Uyg.) *kızamuk* ‘kızamık’ (EUES, 376, DLT, 229, EDPT, 684, VEWT, 269, ETDES, 301)

кызы-/kızı- ‘ısımak; (derecesi) artmak; kızışmak’ <DLT *kızu-* ‘pahalılaşmak’ (ESTYa, VI: 189-191, DLT, 462)

кызыл/kızıl ‘kızıl, kırmızı’ <DLT *kızıl* ay. <ET *kızıl* ay. (ETY, 266, DLT, 19, VEWT, 269, EDPT, 683-684, ESTYa, VI: 196-197, Leksika, 602-604)

кымыз/kımız ‘kımız’ <DLT *kımız* ay. (DLT, 157, EDPT, 629, VEWT, 264, ESTYa, VI: 215-216)

муз/muz ‘buz’ <DLT *buz~būz* ‘buz’ <ET *buz* <AT **būz* ay. (EUES, 210, DLT, 94, VEWT, 91, EDPT, 389, ESTYa II: 237-239, Leksika, 17-18, TDBUÜ, 179, ETDES, 81)

музоо/muzoo ‘buzağı’ <DLT *buzagu* ‘buzağı; dana’ <ET (Uyg.) *buzagu~buz(a)gu* ay. (EUES, 210, DLT, 28, VEWT, 74-75, EDPT, 391, ESTYa II: 239-242, Leksika, 438, ETDES, 81-82)

мүйүз/müyüz ‘boynuz’ <DLT *müŋüz* ay. <ET (Uyg.) *müŋüz~müyüz* ay.<AT **müńüz* ay.; krş. CC *müz* ‘boynuz’ (EUES, 483, DLT, 221, CC II: 60a/17, EDPT, 352, VEWT, 347, ESTYa II: 243-245, Leksika, 148, 725, ETDES, 73)

оз-/oz- ‘öne geçmek’ <DLT *ōz-* ‘(öne) geçmek’ <ET *oz-* ‘geçmek, aşmak, öne geçmek; kurtulmak’ <AT **ōz-* ‘kurtulmak’ (ETY, 458, 497, EUES, 520, DLT, 89, EDPT, 279, ESTYa I: 425, TDBUÜ, 177)

озгун/ozgun ‘öne geçen’ <DLT *ozgan* ‘yarış kazanan (at)’ <ET *oz-* ‘geçmek, aşmak, öne geçmek; bk. **оз-/oz-** ‘öne geçmek’

отуз/otuz ‘otuz’ <DLT *ottuz* ‘otuz; üçer defa, üçer üçer’ <ET *otuz* ‘otuz’ (ETY, 426, DLT, 73, EDPT, 74, ETDES, 391)

өз/öz ‘öz; kendi’ <DLT *ōz* ‘kendi’ <ET *öz* ‘kendi; (*teŋri* tarafından bahşedilen) benlik, manevi varlık, öz; yürekte varsayılan sevgi, bağlılık gibi duyguların kaynağı, gönül; bir unvan niteleyicisi’ <AT **ōz*[39] ‘öz, nefis, kendi; can, ruh, gönül, iç, karın, merkez, orta; vadi’; Türkm. *ōz*, Yak. *üös*, Çuv. *var* (ETY, 282, EUES, 546, DLT, 21, ETDES, 403-404, ESTYa I: 506-508)

өзөк/özök ‘öz; bitkilerin kök, gövde ve dallarının ortasında bulunan kısım’ <DLT *özek* ‘omurilik’ <ET *öz;* bk. **өз/öz** ‘öz; kendi’

өзөлөн-/özölön- ‘çok ağlamak; çok üzülmek’: krş. DLT *özel-* ‘aciz kalmak, içinden hemen çıkılamayacak bir işe düşmek; ruhu teslim etmekte zorlanmak; eziyet çekmek’, KB, *özel-* ‘ızdırap çekmek’ (DLT, 97, 109, KB, 1096, 678)

таз/taz ‘kel, dazlak’ <DLT *taz* ay. <ET (Uyg.) *taz* ay. EUTS, 230, DLT, 137, EDPT, 570, WOT, 856-860)

тезек/tezek ‘tezek’ <DLT *tezek* ‘at pisliği’ (DLT, 166, EDPT, 574, ETDES, 510, Leksika, 678)

тиз-/tiz- ‘dizmek’ <DLT *tiz-* ay. <ET (Uyg.) *tiz-* ay. (EUTS, 242, DLT, 235, EDPT, 572, ESTYa, III: 218-220)

тизе/tize ‘diz’ <DLT *tīz* ay. <ET *tiz* <AT **tīz* ay. (DLT, 398, EUES, 724, VEWT, 482, EDPT, 570, TDBUÜ, 183, ETDES, 143-144)

тогуз/toguz ‘dokuz’ <DLT *tokuz* ay. <ET *tokuz* ay. (ETY, 425, DLT, 400, EDPT, 474, ESTYa, III: 255-256, ETDES, 145)

туз/tuz ‘tuz’ <DLT *tūz* ay. <ET (Uyg.) *tuz* <AT **tūz* ay. (EUES, 768, DLT, 238, EDPT, 571, ESTYa, III: 288-289, TDBUÜ, 180, VEWT, 502)

[39]Щербак *ōs* tasarlar (bk. Щербак, 1970: 195)

түз/tüz ‘düz’ <DLT *tüz* ay. <ET *tüz* ‘düz; barışık, uyumlu’ (ETY, 264, DLT, 142, EDPT, 571, ESTYa, III: 309-313)

тузак/tuzak ‘tuzak’ <DLT *tuzak* ‘tuzak; avda kullanılan ağ’ <ET (Uyg.) *tuzak* ~ *tuz(a)k* ‘tuzak, ilmik’ (EUES, 768, DLT, 163, EDPT, 573, Leksika, 420-421, ETDES, 528)

уз/uz ‘usta, mahir’ <DLT *ūz* ‘eli sanatlı ve mesleğine mahir (insan)’ <ET *uz* ‘becerikli, mahir, usta’ <AT **ūz* ‘iyi, güzel, biçimli; mahir, usta, sanatkâr’; krş. ET *u-* ‘yapabilmek, mahir olmak’ (ETY, 255, DLT, 2 1, EDPT, 277, OTG 93, TDBUÜ, 179)

үз-/üz- ‘koparmak’ <DLT *üz-* ‘koparmak, kesmek, kesip atmak’ <ET *üz-* ‘kırmak, koparmak’ (ETY, 461, EUES, 832, DLT, 86, 117, VEWT, 524, EDPT, 279-280, ESTYa, I: 621-622)

уза-/uza- ‘uzaklaşmak’ <ET (Uyg.) *uz-a-* ‘uzamak’ (EUES, 811)

узак/uzak ‘uzak’ <DLT *uzak* ‘uzamış olan, uzun, uzun süre’ <ET (Uyg.) *uzak* ‘uzak’ <ET (Uyg.) *uz-a-* ‘uzamak’ (ETY, 257, EUES, 812, DLT, 36, EDPT, 283, 288)

үзөңгү/üzöŋgü ‘üzengi’ <OT (KB) *üzengü* ‘üzengi’ <ET (Uyg.) *üzengü* ay.; krş. EUyg. (Maytrisimit*) izengülük* ‘ayak tabanı’ (EUTS, 275, KB, 6110, ETDES, 544-545, Ş.Tekin, 2020: 68-78)

узун/uzun ‘uzun’ <DLT *uzun* ‘uzun, uzun olan her şey’ <ET *uzun* ‘uzak’ (ETY, 257, EUES, 812, DLT, 36, EDPT, 283, 288)

ууз/uuz ‘ağız’ <DLT *aguz~aguj* ‘ağız (ilk süt)’ <ET (Uyg.) *uguz* ‘süt (ilk), ağız’ (DLT, 26, 76, EDPT, 98, ETDES, 8)

чыз-/çız- ‘çizmek’ <ET (Uyg.) *çız-* ~ *çiz-* ‘çizmek’; TT *çiz-* (EUES, 231, DDM, 100)

эгиз/egiz ‘ikiz’ <DLT *ikiz* ay. <ET *ikiz* <ET *iki* ‘iki’; krş. CC *ėgiz* ‘ikiz’; bk. **экиeki** ‘iki’ (ETY, 422, 435, 351, DLT, 66, 73, TDBUÜ, 181, CC II: 80b/15b, EDPT, 119, ESTYa I: 252-254, ETDES, 232)

эгиз/egiz ‘yüksek’ <DLT *eḍiz* maddesi ‘yer ve benzeri şeylerin yüksek kısmı’ <ET (Uyg.) *idiz* ‘yüce, yüksek’ (DLT, 26, EDPT, 73, ESTYa I: 222)

эз-/ez- ‘ezmek’ <DLT *ez-* ‘ezmek’; krş. ET *ezinç* ‘keder, sıkıntı, azap’ (ETY, 295, 440, DLT, 86, EDPT, 279, ESTYa I: 235-236)

эз/ez ‘sağır’ <DLT *öz* ‘sağır’ (EUES, 831, DLT, 21, EDPT, 279)

2.1.2.5.2. Söz İçi ve Söz Sonunda -z-, -z > -s-, -s Değişmesi

Altay, Hakas, Tuva, Şor, Tofalar ve Yakut dillerinde söz sonu –*z* sesi *s* sesine değişir. Bu eğilim Tatarcanın ağızlarında da görülür (Serebrennikov-Gadjieva, 2011: 63). Türkmence ve Başkurtçada –*z* > -*δ* değişimi görülür (Johanson, 2021: 392).

Kırgızcada da az sayıdaki örnekte söz içinde ve söz sonunda *z* sesinin *s* sesine değiştiği görülür.

көсө-/kösö- 'ateşi karıştırmak' <DLT *köze-* '(ateşi) küskü ile karıştırmak' <ET (Uyg.) *köz* 'kömür ateşi, kömür' <AT **kōz* 'köz, kor, ateş' (EUES, 414, DLT, 462, EDPT, 757, VEWT, 293, ESTYa V: 119-121, TDBUÜ, 184)

көсөө/kösöö 'köseği' <DLT *közegü* 'tandırda ateşi karıştırma demiri' <ET (Uyg.) *közegü* 'itfaiyeci kancası, ateş kancası' <AT **kōz* 'köz, kor, ateş'; krş. CC *kösöv* 'ateşi karıştırmaya yarayan demir, ocak demiri' (EUES, 414, DLT, 194, CC II: 58a/14b, ESTYa, V: 119, EDPT, 759, ETDES, 324)

эмес/emes 'değil' <DLT *emes* 'değil, olmaz, yok' <ET *ermez* (DLT, 217, 242, EUES, 118)

2.1.2.6. Eski Türkçe ş Sesinin Kırgızcadaki Durumu

Türk dillerinde *ş* sesi genellikle korunur. Kazak, Karakalpak ve Nogayca gibi Kıpçak dillerinde düzenli, diğer Türk dillerinde ise dağınık olarak *s* sesine değiştiği görülür (SİGTYa, 1984: 235, Serebrennikov-Gadjieva, 2011: 64-65).

Eski Türkçe söz içi ve söz sonunda rastlanan *ş* sesi Kırgızcada genellikle korunur. Bir örnekte söz içinde, iki örnekte söz sonunda *ş* > *ç* değişmesi tespit edilmiştir.

2.1.2.6.1. Söz İçi ve Söz Sonunda -ş-, -ş Korunması

Eski Türkçe söz içi –*ş*- ve söz sonu –*ş* sesi Kırgızcada düzenli olarak korunur.

адаш/adaş 'adaş' <DLT *adaş* 'arkadaş' <ET *adaş* 'kan kardeş, dost'; krş. CC *ataş* 'adaş, aynı adı taşıyanların her biri' (ETY, 347, DDM, 37, DLT, 29, CC II: 81b/8, ESTYa I: 203-204, Deny 2012: 317, TMEN II: 437, OTWF 119, Tekin, II: 360, EDPT, 72, VEWT, 5)

алкыш/alkış 'alkış' <DLT *alkış* 'övgü, dua, insanın iyiliklerini zikretme ve menkıbelerini sayma; (peygamber için) salavat' <ET *alkuş~alkış* 'övgü' <ET *alka-* 'övmek' (ETY, 437, KB, 5786, 1309, DLT, 126, 48, EDPT, 137-138, VEWT, 17, ESTYa I: 137-138 ETDES, 13)

алыш/alış 'ark, nehir yatağından sulama vb. için toprak kazılarak yapılan su yolu' <DLT *alış* 'su ağzı, suyun döküldüğü kısım'(DLT, 29)

аш-/аş- ‘aşmak’ <DLT *aş- ~ āş-* ‘(dağ vb. yerlerden) aşmak, geçmek’ <ET *aş-* ay. <AT **āş-* ay. (ETY, 454, DLT, 89, TDBUÜ, 172, EDPT, 255, ESTYa I: 212-214, VEWT, 30)

аш/аş ‘yemek’ <DLT *aş~āş* ‘aş, yemek’ <ET *aş* ay. <AT **āş* ‘aş, çorba’ (ETY, 332, DLT, 21, 55, EUES, 76, TDBUÜ, 172, EDPT, 253, VEWT, 29-30, ESTYa I: 210-212, TMEN II: 481, ETDES, 29-30)

ашык-/аşık- ‘acele etmek’ <DLT *aşuk- ~ aşık-* ‘özlemek’ <ET (Uyg.) *aşuk-* ‘sabırsız olmak, acele etmek; heyacanlanmak’ (EUES, 78, DLT, 95, EDPT, 259, ESTYa I: 217-218)

ашык/аşık ‘insan veya hayvanın aşık kemiği’ <DLT *aşuk* ‘insanın ve başka şeylerin aşık kemiği’ (DLT, 31, EDPT, 259, VEWT, 30, TMEN II: 485, ESTYa I: 216-217)

батыш/batış ‘batı’ <OT (CC) *batış ~ kün batışı* ‘güneşin battığı taraf, batı’ <ET *bat-* ‘batmak, gömülmek’ (ETY, 446, DLT, 229, EDPT, 298, VEWT, 65, ESTYa II: 78-80, CC I: 37a/4, CC II: 76a/1)

баш/baş ‘baş’ <DLT *baş* ‘baş, kafa’ <ET *baş* ay. (ETY, 257, DLT, 409, EDPT, 375-376, 378, VEWT, 64, ESTYa II: 85-88, Leksika, 673-674, 194, ETDES, 53-54)

беш/beş ‘beş’ <DLT *bīş* ay. <ET *beş~biş* <AT **bēş* ay. (ETY, 424, DLT, 60, EDPT, 376, VEWT, 71, ESTYa II: 126-127, TDBUÜ, 182)

бешик/beşik ‘beşik’ <DLT *bişik~bīşik~beşik* ay. <AT **bēşik* ay.; krş. ET *bişük* ‘akraba’ (ETY, 348, DLT, 114, EDPT, 380, VEWT, 72, ESTYa II:122-123, ETDES, 61, TDBUÜ, 182)

бош/boş ‘boş’ <DLT *boş* ‘özgür, hür’ <ET (Uyg.) *boş* ay. <AT **bōş* ay. (EUES, 188, DLT, 143, EDPT, 376, VEWT, 82, ESTYa II: 203-205, TDBUÜ, 177)

быш-/bış- ‘çalkalamak; (kımız, yayık) dövmek’ <DLT *bış-* ‘kımız kıvama gelmek’ (DLT, 236, ESTYa II: 309-310, ESTYa VII: 130-131, VEWT, 74, ETDES, 68)

быш-/bış- ‘pişmek; olgunlaşmak’ <DLT *bış-* ay. <ET (Uyg.) *bış-* ay. (EUES, 168, DLT, 236, EDPT, 376-377, VEWT, 76, ESTYa II: 161-164)

быш-/bış- ‘sıkıntılı olmak’ <DLT *buş-* ‘sıkılmak, bıkmak’ <ET (Uyg.) *buş-* ‘(nefes) tıkanmak, nefes darlığı olmak; kafası karışık olmak; telaşa düşmek’; krş. EUyg. *buşmak* ‘sıkıntı basma, şaşkın olma’ (EUES, 205, DLT, 162, EDPT, 379, VEWT, 90, ESTYa II: 284-285)

бышакта-/bışakta- ‘için için ağlamak’ *buşak<*buşgak<buş-*: bk. **быш-/bış-** ‘sıkıntılı olmak’ (EDPT, 379)

жабыш-/cabış- ‘yapışmak’: krş. DLT *yapçur-* ~ *yapçur-* ~ *yawçur-* ‘yapıştırmak’ <*yap-ış-ur-* <ET *yap-* ‘örtmek’ (DLT, 387)

жараш-/caraş- ‘yaraşmak; bir araya gelmek’ <DLT *yaraş-* ‘uygun olmak, yaramak’ <ET (Uyg.) *yaraş-* ‘yakışmak, yaraşmak, uydurmak’ (DDM, 275, DLT, 262, EDPT, 972)

жарыш/carış ‘yarış’ <DLT *yarış* ‘at yarışı’: bk. **жарыш-/carış-** ‘yarışmak’

жарыш-/carış- ‘yarışmak’ <DLT *yarış-* ‘yarışmak, at yarıştırmak’ <ET (Uyg.) *yarış-* ‘bir şey için yarışmak <AT **yārış-* ‘yarışmak’ (EUES, 869, DLT, 380, 288, EDPT, 972, VEWT, 190, ESTYa 148-149, TDBUÜ, 175)

жаш/caş ‘genç; yaş’ <DLT *yaş~yāş* ‘taze’ <ET (Uyg.) *yaş* ‘yaş, körpe, yeşil’ <AT **yāş* ay. (EUES, 874, DLT, 350, EDPT, 975, Leksika, 685, TDBUÜ, 175, ESTYa IV: 161-164)

жаш/caş ‘yaş; yıl’ <DLT *yāş* ‘insanın yaşı’ <ET *yaş* ‘hayat, yaşam, zaman, yaş, ömür’ (ETY, 344, 468, DLT, 385, EUES, 874, EDPT, 976, VEWT, 192, TDBUÜ, 175, Leksika, 84, ESTYa IV: 163, KEWTS, 355)

жаш/caş ‘göz yaşı’ <DLT *yāş* ay. <ET *yaş* ay. (ETY, 317, EUES, 874, DLT, 299)

жашыл/caşıl ‘yeşil’ <DLT *yaşıl ~ yāşıl* ‘yeşil’ <ET *yaşıl* ‘açık mavi, yeşil’ (ETY, 267, DLT, 19, 114, EDPT, 978, ESTYa IV: 164)

жашын-/caşın- ‘saklanmak, gizlenmek’ <DLT *yaş-* ‘gizlenmek, saklanmak’ <ET (Uyg.) *yaş-* ‘saklanmak, gizlenmek, ortadan kaybolmak; çıkmak’ (DDM, 277, DLT, 376, EDPT, 976, ESTYa IV: 160-161, VEWT, 192)

жемиш/cemiş ‘yemiş, meyve’ <DLT *yemiş~yimiş~yīmiş* ‘meyve’ <ET (Uyg.) *yemiş* ‘meyve, yemiş’ <ET *yė-* ‘yemek’ <AT *yē-* ay.; bk. **же-/ce-** ‘yemek’

жетимиш/cetimiş ‘yetmiş’ <ET *yetmiş~yėtmiş* ay. <AT **yētmiş* ay.: bk. **жети/ceti** ‘yedi’ (ETY, 427, DDM, 284, YETY, 49/2, EDPT, 891, TDBUÜ, 182, ESTYa, IV: 194-195, Leksika, 693-694, ETDES, 573)

жоош/cooş ‘yavaş’ <DLT *yawaş* ‘yumuşak huylu (insan), huysuz olmayan (hayvan)’ <ET (Uyg.) *yabaş ~ yavaş* ‘yumuşak huylu, sakin’; krş. DLT *yawal-* ‘öfke yatışıp yumuşamak’(EUTS, 278, 291, EDPT, 880, VEWT, 175, DLT, 352-353, 171)

жошу-/coşu- ‘kan vb. sıvı madde sızarak akmak’: krş. DLT *yoşıl-* ‘(sirke veya boza kip musluğundan) akıtılmak’, *yoşul-* ‘(kan, süt vb.) akmak’ (DLT, 382, EDPT, 978, ESTYa IV: 30-31, VEWT, 128, TDBUÜ, 158)

жумуш/cumuş ‘iş’ <DLT *yumuş* ‘iki veya daha fazla adam arasındaki haberleşme, haber görürüp getirme’ <ET *yumuş* ‘hizmet, vazife; elçilik görevi’ (ETY, 401, DLT, 353, EDPT, 938, ETDES, 580-581, VEWT, 211, ESTYa, IV: 252-252)

жумушчу/cumuşçu ‘işçi’ <DLT *yumışçı* ‘melek’ <ET *yumuş* ‘hizmet, vazife; elçilik görevi’: bk. **жумуш/cumuş** ‘iş’

жумша-/cumşa- ‘yumuşamak’ <DLT *yumşa-* ‘yumuşamak’; krş. ET (Uyg.) *yumşat-* ‘yumuşatmak’: bk. **жумуш/cumuş** ‘iş’ (Ağça, 2019: 14/1, 12/5, ESTYa, IV: 252)

жумшак/cumşak ‘yumşak’ <DLT *yumşak* ‘her şeyin yumuşağı, yumuşak’ <ET *yımşak~yumşak* ‘yumuşak’; bk. **жумша-/cumşa-** ‘yumuşamak’ (ETY, 265, EUES, 920, DLT, 367, EDPT, 938-939, KEWTS, 365)

жыш/cış ‘sık, sık orman’ <DLT *yış ~ yuş* ‘sıkışma, izdiham’ <ET *yış* ‘orman, ormanla kaplı dağ’ (ETY, 321, DLT, 350, CC II: 61b/2, VEWT, 202, ESTYa, IV: 44)

идиш/idiş ‘kap, kap kacak’ <DLT *idiş* ‘kadeh; tencere, çömlek, kazan, su kabı gibi her türlü kap kacak’ <ET (Uyg.) *idiş* ‘kap kacak, çömlek’ (DDM, 123, EUES, 295, DLT, 29, 401, EDPT, 72, ESTYa I: 329)

иш/iş ‘iş’ <DLT *īş ~ ış~ ī̇ş* ‘iş, amel’ <ET *iş~eş* ‘iş, hizmet’ <AT **ī̇ş* ay. (ETY, 400, DLT, 19, EDPT, 254, TDBUÜ, 182)

кайыш/kayış ‘kayış’ <DLT *kaḍış* ‘kesilen hayvanların derisinden yapılan kayış’ <ET (Uyg.) *kadış* ‘kayış, dizgin ve gem’ (EUES, 318, DLT, 159, EDPT, 607, VEWT, 219, ESTYa V: 218, Leksika, 386, ETDES, 275-276, KEWTS, 212)

какшы-/kakşı- ‘susuz kurumak, nemsiz kalmak’: krş. DLT *kakraş-* ‘(herhangi bir sıvı) azalmak, (su) çekilmek; (vücuttaki) şiş inmek’, *kak* ‘her türlü meyvenin kurusu’ (DLT, 296, ESTYa, V: 219)

камыш/kamış ‘kamış’ <DLT *kamış* ay. <ET (Uyg.) *kamış* ay. (EUES, 327, DLT, 159, VEWT, 230, Leksika, 135, EDPT, 628-629, ESTYa, V: 249-250, ETDES, 254, KEWTS, , 201)

каргыш/kargış ‘kargış, lanet’ <DLT *kargış* ‘lanet ve lanetleme’ <ET *karga-* ‘lanetlemek’ (DLT, 123, EDPT, 654)

каршы/karşı ‘karşı’ <DLT *karşı* ‘karşı olma, ihtilaf; zıt’ <ET (Uyg.) *karşı~k(a)rş(ı)* ‘aksi, zıt, muhalif’ (DLT, 183, EUES, 339, EDPT, 663-664, ESTYa, V: 326-328, KEWTS, , 207)

карындаш/karındaş ‘bacı, erkeğe göre kendinden küçük kız kardeş’ <DLT *karındaş* ‘aynı karından olan iki çocuk, karın arkadaşı’ <ET (Uyg.) *karın* ‘karın’ (DLT, 175, EUES, 337, EDPT, 662, ESTYa, V: 322-323)

каш/kaş ‘kaş’ <DLT *kāş* ay. <ET (Uyg.) *kaş* ay. <AT **kāş* ay. (EUES, 341, DLT,,410, EDPT, 669, VEWT, 240, TDBUÜ, 173, ESTYa V: 343-345, Leksika, 211-212, KEWTS, 208)

кашат/kaşat ‘uçkur; dere, çay, akarsu kıyısı’ <DLT *kāş* ‘herhangi bir şeyin ucu ve kıyısı’; krş. **кашта-/kaşta-** ‘yüksek yerleri ark yaparak sulamak’ (DLT, 410, VEWT, 240)

кашка/kaşka ‘akıtmalı, alnında beyaz lekesi olan hayvan’ <DLT *kaşga* ‘akıtmalı’ <ET (Uyg.) *kaşga* ay. (EUES, 342, DLT, 184, VEWT, 241, EDPT, 671-672, ESTYa, V: 350-351)

кашкалдак/kaşkaldak ‘alnında tüyü olmayan, gagası beyaz su kuşu’ <DLT *kaşgalak* ‘ördekten küçük bir tür su kuşu’ <ET (Uyg.) *kaşgalak* ‘küçük su kuşu, su tavuğu’(EUES, 342, DLT, 229, VEWT, 241, ESTYa, V: 351-352)

кашта-/kaşta- ‘yüksek yerleri ark yaparak sulamak’ <DLT *kaşla-* ‘bent yapmak’ <DLT *kāş* ‘herhangi bir şeyin ucu ve kıyısı’; krş. **кашат/kaşat** ‘uçkur; dere, çay, akarsu kıyısı’ (DLT, 473, 410, EDPT, 673)

кашы-/kaşı- ‘kaşımak, deriyi hafifçe ovmak’ <DLT *kaşı-* ‘kaşımak’ <ET (Uyg.) *kaşı-* ay. AA *kalçı-* (EUES, 342, DLT, 463, VEWT, 240, EDPT, 671, ESTYa, V: 347-348)

кашык/kaşık ‘kaşık’ <DLT *kaşık ~ kaşuk* ‘kaşık’ <ET (Uyg.) *kaşuk* ay. (EUES, 342, DLT, 221, 165, EDPT, 671, ETDES, 268, ESTYa, V: 353-354, KEWTS, , 208-209)

кеңеш-/keŋeş- ‘danışmak’ <DLT *kėŋeş- ~ kīŋeş-* ‘danışmak’ imlalarıyla <ET (Uyg.) *keŋeş- ~ keŋgeş-* ‘danışmak, müzakere etmek’ (EUES, 357, 365, DLT, 510, 511, KB, 5654, VEWT, 253, EDPT, 734, ESTYa, III: 21-22)

кепше-/kepşe- ‘çiğnemek’ <DLT *kewşe-* ‘geviş getirmek’ <DLT *kew-* ‘ağzında çiğneyip yutmamak; (söz için) gevelemek’ <AT **kēb-* ‘gevmek, ağzında çiğnemek’ (DLT, 238, 469, EDPT, 687, ESTYa, III: 5-7, TDBUÜ, 181)

кериш/keriş ‘ağız kavgası, münakaşa; kavga, savaş’ <DLT *keriş* ‘mücadelede direniş, mukavemet’, *keriş* ‘ağız kavgası’ <ET (Uyg.) *keriş ~ k(e)riş* ‘tartışma, kavga’ (EUES, 358, DLT, 159, EDPT, 747, VEWT, 254, ESTYa, V: 50-51)

кетиш-/ketiş- ‘araları bozulmak’ <DLT *ketiş-* ‘(birbirlerinden) ayrılmak, uzaklaşmak’ <ET *kit-* ‘gitmek, dünyadan ayrılmak, ölmek’ <AT **kēt-* ‘gitmek’ (EUES, 367, DLT, 325, 257, TDBUÜ, 182, EDPT, 701, ESTYa, III: 49-50)

киреше/kireşe ‘gelir’ <DLT *kiriş* ‘bir insanın akarlarından gelen gelir’ <ET *kir-* ‘girmek’ (DLT, 159, KB, 2774, DTS, 309, EDPT, 747, Leksika, 344, ESTYa, III: 47-49)

киш/kiş ‘samur’ <DLT *kīş* ‘samur’ <ET *kiş* ‘samur, samur kürkü’ <AT **kīş* ay. Ayrıca bu sözcük üzerindeki araştırmaların özeti için Menges’e bakılabilir (2020: 152). (ETY, 312, 336, DLT, 399, VEWT, 272, EDPT, 752, ESTYa, V: 77-78, Leksika, 162-163, TDBUÜ, 183)

кишен/kişen ‘köstek’ <DLT *kişen* ‘köstek’ <ET (Uyg.) *kişen* ‘zincir, bağ (atlarda)’ <ET (Uyg.) *kişe-* ‘kösteklemek’ (EUES, 385, DLT, 237, EDPT, 754, ETDES, 307-308)

киши/kişi ‘kişi’ <DLT *kişi* ‘insan, kişi’ <ET *kişi* ay. (ETY, 346, DLT, 9, EDPT, 752-753, ESTYa, V: 78-79, Leksika, 325, ETDES, 308)

кишине-/kişine- ‘kişnemek’ <DLT *kişne-* ‘kişnemek’ <ET *kişne-* ay. (ETY, 542, DLT, 110, EDPT, 754, ESTYa, V: 79-80, KEWTS, , 225-226)

коңшу/koŋşu ~ кошуна/koşuna ‘komşu’ <DLT *koşnı~konşı* ‘komşu’ <ET (Uyg.) *konaşı~konşı* ‘komşu’ <ET *kon-* ‘konmak, yerleşmek’ (EUES, 391, DLT, 188, 443, EDPT, 640, ETDES, 312, ESTYa, VI: 65-66)

кош/koş ‘çift’ <DLT *kōş* ‘çift, çifte’ <ET *koş* ‘çift, ikiz’ <AT **kōş* ‘çift, çifte’ (EUES, 396, DLT, 154, VEWT, 283, ESTYa, VI: 89-93, EDPT, 670, TDBUÜ, 178)

кош-/koş- ‘katmak, eklemek’ <DLT *koş-* ‘bağlamak, katmak, eklemek’ <ET (Uyg.) *koş-* ay. (EUES, 396, DLT, 237, EDPT, 670-671)

кошок/koşok ‘ağıt’ <DLT *koşug* ‘şiir, koşma, kaside’ <ET (Uyg.) *koşug* ‘koşuk, şiir, mısralar; bağ, bağlantı’ <ET (Uyg.) *koş-* ‘bağlamak, katmak, eklemek’*;* krş. CC *koşıçı* ‘şair’; bk. **кош-/koş-** ‘katmak, eklemek’ (EUES, 397, DLT, 237, CC II: 66a/33b, VEWT, 284, Leksika, 611, ESTYa, VI: 92)

көкшүн/kökşün ‘çok yaşlı adam’ <DLT *kökşin* ‘gök renginde olan her şey’ <ET *kök* ‘mavi, yeşil, boz, gri, lacivert gökyüzünün her türlü rengi <AT *kōk* ‘gökyüzü; mavi’; bk. **көк/kök** ‘gök rengi’ (DLT, 94, 190)

көпшөк/köpşök ‘gevşek’ <DLT *köwşek* ‘gevşek, yumuşak’; krş. ET(Uyg.) *kev-* ‘zayıflamak’ (EUES, 359, DLT, 209, ESTYa III: 9-10)

көшөгө/köşögö ‘perde; örtü’ <DLT *köşige* ‘küçük gölge’ <DLT *köşi-* ‘örtmek’ <AT **kōşi-* ‘örtmek, gizlemek’; krş. Moğ. *kösige(n)* [хөшиг] ‘perde, güneşlik; gölgelik’ (EUES, 413, DLT, 463, EDPT, 753, ESTYa V: 128, TDBUÜ, 184, Lessing, 608)

куш/kuş ‘kuş’ <DLT *kuş* ay. <ET *kuş* ay. (ETY, 381, EUES, 427, DLT, 8, EDPT, 670, VEWT, 305, Leksika, 649-650, ESTYa, VI: 181-183)

куяш/kuyaş ‘güneş, gök cismi, güneşin doğduğu yön’ <DLT *kuyaş* ‘şiddetli sıcaklığın ısısı ve güneş vurmasının şiddeti’ <ET (Uyg.) *kuyaş* ‘güneşli; öğle sıcağı’ <AT **kuńaş*

*(<*kuńaĺ)* (EUES, 434, DLT, 419, VEWT, 301, EDPT, 679, ESTYa, VI: 111-112, Leksika, 65, ETDES, 204-205)

күмүш/kümüş ‘gümüş’ <DLT *kümüş* ay. <ET *kümüş* ‘gümüş; gümüş para’ (ETY, 333, DLT, 86, VEWT, 308, EDPT, 723-724, Leksika, 637-638, ESTYa, V: 141-142, ETDES, 203-204)

кыйшык/kıyşık ‘eğri, yamuk’ <AT **kīş-* ‘meyletmek, sapmak’; krş. DLT *kış-* ~ *kıyış-* ‘gözden kaybolmak, bulunan yerden ayrılmak’ (DLT, 426, EDPT, 670, TDBUÜ, 176)

кыртыш/kırtış ‘yüzey, satıh; astar boyası’ <DLT *kırtış* ay. <ET (Uyg.) *kırtış~k(ı)rtış* ‘yüzün rengi, bet, beniz; görünüş; yüz, çehre; yüz, yüzey’ (EUES, 373, 372, DLT, 201, EDPT, 649, VEWT, 267, ESTYa, VI: 243-244)

кыш/kış ‘kış’ <DLT *kış* ay. <ET *kış* ay. (ETY, 302, DLT, 6, EDPT, 670, VEWT, 268, ESTYa, VI: 254-256, ETDES, 299, Leksika, 75-76)

мандаш/mandaş ‘bağdaş’ <OT (KB) *bagdaş* ay.; krş. DLT *bagda-* (güreşte) bağdalamak’ (KB, 4114, DLT, 347, 335, EDPT, 312, 313)

ойнош/oynoş ‘oynaş’ <DLT *oynaş* ‘-haram olarak- başkasıyla sevişen kadın’ <DLT *oyna-* ‘oynamak’<ET (Uyg.) *oyun* ‘oyun’; bk. **оюн/oyun** ‘oyun’

окшо-/okşo- ‘benzemek’ <DLT *oxşa-* ‘benzemek’ <ET (Uyg.) *oḳşa-* ay. (DLT, 125, DTS, 370)

окшош/okşoş ‘benzer’: DLT, *oxşag* ‘benzer’ <OT *oxşa-;* krş. CC *uvşaş* ‘benzer, mukabil’; bk. **окшо-/okşo-** ‘benzemek’

тыбыш/tıbış ‘ses’ <DLT *tawış~tawuş~tavuş* ‘ses ve hareket’ <ET (Uyg.) *tavış* ‘gürültü, melodi, nağme’ (DLT, 158, 416, EUES, 685, EDPT, 446)

таш/taş ‘taş’ <DLT *tāş* ‘taş, kaya’ <ET *taş* ‘taş; yazıt taşı’ <AT **tāş* ‘taş’ (ETY, 333, 342, DLT, 68, EDPT, 557, ESTYa, III: 167-169, Leksika, 638-640, ETDES, 498-499, TDBUÜ, 174)

ташак/taşak ‘er bezi, erkeklik organı’ <DLT *taşak* ay. <ET *taş* ‘dış’; bk. **тыш/tış** ‘dış’ (DLT, 163, ETY, 316, EDPT, 563, ETDES, 499)

ташы-/taşı- ‘taşımak; götürmek’ <DLT *taşu-* ‘taşımak, nakletmek’ <ET (Uyg.) *taşu-* ay. <ET *taş* ‘dış’; bk. **тыш/tış** ‘dış’ (DDM, 226, EUES, 682, DLT, 463, EDPT, 561, ESTYa, III: 170-171)

теш-/teş- ‘deşmek, delmek’ <OT (DEMT,) *teş-* ay. <ET (Uyg.) *teş-* ay. krş. DLT *teşil-* ‘yırtılmak’, *teşik* ‘obur; karnı doyup gözü doymayan kimse’, *teşük* ‘küçük yarık, çatlak’; krş. TT *delik deşik;* (ETY, 451, 535, EUES, 705, DEMT, , 333, DLT, 167, 269, EDPT, 559, ESTYa, III: 210-212)

тиш/tiş ‘diş’ <DLT *tīş ~ tiş* ay. <ET (Uyg.) *tiş* ay. <AT **tī̄ş* ay. (EUES, 716, DLT, 203, 264, EDPT, 557, ESTYa, III: 242-244, TDBUÜ, 183)

төш/töş ‘döş, göğüs’ <DLT *tōş* ‘döş, göğüsün başı, göğüs’ <ET (Uyg.) *töş* ‘göğüs, döş’ <AT **tō̄ş* ‘döş, göğüs’ (EUES, 746, DLT, 399, 487, EDPT, 558, ESTYa, III: 286-287, TDBUÜ, 184, VEWT, 495)

төшө-/töşö- ‘döşemek’ <DLT *töşe-* ‘(döşek vb.) döşemek’ <ET (Uyg.) *töşe-* ‘yaymak, sermek, döşemek’ (EUES, 746, DLT, 463, EDPT, 561)

тумшук/tumşuk ‘gaga’ <DLT *tumşuk* ‘kuşun gagası’ <ET (Uyg.) *tumşug~tumşuk* ay. (EUTS, 252-253, DLT, 205, EDPT, 509-510, Leksika, 216-218, VEWT, 499)

тууш/tuuş ‘güç, kuvvet’: krş. DLT *tūş* ‘denk, benzer’ (DLT, 399)

туш/tuş ‘bir şeyin tam karşısı; belli bir döneme dek düşen’ <DLT *tūş* ‘nesnenin karşı tarafı’ <ET *tuş* ‘karşı’ <AT **tūş* ‘karşı, civar, yakın; eş, denk’ (ETY, 331, DLT, 399, EDPT, 559, TDBUÜ, 180, ESTYa, III: 303-306)

туша-/tuşa- ‘kösteklemek’ <OT (KB) *tuşa-* ay. (KB, 712, EDPT, 561, ESTYa, III: 306)

түш/tüş ‘düş, rüya’ <DLT *tṻş* ‘düş’ <AT **tṻş* ay.; krş. ET (Uyg.) *tüşe-* ‘rüya görmek’ (EUTS, 257, 259, DLT, 355, VEWT, 507, EDPT, 559, ESTYa, III: 323-324, TDBUÜ, 185)

түш-/tüş- ‘inmek; düşmek’ <DLT *tüş-* ‘inmek, düşmek’ <ET *tüş-* ‘inmek; (yaklaşma-bulunma, yön gösterme durumuyla) gitmek, yürümek; konaklamak veya mola vermek üzere at, at arabası vb.nden inmek; düşmek, düşüp yaralanmak veya telef olmak; (düşman ordusu) ırmağa, denize vb. dökülmek’ (ETY, 452, 500, EUTS, 259, DLT, 236, EDPT, 560, ESTYa, III: 330-333)

түш/tüş ‘öğlen’ <DLT *tṻş* ‘öğle vakti’ <AT **tṻş* ‘gün ortası, öğle vakti’ (DLT, 143, EDPT, 559, VEWT, 507, TDBUÜ, 185)

түшө-/tüşö- ‘düş görmek’ <DLT *tüşe-* ay. <ET (Uyg.) *tüşe-*; bk. **түш/tüş** ‘düş, rüya’

түшүм/tüşüm ‘hasat; ürün’: krş. EUyg. *tüş* ‘yemiş, meyve’, *tüşlüg* ‘semereli, verimli, yemişli’, *tüşsüz* ‘neticesiz, semeresiz, sonuçsuz’ (EUTS, 259, 260, EUES, 776, DDM, 253, EDPT, 558, Leksika, 114)

тыбыш/tıbış ‘ses’ <DLT *tawış~tawuş~tavuş* ‘ses ve hareket’ <ET (Uyg.) *tavış* ‘gürültü, melodi, nağme’ (DLT, 158, 416, EUES, 685, EDPT, 446)

тыш/tış ‘dış’ <DLT *taş* ‘dışarı, dış (elbise vb.) <ET *taş* ‘dış; bedenin dış yüzü, ten, sırt; siyasal merkezin dışı’ (DLT, 409, ETY, 316, EDPT, 556, ESTYa III: 164-167, VEWT, 466)

тышкары/tışkarı ‘dışarı; başka; hariç’ <ET (Uyg.) *taskaru~taşkaru~taşgaru* ‘dışarı’ <ET *taş* ‘dış; bedenin dış yüzü, ten, sırt; siyasal merkezin dışı’; bk. **тыш/tış** ‘dış’ (EUES, 681, ETY, 316, EDPT, 561)

үлүш/ülüş ‘ülüş, pay, hisse’ <DLT *ülüş* ‘pay, hisse’ <ET (Uyg.) *ülüş* ay. <ET *üle-* ‘parçalamak, bölmek, taksim etmek, paylaşmak’ (EUTS, 272, DDM, 263, DLT, 30, EDPT, 153)

уруш/uruş ‘kavga, dövüş’ <DLT *ūruş ~ uruş* ‘dövüş ve savaş, mücadele’ <ET *ur-* ‘vurmak, dövmek’ (DLT, 45, 400, EUES, 802)

ушак/uşak ‘dedikodu’ <DLT *uşak* ‘laf taşıma’ <AT **ūşak* ‘dedikodu, iftira’; krş. CC *uşak~uyşaḫ* ‘dedikodu, laf taşıma’ (DLT, 61, CC II: 81a/26b, 58b/17, EDPT, 16)

ушак/uşak ‘küçük; ekmek kırıntısı’ <DLT *uşak* ‘küçük’ <ET (Uyg.) *uvşak* ‘ufak’; krş. ET (Uyg.) *üşet-* ‘ufalamak, parçalamak’(EUTS, 269, 274, DLT, 31, EDPT, 259, 16)

үшкү/üşkü ‘delmek için kullanılan alet’ <DLT *üş-* ‘delik açmak’ (DLT, 86, 106)

үшкүр-/üşkür- ‘oflamak; ağır nefes almak’ <DLT *üşkür- ~ üşkir-* ‘üflemek, üfleyerek ıslık çalmak’: krş. **ышкыр-/ışkır-** ‘ıslık çalmak’

үшү-/üşü- ‘üşümek’ <DLT *üşi- ~ üşü-* ‘çok üşümek, soğuk almak’ <ET (Uyg.) *üşi-* ‘üşümek’ (DLT, 459, 202, EUES, 830)

чаташ-/çataş- ‘karışmak’ <ET (Uyg.) *çatış-* ‘buluşmak, karşılaşmak’ (EUES, 244)

ыш/ış ‘is’ <DLT *ış* ‘kandilin isi ve duvar vb. üzerindeki kurum’: SİGTY, Türk dillerinde hem *–s* hem *-ş*’li rastladığını ve bunun eski bir ağız özelliğinden kaynaklıyor olabileceğini, sadece Yakutçada uzun *ī* ile görüldüğünü belirtir (1984: 95). krş. **ис/is** ‘is’

эриш/eriş ‘arış, çözgü’ <DLT *arış* ‘dokuma tezgahının uzunlamasına telleri’ (EUES, 121, DTS, 58, DLT, 29, EDPT, 239, ESTYa I: 294-295, ETDES, 22)

эш-/eş- ‘(yün, ip) bükmek’ <DLT *eşü-* ‘sararak örmek’ <AT **ī̄ş-* ‘(yün, iplik vb.) bükmek, eğirmek’; krş. ET (Uyg.) *işin* ‘saç örgüsü’ (DLT, 215, EDPT, 256, ESTYa I: 396, Leksika, 395, TDBUÜ, 183)

эш/eş ‘arkadaş; yardım’ <DLT *ī̄ş* ‘eş, arkadaş’ <ET *eş* ‘arkadaş, dost, yoldaş’ <AT **ē̄ş* ‘eş, arkadaş, çiftin teki’ (ETY, 347, EUES, 263, DLT, 22, EDPT, 253, ESTYa I: 313-315, TDAA, 318, TDBUÜ, 181)

эш-/eş- ‘eşmek’ <DLT *eş-* ‘un, kum vb. şeyleri akıtmak’ (DLT, 86, EDPT, 255-256)

эшек/eşek ‘eşek’ <DLT *eşgek~eşyek~eşek* ay. <ET (Uyg.) *eşgek~eşek* ay. (DDM, 112, DLT, 305, 54, EDPT, 260, ETDES, 170-172, ESTYa I: 317-318)

эшик/eşik ‘kapı’ <DLT *eşik* ‘eşik, kapı’ <ET (Uyg.) *eşik* ay. <AT **ēşik* ‘kapı’ (DDM, 117, DLT, 19, ESTYa I: 396-398, EDPT, 260, Leksika, 511-512, TDBUÜ, 181)

эшит-/eşit- ‘işitmek’ <DLT *eşit-* ay. <ET *eşid- ~ ėşid-* ay. <AT **ėşit-* ay.; krş. TT *işit-* (ETY, 490, EUES, 125, DLT, 102, EDPT, 257-258, ESTYa, I: 318-320)

2.1.2.6.2. Söz İçinde –ş- > -ç- Değişmesi
Bir tek örnekte söz içinde *ş* sesinin *ç* sesine değiştiği tespit edilmiştir.

курча-/kurça- ‘kuşatmak’ <DLT *kurşa-* ‘sarmak, kuşatmak’ <ET (Uyg.) *kurşa-* ay.; krş. CC *kurşovla-* ‘kuşatmak, çembere almak, sarmak’ (EUES, 425, DLT, 307, CC, II: 82a/19, EDPT, 665)

2.1.2.6.3. Söz Sonunda –ş > -ç Değişmesi
Eski Türkçe söz sonu *–ş* sesinin Kırgızcada az örnekte *–ç* sesine değiştiği görülür.

кирич/kiriç ‘kiriş; tendon’ <DLT *kiriş* ‘yay kirişi’ <ET (Uyg.) *kiriş* ay. (EUES, 383, DLT, 159, VEWT, 272, ESTYa, V: 71-72, EDPT, 747, Leksika, 578)

чеч-/çeç- ‘çıkarmak; soyunmak; çözmek’ <DLT *şeş-* (düğüm) çözmek’ <ET **çeş-* ay. (DLT, 324, EUES, 647, EDPT, 857). Argunşah, Çağatay metinlerinde görülen *çėş-* ‘çözmek’ örneğini *y- > ç-* Değişmesine tek bir örnek olarak verir (Argunşah, 2013: 95). Bizce doğru değildir.

Aşağıdaki örnekte gerileyici benzeşme gerçekleşmiştir.

чебич/çebiç ‘bir yaşındaki keçi yavrusu’ <ET (Orh.) *çebiş* ‘keçi yavrusu’; krş. DLT *çepiş* ‘altı aylık keçi yavrusu’ (ETY, 310, DLT, 158, VEWT, 105, EDPT, 399, ETDES, 105)

2.1.2.7. Eski Türkçe n Sesinin Kırgızcadaki Durumu

Türkçe kökenli sadece *ne* ‘ne’ soru zamirinde söz başı *n-* mevcuttur (Щербак, 1970: 29, SİGTYa, 1984: 323). Kırgızca kimi sözcüklerde söz başı hem *n*’li, hem *n*’siz olarak rastlanır (bk. *Eş Zamanlı Nöbetleşmeler*). Eski Türkçe söz içi ve söz sonu *n* sesi Kırgızcada genellikle korunur. Az sayıdaki örnekte *ŋ* sesine değişir. Bir birleşik sözcükte *-dış sandhi-* ilerleyici benzeşmeyle *-nb- >-mb-* değişmesi gerçekleşmiştir. Bir örnekte söz içinde *d* sesine değiştiği, bir örnekte de düştüğü tespit edilmiştir.

2.1.2.7.1. Söz İçi ve Söz Sonunda -n-, -n Korunması
Eski Türkçe söz içi ve söz sonu *–n-, -n* sesi, Kırgızcada genellikle korunur.

айны-/aynı- ‘sözünden dönmek; bozulmak; bulanmak’ <OT (CC) *aynı-* ‘dönmek, (mide) bulanmak’ (CC II: 82b/30b)

айран/ayran ‘yoğurt’ <DLT *ayran* ‘ayran’ (DLT, 59, VEWT, 12, EDPT, 276, TMEN II: 639, ESTYa I: 111)

андай/anday ‘onun gibi’ <DLT *andag* ‘öyle, onun gibi, böyle’ <ET *antag~anteg~andag* ‘öyle, şöyle’ <ET *anı+teg* (ETY, 270, DLT, 17, ESTYa, I: 149-150)

ант/ant ‘ant, yemin’ <DLT *and* ay. <ET *ant* ay. <AT **ānt* ay. (ETY, 396, DLT, 200, TDBUÜ, 171, EDPT, 176, VEWT, 20, TMEN II: 561, ESTYa I: 151)

анык/anık ‘kesin; açık’ <DLT *ānuk* ‘hazır’ <ET (Uyg.) *anuk* ay. <AT **ānu-* ‘hazırlamak’ (EUES, 53, DLT, 44, EDPT, 182, VEWT, 20, TMEN II: 569, ESTYa I: 151-152, ETDES, 18, TDBUÜ, 171)

бакан/bakan ‘boyunluk; direk’: krş. DLT *bakan* ‘pirinçten yapılan halka ve boyun halkası (tavk)’, ET (Uyg.) *bakan* ‘zincir’ (EUES, 138, DLT, 172, ESTYa II: 42-43, EDPT, 316)

быкын/bıkın ‘böğür’ <DLT *bıkın* ay. <ET (Uyg.) *bıkın* ay. (EUES, 167, DLT, 172, EDPT, 316, VEWT, 73, ESTYa II: 304-305, Leksika, 280-281, ETDES, 64)

бычан/bıçan ‘kuru ot’ <OT (CC) *biçen* ‘saman, kuru ot’ <ET *bıç-* ‘kesmek; (*saç*, *kulgak* ve *yaŋak* sözleriyle) ölmüş kimsenin ardından yas göstergesi olarak saçları kesmek, yanak ve kulakları çizmek, yırtmak’ <AT **bī* ‘bıçak’ (ETY, 455, EUES, 166, 169, DLT, 125, 166, EDPT, 292-293,VEWT, 73, ESTYa II: 158-161, CC I: 55b/20, CC II: 61b/5-6, ETDES, 63)

жайна-/cayna- ‘bol olmak; mutlu olmak’ <OT (ŞT) *yayna-* ‘rahatlamak’ (ŞT 101a-11)

жакын/cakın ‘yakın’ <DLT *yakın* ay. <ET (Uyg.) *yakın* ay. <ET (Uyg.) *yak-* ‘yaklaşmak, yakınlaşmak’ (DDM, 269-270, DLT, 356, 377, EDPT, 904, EUES, 855, ESTYa IV: 84)

жаман/caman ‘kötü, fena’ <DLT *yaman* ay. <ET (Uyg.) *yaman* ay. (DDM, 272, DLT, 360, EDPT, 937, ESTYa IV: 109-110)

жан-/can- ‘geri dönmek; geri sökülmek’ <DLT *yan-* ‘geri dönmek’ <ET *yan-* ‘geri dönmek; (savaşta) geri çekilmek; vazgeçmek’; krş. **жана/cana** ‘ve; yine’ (ETY, 452, 273, EUTS, 283, DDM, 273, DLT, 378, 58, EDPT, 941-942, 943, ESTYa IV: 111-112, 114-115, VEWT, 149)

жан/can ‘yan, yön, taraf’ <OT (KB) *yan* ‘taraf, yan’ <ET *yan* ay. <AT **yān* ‘yan’ (EUTS, 283, DDM, 272, KB, 4114, EDPT, 940, ESTYa, IV: 113-114, TDBUÜ, 175)

жан-/can- ‘yanmak’ <DLT *yan-* ay. (DLT, 378, EDPT, 942, VEWT, 184, Leksika, 362, ESTYa IV: 112-113)

жана/cana ‘ve; yine’ <DLT *yana* ay. <ET *yana* ‘yine, tekrar, ve, yeniden, dahi’ <ET *yan-* ‘geri dönmek; (savaşta) geri çekilmek; vazgeçmek’; krş. **жан-/can-** ‘geri dönmek;

geri sökülmek’ (ETY, 452, 273, EUTS, 283, DDM, 273, DLT, 378, 58, EDPT, 941-942, 943, ESTYa IV: 111-112, 114-115, VEWT, 149)

жейрен/ceyren ‘turuncumsu renk’ <ET *yegren* ‘kestane rengi’[40] (ETY, 267, EDPT, 914, VEWT, 194, ESTYa IV: 22-23)

жентек/centek ‘yeni doğmuş bebek için kutlama yemeği’: krş. DLT *yeni-* ~ *yini-* ‘kadın doğurmak’, *yenigü* ‘neredeyse doğuracak olan’ (DLT, 386, 364)

жийиркен-/ciyirken- ‘iğrenmek, tiksinmek’ <DLT *yigren-* ‘(et vb. bir şeyi) çiğ kabul edip yemekten vazgeçmek’; krş. CC *igren-* ‘tiksinmek, iğrenmek’ (DLT, 391, CC II: 62b/4, 57b/30, EDPT, 914-915, ESTYa, IV: 200-201)

жон-/con- ‘yontmak’ <DLT *yon-* ‘kesip parçalamak, yontmak’ <ET (Uyg.) *yon-* ay. <AT **yō-n-, yō-r-* ‘yontmak’ (EUES, 913, DLT, 166, EDPT, 942, VEWT, 206, ESTYa, IV: 221-222, TDBUÜ, 179)

жоон/coon ‘yoğun’ <DLT *yogun* ‘her şeyin irisi’ <ET *yogun* ‘yoğun, kalın, kaba’ (ETY, 261, DDM, 287, EUTS, 301, DLT, 360, EDPT, 904, VEWT, 205, ESTYa, IV: 208-209)

жөн/cön ‘bir şeyin yolu yordamı’ <ET (Uyg.) *yön ~ yon* ‘şekil, biçim, tarz, denk gelen (bir şey); uygunluk; tesir’ (EUES, 916, ESTYa, IV: 232-234)

жүгөн/cügön ‘dizgin, yular’ <DLT *yügün* ‘gem, uyan’; krş. CC *yügen* ‘gem, at gemi’ (DLT, 406, 498, CC I: 51b/27, 44a/6)

жүгүн-/cügün- ‘eğilmek, secde etmek’ <DLT *yükün-* ‘saymak, saygı göstermek; boyun etmek; ibadet etmek’ <ET *yükün-* ay. (ETY, 489, 514; DLT, 280, 383, EDPT, 913-914, VEWT, 213, ESTYa, IV: 264-265)

жээн/ceen ‘yeğen’ <ET *yegen~yigen* ‘yeğen; bir unvan niteleyicisi’ (ETY, 356, DDM, 280, EUTS, 295, EDPT, 912-913, VEWT, 194, ESTYa IV: 166-167)

ийин/iyin ‘in’ <DLT *īn~yīn~yin~yın* ‘aslan, tilki ve diğer yırtıcıların barınağı’ <ET (Uyg.) *in* ‘in, hayvan yuvası’ <AT **hīn;* Hlç. *hi*$^{\gamma}$*n* (IB, 8, DLT, 23, 350, EUES, 288, EDPT, 166, ETDES, 234, KEWTS, 184, VEWT, 172, TETTL III: 590, TDBUÜ, 183)

ийин/iyin ‘omuz’ <DLT *egin* ‘kürek kemiği; omuz’ <ET (Uyg.) *egin~eŋin* ‘çatı’ <ET (Uyg.) *eg-* ‘eğmek’ <AT **ēg-* ay. (IB, 18, DLT, 37, EUES, 109, EDPT, 109, ETDES, 159-160, ESTYa I: 225-227, Leksika, 239-240, TDBUÜ, 180)

[40]Tekin, Orhon Türkçesi Gramerinde *yegren* ‘kestane renginde (at)’ <**yegir+en, yegir* ‘geyik’ (KÇ D 6); krş. Yak. *sier* ‘kestane rengi’ <**yegir* vb. bilgilerini verir (2022: 63).

иймен-/iymen- ‘çekinmek’ <DLT *eymen-* ‘utanıp çekinmek’ <ET (Uyg.) *eymen-* ‘utanmak, hicap duymak’; krş. CC *ėmen- ~ imen-* ‘utanmak, mahcup olmak’ (EUES, 132, DLT, 121, CC II: 82b/3, CC I: 29a/22, EDPT, 273)

инек/inek ‘üç yaştan büyük dişi inek’ <DLT *ingek* ‘inek; dişi kaplumbağa’ <ET (Uyg.) *ingek~iŋek* ‘inek’ (IB, 41, DLT, 54, 386, Leksika, 436-437, EDPT, 184, ETDES, 235, ESTYa I: 359-360, KB, S 346)

ини/ini ‘küçük erkek kardeş’ <DLT *ini* ‘küçük erkek kardeş’ <ET *ini* ‘erkek kardeş’; krş. CC *ini* ‘torun, erkek torun’ (ETY, 178, DDM, 126, DLT, 45, CC I: 49a/14, Leksika, 292-293, TDAA, 201-202, EDPT, 170, ESTYa I: 363)

ишен-/işen- ‘güvenmek’ <DLT *işen-* ‘güvenmek, itimat etmek’; krş. ET (Uyg.) *uşan-* ‘inanmak, güvenmek, itimat etmek’, CC *ışan-* ‘güvenmek, inanmak’ (DLT, 99, EUES, 313, CC I: 8a/23, 8a/22, EDPT, 264)

кабылан/kabılan ‘kaplan’ <ET (Uyg.) *kaplan* ‘leopar, pars’ (EUES, 333, EDPT, 584, VEWT, 234, ESTYa, V: 269-270)

каган/kagan ‘kağan, hakan’ <OT (KB) *kagan* ay. <ET *kagan* ‘kağan’ (ETY, 204, EUES, 277, KB, 3126, VEWT, 219, KEWTS, , 167)

казан/kazan ‘kazan, tencere’ <OT (CC) *kazan* ‘kazan’ <AT **kāzgan* ay. (DLT, 7, 190, CC I: 52b/27, 53a/4, EDPT, 682, ESTYa, V: 187, TDBUÜ, 173, KEWTS, , 213)

кайна-/kayna- ‘kaynamak’ <DLT *kayna-* ‘kaynamak; kaynayıp coşmak’ <ET (Uyg.) *kayın- ~ kayna-* ‘kaynamak, haşlamak, pişmek’ (EUES, 350, DLT, 86, EDPT, 678, VEWT, 222, ESTYa, V: 203-205, KEWTS, , 213)

кайын/kayın ‘kayın, hısım <DLT *kaḍın ~ kayın* ‘evlilik yoluyla akrabalık’ <ET (Uyg.) *kadın* ‘dünür, kaynata kaynana; hısım’ <AT **kāḍın* ‘kayın, dünür’ (EUES, 318, DLT, 12, TDBUÜ, 173, EDPT, 602, VEWT, 218, ESTYa, V: 215-216)

кан-/kan- ‘(suya) kanmak, doymak’ <DLT *kan-* ‘(suya) kanmak, doymak’ <ET (Uyg.) *kan-* ‘memnun olmak, tatmin olmak’ <AT **kān-* ‘kanmak’; krş. **канык/kanık** ‘tecrübeli, deneyimli’ (EUES, 328, DLT, 427, VEWT, 230, EDPT, 632, ESTYa, V: 251-252, TDBUÜ, 173)

кан/kan ‘han’ <OT *kan* ay. <ET *kan* ay. (ETY, 316, EUES, 328, EDPT, 630, Leksika, 321, 666-667)

кан/kan ‘kan’ <DLT *kān ~ kan* ay. <ET *kan* ay. <AT **kān* ay. (ETY, 316, EUES, 327, DLT, 44, 431, VEWT, 230, EDPT, 629-630, ESTYa, V: 251, ETDES, 254, TDBUÜ, 173, KEWTS, 201)

канат/kanat ‘kanat’ <DLT *kanat* ay. <ET (Uyg.) *kanat* ay. <AT **kānat* ay. (EUES, 328, DLT, 153, VEWT, 230, EDPT, 635, ESTYa, V: 252-253, TDBUÜ, 173, KEWTS, 201)

кантала/kantala ‘tahtakurusu’ <OT (CC) *kandala* ay. (CC I: 55a/2, VEWT, 229, ESTYa, V: 253-254)

канчык/kancık ‘dişi köpek; kancık’ <DLT *kançık* ‘dişi köpek’ (DLT, 207, VEWT, 230, EDPT, 634-635, ESTYa, V: 255, Leksika, 190, ETDES, 256)

канык/kanık ‘tecrübeli, deneyimli’ <DLT *kanıg* ‘insandaki iyilik ve cömertlik hasreti’; krş. **кан-/kan-** ‘(suya) kanmak, doymak’ (DLT, 161, EDPT, 637)

кетмен/ketmen ‘çapa’ <DLT *ketmen* ‘yeri kazmak için kullanılan alet’ <ET (Uyg.) *ketmen* ‘kazma, çapa’: krş. **керт-/kert-** ‘kertmek, çentmek’ (EUES, 368, DLT, 193, ESTYa, V: 65-66, EDPT, 704, VEWT, 259)

кийин/kiyin ‘sonra’ <DLT *kiḍin~kidin* ‘sonra; geride, arkada olan’ <ET *kedin~kidin* ‘batı; geride, arkada’ <AT **kēd* ‘arka, geri, son’ (ETY, 324, EUES, 362, 379, DLT, 98, 107, EDPT, 704, VEWT, 246, ESTYa V: 24-24)

киндик/kindik ‘göbek deliği’ <OT (CC) *kindik* ‘göbek’ <ET (Uyg.) *kindik* ‘göbek; tekerler göbeği’ <AT **kīn* ‘göbek’; krş. ET (Orh.) *kinlig* ‘kokulu’, KB, *kin* ‘güzel koku, misk’ (EUES, 382, ETY, 264, KB, 6625, CC I: 48a/8, EDPT, 729, VEWT, 271, ESTYa, V: 68-69, Leksika, 279-280, TDBUÜ, 183)

кишен/kişen ‘köstek’ <DLT *kişen* ‘köstek’ <ET (Uyg.) *kişen* ‘zincir, bağ (atlarda)’ <ET (Uyg.) *kişe-* ‘kösteklemek’ (EUES, 385, DLT, 237, EDPT, 754, ETDES, 307-308)

кишине-/kişine- ‘kişnemek’ <DLT *kişne-* ay. <ET *kişne-* ay. (ETY, 542, DLT, 110, EDPT, 754, ESTYa, V: 79-80, KEWTS, , 225-226)

кон-/kon- ‘konmak; inmek; yerleşmek’ <DLT *kon-* ‘(kuş vb.) konmak’ <ET *kon-* ‘(bir yere) yerleşmek, (bir yeri) mesken tutmak’ (ETY, 512, DLT, 140, 427, EDPT, 632, ESTYa, VI: 54-55, KEWTS, , 227)

коон/koon ‘kavun’ <DLT *kāgun* ‘kavun’ <ET (Uyg.) *kagun* ay. <AT **kāgun* ay. (EUES, 319, DLT, 43, EDPT, 611, VEWT, 220, ESTYa, V: 174-175, ETDES, 272, TDBUÜ, 173)

көбүргөн/köbürgön ‘yabani soğan’ <DLT *köwürgen~kömürgen* ‘ada soğanı, dağ soğanı’ DLT, 227, EDPT, 691, VEWT, 285, ESTYa III: 100, Leksika, 124, ETDES, 320)

көн/kön ‘gön, kösele’ <DLT *kōn* ‘atın derisi; insan derisi (cildi)’<ET (Uyg.) *kön* ‘deri, cilt’ < AT **kōn* ‘gön, deri, at derisi, ham deri’; krş. Moğ. *köm* [хөм] ‘gön, ham deri’

(EUES, 402, DLT, 404, EDPT, 725, VEWT, 290, ESTYa, III: 71-72, ETDES, 198, Leksika, 384, TDBUÜ, 184 Lessing, , 602)

көн-/kön- ‘kabul etmek; alışmak’ <DLT *kön-* ‘(doğru yola) yönelmek’ <ET (Uyg.) *kön-* ‘düz olmak, tanımak’; krş. TT *gön-der-* (EUES, 402, DLT, 242, EDPT, 726, ESTYa, III: 74-75)

кузгун/kuzgun ‘kuzgun’ <DLT *kuzgun* ‘kuzgun’ <ET (Uyg.) *kuzgun* ‘kuzgun, karga, leş yiyen kuş’ (EUES, 434, DLT, 190, ESTYa, VI: 106-107, VEWT, 305, ETDES, 341)

кумган/kumgan ‘ibrik’ <DLT *kumgan* ‘güğüm, ibrik’ <ET (Uyg.) *kumgan* ‘testi’ (EUES, 423, DLT, 187, EDPT, 627, VEWT, 300, ESTYa, VI: 135-137)

кун/kun ‘bedel, kefaret; paha’: krş. CC *kun* ‘güç, kuvvet, erk’ (CC II: 61b/9-10, CC I: 13b/10)

кундуз/kunduz ‘kunduz’ <DLT *kunduz* ‘kunduz’ <ET (Uyg.) *kunduz~kuntuz* ‘kunduz, su samuru’ (EUES, 424, DLT, 200, VEWT, 301, EDPT, 635, ESTYa, VI: 145-146, Leksika, 162, ETDES, 332-333)

күзөн/küzön ‘sansargiller sınıfından pek büyük olmayan hayvan türünün genel adı; gelincik’ <DLT *küzen* ‘kuş ve köstebek avlamak için kullanılan sıçan cinsinden bir hayvan’; krş. CC *kara küzen* ‘kokarca’ (DLT, 174, CC I: 43a/11, EDPT, 761, Leksika, 163)

күн/kün ‘gün, güneş’ <DLT *kūn ~ kün* ay. <ET *kün* ay. <AT **kūn* ay. (ETY, 304, DLT, 33, EDPT, 725, VEWT, 309, ESTYa, III: 100-102, Leksika, 64-65, 628-629, ETDES, 204-205, TDBUÜ, 185)

күнү/künü ‘kuma’ <DLT *küni* ay.; krş. ET *küni* ‘haset, kıskançlık’ (ETY, 440, EUES, 442, DLT, 449, VEWT, 309, EDPT, 727, ESTYa, III: 104-106)

кыйын/kıyın ‘zor, güç(lük)’ <OT (ŞT) *kıyın* ‘ceza’ <ET *kıyın* ay. <AT **kīn* ‘ceza, işkence’, TT *kına- <kıyın-a-* (ETY, 407, EUES, 376, ŞT 96a-4, EDPT, 631, TDBUÜ, 176, ESTYa VI: 219-221)

кын/kın ‘kın’ <DLT *kīn ~ kın* ‘kılıç ve bıçağın kını’ <ET (Uyg.) *kın* ay. <AT **kīn* ay. (EUES, 371, DLT, 147, EDPT, 630-631, VEWT, 264, ESTYa, VI: 218-219, TDBUÜ, 176, ETDES, 295, Leksika, 571)

мен/men ‘ben’ <DLT *ben~men~min* ay. <ET *ben~bin~men* ay. (ETY, 278, DLT, 12, 19, EDPT, 346, VEWT, 333, ESTYa, VII: 50-55)

менен/menen ‘ile’ <**birnen* <*birlen* <DLT *birle* ‘ile, birlikte, arasında’ <ET *birle* ‘ile, birlikte (edatı), ile (bağlacı)’ <ET *bir* ‘bir’ <AT **bīr* ay.: bk. **бир/bir** ‘bir’

мечин/meçin ‘maymun’ <DLT *bīçin* ay. <ET *beçin~biçin* ‘maymun, maymun yılı’ <AT **bīçin* ay. (ETY, 305, DLT, 176, EDPT, 295-296, VEWT, 66, ESTYa II: 128-129, TDBUÜ, 183)

мин-/min- ‘binmek’ <ET *bin-* ‘ata binmek’ <AT **bīn-* ay. krş. ET (Uyg.) *min-* (binek hayvanı, araba) binmek’, CC *min-* ‘binmek, çıkmak’ (ETY, 540, CC I: 3a/21, CC II: 75b/1, EDPT, 348, ESTYa VII: 68-70, TDBUÜ, 183)

моюн/moyun ‘boyun’ <DLT *boyın~boyun* ay. <ET (Uyg.) *boyın~boyun* ay. <AT **bōyın* ay. (EUES, 190, DLT, 296, 424, EDPT, 386, VEWT, 80, ESTYa II: 180-182, 182-183, Leksika, 233-234, ETDES, 73-74, TDBUÜ, 177)

мөөн/möön ‘kör bağırsak’ <ET (Uyg.) *bögen* ‘kör bağırsak, apandist’ (EUES, 191, EDPT, 328, VEWT, 83, ESTYa II: 205, ETDES, 76, Leksika, 279)

мунu/munu ‘bunu’ <DLT *būnı~munı~mūnı~mūnu* ay. <ET *bu* ‘bu’; bk. **бул/bul** ‘bu’ (DLT, 193, 449)

муун/muun ‘boğum, eklem’ <DLT ‘parmak ve kamış boğumu’ <ET (Uyg.) *bogun* ‘eklem’ <ET *bog-* ‘boğmak’; krş. CC *buvun~bogum* ‘boğum, parmak boğumu’ (EUES, 186, DLT, 172, CC I: 47b/6, EDPT, 315-316, VEWT, 86, ESTYa II: 170-171, Leksika, 260)

ойгон-/oygon- ‘uyanmak’: krş. DLT *oḍgur-* ~ *oygur-* ‘uyandırmak’, ET (Uyg.) *odgur-* ay. (EUES, 501, DLT, 121)

он/on ‘on’ <DLT *ōn* ay. <ET *on* ay. <AT **ōn* ay. (ETY, 426, DLT, 23, EDPT, 166, TMEN II: 622, TDBUÜ, 177, ETDES, 387)

оона-/oona- ‘(hayvan) debelenmek’ <DLT *agna-* ‘hayvanlar debelenerek kaşınmak, ağnamak’ <ET (Uyg.) *agna-* ~ *agına-* ‘arka üstü yere sürtünmek, debelenmek’ (EUES, 20, DLT, 127, DDM, 38, KB, S 15, EDPT, 87-88)

оюн/oyun ‘oyun’ <DLT *oyun* ay. <ET (Uyg.) *oyun* ay. <AT **ōyun* ay. (DLT, 41, EUES, 519, DTS, 365, EDPT, 272, ETDES, 392, ESTYa I:436)

өкүн-/ökün- ‘pişman olmak’ <DLT *ökün-* ‘pişman olmak, hayıflanmak’ <ET *ökün-* ~ *ökin-* ‘pişman olmak; (can) sıkılmak’ (ETY, 471, 295, EUES, 529, DLT, 67, EDPT, 110, 111, ESTYa I: 523-524, TMEN II: 610)

өн-/ön- ‘bitmek, yeşermek; gelişmek’ <DLT *ön-* ‘(ot) bitmek’ <ET *ön-* ‘yükselmek, (bitki) çıkmak, boy vermek, kalkmak, tırmanmak; (düşman saflarının) içinden çıkmak, sıyrılmak, (delip) geçmek’ (ETY, 452, 500, EUES, 825, YETY, 42/1, DDM, 263, DLT, 88, 31, EDPT, 169, VEWT, 372, ESTYa I: 531-532)

өтүн-/ötün- ‘rica etmek’ <DLT *ötün-* ay. <ET *ötün-* ‘ricacı olmak, arzuda bulunmak’ (ETY, 514, 397, EUES, 544, DLT, 98, EDPT, 62)

сагызган/sagızgan ‘saksağan’ <DLT *sagızgan ~ sagzıgan* ay. <ET (Uyg.) *sagızgan* ay. (EUTS, 193, DLT, 226, 190, EDPT, 818, ETDES, 443-444)

сагын-/sagın- ‘özlemek’ <ET *sakın-* ‘endişelenmek, kaygılanmak; düşünmek’ <AT **sākın-* ‘düşünmek’ <AT **sāk-* ‘saymak, düşünmek, okumak’ (ETY, 471, EUES, 574, DLT, 173, EDPT, 812-813, ESTYa, VIII: 166-169, TDBUÜ, 174)

сайын/sayın ‘her (edat); fiilden sonra gelince ‘-dıkça’ ekinin anlamını verir’ <ET *sayu* ‘her biri, herkes’ <AT **sā-* ‘saymak’; krş. **сан/san** ‘sayı’ (ETY, 288, EUES, 592, EDPT, 958, TDBUÜ, 174)

саман/saman ‘saman’ <DLT *saman* ay. <ET (Uyg.) *saman* ay. (EUTS, 195, DLT, 179, EDPT, 829, ETDES, 446-447)

сан/san ‘sayı’ <DLT *sān* ‘sayı’ <ET *san* ‘sayı, hesap’ <AT **sān* ay. <AT **sā-* ‘saymak’ (ETY, 261, EUTS, 195, DDM, 200, DLT, 456, EDPT, 831, TDBUÜ, 174)

сан/san ‘uyluk, kalçadan dize kadar olan bacak bölümü’ <ET (Uyg.) *san* ‘vücut, kaba baldır’ (EUTS, 195,VEWT, 400, ESTYa, VII: 201-202)

сандугач/sandugaç ‘bülbül’: krş. DLT *sanduvaç* ay. (DLT, 230, EDPT, 837)

сексен/seksen ‘seksen’ <DLT *seksön ~ sekiz ōn* <ET *sekiz on* ay. <ET *sekiz* ‘sekiz’: bk. **сегиз/segiz** ‘sekiz’ (ETY, 427, DLT, 189)

сен/sen ‘sen’ <DLT *sen~sin* ay. <ET *sen~sin* ay. (ETY, 281, DLT, 404, EDPT, 831, ESTYa, VII: 247-250)

согон/sogon ‘kumlu yerde yetişen yabani soğan türü’ <DLT *sogun ~ sōgan ~sorgan* ‘soğan’ <ET (Uyg.) *sogun* ‘soğan, pırasa’ <AT **sōgun* ‘soğan’ (EUES, 619, DLT, 176, 219, EDPT, 812, ETDES, 469, VEWT, 357, TDBUÜ, 178)

сун-/sun- ‘sunmak, uzatmak’ <DLT *sun-* ‘(bir şey) vermek, uzatmak’ <ET (Uyg.) *sun-* ‘sunmak, yaymak, kendine doğru çekmek’ <AT **sūn-* ‘sünmek, uzamak’ (EUTS, 211, DLT, 242, EDPT, 834, ESTYa, VII: 359-360, TDBUÜ, 180)

сын/sın ‘eleştiri, tenkit’ <AT **sīn* ‘gözlem, müşahede, deneme’; krş. DLT *sına-* ‘sınamak, denemek’ (DLT, 465, 268, TDBUÜ, 176)

сын/sın ‘endam, beden; beden güzelliği’ <OT (KB) *sın* ‘boy, pos, kılık’; krş. DLT *sın* ‘uzunluk ve boy’ (DLT, 404, KB, 1618, 1849)

тааны-/taanı- ‘tanımak’ <DLT *tanu-* ‘söz buyurmak; tavsiye etmek’; krş. CC *tanu- ~ tanı-* ‘tanımak, bilmek’; krş. Moğ. *tani-* [таних] ‘tanımak, bilmek’ (DLT, 264, CC I:

28a/18, CC II: 76a/9-10, EDPT, 516, VEWT, 461, WOT, 848-849, ETDES, 494-495, Lessing, , 926)

таман/taman ‘taban’ <DLT *taban* ‘devenin tabanı’ <ET (Uyg.) *taban* ay. (DDM, 222, DLT, 172, EDPT, 441, TDBUÜ, 174, Leksika, 289, VEWT, 462)

тан-/tan- ‘inkar etmek’ <DLT *tan-* ay. <ET (Uyg.) *tan-* ay. <AT **tān-* ay. (EUTS, 224, DDM, 220, DLT, 427, EDPT, 513, VEWT, 460, TDBUÜ, 174)

тегин/tegin ‘boş, beleş’ <DLT *tigin* ‘köle’ <ET *tegin~tigin* ‘prens, şehzade, unvan’ (ETY, 373, EUTS, 230, DLT, 152, 178, EDPT, 483, Leksika, 663-664)

тегирмен/tegirmen ‘değirmen’ <DLT *tegirmen* ay. <ET (Uyg.) *tegirmen* ay. (EUTS, 231, DLT, 159, EDPT, 486)

тизгин/tizgin ‘dizgin’ <DLT *tīn~tin* ‘yular, dizgin’, *tin tizgin* ‘yular ve dizgin’ (DLT, 147, 404, VEWT, 482, EDPT, 574, ESTYa, III: 220-221, Leksika, 557-558, ETDES, 144)

тикен/tiken ‘diken’ <DLT *tiken~tikken* ay. <ET (Uyg.) *tiken* ay. <ET *tik-* ‘dikmek’ (EUTS, 238, DLT, 87, 172, EDPT, 483, Leksika, 105-106, ETDES, 139)

тон/ton ‘kürk; mont’ <DLT *tōn~ton* ‘elbise’ <ET *ton* ‘giysi’ <AT **tōn* ay. (ETY, 334, DLT, 7, 17, EDPT, 512, Leksika, 473-474, TDBUÜ, 178)

топон/topon ‘harman sonrası kavuz ve sap gibi kalıntılar’ <DLT *topun* ‘buğday gövdesinin boğumu’ (DLT, 172, EDPT, 441)

төмөн/tömön ‘aşağı; düşük’ <OT (CC) *töben* ‘aşağı, alt, aşağıya’ (CC II: 57a/16, 57b/32)

төн-/tön- ‘yitmek; kaybolmak’ <DLT *tön-* ‘(bir yere) dönmek’ <ET (Uyg.) *tön-* ‘dönmek, arkasını dönmek’ <AT **tōn-* ‘dönmek’ (EUES, 738, DLT, 427, EDPT, 515, ESTYa, III: 276-278, TDBUÜ, 184)

туман/tuman ‘sis’ <DLT *tuman* ay. <ET (Uyg.) *tuman* ‘duman, sis’ (DLT, 71, EUES, 756, EDPT, 507, ESTYa, III: 295-296)

тун/tun ‘ilk’ <DLT *tūn* ‘kadının ilki (oğlu, kızı, eşi)’ <ET *tun* ‘annenin ilk çocuğu; bir unvan niteleyicisi’ <AT **tūn* ‘ilk doğan (çocuk)’ (ETY, 356, 380, DLT, 403, EDPT, 513, TDBUÜ, 180, Leksika, 318)

тунар-/tunar- ‘etrafı sis kaplamak’ <DLT *tun-* ‘(gök) bulutlanmak, kapanmak’ (DLT, 242)

туткун/tutkun ‘esir, tutsak’ <DLT *tutgun* ‘tutsak, esir’ <ET *tut-* ‘yakalamak, tutmak’ (DLT, 190, ETY, 460, EDPT, 453)

түйүн/tüyün ‘düğüm’ <DLT *tügün* ‘düğüm’ <ET *tüg-* ‘düğüm atmak’ (ETY, 250, 263, DLT, 172, EDPT, 484)

түмөн/tümön ‘tümen’ <DLT *tümen* ‘her şeyin çoğu’ <ET *tümen* ‘on bin’ (DLT, 173, ETY, 429)

түн/tün ‘gece’ <DLT *tīn~tün* ay. <ET *tün* ay. <AT **tīn* ay. (ETY, 305, DLT, 39, 113, TDBUÜ, 185)

тын-/tın- ‘nefes alıp vermek; dinlenmek’ <DLT *tın-* ay. <ET (Uyg.) *tın-* ‘dinlenmek’ <AT **tīn-* ‘dinlenmek, nefes almak; dinmek, durmak’ (EUTS, 237, DLT, 242, EDPT, 514, ESTYa, III: 341-344, TDBUÜ, 176)

тын/tın ‘nefes; can’ <DLT *tīn ~ tın* ‘nefes, ruh’ <ET (Uyg.) *tın* ‘nefes, soluk, ruh, hayat’ <AT **tīn* ‘nefes, ruh’ (EUES, 713, DLT, 85, 92, EDPT, 512, VEWT, 478, TDBUÜ, 176)

тынч/tınç ‘sakin; huzurlu’ <AT **tīnç* ‘dinç, sakin’ <AT **tın-*; krş. ET (Uyg.) *tünç* ‘dinç, dinçlik, refah, sükûnet’, DLT, *īnç~inç* ‘huzurlu ve sakin, rahat’ (EUTS, 258, DLT, 35, EDPT, 516, TDBUÜ, 177)

узун/uzun ‘uzun’ <DLT *uzun* ‘uzun, uzun olan her şey’ <ET *uzun* ‘uzak’ (ETY, 257, EUES, 812, DLT, 36, EDPT, 283, 288)

ун/un ‘un’ <DLT *ūn* ay. <ET (Uyg.) *un* ay. (DDM, 257, DLT, 23, ETDES, 534)

унут-/unut- ‘unutmak’ <DLT *unıt- ~ unut-* ay. <ET (Uyg.) *unıt-* ay. (DLT, 104, 103, EUES, 800, EDPT, 179)

үйрөн-/üyrön- ‘alışmak, öğrenmek’ <DLT *ögren-* ‘öğrenmek’ <ET (Uyg.) *ögren-* ‘alışmak’ <*ögür-e-n-* ‘sürüye alışmak’ <*ögür-e-* <ET *ögür* ‘sürü’; krş. CC *üvren-* ‘öğrenmek’ (DLT, 115, EUES, 526, 529, EDPT, 114)

үн/ün ‘ün, ses’ <DLT *īn~ün* ay. <ET (Uyg.) *ün* ay. <AT **īn* ay. (DLT, 18, 23, EUES, 824, TDBUÜ, 185)

үчүн/üçün ‘için’ <DLT *üçün* ‘bu edatla sebep ifade edilir’ <ET *üçün* ‘için’; krş. Korkmaz, TDÜA 1-2: 94-97 (ETY, 290, DLT, 36)

чанак/çanak ‘göz çanağı; kozalak; baklagillerin kabuğu’ <DLT *çanak* ‘ağaçtan oyulan tuzluk vb. şeyler’ <ET (Uyg.) *çanak* ‘çanak, kap, ölçü kabı’ <AT **çānak* ‘çanak’ (EUES, 221, DLT, 164, EDPT, 425, TMEN III: 1125, ETDES, 97, TDBUÜ, 172)

чанач/çanaç ‘tulum’ <DLT *sanaç* ‘kırmızı dağarcık’ <ET (Uyg.) *sanaç* ‘deriden çanta, deri çanta’ (DDM, 200, EUES, 579, DLT, 154, EDPT, 835, ESTYa VII: 202-203)

чанч-/çanç- ‘sançmak’ <DLT *sanç-* ‘(düşmanı vb.) bozguna uğratmak; (bıçak vb. bir şey) batırmak, saplamak’ anlamlarıyla <ET *sanç-* ‘(ucu sivri bir nesneyi bir yere veya birine) batırmak, saplamak; kargıyla yaralamak veya öldürmek’ (ETY, 458, 506, DLT, 522)

чепкен/çepken ‘cepken’ <OT (CC) *çekmen* ‘kumaş, yün kumaş, çuha’ <AT **çēkmen* ‘cepken’ <AT **çēk* ‘bir çeşit pamuklu dokuma’; krş. DLT *çēk* ‘çizgili aba kumaş şeklinde pamuklu dokuma’, ET (Uyg.) *çekrek* ‘pamuk gömlek, pamuklu gömlek’, Türkm. *çēkmen* ‘deve tüyünden dokunan ve sırta giyilen astarsız giyim’, Tofalar *şēkpen* ‘ince kumaş’[41] (DLT, 411, CC II: 64a/20, I: 43a/20, EUES, 226, VEWT, 103, ETDES, 87-88, TDBUÜ, 180, TMEN III: 1103)

чымын/çımın ‘sinek’ <OT (KB) *çıbun* ay. <ET (Uyg.) *çıpın ~ çipin* ‘sinek, sivrisinek; sinekler ve başka böcekler’ <AT **çīpın* ‘sinek’; krş. CC *çibin* ay. (KB, 6601, CC I: 54b/31, EDPT, 838, VEWT, 110, Leksika, 186, TDBUÜ, 176)

ыйын-/ıyın- ‘ıkınmak’ <DLT *ıyın-* ‘ıkınmak, kendini zorlamak’; krş. TT *ıkın-* (DLT, 121, EDPT, 275)

ына-/ına- ‘inanmak’: krş. DLT *ınan-* ‘güvenmek’ <ET (Uyg.) *ına-n-* ‘inanmak’; krş. CC *ınan-* ‘güvenmek, inanmak’ (EUES, 288, DLT, 100, CC II: 81b/19, 66a/13, CC I: 7a/23, 7a/24, EDPT, 188, 182-183, ESTYa I: 654-655, 655-656)

ынак/ınak ‘katıksız, tertemiz’ <OT (CC) *ınaḳ ~ ınaḫ* ‘sadık, candan bağlı’ <ET (Uyg.) *ınak* ‘dost, arkadaş’; krş. ET (Uyg.) *ına-n-* ‘inanmak’; bk. **ына-/ına-** ‘inanmak’

ышын-/ışın- ‘üşenmek’: krş. TT *üşen-*;

эгин/egin ‘tahıl, tahıl tohumu’ <DLT *ekin* ‘tarla’ <ET (Uyg.) *ekin* ‘ekin, tohum’ <ET (Uyg.) *ek-* ‘(tohum) ekmek, serpmek; saçmak’; bk. **эк-/ek-** ‘ekmek, dikmek’

экен/eken ‘imiş’ <OT (CC) *ėgen* ‘imiş’ <ET (Uyg.) *erken* ‘…ken; tam … iken, … olduğu zaman’ <ET (Uyg.) *er-* ‘olmak’ (CC II: 81a/16b, EUES, 116, 111)

эмне/emne ‘ne’: krş. DLT *nē* ‘ne, hangi’ <ET *ne* ‘ne, niye’ <AT **nē* ‘ne’ (DLT, 21, ETY, 278, TDBUÜ, 181)

Tenişev’in editörlüğünde hazırlanan *Karşılaştırmalı Türk Dillerinin Grameri Bölgesel Rekonstrüksiyon* olarak çevirebileceğimiz eserde söz başı *n-* sesinin Ana Türkçede olduğu gibi Ana Kıpçakçada da rastlanmadığında söz eder ve *ne, nemene* ‘ne’ gibi sözcüklerde söz başındaki sesin düştüğüne kanaat getirir. Kırgızcadaki *emne* şeklini daha eskicil bularak karşılaştırmayı önerir (Тенишев, 2002: 266).

[41]TDBUÜ, 1995: 49. Anılan eserde Tofalar yerine Karagas adı kullanılmıştır. Biz başka yerlerde Tofalar adlandırmasını tercih ettiğimiz için burada da böyle tercihte bulunduk.

эн/en ‘en, genişlik’ <DLT *īn* ‘en’ <ET (Uyg.) *en* ‘geniş, geniş yapılı; genişlik’ <AT **ēn* ‘en, genişlik’(DLT, 23, EUES, 257, EDPT, 165, ESTYa I: 352-353, TDBUÜ, 181)

эне/ene ‘anne’ <DLT *ana* ‘anne’ (DLT, 12, ESTYa I: 278-281)

энөө/enöö ‘saf, bön; unutkan; ezik’: krş. DLT *endik er* ‘ebleh adam’ (DLT, 52, EDPT, 177)

энчи/ençi ‘hisse, pay’ <OT (CC) *ėnçi* ‘özel mülkiyet, mal’ <ET (Uyg.) *ėnçü* ‘mülk, devlet arazisi, yer; ikta, tımar’ (EUES, 258, DTS, 210, CC II: 82a/2, Leksika, 347-348, ESTYa I: 361-362)

эсен/esen ‘esen’ <DLT *esen* ‘esen, sağ salim’ <ET (Uyg.) *esen* ay. (IB, 53, EUES, 122, DLT, 29, EDPT, 248, ESTYa I: 308-309, Lessing, 420)

2.1.2.7.2. Söz İçinde -n- > -d- Değişmesi

Aşağıdaki bir örnekte ünsüz uyumu gereği değişim yaşanmıştır. Keza çekim morfolojisinde de *n* ile başlayan durum ekleri *z* sesinden sonra daima *d* olarak değişir.

жезде/cezde ‘enişte’ <DLT *yezne* ‘enişte’; krş. CC *yizne~yėzne* ‘ablanın kocası, enişte’ (DLT, 363, CC II, 58a/7b, CC I, 49a/17, ESTYa, IV: 169-170, VEWT, 199, Leksika, 298)

2.1.2.7.3. Söz İçi ve Söz Sonunda -n-, -n > - ŋ-, -ŋ Değişmesi

Söz sonu *–n* sesinin *–ŋ* sesine değişmesi dağınık olarak Abakan, Tofa, Çulum ve Altay dillerinde görülür (Johanson, 2021: 371). Kırgızcada da aşağıda birkaç örnekte *n* sesinin *ŋ* sesine değiştiği görülür.

дың/dıŋ ‘hiç sürülmemiş ama ekine uygun bakir toprak’ <ET (Uyg.) *tın* ‘nadasa terk edilmiş, sürülmemiş’ (EUES, 714)

жоңгучка/coŋguçka ‘yaban yonca’ <DLT *yorınçga* <ET (Uyg.) *yorınçga* ‘yonca, kaba yonca, alfalfa’ (EUES, 914, DLT, 500, EDPT, 971, VEWT, 207, ESTYa, IV: 227-229, ETDES, 578)

Türk dillerinde söz içi *n>ŋ* Değişmesi genellikle *k, g, q* seslerinden önce gerçekleşir (SİGTYa, 1984: 330).

калың/kalıŋ ‘kalın’ <DLT *kalın* ‘her şeyin kalını ve serti’ <ET (Uyg.) *kalın* ‘gür, kalın, sık, yoğun’ (EUES, 322, DLT, 174, EDPT, 622,VEWT, 226, ESTYa, V: 238-239)

үзөңгү/üzöŋgü ‘üzengi’ <OT (KB) *üzengü* ‘üzengi’ <ET (Uyg.) *üzengü* ay.; krş. EUyg. (Maytrisimit*)* *izengülük* ‘ayak tabanı’ (EUTS, 275, KB, 6110, ETDES, 544-545, Ş.Tekin, 2020: 68-78)

сараң/saraŋ ‘cimri’ <DLT *saran* ay. <ET (Uyg.) *saran* ay. (EUES, 586, DLT, 306, EDPT, 853-854, VEWT, 403, ESTYa, VII: 216-217)

2.1.2.7.4. Söz İçinde -n- > -m- Değişmesi
Bir *sandhi* örneğinde *n* sesi *m* sesine değişmiştir.

жамбаш/cambaş ‘kalça kemiği’ <DLT *yān* ‘kalça kemiği’ (DLT, 414, ŞT 275, ESTYa IV: 116-117, TMEN IV: 1817)

2.1.2.7.5. n Düşmesi
Aşağıdaki bir örnekte söz başı ikilcil; yani daha önce söz başındaki ünlüsü yitmiş *n-* sesinin düşmüş şekli de rastlanır.

ары/arı ~ нары/narı ‘-dan öteye’ <DLT *naru* ‘öte, öte taraf’ <ET (Uyg.) *ınaru* ‘…dan itibaren, boyunca; ayrılma …, uzaklama …’: Tekin, bu sözcüğü Ana Altayca üçüncü kişi **in* zamirinin türevi sayar (EUES, 289, DLT, 98, VEWT, 25, ESTYa, I: 157, Tekin, 1980)

Bir örnekte söz içi *–n-* sesinin düştüğü tespit edilmiştir.

ичке/içke ‘ince’ <DLT *yinçge* ‘herhangi bir şeyin incesi’ <ET *yinçge* ‘ince’ <AT **yīnçge* ‘ince’ (ETY, 261, DLT, 503, ESTYa I: 364-365, EDPT, 945, TDBUÜ, 183)

2.1.2.8. Eski Türkçe l Sesinin Kırgızcadaki Durumu

Ana Türkçe l sesi sadece söz içi ve söz sonunda bulunduğu düşünülür. Türk dillerindeki söz başı *l-* sesi ya ikincildir (Çuv. *lar-* ‘oturmak’ <**olor-*) ya da alıntıdır (Johanson, 2021: 399). Bunun yanı sıra yansıma yansıma sözcüklerde görülür (SİGTYa, 1984: 345-348).

2.1.2.8.1. Söz İçi ve Söz Sonunda -l-, -l Korunması

Eski Türkçe *l* sesi Kırgızcada genellikle korunur. Bunun yanı sıra *l, n, ŋ, r* seslerinden sonra geldiği durumlarda *d* sesine değişir. Az sayıdaki örnekte gerileyici benzeşmeyle *n, r* ve *t* seslerine değiştiği tespit edilmiştir. Nadiren sıfır ile nöbetleşir, bir örnekte düştüğü görülmüştür.

алачык/alaçık ‘alaçık’ <DLT *alaçu* ay. <ET (Uyg.) *alaçu* ‘kulübe’, *alaçuk* ‘küçük kulübe’ (EUES, 27, DLT, 69, EDPT, 129, TMEN II: 519, ESTYa I: 131-132, Leksika, 497, ETDES, 10-11)

агыл/ agıl ‘ağıl’ <DLT *agıl* ‘ağıl; koyun pisliği’ <ET *agıl* ‘ağıl’ (ETY, 339, DLT, 35, 31, EDPT, 83, TMEN II: 503, ESTYa I: 83-85, ETDES, 6)

айлан-/aylan- ‘dönmek, kendi ekseninde dönmek’ <ET (Uyg.) *aylan-* ‘dönmek’ <AT **āyla-* ‘dönmek, etrafını çevirmek’ (EUES, 90, TDBUÜ, 172, ESTYa I: 109-110, VEWT, 12, TETTL I: 410)

ал-/al- ‘almak’ <DLT *al-* ay. <ET *al-* ay. (ETY, 454, EUES, 41, DLT, 90, EDPT, 124-125, VEWT, 14-15, ESTYa I: 127-129, Leksika, 699-700)

ала/ala ‘ala’ <DLT *ala* ‘ala, alaca; cüzzam; egzama’ <ET (Uyg.) *ala* ‘karışık renkli, alaca, benekli; ciltteki kırmızı lekeler; egzama’ <AT **āla* ‘ala, alaca’ (EUES, 27, DLT, 44, EDPT, 126, VEWT, 15, ESTYa I: 129-130, Leksika, 607-608, TMEN II: 518, TDBUÜ, 171)

алга/alga ‘öne, ileriye’ <OT (CC) *all* ‘ön, huzur, kat’ <AT **hāl* ‘ön’; krş. ET *alın* ‘alın, ön taraf, ön yüz’; bk. **алды aldı** ‘önü, aşağı kısmı’

алда-/alda- ‘kandırmak’ <DLT *alda-* ‘hile yapmak, aldatmak’ <ET (Uyg.) *alta-* ‘aldatmak, kandırmak’ <AT **ālta-* ‘aldatmak’ <AT **āl* ‘hile, aldatma’; krş. Türkm. *ālda-* (EUES, 36, DLT, 30, 122, TDBUÜ, 171, EDPT, 133, VEWT, 14, ESTYa I: 126-127, TMEN II: 516)

алк/alk ‘nefis’ <OT (KB) *alık* ‘boş arzu, geçici arzu, heves; taviz’ (KB, 1490)

алка-/alka- ‘iyi dileklerde bulunmak’ <DLT *alka-* ‘övmek, alkışlamak’ (ETY, 437, KB, 5786, 1309, DLT, 126, 48, EDPT, 137-138, VEWT, 17, ESTYa I: 137-138 ETDES, 13)

алкым/alkım ‘çene altı, damak’: krş. DLT *alık* ‘kuş gagası’ (DLT, 32)

алкынды/alkındı ‘kullanılmış sabundan kalan küçük parça’ <DLT *alkın-* ‘tükenmek, bitmek; (insan için) ölmek, yok olmak’ <ET *alkın-* ‘bitmek, tükenmek, yok olmak; (bodun birliği, bodun varlığı) ortadan kalkmak, yok olmak, asimile olmak’ <ET *alk-* ‘bitirmek, tamamlamak’ (ETY, 445, DLT, 115, EDPT, 138-139)

алкыш/alkış ‘alkış’ <DLT *alkış* ‘övgü, dua, insanın iyiliklerini zikretme ve menkıbelerinin sayma; (peygamber için) salavat <ET *alkuş~alkış* ‘övgü’ <ET *alka-* ‘övmek’: bk. **алка-/alka-** ‘iyi dileklerde bulunmak’ (ETY, 437, KB, 5786, 1309, DLT, 126, 48, EDPT, 137-138, VEWT, 17, ESTYa I: 137-138 ETDES, 13)

алп/alp ‘alp, kahraman’ <DLT *alp* ‘kahraman, yiğit, secaatlı’ <ET *alp* ‘zor, çetin; cesur, yiğit, kahraman; bir unvan niteleyicisi’ (ETY, 250, DLT, 19, KB, 2381, EDPT, 127-128, VEWT, 18, TMEN II: 526, ESTYa I: 139, Leksika, 560, 662, EDAL 289-290)

алты/altı ‘altı’ <OT *altı* ay. <ET *altı* ay. (ETY, 424, 427, KB, 6623, CC II: 61a/12, EDPT, 130, VEWT, 18, TMEN II: 530, ESTYa I: 141-142, Leksika, 692, ETDES, 13, 14-15)

алтын/altın ‘altın’ <DLT *altun* ay. <ET *altun* ay. (ETY, 333, DLT, 25, KB, 188, EDPT, 131, TMEN II: 529, ESTYa I: 142-143, Leksika, 636-637, ETDES, 13-14)

алча/alça ‘kiraz’ <DLT *al~āl* ‘turunç renginde bir kumaş; turuncu rengi’ <ET (Uyg.) *al* ‘kırmızı’ <AT **āl* ‘al, kızıl’ (EUES, 26, KB, 6229, DLT, 39, VEWT, 14, TMEN I: 517, ESTYa I: 125-126, TDBUÜ, 171)

алыш/alış ‘ark, nehir yatağından sulama vb. için toprak kazılarak yapılan su yolu’ <DLT *alış* ‘su ağzı, suyun döküldüğü kısım’ (DLT, 29)

баглан/baglan ‘kesmeye yarayan süt kuzusu’: krş. OT *baklan kozı* ‘taze ve semiz kuzu’ (DLT, 192, EDPT, 314, TMEN II: 751, ETDES, 43)

байтал/baytal ‘dişi yılkı, kısrak’ <OT (ŞT) *baytal* ‘kısrak’ (ŞT 92b-5, VEWT, 57, ESTYa II: 36-37, Leksika, 443-444)

бал/bal ‘bal’ <DLT *bal~bāl* ay. <ET *bal* ay. (ETY, 333, DLT, 389, EDPT, 330, VEWT, 59, ESTYa II: 47, ETDES, 44).

бала/bala ‘çocuk’ <DLT *bala* ‘kuş yavrusu; çocuk; tarım işlerinde kullanılan yardımcı’ <ET (Uyg.) *bala* ‘kuş yavrusu; küçük çocuk, çocuk’ <AT **bāla* ‘yavru, çocuk’ (EUES, 139, DLT, 313, EDPT, 332, VEWT, 59, ESTYa II: 47- 49, TDAA, 249-252, TDBUÜ, 172, ETDES, 44, 358)

балдыз/baldız ‘baldız’ <DLT *baldız* ‘kadının (eşin) küçük kız kardeşi, baldız’ <ET *baltız* <AT **bāltız* ‘baldız, zevcenin küçük kız kardeşi’; krş. TT *baldız* (EUES, 141, DLT, 200, VEWT, 60, EDPT, 334, ESTYa II: 53-54, Leksika, 312, TDAA, 386-390, ETDES, 45-46)

балта/balta ‘balta’ <DLT *baldu* ‘balta’ <ET (Uyg.) *balto~baltu;* krş. CC *balta* ‘balta’ (EUES, 141, DLT, 181, CC I: 43b/15, EDPT, 333, VEWT, 61, ESTYa VII: 107-109, ETDES, 47-48, TETTL I: 466-467)

балтыр/baltır ‘baldır’ <ET (Uyg.) *baltır* ‘baldır’ (EUES, 141, EDPT, 334, VEWT, 81, ESTYa II: 54-55, Leksika, 283, ETDES, 45)

балтыркан/baltırkan ‘baldıran zehri’: TT *baldıran* (EUES, 141, VEWT, 61, Leksika, 122-123, ETDES, 45)

балчык/balçık ‘balçık’ <DLT *balçık* ‘balçık’; krş. CC *balçuk* ‘çamur, balçık’ (VEWT, 60, EDPT, 333, ESTYa VII: 109-112, Leksika, 375, ETDES, 44)

балык/balık ‘balık’ <DLT *balık* ay. <ET (Uyg.) *balık* ay. <AT **bālık* ay. (EUES, 140, DLT, 34, EDPT, 335, VEWT, 61, ESTYa 59-60, TDBUÜ, 172, Leksika, 177, 652-653)

бел/bel ‘bel’ <DLT *bil* ay. <ET *bel* ‘bel; dağ sırtlarında geçit veren çukur yer’ <AT **bēl* ‘bel’ (ETY, 314, DLT, 402, EDPT, 330, VEWT, 69, ESTYa II: 135-157, Leksika, 268-270)

белги/belgi ‘işaret’ <DLT *belgü* ‘damga, nişan’ <ET *belgü* ay. (ETY, 341, DLT, 185, EDPT, 340, VEWT, 69, ESTYa, II: 108-111, ETDES, 59)

бил-/bil- ‘bilmek’ <DLT *bil-* ay. <ET *bil-* ay. (ETY, 475, DLT, 20, EDPT, 330-331, VEWT, 75, ESTYa II: 137-139)

билездик/bilezdik ‘bilezik’ <DLT *bilezük* ay.; krş. ET (Uyg.) *bilzöklüg* ‘bilezikli’ (EUES, 176, DLT, 226, EDPT, 345, VEWT, 76, ESTYa, II: 143-145)

билек/bilek ‘bilek’ <DLT *bilek* ay. <ET (Uyg.) *bilek* ‘bilek, eklem’ (EUES, 170, DLT, 166, EDPT, 338-339, VEWT, 76, ESTYa II: 145-146, Leksika, 250-251)

бол-/bol- ‘olmak’ <DLT *bol-* ‘olmak, varlık kazanmak’ <ET *bol-* ay. <AT **bōl-* ay. (ETY, 446, DLT, 229, VEWT, 79, EDPT, 331, ESTYa II: 185-188, TDBUÜ, 177)

болуш-/boluş- ‘taraf tutmak’ <DLT *boluş-* ‘birinin tarafını tutmak ve onun için kavga etmek’; krş. DLT *boluş* ‘sözle yardım etme’ (DLT, 158, 263, EDPT, 345)

бөл-/böl- ‘bölmek, parçalamak’ <DLT *böl-* ay. <ET (Uyg.) *böl-* ay. (EUES, 192, DLT, 16, EDPT, 332, VEWT, 84, ESTYa II: 214-217)

бөлө-/bölö- ‘kundaklamak’ <AT **bēle-* ay.; krş. DLT *bīlel-* ‘çocuk belenmek’ (DLT, 431, EDPT, 332, VEWT, 69, ESTYa II: 111, TDBUÜ, 180)

буйла/buyla ‘burun deliklerinin ortasındaki kıkırdak, burunluk’: krş. ET *buyla* ‘üst düzey bir unvan’ (ETY, 362)

буламык/bulamık ‘bulamaç’ <DLT *bulga-* ‘tutmaç, bulamaç gibi yemekleri karıştırmak’; krş. DLT *bulga-ma* ‘yağı ve şekeri olmayan bulamaç’ (ETY, 455, DLT, 470, 216, EDPT, 337, ESTYa II: 253-257, 258-260)

булуӈ/buluŋ ‘köşe’ <DLT *buluŋ* ‘köşe, bucak, taraf’ <ET *buluŋ* ay. (ETY, 330, DLT, 498, EDPT, 343, VEWT, 88-89, ESTYa II: 261-262)

булут/bulut ‘bulut’ <DLT *bulut* ay. <ET *bulıt* ay. (ETY, 307, EUES, 198, DLT, 71, EDPT, 333, VEWT, 88, ESTYa II: 262-264, ETDES, 79, Leksika, 24)

бүлө-/bülö- ‘bilemek’ <DLT *bile-* ‘bilemek, keskinleştirmek’ <ET (Uyg.) *bile-* ay. (EUES, 170, DLT, 464, EDPT, 332, ESTYa II: 142-143, Leksika, 399-400)

быылтыр/bıltır ‘geçen yıl’ <DLT *bıldır* ay. <ET (Uyg.) *bıltur* ay. (EUES, 167, DLT, 199, EDPT, 334, VEWT, 74, ESTYa II: 139-140, Leksika, 71-72)

делбе/delbe ‘kişiyi kendini zapt edemez hale getiren bir çeşit hastalık’ <DLT *telwe* ‘deli’ <ET (Uyg.) *tilfe~tilve* ‘tilbe, abdal, âşık, deli’(EUTS, 239, DLT, 185)

жал/cal ‘yele’ <DLT *yāl~yalıg~yil* ay. <ET (Uyg.) *yil* ay. <AT **yāl* ‘yele’ (IB, 20, DLT, 353, 414, 446, EDPT, 916, TDBUÜ, 175, VEWT, 181, Leksika, 146-147, ESTYa IV: 85-87)

жала-/cala- ‘yalamak’ <DLT *yalga- ~ yalwa-* ay. <ET (Uyg.) *yalga-* ay. <AT **yālga-* ay. (DDM, 270, 271, DLT, 475, EDPT, 926-927, ESTYa IV: 87-89, VEWT, 182, TDBUÜ, 175)

жалбар-/calbar- ‘yalvarmak’ <ET (Uyg.) *yalbar- ~ yalvar-* ay.; krş. DLT *yalwar-* (EUES, 856, 859, DLT, 217, 388, EDPT, 920, VEWT, 182, ESTYa, IV: 92-93, Lessing, , 1212)

жалган/calgan ‘yalan’ <DLT *yalgan* ay. <ET *yalgan* ay. (DDM, 271, DLT, 364, EDPT, 926, ESTYa IV: 91-92)

жалк-/calk- ‘bir şeyden soğumak’ <OT (KB) *yalk-* ‘bıkmak, usanmak’ (DLT, 527, 532, KB, 6628, EDPT, 924, EUES, 857, Taş, 2015: 186)

жалпак/calpak ‘yassı’: krş. DLT *yalpı* ‘derinliği olmayan tabak vb. ahşab eşya’ (DLT, 360, EDPT, 919)

жалын/calın ‘alev’ <DLT *yalın* ‘parıltı, parlaklık; alev’ <ET (Uyg.) *yalın* ay. (DDM, 271, EUTS, 281, DLT, 377, 356, EDPT, 929, ESTYa IV: 106-107, ETDES, 557)

жашыл/caşıl ‘yeşil’ <DLT *yaşıl ~ yāşıl* ‘yeşil’ <ET *yaşıl* ‘açık mavi, yeşil’ (ETY, 267, DLT, 19, 114, EDPT, 978, ESTYa IV: 164)

жел/cel ‘yel’ <DLT *yīl~yėl~yel* ay. <ET (Uyg.) *yel* ‘rüzgâr, yel; hava (element)’ <AT **yēl* ‘yel, rüzgâr’ (ETY, 540, 511, EUES, 885, DLT, 46, 288, EDPT, 916, 917, TDBUÜ, 182, 181, VEWT, 195, ESTYa IV: 174-176, 177)

жел-/cel- ‘yelmek; tırıs gitmek’ <ET *yel-* fiili ‘(at için) hızla sürmek, dört nala kaldırmak; akın ettirmek’ <AT **yēl-* ‘yelmek, tırıs gitmek, koşmak’: bk. **жел/cel** ‘yel’

желе/cele ‘atların sırayla bağlandığı iki ucu iki kazığa bağlı kendir, urgan; örümcek ağı’ <ET (Uyg.) *yeli~yelü* ‘hayvan tutmaya yarayan ip’; krş. ? DLT, *yalu* ‘tayların bağı, kısraktan kımız için süt sağılırken tayların bağlandığı ip’; krş. Moğolca *cele* [зээл] ‘çile, urgan çilesi, hayvan bağlanan ip’ (EUES, 886, 887, DLT, 358, EDPT, 919, VEWT, 125, ESTYa IV: 21-22, Lessing, 1228)

желим/celim ‘zamk, yapıştırıcı; plastik’ <DLT *yelim~yilim* ‘tutkal’ <ET (Uyg.) *yelim* ay. (EUTS, 282, EUES, 886, DLT, 356, EDPT, 929, VEWT, 196, ESTYa IV: 179-180, ETDES, 567, EDAL 460)

желин/celin ‘hayvanın memesi’ <DLT *yilin* ‘kısrak memesi’ (VEWT, 196, Leksika, 148, DLT, 356, EDPT, 930, ESTYa IV: 180-181, ETDES, 567)

желпи-/celpi- ‘yellemek’ <ET (Uyg.) *yelpi-* ‘yellemek, yelpazelemek’; krş. DLT *yelpin-* ‘kendi kendini yelpazelemek’, *yelpiş-* ‘yelpaze ile yellemek’ (EUES, 886, DLT, 391, 388, EDPT, 920)

жилик/cilik ‘ilik’ <DLT *ilik~yilik* ay. <ET (Uyg.) *yilik* ‘ilik, kemik’ (EUTS, 296, DLT, 34, EDPT, 927-928, VEWT, 203, ESTYa, IV: 265-266)

жол/col ‘yol’ <DLT *yol~yōl* ‘yol, yolculuk; sefer’ <ET *yol* ay. <AT **yōl* ay. (ETY, 333, DDM, 288, DLT, 25, EDPT, 917, VEWT, 206-206, TDBUÜ, 178, Leksika, 531, ESTYa IV: 217-219)

жөлө-/cölö- ‘birine yardım etmek’ <DLT *yöle-* ‘desteklemek’ <ET (Uyg.) *yöle-* ay. (EUES, 915, DLT, 385, EDPT, 919, VEWT, 208, ESTYa IV: 32-33)

жөтөл/cötöl ‘öksürük’ <ET (Uyg.) *yötül~ötül* ‘öksürük’ (EUES, 544, EDPT, 889-890, ESTYa, IV: 237, I: 557, VEWT, 209)

жул-/cul- ‘yolmak, koparmak’ <DLT *yul-* ‘yolmak, koparmak, kesmek’ <ET (Uyg.) *yul-* ay. (IB, 19, DLT, 377, EDPT, 918, VEWT, 210, ESTYa, IV: 215-217, KEWTS, , 362)

жулк-/culk- ‘güçle çekmek, yolmak’ <OT (CC) *yulk-* ‘yolmak, koparmak, kökünden koparmak’; krş. Moğ. *culga-* [зулгаах] ‘yolmak, çekmek, koparmak’ (CC II: 81a/14b, VEWT, 210, Lessing, 1265)

жулмуй-/culmuy- ‘köse görünümde olmak’; krş. DLT *yüli-* ‘tıraş etmek’, *yüligü* ‘saçı traş etmek için kullanılan ustura’ (DLT, 385, 421)

жүлүн/cülün ‘omurilik’ <DLT *yulun* ‘omurilik’ <ET (Uyg.) *yulun* ‘bel kemiği, omurga’ (EUES, 919, DLT, 356, EDPT, 930, ESTYa, IV: 266, VEWT, 213)

жыл/cıl ‘yıl’ <DLT *yıl* ay. <ET *yıl* ay. (ETY, 301, DLT, 266, VEWT, 200, EDPT, 917, ESTYa, IV: 275, ETDES, 575-574, KEWTS, , 360, Leksika, 70-71)

жылан/cılan ‘yılan’ <DLT *yılan* ay. <ET *yılan* ‘yılan; yılan yılı’ (ETY, 306, 313, DDM, 285, DLT, 17, EDPT, 930, VEWT, 200, KEWTS, , 360, Leksika, 180)

жылгын/cılgın ‘ılgın, ılgın ağacı’ <DLT *yılgun* ay. (DLT, 364, EDPT, 926, ESTYa, IV: 277-278, ETDES, 225)

жылдыз/cıldız ‘yıldız’ <DLT *yultuz~yuldız~yulduz* ‘yıldız’ <ET (Uyg.) *yultuz* ‘yıldız, burç, Ay’ın Dünya’nın çevresinde dolaşırken geçtiği istasyon, gezegen’ (DDM, 290, EUES, 919, DLT, 365, 327, EDPT, 922-923, ESTYa IV: 279-280)

жылкы/cılkı ‘yılkı, at’ <DLT *yılkı* ay. <ET *yılkı* ‘dört ayaklı evcil hayvanlar; çiftlik hayvanları’ (ETY, 313, DDM, 285, DLT, 29, VEWT, 200-201, EDPT, 925-926, ETDES, 574)

жылуу/cıluu ‘ılık’ <DLT *yılıg~ılıg* ay. <ET (Uyg.) *yılıg* ay. (EUES, 899, DLT, 12, EDPT, 925)

жылчык/cılçık ‘şule, ışık’ <OT (KB) *yalçık* ‘ay’ (KB, 137, EDPT, 921-922, Leksika, 55-56)

ил-/il- ‘ilmek, iliştirmek; asmak’ <DLT *il-* ‘(diken vb. takılıp) çekmek’ <ET (Uyg.) *il-* ‘tutmak, yakalamak; almak’ <AT **īl-* ‘ilmek, ilişmek’ (DLT, 87, EUES, 303, DDM, 125, EDPT, 125, TDBUÜ, 182)

илгери/ilgeri ‘önce, geçmişte; ileri’ <OT (CC) *ilgeri* ‘ileri; ilk, ön, önce’ <ET *ilgerü* ‘ileri doğu’; krş. OTG *ilk* ‘ilk, birinci olarak’ (ETY, 324, CC II: 62a/3-4, CC I: 30a/5, EDPT, 144, ESTYa I: 347-348, OTG 82)

кел-/kel- ‘gelmek’ <DLT *kel-* ay. <ET *kel-* ay. (ETY, 448, EUES, 354, DLT, 16, EDPT, 715, VEWT, 248, ESTYa, III: 14-16)

келемиш/kelemiş ‘sıçan’: krş. DLT *kelegü* ‘cerboa, keseli fare’ (DLT, 194, ESTYa, V: 31)

келин/kelin ‘gelin’ <DLT *kelin* ay. <ET (Uyg.) *kelin* ‘gelin, yenge; hizmetçi kız’ (EUES, 354, DLT, 174, VEWT, 250, EDPT, 719, ESTYa, III: 16-18, ETDES, 187, KEWTS, 155, Leksika, 302)

кол/kol ‘kol, el’ <DLT *kōl~kol* ‘kol’ <ET *kol* ay. <AT **kōl* ay. (ETY, 315, DLT, 154, EDPT, 614-615, VEWT, 276, ESTYa, VI: 35-42, Leksika, 244-245, TDBUÜ, 178)

көл/köl ‘göl’ <DLT *kōl ~ köl* ‘göl, gölcük, havuz; deniz; içinde su birikmiş çukur’ <ET *köl* ‘göl’ <AT **kōl* ‘göl’ (ETY, 322, DLT, 254, 403, EDPT, 715, VEWT, 288, Leksika, 91, ESTYa, V: 95-96, ETDES, 195, TDBUÜ, 184)

көлөкө/kölökö ‘gölge’ <DLT *kölige* ay. <ET (Uyg.) *kölige* ay. <ET (Uyg.) *köli-* ‘gölgelemek; savunmak’ (EUES, 402, DLT, 194, EDPT, 718, VEWT, 289, ESTYa V: 96-98, ETDES, 196)

көлүк/kölük ‘gölük; yük hayvanlarının genel adı (deve hariç)’ <DLT *kölük* ‘yük hayvanı’ <ET (Uyg.) *kölök~kölük* ‘binek hayvanı, yük hayvanı’ <ET (Uyg.) *köl-* ‘bağlamak, (öküze) koşum vurmak’ (EUES, 402, DLT, 169, EDPT, 717, ESTYa, III: 69-70, ETDES, 196)

көмөлдүрүк/kömöldürük ‘at göğüslüğü’ <DLT *kömüldürük* ‘eyerin göğüslük kısmı’; krş. Moğ. *kömüldürge(n)* [хөмөлдрөг] ‘koşum takımının meme kayışı’ (DLT, 230, EDPT, 722-723, VEWT, 289, ESTYa, III: 71-72, Leksika, 552-553, ETDES, 197-198, Lessing, 603)

көпөлөк/köpölök ‘kelebek’ <OT (CC) *köpelek* ay.; krş. DLT *kepeli* ‘uçan kelebek’ (DLT, 195, CC II: 80b/32b, EDPT, 689, VEWT, 291, ESTYa V: 13-15, ETDES, 281-282, Leksika, 187)

кул/kul ‘kul, köle’ <DLT *kul* ay. <ET *kul* ‘tutsak (erkek)’ (ETY, 402, EUES, 420, DLT, 143, EDPT, 615, VEWT, 297, ESTYa, VI: 119-120, Leksika, 318, 670-671, ETDES, 328)

кула/kula ‘kula, at donu’ <DLT *kula at* ‘kula donlu at’ <ET (Uyg.) *kula* ‘bir renk’; krş. Moğ. *hula* [хул] ‘kula, açık kahverengi’ (EUES, 421, DLT, 448, EDPT, 617, VEWT, 298, ESTYa, VI: 120-121, Lessing, , 1158)

кулак/kulak ‘kulak’ <DLT *kulak~kulkak~kulxak* ay. <ET *kulgak* ay. (ETY, 315, EUES, 421, DLT, 64, 458, EDPT, 621, VEWT, 298, ESTYa, VI: 123-126, ETDES, 328)

кулан/kulan ‘yabani eşek’ <DLT *kulan* ay.<ET *kulan* ay.; krş. Moğ. *hulan* [хулан] ‘kulan, Asya bozkırlarının yaban eşeği’ (ETY, 312, DLT, 103, EDPT, 622, VEWT, 298, ESTYa, VI: 126-127, Leksika, 644, Lessing, , 1159)

кулач/kulaç ‘kulaç’ <DLT *kulaç* ay. <ET (Uyg.) *kulaç* ay. (EUES, 421, DLT, 154, VEWT, 298, EDPT, 618, ESTYa, VI: 128-130, KEWTS, 236)

кулун/kulun ‘kulun, tay’ <DLT *kulun* ‘kulun, tay’; krş. ET (Uyg.) *kulun-çak* ‘küçük tay, güre’ (EUES, 422, DLT, 103, EDPT, 622, VEWT, 299, Leksika, 647, ESTYa, VI: 131-132, ETDES, 329)

кутул-/kutul- ‘kurtulmak’ <DLT *kutul-* ~ *kurtul-* ay. <ET (Uyg.) *kurtul-* ~ *kutrul-* ay. (EUES, 426, 432, DLT, 301, EDPT, 650)

күл-/kül- ‘gülmek’ <DLT *kül-* ay. <ET *kül-* ay. (EUES, 438, DLT, 248, EDPT, 715, VEWT, 307, ESTYa, III: 98-100)

күл/kül ‘köşe’: krş. DLT *üçgil~üçgül* ‘üçgen; üç köşesi olan’ <ET (Uyg.) *üçkil* ‘üç köşeli’ (DLT, 52, EDPT, 25)

күл/kül ‘kül’ <DLT *kül* ay. <ET (Uyg.) *kül* ay. (EUES, 438, DLT, 65, EDPT, 715, VEWT, 307, ESTYa, V: 137-138, ETDES, 342, Leksika, 367-368)

кызыл/kızıl ‘kızıl, kırmızı’ <DLT *kızıl* ay. <ET *kızıl* ay. (ETY, 266, DLT, 19, VEWT, 269, EDPT, 683-684, ESTYa, VI: 196-197, Leksika, 602-604)

кыл/kıl ‘kıl’ <DLT *kıl* ‘kıl, saç, hayvan kılı’ <ET (Uyg.) *kıl* ay. (EUES, 369, DLT, 146, VEWT, 262, EDPT, 614, ESTYa, VI: 205-206, ETDES, 294, Leksika, 196-197)

кыл-/kıl- ‘kılmak, etmek, yapmak’ <DLT *kıl-* ay. <ET *kıl-* ay. (ETY, 543, EUES, 369, DLT, 151, EDPT, 616, VEWT, 263, ESTYa, VI: 206-207)

кылык/kılık ‘amel, yapılan iş; huy’ <DLT *kılıg* ‘iş’, *kılık* ‘huy ve insanlarla münasebet’ <ET *kıl-* ‘kılmak, etmek, yapmak’; bk. **кыл- kıl-** ‘kılmak, etmek, yapmak’ (DLT, 245, EDPT, 620, ESTYa, VI: 212-213)

кылыч/kılıç ‘kılıç’ <DLT *kılıç* ay. <ET (Uyg.) *kılıç* ay. (EUES, 370, DLT, 5, EDPT, 618, VEWT, 263, ESTYa, VI: 213-215)

мол/mol ‘bol’ <OT *bol* ‘bol, geniş’: krş. CC *bollaş-* ‘gebelik sebebiyle şişmanlamak’ (KTS 34, CC II: 76a/10, VEWT, 79, ESTYa II: 184-185, ETDES, 70)

олтур-/oltur- ‘oturmak’ <DLT *oltur-* ~ *oldur-* ay. <ET *olor-* ‘oturmak; varlığını sürdürmek, hayat geçirmek; (kağan, yabgu, şad vd) tahta çıkmak, hüküm sürmek, hükmetmek; konuşlanmak, mevzilenmek; ikamet etmek, yerleşmek, yurt tutmak’ (ETY, 450, 478, DDM, 185, DLT, 239, EDPT, 150, ESTYa I: 490-492)

оолак/oolak ‘uzak, gözden ırak’ <DLT *aglak* ‘ıssız’ <ET (Uyg.) *aglak* ‘yalnız, uzak, sapa, sakin, sessiz; tenha’ <DLT *agla-* ‘boş kalmak’; krş. CC *avlak* ‘bozkır, kıraç, ıssız yer’ (DLT, 460, 59, EUES, 20, CC II: 57b/19b, EDPT, 84, 85, VEWT, 8)

осол/osol ‘kaba; ayıp’ <DLT *osal* ‘gafil kimse’ <ET (Uyg.) *osal* ‘ihmalci, dikkatsiz, tasasız, kaygısız’; krş. Moğ. *osul* [осол] ‘ihmal veya dikkatsizlikten ortaya çıkan talihsizlik, aksilik’ (EUES, 516, DLT, 61, ESTYa I: 479-481, Lessing, 759, EDPT, 247, TMEN II: 599)

өл-/öl - ‘ölmek’ <DLT *öl-* ‘ölmek’ <ET *öl-* ‘ölmek; (bodun birliği) bozulmak, (bodun varlığı) ortadan kalkmak; çok sıkıntı çekmek; (hayvan) telef olmak’ (ETY, 466, 471, DLT, 19, VEWT, 371, EDPT, 125-126)

өл/öl[42] ‘nem, ıslak’ <DLT *ōl* ~ *öl* ‘ıslak, nemli’ <ET (Uyg.) *öl* ‘yaşlık, rutubet, ıslaklık’ <AT **hōl* ‘ıslak, yaş; nem, rutubet’; Türkm. *ōl*, *hōl*, Az. *hōl*, Hlç. *hı̄ʾl* (DDM, 192, DLT, 23, TDBUÜ, 184, ESTYa I: 523-524, VEWT, 371)

өлөң/ölöŋ ‘sazda yetişen bir çeşit bitki’ <ET (Uyg.) *öleŋ* ‘otlak, çimen, mera’; bk. **өл öl** ‘nem, ıslak’

сакал/sakal ‘sakal’ <DLT *sakal* ay. <ET (Uyg.) *sakal* ‘sakal; kök lifi’ (EUES, 574, DLT, 39, EDPT, 808-809, ESTYa, VII: 176-177, Leksika, 222, ETDES, 442)

сал-/sal- ‘koymak’ <OT (KB) *sal-* ‘atmak, bırakmak’ <ET (Uyg.) *sal-* ‘salmak, koymak’ (EUTS, 196, EUES, 576, KB, 5876, 4111, EDPT, 824, VEWT, 397, ESTYa, VII: 185-189)

сал/sal ‘sal’ <DLT *sāl* ‘kılıf (kelek)’ <AT **sāl* ‘sal’(DLT, 412, EDPT, 824, ETDES, 444-445, TDBUÜ, 174)

[42]Kırgızcada ayrıca *möl* ‘nem, yaş’ şekli de mevcuttur.

салык/salık ‘vergi’ <ET (Uyg.) *salıg* ‘vergi çeşidi’ <ET (Uyg.) *sal-* ‘salmak, koymak’; bk. **сал-/sal-** ‘koymak’

сепкил/sepkil ‘çil, yüzde oluşan kahverengi küçük benekler’ <DLT *sepkil* ‘yüzde görünen çil’; krş. Moğ. *sebke* [сэвх] ‘çil, leke, benek’ (DLT, 210, EDPT, 839, Lessing, , 820)

силк-/silk- ‘silkmek; sarsmak; sallamak’ <DLT *silk-* ‘silkmek’ <ET (Uyg.) *silk-* ‘silkelemek, sallamak, silkeleyerek temizlemek, (çan) çalmak’ (DLT, 523, EUES, 613, EDPT, 826, ESTYa, VII: 277-278, VEWT, 422, KB, S, 639)

сол/sol ‘sol’ <DLT *sōl* ‘sol’ <ET (Uyg.) *sol* ‘sol; doğu’ <AT **sōl* ‘sol’ (EUES, 619, DLT, 34, EDPT, 824, VEWT, 426, TDBUÜ, 178, ESTYa, VII: 320-324)

солу-/solu- ‘solmak, kurumak’ <AT ***sōl-** ay. krş. Hlç. *sū^{o}lu-*, Yak. *uol-*; krş. **соол-/sool-** ‘solmak, kurumak’; krş. DLT *soluş-* ‘(meyveler, sebzeler vb.) solmak, tazeliği gitmek’ (DLT, 263, TDBUÜ, 178, ESTYa VII: 319-320)

соолук/sooluk ‘beş yaşındaki koyun’ <DLT *saglık* ‘koyun’ <ET (Uyg.) *saglıg* ‘süt…’ (EUES, 573, DLT, 206, EDPT, 809)

сөл/söl ‘vücuttaki kan ve su; tenin canlılığı, rengi’ <DLT *söl* ‘ağaç ve etteki nem’ ’<ET (Uyg.) *söl* ‘usare, et özü’ (EUTS, 209, DLT, 402, EDPT, 824, VEWT, 430, ESTYa, VII: 345-346)

сөөл/sööl ‘sigil’ <DLT *sügül* ay. <ET(Uyg.) *sögül* ay. (DLT, 473, EUES, 622)

тал/tal ‘dal; söğüt’ <DLT *tāl* ‘taze dal’ <ET (Uyg.) *tal* ‘dal; dalak; büyük bir ağaç; söğüt ağacı’ <AT **tāl* ‘söğüt, dal’ (EUTS, 221, DLT, 412, EDPT, 489, TDBUÜ, 174)

тал/tal ‘dalak’: <EUyg. *tal agrıg* ‘dalak ağrısı’ <AT **tāl, *tālak* ‘dalak’; krş. DLT *talak* ‘dalak’, TT *dalak;* (EUES, 666, DLT, 178, VEWT, 457, TDBUÜ, 174)

тал-/tal- ‘yorulmak; kendinden geçmek’ <ET (Uyg.) *tal-* ‘bayılmak’; krş. DLT *taltur-* ‘bayıltmak’ (DLT, 282, EUES, 666, VEWT, 457, WOT, 841)

талгак/talgak ‘aşerme’: krş. DLT *talgur-* ‘(mide) bulanacak gibi olmak’ (DLT, 284)

талкан/taklan ‘kırma tahıl; kavut’ <DLT *talkan* ‘kavut (kavrulmuş ve dövülmüş tahıl ununa şeker veya tatlı yemiş katılarak yapılan yiyecek’ <ET (Uyg.) *talkan* ‘un’; krş. Moğ. *talha-a(n)* [талх(ан)] ‘toz; tuz; un; ekmek’ (EUTS, 222, DLT, 191, EDPT, 496, Lessing, , 922)

талкуу/talkuu ‘müzakere, enine boyuna tartışma’ <DLT *talkıg* ‘işleri engelleme’ (DLT, 202, EDPT, 496)

талпын-/talpın- ‘kanat çırpmak’ <DLT *talpın-* ‘kanat çırpmak’ <ET (Uyg.) *talpı-* ‘uçuşmak, titremek’ (EUES, 667, DLT, 303, EDPT, 493)

талуу/taluu ‘hassas nokta’: krş. DLT *talu nēŋ* ‘seçkin şey’, *talula-* ‘(bir şeyi) seçmek, seçip ayırmak’, ET (Uyg.) *talu* ‘seçkin, seçilmiş; nefis, asil; seçim’ (DLT, 447, 481, EUES, 667)

тели/teli ‘atların bir tarafına doğru eğilmesine sebep olan hastalık; aptal’ <DLT *telü* ‘deli, ahmak’ <AT **tēlü* ‘deli’ (DLT, 411, EDPT, 491, 493, VEWT, 472, ESTYa, III: 214-217, TDBUÜ, 181)

тели-/teli- ‘yeni doğmuş yavruyu başka anneye emzirtmek’ <DLT *teli-* ‘yavruyu başka hayvanın yanına katmak’ (DLT, 240)

телмир-/telmir- ‘bir şeye devamlı bakmak, uzun süreliğine bakmak’ <DLT *telmir-* ‘(bir şey arar gibi veya bir insanı görmüş gibi) sağa sola dönmek’ <ET (Uyg.) *telmir-* ‘(göz) kırpıştırmak, sabit olmayan şekilde bakmak, titiremek, huzursuz bakmak’ (EUES, 693, DLT, 284, ESTYa, III: 186-187, VEWT, 472, EDPT, 500)

тил/til ‘dil’ <DLT *tıl* ‘genel olarak dil; konuşma organı; dil, lehçe’ <ET *tıl~til* ‘dil; söz, nutuk; muhbir, casus’ (ETY, 381, EUTS, 239, DLT, 146, EDPT, 489-490, ESTYa, III: 228-230, VEWT, 480, ETDES, 137-138)

тил-/til- ‘dilmek; kesmek’ <DLT *til-* ‘boylamasına kesmek, dilmek’ <ET (Uyg.) *til-* ‘parça parça kesmek, dilmek, dilimlemek’ (EUES, 718, DLT, 240, EDPT, 490, ESTYa, III: 230-231)

тиле-/tile- ‘dilemek’ <DLT *tile-* ‘istemek; isteyip aramak’ <ET (Uyg.) *tile-* ay. <ET *tıl~til* ‘dil; söz, nutuk; muhbir, casus’; bk. **тил til** ‘dil’

тол-/tol- ‘dolmak’ <DLT *tol-* ay. <ET (Uyg.) *tol-* ay. <AT **tōl-* ay. (ETY, 491, DDM, 241, DLT, 186, ESTYa, III: 257-259, VEWT, 486, Leksika, 697-698, TDBUÜ, 178)

толорсук/tolorsuk ‘dizin arkasında baldırla butun birleştiği sinir yığını’<DLT *tolarsuk* ‘topuk, genellikle hayvanların topuğu için kullanılır’ (DLT, 220, EDPT, 501)

төл/töl ‘döl’ <DLT *tōl* ‘yavrulama zamanı; hayvan yavrusu’ <ET (Uyg.) *töl* ‘döl, nesil, torun, zürriyet’ (EUTS, 249, DLT, 402, EDPT, 490, ESTYa, III: 274-276)

тул/tul ‘dul’ <DLT *tul tugsak* ‘dul kadın’<ET *tul* ‘dul’ (ETY, 405, DLT, 205, EDPT, 490, ESTYa, III: 292-293, Leksika, 293, ETDES, 152)

тултук/tultuk ‘dolgun, şişkin yanaklı’: krş. DLT *tulkuk* ‘üfürülerek şişirilmiş tulum’ <ET (Uyg.) *tolkuk~tolkok* ‘çuval, kese, tortum, tulum’ (DLT, 321, EUES, 729, EDPT, 496)

түгөл/tügöl ‘tam, eksiksiz’ <DLT *tükel* ‘tamamlık’ <ET (Uyg.) *tükel* ‘mükemmel, eksiksiz, tam, tamamıyla, büsbütün’ <ET (Uyg.) *tüke-* ‘bitmek, bitmiş olmak, tamamlamak, sonuna gelmek’ (ETY, 157, EUES, 769, DLT, 28, EDPT, 480)

түгүл/tügül ‘şöyle dursun’ <DLT *tegül~dag ol* ‘böyle değil’ <ET (Uyg.) *tegil* ‘mevcut değil, yok’ (DLT, 169, EUES, 688, EDPT, 480)

түлкү/tülkü ‘tilki’ <DLT *tilkü* ‘tilki’ <ET *tilkü* ay. (EUTS, 239, DLT, 26, EDPT, 498-499, ETDES, 513)

түлө-/tülö- ‘tülemek, tüy dökmek’ <DLT *tūle- ~ tüle-* ‘tüy dökmek’ <AT **tū̄* ‘tüy, kıl; saç; renk, at donu’ (DLT, 464, EDPT, 492, TDBUÜ, 185)

улак/ulak ‘oğlak’ <DLT *oglak* ay. <ET (Uyg.) *oglak* ‘oğlak, keçi yavrusu’; krş. CC *ulaḫ* ‘oğlak’ (EUTS, 139, DLT, 59, CC, 60a/32, EDPT, 84, ESTYa, I: 404-405, ETDES, 383, KB, S, 497)

улан/ulan ‘oğlan, bekar yiğit’ <DLT *oglan* ‘oğlan, çocuk; köle’ EUyg. *oglan* ‘oğullar; ‘hizmetkâr, köle, prens’ <ET *oglan* ‘oğullar <ET *ogul* ‘evlat, çocuk; bir unvan niteleyicisi’; krş. **уул uul** ‘oğul’ (ETY, 353, DDM, 183, DLT, 31, 160, EDPT, 84, ESTYa, I: 411-412, ETDES, 383)

улоо/uloo ‘binek hayvan’ <DLT *ulag* ‘beyin emriyle hızlı posta için alınan ve diğerine ulaşıncaya kadar binilen at’ <ET (Uyg.) *ulag* ‘taşımacılıkta kullanılan ev hayvanı’; krş. Moğ. *ulag-a(n)* [улаа] ~ *ula* ‘ulak atları, yedek atlar’ (DDM, 256, DLT, 60, ESTYa I: 588-590, EDPT, 136, Lessing, , 1030)

ултаң/ultaŋ ‘ayakkabı tabanı’ <DLT *uldaŋ* ‘ayakkabının altı’ <ET (Uyg.) *ul* ‘ayak tabanı; tekerlek çemberi’ <AT **ūl* ‘temel, esas’; krş. AA *oltan* ‘eskiyen ayakkabı altına vurulan pençe’; çarığın içine konulan bez veya deri parçası’, *holtan* ay. (DLT, 57, EUES, 789, TDBUÜ, 179)

улу-/ulu- ‘ulumak’ <DLT *ulı-* ay. <ET (Uyg.) *ulı-* ‘(sesli) yakınmak, inlemek, feryat etmek, (köpek) ulumak’ <AT **ūlı-* ‘ulumak’ (DLT, 459, EUES, 791, TDBUÜ, 179).

улуу/uluu ‘ulu; büyük’ <DLT *ulug* ‘her şeyin büyüğü’ <ET *ulug* ‘büyük, muazzam; yaşlı; yaşça büyük; ileri gelen kimse, ulu, yüce kişi; bir unvan niteleyicisi’ (ETY, 250, EUES, 789, 796, DLT, 30, 118, 242, EDPT, 139, 138, 512, DTS, 567)

уул/uul ‘oğul’ <DLT *ogul ~ ogıl* ‘oğul, çocuk’ <ET *ogul* ‘evlat, çocuk; bir unvan niteleyicisi’; krş. **улан ulan** ‘oğlan, bekar delikanlı’ (ETY, 354, DLT, 24, 25, EDPT, 84-85, Leksika, 313-314, ETDES, 383, ESTYa, I: 414-417)

үлгү/ülgü ‘örnek, model’ <DLT *ülgü* ‘ölçü’ <ET (Uyg.) *ülgü* ‘ölçü’; krş. Moğ. *üliger* [үлгэр] ‘eş, model, örnek, misal, numune, mostra; hikâye, masal, efsane’

үлкөн/ülkön ‘büyük, iri; bir çeşit bitki’ <ET *ülgen* ‘ulu, yüce, büyük’

үлө-/ülö- ‘bölmek, paylara ayırmak’ <DLT *üle-* ‘paylaşmak, dağıtmak’ <ET (Uyg.) *üle-* ‘parçalamak, bölmek, taksim etmek, paylaşmak’ (EUES, 822, DLT, 459, EDPT, 127)

үлүш/ülüş ‘ülüş, pay, hisse’ <DLT *ülüş* ‘pay, hisse’ <ET (Uyg.) *ülüş* ay. <ET (Uyg.) *üle-* ‘parçalamak, bölmek, taksim etmek, paylaşmak’(EUTS, 272, DDM, 263, DLT, 30, EDPT, 153)

чал-/çal- ‘çelme takmak’ <DLT *çal-* ‘yere çalmak’ <ET (Uyg.) *çal-* ‘vurmak, eğilmek’ (EUES, 219, DLT, 240, EDPT, 417-418)

чал/çal ‘ihtiyar adam’ <OT (KB) *çal* ‘alaca, kır’ <AT **çāl* ay. (DLT, 412, KB, 1098, EDPT, 417, TDBUÜ, 172)

чала çala ‘yarı, yarım; eksik’ <OT *çala ~ çalaça* ‘az, azıcık’ (KTS 45, VEWT, 97)

чалгын/çalgın ‘keşif, düşmanla ilgili bilgi toplama işi’: krş. DLT *çalıg* ‘kaybolan bir şeyi sorma’, ET (Uyg.) *çalıg* ‘araştırma, arama; şüphe’ (DLT, 161, EUES, 219)

чалыш/çalış ‘karışık (saç)’: krş. DLT *çalpak īş* ‘karışık iş’ (DLT, 205)

чимели/çimeli ‘küçük karınca’ <DLT *çümeli* ‘karınca’ <ET (Uyg.) *çömeli~ çümeli~ çimäli* ay. (EUES, 232, 239, DLT, 195, Leksika, 184)

чолок/çolok ‘çolak’ <DLT *çoluk* ay. <ET (Uyg.) *çoluk~çolok* ‘çolak, lepralı; cüzzamlı’ <ET (Uyg.) *çol-* ‘sakatlanmak’ (EUES, 237, DLT, 164, EDPT, 419, ETDES, 120)

чылпак/çılpak ‘çapak’: krş. DLT *çelpek* ‘gözün çapağı’, DLT, *çalpak* ‘pislik ve kir’, ET (Uyg.) *çalpak* ‘çamur, balçık, bataklık çamuru, kir, pislik’, *çalpaŋ* ‘kir, pislik, kirlilik’(DLT, 208, EDPT, 418, DLT, 205, EUES, 219)

эл/el ‘halk’ <DLT *īl* ‘ülke, eyalet’ <ET (Uyg.) *el* ‘memleket, devlet, ülke’ <ET (Orh.) *il ~ el* ‘ülke, yurt, vatan, memleket; devlet, yönetim; bir unvan niteleyicisi’ <AT **ēl* ‘halk, kabile’ (ETY, 376, DDM, 114-115, EUES, 253, DLT, 20, 23, EDPT, 121, TDBUÜ, 181)

эли/eli ‘parmak kalınlığında ölçü’ <DLT *elig~ilig* ‘el’ <ET *elig* ay. (ETY, 314, DDM, 115, DLT, 19, 34, EDPT, 140, ESTYa I: 263-264, Leksika, 259)

элик/elik ‘ceylan’ <OT (KB) *elik* ‘dağ keçisi, yaban keçisi’ <ET *elik* ‘karaca; erkek ceylan’ (ETY, 311, IB, 63, KB, 1061, 4838, EDPT, 142, ESTYa I: 265-266)

эликте-/elikte- ‘biriyle alay etmek; birini alayla taklit etmek’ <DLT *elükle-* ‘alaya almak, alay etmek, maskara etmek’ <ET (Uyg.) *elügle-* ‘alay etmek, eğlenmek’; krş. DLT *elük* ‘alay etme’; krş. CC *ėlikle- ~ ilikle-* ‘alay etmek, küçük düşürmek’; krş. Moğ.

eleg [элэг] ‘alay konusu’ (DLT, 60, 134, EUES, 256, CC I:16a/8, CC II 66a/32b, ESTYa I: 264-265, Lessing, 390)

элүү/elüü ‘elli’ <DLT *ellig~elig* ay. <ET *elig* ay. <AT **ēlig* ay. (ETY, 427, DDM, 107, DLT, 57, 74, EDPT, 141, ETDES, 163, ESTYa I: 266-267)

2.1.2.8.2. Söz İçi ve Söz Sonunda -l-, -l > -d-, -d Değişmesi
Eski Türkçe akıcı *l, n, ŋ, r* seslerinden sonra gelen *l* sesi Kırgızcada *d* sesine değişir.

c. –ll- > -ld-

алды/aldı ‘önü, aşağı kısmı’ <**allı* <OT (CC) *all* ‘ön, huzur, kat’ <AT **hāl* ‘ön’; krş. ET *alın* ‘alın, ön taraf, ön yüz’; krş. *alga* ‘öne, ileriye’ (EUES, 29, KB, 4976, CC II: 63a/2, TDBUÜ, 172, EDPT, 121, VEWT, 14, ESTYa I: 124-125, Leksika,198-199)

чулдук/çulduk ‘çulluk’ <**çulluk* <DLT *çulık* ‘üveyik büyüklüğünde alacalı bir su kuşu’ <ET (Uyg.) *çılık* ‘çulluk’ <AT **çūlık* ay. (EUES, 227, DLT, 164, VEWT, 119, EDPT, 420, ETDES, 125, TDBUÜ, 179)

d. –rl- > -rd-

жарды/cardı ‘yoksul, fakir’ <DLT *yarlıg* ‘acınası fakir’ <ET (Uyg.) *yarlıg* ‘sefil, fakir, yoksul’ (EUES, 869, DLT, 366, EDPT, 967, VEWT, 190, Leksika, 334-335, ESTYa IV: 143)

жардык/cardık ‘yarlık, ferman, kanun’ <DLT *yarlıg* ‘sultanın mektubu ve emri’ <ET (Uyg.) *yarlıg* ay.; krş. OT (OKD) *carlıg~carlug* ‘emir’ (EUES, 869, DLT, 366, EDPT, 966, VEWT, 188-189, ESTYa IV:18-20, KEWTS, 353-354, Ağça, 2019: 93, 105)

уурда-/uurda- ‘çalmak, hırsızlık yapmak’ **ugır+la-* <DLT *ogrı* ay. <ET (Uyg.) *ogrı* ‘hırsız, hırsızlık, haydut’: bk. **уурy/uuru** ‘hırsız’

e. *-ŋl- > -ŋd-*

сиңди/siŋdi ‘kızın küçük kız kardeşi’ <**siŋli* <**siŋil+i* <DLT *siŋil* ‘erkeğin küçük kız kardeşi’ <ET *siŋil* ‘kız kardeş’ (ETY, 356, DLT, 496, EDPT, 839, ESTYa, VII: 284-285)

? ***-nl- > -nd-***

кандай/kanday ‘nasıl’ <**kanlay*: Radloff, *kan+lay* ve *kan+la,* Räsänen *ka+lay, ka+la*; (ESTYa, V: 229)

2.1.2.8.3. Söz İçinde -l- > -n- Değişmesi
Bir örnekte *–l-* sesi gerileyici benzeşmeyle *–n-* sesine değişmiştir.

менен/menen ‘ile’ <**birnen* <*birlen* <DLT *birle* ‘ile, birlikte, arasında’ <ET *birle* ‘ile, birlikte (edatı), ile (bağlacı)’ <ET *bir* ‘bir’ <AT **bīr* ay.: bk. **бир/bir** ‘bir’

2.1.2.8.4. Söz İçinde -l- > -t- Değişmesi
Aşağıdaki örneklerde gerileyici benzeşmeyle *–l- > -t-* Değişmesi gerçekleşmiştir.

сырттан/sırttan 'sırtlan' <OT (DEMT) *sırtlan~surtlan* ay. (DEMT, 294)

арстан/arstan 'aslan' <DLT *arslan* ay. <ET *arslan* ay. (ETY, 311, DLT, 35, EDPT, 238, VEWT, 27, TMEN II: 453, ESTYa I: 177-179, Leksika, 158, ETDES, 26-29)

2.1.2.8.5. Söz İçinde -l- > -r- Değişmesi
Bir örnekte *–l-* sesi gerileyici uzak benzeşmeyle *–r-* sesine değişmiştir.

үркөр/ürkör 'ülker' <DLT *ülker* ay. <ET (Uyg.) *ülker* ay. (EUTS, 272, DLT, 46)

2.1.2.8.6. Söz İçinde –l- Düşmesi
Aşağıdaki iki örnekte *l* sesi düşmüştür.

кызамык/kızamık 'kızamık' <DLT *kızlamuk* 'kızamık ve ona benzer sivilceler' (EUES, 376, DLT, 229, EDPT, 684, VEWT, 269, ETDES, 301)

көйнөк/köynök 'gömlek; elbise' <DLT *köŋlek* 'gömlek' <AT **köńlek* ay. krş. CC *kövlek*, TT *gömlek* (DLT, 489, CC I: 51a/29, VEWT, 290-291, EDPT, 732, ESTYa V: 89-90, Leksika, 476-477, ETDES, 197)

2.1.2.8.7. Söz İçi ve Söz Sonunda -l-, -l ~ Ø Nöbetleşmesi
Aşağıdaki birkaç örnekte *l* sesinin sıfırla nöbetleştiği görülür.

бул/bul ~ бу/bu 'bu' <DLT *bu* ay. <ET *bu* ay. +*ol* <AT **bō* ay. (ETY, 267, DLT, 15, TDBUÜ, 177)

отур-/otur- ~ олтур-/oltur- 'oturmak' <DLT *oltur- ~ oldur-* ay. <ET *olor-* 'oturmak; varlığını sürdürmek, hayat geçirmek; (kağan, yabgu, şad vd) tahta çıkmak, hüküm sürmek, hükmetmek; konuşlanmak, mevzilenmek; ikamet etmek, yerleşmek, yurt tutmak' (ETY, 450, 478, DDM, 185, DLT, 239, EDPT, 150, ESTYa I: 490-492)

ошо/oşo ~ ошол/oşol 'o (işaret zamiri)' <DLT *uş* 'böylece' <ET (Uyg.) *oşu ~ oşul* 'işbu, o', *oşol* 'tam bu' <ET (Uyg.) *oş* 'tam, biraz evvel' (EUES, 516, DLT, 17)

тиги/tigi ~ тигил/tigil 'orada; öbür': ?

2.1.2.9. Eski Türkçe r Sesinin Kırgızcadaki Durumu

Ana Türkçe dâhil Türkçenin hiçbir döneminde Türkçe sözcüklerde söz başı *r-* sesi bulunmaz (Räsänen, 1955: 183). Hatta diğer *l, n* gibi akıcı ünsüzlerden de farklı olarak yansıma sözcükler de *r* ile başlamaz. Sadece alıntı sözcüklerde bulunur ve orijinaline sadık kalma kaygısıyla imlada görülür. Söz başı durumundaysa kimi zaman dar ünlü ön türemesi gerçekleşir (Щербак, 1970: 96, SİGTYa, 1984: 362).

Eski Türkçe ve çağdaş Türk dillerinde söz içi *–r-* sesi dört pozisyonda bulunur. a). İki heceli sözcüklerde ünlü arası pozisyon: *ara* 'ara'; b). İki heceli sözcüklerde ünlü-ünsüz arasında hece başı pozisyon: *soŋra* 'sonra'; c). İki heceli sözcüklerde ünlü-ünsüz arasında ilk hece sonu pozisyon: *karga* 'karga'; ç). İki heceli sözcüklerde ünlü-ünsüz arasında ilk hecenin iç sesi pozisyon: *arslan* 'aslan' vb. (SİGTYa, 1984: 363).

Eski Türkçe *r* sesi Kırgızcada genellikle korunur. Bunun yanı sıra dağınık olarak düştüğü ve iki örnekte *–l-* sesine değiştiği tespit edilmiştir.

2.1.2.9.1. Söz İçi ve Söz Sonunda -r-, -r Korunması

Eski Türkçe söz içi ve söz sonu *–r-*, *-r* sesi genellikle korunur. Bunlar aşağıda gösterilmiştir:

акырын/akırın 'yavaş' <DLT *akru~akrun* ay. <ET (Uyg.) *akru* ay. (EUES, 26, DLT, 56, 494, CC I: 31b/24, EDAL 282, VEWT, 14, EDPT, 89-90, ESTYa I: 123-124)

аары/aarı 'arı' <DLT *arı* 'arı, eşek arısı; böcek' <ET (Uyg.) *arı* ay. <AT **hārı* ay. Hlç. *hā^{a}rı* (EUES, 59, DLT, 42, TDBUÜ, 173, EDPT, 196-197, ESTYa I: 186-187, Leksika, 186)

айгыр/aygır 'aygır' <DLT *aḍgır* ay. <ET *adgır* ay. (ETY, 309, DLT, 46, EDPT, 47, VEWT, 6, TMEN II: 648, ESTYa I: 107-108, Leksika, 442-443, ETDES, 34)

айкыр-/aykır- 'haykırmak' <ET (Uyg.) *aykır-* 'sevinçten çığlık atmak, sevinçle bağırmak, alkışlamak' (EUES, 90, EDPT, 271)

айры/ayrı 'dirgen; ayrı; iki hörgüçlü deve' <DLT *aḍrı* 'buğday temizlemek için kullanılan alet; çatal değnek; iki ayrı parçası bulunan şey': bk. **айыр-/ayır-** 'ayırmak'

apa/ara 'ara' <DLT *ara* 'arasında, içinde; bir şeyin ortası' <ET *ara* ay. <AT **hāra* 'arasında, ara'; Hlç. *hā^{a}ra* (ETY, 285, DLT, 42, TDBUÜ, 173, EDPT, 196, ESTYa I: 162-164)

аргын/argın 'melez' <DLT *arkun* 'yabani aygırla ehli kısraktan doğan at' <ET (Uyg.) *arkun* 'damızlık at, yetiştirilen at, yarış atı' (EUES, 64, DLT, 53, EDPT, 216)

арка/arka 'sırt' <DLT 'sırt; zorluklarda yardımcı olan kişi, arka, destek' <ET *arka* 'sırt' (ETY, 314, DLT, 64, EDPT, 215, ESTYa I: 174-175, Leksika, 267-268)

аркар/arkar 'argali' <DLT *arkar* 'dağ keçisi' <ET (Uyg.) *arkar* 'argali' (EUES, 63, DLT, 58, VEWT, 26, EDPT, 216, ESTYa I: 176, ETDES, 21-22, Leksika, 155)

аркак/arkak 'argaç, mekikle enine atılan iplik' <DLT *arkag* 'argaç (dokumada enlemesine atılan ipler)' <ET (Uyg.) *arkag* ay. (EUES, 63, DLT, 58, EDPT, 216, TMEN II: 457, ETDES, 21, Leksika, 396)

арпа/arpa ‘arpa’ <DLT *arpa* ay. <ET (Uyg.) *arpa* ay. (EUES, 64, DLT, 62, 72, EDPT, 198, VEWT, 27 ESTYa I: 176-177, Leksika, 460-461, EDAL 312-313, ETDES, 24-25)

арстан/arstan ‘aslan’ <DLT *arslan* ay. <ET *arslan* ay. (ETY, 311, DLT, 35, EDPT, 238, VEWT, 27, TMEN II: 453, ESTYa I: 177-179, Leksika, 158, ETDES, 26-29)

арт/art ‘arka, sırt; dağ geçidi’ <DLT *art* ‘boyun, ense, sırt, arka; dağ geçidi’ <ET (Uyg.) *art* ay. <AT **hārt* ‘art, arka, dağ beli’; Hlç. *hā^{a}rt* (EUES, 66, DLT, 19, TDBUÜ, 173, EDPT, 200-201, VEWT, 27, ESTYa I: 179)

арт-/art- ‘artmak, çoğalmak’ <DLT *art-* ay. <ET *art-* ay. (ETY, 445, DLT, 524, EDPT, 201, ESTYa I: 181-182)

арт-/art- ‘yüklemek; görevlendirmek’ <ET (Uyg.) *art-* yüklemek; krş. DLT *artıg* ‘hayvan üzerindeki dengin bir tarafı’ (EUES, 66, DLT, 48, VEWT, 27, EDPT, 201-202, ESTYa I: 180-181)

арyy/aruu ‘arı’ <DLT *arıg* ‘temizlik, temiz olmak’ <ET *arıg* ay. <AT **ārıg* ‘temiz’ (ETY, 437, EUES, 59, DLT, 458, 148, TDBUÜ, 171, 172, EDPT, 198, TMEN I: 19, ESTYa I: 184-186, Leksika, 683-684)

ары-/arı- ‘yorulmak’ <DLT *ār-* ~ *ar-* ay. <ET (Uyg.) *ar-* ay. <AT **hār-* ‘yorulmak’; Hlç. *hār-, har-;* (EUES, 56, 64, DLT, 89, 31, TDBUÜ, 172, EDPT, 193, 214, ESTYa I: 160-162,VEWT, 22)

арык/arık ‘ark’ <DLT *ark* ‘ark, küçük ırmak’ <ET (Uyg.) *ark* ay. <AT **ārk* ‘arık, ark’ (EUES, 62, DLT, 31, TDBUÜ, 172, EDPT, 214, VEWT, 28, TMEN II: 469, ESTYa I: 187-188, ETDES, 22-23)

арык/arık ‘zayıf’ <DLT *aruk~arık* ‘cılız’ <ET (Uyg.) *aruk~arok* ‘yorgun, bitkin; zayıf’ <AT **hār-* ‘yorulmak’: bk. **ары-/arı-** ‘yorulmak’

бакыр-/bakır- ‘bağırmak’ <DLT *bakır-* ay. <AT **bākır-* ay. (DLT, 428, EDPT, 318, TDBUÜ, 172, ESTYa II: 20-22)

бакыр/bakır ‘bakır’ <DLT *bakır* ‘bakır; Çin’de kullanılan para’ <ET *bakır* ‘bakır; bakır para’ (ETY, 333, DLT, 155, EDPT, 317, VEWT, 58, ESTYa II: 45-47, ETDES, 43)

бар/bar ‘var’ <DLT *bār* ‘var, mevcut’ <ET *bar* ay.<AT **bār* ay. (ETY, 401, 283, DLT, 21, KB, 1161, EDPT, 353, VEWT, 62, ESTYa II: 61-63, TDBUÜ, 172)

бар-/bar- ‘varmak’ <DLT *bar-* <ET *bar-* ay. (ETY, 550, DLT, 244, EDPT, 354, VEWT, 62, ESTYa II: 64-65)

бармак/barmak ‘parmak’ <OT (CC) *barmak* ‘parmak’ (CC II: 60a/26, CC I: 48b/3, ESTYa II: 66-68, ETDES, 410)

барс/bars ‘kaplan’ <DLT *bars* ‘pars’ <ET *bars* ‘kaplan, kaplan yılı’ (ETY, 205, DLT, 149, EDPT, 368, VEWT, 63-64, ESTYa II: 68-70, Leksika, 157, 641)

барсылдак/barsıldak ‘vücutta oluşan kabarcık’ <DLT *bars* ‘vücutta bit ve pire ısırmasından veya çıbandan meydana gelen şişlik’ (DLT, 150)

бер-/ber- ‘vermek’ <DLT *ber- ~ bir- ~ bī̄r-* ay. <ET *bir- ~ ber-* ay. <AT **bē̄r-* ay. (ETY, 455, DLT, 68, EDPT, 354-355, VEWT, 70, ESTYa, II: 114-116, TDBUÜ, 182, Leksika, 700-701)

бери/beri ‘beri’ <DLT *berü* ‘beri yan, konuşana doğru’ <ET *berü* ay. <AT **bērü* ay. (ETY, 329, DLT, 105, EDPT, 355-356, VEWT, 66, ESTYa II: 124-126, TDBUÜ, 180)

бир/bir ‘bir’ <DLT *bir~bī̄r* ‘bir, tek; aynı; ilk’ <ET *bir* ay. <AT **bī̄r* ay. (ETY, 264, 286, DLT, 22, 23, EDPT, 353-354, 364-365, VEWT, 76, ESTYa II: 146-148, 149-151, TDBUÜ, 183)

боор/boor ‘karaciğer, bağır’ <DLT *bagır* ‘ciğer, karaciğer’ <ET *bagır* ay. (ETY, 293, DLT, 155, EDPT, 317, VEWT, 55, ESTYa II: 17-20, Leksika, 278)

бор/bor ‘tebeşir’ <ET (Uyg.) *bor* ‘toz’ <AT **bōr* ‘tebeşir, sarı toprak’ (EUES, 188, VEWT, 80, ESTYa II: 192-193, ETDES, 71, TDBUÜ, 177, Leksika, 100-102, 375-376)

борой/boroy ‘boran’ <ET *bor* ‘kar fırtınası, boran’ (ETY, 308, ESTYa II: 189-192)

борч/borç ‘borç’ <OT (CC) *borç* ay. <AT **bōrç* ay. (CC I: 10b/16, TDBUÜ, 177, ESTYa II: 196-197, Leksika, 338, ETDES, 71-72)

бөйрөк/böyrök ‘böbrek’ <*bögür+ek* <DLT *bögür* ‘böbrek’ <ET (Uyg.) *bögür* ‘böbrek, kalça’ (EUES, 191, DLT, 155, EDPT, 328, VEWT, 83, ESTYa II: 205-207, Leksika, 278, ETDES, 75-76)

бөрк/börk ‘börk’ <DLT *börk* ‘başlık, börk’ <ET (Uyg.) *börk* ay.; krş. ET (Uyg.) *börkenek (<börk+ (e)nek)* (EUES, 193, DLT, 151, EDPT, 362, VEWT, 84, ESTYa II: 221-224, Leksika, 482, ETDES, 76-77)

бөрү/börü ‘kurt’ <DLT *böri* ay. <ET *böri* ay. (ETY, 311, EUES, 192, DLT, 16, EDPT, 356, VEWT, 84, ESTYa II: 219-221, Leksika, 159-160, 642-643)

буюр-/buyur- ‘buyurmak, emretmek’ <DLT *buyur-* ‘buyurmak’ <ET (Uyg.) *buyur-* ay. (ETY, 362, EUES, 210, DLT, 428, 162, EDPT, 387-388, VEWT, 87, ESTYa II: 245-247)

бурак/burak ‘güzel koku’ <OT *bur-* ‘misk vb. güzel koku yaymak’ <ET (Uyg.) *bur-* ‘buharlaşmak, buhar yaymak; güzel kokular yaymak, koku yükselmek’ (EUES, 200, DLT, 425, KB, 6625, EDPT, 355, VEWT, 89)

бурчак/burçak ‘ter taneleri’ <DLT *burçak* ‘ter taneleri’ (DLT, 203, EUES, 200, ESTYa II: 276)

буура/buura ‘damızlık erkek deve’ <DLT *bugra* ‘erkek deve’ <ET *bugra* ay. (ETY, 207, EUES, 196, DLT, 94, EDPT, 317-318, VEWT, 86, ESTYa II: 235-237, Leksika, 644-645, 446, ETDES, 78)

буурсун/buursun ‘saban, saban demiri’ <DLT *bukursı* ‘saban’ <ET (Uyg.) *bukursı* ay. (IB, 25, DLT, 452, EDPT, 319)

буурчак/buurçak ‘börülce’ <DLT *burçak* ‘börülce’ <ET (Uyg.) *burçak* ‘fasulye, bezelye’; krş. CC *bırçak* ‘burçak’ (EUES, 200, DLT, 203, CC I: 55b/8, EDPT, 357, VEWT, 89, ESTYa II: 275-277, ETDES, 80)

бүйүр/büyür ‘böğür, karın, mide’ <OT (KB) *bügür* ‘böğür’ (KB, 6157, ESTYa II: 207)

бүкүр/bükür ‘kambur’ <DLT *bükri* ‘(nesne ve insan için) kambur’ <ET (Uyg.) *bükri* ‘eğilmiş, bükülmüş’ <ET (Uyg.) *bük-* ‘bükmek, eğmek’ (EUES, 212, DLT, 238, 105, EDPT, 328, VEWT, 91-92, ESTYa II: 290-293)

бүр-/bür- **‘**büzmek; kıvırmak’ <DLT *bür-* ‘büzmek’; krş. ET (Uyg.) *bür-* ‘uygulamak?’, TT *büz-* ‘büzmek’ (DLT, 234, EUES, 212, EDPT, 355, VEWT, 92, ESTYa II: 294-296)

бүр/bür ‘tomurcuk’ <OT (CC) *bür* ‘tomurcuk, gonca’ <ET (Uyg.) *bür~büri* ‘tomurcuk, demet, çiçek salkımı’; krş. DLT *bürlen-* ‘tomurcuklanmak’ (EUES, 212, 213, DLT, 302, CC II: 80b/31b, EDPT, 354, VEWT, 92, Leksika, 114-115)

бүргө/bürgö ‘pire’ <DLT *bürge* ay.; krş. CC *bürçe* ‘pire’(DLT, 185, CC I: 54b/33, EDPT, 362, VEWT, 92, ESTYa II: 298, Leksika, 182-183, ETDES, 422-423)

бүрк-/bürk- ‘püskürmek; fışkırmak’: krş. DLT *bürkür-* ‘(kan için) fışkırmak; (su için) püskürmek; (hava için) yağmur yağdırmak’, KB, *bürkir- ~ büwkür-* ‘püskürmek, serpmek’, CC *bürkür-* ‘sıçratmak, püskürtmek’ (DLT, 281, KB, 4892, 98, CC II: 80b/19b, EDPT, 363, EUES, 212)

бүркөк/bürkök ‘kapalı (hava); çatık (kaş)’ <DLT *bürkek* ‘bulutlu, sisli, kapalı (hava)’; krş. ET (Uyg.) *bürün-* ‘örtünmek, bürünmek’ (EUES, 213, 202, DLT, 7, 321, ESTYa II: 296-298, EDPT, 363)

бүркүт/bürküt ‘kartal’ <OT (ŞT) *bürküt* ay. (ŞT 83a-10, 291, VEWT, 92-93, ESTYa II: 300, Bläsing, 2008: 77-134)

бырыксы-/bırıksı- ‘tozu çıkmak’ <ET (Uyg.) *bırıg* ‘kirli, temiz olmayan; dışkı, pislik’ (EUES, 167, VEWT, 89, ESTYa II: 306-307)

бырыш/bırış ‘buruş’ <DLT *burış* ‘deri ve elbisedeki buruşukluk’ (DLT, 259, 157)

жапыр-/capır- ‘yere doğru eğmek’ <DLT *yapur-* ‘saklayıp gizlemek’ (DLT, 378, EDPT, , 879, ESTYa, IV: 16-17)

жар/car ‘yar, uçurum’ <DLT *yār* ay. <ET *yar* ‘kaya, uçurum’ <AT **yār* ‘yar, uçurum’ (DDM, 274, DLT, 161, EDPT, 953-954, VEWT, 188, ESTYa IV: 17-18, ETDES, 559, TDBUÜ, 175)

жар-/car- ‘yarmak’ <DLT *yar-* ‘kırmak, bölmek, ayırmak’ <ET (Uyg.) *yar-* ay. <AT **yār-* ‘yarmak’ (DDM, 276, 275, EUES, 871, DLT, 355, 344, 360, VEWT, 189, EDPT, 968, 959, 954, ESTYa IV: 147, 145, 135-137, TDBUÜ, 175)

жара/cara ‘yara’ <OT (CC, ŞT) *yara* ay. <AT **yāra* ay. (CC II: 16a/4, ŞT 72b-, ESTYa IV: 139-140, VEWT, 189, TDBUÜ, 175, Lessing, 537)

жара-/cara- ‘yaramak’ <DLT *yara-* ‘uymak ve yaramak; caiz (mümkün) olmak <ET *yara-* ‘işe yaramak, bir iş için uygun olmak, kullanışlı olmak’ (VEWT, 189, ETY, 523, DLT, 384, ESTYa IV: 137-139)

жарак/carak ‘silah’ <OT (ŞT) *yarag* ‘hazırlık; araç gereç’; krş. ET *yaraḳlıg* ‘silahlı asker’; krş. Moğ. *carag* [зараг] ‘gerekli olan şey; gereç, ihtiyaç’ (ETY, 264, 274, ŞT 78a-15, Lessing, 1219)

жараш-/caraş- ‘yakışmak; bir araya gelmek’ <DLT *yaraş-* ‘uygun olmak, yaramak’ <ET (Uyg.) *yaraş-* ‘yakışmak, yaraşmak, uydurmak’ (DDM, 275, DLT, 262, EDPT, 972)

жары-/carı- ‘aydınlanmak, tan ağarmak’ <DLT *yaru-* ‘parlamak, ışık saçmak; aydınlanmak’ <ET (Uyg.) *yaru-* ay. (EUES, 871, DLT, 384, EDPT, 956, ESTYa IV: 134-135)

жарыш/carış ‘yarış’ <DLT *yarış* ‘at yarışı’: bk. **жарыш-/carış-** ‘yarışmak’

жарыш-/carış- ‘yarışmak’ <DLT *yarış-* ‘bir şey için yarışmak; at yarıştırmak’ <ET (Uyg.) *yarış-* ay. <AT **yārış-* ‘yarışmak’ (EUES, 869, DLT, 380, 288, EDPT, 972, VEWT, 190, ESTYa 148-149, TDBUÜ, 175)

жемир-/cemir- ‘aşınmak’ <DLT *yemür-* ‘(ağaç vb. şeyleri) kesmek’ <ET (Uyg.) *yemir-* ‘kırmak, ezmek, mahvetmek, yıkmak’ (EUES, 888, DLT, 379, EDPT, 937, VEWT, 197, ESTYa IV: 183-184)

жер/cer ‘yer’ <DLT *yir* ‘yer; yeryüzü; toprak; mekan; arazi; ülke’ <ET *yer~yir* ‘yer, toprak, arazi, yeryüzü; ülke, memleket; yer tanrısı’ <AT **yėr* ‘yer’ (ETY, 320, DDM, 283, DLT, 119, EDPT, 954, VEWT, 198, ESTYa, IV: 191-192, ETDES, 572, Leksika, 53-54)

жери-/ceri- ‘reddetmek; beğenmemek’ <DLT *yir-* ‘iğrenmek’ <ET (Uyg.) *yer-* ~ *yir-* ~ *er-* ‘iğrenmek’ <AT ? **yēr-* ‘iğrenmek’; krş. CC *yėr-* ‘kötülemek, yermek’ (EUES, 259, 905, DLT, 427, CC II: 81b/33, EDPT, 955, VEWT, 198, ESTYa IV: 193)

жоор/coor ‘yağır’ <DLT *yagır* ‘büyükbaş hayvanların yarası’ (DLT, 352, EDPT, 905, VEWT, 178 ESTYa, IV: 65-67)

жорго/corgo ‘yorga’ <DLT *yorıga at* ‘yorga at’ <DLT *yor-* ~ *yorı-* ~ *yoru-* ay. <ET (Uyg.) *yorı-* ‘gitmek, hareket etmek; adım atmak, yürümek’ <ET (Orh.) *yorı-* ‘adım atarak ilerlemek, gitmek, yürümek, yol almak, ilerlemek; isyan etmek, başkaldırmak; ilerlemek, gelişmek, kalkınmak; ordu sevk etmek, akın etmek, düşman topraklarına saldırmak, baskın yapmak’ <AT **yōrı-* ‘yürümek’; krş. Moğ. *cirug-a* ‘tırıs, eşkin’ (ETY, 453, EUES, 914, DLT, 198, 200, 421, EDPT, 964, VEWT, 207, ESTYa IV: 225, Lessing, 1245, TDBUÜ, 179)

жорт-/cort- ‘yortmak; esmek’ <DLT *yort-* ‘(atı) eşkin koşturmak’ <ET (Uyg.) *yort-* ‘geçit töreni yapmak, yürütmek, yola çıkmak’ (EUES, 914, DLT, 527, EDPT, 959)

жору-/coru- ‘yorumlamak’ <DLT *yōr-* ‘(düşü) tabir etmek’ <ET (Uyg.) *yör-* ‘yorumlamak, izah etmek, açıklamak, tefsir etmek; çözmek’ <AT **yōr-* ‘yormak, tabir etmek’ (EUES, 916, DLT, 399, EDPT, 955, VEWT, 208, ESTYa IV: 223-225, TDBUÜ, 179)

жөргө-/cörgö- ‘bir araya getirip bağlamak; sarmak’ <DLT *yörge-* ‘sarmak’ <ET (Uyg.) *yörge-* ay. (EUES, 916, DLT, 476, EDPT, 965, ESTYa IV: 234-235)

жөргөм/cörgöm ‘küçüKB, aş hayvanın akciğer, karaciğer, bağırsak veya işkembesinden hazırlanan yemek’: krş. DLT *yörgemeç* ‘işkembe ve bağırsaklar dürülür; içine ince bağırsak konur; ızgara yapılır veya pişirilir’ <ET (Uyg.) *yörge-* ‘sarmak’; bk. **жөргө-/cörgö-** ‘bir araya getirip bağlamak; sarmak’

жөткүр-/cötkür- ‘öksürmek’ <OT (CC) *yötkür-* ay. (CC II: 57b/10, ESTYa, I: 557)

жудурук/cuduruk ‘yumruk’ <DLT *yuḍruk* ‘elin toplanması (yumruk)’ <ET (Uyg.) *yudruk* ‘yumruk’; krş. TT *yumruk* (EUES, 917, VEWT, 209, DLT, 367, ESTYa, IV: 248-249, ETDES, 580)

жумур/cumur ‘yuvarlak’ <DLT *yumur* ‘hayvanın kör bağırsağı’ (DLT, 352, EDPT, 937, VEWT, 210, ESTYa, IV: 249-250, 33-34)

жумуртка/cumurtka ‘yumurta’ <DLT *yumurtga* ‘tavuk ve diğer kuşların yumurtası; insan ve sair hayvanların taşağı’ <ET (Uyg.) *yumurtga* ‘yumurta (aynı zamanda Budizm’de mümkün bir doğum türü)’ (EUES, 920, DLT, 352, EDPT, 938, VEWT, 211, ESTYa, IV: 250-251, Leksika, 149, KEWTS, 365)

жуур-/cuur- ‘yoğurmak’ <ET *yogur-* ‘yoğurmak’; krş. DLT *yugrul-* ‘yoğrulmak’ (ETY, 462, EUTS, 301, DLT, 391, EDPT, 906, VEWT, 205, ESTYa, IV: 243-244)

жуурат/cuurat ‘koyun sütünden yoğurt’ <DLT *yugrut* ‘yoğurt’; krş. ET (Uyg.) *yorgut-layu* ‘yoğurt gibi’, ET (Orh.) *yogur-* ‘yoğurmak; bir yeri yoğurucasına yürüyerek aşmak’ (ETY, 462, DDM, 288, DLT, 93), EDPT, 905, ETDES, 576)

журкан/cuurkan ‘yorgan’ <DLT *yogurkan* ‘üst elbise, giyim; örtü, yorgan’ <ET (Uyg.) *yogurkan* ‘yatak çarşafı’ (EUES, 909, DLT, 97, EDPT, 907)

жүгүр-/cügür- ‘koşmak’ <DLT *yügür-* ‘koşmak’ <ET *yügür-* ‘koşmak; (kan) akmak, yaralanmak, ölmek’ (ETY, 453 DDM, 290, DLT, 54, EDPT, 914, VEWT, 212, ESTYa, IV: 258)

жүгөрү/cügörü ‘darı, mısır’ <DLT *yügür ~ ügür* ‘akdarı’ <ET (Uyg.) *üyür* ‘tahıl, darı’ (EUES, 831, DLT, 352, 372, Leksika, 458, VEWT, 370, ETDES, 131-132)

жүр-/cür- ‘yürümek’ <DLT *yor- ~ yorı- ~ yoru-* ay. <ET (Uyg.) *yorı-* ‘gitmek, hareket etmek; adım atmak, yürümek’ <ET (Orh.) *yorı-* ‘adım atarak ilerlemek, gitmek, yürümek, yol almak, ilerlemek; isyan etmek, başkaldırmak; ilerlemek, gelişmek, kalkınmak; ordu sevk etmek, akın etmek, düşman topraklarına saldırmak, baskın yapmak’ <AT **yōrı-* ‘yürümek’ (ETY, 453, EUES, 914, DLT, 198, 500, EDPT, 957, VEWT, 207, ESTYa IV: 229-231, TDBUÜ, 179)

жүрөк/cürök ‘yürek, kalp’ <DLT *yürek* ay. <ET *yürek* ay. (ETY, 316, EUTS, 307, DLT, 193, EDPT, 965, ETDES, 583-584, KEWTS, 367, ESTYa IV: 270-271, VEWT, 213, Leksika, 276)

жыйырма/cıyırma ‘yirmi’ <DLT *yigirme~yigirmi* ay. <ET (Uyg.) *yigirmi~yigirme* ay. (EUES, 885, DDM, 282, DLT, 369, EDPT, 915, ESTYa, IV: 201-202, ETDES, 575-576, KEWTS, , 360-361)

жыпар/cıpar ‘misk koku’ <DLT *yıpar* ‘misk’ <ET *yıpar* ‘cenaze ritüellerinde kullanılan kokulu mum, tütsü’ (ETY, 406, DLT, 143, EDPT, 878-879, ESTYa IV: 284)

жырт-/cırt- ‘yırtmak’ <DLT *yırt-* ‘yırtmak, parçalamak’ <ET (Uyg.) *yırt-* ay. (EUES, 900, DLT, 527, EDPT, 958-959)

ийир-/iyir- ~ **ийри-/iyri-** ‘ip eğirmek’ <ET *egir-* ‘sarmak, eğirmek, bükmek’; krş. CC *ėgir- ~ yir-* ‘ip eğirmek’, DLT, *egril-* ‘(ip) eğrilmek’ (ETY, 455, DLT, 114, CC I: 13a/9, 13a/8, EDPT, 113)

ийрек/iyrek ‘deriyi işletmede kullanılan iki başı yumru ahşap saplı ortasında pürtük dişleri olan alet’ <DLT *iḍrig~irig* ‘kalın ve pürtüklü nesne’; krş. CC *ėrikle-* ‘deriyi tabaklamak, işlemek’, *ėriklegen tėri* ‘tabaklanmış deri’ (DLT, 50, CC II: 56a/13)

ийри/iyri ‘eğri’ <DLT *egri* ‘eğri olan her şey’ <ET *egri* ‘eğri; hörgüçlü (deve)’ (ETY, 249, 262, DLT, 63, EDPT, 112)

ийрим/iyrim ~ **ирим/irim** ‘girdap, eğrim’ <DLT *egrim* ‘suyun toplandığı yer, su birikintisi’ <ET (Uyg.) *egrim* ‘girdap, eğrim’(DLT, 52, EUES, 101, EDPT, 113, ETDES, 161)

имер-/imer- ‘kendine yaklaştırmak; toplamak’ <ET (Uyg.) *imer-* ‘çevirmek, kuşatmak, rahatsız olmak, çekmek’; krş. ET (Uyg.) *imerigme* ‘çevrilen, saran’ (DTS, 209, EUES, 305, EDPT, 163, 159)

ири/iri ‘iri, büyük’ <OT (KB) *irig* ‘sert, kaba; haşin, gayretli’ <ET (Uyg.) *irig* ‘iri, kaba saba, iriyarı’ <AT **īrig* ‘iri’ (KB, 1415, 5221, ESTYa I: 371-372, TDBUÜ, 182)

ири-/iri- ‘bozulmak; çürümek’ <DLT *iri-* ‘çürümek’ <ET (Uyg.) *yirü-* ‘çürümek, bozulmak; yok olmak’ (DLT, 458, EUES, 905, EDPT, 198)

ирик/irik ‘enenmiş üç yaşından büyük koyun’ <DLT *irk* ‘dört yaşına girmiş koyun’ <ET (Uyg.) *irk* ‘genç erkek keçi; koç’ (DLT, 20, EUES, 309, EDPT, 220-221, ESTYa I: 378)

ириң/iriŋ ‘irin’ <DLT *iriŋ* ‘cerahat, irin’ <ET (Uyg.) *iriŋ* ~ *yiriŋ* ‘irin, cerahat’: bk. **ири-/iri-** ‘bozulmak; çürümek’

иркектеш/irkekteş ‘ortak, ortaklaşma’: krş. DLT *irk-* ‘toplamak’ (DLT, 522, EDPT, 221)

кабар-/kabar- ‘kabarmak; sinirlenmek’ <DLT *kabar-* ‘şişmek, kabarmak’ <AT **kāpar-* ‘kabarmak, şişmek’ (DLT, 252, EDPT, 985, TDBUÜ, 173)

кайрак/kayrak ‘su gitmeyen, yağmur suyuyla beslenen toprak’ <*kayır+ak* <DLT *kayır* ‘yumuşak zeminli toprak; kum’ (DLT, 416, EDPT, 604, ESTYa, V: 217-218, VEWT, 221-222, ETDES, 276)

кайырмак/kayırmak ‘olta’: krş. KB, *karmak* ‘çengel’, CC *karmak* ‘olta’ (KB, 6116, CC II: 60a/22, ESTYa, V: 309-311, VEWT, 238)

кар/kar ‘kar’ <DLT *kār* ‘kar’ <ET *kar* ay. <AT **kār* ay. (ETY, 308, DLT, 94, EDPT, 641, TDBUÜ, 173, ESTYa, V: 284-285, VEWT, 235, ETDES, 260, KEWTS, 203)

кара/kara ‘kara, siyah’ <DLT *kara* ay. <ET *kara* ay. (ETY, 266, DLT, 28, EDPT, 643-644, VEWT, 235, ESTYa, V: 286-288, ETDES, 260, Leksika, 680-681, KEWTS, 204)

карга-/karga- ‘beddua etmek, lanetlemek’ <DLT *karga-* ay. <ET *karga-* ay. (ETY, 470, EUES, 336, DLT, 470, EDPT, 655, VEWT, 237, ESTYa, V: 304-305)

карга/karga ‘karga’ <DLT *karga* ay. <ET *karga* ay. <AT **kārga(n)* ay. (EUES, 336, DLT, 116, VEWT, 237, EDPT, 653, ESTYa, V: 303-304, TDBUÜ, 173, ETDES, 262, KEWTS, 205)

карлыгач/karlıgaç ‘kırlangıç’ <DLT *karlıgaç~kargılaç* ay. <ET (Uyg.) *karlıgaç* ay. (EUES, 338, DLT, 229, EDPT, 657, VEWT, 238, ESTYa, V: 307-309, ETDES, 297, KEWTS, 221)

карма-/karma- ‘ellemek, tutmak, kavramak’ <OT (ŞT) *karba-* ‘kavramak, yakalamak’; krş. DLT *karva- ~ karwa-* ‘elle arayıp yoklamak ve dokunmak’, ET (Uyg.) *karva-* ‘dokunmak, sıkı tutmak, yakalamak, kavramak’; krş. Moğ. *harma-* [хармах] ‘toplamak, bir araya getirmek’ (EUES, 340, DLT, 470, EDPT, 646, VEWT, 238, ESTYa, V: 302-303, Lessing, , 1111)

карсак/karsak ‘yırtıcı hayvanların gelen adı; kuyruğu ve kulağının ucu kara olan bozkır tilkisi’ <DLT *karsak* ‘karsak’ <ET (Uyg.) *karsak* ay. (EUES, 339, DLT, 206, VEWT, 238-239, EDPT, 663, ESTYa, V: 313-314, ETDES, 266)

карт/kart ‘kabuk, yaranın veya sivilcenin kurumasıyla deriden oluşan tabaka’ <DLT *kart* ‘yara’ <ET (Uyg.) *kart* ‘ülser, yara, çıban, tümör, şişme, şişkinlik’ (EUES, 340, DLT, 148, VEWT, 239, EDPT, 648-649, ESTYa, V: 314-316)

карт/kart ‘yaşlı’ <OT (CC) *kart* ‘yaşlı, ihtiyar’ (CC I: 38b/26, VEWT, 239, ETDES, 266)

каршы/karşı ‘karşı’ <DLT *karşı* ‘karşı olma, ihtilaf; zıt’ <ET (Uyg.) *karşı~k(a)rş(ı)* ‘aksi, zıt, muhalif’ (DLT, 183, EUES, 339, EDPT, 663-664, ESTYa, V: 326-328, KEWTS, , 207)

кары/karı ‘kolun dirsekten omuza kadar olan kısmı’ <DLT *karı* ‘kolun dirsekle parmak ucu arasındaki kısım’<ET (Uyg.) *karı* ‘yaklaşık 30 cm ölçü birimi; kol karışı’; krş. Moğ. *gar* [гар] ‘el, kol, TT *karaca* ‘üst kol’ <*karı+ca* (EUES, 336, DLY, 444, EDPT, 644-645, ETDES, 260, Leksika, 246-247)

кары-/karı- ‘yaşlanmak’ <DLT *karı-* ay. <ET (Uyg.) *karı- ~ k(a)rı-* ay. <AT **kārı-* ay. (EUES, 336, DLT, 461, EDPT, 645, ESTYa, V: 311-312, TDBUÜ, 173)

кары/karı ‘yaşlı’ <DLT *karı* ay. <ET (Uyg.) *karı* ‘yaşlı, yaşlı ve saygın, ihtiyar’ <AT **kārı* ‘yaşlı, koca, ihtiyar’ (EUES, 336, DLT, 176, EDPT, 644, ESTYa, V: 311-312, TDBUÜ, 173)

карын/karın ‘karın; mide’ <DLT *karın* ay. <ET *karın* ay. (EUES, 337, DLT, 12, EDPT, 661, VEWT, 238, Leksika, 277, ESTYa, V. 321-323, ETDES, 264, KEWTS, , 205)

карыш/karış ‘karış’ <DLT *karış* ay. (DLT, 159, EDPT, 663, ESTYa, V: 324-326)

каткыр-/katkır- ‘kahkaha atmak’ <DLT *katgur-* ay. <ET (Uyg.) *katgur-* ay. (EUES, 343, DLT, 287, EDPT, 599, ESTYa, V: 333)

кекир-/kekir- ‘geğirmek’ <DLT *kegir-* ~ *kigir*-ay. <AT **kēkir-* ay.; krş. CC *kėkir-* ‘geğirmek’ (DLT, 256, CC II: 57b/9, EDPT, 712, ESTYa, IV: 37, TETTL, III: 166, KEWTS, 154, TDBUÜ, 181)

кекире/kekire ‘zararlı ot türü’ <DLT *kekre* ‘develerin yediği acı bir bitki’ <ET (Uyg.) *kekre* ‘acı bir bitki türü’ (EUES, 353, DLT, 183, EDPT, 712, VEWT, 248, TETTL, III: 192, ESTYa, V: 27-28, KEWTS, 214-215)

кемир-/kemir- ‘kemirmek’ <DLT *kemür-* ay.; krş. CC *kėmir-* ‘kemirmek’ (DLT, 256, CC II: 58a/1c, EDPT, 723, ESTYa, III: 18-29, Leksika, 261, TETTL, III: 205, KEWTS, , 216)

кер/ker ‘geri’ <DLT *kerü* ay. <ET (Orh.) *kerü* ‘yine, yeniden, gene’ <AT **kērü* ‘geri’ (ETY, 272, DLT, 155, EDPT, 736, TETTL, III: 194, ESTYa, III: 27-28)

кер-/ker- ‘germek’ <DLT *ker-* ay. <ET (Uyg.) *ker-* ay. (EUES, 357, DLT, 235, EDPT, 735, VEWT, 254, ESTYa, III: 23-24)

кери/keri ‘yamaç veya dağ eteği’ <DLT *kerik* ‘yayla’; krş. ET. *kirü~kerü* ‘batı’, Moğ. *gerü* ‘dağın güneş görmeyen kuzey yanı’ (DLT, 45, ETY, 325, Lessing, , 479)

керки/kerki ‘kerki; keser’ <DLT *kerki* ‘keser’ <ET (Uyg.) *kerki* ‘balta’ (EUES, 358, DLT, 186, EDPT, 741, VEWT, 257, ETDES, 289, ESTYa, V: 51-52)

кечир/keçir ‘kürek kemiğinin alt ucuyla bitişik olan kıkırdak’ <DLT *keriş* ‘atın kürek kemikleri arası’ (DLT, 159)

кир-/kir- ‘girmek’ <DLT *kir-* ay. <ET *kir-* ay. (ETY, 449, DLT, 439, EDPT, 735-736, VEWT, 271, TDBUÜ, 183, ESTYa, III: 47-49)

кир/kir ‘kir, pislik’ <DLT *kir* ay. <ET (Uyg.) *kir* ay. (EUES, 382, DLT, 300, EDPT, 735, ESTYa, V: 69-70, VEWT, 271, KEWTS, , 224-225)

кирген/kirgen ‘kızgın (hayvan)’ <ET (Uyg.) *kirgin~kirkin* ‘hayvanlarda çiftleşme anı kızgınlığı’ (EUES, 383, EDPT, 743)

кирич/kiriç ‘kiriş; tendon’ <DLT *kiriş* ‘yay kirişi’ <ET (Uyg.) *kiriş* ay. (EUES, 383, DLT, 159, VEWT, 272, ESTYa, V: 71-72, EDPT, 747, Leksika, 578)

кирпи/kirpi ‘kirpi’ <DLT *kirpi* ay. <ET (Uyg.) *kirpi~kirpik* ay. (EUES, 384, DLT, 180, EDPT, 737, ESTYa, V: 72-74, VEWT, 272, ETDES, 307, KEWTS, , 225)

кирпик/kirpik ‘kirpik’ <DLT *kirpik* ay. <ET (Uyg.) *kirpik* ay. (EUES, 384, DLT, 209, ESTYa, V: 74-75, Leksika, 213-214, VEWT, 272, EDPT, 737-738, ETDES, 307)

кор/kor ‘iyice mayalanmış boza; esas, bir şeyin özü’ <DLT *kor* ‘yoğurdun mayası’ (DLT, 397, ESTYa, V: 71)

кор/kor ‘kül karışık kor’ <AT **kōr* ‘kor, köz’ (ESTYa, VI: 73, VEWT, 285, Leksika, 366, ETDES, 314-315, TDBUÜ, 178)

корк-/kork- ‘korkmak’ <DLT *kork-* ay. <ET *kork-* ay. (ETY, 471, DLT, 522, EDPT, 651-652, VEWT, 282, ESTYa, VI: 77-79, KEWTS, , 229)

коро-/koro- ‘eksilmek, azalmak; harcanmak’ <ET (Uyg.) *kora-* ‘zarar görmek, buharlaşmak, azalmak, yok olmak, kaybolmak’ <ET (Uyg.) *kor* ‘zara, ziyan, bozulma, masraf’ <AT **kōr* ‘zarar, ziyan’; krş. DLT *kōr* ‘kayıp’ (EUES, 393, DLT, 397, EDPT, 641, ESTYa, VI: 72, TDBUÜ, 178)

кору-/koru- ‘korumak’ <DLT *korı-* ay. <ET (Uyg.) *korı-* ay. <AT **kōrı-* ay. (EUES, 282, DLT, 462, EDPT, 645-646, ESTYa, VI: 74-77, TDBUÜ, 178)

корум/korum ‘kurum, is’ <DLT *kurın~kurun* ‘duvarda biriken duman isi, kurum’ <ET (Uyg.) *kurun* ‘kurum, is’ (EUES, 427, DLT, 174, VEWT, 304, EDPT, 661, ESTYa, VI: 170-171, ETDES, 336, Leksika, 371-372)

котор-/kotor- ‘değiştirmek; çevirmek’ <OT (CC) *ẖotar-* ‘boşaltmak, kotarmak’; krş. DLT *kotur-* ‘boşaltmak’, EUyg. *kotur-* ‘kopya etmek, basmak’ (EUES, 398, DLT, 252, CC II: 81b/3b, ESTYa VI: 83-84)

котур/kotur ‘uyuz’ <OT (CC) *kotur* ‘yara kabuğu’ <ET (Uyg.) *kotur* ‘uyuz, deri kabuklanması’ (EUES, 398, CC I: 50a/6, EDPT, 604, VEWT, 284, ESTYa, VI: 84-86)

кочкор/koçkor ‘koç’ <DLT *koç ~ koçŋar* ay. <ET (Uyg.) *koçuŋar* ay. (EUES, 388, DLT, 141, 261, EDPT, 592 Leksika, 432-433, VEWT, 274, ETDES, 309, ESTYa VI: 86-88)

көмүр/kömür ‘kömür’ <DLT *kömür* ay. <ET (Uyg.) *kömür* ay. (EUES, 402, KB, 5012, DLT, 222, EDPT, 723, VEWT, 289, ESTYa, V: 102-103, Lekiska, 365, ETDES, 320)

көөрүк/köörük ‘körük’ <DLT *körük* ‘kuyumcu ve demirci körüğü’ <AT **kō̄rük* ‘körük’; krş. IM. *kō̄rük,* Türkm. *kō̄rük,* Yak. *küört, küöt* (DLT, 168, EDPT, 741, VEWT, 293, ESTYa V: 118, ETDES, 323-324, TDBUÜ, 184)

көпүрө/köpürö ‘köprü’ <DLT *köprük* ay. <ET (Uyg.) *köprük~köprüg* ay. (EUES, 408, DLT, 209, VEWT, 292, EDPT, 690, ESTYa, V: 112-114, ETDES, 322)

көр-/kör- ‘görmek’ <DLT *kör-* ‘bakmak, görmek’ <ET *kör-* ay. (ETY, 473, DLT, 160, EDPT, 736, VEWT, 292, ESTYa, III: 77-79)

көрк/körk ‘görk’ <DLT *körk* ‘güzel, güzellik; dış görünüş’ <ET (Uyg.) *körk* ay. <ET *kör-* ‘görmek’ (EUES, 409, DLT, 152, VEWT, 292, EDPT, 741, ESTYa, III: 81-82)

көрпө/körpö ‘kuzu ve oğlak postu; ince minder; yorgan’ <DLT *körpe* ‘zamanından sonra doğan kuzu, deve yavrusu ve buzağı’ <ET (Uyg.) *körpe* ‘örtü, zırh’; krş. CC *körpe* ‘iki üç aylık kuzu derisi’ (EUES, 411, DLT, 180, CC II: 56a/10, EDPT, 737, VEWT, 293, Leksika, 391, ESTYa V: 116-118, ETDES, 323)

куйрук/kuyruk ‘kuyruk’ <DLT *kuḍruk~kudruk* ay. <ET (Uyg.) *kudruk~kuduruk* ay. (EUES, 419, DLT, 146, 206, EDPT, 604, VEWT, 296, ESTYa, VI: 114-116, ETDES, 339)

кумурска/kumurska ‘karınca’ <OT (ŞT) *kumursga* ay. <ET (Uyg.) *kumursga* ay. (EUES, 423, ŞT, 65a-4, VEWT, 300, EDPT, 628, ESTYa, V: 139-140)

кур/kur ‘kemer’ <DLT *kur* ‘kemer, kuşak’ <ET (Uyg.) *kur* ‘sınıf, durum, aşama, pozisyon, yer; nizam; kemer’; krş. TT *uçkur* <*iç-kur* (EDPT, 642, VEWT, 301-302, ESTYa, VI: 150-152, ETDES, 337)

кур/kur ‘kere, kez, defa’: krş. CC *kurla* ‘kez, defa, kere’ (CC, II: 59a/14b-15b, CC, I: 31b/3, VEWT, 301-302, ESTYa, VI: 152-153)

кур-/kur- ‘kurmak, inşa etmek’ <DLT *kur-* ‘kurmak’ <ET (Uyg.) *kur-* ‘(yay) kurmak, (yayı) germek’ (EUES, 424, DLT, 249, EDPT, 643, VEWT, 302, ESTYa, VI: 156-157)

кур/kur ‘kuru; boş’ <DLT *kur* ‘kuru’: krş. **куру-/kuru-** ‘kurumak’ (DLT, 397, ESTYa, VI: 153-155)

куру-/kuru- ‘kurumak’ <DLT *kuru-* ~ *kurı-* ay. <ET (Uyg.) *kurı-* ‘kurumak; körelmek; zayıflamak’ <AT **kūrı-* ‘kurumak’ (EUES, 425, DLT, 404, TDBUÜ, 179, EDPT, 646)

курсак/kursak ‘karın; mide’ <DLT *kurugsak* ‘mide, karın’ <ET (Uyg.) *kurugs(a)k* ay. (EUES, 427, DLT, 7, EDPT, 657, VEWT, 303, ESTYa, VI: 164-166, Leksika, 277)

курт/kurt ‘kurt; börü’ <DLT *kurt* ‘böcek; kurt (börü)’ <ET (Uyg.) *kurt* ‘kurt; diş çürüğü’ <AT **kūrt* ‘kurt, böcek’ (EUES, 426, DLT, 148, EDPT, 648, VEWT, 303, Leksika, 643, TDBUÜ, 179)

курч/kurç ‘çelik, polat; keskin; cesur’ <DLT *kurç* ‘sert, sağlam ve güçlü olan’ <ET (Uyg.) *kurç* ‘katılık, sertlik’; krş. CC *kurç* ‘çelik’ (EUES, 424, DLT, 149, CC, II: 65b/5c, EDPT, 647, VEWT, 303, ESTYa, VI: 171-172)

курча-/kurça- ‘kuşatmak’ <DLT *kurşa*- ‘sarmak, kuşatmak’ <ET (Uyg.) *kurşa*- ay.; krş. CC *kurşovla*- ‘kuşatmak, çembere almak, sarmak’ (EUES, 425, DLT, 307, CC, II: 82a/19, EDPT, 665)

куткар-/kutkar- ‘kurtarmak’ <DLT *kutgar*- ~ *kutrar*- ay. <ET (Uyg.) *kutar*- ~ *kutgar*- ay. (EUES, 430, DLT, 288, 290, EDPT, 649, VEWT, 304, ESTYa, VI: 178-180)

кутур-/kutur- ‘kudurmak’ <DLT *kutur*- ‘kudurmak, haddini aşmak’ <AT **kūtru*- ‘kudurmak, azmak, aşırı olmak, zapturapt altına girmemek’; krş. ET (Uyg.) *kutrun*- ‘agresif olmak, dışa dönük davranmak’ (EUES, 433, DLT, 253, EDPT, 605, ESTYa, VI: 102-104, TDBUÜ, 180)

куур-/kuur- ‘kavurmak’ <DLT *kagur*- ~ *kawur*- ay. <ET (Uyg.) *kagur*- ~ *kavur*- ay. (EUES, 319, DLT, 255, EDPT, 612, VEWT, 220, ESTYa, V: 175-177)

куурчак/kuurçak ‘oyuncak bebek’ <DLT *koḍurçuk* ‘insan şeklinde yapılmış kukla, keçeden bebek’ (DLT, 220, EDPT, 606, VEWT, 220, ESTYa, VI: 161-163)

күр/kür ‘en güçlü dönem; gür’ <DLT ‘azimli, yürekli, korkusuz, gururlu adam’ <ET (Uyg.) *kür* ‘cesur, yürekli; kuvvetli, güçlü’ (EUES, 443, DLT, 142, EDPT, 735, VEWT, 309-310)

күрө-/kürö- ‘küremek’ <DLT *küri*- ‘(kar vb. şeyleri) küremek’ <ET (Uyg.) *küre*- ‘gömmek, defnetmek’ (DLT, 462, EUES, 443, EDPT, 737, VEWT, 310, ESTYa, V: 150-152)

күрөш-/küröş- ‘güreşmek’ <DLT *küreş*- ay. <ET *küreş*- ‘güreşmek, birbiriyle savaşmak’ (EUES, 444, DLT, 207, VEWT, 310, ESTYa III: 79-81)

күртүк/kürtük ‘kürtün, kar yığını’: krş. ET (Uyg.) *kürtük* ‘çöl, yaban, el değmemiş bölge’, AA *kürtün* (EUES, 444, VEWT, 311, ESTYa, V: 149-150, ETDES, 345)

кыйкыр-/kıykır- ‘haykırmak’ <DLT *kıkır*- ‘yüksek sesle bağırmak’ <ET (Uyg.) *kıkır*- ‘bağırmak, çağırmak, seslenmek, haykırmak, anırmak’ <AT *kīkır*- ‘bağırmak, çağırmak’ (EUES, 369, DLT, 73, EDPT, 612, TDBUÜ, 176)

кыр/kır ‘kır, tepe’ <DLT *kır* ‘dağların sırtı’ (DLT, 142, VEWT, 265, EDPT, 641, ESTYa, VI: 226-228)

кыр-/kır- ‘kırmak, öldürmek; yontmak, kazımak’ <DLT *kır*- ‘kazımak, koparmak, yolmak’ <ET (Uyg.) *kır*- ‘kırmak, sökmek, küçük küçük parçalamak’ (EUES, 373, DLT, 240, VEWT, 265, EDPT, 643, ESTYa, VI: 228-230)

кыргак/kırgak ‘şerit, bir şeyin kenarına dikmek üzere hazırlanan süslü şerit’ <DLT *kırgag* ‘elbisenin kenarları ve çevresi’; krş. ET *kırgaglıg* ‘kenarlı, kıyılanmış’ (DLT, 320, ETY, 264, EDPT, 653)

кыргый/kırgıy ‘çoğunlukla serçe, bıldırcın gibi ufak kuşları avlayan bir tür alıcı kuş’ <DLT *karguy~kırguy* ‘atmaca’ <ET (Uyg.) *kırguy* ay.; krş. ŞT *kırgu* ‘atmaca’ (EUES, 373, DLT, 259, ŞT, 82b-14, VEWT, 266, EDPT, 654, ESTYa, VI: 234-236, ETDES, 296)

кыргыл/kırgıl ‘bozumsu, kır rengi’ <DLT *kır* ‘kır rengi’ <AT **kīr* ‘kır, gri’ (DLT, 142, EDPT, 641, VEWT, 265, TDBUÜ, 176)

кырк-/kırk- ‘kesmek; kırkmak, hayvanlarının yününü kırkmak’ <DLT *kırk-* ‘kırkmak’; krş. CC *kırk-* ‘koyunun yünlerini kesmek, kırkmak’ (EUES, 373, DLT, 523, CC II: 80b/25b, EDPT, 651, ESTYa, VI: 237-238)

кырк/kırk ‘kırk, sayı adı’ <DLT *kırk* ay. <ET (Uyg.) *kırk* ay. (ETY, 427, DLT, 150, EDPT, 651, VEWT, 266, ESTYa, VI: 236-237, ETDES, 296)

кыркын/kırkın ‘kız’ <DLT *kız kırkın* ‘kız, cariye’ <ET (Uyg.) *kırkın* ‘kız, bakire; kadın hizmetçi; cariye’ (EUES, 373, DLT, 142, 263, EDPT, 654, VEWT, 267, ESTYa, VI: 238-239)

кыроо/kıroo ‘kırağı’ <DLT *kıragu* ay. <ET (Uyg.) *kıragu* ay.; krş. CC *kırov* ‘kırağı’ (EUES, 373, DLT, 194, CC II: 82b/19b, EDPT, 656, VEWT, 265-266, ESTYa, VI: 231-232, ETDES, 295)

кыртыш/kırtış ‘yüzey, satıh; astar boyası’ <DLT *kırtış* ‘insanın ve başka şeylerin yüz rengi’ <ET (Uyg.) *kırtış* ‘yüzün rengi, bet, beniz; görünüş; yüz, çehre; yüz, yüzey’(EUES, 373, 372, DLT, 201, EDPT, 649, VEWT, 267, ESTYa, VI: 243-244)

кысыр/kısır ‘kısır’ <DLT *kısır* ‘kısır kadın veya kısır hayvan’ (DLT, 156, EDPT, 668, VEWT, 267-268, ESTYa, VI: 251-252, ETDES, 298)

мурун/murun ‘burun; önce’ <DLT *burun* ‘burun; bir şeyin ilki, önce’ <ET (Uyg.) *burun* ay. (EUES, 203, 200, DLT, 172, EDPT, 366-367, 368, VEWT, 90, ESTYa II: 269-271, ETDES, 80-81, Leksika, 214-215)

мурч/murç ‘baharat’ <DLT *murç* ‘biber’; krş. CC *burç* ‘biber’ (DLT, 149, CC I: 40b/24, VEWT, 345, ESTYa II: 274)

оор/oor ‘ağır’ <DLT *agır* ‘her şeyin ağırı’ <ET *agır* ‘ağır; değerli’ (ETY, 250, DLT, 25, EDPT, 88, ESTYa I: 85-86, TMEN II: 496, ETDES, 6-7)

оору-/ooru- ‘ağrımak’ <DLT *agrı-* ‘ağrımak’ <ET *agrı-* ‘hastalanmak’ <AT **āgrı-(<*hāgrı-*) (ETY, 464, DLT, 21, EDPT, 91, TDBUÜ, 172)

оп-/or- ‘biçmek’ <DLT *or-* ‘(ot) biçmek’<ET (Uyg.) *or-* ‘orakla biçmek’ (DDM, 186, EUES, 511, 513, DLT, 89, 6, EDPT, 216, ETDES, 388)

op/or ‘zindan; çukur’ <OT (KB) *oru* ‘zindan’; krş. CC *uru* ‘ihtiyaç fazlası buğdayı saklamak için yer kazılarak yapılan hububat ambarı’ (KB, 5549, CC II: 60a/6)

ордо/ordo ‘kağan otağı; merkez’ <DLT *ordu* ‘beyin oturduğu şehir’ <ET (Orh.) *ordu* ‘kağan karargâhı’; krş. ET (Uyg.) *ordo* ‘saray (gök cismi için mecaz kullanımda da), tanrısal ev, konak, başkent, mesken; krala ait kamp, ordugâh’, Moğ. *ordu(n)* [орд] 'hükümdarın yaşadığı yer, saray’ (ETY, 340, EUES, 513, DLT, 62, Lessing, 750)

орун/orun ‘yer’ <DLT *orun* ay. <ET (Uyg.) *orun~oron* ‘yer; mahal; taht; yatak’ (EUES, 514, DDM, 187, DLT, 127, 443, EDPT, 233, TMEN I: 43)

оро/oro ‘tahıl muhafaza etmek için yapıla çukur’ <DLT *ōru* ‘buğday, şalgam vb. şeyleri korumak için kazılan çukur’ <ET (Uyg.) *oru~ora* ‘tahıl saklanan çukur, stok, yedek malzeme çukuru’; krş. CC *uru* ‘ihtiyaç fazlası buğdayı saklamak için yer kazılarak yapılan hububat ambarı’ (EUES, 516, DLT, 42, CC II: 60a/6, EDPT, 197)

орой/oroy ‘kaba’: krş. DLT *orı* ‘bağırtı ve gürültü’, ET (Uyg.) *orla-* ‘seslenmek, bağırmak’ (DLT, 42, EUES, 513, EDPT, 230)

орто/orto ‘orta’ <DLT *ortu* ‘bir şeyin ortası’ <ET (Uyg.) *orta* ‘orta’, *orton* ‘ortanca, orta, orta derecede’ (EUES, 515, DLT, 62, DDM, 189, EDPT, 203-204, ETDES, 390)

өр-/ör- ‘örmek’ <DLT *ör- ~ ōr-* ‘(saç, sepet vb. şeyler için) elle örmek’ <ET (Uyg.) *ör-* ‘birleştirmek, sarmak, bağlamak’ (EUES, 539, DLT, 5, 89, EDPT, 195, VEWT, 373)

өр/ör ‘yokuş; yükseklik’ <OT *ör* ‘yukarı, dik’; krş. DLT *ōr-* ‘yükselmek’ <ET *ör-* ‘yükselmek, kalkmak; başkaldırmak, isyan etmek’ <AT **ōr-* ‘(ot) çıkmak, belirmek, yükselmek’; krş. CC *örleş* ‘tepe’ (ETY, 450, DLT, 116, CC I: 39b/18, TDBUÜ, 183, EDPT, 193, VEWT, 373, ESTYa I: 544, Paçacıoğlu 502)

өркөч/örköç ‘hörgüç’: krş. DLT, ET (Uyg.) *örkü* ay.; krş. ET (Uyg.) *örk* ‘en yüksek, en yukarı; uç, zirve’; TT *hörgüç* (EUES, 540, DLT, 65, EDPT, 223, ESTYa I: 548, ETDES, 221)

өрт/ört ‘yangın’ <DLT *ört* ay. <ET *ört* ‘ateş’ (ETY, 332, DLT, 19, EDPT, 201, ESTYa I: 550-551)

өрүк/örük ‘kayısı’ <DLT *erük* ‘şeftali, kayısı, siyah erik türünün genel adı’ <ET (Uyg.) *erük* ‘erik’ (EUES, 121, DLT, 33, ETDES, 169, EDPT, 222, TMEN IV: N7-1952, ESTYa I: 292)

өрүү/örüü ‘dinlenme, mola’ <OT (KB) *örüg* ‘konak yeri, menzil’; krş. ET *örgin* ‘kağan otağı’ (ETY, 340, 531, DLT, 33, KB, 1386, EDPT, 222-223, ESTYa I: 546-547)

өтүрүк/ötürük ‘yalan’ <DLT *ötrük* ‘hilekar’; krş. ET *ödkünç* ‘sahte, taklit’ (ETY, 254, DLT, 50, CC I: 50a/17, EDPT, 66)

сайра-/sayra- ‘ötmek’ <DLT *sayra-* ‘ötmek; hezeyan etmek’ (DLT, 477, EDPT, 859-860, VEWT, 395, ESTYa, VII: 165-166)

саргын/sargın ‘dağlarda yetişen bitki türü’ <DLT *sargan* ‘çorak yerde biten bitkinin adı’ (DLT, 190, EDPT, 849)

саркынды/sarkındı ‘sıvı madde döküldükten sonra kabın içinde kalanı, bulaşığı; kalıntı, artakalan şey’ <DLT *sarkındı suw* ‘su damlası’ <DLT *sark-* ‘(su vb.) damlamak, sızmak’ (DLT, 522, EDPT, 849, ESTYa, VII: 217-218)

сары/sarı ‘sarı’ <DLT *sarıg~sārıg* ay. <ET *sarıg* ay. <AT **sārıg* ay. (ETY, 266, DLT, 33, 143, EDPT, 848, TDBUÜ, 174, ESTYa, VII: 220-222)

сарык/sarık ‘sarılık, hepatit’ <DLT *sarıg* ‘safra, öd’ <ET (Uyg.) *sarıg* ay. (DLT, 161, EUES, 586)

сарык-/sarık- ‘sızmak’ <DLT *sark-* ‘(su vb.) damlamak, sızmak’ (DLT, 522, EDPT, 847-848)

сарымсак /sarımsak ‘sarımsak’ <DLT *sarmusak ~ samursak* ay. (DLT, 229, EDPT, 853 Leksika, 144, ETDES, 450)

сейрек/seyrek ‘seyrek, nadir’ <DLT *seḍrek* ‘seyrek’ <ET (Uyg.) *sedrek* ‘seyrek, ince’ (DLT, 165, EUES, 593, EDPT, 802, ETDES, 458)

секир-/sekir- ‘zıplamak; sekmek; atlamak’ <DLT *sekri-* ‘(su vb. şeylere) atlamak; zıplamak’ <ET (Uyg.) *serki-* ‘fırlamak, atlamak, sıçramak’ <AT **sēkri-* ‘sıçramak, koşmak, seğirmek, seğirtmek’ <AT **sēk-* ‘sıçramak, sekmek, (at) dört nala gitmek’ (DDM, 204, DLT, 467, EDPT, 822, ESTYa, VII: 238-239, VEWT, 408, TDBUÜ, 181)

семир-/semir- ‘semirmek, şişmanlamak’ <DLT *semri-* ‘(at, koyun vb.) semirmek, semizleşmek’ <ET (Uyg.) *semri-* ‘semirmek, şişmanlamak, kilo almak’ (DLT, 467, EUES, 597)

сирке/sirke ‘bit yumurtası’ <DLT *sirke* ay. <ET (Uyg.) *sirke* ay. (EUTS, 206, DLT, 186, EDPT, 850, VEWT, 423, ESTYa, VII: 287-288, ETDES, 466)

сор-/sor- ‘sormak, emmek’ <DLT *sor-* ‘emmek’<ET (Uyg.) *sor-* ay. <AT **sōr-* ‘sormak, emmek, içine çekmek’ (DLT, 426, EUES, 621, EDPT, 843, TDBUÜ, 178)

сура-/sura- ‘sormak, istemek’ <DLT *sor-* ‘sormak’ <ET (Uyg.) *sor-* ‘sormak, soru sormak’ <AT **sōr(a)-* ‘sormak, sual etmek’ (EUES, 621, DLT, 426, EDPT, 843, TDBUÜ, 178)

сүр-/sür- ‘sürmek’ <DLT *sür-* ‘sürmek, kovmak, önüne katıp sürmek’ <ET *sür-* ‘sürmek; (savaşta) uzaklaştırmak, püskürtmek’ <AT **sūr-* ‘sürmek’ (ETY, 459, DLT, 245, EDPT, 844, ESTYa, VII: 393-395, TDBUÜ, 185)

сүрт-/sürt- ‘sürtmek; sürterek temizlemek’ <DLT *sürt-* ‘(bir şeyi bir şeye) sürtmek; (yağ vb. şeyleri) sürmek’; krş. Moğ. *sürçi-* [сурчих] ‘sürmek, serpmek’ (DLT, 524, Lessing, , 891)

сызгыр-/sızgır- ‘kaymağı veya çiğ yağı eriterek sızma yağ elde etmek’ <DLT *sızgur-* ‘(yağ vb. şeyleri) eritmek’ <ET (Uyg.) *sızgur-* ‘eritmek’ <ET (Uyg.) *sız-* ‘sızmak, erimek; güçsüz olmak; acı çekmek’ (DLT, 287, 426, EUES, 611)

сырт/sırt ‘dış’ <DLT *sırt* ‘kalın kıl; küçük vadi, küçük bayır’ (DLT, 148, EDPT, 846, VEWT, 419, Leksika, 268, ETDES, 462)

такыр/takır ‘çorak; kel’ <DLT *tatır* ‘kıraç’; krş. Moğ. *taçir* [тачир] ‘çorak, kıraç, verimsiz (toprak)’ (DLT, 155, EDPT, 458, VEWT, 457, WOT, 876, Lessing, , 910)

тамыр/tamır ‘damar; kök’ <DLT *tamur~tamar* ‘vücuttaki damar’ <ET (Uyg.) *tamar~tamır~tımır* ay. <AT **tāmar* ‘damar’ (DLT, 155, 433, EUES, 668, EDPT, 508, Leksika, 107-108, ETDES, 130, ESTYa III: 143-144, TDBUÜ, 174)

тапшыр-/tapşır- ‘teslim etmek; takdim etmek’ <ET (Uyg.) *tapşur-* ‘teslim etmek, aktarmak, bırakmak, tahsis etmek, ayırmak’; krş. DLT *tapçur-* ‘kavuşturmak’: Tekin, *tapşur-* <**tapış-ur-*, *tapçur-*<**tapıç-ur-* olarak ayırmıştır (Tekin, II: 584). (EUES, 676, DLT, 283, EDPT, 447)

тар/tar ‘dar’ <DLT *tār* ay. <ET (Uyg.) *tar* ay. <AT **tār* ay. (DLT, 387, EUES, 680, EDPT, 528,VEWT, 463, ESTYa, III: 146-147, KB, S, 194-195, TDBUÜ, 174)

тара-/tara- ‘dağıtmak’ <DLT *tar-* ‘(asker veya bir şeyi) dağıtmak’, *tara-* ‘(askeri) dağıtmak’ <AT **tār-* ‘dağıtmak, yaymak’ (DLT, 425, TDBUÜ, 174, Lessing, 928)

тарак/tarak ‘tarak’ <DLT *targak* ‘tarak’ <OT *tara-;* krş. ET (Uyg.) *targakçı* ‘tarakçı, tarak üreticisi’ (EUES, 677, DLT, 204, 461, EDPT, 539)

таргыл/targıl ‘alaca’ <DLT *targıl* ‘sırtında beyaz siyah, alacalı çizgiler bulunan hayvan’ <ET (Uyg.) *targıl* ‘benekli, alaca’ (DLT, 210, EDPT, 539)

тармак/tarmak ‘alan; kol; bölüm’ <DLT *tarmak* ‘pençe’ <ET (Uyg.) *tarmak* ‘pençe, tırmık’ (EUTS, 226, DLT, 204, EDPT, 549)

тарпы-/tarpı- ‘ezmek, çiğnemek (deve)’ <DLT *taprı-* ‘deve zıplamak’ (DLT, 466)

тарт-/tart- ‘çekmek’ <DLT *tart-* ‘(bir şeyi) çekmek’ <ET (Uyg.) *tart-* ‘tarmak, çekmek’ (DLT, 524, EUES, 679, EDPT, 534, Leksika, 551, WOT, 867-872)

тартар/tartar ‘bıldırcından biraz büyük, uzun bacaklı ve hızlı koşan kuş <DLT *tartar* ‘kumruya benzer bir kuş’ (DLT, 212, EDPT, 536)

тартуу/tartuu ‘hediye, armağan’ <ET (Uyg.) *tartıg* ‘armağan, hediye’ (EUTS, 227, Leksika, 349)

таруу/taruu ‘darı’ <DLT *tarıg* ‘buğday; akdarı; tahıl; tohum; ekin’ <ET (Uyg.) *tarıg* ‘ekin, ekilmiş saha; darı, hububat; menşe, soy’ <ET (Uyg.) *tarı-* ‘ekmek, yetiştirmek, dikmek, işlemek; (tarlayı)sürmek’ (DLT, 30, EUTS, 226, EDPT, 537-538, Leksika, 456-458, ETDES, 131-132, KB, S, 195)

тары-/tarı- ‘daralmak’ <DLT *taru-* ‘(adam) sıkılmak, daralmak’ <ET (Uyg.) *taru-* ‘daralmak, küçülmek, dar olmak’ <ET (Uyg.) *tar* ‘dar’ <AT **tār* ay. (EUES, 680, DLT, 461, EDPT, 532-533)

тегерек/tegerek ‘yuvarlak; çember’ <DLT *tegrek* ‘bir şeyin halka şeklindeki yuvarlak kenarı’ <ET *tegrük* ‘yuvarlak (?)’ (ETY, 250, DLT, 135, EDPT, 485)

темир/temir ‘demir’ <DLT *temür* ay. <ET *temir~temür* ay. (ETY, 333, EUTS, 233, DLT, 20, EDPT, 508, ESTYa, III: 188-190, Leksika, 635-636)

тер/ter ‘ter’ <DLT *ter* ay. <ET (Uyg.) *ter* ay. (EUTS, 234, DLT, 203, EDPT, 528, VEWT, 474-475, ESTYa, III: 203-204, KB, S, 728, ETDES, 507-508, Leksika, 353)

тербел-/terbel- ~ **термел-/termel-** ‘sallanmak’ <ET (Uyg.) *tebre-* ‘depremek, kımıldamak; sallanmak, titremek’ <AT **tēp-* ‘depremek, kımıldamak, harekete geçmek’ (EUTS, 230, TDBUÜ, 181) krş. TT *depre-*

терек/terek ‘kavak ağacı’ <DLT *tirek* ‘kavak ağacı’ <ET (Uyg.) *tėrek* ‘kavak, kavak ağacı’ (DLT, 167, 178, EUES, 708, EDPT, 543, Leksika, 105, 134-135, ESTYa III: 205-207, VEWT, 475)

тери/teri ‘deri’ <DLT *teri* ay. <ET (Uyg.) *teri* ay. <AT **tēri* ay. (EUTS, 234, DLT, 134, EDPT, 531, Leksika, 383, ETDES, 136, TDBUÜ, 181)

терс/ters ‘ters’ <DLT *ters* ‘zor olan şey’ <ET (Uyg.) *ters* ‘ters’ (EUTS, 235, DLT, 150, VEWT, 476, EDPT, 553)

терсик/tersik ‘çıban türü’ <DLT *ters-in-* ‘(yara vb.) nüksetmek’ (DLT, 303, EDPT, 553)

тетири/tetiri ‘ters’ <DLT *tetrü* ‘her şeyin ters olanı’ <ET (Uyg.) *tetrü~tėtrü* ‘yanlış, ters, aksi, sapkın düşünceli, saatin ters yönünde, çapraz, mühtehalıf’ (EUES, 705, DLT, 182, EDPT, 459)

тире-/tire- ‘diremek’ <DLT *tire-* ‘destek yapmak’ <ET (Uyg.) *tire-* ay. <AT **tīre-* ‘diremek, dayamak’ (EUTS, 240, DLT, 461, EDPT, 533, VEWT, 481, ESTYa, III: 237-240, TDBUÜ, 183)

тирке-/tirke- ‘eklemek’ <DLT *tīr-* ~ *tir-* ‘biriktirmek’ (DLT, 244, 255)

тирсек/tirsek ‘arpacık, itdirseği’ <DLT *tirsgek* ‘gözkapağında çıkan sivilce’ (DLT, 523, EDPT, 553, Leksika, 247-249)

тирсек/tirsek ‘ayak bileğinden başlayan kalın sinir’ <DLT *tirsgek* ‘elin dirseği’ (DLT, 523)

тирүү/tirüü ‘diri, sağ’ <DLT *tirig* ‘bütün canlıların diri olanı’ <ET (Uyg.) *tirig* ‘diri, canlı’ (EUTS, 240, DLT, 166, EDPT, 543, VEWT, 481, ESTYa, III: 240-242)

топура-/topura- ‘(kalabalık) hareket etmek’ <DLT *topra-* ‘iyice ezilmek’ (DLT, 466, EDPT, 444)

топурак/topurak ‘toprak’ <DLT *toprak* ‘toprak; kum; toz’ <ET (Uyg.) *toprak~tuprak* ay. (EUTS, 247, EUES, 757, DLT, 6, EDPT, 443, ETDES, 518)

тор/tor ‘tor, ağ’ <DLT *tōr* ‘ağ, kuş ve balık avlanan tuzak ve ağ’ <ET (Uyg.) *tor* ‘ağ, balık tutma sepeti’ <AT **tōr* ‘ağ, tuzak’ (EUES, 733, DLT, 375, TDBUÜ, 178, Leksika, 419-420, VEWT, 502, ETDES, 519)

торгой/torgoy ‘turgay, toygar’ <ET (Uyg.) *torgay* ‘tarla kuşu, çayır kuşu, toygar’; krş. DLT *torıgā* ‘tarla kuşu, toygar’ (EUES, 733, DLT, 420, EDPT, 541)

торпок/torpok ‘ineğin altı ay bir yaş arasındaki buzağısı; bir yaşa kadarki ayı yavrusu’ <DLT *torpı* ‘buzağı’ <ET (Uyg.) *torpı* ‘iki yaşındaki dana’ (DLT, 179, EUES, 734, EDPT, 533, ІЦербак, 1961: 102)

торук/toruk ‘zayıf, cılız’ <DLT *toruk* ‘her şeyin bedence zayıf olanı’ <ET *toruk~torug* ‘zayıf’ <ET *tor-* ‘zayıflamak’ (ETY, 467, 263, EUTS, 247, EUES, 734, DLT, 163)

төр/tör ‘baş köşe’ <DLT *tōr* ‘evin baş kısmı ve en itibarlı yeri’ <ET *tör* ‘çadırda onur konağına ayrılan köşe’ <AT **tōr* ‘çadırın başköşesi’ (ETY, 340, DLT, 443, EDPT, 528-529 VEWT, 494, Leksika, 514, TDBUÜ, 184)

төркүн/törkün ‘evlenmiş kızın anne babası ve akrabaları’ <DLT *törkün* ‘aşiretin toplandığı yer; anne babanın evi’; krş. Moğ. *törküm* [төрхөм] ‘evli kadının ailesi, ebeviyen; kadının kızken yaşadığı yer’ (DLT, 191, VEWT, 494, Lessing, , 990)

төрө-/törö- ‘doğurmak’ <DLT *törü-* ‘yaratılmak <ET (Orh.) *töri-* ‘türemek, yaratılmak’; krş. Moğ. *törü-* [төрөх] ‘türemek, doğmak, üremek’ (ETY, 535, DLT, 461, EDPT, 533, ESTYa, III: 283-284, Lessing, , 991)

төрө/törö ‘efendi; yönetici’: krş. DLT, *törü* ‘örf, adet’ <ET (Orh.) *törü* ‘toplumsal yasalar bütünü, töre; tören, merasim’; krş. Moğ. *törü* [төр] ‘töre, gelenek, yönetim’ (ETY, 405, 406, DLT, 443, EDPT, 531-532, ETDES, 523, Lessing, , 990)

төрт/tört ‘dört’ <DLT *tōrt~tört* ay. <ET *tört* ay. <AT **tōrt* ay. (ETY, 423, DLT, 66, 148, ESTYa, III: 284-286, ETDES, 149-150, TDBUÜ, 184)

тур-/tur- ‘kalkmak; durmak’ <DLT *tur-* ‘kalkmak, ayağa kalkmak’ <ET *tur-* ‘ayağa kalkmak; bekçilik, muhafızlık yapmak, nöbet tutmak’ (ETY, 451, DLT, 244, EDPT, 529, ESTYa, III: 296-301, Leksika, 694-695)

тууралa-/tuurala- ‘düz bir çizgi üzerinde ilerlemek’ <DLT *togru-* ‘bir şeye (hedefe) yönelmek’ (DLT, 255)

турк/turk ‘insanın ayak topuğundan parmak uçuna kadarki uzunluk’ <DLT *turk* ‘bir cismin uzunluğu, boyu’ <ET (Uyg.) *turk* ‘uzunluk, genişlik, genişleme; uzaklık, uzak’ (DLT, 150, EUES, 759, EDPT, 537)

турна/turna ‘turna’ <DLT *turna* ay. <ET *turńa* ay. (ETY, 313, DLT, 450, EDPT, 551, ESTYa, III: 301-302, KB, S, 769, ETDES, 526-527)

турумтай/turumtay ‘bir tür alıcı kuş’ <DLT *turumtay* ‘yırtıcı kuşlardan birinin adı’ <ET (Uyg.) *turumtay* ‘bir doğan türü (bozdoğan vb.)’; krş. Moğ. *torumtay~turumtay* ‘erkek doğan; avda kullanılan ufak yırtıcı kuşlar’ (ETY, 313, DLT, 450, EDPT, 551, ESTYa, III: 301-302, KB, S, 769, ETDES, 526-527)

туура-/tuura- ‘doğramak’ <DLT *togra-* ‘doğramak, kesmek’ (EDPT, 472, DLT, 477, ESTYa, III: 248-249, KB, S, 217)

түр-/tür- ‘dürmek’ <DLT *tür-* ay. <ET (Uyg.) *tür-* ‘(dudak) kaldırmak, kıvranmak, yığmak, rulo yapmak, sarmak, dürmek’ <AT **tūr-* ‘dürmek, katlamak, toplamak, tomar yapmak’ (EUES, 775, DLT, 522, EDPT, 530, VEWT, 506, TDBUÜ, 185)

түр/tür ‘tür, çeşit’ <ET (Uyg.) *tür* ‘türlü, nevi, kalite’; krş. DLT *türlüg* ‘türlü, çeşitli’ (EUTS, 258, DLT, 58, ESTYa, III: 327-328)

түрк/türk ‘iri, semiz’ <DLT *türk* ‘meyvelerin olgunlaşma zamanının ortasının bildiren bir edat’ <ET (Uyg.) *türk* ‘güç’, *türük* ‘güç, kuvvet’ (DDM, 252, EUTS, 259, DLT, 151, EDPT, 542-543)

түрпү/türpü ‘törpü, çoğunlukla ahşap için kullanılan eğe’ <DLT *törpig~ törpigü* ‘törpü’; krş. ET (Uyg.) *törpit-* ‘yontturmak, törpületmek’ (EUES, 740, DLT, 208, EDPT, 533)

ур-/ur- ‘vurmak; dövmek’ <DLT *ūr- ~ ur-* ay. <ET (Uyg.) *ur-* ay. (DLT, 45, 400, EUES, 802)

ураат/uraat ‘nesil; soy’ <DLT *uragut* ‘kadın’ (DLT, 71)

урук/uruk ‘tohum; soy nesil; sperm’ <DLT *urug* ‘her şeyin tanesi; tohum’ <ET (Uyg.) *urug* ‘tohum, ekin, (meyve) çekirdeği, filiz, fidan, üzüm cinsinden meyve tanesi, tane; evlat, sonradan gelen (soy, nesil); akraba’ <AT **ūk* ‘kabile, soy, aile’; krş. CC

uruḫ~uruk ‘nesil, evlat, çocuk’ (EUES, 803, DLT, 30, CC, 44b/29, CC II 69b/1, 76a/11, TDBUÜ, 179)

утурла-/uturla- ‘karşılamak; önüne çıkmak’ <DLT *utru* ‘bir şeyin karşısı’ <ET (Uyg.) *uturu* ‘karşı’ <ET (Orh.) *utru* ay. (ETY, 331, DDM, 259, DLT, 63)

уурт/uurt ‘avurt’: krş. TT *avurt*

уурy/uuru ‘hırsız’ <DLT *ogrı* ay. <ET (Uyg.) *ogrı* ‘hırsız, hırsızlık, haydut’ (EUES, 503, DLT, 63, 138, EDPT, 90, ETDES, 532, ESTYa I: 412-414)

үйүр/üyür ‘sürü’ <MK *ögür* ay. <ET (Uyg.) *ögür* ‘sürü, güruh, kafile, haras’ (EUES, 529, IB, 56, DLT, 26, DTS, , 623, EDPT, 112, ETDES, 396)

үрк-/ürk- ‘ürkmek, korkmak’ <DLT *ürk*- ‘(kurttan, düşmandan vb. şeylerden) ürkmek’ <ET *ürk*- ‘ürkmek, korkmak’ (ETY, 472, DLT, 522)

үрпөк/ürpök ‘dağınık saçlı, dağınık tüylü’ <DLT *ürpek* ‘dağınık tüylü hayvan veya insan’; krş. CC *ürpek* ‘kıvırcık, karışık (saç)’, ET (Uyg.) *ürper*- ‘(tüyler) diken diken olmak, ürpermek’ (DLT, 50, EUES, 828, CC, 81a/16)

чакыр-/çakır- ‘çağırmak’ <OT (ŞT) *çakır*- ay. <AT **çākır*- ay. (ŞT 71b-12, DLT, 293, EDPT, 410, VEWT, 96, TDBUÜ, 172)

чамгыр/çamgır ‘şalgam’ <DLT *çagmur ~ çamgur* ay. (DLT, 7, 199, EDPT, 408)

чатыр/çatır ‘çadır’ <DLT *çātır~çaçır~çaşır* ay. <ET (Uyg.) *çatır* ay. <AT **çātır* ay. (DLT, 175, EUES, 224, EDPT, 403, ETDES, 93-94, TDBUÜ, 172)

чегиртке/çegirtke ‘çekirge’ <DLT *çekürge* ay. (VEWT, 103, DLT, 214, EDPT, 416, TMEN IV: 2019, ETDES, 103)

чер/çer ‘kötü huylu şişlik’ <DLT *çer* ‘vücudun ağırlığını ifade eden taklidi bir kelime’ <ET (Uyg.) *çer* ‘hastalık’ (EUES, 226, DLT, 141, EDPT, 427, VEWT, 105)

черик/çerik ‘çeri’ <DLT *çerig* ‘savaş düzenindeki sav; savaş’ <ET *çerig* ‘asker’ <AT **çērig* ay.; krş. Moğ. *çerig* [цэрэг] ‘savaşçı, asker; ordu’ (ETY, 381, DLT, 62, TDBUÜ, 180, Lessing, 233)

черт-/çert- ‘fiske vurmak; çalmak’ <DLT *çert*- ‘bir şeyin ucunu kırmak’ (DLT, 524, EDPT, 428, VEWT, 105)

чири-/çiri- ‘çürümek’ <OT (CC) *çürü*- ‘çürüme’ <AT **çῑ̄ri*- ay.; krş. TT *çürü*- (CC I: 38b/12, CC II: 81a/20, TDBUÜ, 185)

чор/çor ‘cariye; yoksul’ <AT **çōrı~çōra* ‘kul, köle’; krş. DLT *çor uragut* ‘ferci bitişik kadın’ (DLT, 397, TDBUÜ, 177)

чоро/çoro ‘asker, nefer’ <ET *çor* ‘*kagan*dan aşağı, *beg*den yukarı derecede bir unvan’

чөйрө/çöyrö ‘çevre’ <*çewür-e*+ <DLT *çewür-* ‘çevirmek, döndürmek’; krş. TT *çevre* (DLT, 255, EDPT, 398)

чүпүрөк/çüpürök ‘bez, herhangi bir cins kumaş’ <OT (CC) *çüprek~çörgek* ‘bebek kundağı, kundak’; krş. DLT *çöpre* ‘eski elbise’, *çöpür* ‘keçi kılı’; ET (Uyg.) *çobra* ‘yün’ (DLT, 182, 155, CC II: 59b/1b, EDPT, 398, VEWT, 118)

чүчкүр-/çüçkür- ‘hapşırmak’ <OT (CC) *çüçkür-* ‘hapşırmak, aksırmak’ (CC II: 57b/11)

чыйыр/çıyır ‘çığır, patika’ <DLT *çıgır* ‘dar ve küçük yol’ (DLT, 156, VEWT, 107, EDPT, 409, Şirin, 2004)

чыйырчык/çıyırçık ‘sığırcık’ <DLT *sıgırçık~sıgırçuk* ay. (KB, 4198, DLT, 220, EDPT, 816, ESTYa VII: 415-418)

чыңыр-/çıŋır- ‘çığlık atmak’: krş. DLT *çıŋra-* ‘(zil, çıngırak vb. şeyleri) çalmak, şıngırdamak’ (EUES, 230, DLT, 514, EDPT, 426)

чырма-/çırma- ‘sıkıca bağlamak; sarmak’ <OT (CC) *çırma-* ‘bir şeyi sarmak, sarıp sarmalamak, dolamak’ (CC II: 56a/8, VEWT, 109)

ыр/ır ‘şarkı; şiir’ <DLT *ır~yır* ‘şarkı’ <ET (Uyg.) *ır* ‘gürültü, şarkı, türkü; çalgı’ <AT **īr* şarkı, türkü, şiir’ (EUES, 289, DLT, 349, 405, EDPT, 192, Leksika, 610-611, ESTYa IV: 285-286, TDBUÜ, 175)

ыраак/ıraak ‘ırak, uzak’ <DLT *yırak* ay. <ET *ırak* ay. <ET (Uyg.) *ıra-* ‘uzaklaşmak, uzağa gitmek’; krş. CC *ırak~ıraḫ* ‘uzak’, *ırak-* ‘uzaklaşmak’; krş. AA *ıra-* (ETY, 257, EUES, 289, DLT, 47, CC I: 31a/25, 32a/5, 4a/9, EDPT, 214, ESTYa IV: 286-287)

ырам/ıram ‘fal, kum falı; kürek kemiği’: krş. DLT *ırk* ‘kehanet, fal, insanın içindeki gizli şeyleri ortaya çıkarma’ <ET *ırk* ‘fal’ (DLT, 20, ETY, 408)

ырга-/ırga- ‘sallamak’ <DLT *ırga-* ‘sallamak, silkelemek’ <ET (Uyg.) *ırga- ~ yırga-* ‘sallamak, silkelemek, sarsmak; titremek’ (EUES, 290, DLT, 125)

ысырык/ısırık ‘tütsü için kullanılan üzerlik bitkisi; çeşitli hastalıklara kullanılan şifalı ot’ <DLT *ısrık* ‘nazara ve cin çarpmasına uğramış çocukları tedavi ederken kullanılan bir kelime’(DLT, 48-49, EDPT, 250)

эсир-/esir- ‘böbürlenmek, üstünlük taslamak’: krş. ET (Uyg.) *esür-* ‘sarhoş olmak, mest olmak, esrimek, hayran kalmak’, DLT, *esürt-* ‘sarhoş etmek’ (EUES, 125, DLT, 524, EDPT, 251, ESTYa I: 309-310)

эр/er ‘er, erkek; koca, eş’ <DLT *er* ‘adam’ <ET *er* ‘adam, erkek; yiğit, kahraman; asker; erlik, erdem’ (ETY, 253, 345, DLT, 7, EDPT, 192, ESTYa I: 321-322)

эрдем/erdem ‘er, yiğit’ <ET *erdem* ‘kahramanlık, yiğitlik, erlik’ <ET *er* ‘adam, erkek; yiğit, kahraman; asker; erlik, erdem’; bk. **эр/er** ‘er, erkek; koca, eş’ (ETY, 438, EDPT, 206-207, ETDES, 168, OTWF 68)

эрен/eren ‘er, yiğit’ <DLT *eren* ‘adamlar; kahramanlar; yiğitler’ <ET *eren* ‘adamlar, erkekler; askerler’ <ET *er* ‘adam, erkek; yiğit, kahraman; asker; erlik, erdem’; bk. **эр/er** ‘er, erkek; koca, eş’ (ETY, 345, 494, DLT, 16, ESTYa I: 290-291, DDM, 109)

эри-/eri- ‘erimek’ <DLT *erü- ~ eri-* ay. <ET (Uyg.) *erü-* ay. (DDM, 111, DLT, 458, EDPT, 198, ESTYa I: 289-290)

эрик-/erik- ‘sıkılmak; üşenmek’ <ET (Uyg.) *ėrik-* ‘tembellik etmek, tembel olmak, sıkılmak (EUES, 260)

эрин/erin ‘dudak’ <DLT *irin* ay. <ET (Uyg.) *ėrin* ‘dudak, (genellikle ev hayvanlarında) dudak’; krş. CC *ėrin* (I) ‘burun deliği’, *ėrin* (II) ‘diş eti’(DLT, 36, EUES, 260, CC I: 47b/18, 47b/23, EDPT, 232-233, Leksika, 226-227, ESTYa I: 292-293, 301)

эрин-/erin- ‘üşenmek’ <DLT *erin-* ‘tembellik etmek’ <ET (Uyg.) *ėrin-* ‘kızmak, üzülmek, tasalanmak, yakınmak’; krş. KB, *irin-* ‘üşenmek’ (DLT, 99, KB, 2462, EUES, 260, EDPT, 235, ESTYa I: 376-377)

эриш/eriş ‘arış, çözgü’ <DLT *arış* ‘dokuma tezgahının uzunlamasına telleri’ (EUES, 121, DTS, 58, DLT, 29, EDPT, 239, ESTYa I: 294-295, ETDES, 22)

эрк/erk ‘erk, irade’ <DLT *erk* ‘otorite, emrin geçerli olması’ <ET (Uyg.) *erk* ‘erk, kuvvet, kudret, güç’ (DDM, 110, DLT, 20, EDPT, 220, ESTYa I: 295-296)

эркек/erkek ‘erkek’ <DLT *erkek* ‘erkek, hayvanların erkeği’ <ET (Uyg.) *erkek ~ irkek* ‘boğa; erkek’(DLT, 54, EUES, 261, EDPT, 223-234)

эркеч/erkeç ‘üç yaşından büyük enenmiş teke’ <DLT *erkeç* ‘erkeç’ <ET (Uyg.) *erkeç* ‘erkek keçi, teke, erkeç’ (DLT, 46, EUES, 116, ETDES, 169, ESTYa I: 300)

эрмек/ermek ‘meşgale’ <DLT *ermegü* ‘tembel’ <ET (Uyg.) *ermegü* ‘tembel, ihmalci’ <AT **ēr-* ‘yorulmak; bıkmak, üşenmek’; krş. Moğ. *eremeg* [эрмэг] ‘erkekçe, erkeğe ait’(DDM, 127, EUES, 118, DLT, 71, EDPT, 232, TDBUÜ, 181, Lessing, 407)

эрте/erte ‘erken’ <DLT *erte ~ irte* ‘sabahın erken saati’ <ET *erte~ėrte* ‘erken, sabah erkenden, sabahleyin; evvelce, eskiden’ <AT **ēr* ‘erken’; krş. Moğ. *erte(n)* [эрт(эн)] ‘erken’ (ETY, 301, EUES, 263, DLT, 62, EDPT, 202-203, Leksika, 79-80, ESTYa I: 369-371, Lessing, 418)

ээр/eer ~ эгер/eger ‘eyer’ <DLT *eḍer* ay. <ET *eder* ay. <AT **ēder* ay. (ETY, 336, DLT, 298, EDPT, 63, ESTYa I: 241-242, TDBUÜ, 180)

ээрчи-/eerçi- ‘ardından gelmek, takip etmek’: krş. DLT *eḍer-* ‘aramak, takip etmek’ (DLT, 91, DTS, 162, ESTYa I: 242-245)

2.1.2.9.2. Söz İçinde -r- > -l- Değişmesi

Türk dillerinde *r, l* seslerinin birbiri yerine geçtiği yaygın olarak görülür (SİGTYa, 1984: 364-365). Özellikle Irak Oğuzcası ve Güney Oğuz ağızlarında *r* sesi *l* sesine değişir (Johanson, 2021: 397).

Kırgızcada birinde ilerleyici benzeşme olmak üzere iki örnekte *–r-* sesinin *–l-* sesine değiştiği tespit edilmiştir.

жалбыз/calbız ‘yarpuz’ <DLT *yarpuz* ‘bir bitki türü’ (DLT, 365, EDPT, 957, VEWT, 183, ETDES, 560)

үркөр/ürkör ‘ülker’ <DLT *ülker* ay. <ET (Uyg.) *ülker* ay. (EUTS, 272, DLT, 46)

2.1.2.9.3. Söz İçinde -r- Düşmesi

Türk dillerinde *r* sesinin düşmesi yaygındır. Özellikle *t, s, ç, k, p, q* seslerinden önceki pozisyonda düşer (SİGTYa, 1984: 371-372). Kırgızcada da birkaç örnekte *–r-* sesinin düştüğü görülür.

бек/bek ‘sağlam, sıkı’ <DLT *berk~bek* ‘muhkem, sağlam’ <ET (Uyg) *bek~b(e)k* ‘sağlam, sıkı’ (EUES, 160, DLT, 145, EDPT, 325)

көгүчкөн/kögüçkön ‘güvercin’ <DLT *kögürçgen~kögürçgün* ay. <ET (Uyg.) *kögürçgen~kögürçgün* ay. <ET *kök* ‘mavi, yeşil, boz, gri, lacivert (gökyüzünün her türlü rengi)’ <AT **kōk* ay. (EUES, 399, DLT, 521, EDPT, 713, VEWT, 287, ESTYa, III: 57-59, ETDES, 206-207, Leksika, 174-175)

куймулчак/kuymulçak ‘kuyruk sokumu’: krş. DLT *kudruçak* ‘kuyruk sokumu kemiği’; CC *koymıç~kuymıç* ‘leğen kemiği, kuyruk sokumu kemiği’ (DLT, 423, CC I:48a/22, CC II: 60b/25-26, EDPT, 606)

куткар-/kutkar- ‘kurtarmak’ <DLT *kutgar- ~ kutrar-* ay. <ET (Uyg.) *kutar- ~ kutgar-* ay. (EUES, 430, DLT, 288, 290, EDPT, 649, VEWT, 304, ESTYa, VI: 178-180)

кутул-/kutul- ‘kurtulmak’ <DLT *kutul- ~ kurtul-* ay. <ET (Uyg.) *kurtul- ~ kutrul-* ay. (EUES, 426, 432, DLT, 301, EDPT, 650)

тескей/teskey ‘güneş görmeyen gölgeli taraf, kuzey’ <**ters+gey* : bk. **терс/ters** ‘ters’

тескери/teskeri ‘ters’ <**ters+kerü* <DLT *ters* ‘zor olan şey’ <ET (Uyg.) *ters* ‘ters’ bk. **терс/ters** ‘ters’

2.1.3. Öndamak Ünsüzleri

Bu alt bölümde Eski Türkçede bulunan *y* ve *ń* öndamak ünsüzlerinin Kırgızcadaki durumu incelenmiştir.

2.1.3.1. Eski Türkçe y Sesinin Kırgızcadaki Durumu

Söz başı *y-* sesi Çağdaş Türk dillerinde çok değişkenlik gösterir. Çuvaşça *ś*, Yakutça *s*, Altayca δ,Tuvaca, Hakasça ve Şorcada *ç*, Kazakça, Karakalpakça, Nogayca ve Tatarcada *j*, Tofalarca ve Kırgızcada *c*, Sagayca ve Koybolcada *n*, Balkarca (Malkar ağızı) *z* sesine değişir, diğer Türk dillerinde ise *y* olarak korunur. Azericedar ünlüler önünde düşer. Ağızlar da dikkate alındığındaysa daha fazla değişimleri görmek mümkündür. Bu çeşitlenmelerin sebepleri, *y-*'nin Ana Türkçede asli olup olmadığı, diğer taraftan Altay dillerine kadar uzanan ilişkileri araştırmacıları epeydir meşgul etmektedir (Щербак, 1970: 159-160, 79-80, SİGTYa, 1984: 256-279, Serebrennikov-Gadjieva, 2011: 57-61). Söz konusu değişimlerin yorum ve örnekleri için Johanson'a (2021: 368-369) bakılabilir.

Eski Türkçe söz başı *y-* sesi Kırgızcada düzenli olarak *c-* sesine değişir. Bunun yanı sıra bir örnekte *s-* sesine değiştiği; bir örnekte de düştüğü tespit edilmiştir. Söz içi ve söz sonu pozisyondaysa düzenli olarak korunur.

2.1.3.1.1. y- > c- Değişmesi

Türk dillerinin tasnifinde söz başı *y- >c-* değişmesi Kırgızca için tipik sayılır. Ancak bu değişim Karaçay-Balkarca ve Tatarcada da görülür. Ayrıca tarihi metinlerden de tespit etmek mümkündür (bk. Ağca, 2016: 42-43, Çeribaş, 2019, DLT, 2015: 331). Örneğin Eckmann, Çağataycadaki *–agu, -egü* ses grubunu incelediği bölümde *cav* (<*yagı*) 'düşman' örneğini söz başı *c-* sesinden ötürü Çağatayca saymayarak, dolaylı yoldan *y- > c-* değişiminden söz eder (2017: 44). Ayrıca çağdaş Türk dillerinde de *y-* ve *c-* dağılımlı durumların mevcudiyetini dikkate almakta yarar var (bk. Johanson, 2021: 369-371).

Kırgızcaki örnekleri aşağıda görüleceği üzere düzenlidir:

жаа/саа 'yay' <DLT *yā* ay. <ET *ya* ay. <AT **yā* ay. (ETY, 420, EUTS, 278, DLT, 124, ESTYa I: 74-75, TDBUÜ, 175, EDPT, 869, Leksika, 570)

жаак/саак 'çene, yanak' <DLT *yaŋak* 'ağzın iki tarafında, dişlerin oturduğu kemik' <ET *yaŋak* 'yanak' (ETY, 316, EUTS, 283, DLT, 501, EDPT, 948,VEWT, 187)

жаш/саş 'genç; yaş' <DLT *yaş~yāş* 'taze' <ET (Uyg.) *yaş* 'yaş, körpe, yeşil' <AT ***yāş** 'yaş, yıl': Türkm. *yāş*, Yak. *sās,* Hlç. *yā^{a}ş* (EUES, 874, DLT, 350, EDPT, 975, Leksika, 685, TDBUÜ, 175, ESTYa IV: 161-164)

жел/cel ‘yel’ <DLT *yīl~yėl~yel* ay. <ET (Uyg.) *yel* ‘rüzgâr, yel; hava (element)’ <AT **yēl* ‘yel, rüzgâr’ (ETY, 540, 511, EUES, 885, DLT, 46, 288, EDPT, 916, 917, TDBUÜ, 182, 181, VEWT, 195, ESTYa IV: 174-176, 177)

жем/cem ‘yem’ <DLT *yem~yīm* ‘yiyecek, rızık’ <ET *ye-* ‘(yemek) yemek’*;* krş. ET *yemlig* ‘yemeği, azığı olan’: bk. **же-/ce-** ‘yemek’

жоон/coon ‘yoğun’ <DLT *yogun* ‘her şeyin irisi’ <ET *yogun* ‘yoğun, kalın, kaba’ (ETY, 261, DDM, 287, EUTS, 301, DLT, 360, EDPT, 904, VEWT, 205, ESTYa, IV: 208-209)

жупка/cupka ‘mayalanmamış hamurdan pişirilen ince yufkaya süt, tereyağı eklenerek yapılan yemek’ <DLT *yuvga* ‘yufka ekmek’, *yubka ~ yuwka* ‘her şeyin incesi’ <ET *yuyka* ‘ince’ (ETY, 261, DLT, 359, 362, 474, EDPT, 874, VEWT, 209, KEWTS, 363, ESTYa, IV: 241-242)

журт/curt ‘yurt, halk’ <DLT *yurt* ‘harabe halindeki yerleşim yeri’ <ET *yurt* ‘yurt; cenaze çadırı’ (ETY, 340, 406, EUES, 921, DLT, 351, EDPT, 958, VEWT, 211, TDBUÜ, 181, Leksika, 490-491, ESTYa, IV: 254-255)

жуу-/cuu- ‘yıkamak’ <DLT *yū-* ay. <ET (Uyg.) *yu-* ‘yıkamak, yıkanmak, temizlemek’ <AT **yū-* ‘yıkamak’; krş. DLT *cun-* ‘yıkanmak’, CC *yuv- ~ yu-* ‘yıkamak’ (EUES, 917, DDM, 289, DLT, 457, 331, CC I: 16b/1, 16b/4, EDPT, 870, VEWT, 209, TDBUÜ, 180)

жүз/cüz ‘yüz (sayı adı)’ <DLT *yūz* ay. <ET *yüz* ay. <AT **yūz* ay. (ETY, 316, 359, DDM, 291, DLT, 38, EDPT, 982, TDBUÜ, 186, VEWT, 213, ESTYa, IV: 260, KEWTS, , 367)

жүздүк/cüzdük ‘yüzük’ <DLT *yüzük* ay. <ET (Uyg.) *üzük~yüzük* ay. (EUES, 834, 928, DLT, 355, EDPT, 986, ETDES, 584, ESTYa, IV: 261-262, KEWTS, , 368)

жылгын/cılgın ‘ılgın, ılgın ağacı’ <DLT *yılgun* ay.; krş. TT *ılgın* (DLT, 364, EDPT, 926, ESTYa, IV: 277-278, ETDES, 225)

жылдыз/cıldız ‘yıldız’ <DLT *yultuz~yuldız~yulduz* ‘yıldız’ <ET (Uyg.) *yultuz* ‘yıldız, burç, Ay’ın Dünya’nın çevresinde dolaşırken geçtiği istasyon, gezegen’ (DDM, 290, EUES, 919, DLT, 365, 327, EDPT, 922-923, ESTYa IV: 279-280)

жыпар/cıpar ‘misk kokusu’ <DLT *yıpar* ‘misk’ <ET *yıpar* ‘cenaze ritüellerinde kullanılan kokulu mum, tütsü’ (ETY, 406, DLT, 143, EDPT, 878-879, ESTYa IV: 284)

Aşağıdaki birleşik sözcük olan *bıyıl <bu yıl* örneğinde söz başı *y-* sesi iki ünlü arasında söz içi pozisyona geçerek kendini korumuştur.

быйыл/bıyıl ‘bu sene’ *<bu yıl;*

2.1.3.1.2. Söz Başında y- > s- Değişmesi

Eski Türkçe söz başı *y-* sesinin *s-* sesine değişmesi Yakutçaya özgüdür. Kırgızcada bu değişimin gerçekleştiği bir örnek tespit edilmiştir. Ancak aynı örnek Yakutça-Rusça sözükte *uhun-* olarak görülür (1972: 445).

сүз-/süz- '(suda) yüzmek': krş. DLT *yüz-* '(suda) yüzmek', ET *yüzüt-* 'yüzdürmek' (DLT, 376, ETY, 462, EDPT, 984, ESTYa, VII: 368, VEWT, 214)

2.1.3.1.3. Söz Başında y- Düşmesi

Kırgızcada bir örnekte söz başı *y-* düşmesi görülür.

ичке/içke 'ince' <DLT *yinçge* 'herhangi bir şeyin incesi' <ET *yinçge* 'ince' <AT **yīnçge* 'ince' (ETY, 261, DLT, 503, ESTYa I: 364-365, EDPT, 945, TDBUÜ, 183)

2.1.3.1.4. Söz İçi ve Söz Sonunda -y-, -y Korunması

Eski Türkçe söz içi *–y-*, söz sonu *–y* sesi Kırgızcada düzenli olarak korunur.

кайы-/kayı- 'hayvan cinsel ilişkide bulunmak (deve), kösnümek': krş. DLT *kunduz kayrı* 'ilaçlarda kullanılan kunduz taşağı'; ET (Uyg.) *kayır* 'kunduz hayası, (kunduzun) salgı(sı)' (EUES, 350, DLT, 200, EDPT, 678-679)

кайык/kayık 'kayık' <DLT *kaygık~kayguk* ay. (DLT, 422, 94, EDPT, 676, VEWT, 233, ESTYa, V: 212-213)

кийик/kiyik 'geyik' <DLT *keyik* 'herhangi bir hayvanın vahşisi; geyik, ceylan' <ET *keyik* 'av hayvanı, geyik'[43] (ETY, 312, DLT, 9, 80, EDPT, 755 ESTYa V: 21-23, VEWT, 247, ETDES, 190, Leksika, 151-152)

ай/ay 'ay' <DLT *āy~ay* ay. <ET *ay* 'ay, kamer; bir aylık zaman dilimi' <AT **hāy* 'ay' (ETY, 303, EUES, 187, DLT, 39, 57, EDPT, 265, 268, ESTYa I: 98-99, Leksika, 55, 629-630, TDBUÜ, 173)

ой/oy 'ova, ovalık yer' <DLT *ōy* 'yerdeki oyukluk' <ET (Uyg.) *oy* 'delik, oyuk, çukur; kamış, saz' <AT *ōy* 'oyuk, çukur, alçak arazi, vadi' (DDM, 190, EUES, 518, DLT, 23, EDPT, 265-266, TDBUÜ, 177, ESTYa I: 427-428)

2.1.3.2. Eski Türkçe ń Sesinin Kırgızcadaki Durumu

Ana Altaycada varlığı öne sürülen palatal *ń* sesi, Eski Türkçede nadir olarak görülmekle birlikte, daha sonraki dönemlerde *n, y* olarak görülür. Räsänen'in de belirttiği gibi söz içi ve söz sonunda rastlanır. Runik harfli ve erken dönem Mani elyazmalarında *n,* geç dönem Mani yazmaları ve Budist metinlerde *y* olarak görülür. SİGTYa, Räsänen'in öne sürdüğü gibi Eski Türkçede *ń* sesinin varlığı kabul etse de,

[43]Argunşah, *Çağatay Türkçesi* kitabında *ḏ*'li örneklerden söz ederken kaynak belirtmeksizin *keḏik* 'geyik' örneğinin de verir (2013: 92).

bunu ana dildeki şeklin yansıması olarak bakmaya şüpheyle yaklaşır (SİGTYa, 1984: 332-333). Türk dillerindeki örnekleri için Johanson'a (2021: 371-372) bakılabilir.

Eski Türkçede az sayıdaki örnekte rastlanan *ń* sesi, Halaççada *n*[44], diğer Türk dillerinde ise *y* olarak mevcudiyetini sürdürür. Keza Kırgızcada da bu ses genellikle *y* sesine; iki örnekte *n* sesine değiştiği tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra nadiren ünsüz ayrışması gerçekleşmiştir.

2.1.3.2.1. Söz İçinde –ń- > -y- Değişmesi
Eski Türkçe *ń* sesi Kırgızcada kurallı olarak *y* sesine değişir.

кой/koy 'koyun' <DLT *kōy~koy~kōn* ay. <ET *koń* 'koyun; koyun yılı' (ETY, 306, DLT, 12, 49, EDPT, 631, VEWT, 279, ESTYa, VI: 23-24, Leksika, 431-432, TDBUÜ, 178, ETDES, 317-318, KEWTS, , 231)

куяш/kuyaş 'güneş, gök cismi, güneşin doğduğu yön' <DLT *kuyaş* 'şiddetli sıcaklığın ısısı ve güneş vurmasının şiddeti' <ET (Uyg.) *kuyaş* 'güneşli; öğle sıcağı' <AT **kuńaş (<*kuńaĺ)* (EUES, 434, DLT, 419, VEWT, 301, EDPT, 679, ESTYa, VI: 111-112, Leksika, 65, ETDES, 204-205)

мүйүз/müyüz 'boynuz' <DLT *müŋüz* ay. <ET (Uyg.) *müŋüz~müyüz* ay. <AT **büńüz*; krş. CC *müz* 'boynuz' (EUES, 483, DLT, 221, CC II: 60a/17, EDPT, 352, VEWT, 347, ESTYa II: 243-245, Leksika, 148, 725, ETDES, 73)

туяк/tuyak 'toynak' <DLT *tuyag* 'toynak'; krş. TT *toynak* (DLT, 416, EDPT, 519, VEWT, 499, Leksika, 147)

2.1.3.2.2. Söz İçinde –ń- > -n- Değişmesi
Kırgızcada beklenmedik bir şekilde *ń* > *n* değişmesine de rastlamak mümkündür.

гана/gana 'sadece; sınırlandırma, kuvvetlendirme işlevi katar' <AT **kıńa* 'küçültme eki'; krş. DLT *-kiye ~ - kıya* 'küçültme eki', ET (Orh.) *azkıńa* 'azıcık, az miktarda': Johanson (2021: 372) da {+KIńA} böyle kabul eder.

конок/konok 'akdarı; mısır' <DLT *konak ~ koyak* 'akdarı' <ET (Uyg.) *konuk* 'sorgum, süpürge darısı' <AT **końak* (EUES, 392, DLT, 165, 488, EDPT, 637, ESTYa VI: 55-56, Leksika, 458-459, VEWT, 280, Lessing, 1137)

турна/turna 'turna' <DLT *turna* ay. <ET *turńa* ay. (ETY, 313, DLT, 450, EDPT, 551, ESTYa, III: 301-302, KB, S, 769, ETDES, 526-527)

? көнөк/könök 'deve derisinden yapılan kova, kap' <DLT *könek* 'deriden yapılan su kabı' <ET (Uyg.) *könek* 'kova, kap' <ET (Uyg.) *kön* 'deri, cilt' <AT **kön̄* 'gön, deri, at derisi, ham deri'; krş. KB, *könek* 'kova burcu', Moğ. *könüg* [хөнөг] 'kova' (EUES,

[44]TDBUÜ, 1995: 79

403, DLT, 169, KB, 141, EDPT, 731, VEWT, 290, ESTYa V: 104-105, Leksika, 52, Lessing, 605)

Gabain, *ny* mevzusunda *könyek, könök* 'kova' örneklerini vermiş ve dipnotta '*y*'li şekil tespit edilmemiştir; ama Kazakçadaki *küyök* 'keçe torba' ile karşılaştırılabilir' ifadesinde bulunur (Gabain, 2007: 39).

2.1.3.2.3. Söz İçinde –ń- > -ym-, -yn-

Aşağıda görüleceği üzere Eski Türkçe *ń* sesi Kırgızcada *yn* ve *ym* olarak ayrışmıştır. Muhtemelen *ym* < *yn* gelişimi sonucunda ortaya çıkmıştır.

каймак/kaymak 'kaymak' <DLT *kayak~kanak* ay. <ET (Uyg.) *kayak* 'kaymak, krema, tereyağı, yağ, toz tabakası' <AT **kāńak* 'kaymak'; krş. Moğ. *haylmag* [хайлмаг] 'kaymak' (EUES, 349, DLT, 417, 165, EDPT, 636, TDBUÜ, 173, ETDES, 276, KEWTS, , 213, Lessing, , 1081)

коюн/koyun 'koyun; kucak' <ET (Uyg.) *koy ~ koyun* 'göğüs; göğüs cebi, iç cep' <*AT *kōń* 'koyun, koltuk altı, sine'; krş. DLT *koy* 'kaftanın koyun kısmı', KB, *kon* 'koyun, bağır' (DLT, 405, KB, 1500, EUES, 398, ESTYa, VI: 24-26, EDPT, 631, VEWT, 280, Leksika, 243-244, TDBUÜ, 178)

көйнөк/köynök 'gömlek; elbise' <DLT *köŋlek* 'gömlek' <AT **köńlek* ay. krş. CC *kövlek,* TT *gömlek* (DLT, 489, CC I: 51a/29, VEWT, 290-291, EDPT, 732, ESTYa V: 89-90, Leksika, 476-477, ETDES, 197)

2.1.4. Damak Ünsüzleri

Bu alt bölümde *K, G, ŋ* damak ünsüzleri ele alınmıştır. Eski Türkçede *K, G* sesleri ön ve art olmak üzere iki ayrı işaretle görülür.

2.1.4.1. Eski Türkçe K Sesinin Kırgızcadaki Durumu

Eski Türkçe *K*- sesi Türk dillerinde genellikle korunur. Ancak değiştiği durumlar da az değildir. Takip ettiği ünlüye (ön veya art olmasına bağlı olarak) göre de değişiklik gösterir: Tuvaca ve Tofalarcada *k, h*; Türkiye Türkçesi ve Türkmencede *k, g;* Hakasçada *h*; Çuvaşçada *k, x, j*; Yakutçadaysa *k, x* gibi değişiklikler gösterir. Ağızlar da dikkate alındığında bu değişimlerin sayısı artmaktadır (Щербак, 1970: 165-167, SİGTYa, 1984: 187-190, Serebrennikov-Gadjieva, 2011: 39-42, Johanson, 2021: 372-375).

Eski Türkçe söz başı *K*- sesi Kırgızcada düzenli olarak korunur. Sadece bir örnekte *g*- sesine değiştiği düşünülür.

Söz içinde ise az sayıdaki örnekte korunmakla birlikte; iki ünlü arası pozisyonda düzenli olarak ötümlü karşıtına değişir. Ayni değişim *sandhi*de de gerçekleşir. Bir örnekte *–t*- sesine değiştiği tespit edilmiştir. Söz sonunda düzenli olarak korunur ve bir birleşik sözcükte düştüğü görülür.

2.1.4.1.1. Söz Başında K- Koruması
Eski Türkçe söz başı *K-* sesi Kırgızcada düzenli olarak korunur.

каз/kaz 'kaz' <DLT *kāz* ay. <ET *kaz* ay. <AT **kāz* ay. (DLT, 51, EDPT, 679, VEWT, 243, TDBUÜ, 173, ESTYa, V:184-185, ETDES, 277, KEWTS, , 213)

кең/keŋ 'geniş' <DLT *kiŋ* ay. <ET (Uyg.) *keŋ* 'bol, uzun, ayrıntılı, kapsamlı, geniş' <AT **kēŋ* 'geniş' (EUES, 364, DLT, 493, EDPT, 724-725, VEWT, 253, ESTYa, III: 46-47, TDBUÜ, 182)

конок/konok 'konuk' <DLT *konuk* 'konuk, misafir' <ET(Uyg.) *konok ~ konuk* 'oturulacak yer, yerleşim yeri' <ET *kon-* '(bir yere) yerleşmek, (bir yeri) mesken tutmak' (EUES, 391-392, DLT, 165, ESTYa, VI: 55, ETY, 512)

көп/köp 'çok' <DLT *köp* 'gür, bol, sık ve dolaşık' <ET (Uyg.) *köp* 'pek çok, bol' (EUES, 407, DLT, 140, ESTYa, V: 107-108, EDPT, 686-687)

кыз/kız 'kız' <DLT *kīz ~ kız* 'kız; cariye; bakire gelin; kadın' <ET *kız* 'kız, evlenmemiş kadın; kız çocuk' <AT **kīz* 'kız' (ETY, 345, DLT, 110, 136, EDPT, 679-680, VEWT, 269, ESTYa, VI: 191-193, TDBUÜ, 176)

2.1.4.1.2. Söz Başında k- > g- Değişmesi

Söz başı *K-* sesinin *G-* sesine değişmesi yaygın olarak Oğuz koluna mensup dillerde görülse de, hepsi tek düze değildir. Kimisinde art damak, kimisinde ön damak *k*'si değişirken, kimilerinde her ikisi dağınık olarak değişir (bk. Johanson, 2021: 373). Ayrıca Oğuz koluna mensup olmayan Kumukçada da bu değişim görülür (SİGTYa, 1984: 186-187).

Kırgızcada konuşma sırasında, özellikle sözcük öbeğinin ikinci sözcüğü *k-* ile başladığı durumlarda bu değişim ortaya çıksa da, henüz yazıya yansımamıştır.

Aşağıdaki bir örnek Kırgızcada kullanılan bir edattır. Kanımızca Orta Türkçe, Eski Türkçe dönemlerinde görülen *kıya* küçültme ekiyle aynı kökten türemiş olmalıdır. Aslı Ana Türkçede **kıńa* olarak tasarlanır.

гана/gana 'sadece; sınırlandırma, kuvvetlendirme işlevi katar' <AT **kıńa* 'küçültme eki' (Menges, 2020: 148); krş. DLT *-kiye ~ - kıya* 'küçültme eki', ET (Orh.) *azkıńa* 'azıcık, az miktarda', ET (Uyg.) *köküzk(i)ya* 'küçük göğüs': Gabain, Kitabelerdeki *ny*'nin Yazmalarda *n* ve *y*'ye değişmesinden söz ederken *+kınya, +kına, +kıa, +kıya* küçültme ekinden de söz eder (2007: 39). Eckmann, 'Çağatay döneminde *–gına /ḳına, -gine/kine* çeşitleriyle adlara gelerek küçültme ifade eder' cümlesiyle sözcüğün *g* ile de kullanıldığına işaret etmiştir (2017: 49). Bu da bizim düşüncemizi doğrular.

2.1.4.1.3. Söz İçinde –K- Korunması
Eski Türkçe söz içi *–K-* sesi Kırgızcada dağınık olarak korunur.

a. Söz içinde *–K-* sesinin korunduğu iki örneğin, ünlüsünün aslında uzun olması göz çarpar.

бука/buka ‘boğa’ <DLT *buka* ay. <ET *buka* ay. <AT **būka* ay. (ETY, 207, DLT, 254, EDPT, 312, VEWT, 87, ESTYa II: 230-232, TDBUÜ, 179, Leksika, 437-438, 645-646)

эки/eki ‘iki’ <DLT *ikki* ay. <ET *eki~iki* ay. <AT **ēki* ay. (ETY, 422, DLT, 66, TDBUÜ, 181, EDPT, 119, ESTYa I: 252-254)

b. Kırgızcada iki ünlü arası *–K-* sesi düzenli olarak ötümlüleşerek *–G-* olur (bk. *–K- > -G- Değişmesi*). Ancak vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesiyle *–K-* sesinin ünsüz yanı pozisyona geçerek korunduğu durumlar da mevcuttur.

сексен/seksen ‘seksen’ <DLT *seksön ~ sekiz ōn* <ET *sekiz on* ay. <ET *sekiz* ‘sekiz’: bk. **сегиз/segiz** ‘sekiz’ (ETY, 427, DLT, 189)

токсон/tokson ‘doksan’ <DLT *toksan ~ tokuz ōn* ay.; bk. **тогуз/toguz** ‘dokuz’ (DLT, 189, EDPT, 473-474)

c. Aşağıdaki örneklerde ötümsüz ünsüz korunmakla birlikte sözcüklerin yansıma olması ve belirli bir eki alması da dikkate değer.

бакыр-/bakır- ‘bağırmak’ <DLT *bakır-* ay. <AT **bākır-* ay. krş. Türkm. *bāğır-*, Az., TT *bağır-* (DLT, 428, EDPT, 318, TDBUÜ, 172, ESTYa II: 20-22)

секир-/sekir- ‘zıplamak; sekmek; atlamak’ <DLT *sekri-* ‘(su vb. şeylere) atlamak; zıplamak’ <ET (Uyg.) *serki-* ‘fırlamak, atlamak, sıçramak’ <AT **sēkri-* ‘sıçramak, koşmak, seğirmek, seğirtmek’ <AT **sēk-* ‘sıçramak, sekmek, (at) dört nala gitmek’; krş. Yak. *ekkirie-*, Nij. *sīkir-*, Az. *seyir-t-*, TT *seğir-*; (DDM, 204, DLT, 467, EDPT, 822, ESTYa, VII: 238-239, VEWT, 408, TDBUÜ, 181)

өкүр-/ökür- ‘öğürmek’ <AT **ōkir-* ay.; krş. Türkm. *ōge-*, Az. *öyü-*, TT. *öğür-*; (TDBUÜ, 183)

чакыр-/çakır- ‘çağırmak’ <OT (ŞT) *çakır-* ay. <AT **çākır-* ay. krş. Türkm. *çāğır-*, Az., TT. *çağır-* (ŞT 71b-12, DLT, 293, EDPT, 410, VEWT, 96, TDBUÜ, 172)

какыр-/kakır- ‘balgam çıkarmak’ <OT (CC) *kakır-* ‘hah’ diye genizden lanrığı çıkartıp tükürmek’ <AT **kākır-* ‘öksürüp balgam tükürmek’; krş. Türkm. *gāğır-* (CC II: 57b/12, TDBUÜ, 173)

ç. Aşağıdaki örneklerde *–K-* sesinin korunmasının sebebini açıklayacak bir ipucu gözükmemektedir.

бакан/bakan ‘boyunluk; direk’: krş. DLT *bakan* ‘pirinçten yapılan halka ve boyun halkası (tavk)’, ET (Uyg.) *bakan* ‘zincir’ (EUES, 138, DLT, 172, ESTYa II: 42-43, EDPT, 316)

текe/teke ‘teke’ <DLT *teke* ‘geyiklerin erkeği; teke’ <ET (Uyg.) *teke* ‘keçi’ (EUTS, 232, DLT, 446, 389, EDPT, 477, VEWT, 470, KB, S, 720, ETDES, 503-504, Leksika, 154)

чыканак/çıkanak ‘dirsek’ <*çık-* ‘çıkmak’; bk. **чык-/çık-** ‘çıkmak’; krş. **чыгаша/çıgaşa** ‘masraf; telef, kayıp’

d. Söz içi ünsüz yanı pozisyondaki *–K-* sesinin de korunduğu örnekler mevcuttur. Özellikle *r, l* sesleri komşuluğunda olması dikkate değer. Birer örnekte *s, ş* sesleri komşuluğunda korunduğu tespit edilmiştir.

арка/arka ‘sırt’ <DLT *arka* ‘sırt; zorluklarda yardımcı olan kişi, arka, destek’ <ET *arka* ‘sırt’ (ETY, 314, DLT, 64, EDPT, 215, ESTYa I: 174-175, Leksika, 267-268)

аркак/arkak ‘argaç, mekikle enine atılan iplik’ <DLT *arkag* ‘argaç (dokumada enlemesine atılan ipler’ <ET (Uyg.) *arkag* ay. (EUES, 63, DLT, 58, EDPT, 216, TMEN II: 457, ETDES, 21, Leksika, 396)

аркар/arkar ‘argali’ <DLT *arkar* ‘dağ keçisi’ <ET (Uyg.) *arkar* ‘argali’ (EUES, 63, DLT, 58, VEWT, 26, EDPT, 216, ESTYa I: 176, ETDES, 21-22, Leksika, 155)

алкыш/alkış ‘alkış’ <DLT *alkuş* ‘övgü’ <ET *alkış* ay. <ET *alka-* ‘övmek’ (ETY, 437, KB, 5786, 1309, DLT, 126, 48, EDPT, 137-138, VEWT, 17, ESTYa I: 137-138 ETDES, 13)

алкынды/alkındı ‘kullanılmış sabundan kalan küçük parça’ <DLT *alkın-* ‘tükenmek, bitmek; (insan için) ölmek, yok olmak’ <ET *alkın-* ‘bitmek, tükenmek, yok olmak; (bodun birliği, bodun varlığı) ortadan kalkmak, yok olmak, asimle olmak’ <ET *alk-* ‘bitirmek, tamamlamak’ (ETY, 445, DLT, 115, EDPT, 138-139)

акса-/aksa- ‘topallamak’ <DLT *axsa-* ay.; krş. ET (Uyg.) *aksak,* OT *aksak~axsak* ‘aksak, topal’, CC *agsaḫ* ‘topal’ (EUES, 26, KB, 3228, DLT, 58, 123, CC I: 50a/8, VEWT, 9, ESTYa I: 76)

жакшы/cakşı ‘iyi, güzel’ <OT *yakşı ~ yaxşı* ay. <ET (Uyg.) *yakşı* ‘iyi, güzel’ (DDM, 270, KB, 275, 6488, DLT, 361, EDPT, 908)

2.1.4.1.4. Söz İçinde –K- > -G- Değişmesi

Eski Türkçe iki ünlü arasındaki *–K-* sesi Kırgızcada bazı istisnalar hariç (bk.*–K- Korunması*) düzenli olarak *–G-* olur. Bu eğilimin daha Çağatay döneminde tek tük başladığına işaret eden Eckmann *agımtul* ‘akımsı, beyazımsı’, *dagı* ‘ve, dahi’, *sagın-* ‘düşünmek, hatırlamak’ örneklerinin verir (2017: 43). Aynı zamanda Tarihi Kıpçak

sahasında da bu değişmenin fazla olmasa da örneklerine rastlamak mümkündür (Güner, 2020: 93). Çağdaş Türk dillerinde ise (Alt., Kzk., Kırg., Tat., Özb.) kimilerinde düzenli, kimilerinde dağınık olarak iki ünlü arasındaki *k* sesi, *g* sesine değişir. Aynı pozisyondaki aynı ses Çuvaşçada *x*, Tuva ve Hakasçada *q*, Azerice *h* sesine değiştiği görülür (SİGTYa, 1984: 190-191, Johanson, 2021: 375-377).

a. Kırgızcada iki ünlü arasında *–K- > -G-* olarak ötümlüleşir.

агым/agım ‘akım’ <DLT *akım* ‘bir akımlık’ <ET *ak-* ‘akmak’; bk. **ак-/ak-** ‘akmak’

багыт/bagıt ‘yön’ <ET (Uyg.) *bak-* ‘bakmak, görmek’; bk. **бак-/bak-** ‘bakmak’

богок/bogok ‘guatr’ <DLT *bokuk* ‘boğaz çıkıntısını iki tarafında bulunan et bezi (tiroit)’ < ET (Uyg.) *bokok* ‘guatr, boyundaki kalkan bezinin aşırı büyümesiyle beliren hastalık’ (EUES, 186, DLT, 319, VEWT, 79, EDPT, 313-314, ESTYa II: 202-203, Leksika, 150)

жабагы/cabagı ‘yapağı, yapak’ <DLT *yapaku* ‘yün yoluntusu’ <ET (Uyg.) *yapaku* ‘tay; yapağı’ (EUES, 865, DLT, 349, 363, EDPT, 874, ETDES, 558, VEWT, 188)

жогол-/cogol- ‘yok olmak; ortadan kalkmak’ <OT (KB) *yokal-* ‘yok olmak <ET *yoqal-* ‘yok olmak, kaybolmak’ <ET *yok* ‘yok; yoksul; (fiil çekimi öğesi) değil’ <AT **yōk* ay. krş. **жок/cok** ‘yok’ (YETY, 32/3, KB, 692, EDPT, 902, ESTYa IV: 211-212, TDBUÜ, 178)

жогору/cogoru ‘yukarı’ <DLT *yoḳaru* ay. <ET *yukaru* ay.; krş. CC *yogartın* ‘yukarıdan’ (ETY, 332, EUES, 910, DLT, 73, CC II: 69b/32-33, VEWT, 205, EDPT, 896, 906-907, ESTYa, IV: 213-214)

жүгүн-/cügün- ‘eğilmek, yükünmek’ <DLT *yükün-* ‘secde etmek; saygı göstermek üzere baş eğmek’ <ET *yükün-* ‘saymak, saygı göstermek; boyun eğmek, biat etmek, bir kimsenin veya bir yönetimin egemenliğini tanımak; ibadet etmek’ (ETY, 489, 514; DLT, 280, 383, EDPT, 913-914, VEWT, 213, ESTYa, IV: 264-265)

өгө-/ögö- ~ **эге-/ege-** ‘eğelemek, bilemek’ <DLT *ige-* ‘bilemek’ <ET (Uyg.) *ėge-* ~ *ėke-* ‘eğelemek, aşındırmak’ <AT **ēke-* ‘eğelemek’; krş. CC *ėgev* ‘eğe, törpü’(DLT, 459, EUES, 252, EDPT, 101, ESTYa, I: 328, TDBUÜ, 180, ETDES, 159)

өгүз/ögüz ‘öküz’ <DLT *öküz* ay. <ET *öküz* ay. (ETY, 310, DLT, 28, ESTYa I: 521-523, VEWT, 370-371, TMEN I: 397, ETDES, 397-398)

сагыз/sagız ‘sakız, çiklet’ <DLT *sakız* ‘elbiseye yapışan pekmez vb.ne yapışan şey’ <ET (Uyg.) *sakız* ‘sakız, reçine’(EUES, 576, DLT, 156, EDPT, 817, ESTYa, VII: 181-182, ETDES, 443)

сагын-/sagın- ‘özlemek’ <ET *sakın-* ‘endişelenmek, kaygılanmak; düşünmek’ <AT **sākın-* ‘düşünmek’ (ETY, 471, EUES, 574, DLT, 173, EDPT, 812-813, ESTYa, VIII: 166-169, TDBUÜ, 174)

сегиз/segiz ‘sekiz’ <DLT *sekiz~sekkiz* ay. <ET *sekiz* ay.; krş. **сексен/seksen** ‘seksen’ (ETY, 425, DLT, 157, EDPT, 823, ETDES, 454, KB, S, 611, ESTYa, VII: 236)

сугалак/sugalak ‘obur, doymak bilmeyen’ <DLT *suk* ‘açgözlü, doymaz’ <ET *suk* ‘haset, kıskanç, hırs, öfke’: bk. **сук/suk** ‘obur, açgözlü’

тогуз/toguz ‘dokuz’ <DLT *tokuz* ay. <ET *tokuz* ay. (ETY, 425, DLT, 400, EDPT, 474, ESTYa, III: 255-256, ETDES, 145)

түгөл/tügöl ‘tam, eksiksiz’ <DLT *tükel* ‘tamamlık’ <ET (Uyg.) *tükel* ‘mükemmel, eksiksiz, tam, tamamıyla, büsbütün’ <ET (Uyg.) *tüke-* ‘bitmek, bitmiş olmak, tamamlamak, sonuna gelmek’ (ETY, 157, EUES, 769, DLT, 28, EDPT, 480)

түгөн-/tügön- ‘tükenmek, bitmek’ <DLT *tüke-* ‘tamamlanmak, kalmamak’; krş. ET *tüket-* ‘kullanarak bitirmek, tüketmek’ (ETY, 460, DLT, 464, EDPT, 479)

чыгаша/çıgaşa ‘masraf; telef, kayıp’ <*çık-* ‘çıkmak’; bk. **чык-/çık-** ‘çıkmak’; krş. **чыканак/çıkanak** ‘dirsek’

эгин/egin ‘tahıl, tahıl tohumu’ <DLT *ekin* ‘tarla’ <ET (Uyg.) *ekin* ‘ekin, tohum’ <ET (Uyg.) *ek-* ‘ekmek’; bk. **эк-/ek-** ‘ekmek, dikmek’

b. Türk dillerinde *K* sesi söz içi ünsüz yanı pozisyonda nadiren bulunur. Kırgızcada aşağıdaki bir örnekte söz içi ünsüz yanında *–K-* > *-G-* olmuştur.

аргын/argın ‘melez’ <DLT *arkun* ‘yabani aygırla ehli kısraktan doğan at’ <ET (Uyg.) *arkun* ‘damızlık at, yetiştirilen at, yarış atı’ (EUES, 64, DLT, 53, EDPT, 216)

c. Birleşik sözcüklerde de *k* sesi ünlüler arası pozisyonda ve *r, l, n* ünsüzleri komşuluğunda ötümlüleşir.

бүгүн/bügün ‘bugün’ <ET (Uyg.) *bügün~bögün* ay.; krş. CC *bukün* ‘bugün’ (EUES, 212, CC ?)

бүрсүгүнү/bürsügünü ‘yarından sonraki gün’ <*birisi künü*

карагат/karagat ‘Frenk üzümü’: krş. DLT *kat* ‘dikenli ağaçların meyvesi’, ET (Uyg.) *kat* ‘(çilek, dut, böğürtlen gibi meyvelerin) tanesi’; krş. Moğ. *had* ‘kiraza benzeyen yenebilir küçük meyve, kızılcık’ (EUES, 342, DLT, 407, VEWT, 241, Leksika, 121, 142-143, Lessing, , 1069)

кожогат/kocogat ‘ahududuya benzer çalı görünümünde, dikenli bir bitki’: krş. **карагат/karagat** ‘Frenk üzümü’

кызылгат/kızılgat ‘çilek’: krş. **карагат/karagat** ‘Frenk üzümü’

жарганат/carganat ‘yarasa’ <OT (DEMT) *yarkanat* ay. *<yarıg kanat* ay. (Щербак, 1962: 149-150, ESTYa IV: 140-141, DEMT, 400, Aksu, 2019)

2.1.4.1.5. Söz İçinde -k- > -t- Değişmesi
Aşağıdaki bir örnekte söz içi *–k-* sesinin *–t-* sesine değiştiği görülse de, nedeni açık değildir.

сестен-/sesten- ‘korkmak, çekinmek’ <OT (CC) *sėsken-* ‘korkmak, ürkmek, irkilmek, çekinmek’ (CC II, 56a/2)

Türk dillerinde *k* sesinin *t* sesine değiştiği örnekler nadir olarak Yakutça ve Çuvaşçada görülür: Genel Türkçe *berk* ~ Yakutça *bert*, Çuvaşça *pitĕ*; Genel Türkçe *ürk-* ~ Yakutça *ürt-* gibi (Johanson, 2021: 375).

2.1.4.1.6. Söz Sonunda –K Korunması

Kırgızcada söz sonunda *–k* sesi düzenli olarak korunur. Eski Türkçe *r* ünsüzü komşuluğundaki söz sonu *–k* sesi Kırgızcada bir grup sözcükte *–rk* dizisi şeklinde, bir kısmındaysa arasına ünlü türetildiği için ünlü komşuluğunda korunur.

ак-/ak- ‘akmak’ <DLT *ak-* ay. <ET (Uyg.) *ak-* ay. (EUES, 23, DLT, 34, EDPT, 12, VEWT, 77, ESTYa I: 118-120)

бак-/bak- ‘bakmak’ <OT *bak-* ay. <ET (Uyg.) *bak-* ‘bakmak, görmek’ (EUES, 138, DLT, 160, EDPT, 311, VEWT, 58, ESTYa II: 38-40)

билек/bilek ‘bilek’ <DLT *bilek* ay. <ET (Uyg.) *bilek* ‘bilek, eklem’ (EUES, 170, DLT, 166, EDPT, 338-339, VEWT, 76, ESTYa II: 145-146, Leksika, 250-251)

жок/cok ‘yok’ <DLT *yōk~yok* ‘yok, olmaz, değil’ <ET *yok* ‘yok; yoksul; (fiil çekimi öğesi) değil’ <AT **yōk* ay. (ETY, 402, 441, DDM, 287, DLT, 33, 141, 182, EDPT, 895-896, TDBUÜ, 178, ESTYa, IV: 211-213)

сук/suk ‘obur, açgözlü’ <DLT *suk* ‘açgözlü, doymaz’ <ET *suk* ‘haset, kıskanç, hırs, öfke’ (ETY, 441, DLT, 401, EDPT, 804)

чык-/çık- ‘çıkmak’ <DLT *çık-* ‘(dışarı, yukarı) çıkmak’ <ET *taşık-* ‘dışarı çıkmak; başkaldırmak, isyan etmek; (ordu) sefere çıkmak’ (ETY, 450, DLT, 133, EDPT, 562, VEWT, 107, ETDES, 110)

эк-/ek- ‘ekmek, dikmek’ <DLT *ek-* ‘ekmek’ <ET (Uyg.) *ek-* ‘(tohum) ekmek, serpmek; saçmak’ (DLT, 87, EUES, 102, EDPT, 100, ESTYa I: 251-252)

Aşağıdaki örneklerde Eski Türkçe *rk* dizisi bünyesindeki söz sonu *–k* sesi a. söz konusu dizinin arasına ünlü türetilerek ünlü komşuluğunda; b. olduğu gibi konurmuştur.

арык/arık 'ark' <DLT *ark* 'ark, küçük ırmak' <ET (Uyg.) *ark* ay. <AT **ārk* 'arık, ark' (EUES, 62, DLT, 31, TDBUÜ, 172, EDPT, 214, VEWT, 28, TMEN II: 469, ESTYa I: 187-188, ETDES, 22-23)

бөрк/börk 'börk' <DLT *börk* 'başlık, börk' <ET (Uyg.) *börk* ay. (EUES, 193, DLT, 151, EDPT, 362, VEWT, 84, ESTYa II: 221-224, Leksika, 482, ETDES, 76-77)

корк-/kork- 'korkmak' <DLT *kork-* ay. <ET *kork-* ay. (ETY, 471, DLT, 522, EDPT, 651-652, VEWT, 282, ESTYa, VI: 77-79, KEWTS, , 229)

үрк-/ürk- 'ürkmek, korkmak' <DLT *ürk-* '(kurttan, düşmandan vb. şeylerden) ürkmek' <ET *ürk-* 'ürkmek, korkmak' (ETY, 472, DLT, 522)

2.1.4.1.7. Söz Sonunda –k Düşmesi

Aşağıdaki örnekte söz sonu *–k* sesinin düştüğü tespit edilmiştir. Bu da birleşik sözcük konumuna geçmesiyle ilgilidir.

билездик/bilezdik ~ билерик/bilerik 'bilezik' <**bilek yüzük*: krş. DLT *bilezük* ay. <ET (Uyg.) *bilzök-lüg* 'bilezikli' (EUES, 176, DLT, 226, EDPT, 345, VEWT, 76, ESTYa, II: 143-145)

2.1.4.2. Eski Türkçe G Sesinin Kırgızcadaki Durumu

Ana Türkçede söz başı *G* sesinin varlığı hiçbir iz bırakmamakla birlikte, mevcudiyeti araştırmacılar tarafından etraflıca tartışılmıştır (bk. Poppe, 1960: 13, Johanson, 2021: 380). Söz konusu ses, Eski Türkçede sadece söz içi ve söz sonunda bulunur.

Eski Türkçe *G* sesi Kırgızcada söz içinde genellikle korunsa da, ek başında düştüğü örnekler tespit edilmiştir. Söz sonu pozisyonda ise dağınık olarak *–K, –y* seslerine değiştiği ve birkaç örnekte düştüğü görülür.

2.1.4.2.1. Söz İçinde -G- Korunması

Eski Türkçe *–G-* sesi söz içi pozisyonda Kırgızcada genellikle korunur.

a. İki ünlü arasında *–G-* sesi korunur.

агыл/ agıl 'ağıl' <DLT *agıl* 'ağıl; koyun pisliği' <ET *agıl* 'ağıl' (ETY, 339, DLT, 35, 31, EDPT, 83, TMEN II: 503, ESTYa I: 83-85, ETDES, 6)

жүгөрү/cügörü 'darı, mısır' <DLT *yügür ~ ügür* 'akdarı'; krş. ET (Uyg.) *üyür* 'tahıl, darı' (EUES, 831, DLT, 352, 372, Leksika, 458, VEWT, 370, ETDES, 131-132)

жыгач/cıgaç 'ağaç; tahta' <DLT *yıgaç~yıgāç* 'agaç' <ET *ı~ ıgaç* 'ağaç; orman; kereste' <AT ***ī** 'ağaç topluluğu, orman' (ETY, 162, 309, DDM, 120, DLT, 352, VEWT, 7, EDPT, 79-80, KEWTS, 54, ESTYa, I: 70-73, ETDES, 5-6)

ичеги/içegi ‘bağırsak’ <DLT *içegü* ‘kaburga kemiklerinin içinde kalan kısım’ <ET (Uyg.) *içegü* ‘iç, iç organlar’ <ET *iç* ‘iç; has, hassa, kağana bağlı, siyasal merkez; mide’: bk. **ич/iç ‘**iç, karın’ (ETY, 314, DLT, 142, EUES, 293)

угут/ugut ‘malt; boza için çimlendirilen buğday (önce kurutulur ve ufalanarak eklenir)’ <DLT *ugut* ‘kendisinden içki elde edilen mayanın ismi’ <ET (Uyg.) *ugut* ‘maya, ferment’ (DLT, 24, EUES, 788, EDPT, 80, VEWT, 510, ETDES, 533)

үгүт/ügüt ‘propaganda; nasihat’ <DLT *ögüt* ‘öğüt’ <ET (Uyg.) *ögüt* ‘öğüt, nasihat’ (ETY, 476, EUES, 529, DLT, 24, KB, S 532)

үйүгүшүү/üyügüşüü ‘köpekgillerle kedigillerin çiftleşmesi’: krş. DLT *üḍig~üdig* ‘aşk ve özlem heyecanı’, *üḍlen-* maddesi *yılkı üḍlendi* ‘dişi hayvanlar erkek istedi ve iştahları kabardı’, ET (Uyg.) *üdlen-* ‘çiftleşme isteği olmak; sevinçli olmak’ (DLT, 32, 102, EUES, 819, EDPT, 50)

b. İki heceli sözcüklerde söz sonu *–G* sesi, ünlüyle başlayan ek aldığında, vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesiyle *r, l* ünsüzleri komşuluğunda korunmuştur.

коргон/korgon ‘kale’ <ET *korgan* ‘korugan, sığınak, kale’ <AT **kōrı-* ay. (ETY, 340, ESTYa, VI: 76, Leksika, 486-487, VEWT, 282, TDBUÜ, 178)

курга-/kurga- ‘kurumak’ <DLT *kurga-* ay. <**kurıg+a-* <ET *kurı-* ‘kurumak’ <AT **kūrı-* ay. (DLT, 470, EDPT, 655, TDBUÜ, 179)

улгай-/ulgay- ‘yaşlanmak’ <DLT *ulgat- ~ ulgaḍ-* ‘büyümek’ <ET *ulgat-* ‘büyümek, yaşı ilerlemek, yetişmek’ <ET *ulug* ‘büyük, muazzam; yaşlı; yaşça büyük; ileri gelen kimse, ulu, yüce kişi; bir unvan niteleyicisi’ <**ullug* <ET (Uyg.) *ul* ‘ayak tabanı; tekerlek çemberi’; krş. CC *ulgay-* ‘büyümek, gelişmek’: bk. **улуу/uluu** ‘ulu; büyük’ (ETY, 250, EUES, 789, 796, DLT, 30, 118, 242, CC I: 7a/10, 7a/11, EDPT, 139, 138, 512, DTS, 567)

ургаачы/urgaaçı ‘dişi; kadın, kız’: krş. DLT *uragut* ‘kadın’; krş. **урук/uruk** ‘tohum; soy nesil; sperm’; Yapısı Türkiye Türkçesindeki *kuzulacı, kulunlacı* örneklerine benzemektedir.

булга-/bulga- ‘sallamak; kirletmek’ <DLT *bulga-* ‘bulamak, karıştırmak’ <ET *bulga-* ‘bulamak, karıştırmak; iç karışıklık çıkartmak, kaosa sürüklemek; safları karıştırmak, sapıtmak’ (ETY, 455, DLT, 470, 216, EDPT, 337, ESTYa II: 253-257, 258-260)

кызгылт/kızgılt ‘kızılımsı’: krş. DLT *kızgul at* ‘kül rengi ile alaca arasında donu olan at’ <ET (Uyg.) *kızgıl* ‘kırmızı, kırmızımsı; kızıl’ (EUES, 377, DLT, 211, EDPT, 682)

толго-/tolgo- ‘çevirmek, döndürmek’ <DLT *tolga-* ‘(kolera vb. şeylerden karın) burulmak; yün çilesini dolamak’ <ET (Uyg.) *tolga-* ‘sarmak, döndürmek, çevirmek’;

krş. ET (Orh.) *tolgat-* ‘dolaştırmak, dolandırmak; sıkıntı vermek, eziyet etmek’ (ETY, 460, 473, EUES, 729, DLT, 470, EDPT, 497)

элге- /elge- ~ эле- /ele- - ‘elemek’ <DLT *elge-* ay. <ET (Uyg.) *elge-* ‘bir şeyin arasına bir şeyi sokmak, sıkıştırmak; elemek’ (DLT, 126, EUES, 103, EDPT, 143, ESTYa I: 261-263)

2.1.4.2.2. Söz İçinde -G- Düşmesi

Söz içi ünsüz yanı *–G-* sesi Oğuz ve Kıpçak sahasında dağınık olarak düşer (Johanson, 2021: 386-387).

Kırgızcada söz içi ünsüz yanı pozisyonundaki *G* sesi dağınık olarak düşmüştür. Aşağıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere çoğu zaman ek başı konumundadır.

жала-/cala- ‘yalamak’ <DLT *yalga- ~ yalwa-* ay. <ET (Uyg.) *yalga-* ‘okşamak; yalamak’ <AT **yālga-* ‘yalamak’ (DDM, 270, 271, DLT, 475, EDPT, 926-927, ESTYa IV: 87-89, VEWT, 182, TDBUÜ, 175)

казан/kazan ‘kazan, tencere’ <DLT *kazgan* ‘çöküntü, çatlak ve yarıklar bulunan arazi, çukur’ <AT **kāzgan*; krş. CC *kazan* ‘kazan’ (DLT, 7, 190, CC I: 52b/27, 53a/4, EDPT, 682, ESTYa, V: 187, TDBUÜ, 173, KEWTS, 213)

казык/kazık ‘kazık’ <DLT *kazŋuk* ay. <ET (Uyg.) *kazguk~kazgok* <ET (Uyg.) *kaz-* ‘kazımak’ (EUES, 351, DLT, 504, EDPT, 682, ESTYa, V: 190-191)

кайык/kayık ‘kayık’ <DLT *kaygık~kayguk* ay. (DLT, 422, 94, EDPT, 676, VEWT, 233, ESTYa, V: 212-213)

учук/uçuk ‘uçuk’ <DLT *uçguk* ‘grip, soğuk algınlığı’ (DLT, 48)

үпүп/üpüp ‘ibibik, hüthüt kuşu’ <DLT *üpüp ~ üpgük* ‘hüdhüd’ <ET (Uyg.) *öpüp~üpüp~üpgük* ‘ibibik’ (DLT, 37, EUES, 826)

Eckmann, hece başı gırtlak ünsüzlerinin Çağatay döneminden önce düştüğü örnekleri şöyle sıralar: *ėşek* (<eşkek), *kėrek* (<kergek), *ḳulaḳ* (<kulgak), *tamaḳ* (tamgak), *tofraḳ* (<topurgaḳ) *yafraḳ* (<yapurgaḳ) vb. (2017: 44). Aynı örnekleri Kırgızcada da *G*’siz olarak görülür.

Söz içinde *–G-* sesinin düşmesi Kırgızcada dağınık olarak *–GAK* ekinde gerçekleşmiştir. *–GAK* ekinin de dahil olduğu ek başındaki *G* sesinin Türk dillerindeki durumları için Johanson’a (2021: 387-388) bakılabilir.

инек/inek ‘üç yaştan büyük dişi inek’ <DLT *ingek* ‘inek; dişi kaplumbağa’ <ET (Uyg.) *ingek* ‘inek’ (IB, 41, DLT, 54, 386, Leksika, 436-437, EDPT, 184, ETDES, 235, ESTYa I: 359-360, KB, S 346)

керек/kerek ‘gerek’ <ET *kergek* ay.; krş. DLT *kerek* ay. (ETY, 260, DLT, 63, EDPT, 742, VEWT, 256, ESTYa, III: 25-27, KEWTS, , 156)

күрөк/kürök ‘kürek’ <DLT *kürgek* ‘geminin küreği ve her türlü kürek’ <ET (Uyg.) *küre-* ‘küremek’(DLT, 321, ESTYa V: 151, EDPT, 742)

тамак/tamak ‘damak’ <DLT *tamgak~tamak* ‘boğaz, damak, hançere’ <ET (Uyg.) *tamak~tamgak* ‘damak, gırtlak, boğaz’ (EUTS, 222, DLT, 13, EDPT, 505, ESTYa, III: 140-142, ETDES, 130)

тарак/tarak ‘tarak’ <DLT *targak* ‘tarak’; krş. ET (Uyg.) *targakçı* ‘tarakçı, tarak üreticisi’(EUES, 677, DLT, 204, 461, EDPT, 539)

тирсек/tirsek ‘arpacık, itdirseği’ <DLT *tirsgek* ‘gözkapağında çıkan sivilce’ (DLT, 523, EDPT, 553, Leksika, 247-249)

турак/turak ‘ikamet yeri’ <DLT *turag* ‘sığınak’ <ET *turgak* ‘konut; gece bekçisi, muhafız’; krş. DLT *turug ~ turıg* ‘sığınak’ (ETY, 340, 381, DLT, 160, 276, EDPT, 539)

эшек/eşek ‘eşek’ <DLT *eşgek ~ eşyek ~ eşek* ay. <ET (Uyg.) *eşgek ~ eşek* ay. (DDM, 112, DLT, 305, 54, EDPT, 260, ETDES, 170-172, ESTYa I: 317-318)

2.1.4.2.3. Söz Sonunda -G > -K Değişmesi

Eckmann, Çağataycada söz sonundaki *–G, -K* seslerinin yakınlığından ötürü soyut ad yapma eki *–lXK* ile *–lXG* sıfat yapma ekinin karıştığını belirtir. Bu ekleri almayan bazı sözcüklerin sonunda da aynı olay yaşandığına örnekler verir (2017: 44-45).

Eski Türkçe söz sonu *–G* sesi Kırgızcada önündeki ünlüyle öbek halinde hareket eder (bk. *Ses Öbekleri*). Ancak, Çağatay dönemi ve ardından Yeni Uygurca, şehir Özbekçesinde görülen *-G > -K* değişimi (Menges, 2020: 135), Kırgızcada dağınık olarak tespit edilmiştir. Örneklerin az bir kısmı tek heceliyken, çoğu iki hecelidir.

Tespit edilen tek heceli birkaç örnek aşağıda verilmiştir:

кок/kok ‘kir, pislik’ <DLT *kog* ‘göz veya yemekteki pislik’ <ET (Uyg.) *kog* ‘atom, toz’; krş. Moğ. *hog* [xor] ‘toz, toz toprak, çöp’ (EUES, 389, DLT, 400, EDPT, 609, ESTYa, VI: 33-34, Lessing, , 1124)

тук/tuk ‘arklarda suyun yönünü değiştirmek için kullanılan bariyer’ <DLT *tug* ‘su bendi’ (DLT, 400, EDPT, 463)

чок/çok ‘ateş koru’ <DLT *çōg* ‘güneşin sarılığı ve saçakları; odun köz olduktan sonra ateşin alevi’ <ET (Uyg.) *çog* ‘parlaklık, ün, şöhret, haşmet; ısı, sıcaklık; lamba; refah, bolluk <AT **çōg* ‘ateşin alevi, harareti’ <AT **çō-* ‘ateşe tutup ısıtmak, kızdırmak’ (EUES, 236, DLT, 400, EDPT, 405, VEWT, 114, TDBUÜ, 177, Leksika, 366-367)

уук/uuk ‘çadır kirişi’ <DLT *ūg* ‘çadırın üst kısmındaki kirişlerden her biri’ <ET (Uyg.) *ug* ‘çadır direği, akordiyon şeklinde çit; tekerlek parmağı’ <AT **ūk* ‘çadırın üst direği, esas direği’; krş. AA *huğ* ‘çubuk veya kamıştan yapılmış bağ ve bahçe kulübesi’ (DLT, 22, EUES, 787, EDPT, 76, TDBUÜ, 179)

Kırgızcadaki iki heceli söz sonu *–G* > *-K* değişimli örnekler aşağıda sıralanmıştır:

боёк/boyok ‘boya’ <DLT *boḍug* ay. <ET (Uyg.) *bodug* <ET (Uyg.) *bodu-* ‘boyamak’; bk. **боё-/boyo-** ‘boyamak’

жамак/camak ‘yama’ <DLT *yamag* ‘yama, paçavra’ <ET (Uyg.) *yamag* ay. <ET (Uyg.) *yama-* ‘yamamak’; krş. TT *yama* (EUES, 859, DLT, 385, 239, EDPT, 934-935, ESTYa IV: 108, VEWT, 184)

жардык/cardık ‘yarlık, ferman, kanun’ <DLT *yarlıg* ‘sultanın mektubu ve emri’ <ET (Uyg.) *yarlıg* ay.; krş. OT (OKD) *carlıg~carlug* ‘emir’ (EUES, 869, DLT, 366, EDPT, 966, VEWT, 188-189, ESTYa IV:18-20, KEWTS, 353-354, Ağça, 2019: 93, 105)

катык/katık ‘ceza’ <ET (Uyg.) *katıg* ‘sert, katı, sağlam’; krş. DLT *katıglık* ‘katılık, sertlik, şiddetli musibet’ (DLT, 448, EUES, 344)

кезек/kezek ‘sıra’ <ET (Uyg.) *kezig* ‘dizi, sıra’; krş. DLT *kezik* ‘çalışmada nöbet, sıra’ (EUES, 361, DLT, 169, EDPT, 758-759)

корук/koruk ‘çit; hayvanlardan korunaklı ekin ekilecek yer; milli park’ <DLT *korīg* ‘korunan yer’ <ET (Uyg.) *korı-* ‘korumak’ <AT **kōrı-* ay. (EUES, 282, DLT, 7, 161, EDPT, 652, TDBUÜ, 178)

кылык/kılık ‘amel, yapılan iş; huy’ <DLT *kılıg* ‘iş’, *kılık* ‘huy ve insanlarla münasebet’ <ET *kıl-* ‘kılmak (yardımcı fiil)’ (DLT, 245, EDPT, 620, ESTYa, VI: 212-213)

сарык/sarık ‘sarılık, hepatit’ <DLT *sarıg* ‘sarı öd’ <ET (Uyg.) *sarıg* ‘safra, öd’ (DLT, 161, EUES, 586)

сылык/sılık ‘kibar’ <DLT *silig* ‘zarif, temiz, yakışıklı ve güzel konuşan’ <ET (Uyg.) *silig* ‘temiz, saf; temizlik’ <ET (Uyg.) *sili-* ‘temiz olmak’ (DLT, 168, EUES, 613)

тетик/tetik ‘tetik, çevik’ <DLT *tėtig* ‘zeki’ <ET (Uyg.) *titig* ‘akıllı, zeki, mahir, tetikte olan’ <AT **tēt(i)-*‘acele etmek’, atik davranmak, tetik davranmak’ (EUES, 709, DLT, 362, EDPT, 455, TDBUÜ, 181)

үтүк/ütük ‘ütü’ <DLT *ütüg* ay. <ET (Uyg.) *ütüg* ‘ütü’; krş. TT *ütü* (DLT, 458, EUES, 831)

черик/çerik ‘çeri’ <DLT *çerig* ‘savaş düzenindeki sav; savaş’ <ET *çerig* ‘asker’ <AT **çērig* ay.; krş. Moğ. *çerig* [цэрэг] ‘savaşçı, asker; ordu’ (ETY, 381, DLT, 62, TDBUÜ, 180, Lessing, 233)

Aşağıdaki örneklere ise hem *–G* > *-K* değişimli hem öbek halinde büzülmeli olarak rastlanır. Kimilerinde anlam farkı vardır.

кыштак/kışţak ‘kışlak, kışın geçirilen yer; köy’ <DLT *kışlag* ‘kışlag, kışlık yer’ <*kış+la-* <DLT *kış* ‘kış’ <ET *kış* ay.; krş. **кыштоо/kıştoo** ‘kışlak, kışın geçirilen yer’; krş. TT *kışla* (DLT, 203, ETY, 302, EDPT, 672)

сурак/surak ‘sorgulama’ **<****surag* <DLT *sor-* ay. <ET (Uyg.) *sor-* ‘sormak, soru sormak’ <AT **sōr(a)-* ‘sormak, sual etmek’; krş. **сурoo/suroo** ‘soru’ (EUES, 621, DLT, 426, EDPT, 843, TDBUÜ, 178)

тирик/tirik ‘diri, sağ’ <DLT *tirig* ‘bütün canlıların diri olanı’ <ET (Uyg.) *tirig* ‘diri, canlı’; bk. **тирүү/tirüü** ‘diri, sağ’, TT *diri*

толгок/tolgok ‘sancı’ <DLT *tolgag* ‘sıkıntı’ <ET (Uyg.) *tolgak* ‘keder, eziyet, ızdırap’ <ET (Uyg.) *tolga-* ‘sarmak, döndürmek, çevirmek’ (DLT, 320, EDPT, 496)krş. ET (Orh.) *tolgat-* ‘dolaştırmak, dolandırmak; sıkıntı vermek, eziyet etmek’; krş. **толгоо/tolgoo** ‘sancı’

тушак/tuşak ‘köstek’ <DLT *tuşag* ‘atın ön ayaklarının bağlamak için köstek’ <OT (KB) *tuşa-* ‘köstek vurmak’(DLT, 177, KB, 712, EDPT, 563)

улук/uluk ‘ulu; yüksek rütbeli yönetici (unvan)’ <ET *ulug* ‘büyük, muazzam; yaşlı; yaşça büyük; ileri gelen kimse, ulu, yüce kişi; bir unvan niteleyicisi’ <**ullug* <ET (Uyg.) *ul* ‘ayak tabanı; tekerlek çemberi’; bk. **улуу/uluu** ‘ulu; büyük’

урук/uruk ‘tohum; soy nesil; sperm’ <DLT *urug* ‘her şeyin tanesi; tohum’ <ET (Uyg.) *urug* ‘tohum, ekin, (meyve) çekirdeği, filiz, fidan, üzüm cinsinden meyve tanesi, tane; evlat, sonradan gelen (soy, nesil); akraba’ <AT **ūk* ‘kabile, soy, aile’; krş. CC *uruḫ~uruk* ‘nesil, evlat, çocuk’ (EUES, 803, DLT, 30, CC, 44b/29, CC II 69b/1, 76a/11, TDBUÜ, 179)

ылык/ılık ‘ılık’ <DLT *yılıg~ılıg* ay. <ET (Uyg.) *yılıg* ‘yumuşak; halim selim; sıcak’; krş. **жылуу/cıluu** ‘ılık’ (EUES, 899, DLT, 12, EDPT, 925)

Aşağıdaki örneklerde *g* sesinin *k* sesine değişmesi ilerleyici yarı benzeşmenin neticesidir.

бокчо/bokço ‘bohça’ <DLT *bog* ‘bohça, heybe’; krş.TT *bohça* (<Far.) (DLT, 271, EDPT, 311, VEWT, 78, ESTYa II: 250-252, ETDES, 70)

сыкта-/sıkta- ‘ağlamak’ <DLT *sıgta-* ~ *sıxta-* ‘ağlamak’ <ET *sıgta-* ‘yas tutmak’ <**sıgıt+a-* <ET *sıgıt* ‘keder, üzüntü; yas, matem’ (ETY, 521, 405, DLT, 465, EDPT, 806, VEWT, 415, ESTYa, VII: 418-419)

Aşağıdaki bir örnekte *–g* sesi gerileyici benzeşmeyle *–k* sesine değişmiştir.

аркак/arkak ‘argaç, mekikle enine atılan iplik’ <DLT *arkag* ‘argaç (dokumada enlemesine atılan ipler’ <ET (Uyg.) *arkag* ay. (EUES, 63, DLT, 58, EDPT, 216, TMEN II: 457, ETDES, 21, Leksika, 396)

2.1.4.2.4. Söz Sonunda -G > -y Değişmesi

Tarihi Kıpçak metinlerinden beri takip edilen *g > y* değişmesi (*-g- > -y-* için: *egir- > iyir-* ‘eğirmek’; *egin > eyin* ‘omuz’, *tegirmen > teyirmen* ‘değirmen’ vb.; *-g > -y* için: *deg > dey* ‘nasıl’, *teg- > tey- ~ tiy-* ‘rastlamak, temas etmek’, *bėg > bėy* ‘bey’, *yıg- > yıy-* ‘yığmak’ vb.)[45]. Söz konusu değişim sadece Kıpçak dillerinde değil, diğer Türk dillerinde de (TT *bey < beg*, Yak. *tiey- ~ tiy- < teg-* vb.) dağınık olarak görülür (Johanson, 2021: 382).

Kırgızcada ilk hece sonunda gerçekleşmiştir. Menges, Türk dillerinde bu değişmeyi ön damak sırasında olarak (*tüg- > tüy-* ‘bağlamak’) sınırlandırmıştır (2020: 134). Ancak bunun aşağıda da görüleceği üzere art damak sırasındaki örneklerini de görmek mümkündür.

бий/biy ‘bey’ <DLT *beg~bēg* ‘bey’ <ET *beg* ‘bir boyun veya kavmin başkanı’ <AT **bēg* ‘bey’ (ETY, 360, DLT, 202, EDPT, 322-323,VEWT, 67, TDBUÜ, 180)

бөй/böy ‘böğ’ <DLT *bōy ~ bōg* ay. <ET (Uyg.) *böy* ay. <AT **bōg* ay.; krş. CC *böv* ‘zehirli örümcek, böy’ (EUES, 193, DLT, 405, CC II: 65b/25b, EDPT, 323, VEWT, 82-83, Leksika, 184, ESTYa VII: 83-85)

жый-/cıy- ‘toplamak’ <DLT *yıg-* ‘yığmak, toplamak; biriktirmek’ <ET *yıg-* ‘yığmak, toplamak; (bodunu, boyları) derleyip toparlamak, bir araya getirmek, başka *bodun* ve boyları müttefik kılmak’; krş. Moğ. *cüy-* [зуйх] ‘yığmak, birleştirmek’ (ETY, 462, EUES, 896, DLT, 221, EDPT, 897, VEWT, 200, ESTYa, IV: 271-272, Lessing, , 1270)

ий-/iy- ‘eğmek’ <DLT *eg-* ay. <ET (Uyg.) *eg-* ay. <AT **ēg-* ay. (DLT, 87, EDPT, 99-100, 102, TDBUÜ, 180, EUES, 101)

сый-/sıy- ‘sığmak’ <DLT *sıg-* ay. <ET (Uyg.) *sıg-* ‘uymak, sığmak, girmek, intibak etmek’ (EUES, 606, DLT, 237, EDPT, 804, ESTYa, VII: 409-411, KB, S, 623)

түй/tüy- ‘düğmek’ <DLT *tüg-* ‘düğümlemek’ <ET (Uyg.) *tüg-* ‘düğümlemek’; krş. ET (Orh.) *tügün* ‘düğüm’ (ETY, 250, EUTS, 256, DLT, 239, EDPT, 477, VEWT, 503, ESTYa, III: 307-309)

[45]Karamanlıoğlu, 2019: 16-17.; Güner, 2020: 93, 97-98.

үй-/üy- ‘yığmak’ <DLT *üg*- ay. <ET (Uyg.) *üg*- ay.: Tekin’in ‘*On the Uighur Term yügmäk*’ yazısıyla birlikte *–g*- okunması gerektiği Türk dilleri verileriyle kanıtlanmıştır (Tekin II, 351-356). (DDM, 261-262, EUTS, 271, DLT, 87, EDPT, 106)

чий/çiy ‘çiğ’: krş. DLT *yīg* ‘çiğ’ <ET (Uyg.) *yig* ‘çiğ, ham’ <AT **çī* ‘nem, yaşlık, rutubet’, **çīk* ‘nemli, rutubetli’ (EUES, 901, DLT, 406, TDBUÜ, 176, 183, EDPT, 910, VEWT, 107)

чий/çiy ‘hasır otu’ <DLT *çıg* ‘göçebelerin sazdan yaptıkları çadır örtüsü; kamıştan daha ince ve yumuşak bir bitki’ <ET (Uyg.) *çıg* ‘muhtemelen bir bitki türü; kamış’ (EUES, 227, DLT, 400, EDPT, 404, VEWT, 107)

ый/ıy ‘ağıt’ <AT **āgı* ‘feryat, ağıt’; krş. **ыйла-/ıyla**- ‘ağlamak’

Aşağıdaki örnekler ise iki ya da daha fazla hecelidir. Ancak, burada da ilk hece sonundaki *–G* ünsüzünün *-y* olduğu görülür.

байла-/bayla- ‘bağlamak’ <DLT *bagla*- ay. <ET *bagla*- ‘bağlamak; evlendirmek; başını bağlamak’ <ET *bag* ‘bağ, bağcık, düğüm; birleşik, müttehit’ <ET *ba*- ‘bağlamak, (hayvan) bağlamak’ <AT **bā*- ‘bağlamak’: Macarca *báy* (*bāy*)[46] ‘gözbağcı’ ve Yakutça *bāy*- ‘bağlamak’ (TDBUÜ, 28) örnekleri sondaki *–g* > *-y* değişmesinin tarihine ışık tutar niteliktedir. krş. **боо/boo** ‘bağ’ (ETY, 454, EUES, 136, 141, DLT, 471, 410, EDPT, 314, 310, TDBUÜ, 172)

бөйрөк/böyrök ‘böbrek’ <DLT *bögür* ‘böbrek’ <ET (Uyg.) *bögür* ‘böbrek, kalça’ (EUES, 191, DLT, 155, EDPT, 328, VEWT, 83, ESTYa II: 205-207, Leksika, 278, ETDES, 75-76)

бүйүз/büyüz ‘kıyı, kenar’ <ET (Uyg.) *bügüz* ‘nehir (*ügü*zden sonra yansımalı kelime)’ (EUES, 212)

бүйүр/büyür ‘böğür, karın, mide’ <OT (KB) *bügür* ‘böğür’ (KB, 6157, ESTYa II: 207)

жийде/ciyde ‘iğde’ <DLT *yigde~yigte* ay. <ET (Uyg.) *yigde* ay. (EUES, 901, DLT, 12 VEWT, 202, EDPT, 911, ESTYa I: 325-326)

жийркен-/ciyirken- ‘iğrenmek, tiksinmek’ <DLT *yigren*- ‘(et vb. bir şeyi) çiğ kabul edip yemekten vazgeçmek’; krş. CC *igren*- ‘tiksinmek, iğrenmek’ (DLT, 391, CC II: 62b/4, 57b/30, EDPT, 914-915, ESTYa, IV: 200-201)

жыйырма/cıyırma ‘yirmi’ <DLT *yigirme* ay. <ET (Uyg.) *yegirme~yigirme* ay. (EUES, 885, DDM, 282, DLT, 369, EDPT, 915, ESTYa, IV: 201-202, ETDES, 575-576, KEWTS, 360-361)

[46]Bu sözcük, Macarcadaki Türkçe sözcüklerin Kıpçak tabakasına ait olmalıdır.

ийин/iyin ‘omuz’ <DLT *egin* ‘kürek kemiği; omuz’ <ET (Uyg.) *egin~eŋin* ‘çatı’ <ET (Uyg.) *eg-* ‘eğmek’ <AT **ēg-* ay. (IB, 18, DLT, 37, EUES, 109, EDPT, 109, ETDES, 159-160, ESTYa I: 225-227, Leksika, 239-240, TDBUÜ, 180)

ийир-/iyir- ~ **ийри-/iyri-** ‘ip eğirmek’ <ET *egir-* ‘sarmak, eğirmek, bükmek’; krş. CC *ėgir- ~ yir-* ‘ip eğirmek’, DLT, *egril-* ‘(ip) eğrilmek’ (ETY, 455, DLT, 114, CC I: 13a/9, 13a/8, EDPT, 113)

иймек/iymek ‘küpe’ <DLT *ügmek* ‘altından veya gümüşten kadın halkası’ (DLT, 51)

ийне/iyne ‘iğne’ <DLT *yigne~yiŋne* ay. <ET (Uyg.) *yigne* ay. krş. CC *igine~ine* ay. (DLT, 233, 173, CC I: 44b/12, EDPT, 110, ETDES, 231)

күйдүргү/küydürgü ‘mizahçı, komedyen’: krş. DLT *küg* ‘her yıl, her şehirde halk arasında dilden dile dolaşan güldürücü şeyin adı’ (DLT, 401, EDPT, 709)

өйүз/öyüz ‘suyun bir yakası, kenarı’ <DLT *ögüz* ‘akan her ırmak’ <ET *ögüz* ‘ırmak’ (ETY, 322, DLT, 28, EDPT, 119, DDM, 262, TMEN II: 613)

тыйын/tıyın ‘kuruş; paranın genel adı; sincap’ <DLT *tegiŋ* ‘samur’ <ET *teyeŋ* ‘sincap; sincap kürkü’ (ETY, 313, DLT, 498, EDPT, 569, ETDES, 133-134)

үйүр/üyür ‘sürü’ <MK *ögür* ay. <ET (Uyg.) *ögür* ‘sürü, güruh, kafile, haras’ (EUES, 529, IB, 56, DLT, 26, DTS, , 623, EDPT, 112, ETDES, 396)

чие/çiye ‘düğüm’: krş. DLT *çigil-* ‘(düğüm) sağlamlaştırmak, (ip) düğümlenmek’, ET (Uyg.) *çıg-* ‘aganta etmek, sıkı bağlamak’ (EUES, 227, DLT, 237, EDPT, 415)

чыйыр/çıyır ‘çığır, patika’ <DLT *çıgır* ‘dar ve küçük yol’ (DLT, 156, VEWT, 107, EDPT, 409, Şirin, 2004)

чыйырчык/çıyırçık ‘sığırcık kuşu’ <DLT *sıgırçık~sıgırçuk* ‘sığırcık kuşu’(KB, 4198, DLT, 220, EDPT, 816, ESTYa VII: 415-418)

ыйла-/ıyla- ‘ağlamak’ <DLT *ıgla-~ yıgla-* ay. <ET (Uyg.) *ıgla-* ay. <AT **īgla-* ay.; krş. **ый/ıy** ‘ağıt’ (EUES, 288, DLT, 127, 476, EDPT, 85, TDBUÜ, 171, 175)

2.1.4.2.5. Söz Sonunda –G Düşmesi

Kırgızcada iki heceli düz-ön ünlüden sonra gelen *-G* sesinin dağınık olarak düştüğü görülür. Komşu ünsüzün *l, r* olması da dikkat çekicidir. Ayrıca Oğuz koluna mensup dillerde *l, n, r* sesleri yanındaki *g* sesinin düştüğü bilinir (Щербак 1970: 176).

жарды/cardı ‘yoksul, fakir’ <DLT *yarlıg* ‘acınası fakir’ <ET (Uyg.) *yarlıg* ‘sefil, fakir, yoksul’ (EUES, 869, DLT, 366, EDPT, 967, VEWT, 190, Leksika, 334-335, ESTYa IV: 143)

ири/iri ‘iri, büyük’ <OT (KB) *irig* ‘sert, kaba; haşin, gayretli’ <ET (Uyg.) *irig* ‘iri, kaba saba, iriyarı’ <AT **īrig* ‘iri’ (KB, 1415, 5221, ESTYa I: 371-372, TDBUÜ, 182)

кары/karı ‘kolun dirsekten omuza kadar olan kısmı’ <DLT *karı* ‘kolun dirsekle parmak ucu arasındaki kısım’<ET (Uyg.) *karı* ‘yaklaşık 30 cm ölçü birimi; kol karışı’; krş. Moğ. *gar* [rap] ‘el, kol, TT *karaca* ‘üst kol’ <*karı+ca*; krş. **капуу/karuu** ‘‘kolun dirsekten omuza kadar olan kısmı; güç’ (EUES, 336, DLY, 444, EDPT, 644-645, ETDES, 260, Leksika, 246-247)

кери/keri ‘yamaç veya dağ eteği’ <DLT *kerik* ‘yayla’; krş. ET. *kirü~kerü* ‘batı’, Moğ. *gerü* ‘dağın güneş görmeyen kuzey yanı’; krş. **керүү/kerüü** ‘dağın düzlük, geniş yeri’(DLT, 45, ETY, 325, Lessing, 479)

кирпи/kirpi ‘kirpi’ <DLT *kirpi* ay. <ET (Uyg.) *kirpi ~ kirpik* ay. (EUES, 384, DLT, 180, EDPT, 737, ESTYa, V: 72-74, VEWT, 272, ETDES, 307, KEWTS, , 225)

кичи/kiçi ‘küçük’ <DLT *kiçig* ‘her şeyin küçüğü’ <ET *kiçig* ‘küçük; (yaşça) küçük; ast, kıdemsiz, rütbesiz; az, pek az, hiç’; bk. **кичүү/kiçüü** ‘küçük’

сары/sarı ‘sarı’ <DLT *sarıg~sārıg* ay. <ET *sarıg* ay. <AT **sārıg* ay. (ETY, 266, DLT, 33, 143, EDPT, 848, TDBUÜ, 174, ESTYa, VII: 220-222)

эли/eli ‘parmak kalınlığında ölçü’ <DLT *elig~ilig* ‘el’ <ET *elig* ay. (ETY, 314, DDM, 115, DLT, 19, 34, EDPT, 140, ESTYa I: 263-264, Leksika, 259)

Aşağıdaki üç heceli örnekte ise yuvarlak ünlüden sonra *–g* sesi düşmüştür.

көпүрө/köpürö ‘köprü’ <DLT *köprük~köprüg* ay. <ET (Uyg.) *köprüg~köprük* ay. (EUES, 408, DLT, 209, VEWT, 292, EDPT, 690, ESTYa, V: 112-114, ETDES, 322)

Aşağıdaki birleşik sözcükte söz sonu *–g* sesinin sıfır ile nöbetleştiği görülür.

улутун-/ulutun- ‘iç çekmek’: krş. DLT *er ulug tındı* ‘adam oh diye derin nefes aldı’; krş. Hak. *ulu tın-* ‘derin nefes almak’; bk. **улуу/uluu** ‘ulu; büyük’

2.1.4.3. Eski Türkçe ŋ Sesinin Kırgızcadaki Durumu

Söz içi ve söz sonunda rastlanan *ŋ* sesi Türk dillerinde ağırlıklı olarak korunur. Bunun yanı sıra Çuvaşçada[47] yuvarlak ünlülerden sonra *m*, diğer ünlülerden sonra *n* sesine; Azerice Türkiye Türkçesi ve Karaimcede her durumda *n* sesine değişir. Dağınık olarak *v, y* seslerine değiştiği örnekler de görülür: Kumanca *süvek* ‘kemik’ <*süŋek*; Özbekçe *köylak* ‘gömlek’ <*köŋlek* vb. (Щербак, 1970: 170, Johanson, 2021: 389-390). Kırgızcada ise genellikle korunur. Dağınık olarak *n*, *m* ve *g* seslerine değiştiği görülür.

[47]Çuvaşçadaki *ŋ>m* değişiminin araştırılması ve örnekleri için şu ilgili çalışmaya bakılabilir: bk. Ceylan, 1997: 106, 110-111.

2.1.4.3.1. Söz İçi ve Söz Sonu -ŋ-, -ŋ Korunması

Eski Türkçe söz içi ve söz sonu *ŋ* sesi Kırgızcada genellikle muhafaza edilir.

аң/аң ‘av’ <ET (Uyg.) *(e)ŋ* ‘ganimet, av avlanan hayvan’ (EUES, 108, EDPT, 166, VEWT, 20, ESTYa I: 152-153, Leksika, 152, 417)

аң/аң ‘idrak’ <AT **āŋ* ‘düşünce, idrak’; krş. ET *aŋ-* ‘anmak, hatırlamak, unutmamak’, DLT, *aŋla-* ‘anlamak’ (ETY, 475, DLT, 128, TDBUÜ, 171, EDPT, 165, VEWT, 20, TMEN II: 565, ESTYa I: 153-154)

аңды-/аңdı- ‘gizlice birisini takip etmek’ <DLT *aŋdı-* ‘hile yapmak’ (DLT, 136, ESTYa I: 157-158)

аңыз/аңız ‘anız’ <DLT *aŋız* ‘anız, buğday vb. ekinlerin hasattan sonra geride kalan sapları’ <ET (Uyg.) *aŋız* ‘hasattan sonra tarlada kalan köklü sap, ekin anızı, saman; ekin biçildikten sonra sürülmemiş tarla; nadasa bırakılmış’; TT *anız* (EUES, 54, DLT, 45, EDPT, 191-192, VEWT, 21, ETDES, 18)

жалаң/calaŋ ‘katıksız; sadece, yalnız’ <DLT *yalıŋ* ‘çıplak, yoksul’ <ET *yalıŋ* ay. (ETY, 264, DLT, 499, EDPT, 929, ESTYa IV: 91)

жаңы/caŋı ‘yeni’ <DLT *yaŋı* ay. <ET (Uyg.) *yaŋı* ‘yeni; acemi; körpe; yeni rahip olarak atanmış; ayın ilk on gününden biri’ (ETY, 305, DDM, 274, EUTS, 283, EDPT, 943, Leksika, 685-686, ESTYa IV: 124-125)

жаңыл/caŋıl- ‘yanılmak’ <DLT *yaŋıl-* ‘yanılmak, hata yapmak’ <ET *yaŋıl-* ay. (ETY, 474, EUTS, 283, DLT, 502, EDPT, 951, ESTYa IV: 120-121)

жаңыр-/caŋır- ‘yankılanmak’ <DLT *yaŋkur-* ‘çağrılmış gibi, bir şey veya hareket duymuş gibi sağa sola dönmek’<ET (Uyg.) *yaŋku-r-* ‘tınlamak, çınlamak’ (EUTS, 284, DLT, 502, 513, EDPT, 949, ESTYa IV: 122-123)

жең/ceŋ ‘yen, giysi kolu’ <DLT *yiŋ~yīŋ* ‘yen, elbise kolu’ <ET (Uyg.) *yeŋ* ay. <AT **yēŋ* ay. (EUES, 889, KB, 3541, DL 263, EDPT, 940, ESTYa IV: 186-187, VEWT, 197, ETDES, 571, TDBUÜ, 182)

жең-/ceŋ- ‘yenmek’ <OT *yeŋ-* ‘yenmek, galip gelmek’ (DLT, 510, CC II: 70a/13, CC I: 28b/20, EDPT, 942, VEWT, 197, Leksika, 576, ESTYa, IV: 187-188)

жеңе/ceŋe ‘yenge’ <DLT *yeŋge* ‘ağabeyin zevcesi, yenge’ <ET (Uyg.) *yeŋge* ay. (EUES, 882, DLT, 503, EDPT, 950, VEWT, 197-198, ESTYa IV: 189-190, ETDES, 571-572, Tezcan, 2010: 827-828)

доңуз/doŋuz ‘domuz’ <DLT *toŋuz* ‘yaban domuz’ <ET *toŋuz* ‘domuz; dönemsel bir yıl adı; dönemsel bir günün adı’ (DLT, 133, 210, ETY, 313, EUES, 732, EDAL, 1354-1355)

иңир/iŋir ‘akşamın alaca karanlığı’ <DLT *iŋir~emir* ‘alaca karanlık’ (DLT, 45, 26, EUES, 308, Leksika, 34-35, ESTYa I: 354-356, Yudahin II: 434, EDPT, 188)

коңгуроо/koŋguroo ‘çan; zil’ <DLT *koŋragu* ‘çan, zil, çıngırak’ <ET (Uyg.) *koŋragu* ay. (EUES, 392, DLT, 345, VEWT, 280, EDPT, 640, ESTYa, VI: 59-60)

кайың/kayıŋ ‘kayın ağacı’ <DLT *kaḍıŋ~kayıŋ* ‘kayın ağacı’ <ET (Uyg.) *kadıŋ* ‘huş ağacı, huş ağacının kabuğundan yapılmış kap kacak’ (EUES, 318, DLT, 153, EDPT, 602, VEWT, 218, ESTYa, V: 213-215, KEWTS, , 212)

калың/kalıŋ ‘başlık parası, mihr’ <DLT *kalıŋ* ay. <ET (Uyg.) *kalıŋ* ay. (EUES, 323, DLT, 498, EDPT, 622, VEWT, 226, ESTYa, V: 239-240)

каңырсы-/kaŋırsı- ‘yanmaktan pis kokmak; kötü kokmak’ <DLT *keŋirsi-* ‘yanmak, kokusu yükselmek’; krş. ET (Uyg.) *keŋirsig* ‘yanık, yanmış’ (EUES, 357, DLT, 516, EDPT, 734)

каңырык/kaŋırık ‘geniz’ <DLT *kaŋ(ı)rık* ‘damak; gaga’ (DLT, 504,VEWT, 232)

караңгы/karaŋgı ‘karanlık’ <DLT *karaŋgu~karaŋku* ay. <ET (Uyg.) *karaŋgu* ay. <ET *kara* ‘kara, siyah’ (EUES, 335, DLT, 507, 441, VEWT, 236-237, EDPT, 662, ESTYa, V: 299-300, ETDES, 261)

кең/keŋ ‘geniş’ <DLT *kiŋ* ‘geniş’ <ET (Uyg.) *keŋ* ‘bol, uzun, ayrıntılı, kapsamlı, geniş’ <AT **kēŋ* ‘geniş’; (EUES, 364, DLT, 493, EDPT, 724-725, VEWT, 253, ESTYa, III: 46-47, TDBUÜ, 182) krş. **кенен/kenen** ‘geniş’

кеңеш-/keŋeş- ‘danışmak’ <DLT *kéŋeş-* ~ *kīŋeş-* ‘danışmak’ <ET (Uyg.) *keŋeş-* ~ *keŋgeş-* ‘danışmak, müzakere etmek’; krş. KB, *kiŋe-* ‘danışmak, görüşmek’ (EUES, 357, 365, DLT, 510, 511, KB, 5654, VEWT, 253, EDPT, 734, ESTYa, III: 21-22)

коң/koŋ ‘buttaki kaba et’ <DLT *koŋ et* ‘etin kas kısmı’; krş. Moğ. *hondulay* [хондлой] ‘but, kalça’ (DLT, 493, EDPT, 632, VEWT, 280, ESTYa, VI: 57-58, Lessing, , 1135)

коңуз/koŋuz ‘gübre böceği; mayıs böceği’ <DLT *koŋuz* ‘domuzlan, osurgan <ET (Uyg.) *koŋuz* ‘kın kanatlılar, böcek, kurt, solucan’ (EUES, 392, DLT, 495, EDPT, 641, ESTYa, VI: 60-61)

коңур/koŋur ‘tok ses’ <DLT *koŋur ūn* ‘boğuk ses’ (DLT, 494, EDPT, 639)

көң/köŋ ‘hayvan dışkısı; gübre’: krş. DLT *köŋüz* ‘yıkıntılardaki keçeleşmiş deve ve oğlak pisliği’ (DLT, 495, EDPT, 735, ESTYa, V: 103-104)

көңүл/köŋül ‘gönül’ <DLT *köŋül* ‘kalp, gönül; zihin açıklığı ve idrak süratı’ <ET *köŋül* ‘(insanın) iç dünyası, gönül’ (ETY, 440, EUES, 405, DLT, 49, EDPT, 731, VEWT, 291, ESTYa, III: 75-77, ETDES, 198-199, KEWTS, 161)

күң/küŋ ‘cariye’ <DLT *küŋ* ay. <ET *küŋ* ay. (ETY, 496, EUES, 443, DLT, 255, VEWT, 309, EDPT, 726, ESTYa, V: 142, Leksika, 317)

кыңыр/kıŋır ‘eğri, çarpık’ <DLT *kıŋır köz* ‘şaşı’ <ET (Uyg.) *kıŋ~kıŋırtı* ‘(bakış, göz) şaşı’ (EUES, 372, DLT, 88, EDPT, 639, VEWT, 264, ESTYa, VI: 221-222)

кыңырак/kıŋırak ‘iki tarafı da keskin olan büyük bıçak’ <DLT *kır(ı)ŋak* ‘satıra benzer bir kesici’ (DLT, 504, EDPT, 639-640, ESTYa, VI: 221)

кыңырт/kıŋırt ‘fesat’: krş. DLT *kıŋ(ı)ru* ‘kızgın, haince (bakmak)’ (DLT, 356, EDPT, 639)

мең/meŋ ‘ben, yüzdeki leke’ <DLT *meŋ* ‘yüzdeki ben’ <ET (Uyg.) *meŋ* ‘doğum lekesi, ben’; krş. ET *beŋlig* ‘benekli’, TT *ben* (ETY, 249, EUES, 472, DLT, 493, EDPT, 346, VEWT, 334, ESTYa, VII: 55-57, ETDES, 60)

миң/miŋ ‘bin (1000)’ <DLT *miŋ* ay. <ET *bıŋ* ay. (ETY, 428, DLT, 106, EDPT, 346-347, VEWT, 76, ESTYa VII: 72-74)

муң/muŋ ‘sıkıntı’ <DLT *muŋ* ‘sıkıntı, bela’ <ET *buŋ~buŋu* ‘sıkıntı; vah, heyhat, ne yazık’ (ETY, 293, DLT, 362, EDPT, 347, ESTYa VII: 89-93)

муңай-/muŋay- ‘üzülmek’ <DLT *muŋaḍ-* ‘sıkılmak’ <ET *buŋad-* ay.: bk. **муң/muŋ** ‘sıkıntı’

оң-/oŋ- ‘rengi solmak’ <DLT *oŋ-* ay. <ET *oŋ-* ay. (IB, 17, EUES, 510, DLT, 90, EDPT, 169, ESTYa I: 460-461)

оң/oŋ ‘sağ’ <DLT *oŋ* ‘sağ’ <ET *oŋ* ‘sağ; batı yönü’ (DLT, 19, EUES, 510, ESTYa I: 456, EDPT, 166-167, TMEN II: 624)

өң/öŋ ‘renk’ <DLT *öŋ* ay. <ET (Uyg.) *öŋ* ‘renk; yüz rengi, beniz, biçim, şekil; madde, renkli’ (DLT, 19, EUES, 533)

өң/öŋ ‘yüz, çehre’ <DLT *eŋ* ‘yanak’ (DLT, 19, EDPT, 166)

өңгө/öŋgö ‘başka; özge’ <DLT *öŋi* ‘başka’; krş. ET (Uyg.) *öŋi* ‘uzak, ayrılmış; eşsiz, benzersiz’; krş. Moğ *öger-e* [өөр] ‘başka, diğer, farklı, ayrı’ (EUES, 534, DLT, 69, EDPT, 170, ESTYa I: 537-538) Lessing, 766)

өңгөч/öŋgöç ‘gırtlak, yutak’ <ET (Uyg.) *öngüç* ‘boğaz, gırtlak’ (EUTS, 151, ESTYa I: 536)

өңүр/öŋür ‘giysinin göğüsten eteğe kadarki ön kısmı’: krş. DLT *öŋ* ‘ön’, ET *öŋre* ‘önce’ (ETY, 287, DLT, 19)

сеңир/seŋir ‘dağın sırtı’ <DLT *seŋir* ‘dağ burnu; duvarın kenarı’ <ET *seŋir* ‘dağ burnu, dağ çıkıntısı’ (ETY, 319, DLT, 494, EDPT, 840, VEWT, 410, ESTYa, VII: 253-254, KB, S, 613)

сиң-/siŋ- ‘sinmek; nüfuz etmek; erimek’ <DLT *siŋ-* ‘(yemek) sinmek, hazmedilmek; saklanmak; tesir etmek; batmak, emilmek’ <ET (Uyg.) *siŋ-* ‘batmak, çökmek, içine çökmek, girmek, dalmak’ (EUES, 615, DLT, 509, EDPT, 833-834, ESTYa, VII: 280-281)

сиңди/siŋdi ‘kızın küçük kız kardeşi’ <**singil-i* <DLT *siŋil* ‘erkeğin küçük kız kardeşi’ <ET *siŋil* ‘kız kardeş’ (ETY, 356, DLT, 496, EDPT, 839, ESTYa, VII: 284-285)

соң/soŋ ‘son’ <DLT *soŋ* ‘herhangi bir şeyin ve işin sonu, son’ <ET (Uyg.) *soŋ* ‘son, sonra taban (ayak)’ (DDM, 209, DLT, 492, EDPT, 832, ESTYa, VII: 330-331, KB, S, 654)

сүңгү/süŋgü ‘mızrak’ <DLT *süŋü* ‘mızrak, kargı’ <ET *süŋüg* ‘süngü, mızrak’ (ETY, 420, DLT, 150, EDPT, 834, VEWT, 437, Leksika, 569, ESTYa, VII: 381-382, KB, S, 674)

таң-/taŋ- ‘bağlamak’ <DLT *taŋ-* ‘(bağ, ip, vb. ile) bağlamak’ <ET (Uyg.) *taŋ-* ‘sık(ıştır)mak, basmak, sıkıca etrafını sarmak, bağlamak, zincirlemek’(EUES, 672, DLT, 509, EDPT, 514, ESTYa, III: 145-146)

таң/taŋ ‘bazı hayvanların (örneğin karaca) kuyruk altındaki beyaz şeridi’: krş. DLT *taŋıl keyik* ‘ön bacaklarında çizgiler olan ceylan vb.’ (DLT, 496, EDPT, 520)

таң/taŋ ‘tan, şafak’ <DLT *taŋ* ay. <ET *taŋ* ‘tan vakti’ (ETY, 304, DLT, 88, EDPT, 510, Leksika, 42)

тең/teŋ ‘denk; akran’ <DLT *teŋ* ay. <ET *teŋ* ‘denk; bedel, miktar’; krş. Moğ. *teng* [тэн(г)] ‘denge; düzlük, eşitlik; denk’ (ETY, 334, DLT, 491, ESTYa, III. 191-194, VEWT, 473, Lessing, , 952)

теңири/teŋiri ‘Tanrı, Yaradan’ <DLT *teŋri* ‘yüce ve aziz Allah, Tanrı’ <ET *teŋri* ‘gökyüzü; Tanrı; kağan, kan unvanının niteleyicisi’ (ETY, 307, 379, DLT, 25, EDPT, 523-524, Leksika, 59-60)

терең/tereŋ ‘derin’ <DLT *teriŋ* ‘bol, derin’ <ET *teriŋ* ‘derin’ (ETY, 261, EUTS, 234, DLT, 497, EDPT, 551, ESTYa, III: 208-209

тоң/toŋ ‘don, buz; ham’ <DLT *toŋ* ‘içi buz olan herhangi bir şey; donmuş şey’ (DLT, 492, EDPT, 513, Leksika, 177, ESTYa, III: 265-267)

тоң-/toŋ- ‘donmak’ <DLT *toŋ-* ‘soğuktan donup ölmek; (su vb.) donmak’ (DLT, 509, EDPT, 515)

туңгуюк/tuŋguyuk ‘sonsuz boşluk’: krş. DLT *tuŋu* ‘sağır’ (DLT, 496, EDPT, 515-516)

түңүл-/tüŋül- ‘ümit kesmek’ <DLT *tüŋül-* ay. (DLT, 35)

үңкүр/üŋkür ‘mağara’ <DLT *üŋür* ‘mağara’ <DLT *üŋ-* ‘ağaç, duvar temeli vb. şeyleri) deşmek’; krş. **үңү-/üŋü-** ‘bir şeyin altını oymak, kazmak’ (DLT, 45)

үңү-/üŋü- ‘bir şeyin altını oymak, kazmak’ <DLT *üŋ-* ‘ağaç, duvar temeli vb. şeyleri) deşmek’; krş. **үңкүр/üŋkür** ‘mağara’; krş. CC *üŋ-* ‘kazmak, eşmek’ (DLT, 90, CC, 81b/25)

үрөң/üröŋ ‘bir çok renk; alaca karanlık’ <DLT *ürüŋ* ‘beyaz’ <ET *ürüŋ* ‘ak, beyaz; beyaz renkli mal mülk, gümüş para’; krş. TT *ürün* (ETY, 267, 338, DLT, 15, EDPT, 233-234)

чөңкө/çöŋkö ‘kazan’: krş. DLT *çöŋek* ‘kutu, kap’ (DLT, 322, EDPT, 426)

эң-/eŋ- ‘at koşarken, kuş uçarken yerden bir şeyi kaparak almak’: krş. ET (Uyg.) *eŋiş-* ‘eğilmek, öne doğru eğilerek selam vermek’; krş. CC *ėŋ-* ‘eğmek, boyun eğmek’ (EUES, 110, CC II: 57b/35, 57b/34)

эң/eŋ ‘en çok’ <OT (KB) *eŋ* ‘en, daha (kuvvetlendirme edatı)’ <ET (Uyg.) *eŋ* ‘pek çok, en’ (DDM, 108, KB, ?)

эңги/eŋgi ‘baş dönmesi’: krş. DLT *inçik-* ‘hissi bitmek, bayılmış gibi olmak, titreyip kasılmak’ (DLT, 113)

эңгилчек/eŋgilçek ‘taşların üzerinde oluşan bir tür yosun’: krş. DLT *iŋliç* ‘sarımsağa benzer bir dağ bitkisi’ (DLT, 56)

эңгире-/eŋgire- ‘hüngür hüngür ağlamak’: krş. DLT *eŋ(i)reş-* ‘inleyip şarıldamak’ (DLT, 365)

эңиш/eŋiş ‘iki pehlivan tarafından at üstünde oynanan milli oyun’: krş. DLT *eŋmegü* ‘imtihan’ (DLT, 115)

2.1.4.3.2. Söz İçi ve Söz sonu –ŋ-, -ŋ > -n-, -n Değişmesi
Eski Türkçe *ŋ* sesi Kırgızcada dağınık olarak *n* sesine değişir.

жүн/cün ‘yün’ <DLT *yūŋ~yuŋ* ‘yün; deve tüyü’, *yuŋ* ‘pamuk’ <ET (Uyg.) *yuŋ* ‘yün’ <AT **yūŋ* ay. (EUES, 921, DLT, 77, 126, EDPT, 941, ESTYa, IV: 267-268, TDBUÜ, 180, KEWTS, 367)

отун/otun ‘odun’ <DLT *otuŋ* ‘odun’ <AT **hōtuŋ* ‘odun’ <AT **hōt* ‘od, ateş’: bk. **от/ot** ‘od, ateş’

тыйын/tıyın ‘kuruş; paranın genel adı; sincap’ <DLT *tegiŋ* ‘samur’ <ET *teyeŋ* ‘sincap; sincap kürkü’ (ETY, 313, DLT, 498, EDPT, 569, ETDES, 133-134)

эндик/endik ‘bitki türü; bu bitkiden yapılan allık’ <DLT *eŋlik* ‘allık’ (DLT, 57, EDPT, 185)

кенен/kenen ‘geniş’: bk. **кең/keŋ** ‘geniş’

2.1.4.3.3. Söz İçi –ŋ- > -m- Değişmesi

Bir örnekte *ŋ* sesinin *m* sesine değiştiği tespit edilmiştir. Aynı değişim Türkiye Türkçesinde *domuz, gömlek* gibi örneklerde de görülür.

тырмак/tırmak ‘tırnak’ <DLT *tırŋak* ‘tırnak’ <ET (Uyg.) *tıŋrag~tırŋak~tıraŋak~tırnak* ‘pençe, tırnak’ (EUTS, 237, DLT, 504, EDPT, 551, ETDES, 512)

2.1.4.3.4. Söz İçi –ŋ- > -g- Değişmesi

Kırgızcada bir örnekte *ŋ* sesinin *g* sesine değiştiği görülür. Ancak bu sözcüğün daha Harezm Türkçesi ve tarihi Kıpçak sahasında da *yalgız* olarak değiştiği kaydedilir (Eckmann, 2014: 14, Güner, 2020: 94).

жалгыз/calgız ‘yalnız, tek’ <*DLT yalŋus* ay. <ET *yalŋus* ay. <ET *yalıŋ öz* (ETY, 347, EUES, 858, DDM, 272, DLT, 145, EDPT, 930, ESTYa IV: 95)

Aşağıdaki örnekte ise *ŋ* sesi önce *g* sesine; ardından gerileyici benzeşmeyle *k* sesine değişmiştir.

кочкор/koçkor ‘koç’ <**koçgor* <DLT *koç ~ koçŋar* ay. <ET (Uyg.) *koçuŋar* ay. (EUES, 388, DLT, 141, 261, EDPT, 592 Leksika, 432-433, VEWT, 274, ETDES, 309, ESTYa VI: 86-88)

2. SES ÖBEKLERİ

Türk dillerinde ünlülerde uzunluk-kısalık konusu Altayca, Azerice, Gagauzca, Kırgızca, Tofalarca, Tuvaca, Türkmence, Hakasça, Şorca ve Yakutçada belirleyicidir (Щербак, 1970: 48). Bu uzunluklar birincil ve ikincil olarak tasniflenebilir. Kırgızca odaklı olarak Türk dillerinde birincil uzunluklardan daha önce söz edilmiştir (bk. *Ünlüler, Birincil Uzun Ünlüler*). Türk dillerinde ikincil uzunluklar öbeklerin büzülmesi neticesinde ortaya çıkar. Bu tür uzun ünlülerin dağılımı sırasıyla şöyledir: Yakutçada sekiz kısa yanında, sekiz uzun ünlü; Gagauzcada sekiz kısa yanında, yedi uzun ünlü (*ō̄* hariç), Kırgızcada sekiz kısa yanında, altı uzun ünlü (*ī̄, ī̄* hariç), Azericede dokuz kısa yanında, altı uzun (*ī̄, ō̄, ū̄* hariç) ünlü görülür (Щербак, 1970: 48).

Türk dillerinde bir sesin düşmesi veya büzülmesiyle oluşan uzunluklar dışında, ikincil sayılabilecek diğer uzunluk türleri aşağıdaki gibidir:

Telafi uzunluğu Hakasça ve Yakutçada görülür: krş. Hak. *tə̄r* 'deri' (<**teri*); Yak. *bārmın* 'ben vardım' (<*barbıtım*), *kə̄lmin* 'ben geldim' (<*kelbitim*).

Diğer bir uzunluk türü Yakutçada Rusça ödünç sözcüklerde görülür. Rusça vurgulu ünlü Yakutçada uzun ünlü veya diftong oluşturur: Yak. *buoylak* 'keçe' (<Rus. *voylok*), *pūk* 'tüy'(<Rus. *puh*), *buokka* 'rakı' (<Rus. *vodka*) vb.

Empati uzunluğu ise duruma bağlı olarak ortaya çıkar: Türkm. (ağız) *cān balam* 'güzel yavrum' vb. (Щербак, 1970: 49).

Eski Türkçe *b, g, ŋ* ünsüzleriyle oluşan belli başlı öbekler, Kırgızcada çoğunlukla büzülme neticesinde uzamaya sebep olur.

3.1. Eski Türkçe b, v'li Öbeklerin Kırgızcadaki Durumu

Ana Türkçe *b*'li öbeklerlerin Türk dillerindeki gelişimi farklı farklıdır (Щербак, 1970: 171-172). Kırgızcadaki gelişimi ise aşağıda örneklerle verilmiştir.

3.1.1. ab, av > uu

Eski Türkçe *–b*, Karahanlı ve Harezm Türkçelerinde *–w*, Çağatay Türkçesinde ise *–v* sesine değişir (Eckmann, 2017: 40). Eski Türkçe *ab, av* öbeği Kırgızcada düzenli olarak *uu* öbeğine değişir.

yy/uu 'av' <DLT *av ~ āw ~ aw* ay. <ET *ab* ay. <AT **āb* ay.; krş. CC *uv* 'av' (ETY, 404, DLT, 12, 38, CC, 29a/14)

cyy/suu 'söz' <DLT *sāw ~ saw* 'söz, kelam' <ET *sab* 'söz, haber, bilgi, mesaj' <AT **sāb* 'söz, haber'; (Kırgızcada *cuu cuguzboo* 'olumsuz yönlerini göz ardı ederek olumlu yönlerini aşırı övme', *suu cukpas* 'kendine söz değdirmeyen' deyimlerinde geçer. Anlamı hem suçlu, hem güçlü) (DLT, 411, ETY, 397, TDBUÜ, 174)

3.1.2. aba, ava > oo

жоош/cooş ‘yumuşak huylu’ <DLT *yawaş* yumuşak huylu’ <ET (Uyg.) *yabaş ~ yavaş* ‘yumuşak huylu, sakin’ (EUTS, 278, 291, EDPT, 880, VEWT, 175, DLT, 352-353, 171)

3.1.3. abu, avu, abı, avı > uu

ууч/uuç ‘avuç’ <OT (CC) *ovuç* ay. <ET (Uyg.) *avuç* ‘avuç dolusu, el’; krş. DLT *avut~aḍut* <ET (Uyg.) *adut* ‘bir avuç’; krş. TT *avuç* (DLT, 24, 40, EUES, 84, 16, CC 48a/27)

ууpт/uurt ‘avurt’: krş. TT *avurt*

жоот-/coot- ‘avutmak’: krş. ET (Uyg.) *avıt-* ‘avutmak, teselli etmek, şımartılmak’, DLT, *awın-* ‘(bir şeyle, biriyle) avunmak; (bir şeye, birine) alışmak’ <AT **ābın-* ‘avunmak’ (DLT, 118, EUES, 83, TDBUÜ, 171)

3.1.4. ob, ow > uu

куу-/kuu- ‘kovalamak’ <DLT *kow-* ‘kovmak, kovalamak’ <ET (Uyg.) *kov-* ‘kovalamak, avlamak; sürmek, itmek; birisini itmek’ (EUES, 398, DLT, 238, ESTYa, VI: 7-8, VEWT, 275, EDPT, 680)

3.1.5. obı, owı > oo

коо/koo ‘çukur, hendek’ <DLT *kovı~kowı* ‘içi boş; oyuk’ <ET (Uyg.) *kovı* ‘mutsuz, kutsuz; sevapsız; oyuk, boş; tenha; boşluk’ ; krş. Moğ. *gau* [ɣyy] [=guu Çin. kou] ‘kovuk, oyuk, oluk, delik’ (EUES, 398, DLT, 445, EDPT, 581, ESTYa, VI: 5, Lessing, , 448)

3.1.6. ub > uu

куу/kuu ‘solgun renk’ <OT (CC) *kuv* ‘soluk, renksiz, solgun’ (CC II: 58a/3c, ESTYa, VI: 97)

суу/suu ‘su’ <DLT *suw~sūw* ay. <ET *sub* ‘su; ırmak’ <AT **sūb* ‘su’ (ETY, 322, DLT, 6, EDPT, 783, Leksika, 87-88, TDBUÜ, 180)

3.1.7. eb, ew > üy

Eckmann, Çağatay döneminde *ev* ses grubu *öy*’e değiştiğine iki örnek verir: *ėv* > *öy* ‘ev’, *ėvür-* > *öyür-* ‘evirmek, çevirmek’ (2017: 41). Eckmann *ö*’lü tercih etmiş, oysa bu *ü*’lü de olabilir. Kırgızcadaki örnekler aşağıdaki gibidir:

күйшө-/küyşö- ‘kavrulmuş tahılı havanda döverek kabuğunu ayıklamak’: krş. DLT *kewçi* ‘tahıl ölçeği’ (DLT, ?)

сүй-/süy- ‘sevmek’ <DLT *sew-* ay. <ET (Uyg.) *seb- ~ sev-* ‘sevmek, tahmin etmek, çok saymak, hoşlanmak, uygun görmek’; krş. ET *sebin-* ‘sevinmek’ (ETY, 472, DLT, 237, EUES, 592, 599)

үй/üy ‘ev’ <DLT *ew* ‘ev, çadır’ <ET *eb* ‘çadır, konut, karargah’ (ETY, 446, DLT, 12, EDPT, 3-4, Leksika, 500, ETDES, 173, ESTYa, I: 513-515)

3.1.8. ebe, ewe > öö

төө/töö ‘deve’ <DLT *teve~tewe~tewi* ay. <ET *tebe* ay. (ETY, 310, DLT, 404, 12, 466, EDPT, 447-448, VEWT, 468, Leksika, 445-446, ETDES, 137-138)

3.1.9. ebü, ebi > üyü

түйрү-/tüyrü- ‘dışa doğru dürmek, kenarı dışa doğru bükmek’ <DLT *tewür-* ‘ters çevirmek, karnını sırtına getirmek’ <ET (Uyg.) *tevür-* ‘çevirmek, döndürmek; (sevap) tevcih etmek, yöneltmek’ (DLT, 255, EUES, 706)

үйүр-/üyür- ‘evirmek; çevirmek’[48] <DLT *ewür-* ‘çevirmek’ <ET *ebir-* ‘evirmek, çevirmek’ (ETY, 455, DLT, 91)

3.1.10. evü > öy

чөйрө/çöyrö ‘çevre’ <*çewür-e+* <DLT *çewür-* ‘çevirmek, döndürmek’; krş. TT *çevre* (DLT, 255, EDPT, 398)

3.1.11. üb, ib > üy

сүйрү/süyrü ‘oval; sivri’ <DLT *süwri* ‘ucu sivri olan mızrak, kılıç, kandil ve şişe benzer küçük eşyalar ve vb. şeyler’ <ET (Uyg.) *süvri~süwri* ‘sivri, dar’ (EUES, 639, DLT, 182, EDPT, 791)

чүйгүн/çüygün ‘semiz, yağlı, lezzetli’ <DLT *çiwgin aş* ‘şişmanlatan doyurucu yemek’ <ET (Uyg.) *çivgin* ‘besleyici yemek, besleyicilik’ (DLT, 192, EUES, 235, EDPT, 396)

3.2. Eski Türkçe *G’li* Öbeklerin Kırgızcadaki Durumu

Türk dillerinde *g* fonemiyle yapılan öbeklerin gelişimi farklılık gösterir (Щербак, 1970, 171, 177-178, SİGTYa, 1984: 200-208, Serebrennikov-Gadjieva, 2011: 49-57). Bu farklılıklar Türk dillerinin tasnifinde ölçüt olarak kullanılmıştır. Kırgızcadaki durum ise aşağıda incelenmeiştir.

3.2.1. ag, agı > oo

Çağataycada *–agu/ -egü* ses grubu *–av/-ev* olur: bilev <*bilegü*, buzav <*buzagı* vb. (Eckmann, 2017: 44). Kırgızcada ise uzun ünlü olur.

боо/boo ‘bağ’ <DLT *bāg* ‘bağ, deste’ <ET *bag* ay. <ET *bā-* ‘bağlamak; (hayvan) bağlamak’: krş. **байла-/bayla-** ‘bağlamak’ (ETY, 454, EUES, 136, 141, DLT, 471, 410, EDPT, 314, 310)

[48]Aynı sözcüğü Emine Yılmaz ‘Tatarcada Ön Ünlülü Sözcüklerde Ünlüler Arası *–g-* Sesi Üzerine’ başlıklı makalesinde inceler ve Eski Türkçe *ebir-* ile ilişki kurmaz. Bunun için **ögür-/*ügür-* eylemini tasarlar (2010: 133). Kanımızca Eski Türkçe *ebir-* sözcüğünün Kıpçak sahasındaki şeklidir.

жайлоо/cayloo ‘yayla’ <DLT *yaylag* ay. <ET *yaylag* ay. <ET *yay* ‘yaz’ (ETY, 302, 320, DLT, 6, 47, 103, EDPT, 980, 981, TDBUÜ, 175, VEWT, 179, ESTYa IV: 74, Leksika, 74-75)

жоолук/cooluk ‘yazma, baş örtüsü’ <**yag+lık* <DLT *yāg~yag* ‘yağ, iç yağı’ <ET (Uyg.) *yag* ‘yağ, tereyağı, saf yağ, sadeyağ <AT **yāg* ‘yağ’; krş. AA *yağlık* ‘mendil’ (EUES, 852, DLT, 413, EDPT, 895, VEWT, 177, ESTYa, IV: 58-59, Leksika, 453-454, TDBUÜ, 175)

кыштоо/kıştoo ‘kışlak, kışın geçirildiği yer’ <DLT *kışlag* ‘kışlık yer’ <ET *kış* ‘kış’; bk. **кыш/kış** ‘kış’

оо-/oo- ‘ağmak; bir taraf ağırlaşmak’ <DLT *āg- ~ ag-* ‘yükselmek, çıkmak’; krş. AA *ağ-* ‘çıkmak, yükselmek; aşağı inmek’ (DLT, 198, 249)

оодар-/oodar- ‘devirmek; tersine çevirmek’ <ET (Uyg.) *agtar-* ‘döndürmek, çevirmek’; krş. DLT *axtar-* ‘tersyüz etmek, devirmek, yıkmak; kürekle aktarmak’, CC *ovdarı yıḫıldım* ‘sırt üstü yıkıldım’ (DDM, 40, EUES, 21, DLT, 105, CC II: 57a/14, ESTYa I: 73-74)

оола-/oola- ‘yer değiştirmek; uzaklaşmak’ <DLT *agla-* ‘boş kalmak’; krş. ET (Uyg.) *aglık* ‘boş ve ıssız yer’: bk. **оолак/oolak** ‘uzak, gözden ırak’

оолак/oolak ‘uzak, gözden ırak’ <DLT *aglak* ‘ıssız’ <ET (Uyg.) *aglak* ‘yalnız, uzak, sapa, sakin, sessiz; tenha’; krş. CC *avlak* ‘bozkır, kıraç, ıssız yer’, AA *ağlak* ‘ıssız, tenha, boş’ (DLT, 460, 59, EUES, 20, CC II: 57b/19b, EDPT, 84, 85, VEWT, 8, Lessing, 43)

оору-/ooru- ‘ağrımak’ <DLT *agrı-* ay. <ET *agrı-* ‘hastalanmak’ <AT **āgrı-(<*hāgrı-),* Hlç. *hāgrı-* ay. (ETY, 464, DLT, 21, EDPT, 91, TDBUÜ, 172)

отоо/otoo ‘küçük keçe çadır; yeni evlenenlerin çadırı’ <DLT *otag* ‘çadır’ (DLT, 438, TMEN II: 489, EDPT, 46, ETDES, 382)

соо/soo ‘sağ’ <DLT *sag* ‘sağlık ve esenlik; sağlıklı’ <ET (Uyg.) *sag* ‘sağ, sağlam’ (EUTS, 193, DLT, 410, EDPT, 803)

соолук/sooluk ‘beş yaşındaki koyun’ <DLT *saglık* ‘koyun’ <ET (Uyg.) *saglıg* ‘süt…’ (EUES, 573, DLT, 206, EDPT, 809)

соору/sooru ‘sağrı’ <DLT *sagrı* ay. <ET (Uyg.) *sagrı* ‘at derisi’ (EUES, 573, DLT, 488, EDPT, 815, ESTYa, VII: 151-153)

улоо/uloo ‘binek hayvan’ <DLT *ulag* ‘beyin emriyle hızlı posta için alınan ve diğerine ulaşıncaya kadar binilen at’ <ET (Uyg.) *ulag* ‘taşımacılıkta kullanılan ev hayvanı’; krş.

Moğ. *ulag-a(n)* [улаа] ~ *ula* ‘ulak atları, yedek atlar’ (DDM, 256, DLT, 60, ESTYa I: 588-590, EDPT, 136, Lessing, , 1030)

чулгоо/çulgoo ‘çizmenin içinden ayağa sarılan bez’ <OT (CC) *çulgav* ‘tozluk yerine bacaklara ayak bileğinden dize kadar dolanan ensiz ve uzun kumaş parçası, dolak’ <ET **çuglag;* krş. ET (Uyg.) *çugla-* ‘bağlamak, destelemek, paketlemek’ (DLT, 400, 472, EUES, 240, EDPT, 407, 420, VEWT, 119, Lessing, 270, CC I: 51b/7)

ооз/ooz ‘ağız’ <DLT *agız* ‘insanın ve bütün hayvanların ağzı’ <ET (Uyg.) *agıs~agız* ‘ağız’ (DLT, 26, EUES, 19, EDPT, 98, ESTYa I: 81, VEWT, 8, ETDES, 7-8)

оона-/oona- ‘ağnamak’ <DLT *agna-* ‘hayvanlar debelenerek kaşınmak, ağnamak’ <ET (Uyg.) *agna- ~ agına-* ‘arka üstü yere sürtünmek, debelenmek’; AA *ağnak* ‘at, eşek gibi hayvanların debelendikleri tozlu, topraklı yer’ (DS) (EUES, 20, DLT, 127, DDM, 38, KB, S 15, EDPT, 87-88)

оор/oor ‘ağır’ <DLT *agır* ‘her şeyin ağırı’ <ET *agır* ‘ağır; değerli’ (ETY, 250, DLT, 25, EDPT, 88, ESTYa I: 85-86, TMEN II: 496, ETDES, 6-7)

боор/boor ‘karaciğer, bağır’ <DLT *bagır* ay. <ET *bagır* ay. (ETY, 293, DLT, 155, EDPT, 317, VEWT, 55, ESTYa II: 17-20, Leksika, 278)

жоо/coo ‘düşman’ <DLT *yagı* ay. <ET *yagı* ay. (ETY, 420 DDM, 268, DLT, 42, EDPT, 898, VEWT, 178, ESTYa, IV: 55-57, Leksika, 562, ETDES, 554-555)

жоор/coor ‘yağır’ <DLT *yagır* ‘büyüKB, aş hayvanların yarası’ (DLT, 352, EDPT, 905, VEWT, 178 ESTYa, IV: 65-67)

кылоо/kıloo ‘kılağı’: krş. TT *kılağı;* (VEWT, 263, ESTYa, VI: 208-209)

кыроо/kıroo ‘kırağı’ <DLT *kıragu* ay. <ET (Uyg.) *kıragu* ay.; krş. CC *kırov* ‘kırağı’ (EUES, 373, DLT, 194, CC II: 82b/19b, EDPT, 656, VEWT, 265-266, ESTYa, VI: 231-232, ETDES, 295)

коон/koon ‘kavun’ <DLT *kāgun* ay. <ET (Uyg.) *kagun* ay. <AT **kāgun* ay. (EUES, 319, DLT, 43, EDPT, 611, VEWT, 220, ESTYa, V: 174-175, ETDES, 272, TDBUÜ, 173)

музоо/muzoo ‘buzağı’ <DLT *buzagu* ‘buzağı; dana’ <ET (Uyg.) *buzagu <*buzagı* ay. (EUES, 210, DLT, 28, VEWT, 74-75, EDPT, 391, ESTYa II: 239-242, Leksika, 438, ETDES, 81-82)

октоо/oktoo ‘oklava’ <**oklagı;* krş. TT *oklava;*

тоок/took ‘tavuk’ <**tagık* <DLT *takagu~takuk* ‘horoz ve tavuğun genel adı’ <ET *takagu~takıgu* ‘tavuk’ (ETY, 306, 310, EUTS, 220, DLT, 149, EDPT, 468, ETDES, 501)

3.2.2. agu > uu

уу/uu ‘zehir’ <DLT *agu* ‘zehir’<ET (Uyg.) *agu* ay. (DLT, 43, 485, EUES, 22)

ууз/uuz ‘ağız’ <DLT, MK *aguz~aguj* ‘ağız (ilk süt)’ <ET (Uyg.) *uguz* ‘süt (ilk), ağız’ (DLT, 26, 76, EDPT, 98, ETDES, 8)

уук-/uuk- ‘zehirlenmek’ <ET (Uyg.) *aguk-* ‘zehirlenmek’ <ET *agu* ‘zehir’; bk. **уу/uu** ‘zehir’

жуук/cuuk ‘yakın’ <DLT *yaguk* ay. <ET *yaguk* ay. krş. **жуут-/cuut-** ‘yaklaştırmak, yakın olmasına müsaade etmek’ (ETY, 258, DLT, 369, EDPT, 901, 898)

жуут-/cuut- ‘yaklaştırmak, yakın olmasına müsaade etmek’ <DLT *yagut-* ‘yaklaştırmak’ <ET *yagut-* ay.; krş. **жуук/cuuk** ‘yakın’ (ETY, 461, DLT, 331, EDPT, 899)

куур-/kuur- ‘kavurmak’ <DLT *kagur- ~ kawur-* ay. <ET (Uyg.) *kagur- ~ kavur-;* krş. Moğ. *hagur-* [хуурах] ‘kavurmak, kızartmak’ (EUES, 319, DLT, 255, EDPT, 612, VEWT, 220, ESTYa, V: 175-177, Lessing, 1075, 1078)

3.2.3. agu > aa

ураат/uraat ‘nesil; soy’ <DLT *uragut* ‘kadın’ (DLT, 71)

3.2.4. og, ogı, ogu > uu

буу-/buu- ‘boğmak’ <DLT *bog-* ay. <ET (Uyg.) *bog-* ‘boğazını sıkarak öldürmek, boğmak’ (EUES, 185, DLT, 237, EDPT, 311, VEWT, 78, ESTYa II: 164-165)

туу-/tuu- ‘doğmak’ <DLT *tog-* ay. <ET (Uyg.) *tog-* ay. (EUES, 752, EUTS, 252, DLT, 237, 254, EDPT, 465-466, ESTYa, III: 245-247)

жуур-/cuur- ‘yoğurmak’ <ET *yogur-* ‘yoğurmak; bir yeri yoğururcasına yürüyerek aşmak’; krş. DLT *yogrul-* ‘yoğrulmak’ (ETY, 462, EUTS, 301, DLT, 391, EDPT, 906, VEWT, 205, ESTYa, IV: 243-244)

жуурат/cuurat ‘koyun sütünden yoğurt’ <DLT *yugrut* ‘yoğurt’; krş. ET (Uyg.) *yorgut-layu* ‘yoğurt gibi’, ET (Orh.) *yogur-* ‘yoğurmak; bir yeri yoğurucasına yürüyerek aşmak’ (ETY, 462, DDM, 288, DLT, 93), EDPT, 905, ETDES, 576)

уул/uul ‘oğul’ <DLT *ogul ~ ogıl* ‘oğul, çocuk’ <ET *ogul* ‘evlat, çocuk; bir unvan niteleyicisi’; krş. **улан ulan** ‘oğlan, bekar delikanlı’ (ETY, 354, DLT, 24, 25, EDPT, 84-85, Leksika, 313-314, ETDES, 383, ESTYa, I: 414-417)

ууру/uuru ‘hırsız’ <DLT *ogrı* ay. <ET (Uyg.) *ogrı* ‘hırsız, eşkıya, haydut, soyguncu; haydutça’ (EUES, 503, DLT, 63, 138, EDPT, 90, ETDES, 532, ESTYa I: 412-414)

муун-/muun- ‘boğulmak’ <ET (Uyg.) *bogun-* ‘boğulmak, boğarak öldürülmek’ <ET *bog-* ‘boğmak’ (EUES, 186, EDPT, 316)

муун/muun ‘boğum, eklem’ <DLT *bogun* ‘parmak ve kamış boğumu’ <ET (Uyg.) *bogun* ‘eklem’; krş. CC *buvun~bogum* ‘boğum, parmak boğumu’ (EUES, 186, DLT, 172, CC I: 47b/6, EDPT, 315-316, VEWT, 86, ESTYa II: 170-171, Leksika, 260)

суу-/suu- ‘soğumak’ <DLT *sogı-* ay. <ET (Uyg.) *sogı-* ay. (EUTS, 207, DLT, 463, EDPT, 806, VEWT, 425)

суук/suuk ‘soğuk’ <DLT *sogık* ay. <ET (Uyg.) *sogık~sogıg~sovuk,* <ET (Uyg.) *sogı-* ‘soğumak’ (EUTS, 207, 208, DLT, 221, EDPT, 808)

3.2.5. ogı > u

улак/ulak ‘oğlak’ <DLT *oglak* ay. <ET (Uyg.) *oglak* ‘oğlak, keçi yavrusu’; krş. KB, *oglagu* ‘nazlı, asil’, CC *ulaḫ* ‘oğlak’ (EUTS, 139, DLT, 59, CC, 60a/32, EDPT, 84, ESTYa, I: 404-405, ETDES, 383, KB, S, 497)

улан/ulan ‘oğlan, bekar yiğit’ <DLT *oglan* ‘oğlan, çocuk; köle’ EUyg. *oglan* ‘oğullar; ‘hizmetkâr, köle, prens’ <ET *oglan* ‘oğullar <ET *ogul* ‘evlat, çocuk; bir unvan niteleyicisi’; krş. **уул uul** ‘oğul’ (ETY, 353, DDM, 183, DLT, 31, 160, EDPT, 84, ESTYa, I: 411-412, ETDES, 383, Şirin, 2021: 133-135)

3.2.6. ogu > oo

жоон/coon ‘yoğun’ <DLT *yogun* ‘her şeyin irisi’ <ET *yogun* ‘yoğun’ (ETY, 261, DDM, 287, EUTS, 301, DLT, 360, EDPT, 904, VEWT, 205, ESTYa, IV: 208-209)

3.2.7. oga > uu

муузда-/muuzda- ‘boğazlamak, boğazdan kesmek’ <ET (Uyg.) *boguzla-* ‘boğazı kesmek, boğazlamak’ <ET *bogaz* ‘boğaz’ <ET *bog-* ‘boğmak’; krş. TT *boğaz* (EUES, 186, EDPT, 322)

бооз/booz ‘gebe’: AA *boğaz* ‘gebe inek, manda, gebe hayvan’

3.2.8. ug, ugu > uu

буудай/buuday ‘buğday’ <DLT *bugday~budgay* ay. <ET (Uyg.) *bugday* ay. (EUES, 196, DLT, 77, 451, EDPT, 312, VEWT, 86, ESTYa II: 232-235, ETDES, 77-78)

буудайык/buudayık ‘kuşların piri’ <OT (ŞT) *bugdayık* ‘Hüma kuşu, Anka’ <ET (Uyg.) *bugdayak* ‘bir kuş türü (muhtemelen bir talih kuşu)’ (EUES, 196, ŞT 83a-8, ŞT 290)

буура/buura ‘damızlık erkek deve’ <DLT *bugra* ‘erkek deve’ <ET *bugra* ay. (ETY, 207, EUES, 196, DLT, 94, EDPT, 317-318, VEWT, 86, ESTYa II: 235-237, Leksika, 644-645, 446, ETDES, 78)

куу/kuu ‘kuğu’ <DLT *kugu* ay. <ET (Uyg.) *kugu* ay. (EUES, 419, DLT, 445, VEWT, 275, EDPT, 609, ESTYa, VI: 100, Leksika, 171-172)

3.2.9. ıg > uu

азуу/azuu ‘azı dişi’ <DLT *azıg* ‘hayvanların azı dişi’; krş. ET *azıglıg* ‘azı dişli’ (ETY, 262, DLT, 30, EDPT, 283, TMEN II: 474, ESTYa I: 96-98, Leksika, 229, ETDES, 37, Lessing, 76)

аруу/aruu ‘arı’ <DLT *arıg~arıg* ‘temiz’ <ET *arıg* ‘temizlik, temiz olmak’ <AT **ārıg* ‘temiz’ (ETY, 437, EUES, 59, DLT, 458, 148, TDBUÜ, 171, 172, EDPT, 198, TMEN I: 19, ESTYa I: 184-186, Leksika, 683-684)

ачуу/açuu ‘acı; hiddet’ <DLT *açıg* ‘acı, ekşi; acı kederli’ <ET *açıg* ay. (ETY, 264, DLT, 30)

аюу/ayuu ‘ayı’ <DLT *aḍıg* ay. <ET (Uyg.) *adıg* ay. (EUES, 8, DLT, 30, 40, EDPT, 45-46, VEWT, 6, ESTYa I: 112-113, Leksika, 159)

жылуу/cıluu ‘ılık’ <DLT *yılıg~ılıg* ay. <ET (Uyg.) *yılıg* ‘yumuşak; sıcak’ (EUES, 899, DLT, 12, EDPT, 925)

коюу/koyuu ‘koyu’ <DLT *koyug* ‘koyu, katı sıvı’ <ET (Uyg.) *koyug* ‘koyu, ağda gibi, kıvamlı’ (EUES, 399, DLT, 416, EDPT, 676, ETDES, 317)

улуу/uluu ‘ulu; büyük’ <DLT *ulug* ‘her şeyin büyüğü’ <ET *ulug* ‘büyük, muazzam; yaşlı; yaşça büyük; ileri gelen kimse, ulu, yüce kişi; bir unvan niteleyicisi’ (ETY, 250, EUES, 789, 796, DLT, 30, 118, 242, EDPT, 139, 138, 512, DTS, 567)

3.2.10. adag >> öö

жөө/cöö ‘yaya’ <DLT *yaḍag* ‘yaya, piyade’ <ET *yadag* ay. (ETY, 264, DLT, 164, EDPT, 887, ESTYa IV: 68-69, VEWT, 177, ETDES, 563)

3.2.11. ege > ee

жээн/ceen ‘yeğen’ <ET *yegen~yigen* ‘yeğen’ (ETY, 356, DDM, 280, EUTS, 295, EDPT, 912-913, VEWT, 194, ESTYa IV: 166-167)

3.2.12. egü > öö

бешөө/beşöö ‘beşi, her beşi’ <ET *beşegü* ‘her beşi’ <ET *beş* ‘beş’ (*biröö, eköö, üçöö, cetöö* dipnotta mı verilmeli, yoksa hepsi madde başı olarak alınmalı mı?): bk. **беш/beş** ‘beş’

бүлөө/bülöö ‘bileği’ <DLT *bilegü* ‘bilegi’ <ET (Uyg.) *bilegü* ay. <ET (Uyg.) *bile-* ‘bilemek, keskinleştirmek’ (EUES, 170, DLT, 464, EDPT, 332, ESTYa II: 142-143, Leksika, 399-400)

көсөө/kösöö ‘köseği’ <DLT *közegü* ‘tandırda ateşi karıştırma demiri’ <ET (Uyg.) *közegü* ‘itfaiyeci kancası, ateş kancası’; krş. CC *kösöv* ‘ateşi karıştırmaya yarayan demir, ocak demiri’ (EUES, 414, DLT, 194, CC II: 58a/14b, ESTYa, V: 119, EDPT, 759, ETDES, 324)

күйөө/küyöö ‘güveyi, koca’ <DLT *küḍegü~küdegü* ay. <ET *küdegü* ay. krş. CC *küyegü~küyöv* ay. (ETY, 357, DLT, 353, CC I: 49a/12, CC II: 58b/6b, EDPT, 703, ESTYa, III: 43-46, ETDES, 207-208, TDAA, 412-418)

3.2.13. öge > öö

мөөн/möön ‘kör bağırsak’ <ET (Uyg.) *bögen* ‘kör bağırsak, apandist’ (EUES, 191, EDPT, 328, VEWT, 83, ESTYa II: 205, ETDES, 76, Leksika, 279)

3.2.14. ögü > öö

сөөл/sööl ‘sigil’ <DLT *sügül* ay. <ET(Uyg.) *sögül* ay. (DLT, 473, EUES, 622)

3.2.15. ig > üü

кезүү/kezüü ‘hayvan gütmede sıra’ <DLT *kezik* ‘çalışmada nöbet, sıra’ <ET (Uyg.) *kezig* ‘dizi, sıra’ <ET (Uyg.) *kez-* ‘gezmek’ (EUES, 361, DLT, 169, EDPT, 758-759)

керүү/kerüü ‘dağın düzlük, geniş yeri’ <DLT *kerik* ‘yayla’; krş. ET. *kirü~kerü* ‘batı’, Moğ. *gerü* ‘dağın güneş görmeyen kuzey yanı’ (DLT, 45, ETY, 325, Lessing, , 479)

кичүү/kiçüü ‘küçük’ <DLT *kiçig* ‘her şeyin küçüğü’ <ET *kiçig* ‘küçük; (yaşça) küçük; ast, kıdemsiz, rütbesiz; az, pek az, hiç’ (ETY, 254, 260, DLT, 168, EDPT, 696, ESTYa, V: 75-77, KEWTS, , 241-242)

өрүү/örüü ‘dinlenme, mola’ <OT (KB) *örüg* ‘konak yeri, menzil’; krş. ET *örgin* ‘kağan otağı’ (ETY, 340, 531, DLT, 33, KB, 1386, EDPT, 222-223, ESTYa I: 546-547)

элүү/elüü ‘elli’ <DLT *ellig~elig* ay. <ET *elig* ay. <AT **ēlig* ay. (ETY, 427, DDM, 107, DLT, 57, 74, EDPT, 141, ETDES, 163, ESTYa I: 266-267)

Aşağıdaki öbekler *d*’li olup Kırgızcada hem *g*’li hem de büzülmüş olarak görülür.

3.2.16. ėdi, ede > eye > ege ~ ee

Aşağıdaki iki sözcük Çağatay döneminde de *g*’li görülür (Eckmann, 2017: 42).

эге/ege ~ ээ/ee ‘iye, sahip’ <**eyi* <OT (ŞT) *ėge* ay. <DLT *iḍi* ‘Allahu Taala; sahip, efendi’ <ET *idi* ‘sahip’ <AT **ēdi* ‘sahip’; krş. ET (Uyg.) *ige* ‘eş; sahip, efendi’ (ETY, 403, DLT, 42, DDM, 123, EUES, 295, ŞT 65a-1, EDPT, 41, TDBUÜ, 180)

ээр/eer ~ эгер/eger ‘eyer’ <DLT *eḍer* ay. <ET *eder* ay. <AT **ēder* ay. (ETY, 336, DLT, 298, EDPT, 63, ESTYa I: 241-242, TDBUÜ, 180)

Aşağıdaki bir örnekte ise aynı öbek söz konusu olsa da, morfolojisi açık değildir.

ээрчи-/eerçi- ‘ardından gelmek, takip etmek’: krş. DLT *eḍer-* ‘aramak, takip etmek’ (DLT, 91, DTS, 162, ESTYa I: 242-245)

3.3. Eski Türkçe *ŋ*'li Öbeklerin Kırgızcadaki Durumu

Eski Türkçe az sayıdaki *ŋ*'li öbekler Kırgızcada büzülerek uzun ünlü haline gelmiştir. Kırgızca dışında Tuva, Teleut, Tofalar, Altay, Sagay ve Şorca gibi Türk dillerinde de *ŋ* sesi büzülerek uzunluk ortaya çıkmıştır (Räsänen, 1955: 171).

3.3.1. aŋa > aa

жаак/caak 'çene, yanak' <DLT *yaŋak* 'ağzın iki tarafında, dişlerin oturduğu kemik' <ET *yaŋak* 'yanak' (ETY, 316, EUTS, 283, DLT, 501, EDPT, 948,VEWT, 187)

3.3.2. eŋe, eŋi > ee

ээк/eek 'alt çene; çene' <DLT *eŋek* 'ağzın iki yanında, çeneden azı dişlerine kadar olan bölge' <ET (Uyg.) *eŋek* 'çene kemiği, çene'; krş. TS *eŋek* 'çene, çene kemiği; gerdan'; DS *egek* 'çene' (DLT, 68, ETDES, 165, Leksika, 218-219, ESTYa I: 284-285, EDPT, 183)

мээ/mee 'beyin' <DLT *meŋi~miŋi* ay.; krş. CC *mėŋ* ay. (DLT, 515, 326, CC I: 47b/26, EDPT, 348-349, VEWT, 70, ESTYa II: 106-107, Leksika, 195-196, ETDES, 62)

3.3.3. öŋü > öö

сөөк/söök 'kemik' <DLT *süŋük* ay. <ET *süŋük* ay. (ETY, 316, DLT, 91, EDPT, 838)

İKİNCİ BÖLÜM

1. ART ZAMANLI SES OLAYLARI

Bu bölümde Eski Türkçe esas alınarak Kırgızcadaki ses olaylarının incelenmesinden ötürü daha çok tamamlanmış, *art zamanlı değişmeler* ele alınmıştır. Daha önce ilgili yerlerde sözcüklerin büyük çoğu verildiği için –tekrardan kaçınmak adına- burada seçme örnekler kullanılmıştır.

Ünlüler diğer Türk dillerinde olduğu gibi Kırgızcada da *önlük-artlık, düzlük-yuvarlaklık, darlık-genişlik* açısından birbirinden ayrılır. Ancak bu özellikler, bazı sebeplere bağlı olarak diğer bir karşıt özelliğe değişebilir. Bu bağlamda Kırgızcadaki *dudak çekimi* diğer Türk dillerine kıyasla ileri derecededir. Dolayısıyla Eski Türkçedeki düz ünlülü birçok örnek, Kırgızcada yuvarlak ünlülüdür (bk. *Yuvarlaklaşma*).

Eski Türkçedeki ünsüzler, Kırgızcada çok az değişikliğe uğrar. Kırgızcada ünsüz değişmelerinde *aykırılaşma* öne çıkar. Bu ve buna benzer ünsüz uyumuyla ilgili durumlar alomorflara sebep olarak *eş zamanlı nöbetleşmeleri* oluşturur.

1.1. Ünlülerde Ses Olayları

Bu alt bölümde ünlülerde *daralma, genişleme, yuvarlaklaşma, düzleşme, öndamaksıllaşma, artdamaksıllaşma, türeme, düşme* art zamanlı olarak incelenmiştir. Kırgızcaya özgü yuvarlaklaşmanın çok yoğun olmasının yanı sıra, öndamaksıllaşma örneklerinin de diğer Türk dilleriyle ortak olması dikkat çekmiştir.

1.1.1. Daralma

Eski Türkçe ilk hece *a, o, ö* geniş ünlüleri Kırgızcada nadiren daralır. Bir diğer geniş ünlü *e* sesi ise *y* sesi komşuluğunda sık sık daralmaya uğrar.

1.1.1.1. a > ı

İlk hecede *a* ünlüsü az sayıdaki örnekte daralarak *ı* sesine değişmiştir. Bir örnek (*tış*) hariç, diğer örneklerin ilerleyici benzeşmeyle değiştiği göze çarpmaktadır.

жылчык/cılçık ‘şule, ışık’ <OT (KB) *yalçık* ‘ay’ (KB, 137, EDPT, 921-922, Leksika, 55-56)

тыбыш/tıbış ‘ses’ <DLT *tawış~tawuş~tavuş* ‘ses ve hareket’ <ET (Uyg.) *tavış* ‘gürültü, melodi, nağme’ (DLT, 158, 416, EUES, 685, EDPT, 446)

тыш/tış ‘dış’ <DLT *taş* ‘dışarı, dış (elbise vb.) <ET *taş* ‘dış; bedenin dış yüzü, ten, sırt; siyasal merkezin dışı’, krş. TT *çık-* <*taşık-* (DLT, 409, ETY, 316, EDPT, 556, ESTYa III: 164-167, VEWT, 466)

Aşağıdaki örnek ise ikili şekilde kullanılır.

чакыр/çakır- ~ чыкыр-/çıkır- ‘çağırmak’ <OT (ŞT) *çakır-* ay. <AT **çākır-* ay.; krş. DLT *çakrış-* ‘karşılıklı çağırmak’ (ŞT 71b-12, DLT, 293, EDPT, 410, VEWT, 96, TDBUÜ, 172)

1.1.1.2. e > i

Aşağıdaki örneklerde *e* ünlüsü *y* komşuluğunda daralmıştır. Ayrıca buradaki *y* sesi aslî olmayıp *d (>y)* ve *g (>y)* seslerinden gelişmiştir. Dolayısıyla ilk hece ünlüsünün daralması her iki sesin de (*d* ve *g*) *y* olarak değişmesinden sonra gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

бийик/biyik ‘yüksek’ <DLT *beḍük* ‘büyük’ <ET *bedük* ay. <ET *bedü-* ‘büyümek’ (ETY, 258, DLT, 460, EDPT, 302, VEWT, 67, ESTYa II: 288-290)

Tarihi Kıpçak sahasında *biyi-* ‘büyümek’ olarak tespit edilmiştir (Güner, 2020: 80).

ий-/iy- ‘eğmek’ <DLT *eg-* ay. <ET (Uyg.) *eg-* ay. <AT **ēg-* ay. (DLT, 87, EDPT, 99-100, 102, TDBUÜ, 180, EUES, 101)

кий-/kiy- ‘giymek’ <DLT *keḍ-* ay. <ET (Uyg.) *ked-* ay. (EUES, 352, DLT, 170, EDPT, 700, VEWT, 246, ESTYa III: 12-14)

кийик/kiyik ‘geyik’ <DLT *keyik* ‘herhangi bir hayvanın vahşisi; geyik, ceylan’ <ET *kėyik* ‘av hayvanı, geyik’(ETY, 312, DLT, 9, 80, EDPT, 755 ESTYa V: 21-23, VEWT, 247, ETDES, 190, Leksika, 151-152)

1.1.1.3. o > u

Geniş-yuvarlak *o* ünlüsünün dar karşıtına değiştiği -biri *birleşme* olmak üzere- üç örnek mevcuttur.

чум-/çum- ‘(suyun içine) dalmak’ <DLT *çom-* ‘suya dalmak’ <ET (Uyg.) *çom-* ‘batmak, dalmak, suya gömülmek’ (DLT, 241)

бул/bul ‘bu’ <**bu+ol* <DLT *bu* ay. <ET *bo* ay. <AT **bō* ay. (ETY, 267, DLT, 15, TDBUÜ, 177)

Aşağıdaki örnekte ilk hece ünlüsü ilerleyici benzeşmeyle daralmıştır

чучук/çuçuk ‘domuz, domuz yavrusu’ <DLT *çocuk* ‘her şeyin, yavrusu, domuz yavrusu’ <ET *çocuk* ‘annesini emme sürecindeki domuz, yavru domuz’ <AT **çōçka~çōçuk* ‘domuz yavrusu’; bk. **чочко/çoçko** ‘domuz’

1.1.1.4. ö > ü

Aşağıdaki örneklerden görüleceği üzere *ö* ünlüsünün daralması ilerleyici benzeşmeyle gerçekleşmiştir. Runik ve Arap harflerinde *ö, ü* ünlülerini ayırt eden herhangi bir işaret olmasa da, Brahmi harfleri bunları ayırt etmektedir. Dolayısıyla verilen örnekler sıradan bir *ö, ü* tercihine bağlı değildir.

күзгү/küzgü ‘ayna, gözgü’ <DLT *közŋü* ay. <DLT *köz* ‘göz’ <ET *köz* ay.; krş. CC *küzgü* ‘ayna’ (DLT, 368, EUES, 415, CC I: 43b/29, EDPT, 761, 762, VEWT, 295)

үгүт/ügüt ‘propaganda; nasihat, öğüt’ <DLT *ögüt ~ övüt* ‘öğüt’ <ET (Uyg.) *ögüt* ‘öğüt, tavsiye, öneri’ (ETY, 476, EUES, 529, DLT, 24, KB, S 532)

үйрөн-/üyrön- ‘alışmak, öğrenmek’ <DLT *ögren-* ‘öğrenmek’ <ET (Uyg.) *ögren-* ‘alışmak’ <*ögür-e-* <ET *ögür* ‘sürü’ (DLT, 115, EUES, 526, 529, EDPT, 114)

үйүр/üyür ‘sürü’ <MK *ögür* ay. <ET (Uyg.) *ögür* ‘sürü, güruh, kafile, haras’ (EUES, 529, IB, 56, MK, 39, DTS, 623, EDPT, 112, ETDES, 396)

1.1.2. Genişleme

Genişleme Kırgızcada ağırlıklı olarak dudak çekimiyle ilgilidir. Bunun yanı sıra *i* sesinin ilk hece ve ilk hece dışında da genişlediği görülürken, *ı* ünlüsünün genişlediği bir tek örnek tespit edilmiştir.

1.1.2.1. ı > a

Aşağıdaki *ı* sesinin *a* sesine değiştiği *agaç* örneği Kırgızcaya başka bir Türk dilinden (muhtemelen Kazakçadan) girmiş olmalıdır. Zira aynı sözcüğe Kırgızcanın ses kurallarına uygun olarak *cıgaç* şeklinde rastlanır.

агач/agaç ‘(kesilmemiş) ağaç’ <DLT *yıgaç~yıgāç* ‘agaç’ <ET *ı~ ıgaç* ‘ağaç; orman; kereste’ <AT ***ī** ‘ağaç topluluğu, orman’; bk. **жыгач/cıgaç** ‘ağaç; tahta’;

Serebrennikov-Gadjieva sözcüğü *agaç* < **aŋaç* şeklinde tasarlar ve iki ünlü arasında *–g-* sesini korumayan dillerde, örneğin Tatarcada *agaç,* (fakat *agır > avır* ‘ağır’*)* korunmasını da bununla açıklamaya çalışır (2011: 73).

1.1.2.2. i > e

Örneklerden tespit edildiği üzere *i* sesi ilk ve ilk hece dışındaki hecelerde de genişleyebilir.

кезек/kezek ‘sıra’ <DLT *kezik* ‘çalışmada nöbet, sıra’ <ET (Uyg.) *kezig* ‘dizi, sıra’ <ET *kez-* ‘gezmek’ (EUES, 361, DLT, 169, EDPT, 758-759)

кеме/keme ‘gemi’ <DLT *kemi~kimi* ‘gemi’ <ET (Uyg.) *kemi* ‘gemi, kayık, sandal’; köprü’ <AT **kēmi* ‘gemi, kayık’ (EUES, 363, DLT, 448, EDPT, 721-722,VEWT, 252, ESTYa, III: 37-39, ETDES, 188, KEWTS, 155, TDBUÜ, 181)

менен/menen ‘ile’ <**birnen* <*birlen* <DLT *birle* ‘ile, birlikte, arasında’ <ET *birle* ‘ile, birlikte (edatı), ile (bağlacı)’ <ET *bir* ‘bir’ <AT **bīr* ay.: bk. **бир/bir** ‘bir’

1.1.2.3. u > o

İlk hece ünlüsünün geniş-yuvarlak olması daha sonraki ünlüleri de gerileyici benzeşmeyle genişletmiştir.

согон/sogon ‘kumlu yerde yetişen yabani soğan türü’ <DLT *sogun ~ sōgan ~sorgan* ‘soğan’ <ET (Uyg.) *sogun* ‘soğan, pırasa’ <AT **sōgun* ‘soğan’ (EUES, 619, DLT, 176, 219, EDPT, 812, ETDES, 469, VEWT, 357, TDBUÜ, 178)

боё-/boyo- ‘boyamak’ <DLT *boḍu-* ay. <ET (Uyg.) *bodu-* ay. (EUES, 185, DLT, 461, EDPT, 300, VEWT, 77, ESTYa II: 178-180)

очок/oçok ‘ocak’ <DLT *oçak* ay. <ET *oçaḳ ~ oçuḳ* ay. <AT *(*hōçuk) *hōtçuk* ‘ateş’; krş. DLT *oçak* ‘ocak’ (ETY, 332, EUES, 501, DLT, 31, TDBUÜ, 178, ESTYa I: 425)

1.1.2.4. ü > ö
İlk hecedeki *ö* sesi kendinden sonraki ünlüleri de genişletmiştir.

бөйрөк/böyrök ‘böbrek’ <*bögür+ek* <DLT *bögür* ‘böbrek’ <ET (Uyg.) *bögür* ‘böbrek, kalça’ (EUES, 191, DLT, 155, EDPT, 328, VEWT, 83, ESTYa II: 205-207, Leksika, 278, ETDES, 75-76)

сөгөт/sögöt ‘söğüt ağacı’ <DLT *sögüt* ay. <ET (Uyg.) *sögüt* ay. (EUTS, 209, DLT, 153, EDPT, 819, VEWT, 429, Leksika, 126, ETDES, 472)

көзөнөк/közönök ‘gözenek’ <ET (Uyg.) *köznük~közünök~közün(ö)k* ‘yara, ağız, çukur, delik, baca, pencere, ilmik’ <ET *köz* ‘göz’ (EUES, 415, ETY, 315)

1.1.3. Yuvarlaklaşma

Türk dillerinde yuvarlaklaşma dudak ünsüzleri komşuluğunda gerçekleşir (bk. Räsänen 1955: 55, Щербак, 1970: 41-42). Bunun yanı sıra *u* sesinin tesiriyle de yuvarlaklaşma olur. Bu tür yuvarlaklaşma özellikle Yeni Uygurca ve Özbekçenin bazı ağızları için geçerlidir (SİGTYa, 1984: 71-72).

Kırgızcanın en baskın özelliği dudak çekimidir. İlk hece yuvarlak ünlüsü, kendinden sonra gelen düz ünlüleri düzenli olarak yuvarlaklaştırır.

1.1.3.1. a > o
Eski Türkçe ilk hece *o* ünlüsü, Kırgızcada kendinden sonra gelen *a* sesini gerileyici tam benzeşmeyle *o* sesine değiştirir.

жогол-/cogol- ‘yok olmak; ortadan kalkmak’ <OT (KB) *yokal-* ‘yok olmak’ <ET *yokal-* ‘yol olmak, kaybolmak’ <ET *yok* ‘yok; yoksul; değil’ <AT **yōk* ay. (YETY, 32/3, KB, 692, EDPT, 902, ESTYa IV: 211-212, TDBUÜ, 178)

кочкор/koçkor ‘koç’ <DLT *koç ~ koçŋar* ay. <ET (Uyg.) *koçuŋar* ay. (EUES, 388, DLT, 141, 261, EDPT, 592 Leksika, 432-433, VEWT, 274, ETDES, 309, ESTYa VI: 86-88)

оңой/oŋoy ‘kolay’ <DLT *oŋay* ay. <ET (Uyg.) *oŋay* ‘kolay, basit’ <ET (Uyg.) *oŋ* ‘sağ; doğru’ (DLT, 19, EUES, 510, 511, ESTYa I: 460)

соргок/sorgok ‘obur’ <**sorgak* <DLT *sor-* ‘emmek’ <ET (Uyg.) *sor-* ay. <AT **sōr-* ‘sormak, emmek, içine çekmek’ (DLT, 426, EUES, 621, EDPT, 843, TDBUÜ, 178)

1.1.3.2. e > ö

İlk hecede bulunan *ö* sesi, kendinden sonra gelen *e* sesini gerileyici tam benzeşmeyle *ö* sesine değiştirmiştir.

көбөй-/köböy- ‘çoğalmak’ <OT (KB) *köpeḍ-* ay. <ET (Uyg.) *köped-* ay. <ET (Uyg.) *köp* ‘pek çok, bol’ (EUES, 408, KB, 2262, EDPT, 688)

көйнөк/köynök ‘gömlek; elbise’ <DLT *köŋlek* ‘gömlek’ <AT **köńlek* ay. krş. CC *kövlek,* TT *gömlek* (DLT, 489, CC I: 51a/29, VEWT, 290-291, EDPT, 732, ESTYa V: 89-90, Leksika, 476-477, ETDES, 197)

өпкө/öpkö ‘akciğer’ <DLT *öpke~öwke* ay. <ET (Uyg.) *öpke* ay. (EUES, 539, DLT, 64, 97, ESTYa I: 541, VEWT, 373, ETDES, 403)

Aşağıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere yuvarlaklaşma kuralı gereği, ikinci hecede bulunan *e* sesi gerileyici yarı benzeşmeyle *ö* sesine değişmiştir.

бүргө/bürgö ‘pire’ <DLT *bürge* ay.; krş. CC *bürçe* ‘pire’ (DLT, 185, CC I: 54b/33, EDPT, 362, VEWT, 92, ESTYa II: 298, Leksika, 182-183, ETDES, 422-423)

жүрөк/cürök ‘yürek, kalp’ <DLT *yürek* ay. <ET *yürek* ay. (ETY, 316, EUTS, 307, DLT, 193, EDPT, 965, ETDES, 583-584, KEWTS, 367, ESTYa IV: 270-271, VEWT, 213, Leksika, 276)

Ayrıca ilk hece ünlüsünün düz, ikinci hece ünlüsünün yuvarlak olduğu durumlardaysa ilerleyici yarı benzeşme gerçekleşmiştir.

өрүк/örük ‘kayısı’ <DLT *erük* ‘şeftali, kayısı, siyah erik türünün genel adı’ <ET (Uyg.) *erük* ‘erik, kaysı; meyve ağacı’ (EUES, 121, DLT, 33, ETDES, 169, EDPT, 222, TMEN IV: N7-1952, ESTYa I: 292)

өтүк/ötük ‘çizme’ <DLT *etük~etik* ‘ayakkabı; edik, çizme’ <ET (Uyg.) *etüg~etük* ‘çizme, ayakkabı’ <AT **ētük* ay. (EUES, 128, EDPT, 50, DLT, 32, ETDES, 158, TDBUÜ, 180)

1.1.3.3. e > ü

İlk hecede bulunan *e* sesi ilerleyici tam benzeşmeyle *ü* sesine değişmiştir.

күкүк/kükük ‘guguk kuşu’ <ET (Uyg.) *kekük ~ k(e)kük* ‘guguk (kuşu), bir doğan türü’ (EUES, 354, EDPT, 710)

түгүл/tügül ‘şöyle dursun’ <DLT *tegül~dag ol* ‘böyle değil’ <ET (Uyg.) *tegil* ‘mevcut değil, yok’ (DLT, 169, EUES, 688, EDPT, 480)

1.1.3.4. ı > o
Bir örnekte *ı* sesinin gerileyici benzeşmeyle *o* sesine değiştiği tespit edilmiştir.

торпок/torpok ‘ineğin altı ay bir yaş arasındaki buzağısı; bir yaşa kadarki ayı yavrusu’ <DLT *torpı* ‘buzağı’ <ET (Uyg.) *torpı* ‘iki yaşındaki dana’ (DLT, 179, EUES, 734, EDPT, 533, Щербак, 1961: 102)

1.1.3.5. ı > u
İlk hecede bulunan *u* sesi ikinci hecedeki *ı* sesini gerileyici tam benzeşmeyle *u* sesine değiştirmiştir.

булут/bulut ‘bulut’ <DLT *bulut* ay. <ET *bulıt* ay. (ETY, 307, EUES, 198, DLT, 71, EDPT, 333, VEWT, 88, ESTYa II: 262-264, ETDES, 79, Leksika, 24)

чулдук/çulduk ‘çulluk’ <DLT *çulık* ‘üveyik büyüklüğünde alacalı bir su kuşu’ <ET (Uyg.) *çılık* ‘çulluk’ <AT **çūlık* ay. (EUES, 227, DLT, 164, VEWT, 119, EDPT, 420, ETDES, 125, TDBUÜ, 179)

Aşağıdaki örneklerde ise ilk hece yuvarlak ünlüsü sonraki düz ünlüyü gerileyici yarı benzeşmeyle *u* sesine değiştirmiştir.

козу/kozu ‘kuzu’ <DLT *kozı* ay. <ET (Uyg.) *kozı* ay.; krş. TT *kuzu* (EUES, 434, DLT, 133, EDPT, 681, ESTYa, VI: 107-108, Leksika, 433, VEWT, 285, ETDES, 341, KEWTS, 241)

токту/toktu ‘toklu’ <DLT *toklı* ‘altı aylık kuzu’ (DLT, 52, EDPT, 469, ETDES, 516)

1.1.3.6. i > ö
İkinci hecede bulunan *i* sesi gerileyici tam benzeşmeyle *ö* sesine değişmiştir.

көтөр-/kötör- ‘kaldırmak, yükseltmek’ <ET (Uyg.) *köti- ~ ködi-* ‘yükselmek, çıkmak, kalkmak’; krş. DLT *kötür-* ‘kaldırmak’ (EUES, 413, DLT, 245, EDPT, 706, ESTYa, III: 86-88, KEWTS, , 162, TETTL, 258)

көшөгө/köşögö ‘perde; örtü’ <DLT *köşige* ‘küçük gölge’ <DLT *köşi-* ‘örtmek’ <AT **kōşi-* ‘örtmek, gizlemek’; krş. Moğ. *kösige(n)* [хөшиг] ‘perde, güneşlik; gölgelik’ (EUES, 413, DLT, 463, EDPT, 753, ESTYa V: 128, TDBUÜ, 184, Lessing, 608)

1.1.3.7. i > ü
İkinci hecede bulunan *i* ünlüsü gerileyici tam benzeşmeyle *ü* sesine değişmiştir.

күнү/künü ‘kuma’ <DLT *küni* ay.; krş. ET *küni* ‘haset, kıskançlık’ (ETY, 440, EUES, 442, DLT, 449, VEWT, 309, EDPT, 727, ESTYa, III: 104-106)

түлкү/tülkü ‘tilki’ <DLT *tilkü* ay. <ET (Uyg.) *tilkü* ay. (EUTS, 239, DLT, 26, EDPT, 498-499, ETDES, 513)

Bir örnekte ise ikinci hecedeki *i* ünlüsü gerileyici yarı benzeşmeyle *ü* sesine değişmiştir.

чөмүч/çömüç ‘kepçe’ <OT (CC) *çömiç* ‘çömçe, kepçe’; krş. DLT *çömçe* ‘kepçe’ (DLT, 180, CC I: 52b/29, EDPT, 422, VEWT, 117, EUES, 326)

Aşağıdaki örneklerde *b, v, w* dudak ünsüzleri ilk hece ünlüsünün yuvarlaklaşmasına sebep olmuş, ardından ikinci hece ünlüsü gerileyici benzeşmeyle yuvarlaklaşmıştır.

сүйрү/süyrü ‘oval; sivri’ <DLT *süwri* ‘ucu sivri olan mızrak, kılıç, kandil ve şişe benzer küçük eşyalar ve vb. şeyler’ <ET (Uyg.) *süvri~süwri* ‘sivri, dar’ (EUES, 639, DLT, 182, EDPT, 791)

үйүр-/üyür- ‘evirmek; çevirmek’ <DLT *ewür-* ‘ters çevirmek’ <ET *ebir-* ‘evirmek, çevirmek; (bir yeri) dolanarak ilerlemek; ili yönetmek; çekip çevirmek’ (ETY, 455, DLT, 91)

чүйгүн/çüygün ‘semiz, yağlı, lezzetli’ <DLT *çiwgin aş* ‘şişmanlatan doyurucu yemek’ <ET (Uyg.) *çivgin* ‘besleyici yemek, besleyicilik’ (DLT, 192, EUES, 235, EDPT, 396)

Yuvarlaklaşma bir örnekte *sandhi* pozisyonunda gerçekleşmiştir.

улутун-/ulutun- ‘iç çekmek’: krş. DLT *tın-* ‘nefes almak’, ET (Uyg.) *ulug tın-ma* ‘derin nefes alma’, Hakasça *ulu tın-* ‘derin nefes almak’; bk. **тын-/tın-** ‘nefes alıp vermek; dinlenmek’

1.1.4. Düzleşme

Türk dillerindeki düzleşme sadece uyum gereği açıklanamaz. Örneğin tek heceli sözcükler de kimi Türk dilleri ve ağızlarında düzleşmiştir: Tat. (ağız) *ĭs* ‘üç’ (<*öç*), *sĭt* ‘süt’ (<*söt*), *tĭş* ‘rüya’ (<*töş*) vb. Aynı şekilde Çuvaşçada ve Karaimcede de (Galiçiya ağzında) görülür. Türk dillerindeki düzleşme örnekleri çok farklı olmakla beraber, çok farklı sebeplere de bağlıdır (Щербак, 1970: 41-42). Örneğin İran’daki Türk dillerinde görülen düzleşme Doerfer’e göre Fars dilleriyle ilgilidir. Karaimcedeki (Galiçiya ağzında) düzleşme ise Musaev’e göre Slav dilleri, özellikle Ukraynca’nın etkisiyle açıklanır. Çuvaşça, Tatarca ve Başkurtçadaki düzleşme de bölgeseldir (SİGTYa, 1984: 72-73).

Eski Türkçe ilk hece dışında rastlanan dar-yuvarlak ünlülerin Kırgızcada uyum gereği düzleşmesi yaygındır. Geniş-yuvarlak ünlülerde ise düzleşme nadiren gerçekleşir.

1.1.4.1. o > a

İlk hece *o* ünlüsünün ilerleyici tam benzeşmeyle *a* sesine değiştiği tek örnek tespit edilmiştir.

апа/apa ‘köy, köy ahalisi’ <DLT *oba* ‘kabile’ <AT **ōpa* ‘köy’ (DLT, 42, TDBUÜ, 177)

Bir örnekte ise *sandhi* pozisyonunda düzleşme gerçekleşmiştir.

ыштан/ıştan ‘şalvar; pantalon’: krş. DLT *içtonlan-* ‘don giymek, elbise giymek’ <DLT *iç* ‘her şeyin içi’ + DLT, *ton* ‘elbise’; bk. **ич/iç ‘**iç, karın’

Eckmann, Çağatay Türkçesinde *t*’den önceki *ç*, bazen *ş* olur ifadesiyle biri *ıştan* (<*iç ton* ‘elbise altına, içe giyilen’) olmak üzere dört örnek verir (2017: 43).

1.1.4.2. o > ı
İki örnekte *o* sesinin gerileyici benzeşmeyle düzleştiği görülür.

ыйык/ıyık ‘kutsal’ <DLT *ıḍuk* ‘mübarek’ <ET (Uyg.) *ıdok* ‘kutsal, mukaddes, karizmatik; imparatora ait, pek muhterem’ <ET (Orh.) *ıduk* ‘kutsal’ <ET *ıd-* ‘göndermek’ (ETY, 407, EUES, 286, DLT, 31, ESTYa I: 649-650, ETDES, 227-228, EDPT, 46)

жаздык/cazdık ‘yastık’ <DLT *yastuk* ay. <ET (Uyg.) *yastok* ‘yastık; ? en büyük para birimi; külçe’: krş. Ünal, 2013: 177 (EUES, 874, DLT, 474, 367, EDPT, 974, VEWT, 191)

1.1.4.3. ö > e
Bir tek örnekte *ö* sesi düzleşerek *e* sesine değişmiştir.

эз/ez ‘sağır’ <DLT *öz* ay. <ET (Uyg.) *öz ~ üz* ‘sağır, duymaz; sağır kişi’ (EUES, 831, DLT, 21, EDPT, 279)

1.1.4.4. u > ı
Türk dillerininin birçoğunda *u* sesinin düzleşerek *ı* sesine değiştiği görülür (SİGTYa, 1984: 58).

Eski Türkçe düz ünlüden sonra gelen dar-yuvarlak *u* ünlüsü Kırgızcada daima gerileyici benzeşmeyle *ı* sesine değişir.

азык/azık ‘yiyecek, azık’ <DLT *azuk* ay. <ET *azuk* ay. <AT **āzuk* ay. (ETY, 332, DLT, 164, TDBUÜ, 172, EDPT, 283, VEWT, 33, TMEN II: 475, ESTYa I: 98)

жабагы/cabagı ‘yapağı, yapak’ <DLT *yap~yapaku* ‘yün yoluntusu’ <ET (Uyg.) *yapaku* ‘tay; yapağı’ (EUES, 865, DLT, 349, 363, EDPT, 874, ETDES, 558, VEWT, 188)

былтыр/bıltır ‘geçen yıl’ <DLT *bıldır* ay. <ET (Uyg.) *bıltur* ay. (EUES, 167, DLT, 199, EDPT, 334, VEWT, 74, ESTYa II: 139-140, Leksika, 71-72)

мамык/mamık ‘kuş tüyü’ <DLT *bamuk~bāmuk* ‘pamuk’ <AT **bāmuk* ay. (DLT, 163, EDPT, 345-346, VEWT, 324, ESTYa VII. 112-123, TDBUÜ, 172)

1.1.4.5. ü > i

Düz ünlüden sonra gelen dar-yuvarlak *ü* ünlüsü gerileyici benzeşmeyle *i* sesine değişerek düzleşir.

белги/belgi ‘işaret’ <DLT *belgü* ‘damga, nişan’ <ET *belgü* ay. (ETY, 341, DLT, 185, EDPT, 340, VEWT, 69, ESTYa, II: 108-111, ETDES, 59)

чимели/çimeli ‘küçük karınca’ <DLT *çümeli* ‘karınca’ <ET (Uyg.) *cümeli ~ çimeli ~ çömeli* ay. (EUES, 232, 239, DLT, 195, Leksika, 184)

энчи/ençi ‘hisse, pay’ <OT (CC) *ėnçi* ‘özel mülkiyet, mal’ <ET (Uyg.) *ėnçü* ‘mülk, devlet arazisi, yer; ikta, tımar’ (EUES, 258, DTS, 210, CC II: 82a/2, Leksika, 347-348, ESTYa I: 361-362)

эчки/eçki ‘keçi’ <DLT *eçkü* ay. <ET (Uyg.) *eçkü* ay.; krş. CC *ėçki* ‘teke; keçi’ (EUES, 95, DLT, 46, CC I: 54b/3, EDPT, 24, ESTYa III: 34-36, ETDES, 279-280)

ийги/iygi ‘iyi, güzel’ <DLT *ẹdgü* ‘iyi’ <ET (Orh.) *edgü* ‘iyi, has, katıksız; soylu, safkan at; iyilik, kar, kazanç, yarar’ <ET (Orh.) *ed* ‘mal, eşya’ (ETY, 253, 336, DLT, 15, EDPT, 51, OTG 82, Leksika, 326)

Bir birleşik sözcükte de gerileyici benzeşme sonucu düzleşme gerçekleşmiştir.

ыктыт-/ıktıt- ‘üşümekten göğüs kaslarının kasılmasıyla hıçkırık sesi çıkmak’ <DLT *ık tut-* ‘hıçkırık tutmak’ <DLT *ık* ‘soğuk su içilip üzerine ekmek yenildiği zaman göğüsten çıkan hıçkırık’ (DLT, 17, EDPT, 75)

1.1.5. Öndamaksıllaşma

Öndamaksıllaşma bir sesten ziyade sözcüğün tamamında görülür. Kırgızcada öndamaksıllaşan sözcükler, genellikle diğer Türk dillerinde de benzerlik arz eder. Ancak bu dağılım değişkendir. Özellikle Volga boyu Türk dillerinde daha yaygındır (Yılmaz Ceylan, 1997: 90-99). Ayrıca Türk dillerinde artdamaksıllaşmaya göre öndamaksıllaşma daha sık rastlanan hadisedir. Bang’a göre öndamaksıllaşma Türk dilleri tarihinde en çok karışıklığa yol açan ses olaylarından biridir. Jarring’in Çağdaş Uygurcanın Doğu Türkistan örneklerinde daha çok *ı* sesinin bulunduğu hecelerde öndamaksıllaşma görülür. Munkaçi Uygurca tek heceli sözcüklerdeki *a* sesinin öndamaksıllaşma sebebini *y* sesinin varlığı koşuluna bağlar. Öndamaksıllaşan *a* sesinin örnekleri Tatarca ve Başkurtçada daha çoktur (Щербак, 1970: 38). Şçerbak’ın verdiği bilgilere göre birçok araştırmacının da ileri sürdüğü gibi *ç, ş, j* ünsüzleri de öndamaksıllaşmaya sebep olabilir: krş. Azer. *çəynä-*, Başk. *ceyne-*, Türkm. *çəynə-* ‘çiynemek’ (<*çayna-*); Az. *çibin* ‘sinek’ (<*çıbın*), *çim-* ‘(suda) yüzmek’ (<*çım-* <*çom-*); Başk. *säs* ‘saç’ Tat. *çäç*, Çuv. *śüś* (<*saç ~ çaç*); Başk. *säy*, Kzk. *şäy*, Tat. *çäy* ‘çay’ (<*çay*); Kzk. *jäy* ‘yer’ (<*jay*); *jäylav* ‘yayla’ (<*jaylav*); Tat. *äçĭ* ‘ekşi’ (<*açī*), *jäy* ‘yaz’ (<jay), *jäyä* ‘yay’ (<*jaya*) vb. (Щербак: 1970: 38).

Kırgızcada öndamaksıllaşan örnekler aşağıdaki gibidir:

жүлүн/cülün ‘omurilik’ <DLT *yulun* ‘omurilik’ <ET (Uyg.) *yulun* ‘bel kemiği, omurga’ (EUES, 919, DLT, 356, EDPT, 930, ESTYa, IV: 266, VEWT, 213)

жүн/cün ‘yün’ <DLT *yūŋ~yuŋ* ‘yün; deve tüyü; pamuk’ <ET (Uyg.) *yuŋ* ‘yün’ <AT **yūŋ* ay. (EUES, 921, DLT, 77, 126, EDPT, 941, ESTYa, IV: 267-268, TDBUÜ, 180, KEWTS, , 367)

жүр-/cür- ‘yürümek’ <DLT *yor- ~ yorı- ~ yoru-* ay. <ET (Uyg.) *yorı-* ‘gitmek, hareket etmek; adım atmak, yürümek’ <ET (Orh.) *yorı-* ‘adım atarak ilerlemek, gitmek, yürümek, yol almak, ilerlemek; isyan etmek, başkaldırmak; ilerlemek, gelişmek, kalkınmak; ordu sevk etmek, akın etmek, düşman topraklarına saldırmak, baskın yapmak’ <AT **yōrı-* ‘yürümek’ (ETY, 453, EUES, 914, DLT, 198, 500, EDPT, 957, VEWT, 207, ESTYa IV: 229-231, TDBUÜ, 179)

ий-/iy- ‘-ıp vermek (tezlik bildiren yardımcı fiil)’ <DLT *ıd- ~ īd-* ‘göndermek’ <ET *ı- ~ ıd- ~ yıd- ~ ıt-* ‘göndermek; (yetkili) göndermek; (*il, yer, sub* vb. sözlerle) farklı bir etnik kimliğe geçmek; (sab sözüyle) mesaj göndermek; *(törü* sözüyle) Türk töresine uymak’ <AT **ī-, īd-* ‘göndermek’; krş. Yak. *īt-*, Çuv. *yar-* (ETY, 456, 490, DLT, 419, 330, EDPT, 37-38, TDBUÜ, 175)

Bu sözcük (*iy-*), Tuva, Hakas, Yakut, Altay dillerinde artdamak ünlülüdür. Buna rağmen Sevortyan Türkmence *ī ber-* ‘göndermek’ örneğinden yola çıkarak aslını öndamak ünlülü sayar (ESTYa, I: 133, SİGTYa, 1984: 93).

ит/it ‘köpek’ <DLT *ıt* ay. <ET *ıt* ‘köpek; köpek yılı’ <AT **īt (īyt?)* ‘köpek’; krş. TT *it* (ETY, 728, DLT, 16, EDPT, 34, Leksika, 648-649, 188-189, ESTYa I: 385, TDBUÜ, 176)

миң/miŋ ‘bin (1000)’ <DLT *miŋ* ay. <ET *bıŋ* ay. (ETY, 428, DLT, 106, EDPT, 346-347, VEWT, 76, ESTYa VII: 72-74)

тил/til ‘dil’ <DLT *tıl* ‘genel olarak dil; konuşma organı; dil, lehçe’ <ET *tıl~til* ‘dil; söz, nutuk; muhbir, casus’; krş. TT *dil* (ETY, 381, EUTS, 239, DLT, 146, EDPT, 489-490, ESTYa, III: 228-230, VEWT, 480, ETDES, 137-138)

тиш/tiş ‘diş’ <DLT *tīş ~ tiş* ay. <ET (Uyg.) *tış* ay. <AT **tīş* ay.; krş. TT *diş* (EUES, 716, DLT, 203, 264, EDPT, 557, ESTYa, III: 242-244, TDBUÜ, 183)

шиши-/şişi- ‘şişmek’ <ET (Uyg.) *sış-* ‘şişmek’ <AT **sīş-* ay.; krş. DLT *sīş* ‘vücuttaki şiş’, TT *şiş-* (DLT, 399, 427, EUES, 611, TDBUÜ, 176)

эми/emi ‘şimdi; artık’ <DLT *emdi* ‘şimdi’ <ET *amtı* ‘şimdi, şimdiki, bu zamanki’; krş. CC *ėmdi ~ imdi* ‘şimdi’, TT *şimdi* (ETY, 256, DLT, 16, CC II: 63a/29, 80b/14, CC I: 31a/14)

эне/ene ‘anne’ <DLT *ana* ‘anne’ (DLT, 12, ESTYa I: 278-281)

эриш/eriş ‘arış, çözgü’ <DLT *arış* ‘dokuma tezgahının uzunlamasına telleri’ (EUES, 121, DTS, 58, DLT, 29, EDPT, 239, ESTYa I: 294-295, ETDES, 22)

1.1.6. Artdamaksıllaşma

Artdamaksıllaşma da, öndamaksıllaşmada olduğu gibi sözcüğün tamamını etkiler. Ayrıca sözcüklerin bir kısmı diğer Türk dillerinde de artdamaksıllaşmış örneklerdir. Ancak Kırgızcada artdamaksıllaşmayan, başka bir Türk dilinde artdamaksıllaşan: Uyg. (ağız) *kuç* ‘güç’, Yak. *muos* ‘boynuz’, *taba* ‘geyik’ (<*tebe* ‘deve’) Azer. *ınax* ‘inek’ ve benzeri örnekler için Şçerbak’ın çalışmasına bakılabilir (Щербак, 1970: 39). Kırgızcada artdamaksıllaşan aşağıdaki örneklerden ikisinde bu ses olayına sebep olabilecek *ŋ* sesi mevcuttur.

аң/aŋ ‘av’ <ET (Uyg.) *(e)ŋ* ‘ganimet, av avlanan hayvan’ (EUES, 108, EDPT, 166, VEWT, 20, ESTYa I: 152-153, Leksika, 152, 417)

бычак/bıçak ‘bıçak’ <DLT *biçek* ay. <ET (Uyg.) *biçek* ay. <ET (Uyg.) *biç- ~ bıç-* ‘kesmek, biçmek’ <AT **bī̄* ‘bıçak, bıçak yüzü’ (ETY, 455, EUES, 166, 169, DLT, 125, 166, EDPT, 292-293,VEWT, 73, ESTYa II: 158-161)

бык-/bık- ‘(gizlice) sinmek’ <DLT *bük-* ‘yere doğru eğilip alçalmak ve sinmek’ (DLT, 238, EDPT, 324, ESTYa II: 248)

жору-/coru- ‘yorumlamak’ <DLT *yōr̄-* ‘(düşü) tabir etmek’ <ET (Uyg.) *yör-* ‘yorumlamak, izah etmek, açıklamak, tefsir etmek; çözmek’ <AT **yōr-* ‘yormak, tabir etmek’ (EUES, 916, DLT, 399, EDPT, 955, VEWT, 208, ESTYa IV: 223-225, TDBUÜ, 179)

жулмуй-/culmuy- ‘köse görünümde olmak’; krş. DLT *yüli-* ‘tıraş etmek’, *yüligü* ‘saçı traş etmek için kullanılan ustura’ (DLT, 385, 421)

жыйырма/cıyırma ‘yirmi’ <DLT *yigirme* ay. <ET (Uyg.) *yegirme~yigirme* ay. (EUES, 885, DDM, 282, DLT, 369, EDPT, 915, ESTYa, IV: 201-202, ETDES, 575-576, KEWTS, , 360-361)

калар/kalar ‘sıçan’ <DLT *keler* ‘kertenkele’ (DLT, 156, VEWT, 249, ESTYa, V: 30-32)

каңырсы-/kaŋırsı- ‘yanmaktan pis kokmak; kötü kokmak’ <DLT *keŋirsi-* ‘yanmak, kokusu yükselmek; krş. ET (Uyg.) *keŋirsig* ‘yanık, yanmış’ (EUES, 357, DLT, 516, EDPT, 734)

кычыш-/kıçış- ‘kaşınmak’ <DLT *kiçi-* ay. <AT **kī̄çi-* ‘gicimek, kaşınmak’; TT *gıcık* (DLT, 460, EDPT, 695, ESTYa, VI: 188-189, TDBUÜ, 183)

сылык/sılık ‘kibar’ <DLT *silig* ‘zarif, temiz, yakışıklı ve güzel konuşan’ <ET (Uyg.) *silig* ‘temiz, saf; temizlik’ <ET (Uyg.) *sili-* ‘temiz olmak’ (DLT, 168, EUES, 613)

тыйын/tıyın ‘kuruş; paranın genel adı; sincap’ <DLT *tegiŋ* ‘samur’ <ET *teyeŋ* ‘sincap; sincap kürkü’ (ETY, 313, DLT, 498, EDPT, 569, ETDES, 133-134)

ымда-/ımda- ‘işaret etmek’ <DLT *imle- ~ yimle-* ‘göz kırpmak; selamlamak; elle göstermek’ <DLT *im* ‘işaret, parola’ (DLT, 18, 389, EDPT, 155, ESTYa I: 632-633)

ысык/ısık ‘sıcak’ <DLT *isig* ay. <ET *isig* ay. <ET *isi-* ‘ısınmak’; krş. TT *ısı* (ETY, 234, EUES, 311, DLT, 34)

ычкыр/içkır ‘uçkur’ <DLT *iç kur* ‘iç kuşak’ <DLT *iç* ‘her şeyin içi’ ET *iç* ‘iç; has, hassa, kağana bağlı, siyasal merkez; mide’; krş. CC *içkır* ‘kemer, uçkur’, TT *uçkur* (ETY, 314, DLT, 142, CC II: 82b/1 CC I: 48a/15)

1.1.7. Ünlü Türemesi

Kırgızcada ünlü türemesi söz başında nadiren, söz içinde ise iki ünsüzün birinin *l, r* olması koşuluyla ünsüzler arasında, söz sonunda ise *-nç* ünsüz çiftinin arasında gerçekleşir.

Kökeni tartışmalı olan bir örnekte söz başı *l-* ünsüzünün önünde *ı* ünlüsü türemiştir.

ылаачын/ılaaçın ‘laçin’ <DLT *lāçın* ‘şahin’ <ET (Uyg.) *laçın* ‘doğan, şahin, ala doğan’ <AT **lāçın* 'doğan, şahin’ (EUES, 449, DLT, 176, ESTYa VII: 6-9, VEWT, 313, ETDES, 347-348, TMEN IV: 1728, TDBUÜ, 174)

Türkçede tarihi dönemlerden beri söz başı *y-* sesi hem türeyebilen, hem de düşebilen bir sestir.

жыгач/cıgaç ‘ağaç; tahta’ <DLT *yıgaç~yıgāç* ‘agaç’ <ET *ı~ ıgaç* ‘ağaç; orman; kereste’ <AT ***ī* ‘ağaç topluluğu, orman’(ETY, 162, 309, DDM, 120, DLT, 352, VEWT, 7, EDPT, 79-80, KEWTS, 54, ESTYa, I: 70-73, ETDES, 5-6)

Türk dillerinde sonor ve afrikat ünsüzlerinin arasında dar ünlü ‘yeniden’ türer: Örnek AA *sıçıramak <sıçramak, titiremek <titremek,* Az. *turup<turp* vb. (SİGTYa, 1984: 77). Kırgızcada söz içinde yanyana gelen iki ünsüz arasında ünlü türer, bu ünsüzlerden birinin *l, r* olması dikkate değer.

жудурук/cuduruk ‘yumruk’ <DLT *yuḍruk* ‘elin toplanması (yumruk)’ <ET (Uyg.) *yudruk* ‘yumruk’ (EUES, 917, VEWT, 209, DLT, 367, ESTYa, IV: 248-249, ETDES, 580)

ирик/irik ‘enenmiş üç yaşından büyük koyun’ <DLT *irk* ‘dört yaşına girmiş koyun’ <ET (Uyg.) *irk* ‘genç erkek keçi; koç’ (DLT, 20, EUES, 309, EDPT, 220-221, ESTYa I: 378)

кабылан/kabılan ‘kaplan’ <ET (Uyg.) *kaplan* ‘leopar, pars’ (EUES, 333, EDPT, 584, VEWT, 234, ESTYa, V: 269-270)

кекире/kekire ‘zararlı ot türü’ <DLT *kekre* ‘develerin yediği acı bir bitki’ <ET (Uyg.) *kekre* ‘acı bir bitki türü’ (EUES, 353, DLT, 183, EDPT, 712, VEWT, 248, TETTL, 192, ESTYa, V: 27-28, KEWTS, , 214-215)

көпүрө/köpürö ‘köprü’ <DLT *köprük* ay. <ET (Uyg.) *köprük~köprüg* ay. (EUES, 408, DLT, 209, VEWT, 292, EDPT, 690, ESTYa, V: 112-114, ETDES, 322)

кысырак/kısırak ‘kısrak’ <DLT *kısrak* ay. <ET (Uyg.) *kısrak* ay.; krş. Moğ. *hasirag* ‘üç yaşındaki sığır, düve’ (DLT, 99, EUES, 374, EDPT, 668, ESTYa, VI: 252, ETDES, 299, Lessing, , 1114)

тетири/tetiri ‘ters’ <DLT *tetrü* ‘her şeyin ters olanı’ <ET (Uyg.) *tetrü~tėtrü* ‘yanlış, ters, aksi, sapkın düşünceli, saatin ters yönünde, çapraz, mühtehalıf’ (EUES, 705, DLT, 182, EDPT, 459)

укурук/ukuruk ‘atı yakalamada kullanılan ucu kementli sırık’ <DLT *ukruk* ‘kement’ (DLT, 49, TMEN II: 507)

Kırgızcada Kazakça ve Tatarcadan farklı olarak sadece *–nç* ünsüz çiftinin arasına ünlü türer. Oysa adı anılan diğer dillerde *–rk* (börik <börk, erik <erk, kırık <kırk), *-rç* (burıç, borış <borç, körik <körk), *-lp* (alıp <alp), *-nç* (tınıç, tınış <tınç, süyiniş <sevinç vb.) ünsüz çiftleri arasında da ünlü türemesi gerçekleşir (Öner, 2013: 12). Kırgızcada fiil tabanından türeme sözcüklerin sonundaki *–nç* ünsüz çiftinin arasında ünlü türer. İsim tabanlı olduğunu düşündüğümüz sadece bir sözcükte *-tınç* ‘huzurlu, sessiz’- bu ses olayı gerçekleşmez.

коркунуч/korkunuç ‘korku, korkunç’ <DLT *korkınç ~ korkunç* ‘korku, korkunç, korkutucu’ <ET *kork-* ‘korkmak’ (ETY, 471, DLT, 347, 418, EDPT, 654)

кубаныч/kubanıç ‘kıvanç’ <OT (CC) *kovanç* ‘kıvanç, sevinç’ <OT (CC) *kovan-* ~ *ḫovan-* ‘kıvanmak, sevinmek, mutlu olmak’ <**kuw+a-* <DLT *kuw ~ kıw* ‘baht, talih’ <ET (Uyg.) *kıv* ‘haşmet, mutluluk, kut, saadet, kurtuluş’ (CC II: 72a/1, CC II: 73a/2, DLT, 140, EUES, 375)

өкүнүч/ökünüç ‘pişmanlık’ <DLT *ökünç* ay. <ET *ökünç* ‘teessüf, yazıklanma; vah, heyhat, ne yazık’ <ET (Uyg.) *ökün-* ‘pişman olmak, günah çıkartmak, itiraf etmek’ <ET (Orh.) *ökün- ~ ökin-* ‘pişman olmak, (can) sıkılmak’ (ETY, 471, 295, EUES, 529, DLT, 67, EDPT, 110, 111, ESTYa I: 523-524, TMEN II: 610)

1.1.8. Ünlü Düşmesi

Ünlü düşmesi söz başında bir örnekte, söz içinde ise dağınık olarak vurgusuz hece pozisyonunda görülür. Bir örnekte söz sonunda düştüğü görülmektedir. İki birleşik sözcükte de düşme olayı gerçekleşmiştir.

Kırgızcada aşağıdaki bir örnekte söz başı *ı-* sesinin düştüğü görümektedir. Aynı sözcük, diğer Türk dillerinde de ünlüsü düşmüş olarak bulunur (bk. Salan-Kabadayı, 2022: 99-100). Dolayısıyla bu düşmenin daha eski bir dönemde gerçekleştiğini tahmin etmek mümkündür.

сырга/sırga 'koyun ve keçilerin boyun veya kulağında doğal olarak rastlanan et beni; küpe' <OT (DEMT) *ısırga ~ ısırḳa* 'küpe' <ET (Uyg.) *ısırka* 'küpe; saray, küle'[49] (DEMT, 152, EUES, 291)

Türk dillerinde orta hece vugusuz ünlüsünün düşmesi yaygın olarak görülür. Hatta tüm Altay dillerinde bu ses olayı yaygındır (Menges, 2020: 161).

Eski Türkçe vurgusuz orta hece ünlüsü –dar ünlü (*ı, i, u, ü*) olmak koşuluyla - Kırgızcada dağınık olarak düşer. Örneklerin çoğu morfonoloji konusu olsa da, kalıplaşmış örneklere de burada yer verilmiştir.

кайда/kayda 'nerede' <DLT *kayda~kayuda~kanda* ay. <ET (Uyg.) *kayda ~ kayuda ~ kayuta* 'nerede, nereye' <ET (Uyg.) *kayu* 'hangi, hangisi' (EUES, 350, DLT, 181, 420)

кайрак/kayrak 'su gitmeyen, yağmur suyuyla beslenen toprak' <*kayır+ak* <DLT *kayır* 'yumuşak zeminli toprak; kum' (DLT, 416, EDPT, 604, ESTYa, V: 217-218, VEWT, 221-222, ETDES, 276)

саргай-/sargay- 'sararmak' <**sarıg+ad-* <DLT *sarıg~sārıg* ay. <ET *sarıg* ay. <AT **sārıg* ay.: bk. **сары/sarı** 'sarı'

сиңди/siŋdi 'kızın küçük kız kardeşi' <*siŋil+i* <DLT *siŋil* 'erkeğin küçük kız kardeşi' <ET *siŋil* 'kız kardeş' (ETY, 356, DLT, 496, EDPT, 839, ESTYa, VII: 284-285)

токмок/tokmok 'tokmak' <DLT *tokımak* 'çamaşırcının tokmağı' <ET (Uyg.) *tokı- ~ toka-* 'vurmak, dövmek, ezmek, tokmaklamak' (EUES, 726, DLT, 422, EDPT, 470)

укта-/ukta- 'uyumak' <**uykla-* <**uyık+la-* <DLT *uḍıkla-* 'uyuklamak' <DLT *uḍık* 'uyuklayan (adam) <DLT *uḍı-* 'uyumak' <ET *udı-* ay. <ET *u* 'uyku' <AT **ū* ay. (ETY, 462, 317, DLT, 461, 31, 488, TDBUÜ, 179)

улгай-/ulgay- 'yaşlanmak' <DLT *ulgat- ~ ulgaḍ-* 'büyümek' <ET *ulgat-* 'büyümek, yaşı ilerlemek, yetişmek' <ET *ulug* 'büyük, muazzam; yaşlı; yaşça büyük; ileri gelen kimse, ulu, yüce kişi; bir unvan niteleyicisi'; krş. CC *ulgay-* 'büyümek, gelişmek' (ETY, 250, EUES, 789, 796, DLT, 30, 118, 242, CC I: 7a/10, 7a/11, EDPT, 139, 138, 512, DTS, 567, KL 149)

[49]Bu sözcüğün tarihi dönemlerde *ısırga~ısırgak~sırga* 'küpe' şekillerine de rastlanır (Paçacıoğlu, 2016: 290, 553).

Aşağıdaki örnekte söz sonu *–u* ünlüsünün düştüğü görülür.

op/or ‘zindan; çukur’ <OT (KB) *oru* ‘zindan’; krş. CC *uru* ‘ihtiyaç fazlası buğdayı saklamak için yer kazılarak yapılan hububat ambarı’ (KB, 5549, CC II: 60a/6)

İki birleşik sözcükte de ünlü düşmesi gerçekleşmiştir.

байке/bayke ‘ağabey’ <*bay+ake* <OT *bāy* ‘zengin, varlıklı’ <ET *bay* ay. <AT **bāy* ay. + Moğ. *aka* ‘ağabey’ ?: bk. **бай/bay** ‘zengin’

бекен/beken ‘mI acaba (soru edatı)’: Soru eki *bı* (<mı) ve *eken* unsurlarının birleşmesidir.

1.2. Ünsüzlerde Ses Olayları

Bu bölümde ünsüzlerde gerçekleşen *ünsüz tekleşmesi, düşme, türeme, aykırılaşma, göçüşme, ötümlüleşme, ötümsüzleşme, süreklileşme, kaynaşma, ünsüz ayrışması* gibi ses olayları ele alınmıştır.

1.2.1. Ünsüz Tekleşmesi

Aşağıdaki bir örnekte ikincil çift ünsüzün tekleşmesi gerçeklemiştir.

эми/emi ‘şimdi; artık’ <**emmi* <DLT *emdi* ‘şimdi’ <ET *amtı* ‘şimdi, şimdiki, bu zamanki’; krş. CC *ėmdi ~ imdi* ‘şimdi’, TT *şimdi*, KA *endi* (ETY, 256, DLT, 16, CC II: 63a/29, 80b/14, CC I: 31a/14)

1.2.2. Ünsüz Düşmesi

Türk dillerinden Hakas ve Uygurcada sonant + artdamak ünsüzü (*g*) dizisinde *l, n, r* sesleri düşer (Щербак, 1970: 176).

Eski Türkçe akıcı *l, n, r, y* ünsüzleri dağınık olarak Kırgızcada düşer. Bunun yanı sıra *r, l* komşuluğunda ek başı ve iki heceli söz sonu *g* sesi dağınık olarak düşmüştür.

a. Eski Türkçe akıcı *l, n, r, y* sesleri Kırgızcada dağınık olarak düşer.

1.2.2.1. Söz İçinde –l- Düşmesi

Türk dillerinde *l* sesi hem türeyebilen hem de düşebilen bir sestir. Kırgızcada az örnekte *l* sesinin düştüğü tespit edilmiştir.

кызамык/kızamık ‘kızamık’ <DLT *kızlamuk* ‘kızamık ve ona benzer sivilceler’ (EUES, 376, DLT, 229, EDPT, 684, VEWT, 269, ETDES, 301)

көйнөк/köynök ‘gömlek; elbise’ <DLT *köŋlek* ‘gömlek’ <AT **köńlek* ay. krş. CC *kövlek,* TT *gömlek* (DLT, 489, CC I: 51a/29, VEWT, 290-291, EDPT, 732, ESTYa V: 89-90, Leksika, 476-477, ETDES, 197)

1.2.2.2. n Düşmesi

Aşağıdaki bir örnekte ikincil *n-* sesi hem düşmüş, hem korunmuş olarak iki şekilde de görülür.

ары/arı ~ нары/narı '-dan öteye' <DLT *naru* 'öte, öte taraf' <ET (Uyg.) *ınaru* '…dan itibaren, boyunca; ayrılma …, uzaklama …' (EUES, 289, DLT, 98, VEWT, 25, ESTYa, I: 157)

Aşağıdaki iki örnekte *nç* ünsüz çiftininde *n* düştüğü görülür.

ичке/içke 'ince' <DLT *yinçge* ay. <ET *yinçge* ay. <AT **yīnçge* ay. (ETY, 261, DLT, 503, ESTYa I: 364-365, EDPT, 945, TDBUÜ, 183)

эче/eçe ~ нече/nece 'kaç' <DLT *neçe* 'kaç, ne kadar' <ET *nen*çe 'nice, pek çok' <ET *ne* 'ne, niye' <AT **nē* 'ne' (DLT, 23, ETY, 273, TDBUÜ, 181)

Tarihi metinlerde ve Türk dillerinin büyük çoğunluğunda bulunmayan, ancak Altay, Tofalar, Tuva, Hakas, Şor ve Kırgızcada, bölgesel olarak güney Sibirya'da görülen *ń-* sesi *y-* sesinden gelir. SİGTYa, Kırgızca (ağız) için Yunusaliyev'e göndermede bulunarak *nuurguç* 'oklava' <*cuurguç* <*cuur-* 'yoğurmak' örneğini verir (SİGTYa, 1984: 300-301).

Aşağıdaki örnekte ikincil *n-* sesinin düştüğü düşünülmektedir.

ымыркай/ımırkay 'pembe renk; yeni doğmuş bebek': Alimov, Sayan-Altay grubuna has *y-*> *n-* değişmesinin Kırgızcadaki izlerinden söz ederken *ımırkay* (<*nımırkay*<<*yımırtga*) örneğini de verir (Alimov, 2017: 51-65).

1.2.2.3. Söz İçinde –r- Düşmesi

Kırgızcada birkaç örnekte *r* sesinin düştüğü tespit edilmiştir. Bunlardan *bek, kutul-, emes* örneklerindeki *r*'nin düşmesi Çağatay döneminde de görülüyordu (Ölmez, 2020: 65). Kıpçak sahasında da *berk* sözcüğüne *r*'siz de rastlanır (Karamanlıoğlu, 2019: 21, Güner, 2020: 100).

бек/bek 'sağlam, sıkı' <DLT *berk~bek* 'muhkem, sağlam' <ET (Uyg) *bek~b(e)k* 'sağlam, sıkı' (EUES, 160, DLT, 145, EDPT, 325)

көгүчкөн/kögüçkön 'güvercin' <DLT *kögürçgen~kögürçgün* ay. <ET (Uyg.) *kögürçgen~kögürçgün* ay. <ET *kök* 'mavi, yeşil, boz, gri, lacivert (gökyüzünün her türlü rengi)' <AT **kōk* ay. (EUES, 399, DLT, 521, EDPT, 713, VEWT, 287, ESTYa, III: 57-59, ETDES, 206-207, Leksika, 174-175)

куймулчак/kuymulçak 'kuyruk sokumu': krş. DLT *kudruçak* 'kuyruk sokumu kemiği'; krş. CC *koymıç~kuymıç* 'leğen kemiği, kuyruk sokumu kemiği' (DLT, 423, CC I:48a/22, CC II: 60b/25-26, EDPT, 606)

кутул-/kutul- ‘kurtulmak’ <DLT *kutul-* ~ *kurtul-* ay. <ET (Uyg.) *kurtul-* ~ *kutrul-* ay. (EUES, 426, 432, DLT, 301, EDPT, 650)

менен/menen ‘ile’ <**birnen* <*birlen* <DLT *birle* ‘ile, birlikte, arasında’ <ET *birle* ‘ile, birlikte (edatı), ile (bağlacı)’ <ET *bir* ‘bir’ <AT **bīr* ay.: bk. **бир/bir** ‘bir’

тескей/teskey ‘güneş görmeyen gölgeli taraf, kuzey’ <**ters+gey* <ET (Uyg.) *ters* ‘ters’: bk. **терс/ters** ‘ters’

эмес/emes ‘değil’ <DLT *emes* ‘değil, olmaz, yok’ <ET *ermez* ay. (DLT, 217, 242, EUES, 118)

1.2.2.4. Söz Başında y- Düşmesi
Aşağıda örneklerde söz başı *y-* sesi düşmüştür.

ичке/içke ‘ince’ <DLT *yinçge* ay. <ET *yinçge* ay. <AT **yīnçge* ay. (ETY, 261, DLT, 503, ESTYa I: 364-365, EDPT, 945, TDBUÜ, 183)

ылык/ılık ‘ılık’ <DLT *yılıg~ılıg* ay. <ET (Uyg.) *yılıg* ‘yumuşak; halim selim; sıcak’ (EUES, 899, DLT, 12, EDPT, 925)

b. Akıcı *l, r* komşuluğundaki ek başı ve iki heceli sözcüklerde söz sonu *-G* sesi dağınık olarak düşmüştür.

1.2.2.5. Söz İçinde -G- Düşmesi
Kırgızcada *l, r* seslerinden sonra gelen ek başı *–g-* (*-gak, -gek*) sesi dağınık olarak düşmüştür.

орок/orok ‘orak’ <**or-gak* <DLT *or-* ‘(ot vb.) biçmek, kesmek’ <ET (Uyg.) *or-* ‘orakla biçmek’; krş. **соргок/sorgok** ‘obur’ (DDM, 186, EUES, 511, 513, DLT, 89, 6, EDPT, 216, ETDES, 388)

кулак/kulak ‘kulak’ <**kulgak* ay. <DLT *kulak~kulkak~kulxak* ay. <ET *kulkak* ay.; krş. Çuv. *hĭlha*, TT *kulak*; Bu sözcükte *–g-* sesinin mevcudiyeti iki sebeple söylenebilir; İlki Türkiye Türkçesinde *-g-* sesinin düzenli düşmesi; ikincisi Genel Türkçe *–g-* sesine tekabül eden Çuvaşçada *l, r, m* ünsüzü komşuluğundaki *–h-* sesinin varlığıdır (Ceylan, 1997: 76). (ETY, 315, EUES, 421, DLT, 64, 458, EDPT, 621, VEWT, 298, ESTYa, VI: 123-126, ETDES, 328)

керек/kerek ‘gerek’ <ET *kergek* ay.; krş. DLT *kerek* ay. (ETY, 260, DLT, 63, EDPT, 742, VEWT, 256, ESTYa, III: 25-27, KEWTS, , 156)

жалбырак/calbırak ‘yaprak’ <**yalbırgak* <DLT *yapurgak* ‘ağaç yaprağı, kitap yaprağı’ <ET (Uyg.) *yapırgak~yapırkak~yalbırgak* ‘yaprak’ <ET (Uyg.) *yapur-* ‘örtmek’ (EUTS, 285, 281, EUES, 865, DLT, 370, EDPT, 879, Leksika, 111)

тирсек/tirsek ‘ayak bileğinden başlayan kalın sinir’ <DLT *tirsgek* ‘dirsek’; krş. TT *dirsek* (DLT, 523)

1.2.2.6. Söz Sonunda -g Düşmesi

İki heceli söz sonu *–g* sesi *l, r* ünsüzlerinin uzak komşuluğunda dağınık olarak düşmüştür.

жарды/cardı ‘yoksul, fakir’ <DLT *yarlıg* ‘acınası fakir’ <ET (Uyg.) *yarlıg* ‘sefil, fakir, yoksul’ (EUES, 869, DLT, 366, EDPT, 967, VEWT, 190, Leksika, 334-335, ESTYa IV: 143)

ири/iri ‘iri, büyük’ <OT (KB) *irig* ‘sert, kaba; haşin, gayretli’ <ET (Uyg.) *irig* ‘iri, kaba saba, iriyarı’ <AT **īrig* ‘iri’ (KB, 1415, 5221, ESTYa I: 371-372, TDBUÜ, 182)

кери/keri ‘yamaç veya dağ eteği’ <DLT *kerik* ‘yayla’; krş. ET. *kirü~kerü* ‘batı’, Moğ. *gerü* ‘dağın güneş görmeyen kuzey yanı’ (DLT, 45, ETY, 325, Lessing, , 479)

эли/eli ‘parmak kalınlığında ölçü’ <DLT *elig~ilig* ‘el’ <ET *elig* ay. (ETY, 314, DDM, 115, DLT, 19, 34, EDPT, 140, ESTYa I: 263-264, Leksika, 259)

сары/sarı ‘sarı’ <DLT *sarıg~sārıg* ay. <ET *sarıg* ay. <AT **sārıg* ay. (ETY, 266, DLT, 33, 143, EDPT, 848, TDBUÜ, 174, ESTYa, VII: 220-222)

Bir birleşik sözcükte de söz sonu *–g* sesinin düştüğü tespit edilmiştir.

улутун-/ulutun- ‘iç çekmek’: krş. DLT *tın-* ‘nefes almak’, ET (Uyg.) *ulug tınma* ‘derin nefes alma’, Hakasça *ulu tın-* ‘derin nefes almak’; bk. **тын-/tın-** ‘nefes alıp vermek; dinlenmek’

1.2.3. Ünsüz Türemesi

Türk dillerinde söz başında *v, y, h, ś* ünsüz sesleri türer. Öntüreme Çuvaşçada yoğun olmakla birlikte, diğer Türk dillerinde de dağınık olarak gerçekleşir (Щербак, 1970: 179-185; SİGTYa, 1984: 380-402, Serebrennikov-Gadjieva, 2011: 74-75). Eski Türkçede görülmeyip Kırgızcada türeyen ünsüz ses, başka bir Türk dilinde de türeyebildiği gibi türemeyebilir de. Kırgızcada söz başında *y-* türemesi, söz içinde ise *l, ŋ, r* ve *t* türemeleri tespit edilmiştir.

1.2.3.1. Söz Başında y- Türemesi

Türk dillerinde *y-* türemesi Türkçenin hemen hemen her dönem ve sahasında görülür (Tekin, 1994). Bu türemenin dağılımı değişkendir, Kırgızcada az rastlanır. Genel Türkçede çoğunlukla düz-dar ünlüler önünde türer. Kırgızcadaki örneklerin biriyse dar-yuvarlak ünlülüdür.

жибер-/ciber- ‘göndermek’ <OT (ŞT) *yiber-* ‘göndermek’ <DLT *ıd- ~ īd-* ‘göndermek’ <ET *ı- ~ ıd- ~ yıd- ~ ıt-* ‘göndermek; (yetkili) göndermek; (*il, yer, sub* vb. sözlerle) farklı bir etnik kimliğe geçmek; (sab sözüyle) mesaj göndermek; (törü sözüyle) Türk

töresine uymak' <AT *ī-, īd- 'göndermek' bk. **ий-/iy-** '-ıp vermek (tezlik bildiren yardımcı fiil)' (ŞT, 68b-11, ESTYa, I: 322-324)

жүзүм/cüzüm 'üzüm' <DLT *üzüm* ay. <ET (Uyg.) *üzüm ~ üsüm* <ET (Uyg.) *üz-* 'kesip koparmak'(EUTS, 276, 274, DLT, 35, EDPT, 288, VEWT, 214, ESTYa, I: 625, ETDES, 546)

Tarihi Kıpçak metinlerinde de *yüzüm* şekline rastlanır (Karamanlıoğlu, 2019: 21).

Tekin, 'Türk Dillerinde Önseste y- Türemesi' yazısının Türk Dillerinde En Eski *y-* Öntüremesi bölümünde Kırgızcadan *cargak* 'ince deri, zarı, tüyü alınmış hayvan derisi', *carkanat* 'yarasa', *cul-* 'yolmak, koparmak, zorla çekip almak' gibi örnekleri verir (1994: 63-64). Ancak yazarın da belirttiği üzere buradaki türemeler çok eskidir. Dolayısıyla Kırgızcaya has bir türeme olarak değerlendirmediğimiz için burada ele alınmamıştır.

1.2.3.2. Söz İçinde -r- Türemesi

Aşağıdaki örnekte görüleceği üzere aslında var olan ünlü uzunluğu, ünsüz türeterek kendinden iz bırakmıştır.

apc/ars 'as, kakım' <DLT *āz~ās* ay. <ET *as* ay. <AT **āz~ ās* 'as, kakım' (SİGTYa, 1984: 87-88, ETY, 311, DLT, 38, EDPT, 240, TMEN II: 477, VEWT, 28, ETDES, 25-26)

1.2.3.3. Söz İçinde -l- Türemesi

Bir örnekte *l* türemesi tespit edilmiştir.

жалбырак/calbırak 'yaprak' <DLT *yapurgak* 'ağaç yaprağı, kitap yaprağı' <ET (Uyg.) *yapırgak~yapırkak~yalbırgak* 'yaprak' <ET (Uyg.) *yapur-* 'örtmek' (EUTS, 285, 281, EUES, 865, DLT, 370, EDPT, 879, Leksika, 111)

1.2.3.4. Söz İçinde -t- Türemesi

İki örnekte *t* sesi *rk* sesleri arasında türemiştir.

темиретки/temretki 'temreği' <DLT *temregü* 'temreği (deri hastalığı)' <ET *temir~temür* ay. (ETY, 333, DLT, 215, EDPT, 509, ETDES, 506, VEWT, 473, ESTYa, III: 190) krş. TT *temriye*

чегиртке/çegirtke 'çekirge' <DLT *çekürge* ay.; krş. TT *çekirge* (VEWT, 103, DLT, 214, EDPT, 416, TMEN IV: 2019, ETDES, 103)

1.2.3.5. Söz İçinde -ŋ- Türemesi

Aşağıdaki örneklerde *ŋ* türemesi görülür.

көлөңкө/kölöŋkö ‘gölge’ <DLT *kölige* ‘gölge’ <ET (Uyg.) *kölige* ay. <ET (Uyg.) *köli-* ‘gölgelemek; savunmak’: Aynı sözcük Tuva, Altay ve Yeni Uygurcada da rastlanır. bk. **көлөкө/kölökö** ‘gölge’:

жаңгак/caŋgak ‘ceviz’ <DLT *yagak* ay. <ET (Uyg.) *yagak* ay. (DDM, 268, DLT, 44, EDPT, 900, VEWT, 186, ESTYa IV: 16)

1.2.4. Aykırılaşma

Eski Türkçe akıcı *l, n, ŋ, r* sesleri Kırgızcada kendisinin ardından aynısı veya bir başka akıcı ünsüzün geldiği durumlarda aykırılaşmaya uğrar. Bu tür aykırılaşma Kırgızcada alomorflara yol açmıştır.

1.2.4.1. Söz İçinde -ll->-ld- Değişmesi

алды/aldı ‘önü, aşağı kısmı’ <**all+ı* <OT (CC) *all* ‘ön, huzur, kat’ <AT **hāl* ‘ön’; krş. ET (Uyg.) *alın* ‘alın, ön taraf, ön yüz’ (EUES, 29, KB, 4976, CC II: 63a/2, TDBUÜ, 172, EDPT, 121, VEWT, 14, ESTYa I: 124-125, Leksika,198-199)

1.2.4.2. Söz İçinde -rl->-rd- Değişmesi

жарды/cardı ‘yoksul, fakir’ <DLT *yarlıg* ‘acınası fakir’ <ET (Uyg.) *yarlıg* ‘sefil, fakir, yoksul’ (EUES, 869, DLT, 366, EDPT, 967, VEWT, 190, Leksika, 334-335, ESTYa IV: 143)

1.2.4.3. Söz İçinde -rn- > -rd- Değişmesi

мурда/murda ‘önce’ <DLT *burun* ‘bir şeyin ilki, önce’; krş. ET (Uyg.) *bunkı* ‘önceki’, *bun-teg* ‘yeniden, önceki gibi, eskisi gibi’: bk. **мурун/murun** ‘burun; önce’

1.2.4.4. Söz İçinde -ŋl->-ŋd- Değişmesi

аңда-/aŋda- ‘anlamak, idrak etmek’ <DLT *aŋla-* ‘anlamak’ <AT **āŋ* ‘düşünce, idrak’; krş. ET *aŋ-* ‘anmak, hatırlamak, unutmamak’: bk. **аң/aŋ** ‘idrak’

сиңди/siŋdi ‘kızın küçük kız kardeşi’ <**siŋl+i* <**siŋil+i* <DLT *siŋil* ‘erkeğin küçük kız kardeşi’ <ET *siŋil* ‘kız kardeş’ (ETY, 356, DLT, 496, EDPT, 839, ESTYa, VII: 284-285)

1.2.4.5. Söz İçinde ? -nl- > -nd- Değişmesi

киндик/kindik ‘göbek deliği’ <OT (CC) *kindik* ‘göbek’ <ET (Uyg.) *kindik* ‘göbek; tekerler göbeği’ <AT **kīn* ‘göbek’; krş. ET (Orh.) *kinlig* ‘kokulu’, KB, *kin* ‘güzel koku, misk’ (EUES, 382, ETY, 264, KB, 6625, CC I: 48a/8, EDPT, 729, VEWT, 271, ESTYa, V: 68-69, Leksika, 279-280, TDBUÜ, 183)

1.2.5. Göçüşme

Türk dillerinde göçüşme, genellikle sonant sesler sonantla veya sonant sesler ötümsüz ünsüzlerle yer değiştirmesiyle ortaya çıkar (Щербак, 1970: 176). Türk dillerinde özellikle *r* sesinin dâhil olduğu göçüşme örneklerine ilgili çalışmalara bakılabilir (bk. SİGTYa, 1984: 368-369). Ayrıca Tuva grubu ve kısmen Hakas grubuna

özgü *pḳ/pk* > *ḳp/kp* göçüşmesi mevcuttur. Temel fiil *–p* zarf-fiilini aldığında ve yardımcı fiil *ḳ/k* ile başladığında göçüşme gerçekleşir: *alıp kelgen* > *ap kelgen* > Tuv. *aḳpelgen* ‘getirmiş’ vb. (Menges, 2020: 161).

Kırgızcada ise göçüşme olayı az sayıdaki örnekte görülür. Yer değiştiren iki ünsüzün birinin *l, m, ŋ, r* sesi olması dikkat çekmiştir.

жамгыр/camgır ‘yağmur’ <DLT *yagmur~yamgur* ay. <ET (Uyg.) *yagmur* ay. <ET *yag-* ‘yağmak’ (EUTS, 280, EUES, 854, DLT, 7, 161, VEWT, 177, Leksika, 25-26, EDPT, 896, 903)

коңгуроо/koŋguroo ‘çan; zil’ <DLT *koŋragu* ‘çan, zil, çıngırak’ <ET (Uyg.) *koŋragu* ay. (EUES, 392, DLT, 345, VEWT, 280, EDPT, 640, ESTYa, VI: 59-60)

кечир/keçir ‘kürek kemiğinin alt ucuyla bitişik olan kıkırdak’ <DLT *keriş* ‘atın kürek kemikleri arası’ (DLT, 159)

секир-/sekir- ‘zıplamak; sekmek; atlamak’ <DLT *sekri-* ‘(su vb. şeylere) atlamak; zıplamak’ <ET (Uyg.) *serki-* ‘fırlamak, atlamak, sıçramak’ <AT **sēkri-* ‘sıçramak, koşmak, seğirmek, seğirtmek’ <AT **sēk-* ‘sıçramak, sekmek, (at) dört nala gitmek’ (DDM, 204, DLT, 467, EDPT, 822, ESTYa, VII: 238-239, VEWT, 408, TDBUÜ, 181)

семир-/semir- ‘semirmek, şişmanlamak’ <DLT *semri-* ‘(at, koyun vb.) semirmek, semizleşmek’ <ET (Uyg.) *semri-* ‘semirmek, şişmanlamak, kilo almak’ (DLT, 467, EUES, 597)

тарпы-/tarpı- ‘ezmek, çiğnemek (deve)’ <DLT *taprı-* ‘deve zıplamak’ (DLT, 466)

тербел-/terbel- ~ **термел-/termel-** ‘sallanmak’ <ET (Uyg.) *tebre-* ‘depremek, kımıldamak; sallanmak, titremek’ <AT **tēp-* ‘depremek, kımıldamak, harekete geçmek’ (EUTS, 230, TDBUÜ, 181)

чепкен/çepken ‘cepken’ <OT (CC) *çekmen* ‘kumaş, yün kumaş, çuha’ <AT **çēkmen* ‘cepken’ <AT **çēk* ‘bir çeşit pamuklu dokuma’; krş. DLT *çēk* ‘çizgili aba kumaş şeklinde pamuklu dokuma’, ET (Uyg.) *çekrek* ‘pamuk gömlek, pamuklu gömlek’, Türkm. *çēkmen* ‘deve tüyünden dokunan ve sırta giyilen astarsız giyim’, Tofalar *şēkpen* ‘ince kumaş’[50] (DLT, 411, CC II: 64a/20, I: 43a/20, EUES, 226, VEWT, 103, ETDES, 87-88, TDBUÜ, 180, TMEN III: 1103)

чулгоо/çulgoo ‘çizmenin içinden ayağa sarılan bez’ <OT (CC) *çulgav* ‘tozluk yerine bacaklara ayak bileğinden dize kadar dolanan ensiz ve uzun kumaş parçası, dolak’ <ET (Uyg.) *çugla-* ‘bağlamak, destelemek, paketlemek’ <ET (Uyg.) *çug* ‘bağ, zincir; bohça,

[50]TDBUÜ, 1995: 49. Anılan eserde Tofalar yerine Karagas adı kullanılmıştır. Biz başka yerlerde Tofalar adlandırmasını tercih ettiğimiz için burada da böyle tercihte bulunduk.

deste, demet' (DLT, 400, 472, EUES, 240, EDPT, 407, 420, VEWT, 119, Lessing, 270, CC I: 51b/7)

Aşağıdaki bir örnekte ise ünlüyle ünsüzün yer değiştirdiği görülür.

сүйүнчү/süyünçü 'müjde' <OT (ŞT) *sevinçi* 'müjde, iyi haber' <DLT *sewin- ~ sewün-* ay. <ET *sebin-* ay. <ET *seb- ~ sev-* 'sevmek, tahmin etmek, çok saymak, hoşlanmak, uygun görmek' (ETY, 472, EUES, 592, 599, DLT, 277, EDPT, 790)

Ancak, Zühal Ölmez, Şecere-yi Terākime'nin sözlük kısmında *–nç* ile biten sözcüklerin sonundaki *–u/-ü* seslerinin Uygurca *ögrünç ~ ögrünçü, alkınç ~ alkınçu, irinç ~ irinçü* ile karşılaştırmayı önerir (2020: 426).

Aşağıdaki birleşik sözcükte *kap>pak* göçüşmesi gerçekleşmiş ve daha sonra *p>b* olmuştur.

казанбак/kazanbak 'göç sırasında kullanılan kazan kabı': bk. **казан/kazan** 'kazan, tencere'

Aşağıdaki bir örnek ise iki şekilde görülür.

коңшу/koŋşu ~ кошуна/koşuna 'komşu' <DLT *koşnı~konşı* 'komşu' <ET (Uyg.) *konaşı~konşı* 'komşu' <ET *kon-* 'konmak, yerleşmek' (EUES, 391, DLT, 188, 443, EDPT, 640, ETDES, 312, ESTYa, VI: 65-66)

1.2.6. Ötümlüleşme

Söz başı *k-* ve *t-* seslerinin ötümlü karşıtlarına değişmesi Oğuz grubuna mensup dillerde gerçekleşir. Ünlüler arası *–s- > -z-* ötümlüleşmesi Güney Sibirya, Batı Sibirya Türk dillerinde görülür. Çuvaşçada söz içinde koşullu olarak *–t- > -d-* değişimi gerçekleşir (Johanson, 2021: 354).

Eski Türkçe söz başı ötümsüz sesler Kırgızcada genel olarak korunur. Yalnız söz başı *t-* sesinin ötümlüleştiği birkaç örnek mevcuttur. Söz içi *–t-* ise, -her zaman olmamakla birlikte- *l, n* seslerinden sonra geldiği durumlarda ötümlüleşir. Söz içi ötümsüz *–ç-* sesinin ötümlüleştiği dört örnek tespit edilmiştir. Söz içi ve söz sonu *–s-, -s* sesinin de dört örnekte *z* sesine değiştiği görülmüştür. Ötümsüz söz içi *–K-* sesi ise iki ünlü arası pozisyonda genel olarak hem artzamanlı hem de eşzamanlı ötümlüleşerek *–G-* sesine değişir. Aynı zamanda birleşik sözcüklerde de *l, n, r* ünsüzleri komşuluğunda ötümlüleşir.

1.2.6.1. Söz Başında t- > d- Değişmesi

Kırgızcada söz başında ötümlüleşme sadece *t- > d-* şeklinde az sayıdaki örnekte rastlanır.

Ötümsüz *t-* sesinin ötümlüleşmesi daha Karahanlı döneminden beri dağınık olarak görülür (Hacıeminoğlu, 2019: 5).

Söz başı *t-* sesi Kırgızcada dağınık olarak ötümlüleşir.

де-/de- ‘demek’ <DLT *tī-* ~*ti-* ~ *te-* ‘demek, söylemek’ <ET *ti-* ~ *te-* ‘demek, söylemek; düşünmek; ad vermek, adlandırmak’ <AT **tē-* ‘demek, söylemek’; Çağatay döneminde hem *tė-* hem *dė-* şeklinde görülür (Ölmez, 2020: 64). Ünlülerdeki birincil uzunluğun seslik izlerinden biri ünsüz ötümlüleşmesi olsa da, bu, ünlüden sonraki ünsüz için geçerlidir. Ayrıca söz konusu fiilin, Ana Türkçe uzunluğu koruyan ve yoğun seslik izler taşıyan Yakutça (*die-*), Türkmence (*diy-*) gibi Türk dillerinde de *d-* olması düşündürücüdür (ETY, 476, 517, DLT, 456, 37, EDPT, 433-434, ESTYa III: 221-224, TDBUÜ, 182)

Aşağıdaki *deŋiz, doŋuz* örneklerinin ise ağız özelliği olması muhtemeldir. Keza ağızlarda ötümsüz *t-* ile de görülürler.

деңиз/deŋiz ‘deniz’ <DLT *teŋiz* ay. <ET (Uyg.) *teŋiz* ay. (DLT, 246, EUES, 695, WOT, 893-895)

доңуз/doŋuz ‘domuz’ <DLT *toŋuz* ‘yaban domuz’ <ET *toŋuz* ‘domuz; dönemsel bir yıl adı; dönemsel bir günün adı’ (DLT, 133, 210, ETY, 313, EUES, 732, EDAL, 1354-1355)

Aşağıdaki *döbö* örneğinin *töbö* şekli de mevcuttur. Sözcükteki diğer seslerin tümünün ötümlü olması gerileyici benzeşme sonucu ötümlüleşmeye yol açmıştır.

дөбө/döbö ‘tepe; küme’ <DLT *töpü* ‘dağın tepesi, tepe’ <ET *töpü* ‘en üst, tepe’: bk. **төбө/töbö** ‘tepe’

1.2.6.2. Söz Başında k- > g- Değişmesi
Aşağıdaki örnekte söz başı *k-* sesinin ötümlüleştiğini düşünmekteyiz.

гана/gana ‘sadece; sınırlandırma, kuvvetlendirme işlevi katar’ <AT **kıńa* ‘küçültme eki’ (Menges, 2020: 148); krş. DLT *-kiye* ~ *- kıya* ‘küçültme eki’, ET (Orh.) *azkıńa* ‘azıcık, az miktarda’, ET (Uyg.) *köküzk(i)ya* ‘küçük göğüs’: Gabain, Kitabelerdeki *ny*’nin Yazmalarda *n* ve *y*’ye değişmesinden söz ederken *+kınya, +kına, +kıa, +kıya* küçültme ekinden de söz eder (Gabain, 2007: 39). Eckmann, ‘Çağatay döneminde *–gına /kına, -gine/kine* çeşitleriyle adlara gelerek küçültme ifade eder’ cümlesiyle sözcüğün *g* ile de kullanıldığına işaret etmiştir (2017: 49). Bu da bizim düşüncemizi doğrular.

1.2.6.3. Söz Başında s- > z- Değişmesi
Söz başı *s-* sesinin ötümlüleştiği bir örnek mevcuttur.

закым/zakım ‘gözle fark edilebilen hafif yel akımı’ <AT **sākım* ‘serap’; krş. Türkm. *sālgım;* (TDBUÜ, 174)

Aşağıdaki örnekler ise Kırgızca sözlüklerde hem *s* hem *z* ile görülür.

заргалдак/zargaldak ‘sarıasma kuşu’ ~ **саргалдак/sargaldak** ‘sarı çiçek açan zararlı bitki; bir tür göçebe kuş adı’

заргын/zargın ‘sarı çiçekli, çok yıllık bir çeşit bitki’ ~ **саргын /sargın** ‘dağlarda yetişen bitki türü’ <DLT *sargan* ‘çorak yerde biten bitkinin adı’ (DLT, 190, EDPT, 849)

Söz içinde *K, p* seslerinin ötümlüleşmesi Kıpçak kolunda olduğu gibi Doğu Türkçesi ve Oğuz kolunda dağınık olarak görülür (Щербак, 1970: 102). Kırgızcada söz içinde ötümlüleşme yoğun olarak *–K- ve -p-* seslerinde görülür. Bu ötümlüleşme çekim morfolojisi için de geçerlidir (bk. Karakoç-Kalieva, 2011: 372). Diğer ötümsüz seslerin ötümlüleştiği az sayıda örnek tespit edilmiştir.

1.2.6.4. Söz İçinde -K- > -G- Değişmesi
Eski Türkçe iki ünlü arası *–K-* sesi Kırgızcada genellikle ötümlüleşerek *–G-* olur.

өгүз/ögüz ‘öküz’ <DLT *öküz* ay. <ET *öküz* ay. (ETY, 310, DLT, 28, ESTYa I: 521-523, VEWT, 370-371, TMEN I: 397, ETDES, 397-398)

тогуз/toguz ‘dokuz’ <DLT *tokuz* ay. <ET *tokuz* ay. (ETY, 425, DLT, 400, EDPT, 474, ESTYa, III: 255-256, ETDES, 145)

эгин/egin ‘tahıl, tahıl tohumu’ <DLT *ekin* ‘tarla’ <ET (Uyg.) *ekin* ‘ekin, tohum’ <ET (Uyg.) *ek-* ‘(tohum) ekmek, serpmek, saçmak’: bk. **эк-/ek-** ‘ekmek, dikmek’

сагын-/sagın- ‘özlemek’ <ET *sakın-* ‘endişelenmek, kaygılanmak; düşünmek’ <AT **sākın-* ‘düşünmek’ (ETY, 471, EUES, 574, DLT, 173, EDPT, 812-813, ESTYa, VIII: 166-169, TDBUÜ, 174)

Birleşik sözcüklerde de ünlüler arası pozisyonda ve *l, r* ünsüzleri komşuluğunda ötümlüleşir.

бүгүн/bügün ‘bugün’ <ET (Uyg.) *bügün~bögün* ay.; krş. CC *bukün* ay. (EUES, 212, CC ?)

карагат/karagat ‘Frenk üzümü’: krş. DLT *kat* ‘dikenli ağaçların meyvesi’ <ET (Uyg.) *kat* ‘(çilek, dut, böğürtlen gibi meyvelerin) tanesi’ (EUES, 342, DLT, 407, VEWT, 241, Leksika, 121, 142-143, Lessing, , 1069)

кызылгат/kızılgat ‘çilek’ <*kızıl+kat*; krş. **карагат/karagat** ‘Frenk üzümü’

жарганат/carganat ‘yarasa’ <OT (DEMT,) *yarkanat* ay. <*yarıg kanat* ay. (Щербак, 1962: 149-150, ESTYa IV: 140-141, DEMT, : 400, Aksu, 2019)

1.2.6.5. Söz İçinde -p- > -b- Değişmesi
Ötümsüz *p* sesi iki ünlü arası pozisyonda daima ötümlüleşir.

чабак/çabak ‘kulaç atma’ <OT (KB) *çap-* ‘yüzmek’; krş. ET (Uyg.) *çap-* ‘vurmak, dövmek’ (KB, 73, EUES, 222)

жибек/cibek ‘ipek’ <OT (CC) *yibek~ipek* ‘ipek’ <DLT *yip* ‘ip, iplik’(DLT, 357, ETDES, 559)

кебек/kebek ‘tahıl kepeği’ <DLT *kepek* ‘kepek’ <ET (Uyg.) *kepek* ‘saçtaki kepek’ (EUES, 357, DLT, 168, EDPT, 688, VEWT, 254, ESTYa, V: 47-48, ETDES, 286, KEWTS, , 217)

көбүк/köbük ‘köpük’ <DLT *köpük ~ köpik* ‘köpük’ <ET (Uyg.) *köpük* ay. (EUES, 408, DLT, 168, EDPT, 689)

1.2.6.6. Söz İçinde -t- > -d- Değişmesi

Söz içi *–t-* sesi *l, n* seslerinden sonra geldiği birkaç örnekte ötümlüleşmiştir (SİGTYa, 1984: 308-309). Eski Türkçede *l, n, r* seslerinden sonra ünsüz uyumu olmadığı bilinir. Örneğin *yolta, anta, bartı* vb. Bugün Çuvaşça[51] dışındaki bütün Türk dilleri bu pozisyonda ünsüz uyumu gerçekleşir.

-lt- > -ld-

алда-/alda- ‘kandırmak’ <DLT *alda-* ‘hile yapmak, aldatmak’ <ET (Uyg.) *alta-* ‘aldatmak, kandırmak’ <AT **ālta-* ‘aldatmak’ <AT **āl* ‘hile, aldatma’; krş. Türkm. *ālda-* (EUES, 36, DLT, 30, 122, TDBUÜ, 171, EDPT, 133, VEWT, 14, ESTYa I: 126-127, TMEN II: 516)

балдыз/baldız ‘baldız’ <DLT *baldız* ‘kadının (eşin) küçük kız kardeşi, baldız’ <ET *baltız* <AT **bāltız* ‘baldız, zevcenin küçük kız kardeşi’; krş. TT *baldız* (EUES, 141, DLT, 200, VEWT, 60, EDPT, 334, ESTYa II: 53-54, Leksika, 312, TDAA, 386-390, ETDES, 45-46)

жылдыз/cıldız ‘yıldız’ <DLT *yultuz~yuldız~yulduz* ‘yıldız’ <ET (Uyg.) *yultuz* ‘yıldız, burç, Ay’ın Dünya’nın çevresinde dolaşırken geçtiği istasyon, gezegen’ (DDM, 290, EUES, 919, DLT, 365, 327, EDPT, 922-923, ESTYa IV: 279-280)

-nt- > -nd-

казынды/kazındı ‘kazıntı’ <DLT *kazındı* ‘kazılmış olan (toprak vb.) <ET (Uyg.) *kazın-* ‘karıştırmak, ortaya atmak’ <ET *kaz-* ‘kazma’; krş. TT *kazıntı* (DLT, 196, EDPT, 685, ETY, 540)

көндүр-/köndür- ‘ikna etmek; alıştırmak’ <ET (Uyg.) *köntür-* ‘doğrulamak, doğru yola getirmek, düzeltmek’ <ET (Uyg.) *kön-* ‘düz olmak; tanımak’; TT *gönder-* (EUES, 405)

[51]Ceylan, 1997: 55.

кундуз/kunduz ‘kunduz’ <DLT *kunduz* ‘kunduz’ <ET (Uyg.) *kunduz~kuntuz* ‘kunduz, su samuru’ (EUES, 424, DLT, 200, VEWT, 301, EDPT, 635, ESTYa, VI: 145-146, Leksika, 162, ETDES, 332-333)

күндүз/kündüz ‘gündüz’ <DLT *kündüz* ‘gündüz ışığı’ <ET *küntüz* ‘gündüz’ <ET *kün* ‘güneş, gün’ (ETY, 304, DLT, 200, EDPT, 729, ESTYa, III: 102-103, ETDES, 204)

1.2.6.7. Söz İçinde -ç- > -c- Değişmesi

Eski Türkçe –ç- sesi Kırgızcada dağınık olarak ötümlüleşir. Aşağıdaki ilk iki örneğin Ana Türkçede uzun ünlülü tasarlanması ve ötümlüleşmenin iki ünlü arasında olması dikkate değer.

бажа/baca ‘bacanak’ <AT **bāça* ay.; krş. DEMT, *baçanak,* TT *bacanak* (VEWT, 54, ESTYa II: 24-25, ETDES, 40, TDAA, 401- 402, TDBUÜ, 172, DEMT, 68)

бөжөк/böcök ‘tavşan yavrusu’ <AT **bōçek* ‘böcek’; krş. Türkm. *mōcek* ‘kurt’, TT *böcek*; krş. ET (Uyg.) *bözenekkiye* ‘tavşan yavrusu’ (EUES, 193, VEWT, 83, ESTYa II: 81-83, TDBUÜ, 184)

эже/ece ‘abla’ <DLT *eçe* büyük kız kardeş’ <ET *eçe* ‘abla’; krş. DLT *eze* ‘abla’ (DLT, 42, 44, ETY, 349, TDAA, 224-225, ESTYa I: 231-235)

көжө/köcö ‘öğütülmüş darı, pirinç ve iri öğütülen buğdaydan kaynatılarak yapılan sulu yemek’ <ET (Uyg.) *köçe* ‘bir çorbanın adı’ (EUES, 399, DLT, 209, ESTYa V: 84-85, TETTL III: 238)

1.2.6.8. Söz İçi ve Söz Sonunda -s-, -s > -z-, -z Değişmesi

Aşağıdaki örneklerde söz içi ve söz sonundaki *s* sesinin ötümlüleştiği görülür.

аяз/ayaz ‘ayaz, çiğ’ <DLT *ayas* ‘açık gökyüzü’ (DLT, 61, EDPT, 276, VEWT, 11, TMEN II: 628, ESTYa I: 102-103, Leksika, 15, ETDES, 33-34)

жазда-/cazda- ‘yaslamak’ <DLT *yasta-* ‘yaslanmak; (birinin arkasına) yastık koymak’ <ET (Uyg.) *yasta-* ‘yaslanmak’; TT *yasla-*; Bu örnekte ünsüz benzeşmesinden söz etmek mümkündür. (EUES, 874, DLT, 474, 367, EDPT, 974, VEWT, 191)

сүз-/süz- ‘toslamak; çarpmak’ <DLT *süs-* ‘süsmek’ <ET (Uyg.) *süs-* ‘itmek, sürüklemek, çarpmak’ (EUES, 638, DLT, 324, EDPT, 855, VEWT, 438)

ызырын-/ızırın- ‘birine öfkelenmek’ <ET (Uyg.) *ısırın-* ‘öfkelenmek, sinirlenmek, sinirden dudağını ısırmak’ krş. DLT *ısrım kişi* ‘sıkıntılı ve kaşları çatık olan adam’ (EUES, 291, DLT, 52)

1.2.7. Ötümsüzleşme

Kırgızcada ötümsüzleşme nadiren görülür. Ötümlü *b* ve *z* seslerinin ötümsüzleştiği ikişer örnek tespit edilmiştir.

1.2.7.1. Söz İçinde -b- > -p- Değişmesi

Aşağıdaki iki örneğin birinde *–b-* sesi iki ünlü arası pozisyonundayken, diğeri ünsüz komşuluğunda olmakla beraber çok eski bir kalıplaşma veya başka bir Türk dilinden alıntıdır. Zira Kırgızcanın ses kurallarına aykırıdır.

апа/apa 'köy, köy ahalisi' <DLT *oba* 'kabile' <AT **ōpa* 'köy' (DLT, 42, TDBUÜ, 177)

эпчи/epçi 'çadırın kadınlara ait tarafı' <OT (CC) *ėpçi* 'kadın; ev hanımı, eş' <ET *ebçi* 'eş, karı, zevce' <ET *eb* 'çadır, konut, karargâh'; krş. TT *evci* (ETY, 356, 446, CC, 47b/3, 49a/5, 45b/22, EDPT, 6, TDAA, 316-317, ESTYa, I: 287-288)

Epçi <*eb* +*çi* örneği için +*çi* ekini alınca, söz sonu *–b* sesinin de ünsüz uyumuna girerek ötümsüzleştiğini söylemek mümkündür.

1.2.7.2. Söz İçi ve Söz Sonunda -z-, -z > -s-, -s Değişmesi

Söz sonu *–z* sesinin iki örnekte ötümsüzleştiği görülür.

көсө-/kösö- 'ateşi karıştırmak' <DLT *köze-* '(ateşi) küskü ile karıştırmak' <ET (Uyg.) *köz* 'kömür ateşi, kömür' <AT **kȫz* 'köz, kor, ateş' (EUES, 414, DLT, 462, EDPT, 757, VEWT, 293, ESTYa V: 119-121, TDBUÜ, 184)

көсөө/kösöö 'köseği' <DLT *közegü* 'tandırda ateşi karıştırma demiri' <ET (Uyg.) *közegü* 'itfaiyeci kancası, ateş kancası' <AT **kȫz* 'köz, kor, ateş'krş. CC *kösöv* 'ateşi karıştırmaya yarayan demir, ocak demiri' (EUES, 414, DLT, 194, CC II: 58a/14b, ESTYa, V: 119, EDPT, 759, ETDES, 324)

эмес/emes 'değil' <DLT *emes* 'değil, olmaz, yok' <ET *ermez* ay.: Orta Türkçe döneminden beri *–mAz ~ mAs* ikili şekilde kullanıldığı görülür. Örneğin: Tarihi Kıpçak Türkçesi, Harezm Türkçesinde *-mAz ~ -mAs* şeklinde, Çağatay Türkçesinde ise nadiren *–z*'li görülür. Çağdaş Kıpçak dillerinde (Kaz., Kırg., Tat.) ise düzenli olarak *–s*'lidir (Argunşah, 2013: 95, Eckmann, 2014: 23, Karamanlıoğlu, 2019: 19, Güner, 2020: 99, Öner, 2013: 19).

1.2.8. Süreklileşme

Eski Türkçe süreksiz *b* sesi Kırgızcada kendinden sonra geniz sesi geldiği durumlarda gerileyici benzeşmeyle sürekli *m* sesine değişir. Bunun yanı sıra *d, g* seslerinin de sürekli *y* sesine değiştiği görülür.

1.2.8.1. Söz Başı b- ve Söz İçi -m- > m-, -m- Değişmesi

Süreksiz *b* sesinin, kendinden sonra geniz sesi bulunduğu durumda, sürekli *m* sesine değişmesi bir kuraldır. Ancak geniz seslerinin bulunmadığı –özellikle *z* sesinin bulunduğu- durumlarda da *m* sesine değiştiği görülür.

жамын-/camın- 'örtünmek' <ET (Uyg.) *yabın-* 'örtünmek'<ET (Uyg.) *yap-* 'örtmek, kapamak' (DDM, 274, EUES, 864)

мамык/mamık ‘kuş tüyü’ <DLT *bamuk~bāmuk* ‘pamuk’<AT **bāmuk* ay. (DLT, 163, EDPT, 345-346, VEWT, 324, ESTYa VII. 112-123, TDBUÜ, 172)

муң/muŋ ‘sıkıntı’ <DLT *muŋ* ‘sıkıntı, bela’ <ET *buŋ~buŋu* ay. krş. TT *bun-al-* (ETY, 293, DLT, 362, EDPT, 347, ESTYa VII: 89-93)

муун/muun ‘boğum, eklem’ <DLT *bogun* ‘parmak ve kamış boğumu’ <ET (Uyg.) *bogun* ‘eklem’; krş. CC *buvun~bogum* ‘boğum, parmak boğumu’ (EUES, 186, DLT, 172, CC I: 47b/6, EDPT, 315-316, VEWT, 86, ESTYa II: 170-171, Leksika, 260)

чымын/çımın ‘sinek’ <OT (KB) *çıbun* ay. <ET (Uyg.) *çıpın ~ çipin* ‘sinek, sivrisinek; sinekler ve başka böcekler’ <AT **çīpın* ‘sinek’; krş. CC *çibin* ay. (KB, 6601, CC I: 54b/31, EDPT, 838, VEWT, 110, Leksika, 186, TDBUÜ, 176)

Aşağıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere *b* sesi kendinden sonra ağırlıklı olarak *z* sesi ve dağınık olarak *ş, ç, k* sesleri geldiği durumlarda *m* sesine değişmiştir.

комуз/komuz ‘kopuz’ <DLT *kopuz* ‘ut’ <ET (Uyg.) *kopuz~kopız* ‘kopuz, telli Orta Asya çalgısı’ (DLT, 157, EUES, 393, VEWT, 281, ESTYa, VI: 68-70, EDPT, 588-589)

машак/maşak ‘başak’ <DLT *başak* ‘okun veya mızrağın uç kısmındaki demir, temren’ <ET *baş* ‘baş’ (ETY, 257, DLT, 409, EDPT, 375-376, 378, VEWT, 64, ESTYa II: 85-88, Leksika, 673-674, 194, ETDES, 53-54)

миз/miz ‘(bıçak, kılıç, hançer vb.nin) keskin yüzü’ <ET (Uyg.) *bi~bī* ‘bıçak, bıçaklama silahı’ <AT **bī* ‘bıçak, bıçak yüzü’; krş. TT *bıçak* (EUES, 169, VEWT, 75, EDPT, 291, Leksika, 398, TDBUÜ, 183)

муз/muz ‘buz’ <DLT *buz~būz* ‘buz’ <ET *buz* <AT **būz* ay. (EUES, 210, DLT, 94, VEWT, 91, EDPT, 389, ESTYa II: 237-239, Leksika, 17-18, TDBUÜ, 179, ETDES, 81)

музоо/muzoo ‘buzağı’ <DLT *buzagu* ay. <ET (Uyg.) *buzagu* ay. (EUES, 210, DLT, 28, VEWT, 74-75, EDPT, 391, ESTYa II: 239-242, Leksika, 438, ETDES, 81-82)

муузда-/muuzda- ‘boğazlamak, boğazdan kesmek’ <ET (Uyg.) *boguzla-* ‘boğazı kesmek, boğazlamak’ <ET *bogaz* ‘boğaz’ <ET *bog-* ‘boğmak’; krş. TT *boğaz* (EUES, 186, EDPT, 322)

мыйык/mıyık ‘bıyık’ <DLT *bıḍık* ay. (DLT, 162, EDPT, 301, VEWT, 73, ESTYa II: 304, Leksika, 223, ETDES, 65)

томук/tomuk ‘diz kapağı?’ <DLT *topık süŋük* ‘kemik yemeği (paça?)’ <ET (Uyg.) *topık* ‘top, yumak; ayak bileği’ (EUES, 733, DLT, 163, EDPT, 437, VEWT, 489, Leksika, 286)

чымчык/çımçık ‘serçe’ <OT (CC) *çıpçık* ‘kuş, serçe’; krş. DLT *çıpçırga* ‘serçe’, AA *çimçek* ‘serçenin büyük türü’ (CC I: 29a/4, 55a/4, EDPT, 425, VEWT, 109, Leksika, 176-177, DLT, 453, Lessing, 235)

1.2.8.2. Söz İçi ve Söz Sonunda -G-, -G > -y-, -y Değişmesi
İlk hece sonu *G* sesi, Kırgızcada dağınık olarak sürekli *y* sesine değişir.

бий/biy ‘bey’ <DLT *beg~bēg* ‘bey’ <ET *beg* ‘bir boyun veya kavmin başkanı’ <AT **bēg* ‘bey’ (ETY, 360, DLT, 202, EDPT, 322-323,VEWT, 67, TDBUÜ, 180)

бөйрөк/böyrök ‘böbrek’ <DLT *bögür* ‘böbrek’ <ET (Uyg.) *bögür* ‘böbrek, kalça’ (EUES, 191, DLT, 155, EDPT, 328, VEWT, 83, ESTYa II: 205-207, Leksika, 278, ETDES, 75-76)

бүйүз/büyüz ‘kıyı, kenar’ <ET (Uyg.) *bügüz* ‘nehir (*ügüz*den sonra yansımalı kelime)’ (EUES, 212)

бүйүр/büyür ‘böğür, karın, mide’ <OT (KB) *bügür* ‘böğür’ (KB, 6157, ESTYa II: 207)

жийде/ciyde ‘iğde’ <DLT *yigde~yigte* ay. <ET (Uyg.) *yigde* ‘hünnap, çiğde’ (EUES, 901, DLT, 12 VEWT, 202, EDPT, 911, ESTYa I: 325-326)

жийиркен-/ciyirken- ‘iğrenmek, tiksinmek’ <DLT *yigren-* ‘(et vb. bir şeyi) çiğ kabul edip yemekten vazgeçmek’; krş. CC *igren-* ‘tiksinmek, iğrenmek’ (DLT, 391, CC II: 62b/4, 57b/30, EDPT, 914-915, ESTYa, IV: 200-201)

жый-/cıy- ‘toplamak’ <DLT *yıg-* ay. <ET *yıg-* ay. (ETY, 462, EUES, 896, DLT, 221, EDPT, 897, VEWT, 200, ESTYa, IV: 271-272)

жыйырма/cıyırma ‘yirmi’ <DLT *yigirme* ay. <ET (Uyg.) *yegirme~yigirme* ay. (EUES, 885, DDM, 282, DLT, 369, EDPT, 915, ESTYa, IV: 201-202, ETDES, 575-576, KEWTS, 360-361)

үй-/üy- ‘yığmak’ <DLT *üg-* ay. <ET (Uyg.) *üg-* ay.: Tekin’in ‘*On the Uighur Term yügmäk*’ yazısıyla birlikte *–g-* okunması gerektiği Türk dilleri verileriyle kanıtlanmıştır (Tekin II, 351-356). (DDM, 261-262, EUTS, 271, DLT, 87, EDPT, 106)

1.2.8.3. Söz İçi ve Söz Sonu –d-, -d > -y-, -y Değişmesi
Eski Türkçe söz içi ve söz sonu *d* sesi Kırgızcada düzenli olarak *y* olur.

айгыр/aygır ‘aygır’ <OT *aḍgır* ‘atın erkeği, aygır’ <ET *adgır* ay. (ETY, 309, DLT, 46, EDPT, 47, VEWT, 6, TMEN II: 648, ESTYa I: 107-108, Leksika, 442-443, ETDES, 34)

бийик/biyik ‘yüksek’ <DLT *beḍük* ‘büyük’ <ET *bedük* ay. (ETY, 258, DLT, 460, EDPT, 302, VEWT, 67, ESTYa II: 288-290)

жой-/соу- ‘yok etmek’ <DLT *yōd-* ‘silmek’ <ET (Uyg.) *yod-* ‘silmek, çözülmek’ <AT *yōd-* ‘silmek’(DLT, 527, EUES, 908, EDPT, 885, VEWT, 204, ESTYa, IV: 210-211, TDBUÜ, 178)

кайың/kayıŋ ‘kayın’ <*DLT kaḍıŋ~kayıŋ* ‘kayın ağacı’ <ET (Uyg.) *kadıŋ* ‘huş ağacı, huş ağacının kabuğundan yapılmış kap kacak’ (EUES, 318, DLT, 153, EDPT, 602, VEWT, 218, ESTYa, V: 213-215, KEWTS, , 212)

сейрек/seyrek ‘seyrek, nadir’ <DLT *seḍrek* ‘seyrek’ <ET (Uyg.) *sedrek* ‘seyrek, ince’ (DLT, 165, EUES, 593, EDPT, 802, ETDES, 458)

1.2.9. Kaynaşma

Kırgızcada az sayıda kaynaşma örneği görülür.

бул/bul ‘bu’ <**bu+ol* <DLT *bu* ay. <ET *bo* ay. <AT **bō* ay. (ETY, 267, DLT, 15, TDBUÜ, 177)

нерсе/nerse ‘nesne; eşya’ <*ne erse* <ET *ne* ‘ne’; krş. TT *nesne*

бейм/beym ‘-mış galiba’ <*bı +de-y-min*

беле/bele ‘-mış mıydı?’ <*bı + ele*

сексен/seksen ‘seksen’ <DLT *seksön ~ sekiz ōn* <ET *sekiz on* ay. <ET *sekiz* ‘sekiz’: bk. **сегиз/segiz** ‘sekiz’ (ETY, 427, DLT, 189)

токсон/tokson ‘doksan’ <DLT *toksan ~ tokuz ōn* ay.; bk. **тогуз/toguz** ‘dokuz’ (DLT, 189, EDPT, 473-474)

1.2.10. Ünsüz Ayrışması

Aşağıdaki iki örnekte ünsüz ayrışması gerçekleşmiştir.

коюн/koyun ‘koyun; kucak’ <ET (Uyg.) *koy ~ koyun* ‘göğüs; göğüs cebi, iç cep’ <*AT *kōń* ‘koyun, koltuk altı, sine’; krş. DLT *koy* ‘kaftanın koyun kısmı’, KB, *kon* ‘koyun, bağır’ (DLT, 405, KB, 1500, EUES, 398, ESTYa, VI: 24-26, EDPT, 631, VEWT, 280, Leksika, 243-244, TDBUÜ, 178)

көйнөк/köynök ‘gömlek; elbise’ <DLT *köŋlek* ‘gömlek’ <AT **köńlek* ay. krş. CC *kövlek,* TT *gömlek* (DLT, 489, CC I: 51a/29, VEWT, 290-291, EDPT, 732, ESTYa V: 89-90, Leksika, 476-477, ETDES, 197)

1.3. Ünlü ve Ünsüzlerde Meydana Gelen Ses Olayları

Hem ünlü hem ünsüz sesleri ilgilendiren *büzülme, hece düşmesi, benzeşme* (gerileyici, ilerleyici) gibi ses olayları aşağıda yer alır.

1.3.1. Büzülme

Birkaç örnekte büzülme olayı gerçekleşmiştir.

бий/biy ‘dans, oyun’: krş. DLT *büdig* ‘raks, oyun’ <ET (Uyg.) *büdig* ‘dans, oyun’; krş. ET (Uyg.) *büdi-* ‘jest yapmak, el kol hareketi yapmak’; CC *bėyi-* ‘dans etmek, raks etmek’ (EUES, 211, DLT, 178, CC 5a/13, 5a/14, EDPT, 303, VEWT, 91, ESTYa II: 131-133)

эмесе/emese ‘o halde, öyleyse’ <**emmi+erse* <DLT *emdi* ‘şimdi’ <ET *amtı* ‘şimdi, şimdiki, bu zamanki’: bk. **эми/emi ‘**şimdi; artık’

жапалак/capalak ‘bir çeşit baykuş’ <OT (CC) *yabalak* ‘baykuş’; krş. DLT *yaba kulak* ‘baykuş’ (DLT, 372, CC I: 55a/13, VEWT, 187, ETDES, 558)

дале/dale ‘hala, henüz’ <**dagı+ele* <DLT *takı~dakı* ‘yine’ <ET *takı* ‘ve; dahi, daha’: bk. **дагы/dagı** ‘yine; dahi’

антип/antip ‘öyle yapıp’ <?anı etip : krş. *ançıp* ‘öylece’ (IB, 66)

мындай/mınday ‘böyle’ <*bunı teg* : krş. *büntegü* ‘böylesi’ <**bunteg* <**bunı teg* (OTG, 114)

минтип/mintip ‘böyle yapıp’ <*bunı etip*

1.3.2. Hece Düşmesi

Aşağıdaki örneklerde hece düşmesi tespit edilmiştir.

кашкулак/kaşkulak ‘porsuk’ <ET (Uyg.) *kaşga* ‘akıtmalı’ + ET *kulgak* ‘kulak’ (EUES, 342, ETY, 315)

корчу/korçu ‘hükümdar muhafızı; tarla bekçisi’<**korıgu-çı* : krş. ET *korıgu* ‘muhafız, kale muhafızı’ (ETY, 381)

курсак/kursak ‘karın; mide’ <DLT *kurugsak* ‘mide, karın’ <ET (Uyg.) *kurugs(a)k* ay. (EUES, 427, DLT, 7, EDPT, 657, VEWT, 303, ESTYa, VI: 164-166, Leksika, 277)

1.3.3. Benzeşme

Kırgızcanın ses uyumu gereği hem ünsüz, hem ünlü seslerde genellikle benzeşme kuralı işlemektedir. Bu benzeşmeler ilgili yerlerde ele alındığı için burada sınırlı sayıda örnekle yetinilmiştir.

1.3.3.1. Gerileyici Benzeşme

Kırgızcada ünlülerle ilgili *önlük-artlık, düzlük-yuvarlaklık, darlık-genişlik*, ünsüzlerle ilgili *ötümlülük-ötümsüzlük* gibi uyumlar neticesinde yoğun bir benzeşme gerçekleşmiştir. Özellikle ünlülerde, ilk hece ünlüsünün belirleyici olmasından ötürü gerileyici benzeşme yaygındır.

анык/anık ‘kesin; açık’ <DLT *ānuk* ‘hazır’ <ET (Uyg.) *anuk* ay. <AT **ānu-* ‘hazırlamak’(EUES, 53, DLT, 44, EDPT, 182, VEWT, 20, TMEN II: 569, ESTYa I: 151-152, ETDES, 18, TDBUÜ, 171)

арстан/arstan ‘aslan’ <DLT *arslan* ay. <ET *arslan* ay. (ETY, 311, DLT, 35, EDPT, 238, VEWT, 27, TMEN II: 453, ESTYa I: 177-179, Leksika, 158, ETDES, 26-29)

бийик/biyik ‘yüksek’ <DLT *beḍük* ‘büyük’ <ET *bedük* ay. <ET *bedü-* ‘büyümek’ (ETY, 258, DLT, 460, EDPT, 302, VEWT, 67, ESTYa II: 288-290)

жогол-/cogol- ‘yok olmak; ortadan kalkmak’ <OT (KB) *yokal-* ‘yok olmak’ <ET *yokal-* ‘yol olmak, kaybolmak’ <ET *yok* ‘yok; yoksul; değil’ <AT **yōk* ay. (YETY, 32/3, KB, 692, EDPT, 902, ESTYa IV: 211-212, TDBUÜ, 178)

жөлө-/cölö- ‘birine yardım etmek’ <DLT *yöle-* ‘desteklemek’ <ET (Uyg.) *yöle-* ay. (EUES, 915, DLT, 385, EDPT, 919, VEWT, 208, ESTYa IV: 32-33)

жылчык/cılçık ‘şule, ışık’ <OT (KB) *yalçık* ‘ay’ (KB, 137, EDPT, 921-922, Leksika, 55-56)

менен/menen ‘ile’ <**birnen* <*birlen* <DLT *birle* ‘ile, birlikte, arasında’ <ET *birle* ‘ile, birlikte (edatı), ile (bağlacı)’ <ET *bir* ‘bir’ <AT **bīr* ay.: bk. **бир/bir** ‘bir’

окшо-/okşo- ‘benzemek’ <DLT *oxşa-* ay. <ET (Uyg.) *okşa-* ay. (DLT, 125, DTS, 370)

сырттан/sırttan ‘sırtlan’ <OT (DEMT) *sırtlan~surtlan* ay. (DEMT, 294)

1.3.3.2. İlerleyici Benzeşme

Kırgızcada ilerleyici benzeşme ünlülerde dağınık olarak görülürken, ünsüzlerde daha çok görülür.

кычкач/kıçkaç ‘maşa; kıskaç’ <DLT *kısgaç* ay. <ET (Uyg.) *kısgaç~kıskaç~kızgaç* ‘kıskaç, kerpeten’ <ET (Uyg.) *kıs-* ‘sıkarak içine sokmak, basmak, sıkmak’ (EUTS, 176, 177, DLT, 198, ESTYa, VI: 249)

өрүк/örük ‘kayısı’ <DLT *erük* ‘şeftali, kayısı, siyah erik türünün genel adı’ <ET (Uyg.) *erük* ‘erik, kaysı; meyve ağacı’ (EUES, 121, DLT, 33, ETDES, 169, EDPT, 222, TMEN IV: N7-1952, ESTYa I: 292)

өтүк/ötük ‘çizme’ <DLT *etük~etik* ‘ayakkabı; edik, çizme’ <ET (Uyg.) *etüg~etük* ‘çizme, ayakkabı’ <AT **ētük* ay. (EUES, 128, EDPT, 50, DLT, 32, ETDES, 158, TDBUÜ, 180)

таман/taman ‘taban’ <DLT *taban* ‘devenin tabanı’ <ET (Uyg.) *taban* ay. (DDM, 222, DLT, 172, EDPT, 441, TDBUÜ, 174, Leksika, 289, VEWT, 462)

төмөн/tömön ‘aşağı; düşük’ <OT (CC) *töben* ‘aşağı, alt, aşağıya’ (CC II: 57a/16, 57b/32)

чанч-/çanç- ‘sançmak’ <DLT *sanç-* ‘(düşmanı vb.) bozguna uğratmak; (bıçak vb. bir şey) batırmak, saplamak’ anlamlarıyla <ET *sanç-* ‘(ucu sivri bir nesneyi bir yere veya

birine) batırmak, saplamak; kargıyla yaralamak veya öldürmek' (ETY, 458, 506, DLT, 522)

чач/çaç 'saç' <DLT *saç* ay. <ET *saç* ay. (ETY, 316, DLT, 5, EDPT, 794, ETDES, 438)

İlk sözcüğün sonundaki sesle ikinci sözcüğün başındaki ses arasında gerçekleşen *dış sandhi* bir örnekte tespit edilmiştir.

жамбаш/cambaş 'kalça kemiği' <DLT *yān* 'kalça kemiği' (DLT, 414, ŞT 275, ESTYa IV: 116-117, TMEN IV: 1817)

1.3.4. Analoji

Aşağıda analoji örneği olarak düşünülen üç örnek verilmiştir.

колдон-/koldon- 'kullanmak' <OT *kullan-* 'köle edinmek; köle gibi hizmet ettirmek' <DLT *kul* 'kul, köle' <ET *kul* 'tutsak (erkek)'; krş. TT *kullan-*; Kanımızca *kol* 'el, kol' kökünden türeyen *koldo-* 'kollamak' ve ettirgen (*koldot-*) ve işteş çatı (*koldoş-*) ekli şekilleri örnekseyerek *kul* 'kul' kökünden türeyen **kuldan-* fiili *koldon-* olmuştur. (TETTL, IV: 385, DLT, 143, ETY, 402)

олбуй-солбуй/olbuy-solbuy 'sağından solundan': Epik destanlarda *olbuy-solbuy kamçı urup, oŋ-tetiri teminip* 'sağından solundan kırbaç vurarak, sağ ters tepinerek' gibi ifadeler rastlanır. *Sol* 'sol' sözcüğüne uyum sağlayarak *oŋ* sözcüğündeki *–ŋ* sesi *–l* olmuştur (Seydakmatov, 1988: 188). Ancak *–buy* eki açık değildir.

олку-солку/olku-solku 'kararsız; dengesiz; istikrarsız': Kanımızca *olku-solku* ifadesi de tıpkı *olbuy-solbuy* da olduğu gibi analoji hadisesinin bir örneğidir. Kimi Türk dillerinin (Karakalpak, Özbek) ağızlarında *sonkol* 'sol kol' birleşik sözcüğününde *oŋ* sözcüğüne benzeyerek *son* şeklinde görülür (ESTYa, VII: 321).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. EŞ ZAMANLI NÖBETLEŞMELER

Ünlülerde *önlük-artlık, düzlük-yuvarlaklık, darlık-genişlik*; ünsüzlerde *önlük-artlık, ötümlülük-ötümsüzlük* gibi ses uyumları gereği Kırgızcada yoğun bir ses benzeşmesini görmek mümkündür. Özellikle dudak çekimi çok kuvvetlidir. Bu tür benzeşmeler neticesinde hem türetme hem de çekim eklerinin çok sayıda alomorfları oluşmuştur. Bunlar ekleneceği sözcüğün son sesine göre belirlenir. Daha açıklayıcı ve kapsayıcı bir ifadeyle *nöbetleşme* denebilir. Kırgızcada alomorf nöbetleşmeleri sistematiktir. Dolayısıyla Eş Zamanlı Nöbetleşme bölümünde bu tür sistematik nöbetleşmelerden ziyade, az rastlanan, özel kullanıma sahip nöbetleşmelere yer verilmiştir.

1.1. Ünlülerde Nöbetleşmeler

Ünlülerde sayıları fazla olmamakla birlikte dağınık olarak geniş-dar ünlü nöbetleşmesi, düz-yuvarlak ünlü nöbetleşmesi, ünlülerin sıfırla nöbetleşmesi ve uzun-kısa ünlü nöbetleşmeleri tespit edilmiştir.

1.1.1. Geniş Ünlü ~ Dar Ünlü Nöbetleşmesi

1.1.1.1. a ~ ı Nöbetleşmesi

Ünlü *a~ı* seslerinin nöbetleşmesi *alpagu* ‘yiğit savaşçılar’ *~ yılpagut* ay. örneklerinde olduğu gibi Orhon Türkçesinden beri görülür (Tekin, 2022: 59). Söz konusu nöbetleşme Kırgızcada pek az gerçekleşir.

чакыр-/çakır- ~ чыкыр-/çıkır[52] - ‘çağırmak’ <OT (ŞT) *çakır-* ay. <AT **çākır-* ay. (ŞT 71b-12, DLT, 293, EDPT, 410, VEWT, 96, TDBUÜ, 172)

жалпай-/calpay- ~ жалпый-/calpıy- ‘yassılanmak’

Aşağıdaki örneklerde ise *–GAn* sıfat-fiil eki *+ça* eşitlik ekini aldığında değişime uğrar. Ancak bunun daha çok değişmeden kullanıldığı da belirtilmelidir.

айткыча/aytkıça ‘söyleyene kadar’ <*ayt-kan+ça;* krş. **айтканча/aytkança** ay.

алгыча/algıça ‘alana kadar’ <*al-gan+ça;* krş. **алганча/algança** ay.

баргыча/bargıça ‘varana kadar’ <*bar-gan-ça;* krş. **барганча/bargança** ay.

жыйгыча/cıygıça ‘toplayana kadar’ <*cıy-gan+ça;* krş. **жыйганча/cıygança** ay.

[52] Yaygın olmamakla birlikte kullanılır ve sözlüklerde yer alır.

Ancak bu yapıyı Eckmann, hece düşmesi örnekleri arasında *baştın ayagıça* (<*ayagıgaça*) 'baştan ayağa', *başlardın atlarınıng toynagıça* (<*toynagıgaça*) 'başlarından atlarının toynağına kadar' şeklinde değerlendirir (2017: 45).

1.1.2. Düz Ünlü ~ Yuvarlak Ünlü Nöbetleşmesi

1.1.2.1. i ~ üü Nöbetleşmesi
Bir örnekte *i ~ üü* nöbetleşmesi görülür. Ancak sözcük öbeğinin bünyesinde kullanıldığında anlam ayrıntısını görmek mümkündür.

кичүү/kiçüü ~ кичи/kiçi 'küçük' <DLT *kiçig* 'her şeyin küçüğü' <ET *kiçig* 'küçük; (yaşça) küçük; ast, kıdemsiz, rütbesiz; az, pek az, hiç' (ETY, 254, 260, DLT, 168, EDPT, 696, ESTYa, V: 75-77, KEWTS, 241-242)

тирүү/tirüü 'diri, sağ' ~ **тири/tiri** 'diri' <DLT *tirig* 'bütün canlıların diri olanı' <ET (Uyg.) *tirig* 'diri, canlı' (EUTS, 240, DLT, 166, EDPT, 543, VEWT, 481, ESTYa, III: 240-242)

1.1.3. Ünlülerin Sıfırla Nöbetleşmesi

1.1.3.1. Geniş Ünlü ~ Ø Nöbetleşmesi
балдар/baldar 'çocuklar' <**bala+lar* <DLT *bala* 'kuş yavrusu; genel olarak hayvan yavrusu; tarım işlerinde kullanılan yardımcı' <ET (Uyg.) *bala* 'kuş yavrusu; küçük çocuk, çocuk' <AT **bāla* 'yavru, çocuk'; bk. **бала/bala** 'çocuk': Bu örnek Kazakçada da aynıdır. İlk hece dışındaki geniş ünlünün düşmesi veya sıfır ile nöbetleşmesi Türk dillerinde (örneğin Gagauzcada) oldukça sık rastlanır (Щербак: 1970: 68).

буйрук/buyruk 'buyruk' <DLT *buyruk* 'buyruk, emir' <ET *buyruk* 'askeri veya sivil görevleri yerine getirmekte yükümlü, kağan emri altında çalışan memur' <ET (Uyg.) *buyur-* 'buyurmak, emretmek'; bk. **буйур-/buyur-** 'buyurmak, emir vermek'

жумша-/cumşa- 'iş buyurmak' <OT *yumşa-* ~ *cumşa-* 'emretmek, buyurmak' <DLT *yumuş* 'iki veya daha fazla adam arasındaki haberleşme, haber götürüp getirme' <ET *yumuş* 'hizmet, vazife; elçilik görevi'; bk. **жумуш/cumuş** 'iş'

орно-/orno- 'yerleşmek' <DLT *orna-* '(gün) batmak; mekan tutmak, yurt tutmak' <ET (Uyg.) *orna-* 'oturmak, yerleşmek' <ET (Uyg.) *orun~oron* 'yer; mahal; taht; yatak' bk. **орун/orun** 'yer' (EUES, 514, DDM, 187, DLT, 127, 443, EDPT, 233, TMEN I: 43)

үйрөн-/üyrön- 'alışmak, öğrenmek' <DLT *ögren-* 'öğrenmek' <ET (Uyg.) *ögren-* 'alışmak' <**ögür+e-* <ET *ögür* 'sürü'; bk. **үйүр/üyür** 'sürü' (DLT, 115, EUES, 526, 529, EDPT, 114)

1.1.3.2. Dar Ünlü ~ Ø Nöbetleşmesi

a. *Topluluk Sayıları*

Topluluk sayı adı yapan *+AgU* eki, açık heceli sayı adına geldiğinde sayı adının sonundaki düz ünlünün sıfırla nöbetleştiği görülür.

алтоо/altoo ‘altısı’ <*altı+egü* <OT *altı* ‘altı’ <ET *altı* ay. bk. **алты/altı** ‘altı’

экөө/ekööö ‘ikisi’ <*eki+egü* <DLT *ikki* ‘iki’ <ET *eki~iki* ay. <AT * *ēki* ay.; bk. **эки/eki** ‘iki’

жетөө/cetööö ‘yedisi’ <*ceti+egü* <DLT *yetti~yiti* ‘yedi’ <ET *yeti~yiti* ay. <AT **yēti* ay.; bk. **жети/ceti** ‘yedi’

b. *Organ Adlarında*

İlk hecesi açık, kapalı ikinci hecesi *r-n, y-n* yapısında olan organ adları ünlü ile başlayan ek aldığında ikinci hecedeki dar ünlüyü yitirir. Aynı ve buna benzer örnekler Balkarca, Gagauzca, Tatarca, Türkmence ve Tuvaca gibi Türk dillerinde de görülür (Щербак, 1970: 67-68). Türkiye Türkçesindeki örnekleri için ilgili çalışmaya bakılabilir (bk. Aslan, 2006: 546-557).

ээрди ‘dudak’ <*erin+i* <DLT *irin* ay. <ET (Uyg.) *ėrin* ‘dudak, (genellikle ev hayvanlarında) dudak’; bk. **эрин/erin** ‘dudak’

карды/kardı ‘karnı’ <DLT *karın* ‘karın; mide’ <ET (Uyg.) *karın* ay.; bk. **карын/karın** ‘karın; mide’

мурду/murdu ‘burnu’ <DLT *burun* ‘bir şeyin ilki, önce’ <ET (Uyg.) *burun* ay.; bk. **мурун/murun** ‘burun; önce’

мойнок/moynok ‘büyük baş hayvanın veya geyiğin boyun derisi; deve boynunun eğik kısmı’ <DLT *boyun* ay. <ET (Uyg.) *boyın* <AT **bōyın* ay.; bk. **моюн/moyun** ‘boyun’

ийни/iyni ‘omuzu’ <*iyin+i* <DLT *egin* ‘kürek kemiği; omuz’ <ET (Uyg.) *egin~eŋin* ‘çatı’ <ET (Uyg.) *eg-* ‘eğmek’; bk. **ийин/iyin** ‘omuz’

койну/koynu ‘koynu, kucağı’ <*koyun+u* <ET (Uyg.) *koy ~ koyun* ‘göğüs; göğüs cebi, iç cep’ <*AT *kōń* ‘koyun, koltuk altı, sine’; bk. **коюн/koyun** ‘koyun (kucak)’

ç. Dağınık olarak *n, r* sesleri komşuluğunda vurgusuz orta hecenin dar ünlüsü sıfırla nöbetleşir.

кыйна-/kıyna- ‘zorlamak’ <*kıyın+a-* <DLT *kına-* ‘işkence etmek, cezalandırmak’ <ET *kıyın* ‘ceza’ <AT **kīn* ‘ceza, işkence’;bk. **кыйын/kıyın** ‘zor’

ойно-/oyno- ‘oynamak’ <*oyun+a-* <DLT *oyun* ay. <ET (Uyg.) *oyun* ay. bk. **оюн/oyun** ‘oyun’

уурда-/uurda- ‘çalmak; hırsızlık yapmak’ <*uuru* ‘hırsız, hırsızlık’ + *la-* <DLT *ogrıla-* ~ *ogurla-* ‘çalmak’ <DLT *ogrı* ay. <ET (Uyg.) *ogrı* ‘hırsız, eşkıya, haydut, soyguncu; haydutça’ bk. **уурру/uuru** ‘hırsız’

1.1.4. Uzunluk ~ Kısalık Nöbetleşmesi

Bir örnekte sözcük yalın haldeyken kısa ünlülüdür. Ancak iyelik eki aldığındaysa aslında var olan uzun ünlü ortaya çıkar:

баары/baarı ‘hepsi, herkes’ <OT (KB) *barı~baru* ‘hepsi’ <ET *barı* ay. <ET *bar* ay. <AT **bār* ay.; bk. **бар/bar** ‘var’

1.2. Ünsüzlerde Nöbetleşmeler

Ünsüzlerde *ötümlülük-ötümsüzlük nöbetleşmesi, ünsüzlerin sıfırla nöbetleşmesi, ünsüz tekleşmesi, büzülme, dudak ünsüzlerinin nöbetleşmesi, damak ünsüzlerinin nöbetleşmesi, burun ünsüzlerinin nöbetleşmesi, diş ve dişeti ünsüzlerinin nöbetleşmesi, y ~ c nöbetleşmesi, d, t ~ c, ç nöbetleşmesi* gibi nöbetleşmeler tespit edilmiştir. Aralarından ötümlülük-ötümsüzlük nöbetleşmesinin daha baskın olduğu vurgulanabilir.

1.2.1. Ötümlülük ~ Ötümsüzlük Nöbetleşmesi

Kırgızcada ötümsüz *K, p* sesleri ünlü arası pozisyona geçince genellikle ötümlü karşıtlarıyla nöbetleşirler. Aynı hadise diğer Türk dillerinde de görülür. Örnek olarak Türkiye Türkçesinde ötümsüz *p, ç, t, k* seslerinin çekimde ötümlü *b, c, d, g* sesleriyle nöbetleşmesi verilebilir. Ayrıca çekim eklerinde ünsüz uyumu gereği *d ~ t* nöbetleşmesi de yaygındır.

1.2.1.1. K ~ G Nöbetleşmesi

a. Söz sonu *–K* sesi ünlü ile başlayan ek aldığında daima ötümlü karşıtıyla nöbetleşir. Aynı ses olayı başka Türk dillerinde (Tat., Kzk., Türkm., Uyg. vb.) de görülür (bk. SİGTYa, 1984: 191-192).

агым/agım ‘akım’ <DLT *akım* ‘bir akımlık’ <ET (Uyg.) *ak-* ‘akmak’; bk. **ак-/ak-** ‘akmak’

багыт/bagıt ‘yön’ <ET (Uyg.) *bak-* ‘bakmak, görmek’; bk. **бак-/bak-** ‘bakmak’

чыгаша/çıgaşa ‘masraf; telef, kayıp’; bk. **чык-/çık-** ‘çıkmak’

эгин/egin ‘tahıl, tahıl tohumu’ <DLT *ekin* ‘tarla’ <ET (Uyg.) *ekin* ‘ekin, tohum’ <ET (Uyg.) *ek-* ‘ekmek’; bk. **эк-/ek-** ‘ekmek, dikmek’

b. Eski Türkçede *G* sesiyle başlayan çekim ekleri, Kırgızcada ünsüz uyumuna girdiği için *K* sesiyle nöbetleşir. Yani, ünlü ve ötümlü seslerden sonra *G* sesi, ötümsüz seslerden sonra *K* sesiyle nöbetleşir.

Örnek: *bala+ga* ‘çocuğa’, *üy+gö* ‘eve’, *aygır+ga* ‘aygıra’, *kızıl+ga* ‘kızıla’, *çaç+ka* ‘saça’, *at+ka* ‘ata’ (*yönelme durumu eki +GA*); *cegen* ‘yemiş; yiyen’, *toygon* ‘doymuş;

doyan', *bargan* 'varmış, gitmiş; varan, giden', *catkan* 'yatmış; yatan', *tepken* 'tekmelemiş; tekmeleyen', *çaçkan* 'saçmış; saçan' (*Söz dizimine bağlı olarak sıfat-fiil veya öğrenilen geçmiş zaman eki –GAn*);

c. Konuşma dilinde söz sonu *–l, -n, -r* sesleriyle biten sözcükle *k-* ile başlayan bir sözcükten oluşan öbeklerde söz başı ötümsüz ses ötümlüleşir: *ar ganday <ar kanday, teŋ gel <teŋ kel, til gat <til kat* vb. (bk. Жапаров Ш. - Сыдыкова Т, 2013: 38-39).

1.2.1.2. p ~ b Nöbetleşmesi

Söz sonu *–p* sesi ünlü ile başlayan ek aldığı durumlarda her zaman ötümlü *b* ünsüzüyle nöbetleşir.

жабуу/cabuu 'örtü' <DLT *yapı* 'eyer örtüsü' <DLT *yap-* '(kapıyı) çarpmak, kapatmak, örtmek' <ET (Uyg.) *yap-* 'örtmek, kapamak'; bk. **жап-/cap-** 'kapatmak, örtmek'

жибек/cibek 'ipek' <OT (CC) *yibek~ipek* 'ipek' <DLT *yip* 'ip, iplik' <ET (Uyg.) *yip* ay. (DLT, 357, ETDES, 559); bk. **жип/cip** 'ip'

табыш-/tabış- 'barışmak; buluşmak' <ET (Uyg.) *tapış-* 'buluşmak, kavuşmak, rastlaşmak' <ET (Uyg.) *tap-* 'bulmak'; bk. **тап-/tap-** 'bulmak'

тебеле-/tebele- 'tepelemek, ayakları altında ezmek' <ET (Uyg.) *tep-* 'tepmek, vurmak, tekme atmak'; bk. **теп-/tep-** 'tepmek'

1.2.1.3. t ~ d Nöbetleşmesi

Kırgızca çekim eklerinde ünsüz uyumu gereği *t ~ d* nöbetleşmesi yaygın olarak görülür. Yani, ünlü ve ötümlü ünsüzlerden sonra *d,* ötümsüz ünsüzlerden sonra *t* gelir. Örnek: *too+do* 'dağda', *cayda* 'yazın', *biz+de* 'bizde', *taş+ta* 'taşda', *carık+ta* 'aygınlıkta' (*bulunma durumu eki +DX*); *töö+dön* 'deveden', *kar+dan* 'kardan', *muz+dan* 'buzdan', *baştan* 'baştan; başlangıçtan', *kiyik+ten* 'geyikten'; *at+tan* 'attan' (*ayrılma durum eki +DXn*); *ce-di* 'yedi', *oygon-du* 'uyandı', *toy-du* 'doydu', *al-dı* 'aldı', *cat-tı* 'yattı', *tap-tı* 'buldu', *cak-tı* 'beğendi' (*görülen geçmiş zaman eki –DX*);

1.2.2. Ünsüzlerin Sıfırla Nöbetleşmesi

1.2.2.1. l ~ Ø Nöbetleşmesi

Aşağıdaki birkaç örnekte *l* sesinin sıfırla nöbetleştiği görülür.

бул/bul ~ бу/bu 'bu' <**bu+ol* <DLT *bu* ay. <ET *bo* ay. <AT **bō* ay. (ETY, 267, DLT, 15, TDBUÜ, 177)

отур-/otur- ~ **олтур- oltur-** 'oturmak' <DLT *oltur-* ~ *oldur-* ay. <ET *olor-* 'oturmak; varlığını sürdürmek, hayat geçirmek; (kağan, yabgu, şad vd) tahta çıkmak, hüküm sürmek, hükmetmek; konuşlanmak, mevzilenmek; ikamet etmek, yerleşmek, yurt tutmak': Daha Harezm Türkçesi döneminde de bu şekilde ikili kullanıldığı tespit

edilmiştir. (ETY, 450, 478, DDM, 185, DLT, 239, EDPT, 150, ESTYa I: 490-492, Eckmann, 2014: 14)

ошо/oşo ~ ошол/oşol ~ ушу/uşu ~ ушул/uşul ‘o (işaret zamiri)’ <DLT *uş* ‘böylece’ <ET (Uyg.) *oşu ~ oşul* ‘işbu, o’, *oşol* ‘tam bu’ <ET (Uyg.) *oş* ‘tam, biraz evvel’ (EUES, 516, DLT, 17)

тиги tigi ~ тигил tigil ‘öbür’:

1.2.2.2. n ~ Ø Nöbetleşmesi

Türk dillerinde söz başı *n-* sesi ikincildir. Bunun yanı sıra Kırgızcada *narcak~arcak* ‘öteki taraf’, *narı~arı* ‘öte’, *niçke~içke* ‘ince’, *nurk~urk~uruk*[53] ‘boy, soy; nesil’, *nık~ık* ‘sağlam; sıkı’, *nıksıra- ~ ıksıra-* ‘uyuşuk olmak’ gibi *n-*‘li örneklerin de görülmesi ilginçtir (SİGTYa, 1984: 308). Ayrıca ödünç sözcüklerde de söz başında *n* sesi türeyenilir de, düşebilir de. Kimi örnekler ikili olarak kullanılır: *nayza~ayza* ‘mızrak’, *nısap~ısap* ‘insaf’ vb. (SİGTYa, 1984: 324).

1.2.3. Ünsüz Tekleşmesi

Kırgızcada isim tabanına ikinci çokluk kişi iyelik ekinden sonra çokluk ekinin geldiği durumlarda ikincil ünsüz tekleşmesini görmek mümkün. Örneğin, *üyüŋör* ‘eviniz’ <**üy+üŋ+ŋer* <**üy+üŋ+ler; uuluŋar* ‘oğlunuz’ <**uul+uŋ+ŋar* <**uul+uŋ+lar; tooŋor* ‘dağınız’ <**too+ŋ+ŋor* <**too+ŋ+lar* vb.

1.2.4. Büzülme

Son sesi *–p* ile biten tek heceli sözcüklere *–(I)p* zarf-fiili gelince büzülme gerçekleşir.

жаап/саар ‘örtüp’ <*yap-*;

өөп/ööр ‘öpüp’ <*öp-*;

сееп/seep ‘serpip’ <*sep-;*

таап/taap ‘bulup’ <*tap-;*

тееп/teep ‘tepip’ <*tep-*;

1.2.5. Dudak Ünsüzlerinin Nöbetleşmesi

1.2.5.1. b ~ m Nöbetleşmesi

бертин-/bertin- ‘belini incitmek’ ~ **мертин-/mertin-** ‘(bir organı) incinmek’ <DLT *bertin-* ‘bertmek, yaralamak, kırık görülmeyecek şekilde kırmak’ <ET (Uyg.) *bertin-* ‘yaralanmak’ <ET (Uyg.) *bert-* ‘yaralamak, incitmek; kırmak’ (EUES, 160, DLT, 524, EDPT, 358, VEWT, 71, ESTYa II: 70-72)

[53]Tez için esas aldığımız sözlükte *nurk ~ uruk* şekli mevcut olup *urk* şekli yoktur. *Uruk* şekli tarafımızca eklenmiştir. Ayrıca Tekin, Ana Türkçede **ūk* ‘kabile, soy, aile’ şeklinde tasarlar (TDBUÜ, 179).

тербел-/terbel- ~ **термел-/termel-** ‘sallanmak’ <ET (Uyg.) *tebre-* ‘depremek, kımıldamak; sallanmak, titremek’ <AT **tēp-* ‘depremek, kımıldamak, harekete geçmek’: Bu örnekte ayrıca göçüşme olayı da mevcuttur. (EUTS, 230, TDBUÜ, 181)

1.2.6. Damak Ünsüzlerinin Nöbetleşmesi

1.2.6.1. k ~ ŋ Nöbetleşmesi

Çok heceli isim tabanının son sesi durumundaki *–k* üzerine isimden fiil türeten *+la-* ekinin gelmesiyle *–k* sesinin *–ŋ* sesiyle nöbetleştiği dağınık olarak görülür.

аксак-/aksak ‘topal’ <OT *aksak~axsak* ay. <ET (Uyg.) *aksak* ay. <ET (Uyg.) *aksa-* ‘topallamak; aksamak’; krş. **аксаңда-/aksaŋda-** ‘topallamak’: bk. **акса-/aksa-** ‘topallamak’

титирек/titirek ‘titrek’ <ET (Uyg.) *titre-* ~ *titire-* ‘sarsılmak, titremek’; krş. DLT *titreş-* ‘(insan) titremek, titreşmek; (nesne) yerinden oynamak, titreşmek’; krş. **титиреңде-/titireŋde-** ‘(insan birine karşı) titremek’(EUES, 723, DLT, 296, EDPT, 460)

1.2.7. Burun Ünsüzlerinin Nöbetleşmesi

1.2.7.1. n ~ m Nöbetleşmesi

Aşağıdaki örnekte *n* sesi, dış sandhi durumunda *m* ile nöbetleşir.

жамбаш/cambaş ‘kalça kemiği’ <DLT *yān* ‘kalça kemiği’; krş. **жан/can** ‘yan, yön, taraf’ (DLT, 414, ŞT 275, ESTYa IV: 116-117, TMEN IV: 1817)

1.2.8. Diş ve Dişeti Ünsüzlerinin Nöbetleşmesi

Aşağıda diş ve dişeti ünsüzlerinin kendi aralarında nöbetleştiği durumlar ele alınmıştır.

1.2.8.1. l ~ d, t Nöbetleşmesi

Kırgızcada hem türetme, hem çekim ekilerinde *l* sesiyle başlayan ekler, ünlü ve yarı ünlü sonrası *l,* ötümlü ünsüzden sonra *d,* ötümsüz ünsüzden sonra *t* sesleriyle nöbetleşir. Örnek: *too+lor* ‘dağlar’, *toy+lor* ‘düğünler’, *muzdar* ‘buzlar’, *coldor* ‘yollar’, *at+tar* ‘atlar’, *taştar* ‘taşlar’ (*çokluk eki*); *ene+le-* ‘sürekli anne demek’, *biy+le-* ‘dans etmek’, *muzda-* ‘üşümek’, *tıŋda-* ‘dinlemek’, *ukta-* ‘uyumak’, *köktö-* ‘yeşermek’ (*isimden fiil türeten +la- eki*); *cooluk* ‘yazma, başörtüsü’, *baylık* ‘zenginlik’, *kızdık* ‘kızlık’, *kalıŋdık* ‘başlık parası (için)’, *çaç+tık* ‘saça ait olan’, *baştık* ‘başlık’ (*isimden isim türeten +lık eki*); *inilüü* ‘oğlan kardeşli’, *üylüü* ‘evi olan’, *karduu* ‘karlı’, *kanduu* ‘kanlı’, *tattuu* ‘tatlı’, *taştuu* ‘taşlı’ (*isimden sıfat türeten +lıg eki*);

1.2.8.2. n ~ d, t Nöbetleşmesi

Kırgızcada *n* sesiyle başlayan eklerde ünsüz uyumu gereği nöbetleşmeler görülür. Bu hadise Kırgızca dışında başka Türk dillerinde de (Başk. vb.) *l, m, n, ŋ* ve *z* seslerinden sonra gelen ek başı *n* sesi *d* sesine, ötümsüz seslerden sonra ise *t* sesine değişir (SİGTYa, 1984: 326-329). Yani Kırgızcada ilgi, belirtme durum eklerindeki ek başı *n*

sesi, ünlülerden sonra *n*, ötümlü seslerden sonra *d*, ötümsüz seslerden sonra *t* sesleriyle nöbetleşir. Örnek: *töö+nün* 'devenin', *bala+nın* 'çoçuğun', *bay+dın* 'zenginin', *taŋ+dın* 'şafağin', *caak+tın* 'yanağın', *aş+tın* 'yemeğin' (*ilgi durumu eki +nIn*); *coonu* 'düşmanı', *ata+nı* 'babayı', *car+dı* 'yamaçı', *bal+dı* 'balı', *cürök+tü* 'yüreği', *et+ti* 'eti' (*belirtme durumu eki +nI*);

1.2.8.3. y ~ lc ? Nöbetleşmesi

İşaret zamirleyle kurularak yön gösteren birkaç birleşik sözcük varyantlı olarak görülür:

аяк/ayak ~ ал жак/al cak 'o taraf' <al + yak

бияк/biyak ~ бул жак/bul cak 'bu taraf' <bu+ol + yak

тыяк/tıyak ~ тиги жак/tigi cak 'öteki taraf' <? + yak

1.2.8.4. d, t ~ c, ç Nöbetleşmesi

Aşağıdaki örneklerin hepsi yansımadır ve yansıma sözcükler incelenmeye alınmamasına rağmen, burada özel bir durum söz konusu olduğu için alınmıştır. Ancak biri hariç, diğer örneklerde *–ı-* sesinden önce gelen *t*'nin *ç*'li varyantlarının mevcudiyeti ilginçtir. Keza bu nöbetleşme literatürde daha çok Türk dillerinden Çuvaşçada gerçekleşmesiyle bilinir (bk. Ceylan, 1997: 13-15).

картылда-/kartıldа- 'katur kutur ses çıkartmak' ~ **карчылда-/karçıldа-** 'katur kutur etmek'

катыра-/katıra- 'hart diye ısırmak; hart diye ses çıkartmak' ~ **качыра-/kaçıra-** 'katır kutur ses çıkmak'

калтылда-/kaltıldа- ~ **калчылда-/kalçıldа-** 'titremek'

колдой-/koldoy- ~ **колжой-/kolcoy-** 'biçimsiz kaba saba görünmek'

1.2.9. Zamirlerin Çekiminde Nöbetleşmeler

Kişi zamirleri ve çekimindeki farklılık Orhon Türkçesi metinlerden beri takip edilir. '*Bu farklılık çekim eklerinden değil de zamirlerin çekim gövdelerinden ve onlarda meydana gelen değişikliklerden kaynaklanır*' (Tekin, 2022: 112). Bu durum çağdaş Türk dillerinin birçoğu için geçerlidir (Johanson, 2021: 333-334). Kırgızcada da kişi zamirlerinin yalın hali ve çekimlenmiş hali farklılık arzeder. Bunu bir ses değişikliğine indirgemek yerine bütün halde değerlendirmek daha doğru gibi görünüyor.

1.2.9.1. Kişi Zamirleri

мага/maga[54] 'bana' <*men* 'ben': krş. **мен/men** 'ben'

сага/saga[55] 'sana' <*sen* 'sen'; krş. **сен/sen** 'sen'

[54] Codex Cumaicus'ta da aynıdır (bk. Güner, 2020: 94)

ага/aga ‘ona’ <*al* ‘o’; krş. **ал/al** ‘o’

1.2.9.2. İşaret Zamirleri ve Türevleri
андай/anday ‘öyle’ <anı teg <al ‘o’: krş. **ал/al** ‘o’

антип/antip ‘öyle yapıp’ <anday etip veya anı etip <al ‘o’: krş. **ал/al** ‘o’

мындай/mınday ‘böyle’ <bunı teg <bu ‘bu’: krş. **бул/bul** ‘bu’

минтип/mintip ‘böyle yapıp’ <bunı teg etip veya bunı etip <bu ‘bu’ : krş. **бул/bul** ‘bu’

ошондой/oşondoy ~ ушундай/uşunday ‘öyle, böyle’ <oş~uş + anday: bk. **ошо/oşo ~ ошол/oşol** ‘o (işaret zamiri)’

ошентип/oşentip ~ ушинтип/uşintip ‘öylece, böylece’ <oş~uş +anday+etip: bk. **ошо/oşo ~ ошол/oşol** ‘o (işaret zamiri)’

1.2.10. Fiil Çekiminde Nöbetleşmeler

Türk dillerinde fiil çekiminde -özellikle birleşik fiillerde- hecelerin kaybolması, kısalması gibi morfonolojik ses olayları sık sık rastlanır (Menges, 2020: 162). Bu durum Kırgızca için de geçerlidir.

1.2.10.1. Teklik Birinci Kişi Eki mIn ~ m Nöbetleşmesi
Birleşik fiil çekiminde teklik birinci kişi ekinin ikili şekilde kullanıldığı görülür.

баратамын/baratamın ~ баратам/baratam ‘geliyorum’

келе жатамын/kele catamın ~ келе жатам/kele catam ‘geliyorum’

Teklik birinci kişi ekinin rivayet işaretleyicisi *eken* ile çekimlenirken de *mIn~m* şeklinde nöbetleştiği de tepit edilmiştir.

экенмин/ekenmin ~ экем/ekem ‘-mişim’

1.2.10.2. Birleşik Fiillerde Nöbetleşme

Yardımcı fiili *cat-* ile kurulan birleşik fiil çekiminde *ca* vurgusuz orta hecesinin düşmüş halde de kullanıldığı görülür. İmlada her ikisine yer verilir.

баратамын/baratamın ~ бара жатамын/bara catamın ‘geliyorum’

баратат/baratat ~ бара жатат/bara catat ‘gidiyor’

келатат/kelatat ~ келе жатат/kele catat ‘geliyor’: Burada ayrıca ünlü uyumu da bozuluyor.

[55] Codex Cumanicus’ta da aynıdır. (bk. Güner, 2020: 94)

SONUÇ

Kırgızcanın sözvarlığından hareketle çok zamanlı ses bilgisinin ortaya konmasını amaçlayan bu çalışmada öncelikle Kırgızcanın Açıklamalı Sözlüğünden (Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү) Türkçe kökenli sözcükler belirlenmiş; sırasıyla Orta Türkçe, Eski Türkçe ve gerektiği durumlarda Ana Türkçeye götürülerek, incelemeye kullanılmak üzere bir havuz oluşturulmuştur. Başka bir ifadeyle Kırgızcanın sözvarlığı tarihî bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Buna göre Kırgızcanın sözvarlığının büyük çoğunluğu taranan tarihî metinlerden tespit edilmiştir. Tarihî metinlerle tespit edilemeyen sözcükler, diğer çağdaş Türk dillerinden (özellikle, tezin yazıldığı dil olması sebebiyle Türkiye Türkçesi) tanıklandırılmıştır. Tanıklanamayan, ancak Türkçe kökenli olası ihtimalindeki az miktarda sözcük ve kökeni tartışmalı (bir görüş de Türkçe) az sayıdaki sözcük de incelenmeye dâhil edilmiştir. Neticede oluşturulan havuzdan 1528[56] sözcük (bk. Sözcük Listesi) Kırgızcanın çok zamanlı ses bilgisini ortaya koymak amacıyla inceleme yapılmıştır.

Ses Bilgisi Bölümünde öncelikle Birincil Uzun Ünlüler incelenmiştir. Bu bölümde, Ana Türkçedeki uzunlukları korumayan Türk dilleri arasında yer alan Kırgızcada dört örnekte ilk seste *ā, ō, ū* ünlülerinin korunduğu ve ilk hece ikinci seste *ā, ē, ō, ȫ, ū* ünlülerin korunduğu on örnek tespit edilmiştir. Toplamda Kırgızcada birincil uzun ünlülü on dört örnek belirlenmiştir (bk. 1.1.1. Birincil Uzun Ünlülerin Korunması). Ayrıca Ana Türkçedeki uzun ünlüler korunmadığı durumlarda seslik izler bırakır. Kırgızcada birincil uzun ünlüye bağlı *ünsüz ötümlüleşmesi, ünsüz ikizleşmesi, diftonglaşma, öndamaksıllaşma, ünlü türemesi, ünsüz türemesi* gibi seslik izler tespit edilmiştir (bk. 1.1.2. Birincil Uzun Ünlülerin Seslik İzleri). Seslik izler arasından tek heceli sözcüklerde *ikinci hecede ünlü türemesi* çok belirgindir. Tekin (1995)'te bu bağlamda Kırgızca için iki örnek verirken, buna ilave sekiz örnekle birlikte tarafımızdan on örnek verilmiştir. Bunun yanı sıra Kırgızcada *diftonglaşma* özellikle düz-dar (*ī>ıy, ȋ>iy*) ünlülerde gerçekleşmesiyle diğer Türk dilleriyle karşılaştırmaya değer (bk. 1.1.2.3. Diftonglaşma).

Ses Bilgisi Bölümünün ikinci kısmında Eski Türkçedeki ünlülerin Kırgızcadaki durumu ele alınmıştır. Buna göre kapalı *ė* hariç, diğer sekiz ünlü Kırgızcada mevcuttur. Ünlüler sırasıyla ilk hece ve ilk hece dışı pozisyonuna göre incelenmiştir. Buna göre Eski Türkçedeki ünlülerin Kırgızcadaki durumu şöyledir:

a ünlüsü: a = a Genellikle korunur.

a > o İlk hece geniş-yuvarlak ünlülü takip eden *a* daima *o* sesine değişir.

[56] Bu rakam, Kırgızcanın Açıklamalı Sözlüğündeki Türkçe kökenli sözcüklerin miktarı olarak anlaşılmamalıdır. Oluşturulan havuzda daha fazla sözcük olmasına rağmen, daha çok ses bilgisi açısından belirleyici örnekler seçilmiştir. Dolayısıyla söz konusu rakam görecelidir.

a > ɪ Dağınık olarak görülür.

e ünlüsü: e = e Genellikle korunur.

e > i *e* sesini ikincil y (<g, d) sesi takip ettiği durumlarda gerçekleşir.

e > ö a. *e-ü* dizisi yarı benzeşmeyle *ö-ü;* b. *e* sesi *b, w* komşuluğunda *ö* olur.

e > ü *e-ü* dizisi tam benzeşmeyle *ü-ü* olur.

ė ünlüsü: ė > e Düzenlidir.

ı ünlüsü: ɪ = ɪ Genellikle korunur.

ɪ > a Nadiren görülür.

ɪ > i İlk hecede dağınık olarak görülür.

ɪ > u Düzenli olarak *u-ı* dizisi *u-u*; *o-ı* dizisi *o-u* olur.

ɪ > o Gerileyici benzeşmeyle bir örnekte gerçekleşmiştir.

ɪ > Ø Vurgusuz orta hece pozisyonunda dağınık olarak düşer.

i ünlüsü: i = i Genellikle korunur.

i > e Benzeşmeyle nadiren gerçekleşir.

i > ɪ Az örnekte rastlanır.

i > ö *ö-i* dizisi *ö-ö* olur. Yani gerileyici benzeşme.

i > ü a. *ü-i* dizisi *ü-ü* olur; b. *b* dudak ünsüzü komşuluğunda *ü* olur.

i > Ø Vurgusuz orta hece pozisyonunda nadiren düşer.

o ünlüsü: o = o Genellikle korunur.

o > a Benzeşmeyle gerçekleşir.

o > ɪ Benzeşmeyle gerçekleşir.

o > u Bir örnekte görülür.

o > ü Bir örnekte görülür.

ö ünlüsü: ö = ö Genellikle korunur.

ö > e Bir örnekte görülür.

ö > o Bir örnekte görülür.

ö > ü Bir örnekte görülür.

u ünlüsü: u = u Genellikle korunur.

u > ı *a-u* dizisi *a-ı* olur.

u > o *o-u* dizisi *o-o* olur.

u > Ø Vurgusuz orta hece pozisyonunda nadiren düşer.

ü ünlüsü: ü = ü Genellikle korunur.

ü > e Bir örnekte görülür.

ü > ı Bir örnekte görülür.

ü > i a. ilerleyici benzeşmeyle; b. ikincil *y* (<g) sesi komşuluğunda; c. *e, i* düz ünlülerinden sonra gerileyici benzeşmeyle gerçekleşir.

ü > ö *ö* ünlüsünden sonra tam benzeşme gerçekleşir.

ü > Ø Vurgusuz orta hece pozisyonunda dağınık olarak düşer.

Ses Bilgisi Bölümünün Ünsüzler alt bölümünde Eski Türkçedeki ünsüzlerin Kırgızcadaki durumu söz başı, söz içi (ünlüler arası, ünsüz yanı) söz sonu pozisyonuna göre incelenmiştir. Buna göre Eski Türkçedeki ünlülerin Kırgızcadaki durumu şöyledir:

b sesi: b = b Genellikle korunur.

b > m a. Genellikle kendinden sonra geniz sesinin bulunduğu takdirde; b. geniz sesinin bulunmadığı durumlarda da dağınık olarak görülür.

b > p Dağınık olarak görülür.

b > w > y Bir örnekte görülür.

b > w > y > Ø Bir örnekte görülür.

m sesi: m = m Daima korunur.

p sesi: p = p Genellikle korunur.

p > b Ünlüler arası pozisyonda her zaman gerçekleşir.

p > b > m Ünlüler arası pozisyon ve ardından geniz sesinin takip ettiği durumlarda, ancak birkaç örnekte geniz sesinin bulunmadığı durumda da bu değişim yaşanır.

t sesi: t = t Genellikle korunur.

t > d Dağınık olarak görülür.

t > ş Benzeşmeyle bir örnekte gerçekleşmiştir.

t > k Bir örnekte görülür.

d sesi: d = d Nadiren görülür.

d > y Genellikle bu değişim gerçekleşir.

d > z İki örnekte görülür.

d > t Bir örnekte görülür.

d > y > g Az sayıdaki örnekte görülür.

d > *y > Ø İki örnekte görülür.

ç sesi: ç = ç Genellikle korunur.

ç > c Birincil uzun ünlü etkisiyle ötümlüleşir.

ç > ş Nadiren görülür.

ş sesi: ş = ş Genellikle korunur.

ş > ç a. İki örnekte gerileyici benzeşmeyle; b. İki örnekte *r* sesi komşuluğunda gerçekleşmiştir.

n sesi: n = n Genellikle korunur.

n > ŋ Az sayıdaki örnekte görülür.

n > m -*dış sandhide*- ilerleyici benzeşmeyle gerçekleşmiştir.

n > d Bir örnekte ünsüz uyumu gereği değişim yaşanmıştır. Çekim morfolojisinde de *n* ile başlayan durum ekleri *z* sesinden sonra daima *d* olarak değişir.

n Düşmesi Nadiren görülür.

l sesi: l = l Genellikle korunur.

l > d *l, n, ŋ, r* seslerinden sonra geldiği durumlarda *d* sesine değişir.

l > n İlerleyici benzeşmeyle gerçekleşir.

l > r İlerleyici benzeşmeyle gerçekleşir.

	l > t	İki örnekte görülür.
	l > Ø	Birkaç örnekte görülür.
	l Düşmesi	Az örnekte görülür.
r sesi:	r = r	Genellikle korunur.
	r > l	İki örnekte görülür.
	l Düşmesi	Dağınık olarak görülür.
y sesi:	y = y	Söz içi ve söz sonunda düzenli olarak korunur.
	y > c	Söz başında düzenli gerçekleşir.
	y > s	Bir örnekte görülür.
	y Düşmesi	Bir örnekte görülür.
ń sesi:	ń > y	Genellikle görülür.
	ń > n	İki örnekte görülür.
	ń > yn, ym	Az örnekte görülür.
K sesi:	K = K	Genellikle korunur.
	K > G	a. Bir örnekte söz başında; b. Ünlüler arası pozisyonda genellikle değişir.
	k > t	Bir örnekte görülür.
	k Düşmesi	Bir birleşik sözcükte düştüğü görülür.
G sesi:	G = G	Genellikle korunur.
	G > K	Söz sonunda dağınık olarak görülür.
	G > y	Tek heceli sözcüklerde söz sonunda dağınık olarak görülür.
	G Düşmesi	a. Ek başında; b. Söz sonunda dağınık olarak düşer.
ŋ sesi:	ŋ = ŋ	Genellikle korunur.
	ŋ > g	İki örnekte görülür.
	ŋ > n	Dağınık olarak görülür.
	ŋ > m	Bir örnekte görülür.

Ünlü ve Ünsüzlerin akabinde ses öbekleri ele alınmıştır. Buna göre Eski Türkçedeki *G* ve *ŋ*'li ses öbekleri Kırgızcada büzülerek ikincil uzunluğa sebep olur. Bunun yanı sıra *b*'li ses öbekleri de birlikte hareket eder. Ses öbekleri, pozisyonu fark etmeksizin aynı davranır (bk. Ses Öbekleri).

Tezin ikinci bölümünde art zamanlı ses olayları ele alınmıştır. Ünlüler diğer Türk dillerinde olduğu gibi Kırgızcada da *önlük-artlık, düzlük-yuvarlaklık, darlık-genişlik* açısından birbirinden ayrılır. Ancak bu özellikler, bazı sebeplere bağlı olarak diğer bir karşıt özelliğe değişebilir. Ünsüzlerde *ünsüz tekleşmesi, düşme, türeme, aykırılaşma, göçüşme, ötümlüleşme, ötümsüzleşme, süreklileşme, kaynaşma, ünsüz ayrışması* gibi ses olayları tespit edilmiştir. Bu bölümde ünlülerde *dudak çekimi*, ünsüzlerdeyse *aykırılaşma* öne çıkmaktadır. *Öndamaksıllaşma* örnekleri diğer Türk dillerinde de benzerlik gösterir. Akıcı ünsüzlerin hem *düşme* hem *türeme* eğiliminde olduğu görülmüştür. Göçüşme olayına katılan seslerin biri *l, m, ŋ, r* sesleridir. Kırgızcanın ses uyumu gereği hem ünlü hem ünsüz seslerde genellikle benzeşme kuralı işlemektedir. Dolayısıyla yoğun olarak benzeşme örnekleri görülür. Bu tür örnekler kendi içinde *tam-yarı, yakın-uzak, ilerleyici-gerileyici* benzeşme şeklinde ayrılabilir. Az sayıda *analoji* örnekleri görülmüştür (bk. Art zamanlı Ses Olayları).

Tezin üçüncü bölümünde eş zamanlı ses olayları/nöbetleşmeler ele alınmıştır. Kırgızcada hem ünlü hem ünsüz seslerde benzeşmenin yoğun olduğu daha önce de belirtilmiştir. Bu tür benzeşmeler neticesinde türetme ve çekim eklerinin çok sayıda alomorfları oluşmuştur. Bunlar ekleneceği sözcüğün son sesine göre belirlenir. Kırgızcada alomorf nöbetleşmeleri sistematiktir. Bu tür düzenli nöbetleşmelere çok kısa değinilerek, daha çok az rastlanan, özel kullanıma sahip nöbetleşmelere yer verilmiştir. Buna göre ünlülerde sayıları fazla olmamakla birlikte dağınık olarak *geniş-dar ünlü nöbetleşmesi, düz-yuvarlak ünlü nöbetleşmesi, ünlülerin sıfırla nöbetleşmesi* ve *uzun-kısa ünlü nöbetleşmeleri* tespit edilmiştir. Ünsüzlerde *ötümlülük-ötümsüzlük nöbetleşmesi, ünsüzlerin sıfırla nöbetleşmesi, ünsüz tekleşmesi, büzülme, dudak ünsüzlerinin nöbetleşmesi, damak ünsüzlerinin nöbetleşmesi, burun ünsüzlerinin nöbetleşmesi, diş ve dişeti ünsüzlerinin nöbetleşmesi, y ~ c nöbetleşmesi, d, t ~ c, ç nöbetleşmesi* gibi nöbetleşmeler belirlenmiştir. Aralarından ötümlülük-ötümsüzlük nöbetleşmesinin daha baskın olduğu vurgulanabilir. Kırgızcada beklenmeyen *d, t ~ c, ç nöbetleşmesi* dikkat çekicidir.

Sözlük Listesi

1. **ак-/ak-** ‘akmak’ <ET (Uyg.) *ak-* ay.
2. **акырын/akırın** ‘yavaş’ <ET (Uyg.) *akru* ay.
3. **алачык/alaçık** ‘alaçık’ <ET (Uyg.) *alaçuk* ‘küçük kulübe’
4. **аары/aarı** ‘arı’ <ET (Uyg.) *arı* ay.
5. **абышка/abışka** ‘yaşlı adam’ <ET (Uyg.) *avıçga* ay.
6. **агач/agaç** ‘(kesilmemiş) ağaç’ <ET *ı~ ıgaç* ‘ağaç; orman; kereste’
7. **агыл/ agıl** ‘ağıl’ <ET *agıl* ay.
8. **агым/agım** ‘akım’ <DLT *akım* ‘bir akımlık’ <ET (Uyg.) *ak-* ‘akmak’
9. **адак/adak** ‘bir şeyin sonu’ <ET *adak* ‘ayak’
10. **адаш/adaş** ‘adaş’ <ET *adaş* ‘kan kardeş, dost’
11. **адым/adım** ‘adım’ <AT **ātım* ‘adım’ <AT **āt-* ‘adım atmak’
12. **адыргы/adırgı** ‘gergi, dokuma tezgâhında ipleri açan alet’ <ET *aḍır-* ‘ayırmak’
13. **аз/az** ‘az’ <ET *az* ay.
14. **аз-/az-** ‘yolunu şaşırmak’ <ET *az-* ‘ayrılmak; bağlı olunan siyasal oluşumun önderinden ayrılmak, başsız kalmak; ölmek, vefat etmek’
15. **азгыр-/azgır-** ‘baştan çıkarmak, yanlış yola sevk etmek’ <ET (Uyg.) *azgur-* ‘baştan çıkarmak, kandırmak, dikkatini dağıtmak, ayartmak’
16. **азоо/azoo** ‘azgın hayvan’ <AT **hāz-* ‘azmak’
17. **азуу/azuu** ‘azı dişi’: krş. ET *azıglıg* ‘azı dişli’
18. **азык/azık** ‘yiyecek, azık’ <ET *azuk* ay.
19. **ай/ay** ‘ay’ <ET *ay* ‘ay, kamer; bir aylık zaman dilimi’
20. **айгыр/aygır** ‘aygır’ <ET *adgır* ay.
21. **айгырак/aygırak** ‘genç aygır’ <DLT *aḍgırak* ‘ön ayaklarından biri veya ikisi beyaz olan dağ tekesi’
22. **айкыр-/aykır-** ‘haykırmak’ <ET (Uyg.) *aykır-* ‘sevinçten çığlık atmak, sevinçle bağırmak,
23. **айлан-/aylan-** ‘dönmek, kendi ekseninde dönmek’ <ET (Uyg.) *aylan-* ‘dönmek’
24. **айны-/aynı-** ‘sözünden dönmek; bozulmak; bulanmak’ <OT (CC) *aynı-* ‘dönmek, (mide) bulanmak’
25. **айран/ayran** ‘yoğurt’ <DLT *ayran* ‘ayran’
26. **айры/ayrı** ‘dirgen; ayrı; iki hörgüçlü deve’ <DLT *aḍrı* ‘buğday temizlemek için kullanılan alet; çatal değnek; iki ayrı parçası bulunan şey’ <ET *adır-* ‘ayırmak’
27. **айык-/ayık-** ‘(hastalıktan) iyileşmek’ <AT **aḍ-* ‘aymak, ayılmak, kendine gelmek’
28. **айыр-/ayır-** ‘ayırmak’ <ET *adır-* ay.
29. **акса-/aksa-** ‘topallamak’ <DLT *axsa-* ‘aksamak’
30. **ал-/al-** ‘almak’ <DLT *al-* ay. <ET *al-* ay.
31. **ала/ala** ‘ala’ <ET (Uyg.) *ala* ‘karışık renkli, alaca, benekli; ciltteki kırmızı lekeler; egzama’
32. **алга/alga** ‘öne, ileriye’ <OT (CC) *all* ‘ön, huzur, kat’
33. **алда-/alda-** ‘kandırmak’ <ET (Uyg.) *alta-* ‘aldatmak, kandırmak’ <AT **ālta-* ‘aldatmak’
34. **алды/aldı** ‘önü, aşağı kısmı’ <**all+ı* <OT (CC) *all* ‘ön, huzur, kat’
35. **алдыр-/aldır-** ‘aldırmak’ <ET (Uyg.) *altur-* ‘temin ettirmek’

36. **алк/alk** ‘nefis’ <OT (KB) *alık* ‘boş arzu, geçici arzu, heves; taviz’
37. **алка-/alka-** ‘iyi dileklerde bulunmak’ <DLT *alka-* ‘övmek, alkışlamak’
38. **алкым/alkım** ‘çene altı, damak’: krş. DLT *alık* ‘kuş gagası’
39. **алкынды/alkındı** ‘kullanılmış sabundan kalan küçük parça’ <ET *alkın-* ‘bitmek, tükenmek, yok olmak; (bodun birliği, bodun varlığı) ortadan kalkmak, yok olmak, asimle olmak’
40. **алкыш/alkış** ‘alkış’ <ET *alkış* ‘övgü’
41. **алп/alp** ‘alp, kahraman’ <ET *alp* ‘zor, çetin; cesur, yiğit, kahraman; bir unvan niteleyicisi’
42. **алты/altı** ‘altı’ <ET *altı* ay.
43. **алтымыш/altımış** ‘altmış’. <ET *altmış* ay.
44. **алтын/altın** ‘altın’ <ET *altun* ay.
45. **алча/alça** ‘kiraz’ <ET (Uyg.) *al* ‘kırmızı’
46. **алыш/alış** ‘ark, nehir yatağından sulama vb. için toprak kazılarak yapılan su yolu’ <DLT *alış* ‘su ağzı, suyun döküldüğü kısım’
47. **аң/aŋ** ‘av’ <ET (Uyg.) *(e)ŋ* ‘ganimet, av avlanan hayvan’
48. **аң/aŋ** ‘idrak’: krş. ET *aŋ-* ‘anmak, hatırlamak, unutmamak’
49. **анда/anda** ‘o zaman’ <ET *anta* ‘oraya, orada, oradan, o sırada; o sıradan, o zamandan, ondan’
50. **аңда-/aŋda-** ‘anlamak, idrak etmek’ <*DLT aŋla-* ‘anlamak’
51. **андай/anday** ‘onun gibi’ <ET *antag~anteg~andag* ‘öyle, şöyle’
52. **аңды-/aŋdı-** ‘gizlice birisini takip etmek’ <DLT *aŋdı-* ‘hile yapmak’
53. **ант/ant** ‘ant, yemin’ <ET *ant* ay.
54. **антип/antip** ‘öyle yapıp’: krş. IB, *ançıp* ‘öylece’
55. **аңыз/aŋız** ‘anız’ <ET (Uyg.) *aŋız* ‘hasattan sonra tarlada kalan köklü sap, ekin anızı, saman; ekin biçildikten sonra sürülmemiş tarla; nadasa bırakılmış’
56. **анык/anık** ‘kesin; açık’ <ET (Uyg.) *anuk* ‘hazır’
57. **апа/apa** ‘anne’ <ET (Orh.) *apa* ‘ata, ecdat; baba, amca, ağabey, dede, abla, anne, nice; bir unvan niteleyicisi’)
58. **апа/apa** ‘köy, köy ahalisi’ <DLT *oba* ‘kabile’
59. **аппак/appak** ‘bembeyaz’ <DLT *ap ak* ‘bembeyaz’
60. **ара/ara** ‘ara’ <ET *ara* ay.
61. **аргын/argın** ‘melez’ <ET (Uyg.) *arkun* ‘damızlık at, yetiştirilen at, yarış atı’
62. **арка/arka** ‘sırt’ <ET *arka* ‘sırt’
63. **аркар/arkar** ‘argali’ <ET (Uyg.) *arkar* ay.
64. **аркак/arkak** ‘argaç, mekikle enine atılan iplik’ <ET (Uyg.) *arkag* ay.
65. **арпа/arpa** ‘arpa’ <ET (Uyg.) *arpa* ay.
66. **арс/ars** ‘as, kakım’ <ET *as* ay.
67. **арстан/arstan** ‘aslan’ <ET *arslan* ay.
68. **арт/art** ‘arka, sırt; dağ geçidi’ <ET (Uyg.) *art* ‘ense, sırt, arka; büyüme, kambur; yardım, destek, destekleme; geçit, dağ geçidi, sıradağlar’
69. **арт-/art-** ‘artmak, çoğalmak’ <ET *art-* ay.
70. **арт-/art-** ‘yüklemek; görevlendirmek’ <ET (Uyg.) *art-* ‘yüklemek’

71. **арyy/aruu** ‘arı’ <ET *arıg* ay.
72. **ары/arı ~ нары/narı** ‘-dan öteye’ <ET (Uyg.) *ınaru* ‘…dan itibaren, boyunca; ayrılma …, uzaklama …’
73. **ары-/arı-** ‘yorulmak’ <ET (Uyg.) *ar-* ay.
74. **арык/arık** ‘ark’ <ET (Uyg.) *ark* ay.
75. **арык/arık** ‘zayıf’ <ET (Uyg.) *aruk~arok* ‘yorgun, bitkin; zayıf’
76. **ас-/as-** ‘asmak’ <ET (Uyg.) *as-* ay.
77. **асты/astı** ‘alt, aşağı kısım’ <OT (KB) *ast* ‘alt, aşağı’
78. **асый/asıy** ‘büyüKB, aş hayvanların yaşını hesaplama yöntemi (beş yaşında *bir asıy* olur)’: krş. ET (Uyg.) *asıg* ‘istifade, fayda; faiz, getiri; kurtuluş’
79. **ат/at** ‘ad, isim’ <ET *at* ‘ad; unvan; bodun kimliği’
80. **ат/at** ‘at, yılkı’ <ET *at* ay.
81. **ат-/at-** ‘atmak, bırakmak, vurmak; tan atmak’ <ET *at-* ‘atmak; (ok vb. silahı) fırlatmak, atış yapmak; (ok vb. silahla) vurmak, avlamak’
82. **ата-/ata-** ‘ad vermek’ <ET *ata-* ‘ad veya unvan vermek’
83. **ата/ata** ‘baba’ <ET (Uyg.) *ata* ‘baba, kayınbaba, kaynata’
84. **аталык/atalık** ‘babalık; Hanlıklar döneminde kullanılan bir çeşit unvan’ <ET (Uyg.) *ata* ‘baba, kayınbaba, kaynata’
85. **атаман/ataman** ‘önder’ <ET *ataman* ‘bir unvan niteleyicisi’
86. **атан/atan** ‘iğdiş edilmiş deve’ < ET (Uyg.) *atan* ay.
87. **ачуу/açuu** ‘acı; hiddet’ <ET *açıg* ‘acı, ekşi; acı kederli’
88. **ачы-/açı-** ‘ekşimek’ <ET (Uyg.) *açı-* ekşi olmak, mayalanmak’
89. **ачык/açık** ‘açık, net’ <DLT *açuk* ‘açık, açılmış’
90. **аш-/aş-** ‘aşmak’ <ET *aş-* ay.
91. **аш/aş** ‘yemek’ <ET *aş* ay.
92. **ашык-/aşık-** ‘acele etmek’ <ET (Uyg.) *aşuk-* ‘sabırsız olmak, acele etmek; heyecanlanmak’
93. **ашык/aşık** ‘insan veya hayvanın aşık kemiği’ <DLT *aşuk* ‘insanın ve başka şeylerin aşık kemiği’
94. **аюу/ayuu** ‘ayı’ <ET (Uyg.) *adıg* ay.
95. **аяз/ayaz** ‘ayaz, çiğ’ <DLT *ayas* ‘açık gökyüzü’
96. **аяк/ayak ~ ал жак/al cak** ‘o taraf’ <al + yak
97. **аяк/ayak** ‘ayak; son’ <ET *adak* ay.
98. **бас-/bas-** ‘basmak’. <ET *bas-* ay.
99. **баары/baarı (<bār+ı)** ‘hepsi, herkes(i)’ <ET *bar* ay.
100. **баглан/baglan** ‘kesmeye yarayan süt kuzusu’: krş. OT *baklan kozı* ‘taze ve semiz kuzu’
101. **багыт/bagıt** ‘yön’ <ET (Uyg.) *bak-* ‘bakmak, görmek’
102. **бажа/baca** ‘bacanak’ <AT **bāça* ay.
103. **байке/bayke** ‘ağabey’ <*bay+ake* <ET *bay* a‘zengin, varlıklı’ + Moğ. *aka* ‘ağabey’ ?:
104. **байла-/bayla-** ‘bağlamak’ <ET *bagla-* ‘bağlamak; evlendirmek; başını bağlamak’ <ET *bag* ‘bağ, bağcık, düğüm; birleşik, müttehit’
105. **байтал/baytal** ‘dişi yılkı, kısrak’ <OT (ŞT) *baytal* ‘kısrak’
106. **байыркы/bayırkı** ‘ezelki, evvelki’ <ET (Uyg.) *baya* ‘henüz, biraz evvel, evvelki’
107. **бак-/bak-** ‘bakmak’ <ET (Uyg.) *bak-* ‘bakmak, görmek’

108. **бака/baka** ‘kurbağa’ <ET (Uyg.) *baka* ‘kurbağa, kaplumbağa’
109. **бакан/bakan** ‘boyunluk; direk’: krş. ET (Uyg.) *bakan* ‘zincir’
110. **бакыр-/bakır-** ‘bağırmak’ <DLT *bakır-* ay.
111. **бакыр/bakır** ‘bakır’ <ET *bakır* ‘bakır; bakır para’
112. **бал/bal** ‘bal’ <ET *bal* ay.
113. **бала/bala** ‘çocuk’ <ET (Uyg.) *bala* ‘kuş yavrusu; küçük çocuk, çocuk’
114. **балдар/baldar** **‘**çocuklar’ <**bala+lar* <ET (Uyg.) *bala* ‘kuş yavrusu; küçük çocuk, çocuk’
115. **балдыз/baldız** ‘baldız’ <ET (Uyg.) *baltız* ‘genç kız kardeş; baldız’
116. **балта/balta** ‘balta’ <ET (Uyg.) *balto~baltu* ay.
117. **балтыр/baltır** ‘baldır’ <ET (Uyg.) *baltır* ‘baldır’
118. **балтыркан/baltırkan** ‘baldıran, zehirli bir bitki’: krş. ET (Uyg.) *baltur-* ‘yetişmek, büyümek’
119. **балчык/balçık** ‘balçık’ <DLT *balçık* ‘balçık’
120. **балык/balık** ‘balık’ <ET (Uyg.) *balık* ay.
121. **бар/bar** ‘var’ <ET *bar* ay.
122. **бар-/bar-** ‘varmak’ <ET *bar-* ay.
123. **баратамын/baratamın ~ бара жатамын/bara catamın** ‘geliyorum’
124. **баратамын/baratamın ~ баратам/baratam** ‘geliyorum’
125. **баратат/baratat ~ бара жатат/bara catat** ‘gidiyor’
126. **баргыча/bargıça** ‘varana kadar’ <*bar-gan-ça;* krş. **барганча/bargança** ay.
127. **бармак/barmak** ‘parmak’ <OT (CC) *barmak* ‘parmak’
128. **барс/bars** ‘kaplan’ <ET *bars* ‘kaplan, kaplan yılı’
129. **барсылдак/barsıldak** ‘vücutta oluşan kabarcık’ <DLT *bars* ‘vücutta bit ve pire ısırmasından veya çıbandan meydana gelen şişlik’
130. **барча/barça** ‘bütün, hepsi’ <ET *barça* ‘tümüyle, bütünüyle, toptan tamamen’
131. **баса/basa** ‘bir şeyi birdenbire hatırlayınca *ha* şeklinde söze başlama edatı’ <ET (Uyg.) *basa* ‘sonra’
132. **бат/bat** ‘çabuk, hızlı’ <ET (Uyg.) *bat* ‘hemen, derhal’
133. **батыш/batış** ‘batı’ <OT (CC) *batış ~ kün batışı* ‘güneşin battığı taraf, batı’
134. **баш/baş** ‘baş’ <ET *baş* ay.
135. **бедиз/bediz** ‘bediz’ <ET *bediz* ‘süs, bezeme, motif, oyma, resim, heykel’
136. **без/bez** ‘beze, gudde’ <ET (Uyg.) *bez* ‘ülser, apse, şişkinlik, kabarcık’
137. **без-/bez-** ‘kaçmak, uzaklaşmak; bezmek’ <ET (Uyg.) *bez-* ‘titremek, sallanmak; korkmak’
138. **безгек/bezgek** ‘sıtma’ <ET (Uyg.) *bezgek* ay.
139. **бейм/beym** ‘-mış galiba’ <*bı +de-y-min*
140. **бек/bek** ‘sağlam, sıkı’ <ET (Uyg) *bek~b(e)k* ‘sağlam, sıkı’
141. **бекен/beken** ‘mI acaba (soru edatı)’<*bı* (<mı) + *eken*
142. **беки-/beki-** ‘pekişmek, sağlamlaştırmak; kilitlenmek’ <ET (Uyg.) *bekü-* ay.

143. **бел/bel** ‘bel’ <ET *bel* ‘bel; dağ sırtlarında geçit veren çukur yer’
144. **белги/belgi** ‘işaret’ <DLT *belgü* ‘damga, nişan’ <ET *belgü* ay.
145. **беле/bele** ‘-mış mıydı?’ <*bı + ele*
146. **бер-/ber-** ‘vermek’ <ET *bir- ~ ber-* ay.
147. **бери/beri** ‘beri’ <ET *berü* ay.
148. **бертин-/bertin-** ‘belini incitmek’ ~ **мертин-/mertin-** ‘(bir organı) incinmek’ <ET (Uyg.) *bertin-* ‘yaralanmak’
149. **бет/bet** ‘yüz, çehre’ <ET (Uyg.) *bėt* ‘yüz’
150. **беш/beş** ‘beş’ <ET *beş~biş* ay.
151. **бешик/beşik** ‘beşik’ <DLT *bişik~bīşik~beşik* ay.
152. **бешөө/beşöö** ‘beşi, her beşi’ <ET *beşegü* ‘her beşi’
153. **биз/biz** ‘biz’ <ET *biz* ay.
154. **бий/biy** ‘bey’ <ET *beg* ‘bir boyun veya kavmin başkanı’
155. **бий/biy** ‘dans, oyun’: krş. <ET (Uyg.) *büdig* ‘dans, oyun’
156. **бийик/biyik** ‘yüksek’ <ET *bedük* ay.
157. **бил-/bil-** ‘bilmek’ <ET *bil-* ay.
158. **билездик/bilezdik** ~ **билерик/bilerik** ‘bilezik’ <**bilek yüzük*: krş. ET (Uyg.) *bilzök-lüg* ‘bilezikli’
159. **билек/bilek** ‘bilek’ <ET (Uyg.) *bilek* ‘bilek, eklem’
160. **бир/bir** ‘bir’ <ET *bir* ay.
161. **бит/bit** ‘bit’ <ET (Uyg.) *bit* ay.
162. **бияк/biyak** ~ **бул жак/bul cak** ‘bu taraf’ <bu+ol + yak
163. **богок/bogok** ‘guatr’ ET (Uyg.) *bokok* ‘guatr, boyundaki kalkan bezinin aşırı büyümesiyle beliren hastalık’
164. **богоо/bogoo** ‘bukağı; pranga’ <ET (Uyg.) *bukagu* ‘hapishane, zincir’
165. **богуз/boguz** ‘değirmen taşının ortasındaki delik’ <ET (Uyg.) *boguz* ‘gırtlak, boğaz; yiyecek, gıda, besin, geçim kaynağı; dar geçit’
166. **боё-/boyo-** ‘boyamak’ <DLT *boḍu-* ‘boyamak’ <ET (Uyg.) *bodu-* ay.
167. **боёк/boyok** ‘boya’ <ET (Uyg.) *bodug* ay.
168. **боз/boz** ‘boz, gri’ <ET *boz* ay.
169. **боздо-/bozdo-** ‘bozlamak’ <ET (Uyg.) *bozla-* ay.
170. **боздок/bozdok** ‘bekar erkek, delikanlı’: bk. **бойдок/boydok** ‘bekar erkek, delikanlı’
171. **бозор-/bozor-** ‘rengi solmak’ <ET (Uyg.) *bozar-* ‘grileşmek’
172. **бой/boy** ‘boy’ <ET (Uyg.) *bod* ay.
173. **бойдок/boydok** ‘bekar erkek, delikanlı’: krş. ET (Uyg.) *bodtak* ‘kabile üyesi (?), bekâr erkek (?)’
174. **бокчо/bokço** ‘bohça’ <DLT *bog* ‘bohça, heybe’
175. **бол-/bol-** ‘olmak’ <ET *bol-* ay.
176. **болуш-/boluş-** ‘taraf tutmak’ <DLT *boluş-* ‘birinin tarafını tutmak ve onun için kavga etmek’
177. **боо/boo** ‘bağ’ <ET *bag* ay.
178. **бооз/booz** ‘gebe’: AA *boğaz* ‘gebe inek, manda, gebe hayvan’
179. **боор/boor** ‘karaciğer, bağır’ <ET *bagır* ay.

180. **бор/bor** ‘tebeşir’ <ET (Uyg.) *bor* ‘toz’
181. **борой/boroy** ‘boran’ <ET *bor* ‘kar fırtınası, boran’
182. **борч/borç** ‘borç’ <OT (CC) *borç* ay.
183. **бото/boto** ‘bota’ <DLT *botu* ‘deve yavrusu’
184. **бош/boş** ‘boş’ <ET (Uyg.) *boş* ay.
185. **бөбөк/böbök** ‘bebek’
186. **бөжөк/böcök** ‘tavşan yavrusu’ <AT **bo͞çek* ‘böcek’
187. **бөз/böz** ‘bez’ <ET (Uyg.) *böz* ay.
188. **бөй/böy** ‘böğ’ <ET (Uyg.) *böy* ay.
189. **бөйрөк/böyrök** ‘böbrek’ <*bögür+ek* <ET (Uyg.) *bögür* ‘böbrek, kalça’ (
190. **бөл-/böl-** ‘bölmek, parçalamak’ <ET (Uyg.) *böl-* ay.
191. **бөлө-/bölö-** ‘kundaklamak’ <AT **bēle-* ‘çocuk belemek’
192. **бөрк/börk** ‘börk’ <ET (Uyg.) *börk* ay.
193. **бөрү/börü** ‘kurt’ <ET *böri* ay.
194. **бүгүн/bügün** ‘bugün’ <ET (Uyg.) *bügün~bögün* ay.
195. **буз-/buz-** ‘bozmak’ <ET *boz-* ‘bozmak; tahrip etmek, yıkmak, dağıtmak; (savaşta) bozguna uğramak’
196. **буйла/buyla** ‘burun deliklerinin ortasındaki kıkırdak, burunluk’: krş. ET *buyla* ‘üst düzey bir unvan’
197. **буйрук/buyruk** ‘buyruk’ <ET *buyruk* ‘askeri veya sivil görevleri yerine getirmekte yükümlü; kağan emri altında çalışan memur’
198. **бүйүз/büyüz** ‘kıyı, kenar’ <ET (Uyg.) *bügüz* ‘nehir (*ügüz*den sonra yansımalı kelime)’
199. **бүйүр/büyür** ‘böğür, karın, mide’ <OT (KB) *bügür* ‘böğür’
200. **бука/buka** ‘boğa’ <ET *buka* ay.
201. **бүкүр/bükür** ‘kambur’ <ET (Uyg.) *bükri* ‘eğilmiş, bükülmüş’
202. **бул/bul ~ бу/bu** ‘bu’ <**bu+ol* <ET *bo* ay.
203. **буламык/bulamık** ‘bulamaç’ <DLT *bulga-* ‘tutmaç, bulamaç gibi yemekleri karıştırmak’
204. **булга-/bulga-** ‘sallamak; kirletmek’ <ET *bulga-* ‘bulamak, karıştırmak; iç karışıklık çıkartmak, kaosa sürüklemek; safları karıştırmak, sapıtmak’
205. **бүлө-/bülö-** ‘bilemek’ <ET (Uyg.) *bile-* ay.
206. **бүлөө/bülöö** ‘bileği’ <ET (Uyg.) *bilegü* ay.
207. **булуң/buluŋ** ‘köşe’ <ET *buluŋ* ay.
208. **булут/bulut** ‘bulut’ <ET *bulıt* ay.
209. **бүр-/bür-** ‘büzmek; kıvırmak’ <DLT *bür-* ‘büzmek’
210. **бүр/bür** ‘tomurcuk’ <ET (Uyg.) *bür~büri* ‘tomurcuk, demet, çiçek salkımı’
211. **бурак/burak** ‘güzel koku’ <ET (Uyg.) *bur-* ‘buharlaşmak, buhar yaymak; güzel kokular yaymak, koku yükselmek’
212. **бүргө/bürgö** ‘pire’ <DLT *bürge* ay.
213. **бүрк-/bürk-** ‘püskürmek; fışkırmak’: krş. DLT *bürkür-* ‘(kan için) fışkırmak; (su için) püskürmek; (hava için) yağmur yağdırmak’
214. **бүркөк/bürkök** ‘kapalı (hava); çatık (kaş)’ <DLT

bürkek ‘bulutlu, sisli, kapalı (hava)’

215. **бүркүт/bürküt** ‘kartal’ <OT (ŞT) *bürküt* ay.
216. **бүрсүгүнү/bürsügünü** ‘yarından bir sonraki gün’ <*birisi künü*
217. **бурч/burç** ‘köşe’: krş. <ET (Uyg.) *buçgak* ay.
218. **бурчак/burçak** ‘ter taneleri’ <DLT *burçak* ‘ter taneleri’
219. **бут/but** ‘but, ayak’ ET *but* ay.
220. **бүт-/büt-** ‘bitmek’ <ET (Uyg.) *büt-* ay.)
221. **бүт/büt** ‘bütün, tam’: krş. ET (Uyg.) *büt* ‘sınır’
222. **бута-/buta-** ‘budamak’ <DLT *butı-* ay.
223. **бүтүн/bütün** ‘bütün, herkes’ <ET (Uyg.) *bütün* ‘bütün, hep, hepsi birden, hepsi’
224. **буу-/buu-** ‘boğmak’ <ET (Uyg.) *bog-* ‘boğazını sıkarak öldürmek, boğmak’
225. **буу/buu** ‘buğu’ <DLT *bū* ay.
226. **буудай/buuday** ‘buğday’ <ET (Uyg.) *bugday* ay.
227. **буудайык/buudayık** ‘kuşların piri’ <ET (Uyg.) *bugdayak* ‘bir kuş türü (muhtemelen bir talih kuşu)’
228. **буура/buura** ‘damızlık erkek deve’ <ET *bugra* ay.
229. **буурсун/buursun** ‘saban, saban demiri’ <ET (Uyg.) *bukursı* ay.
230. **буурчак/buurçak** ‘börülce’ <ET (Uyg.) *burçak* ‘fasulye, bezelye’
231. **бучкак/buçkak** ‘bacağın dizden aşağı kısmı’ <DLT *buçgak* ‘devenin ayak derisi’
232. **буюк-/buyuk-** ‘donmak’ <ET (Uyg.) *bud-* ‘donmak, soğuktan donmak’
233. **буюр-/buyur-** ‘buyurmak, emretmek’ <DLT *buyur-* ‘buyurmak’ <ET (Uyg.) *buyur-* ay.
234. **быйыл/bıyıl** ‘bu sene’ <*bu yıl;*
235. **бык-/bık-** ‘(gizlice) sinmek’ <DLT *bük-* ‘yere doğru eğilip alçalmak ve sinmek’
236. **быкын/bıkın** ‘böğür’ <DLT *bıkın* ay. <ET (Uyg.) *bıkın* ay.
237. **былтыр/bıltır** ‘geçen yıl’ <ET (Uyg.) *bıltur* ay.
238. **бырыксы-/bırıksı-** ‘tozu çıkmak’ <ET (Uyg.) *bırıg* ‘kirli, temiz olmayan; dışkı, pislik’
239. **бырыш/bırış** ‘buruş’ <DLT *burış* ‘deri ve elbisedeki buruşukluk’
240. **бычак/bıçak** ‘bıçak’ <ET (Uyg.) *biçek* ay.
241. **бычан/bıçan** ‘kuru ot’ <OT (CC) *biçen* ‘saman, kuru ot’
242. **быш-/bış-** ‘pişmek; olgunlaşmak’ <ET (Uyg.) *bış-* ay.
243. **быш-/bış-** ‘sıkıntılı olmak’ <ET (Uyg.) *buş-* ‘(nefes) tıkanmak, nefes darlığı olmak; kafası karışık olmak; telaşa düşmek’
244. **бышакта-/bışakta-** ‘için için ağlamak’ <**buşgak+la-* <DLT *buşak* ‘sıkıntılı’
245. **бышаң/bışaŋ** ‘atın yanağına vurulan damga’:
246. **бээ/bee** ‘dişi at’, kısrak’ <ET (Uyg.) *bi~be* ‘kısrak, dişi at’
247. **гана/gana** ‘sadece; sınırlandırma, kuvvetlendirme işlevi katar’: krş. DLT *-kiye* ~ -

kıya ‘küçültme eki’, ET (Orh.) *azkıńa* ‘azıcık, az miktarda’

248. **дабыш/dabış** ‘ses, ün’: bk. **тыбыш/tabış** ‘ses’
249. **дагы/dagı** ‘yine; dahi’ <ET *takı* ‘ve; dahi, daha’
250. **дак/dak** ‘leke; iz’ <DLT *dag* ‘at vb. şeyleri damgaladığı dağlama’
251. **дале/dale** ‘hala, henüz’ <**dagı*+*ele* <ET *takı* ‘ve; dahi, daha’
252. **дале/dale** ‘hala, henüz’ <*dagı ele*: bk.. **дагы/dagı** ‘yine; dahi’
253. **дат/dat** ‘pas’ <DLT *tat* ‘kılıç vb. üzerinde kabaran pas’
254. **де-/de-** ‘demek, söylemek’ <ET *ti- ~ te-* ‘demek, söylemek; düşünmek; ad vermek, adlandırmak’
255. **делбе/delbe** ‘kendini zapt edemez hale getiren bir çeşit hastalık’ <ET (Uyg.) *tilfe~tilve* ‘tilbe, abdal, âşık, deli’
256. **деңиз/deŋiz** ‘deniz’ <ET (Uyg.) *teŋiz* ay.
257. **добуш/dobuş** ‘ses; oy (seçimde vb.)’: bk. **тыбыш/tıbış** ‘ses’
258. **доңуз/doŋuz** ‘domuz’ <ET *toŋuz* ‘domuz; dönemsel bir yıl adı; dönemsel bir günün adı’
259. **дөбө/döbö** ‘tepe; küme’ <ET *töpü* ‘en üst, tepe’; bk. **төбө/töbö** ‘tepe’
260. **думук-/dumuk-** ‘havasız kalmak’ <ET *tu-*: bk. **тумук-/tumuk-** ‘havasız kalmak’
261. **дың/dıŋ** ‘hiç sürülmemiş ama ekine uygun bakir toprak’ <ET (Uyg.) *tın* ‘nadasa terk edilmiş, sürülmemiş’
262. **жаа/caa** ‘yay’ <ET *ya* ay.
263. **жаак/caak** ‘çene, yanak’ <ET *yaŋak* ‘yanak’
264. **жаап/caap** ‘örtüp’ <*yap-*;
265. **жабагы/cabagı** ‘yapağı, yapak’ <ET (Uyg.) *yapaku* ‘tay; yapağı’
266. **жабуу/cabuu** ‘örtü’ <DLT *yapı* ‘eyer örtüsü’; bk. **жап-/cap-** ‘kapatmak, örtmek’
267. **жабыш-/cabış-** ‘yapışmak’: krş. DLT *yapçur- ~ yapçur- ~ yawçur-* ‘yapıştırmak’ <*yap-ış-ur-* <ET *yap-* ‘örtmek’
268. **жаз-/caz-** ‘hata yapmak, yanılmak’ <ET *yaz-* ‘yanılmak, aldanmak’
269. **жаз/caz** ‘ilKB, ahar’ <ET *yaz* ‘ilKB, ahar’
270. **жаз-/caz-** ‘yazı yazmak’ <ET (Uyg.) *yaz-* ay.
271. **жазда-/cazda-** ‘yaslamak’ <ET (Uyg.) *yasta-* ‘yaslanmak’
272. **жаздык/cazdık** ‘yastık’ <ET (Uyg.) *yastok* ‘yastık’
273. **жазы/cazı** ‘yayvan, geniş’ <ET *yazı* ‘ova, step’
274. **жазык/cazık** ‘suç; günah’ <*DLT yāzuk~yazuk* ‘suç, günah’
275. **жай-/cay-** ‘yaymak’ <ET (Uyg.) *yad-* ay.
276. **жайлоо/cayloo** ‘yayla’ <ET *yaylag* ay.
277. **жайна-/cayna-** ‘bol olmak; mutlu olmak’ <OT (ŞT) *yayna-* ‘rahatlamak’
278. **жайыт/cayıt** ‘mera, otlak’ <ET (Uyg.) *yayıt* ‘otlak’
279. **жакшы/cakşı** ‘iyi, güzel’ <OT *yakşı ~ yaxşı* ay. <ET (Uyg.) *yakşı* ‘iyi, güzel’
280. **жакын/cakın** ‘yakın’ <ET (Uyg.) *yakın* ay.
281. **жал/cal** ‘yele’ <DLT *yāl~yalıg~yil* ay.

282. **жала-/cala-** ‘yalamak’ <ET (Uyg.) *yalga-* ay.
283. **жалаң/calaŋ** ‘katıksız; sadece, yalnız’ <ET *yalıŋ* ‘çıplak, yoksul’
284. **жалбар-/calbar-** ‘yalvarmak’ <ET (Uyg.) *yalbar-* ~ *yalvar-* ay.
285. **жалбыз/calbız** ‘yarpuz’ <DLT *yarpuz* ‘bir bitki türü’
286. **жалбырак/calbırak** ‘yaprak’ <**yalbırgak* <ET (Uyg.) *yapırgak~yapırkak~yalbırgak* ay.
287. **жалган/calgan** ‘yalan’ <ET *yalgan* ay.
288. **жалгыз/calgız** ‘yalnız, tek’ <ET (Orh.) *yalŋus* ‘yalnız, tek başına; tek, biricik’
289. **жалк-/calk-** ‘bir şeyden soğumak’ <OT (KB) *yalk-* ‘bıkmak, usanmak’
290. **жалпай-/calpay-** ~ **жалпый-/calpıy-** ‘yassılanmak’
291. **жалпак/calpak** ‘yassı’: krş. DLT *yalpı* ‘derinliği olmayan tabak vb. ahşab eşya’
292. **жалт/cılt** ‘parıltı, pırıltı’: krş. DLT *yaldrı-* ~ *yaldra-* ‘parlamak, ışık vermek’, *yaldrık~yuldrık* ‘parlak’
293. **жалын/calın** ‘alev’ <DLT *yalın* ay. <ET (Uyg.) *yalın* ‘parıltı, parlaklık; alev’
294. **жамак/camak** ‘yama’ <ET (Uyg.) *yamag* ay.
295. **жаман/caman** ‘kötü, fena’ <ET (Uyg.) *yaman* ay.
296. **жамбаш/cambaş** ‘kalça kemiği’ <DLT *yān* ‘kalça kemiği’
297. **жамгыр/camgır** ‘yağmur’ <ET (Uyg.) *yagmur* ay.
298. **жамын-/camın-** ‘örtünmek’ <ET (Uyg.) *yabın-* ‘örtünmek’
299. **жан-/can-** ‘geri dönmek; geri sökülmek’ <ET *yan-* ‘geri dönmek; (savaşta) geri çekilmek; vazgeçmek’
300. **жан/can** ‘yan, yön, taraf’ <ET (Uyg.) *yan* ay.
301. **жан-/can-** ‘yanmak’ <DLT *yan-* ay.
302. **жана/cana** ‘ve; yine’ <ET *yana* ‘yine, tekrar, ve, yeniden, dahi’
303. **жаңгак/caŋgak** ‘ceviz’ <ET (Uyg.) *yagak* ay.
304. **жаңы/caŋı** ‘yeni’ <ET (Uyg.) *yaŋı* ‘yeni; acemi; körpe; yeni rahip olarak atanmış; ayın ilk on gününden biri’
305. **жаңыл/caŋıl-** ‘yanılmak’ <ET *yaŋıl-* ay.
306. **жаңыр-/caŋır-** ‘yankılanmak’ <ET (Uyg.) *yaŋku-r-* ‘tınlamak, çınlamak’
307. **жап-/cap-** ‘kapatmak, örtmek’ <ET (Uyg.) *yap-* ay.
308. **жапалак/capalak** ‘bir çeşit baykuş’ <OT (CC) *yabalak* ‘baykuş’
309. **жапшыр-/capşır-** ‘çiğnemek, ezmek’: krş. DLT *yapçur-* ~ *yapşur-* ~ *yawçur-* ‘yapıştırmak’
310. **жапыз/capız** ‘alçak’ <ET *yabız* ‘berbat, kötü, fena’
311. **жапыр-/capır-** ‘yere doğru eğmek’ <DLT *yapur-* ‘saklayıp gizlemek’
312. **жар/car** ‘yar, uçurum’ <ET *yar* ‘kaya, uçurum’
313. **жар-/car-** ‘yarmak’ <ET (Uyg.) *yar-* ay.
314. **жара/cara** ‘yara’ <OT (CC) *yara* ay.
315. **жара-/cara-** ‘yaramak’ <ET *yara-* ‘işe yaramak, bir iş için uygun olmak, kullanışlı olmak’

316. **жарак/carak** ‘silah’ <OT (ŞT) *yarag* ‘hazırlık; araç gereç’
317. **жараш-/caraş-** ‘yakışmak; bir araya gelmek’ <ET (Uyg.) *yaraş-* ‘yakışmak, yaraşmak, uydurmak’
318. **жарганат/carganat** ‘yarasa’ <OT (DEMT,) *yarkanat* ay. <*yarıg kanat* ay.
319. **жарды/cardı** ‘yoksul, fakir’ <ET (Uyg.) *yarlıg* ‘sefil, fakir, yoksul’
320. **жардык/cardık** ‘yarlık, ferman, kanun’ <ET (Uyg.) *yarlıg* ‘sultanın mektubu ve emri’
321. **жары-/carı-** ‘aydınlanmak, tan ağarmak’ <ET (Uyg.) *yaru-* ‘parlamak, ışık saçmak; aydınlanmak’
322. **жарыш/carış** ‘yarış’ <DLT *yarış* ‘at yarışı’: bk. **жарыш-/carış-** ‘yarışmak’
323. **жарыш-/carış-** ‘yarışmak’ <ET (Uyg.) *yarış-* ay.
324. **жат/cat** ‘yabancı’ <ET *yat* ay.
325. **жат-/cat-** ‘yatmak’ <ET *yat-* ‘yatmak, bir yerde uzanır halde bulunmak; (kemikler) yığılmak; (cenaze) gömülmeden kalmak, ortada kalmak’
326. **жатырка-/catırka-** ‘yadırgamak’ <AT **yātırka-* ay.
327. **жаш/caş** ‘yaş; yıl’ <ET *yaş* ‘hayat, yaşam, zaman, yaş, ömür’
328. **жаш/caş** ‘genç; yaş’ <ET (Uyg.) *yaş* ‘yaş, körpe, yeşil’
329. **жаш/caş** ‘göz yaşı’ <ET *yaş* ay.
330. **жашыл/caşıl** ‘yeşil’ <ET *yaşıl* ‘açık mavi, yeşil’
331. **жашын-/caşın-** ‘saklanmak, gizlenmek’ <ET (Uyg.) *yaş-* ‘saklanmak, gizlenmek, ortadan kaybolmak; çıkmak’
332. **же-/ce-** ‘yemek’ <ET *ye-* ay.
333. **жез/cez** ‘bakır’ <ET (Uyg.) *yez~yiz* ‘pirinç, bakıra çinko katılarak elde edilen sarı renkli bir alaşım’
334. **жезде/cezde** ‘enişte’ <DLT *yezne* ‘enişte’
335. **жейрен/ceyren** ‘turuncumsu renk’ <ET *yegren* ‘kestane rengi’
336. **жел/cel** ‘yel’ <ET (Uyg.) *yel* ‘rüzgâr, yel; hava (element)’
337. **жел-/cel-** ‘yelmek; tırıs gitmek’ <ET *yel-* fiili ‘(at için) hızla sürmek, dört nala kaldırmak; akın ettirmek’
338. **желе/cele** ‘atların sırayla bağlandığı iki ucu iki kazığa bağlı kendir, urgan; örümcek ağı’ <ET (Uyg.) *yeli~yelü* ‘hayvan tutmaya yarayan ip’
339. **желим/celim** ‘zamk, yapıştırıcı; plastik’ <ET (Uyg.) *yelim* ay.
340. **желин/celin** ‘hayvanın memesi’ <DLT *yilin* ‘kısrak memesi’
341. **желпи-/celpi-** ‘yellemek’ <ET (Uyg.) *yelpi-* ‘yellemek, yelpazelemek’
342. **жем/cem** ‘yem’ <DLT *yem~yīm* ‘yiyecek, rızık’
343. **жемир-/cemir-** ‘aşınmak’ <ET (Uyg.) *yemir-* ‘kırmak, ezmek, mahvetmek, yıkmak’
344. **жемиш/cemiş** ‘yemiş, meyve’ <ET (Uyg.) *yemiş* ‘meyve, yemiş’
345. **жең/ceŋ** ‘yen, giysi kolu’ <ET (Uyg.) *yeŋ~yėŋ* ay.
346. **жең-/ceŋ-** ‘yenmek’ <OT *yeŋ-* ‘yenmek, galip gelmek’

347. **жеңе/сеңе** ‘yenge’ <ET (Uyg.) *yeŋe* ay.
348. **жентек/centek** ‘yeni doğmuş bebek için kutlama yemeği’: krş. DLT *yeni-* ~ *yini-* ‘kadın doğurmak’, *yenigü* ‘neredeyse doğuracak olan’
349. **жер/cer** ‘yer’ <ET *yer~yir* ‘yer, toprak, tarla, arazi, yeryüzü’
350. **жери-/ceri-** ‘reddetmek; beğenmemek’ <ET (Uyg.) *yer-* ~ *yir-* ~ *er-* ‘iğrenmek’
351. **жет-/cet-** ‘ulaşmak, varmak’ <ET *yet-* ‘ulaşmak, erişmek’
352. **жетек/cetek** ‘rehber, kılavuz’: bk. **жетеле-/çetele-** ‘elinden tutup götürmek; yol göstermek’
353. **жетеле-/cetele-** ‘elinden tutup götürmek; yol göstermek’ <ET *yet-* (I) ‘yedmek, (atı) yedekte götürmek’
354. **жети/ceti** ‘yedi’ <ET *yeti~yiti* ay.
355. **жетиген/cetigen** ‘büyükayı takım yıldızı’ <ET (Uyg.) *yetigen* ay.
356. **жетил-/cetil-** ‘olgunlaşmak, yetişmek’ <DLT *yetil-* ~ *yitil-* ‘iltihak etmek’
357. **жетимиш/cetimiş** ‘yetmiş’ <ET *yetmiş* ay.
358. **жетөө/cetöö** ‘yedisi’ <*ceti+egü* <ET *yeti~yiti* ay.
359. **жибек/cibek** ‘ipek’ <OT (CC) *yibek~ipek* ‘ipek’
360. **жибер-/ciber-** ‘göndermek’ <OT (ŞT) *yiber-* ‘göndermek’
361. **жиби-/cibi-** ‘(ıslanarak) yumuşamak’: krş. CC *yibit-* ‘ıslatmak, nemlendirmek, ıslatarak yumuşatmak’
362. **жигит/cigit** ‘yiğit’ <ET (Uyg.) *yigit* ‘yiğit, delikanlı’
363. **жийде/**ciyde ‘iğde’ <ET (Uyg.) *yigde* ay.
364. **жийиркен-/ciyirken-** ‘iğrenmek, tiksinmek’ <DLT *yigren-* ‘(et vb. bir şeyi) çiğ kabul edip yemekten vazgeçmek’
365. **жилик/cilik** ‘ilik’ <ET (Uyg.) *yilik* ‘ilik, kemik’
366. **жип/cip** ‘ip’ <ET (Uyg.) *yip* ay.
367. **жит-/cit-** ‘yitmek, kaybolmak’ <ET *yit-* ~ *yet-* ay.
368. **жогол-/cogol-** ‘yok olmak; ortadan kalkmak’ <ET *yoqal-* ‘yok olmak, kaybolmak’
369. **жогору/cogoru** ‘yukarı’ <ET *yukaru* ay.
370. **жогот-/cogot-** ‘yok etmek; ortadan kaldırmak’ <ET *yokad-* ‘yok olmak; ortadan kalkmak’
371. **жой-/coy-** ‘yok etmek’ <ET (Uyg.) *yod-* ‘silmek, çözülmek’
372. **жок/cok** ‘yok’ <ET *yok* ‘yok; yoksul; (fiil çekimi öğesi) değil’
373. **жол/col** ‘yol’ <ET *yol* ay.
374. **жолборс/colbors** ‘kaplan’ <OT (CC) *yolabars* ‘kaplan’
375. **жолдош/coldoş** ‘arkadaş’ <OT (DK) *yoldaş* ay.
376. **жоло-/colo-** ‘yaklaşmak; uğramak’ <ET (Uyg.) *yola-* ‘yola koyulmak, bir yerden geçip gitmek, gitmek’
377. **жолу/colu** ‘defa, kez’ <ET *yolı* ‘defa, kere, kez’
378. **жон-/con-** ‘yontmak’ <ET (Uyg.) *yon-* ay.
379. **жоңгучка/coŋguçka** ‘yaban yonca’ <ET (Uyg.) *yorınçga* ‘yonca, kaba yonca, alfalfa’

380. **жоо/coo** ‘düşman’ <ET *yagı* ay.
381. **жоолук/cooluk** ‘yazma, baş örtüsü’ <**yag+lık* <ET (Uyg.) *yag* ‘yağ, tereyağı, saf yağ, sadeyağ
382. **жоон/coon** ‘yoğun’ <ET *yogun* ‘yoğun, kalın, kaba’
383. **жоор/coor** ‘yağır’ <DLT *yagır* ‘büyüKB, aş hayvanların yarası’
384. **жоот-/coot-** ‘avutmak’: krş. ET (Uyg.) *avıt-* ‘avutmak, teselli etmek, şımartılmak’
385. **жоош/cooş** ‘yumuşak huylu’ <ET (Uyg.) *yabaş ~ yavaş* ‘yumuşak huylu, sakin’
386. **жорго/corgo** ‘yorga’ <DLT *yorıga at* ‘yorga at’
387. **жорт-/cort-** ‘yortmak; esmek’ <ET (Uyg.) *yort-* ‘geçit töreni yapmak, yürütmek, yola çıkmak’
388. **жору-/coru-** ‘yorumlamak, tabir etmek’ <ET (Uyg.) *yör-* ‘yorumlamak, izah etmek, açıklamak, tefsir etmek; çözmek’
389. **жорук/coruk** ‘davranış, karakter’ <ET (Uyg.) *yorıg* ‘yol, patika, gidişat, eylem; yatkınlık; davranış, hareket, davranış biçimi; iyi amel’
390. **жошу-/coşu-** ‘kan vb. sıvı akmak’ <AT **çōş-* ‘coşmak’; krş. DLT *yoşıl-* ‘akmak’
391. **жөлө-/cölö-** ‘birine yardım etmek’ <ET (Uyg.) *yöle-* ay.
392. **жөн/cön** ‘bir şeyin yolu yordamı’ <ET (Uyg.) *yön ~ yon* ‘şekil, biçim, tarz, denk gelen (bir şey); uygunluk; tesir’
393. **жөө/cöö** ‘yaya’ <ET *yadag* ay.
394. **жөргө-/cörgö-** ‘bir araya getirip bağlamak; sarmak’ <ET (Uyg.) *yörge-* ‘sarmak, etrafını sarmak, bürümek, bağlamak’
395. **жөргөм/cörgöm** ‘küçüKB, aş hayvanın akciğer, karaciğer, bağırsak veya işkembesinden hazırlanan yemek’: krş. DLT *yörgemeç* ‘işkembe ve bağırsaklar dürülür; içine ince bağırsak konur; ızgara yapılır veya pişirilir’
396. **жөткүр-/cötkür-** ‘öksürmek’ <OT (CC) *yötkür-* ‘öksürmek’
397. **жөтөл/cötöl** ‘öksürük’ <ET (Uyg.) *yötül~ötül* ‘öksürük’
398. **жуу/cuu-** ‘yıkamak’ <ET (Uyg.) *yu-* ‘yıkamak, yıkanmak, temizlemek’
399. **жүгөн/cügön** ‘dizgin, yular’ <DLT *yügün* ‘gem, uyan’
400. **жүгөрү/cügörü** ‘darı, mısır’ <ET (Uyg.) *üyür* ‘tahıl, darı’
401. **жүгүн-/cügün-** ‘eğilmek, secde etmek’<ET *yükün-* ‘saymak, saygı göstermek; boyun etmek; ibadet etmek’
402. **жүгүр-/cügür-** ‘koşmak’ <ET *yügür-* ‘koşmak; (kan) akmak, yaralanmak, ölmek’
403. **жудурук/cuduruk** ‘yumruk’ <ET (Uyg.) *yudruk* ‘yumruk’
404. **жүз/cüz** ‘yüz (sayı adı)’ <ET *yüz* ay.
405. **жүз/cüz** ‘yüz, çehre’ <ET *yüz* ay.
406. **жүздүк/cüzdük** ‘yüzük’ <ET (Uyg.) *üzük~yüzük* ‘yüzük’
407. **жүзүм/cüzüm** ‘üzüm’ <ET (Uyg.) *üzüm ~ üsüm* ay.
408. **жука/cuka** ‘ince’ <ET *yuka* ‘narin, yufka, ince’
409. **жул-/cul-** ‘yolmak, koparmak’ <ET (Uyg.) *yul-* ay.

410. **жулк-/culk-** ‘güçle çekmek, yolmak’ <OT (CC) *yulk-* ‘yolmak, koparmak, kökünden koparmak’
411. **жулмуй-/culmuy-** ‘köse görünümde olmak’; krş. DLT *yüli-* ‘tıraş etmek’, *yüligü* ‘saçı traş etmek için kullanılan ustura’
412. **жүлүн/cülün** ‘omurilik’ <ET (Uyg.) *yulun* ‘bel kemiği, omurga’
413. **жумур/cumur** ‘yuvarlak’ <DLT *yumur* ‘hayvanın kör bağırsağı’
414. **жумуртка/cumurtka** ‘yumurta’ <ET (Uyg.) *yumurtga* ‘yumurta (aynı zamanda Budizm’de mümkün bir doğum türü)’
415. **жумуш/cumuş** ‘iş’ <DLT *yumuş* ‘iki veya daha fazla adam arasındaki haberleşme, haber görürüp getirme’ <ET *yumuş* ‘hizmet, vazife; elçilik görevi’
416. **жумушчу/cumuşçu** ‘işçi’ <DLT *yumışçı* ‘melek’
417. **жумша-/cumşa-** ‘iş buyurmak’ <OT *yumşa-* ~ *cumşa-* ‘emretmek, buyurmak’
418. **жумшак/cumşak** ‘yumuşak’ <ET (Orh.) *yımşak* ay.
419. **жүн/cün** ‘yün’ <ET (Uyg.) *yuŋ* ay.
420. **жупка/cupka** ‘mayalanmamış hamurdan pişirilen ince yufkaya süt, tere yağı eklenerek yapılan yemek’ <DLT *yubka ~ yuwka* ‘her şeyin incesi’
421. **жүр-/cür-** ‘yürümek’ <ET (Orh.) *yorı-* ‘adım atarak ilerlemek, gitmek, yürümek, yol almak, ilerlemek; isyan etmek, başkaldırmak; ilerlemek, gelişmek, kalkınmak; ordu sevk etmek, akın etmek, düşman topraklarına saldırmak, baskın yapmak’
422. **жүрөк/cürök** ‘yürek, kalp’ <ET *yürek* ay.
423. **журт/curt** ‘yurt, halk’ <ET *yurt* ‘yurt, kamp yeri, konaklama yeri; cenaze çadırı’
424. **жут/cut** ‘kıtlık’ <ET *yut* ‘kıtlık’
425. **жут-/cut-** ‘yutmak’ <DLT *yut-* ay.
426. **жуу-/cuu-** ‘yıkamak’ <ET (Uyg.) *yu-* ‘yıkamak, yıkanmak, temizlemek’
427. **жуук/cuuk** ‘yakın’ <ET *yaguk* ay.
428. **жуур-/cuur-** ‘yoğurmak’ <ET *yogur-* ‘yoğurmak; bir yeri yoğururcasına yürüyerek aşmak’
429. **жуурат/cuurat** ‘koyun sütünden yoğurt’ <DLT *yugrut* ‘yoğurt’
430. **жууркан/cuurkan** ‘yorgan’ <ET (Uyg.) *yogurkan* ‘yatak çarşafı’
431. **жуут-/cuut-** ‘yaklaştırmak, yakın olmasına müsaade etmek’ <ET *yagut-* ay.
432. **жыгач/cıgaç** ‘ağaç; tahta’ <ET *ı~ ıgaç* ‘ağaç; orman; kereste’
433. **жыды-/cıdı-** ‘(saç, yün, tüy) dökülmek’ <DLT *yıḍı-* ‘kokmak’ <ET (Uyg.) *ıdı-* ay.
434. **жый-/cıy-** ‘toplamak’ <ET *yıg-* ‘yığmak, toplamak; (bodunu, boyları) derleyip toparlamak, bir araya getirmek, başka *bodun* ve boyları müttefik kılmak’
435. **жыйырма/cıyırma** ‘yirmi’ <ET (Uyg.) *yegirme~yigirme* ay.
436. **жыл/cıl** ‘yıl’ <ET *yıl* ay
437. **жылан/cılan** ‘yılan’ <ET *yılan* ‘yılan; yılan yılı’
438. **жылгын/cılgın** ‘ılgın, ılgın ağacı’ <DLT *yılgun* ay.

439. **жылдыз/cıldız** ‘yıldız’ <ET (Uyg.) *yultuz* ‘yıldız, burç, Ay’ın Dünya’nın çevresinde dolaşırken geçtiği istasyon, gezegen’
440. **жылкы/cılkı** ‘yılkı, at’ <ET *yılkı* ‘dört ayaklı evcil hayvanlar; çiftlik hayvanları’
441. **жылуу/cıluu** ‘ılık’ <ET (Uyg.) *yılıg* ‘yumuşak; sıcak’
442. **жылчык/cılçık** ‘şule, ışık’ <OT (KB) *yalçık* ‘ay’
443. **жыпар/cıpar** ‘misk koku’ <ET *yıpar* ‘cenaze ritüellerinde kullanılan kokulu mum, tütsü’
444. **жырт-/cırt-** ‘yırtmak’ <ET (Uyg.) *yırt-* ay.
445. **жыт/cıt** ‘koku’ <ET (Uyg.) *yıd* ay.
446. **жыш/cış** ‘sık, sık orman’ <ET *yış* ‘orman, ormanla kaplı dağ’
447. **жээн/ceen** ‘yeğen’ <ET *yegen~yigen* ‘yeğen; bir unvan niteleyicisi’
448. **закым/zakım** ‘gözle fark edilebilen hafif yel akımı’ <AT **sākım* ‘serap’
449. **заргалдак/zargaldak** ‘sarıasma kuşu’ ~ **саргалдак/sargaldak** ‘sarı çiçek açan zararlı bitki; bir tür göçebe kuş adı’
450. **заргын/zargın** ‘sarı çiçekli, çok yıllık bir çeşit bitki’ ~ **саргын /sargın** ‘dağlarda yetişen bitki türü’ <DLT *sargan* ‘çorak yerde biten bitkinin adı’
451. **идиш/idiş** ‘kap, kap kacak’ <ET (Uyg.) *idiş* ‘kap kacak, çömlek’
452. **из/iz** ‘iz’ <ET (Uyg.) *iz* ‘iz, ayak izi; işaret; yol’
453. **изги/izgi** ‘asil, iyi’ <ET *eḍgü;* bk. **ийги/iygi** ‘iyi, güzel’
454. **изде-/izde-** ‘aramak’ <OT (CC) *izde-* ~ *isde-* ay.
455. **ий-/iy-** ‘eğmek’ <ET (Uyg.) *eg-* ay.
456. **ий-/iy-** ‘-ıp vermek (tezlik bildiren yardımcı fiil)’ <ET *ı-* ~ *ıd-* ~ *yıd-* ~ *ıt-* ‘göndermek; (yetkili) göndermek; (*il, yer, sub* vb. sözlerle) farklı bir etnik kimliğe geçmek; (sab sözüyle) mesaj göndermek; *(törü* sözüyle) Türk töresine uymak’
457. **ийги/iygi** ‘iyi, güzel’ <ET (Orh.) *edgü* ‘iyi, has, katıksız; soylu, safkan at; iyilik, kar, kazanç, yarar’
458. **ийгилик/iygilik** ‘başarı’ <DLT *eḍgülük* ‘iyilik’
459. **ийди/iydi** ‘ahşaptan kaşık, kepçe gibi eşyaları yaparken kullanılan oymaya uygun bıçak gibi alet ’ <ET (Uyg.) *egdü* ‘eğri bıçak’
460. **ийик/iyik** ‘iğ, kirmen’ <ET (Uyg.) *ik* ‘çıkrık, cehre, iğ’
461. **ийин/iyin** ‘in’ <ET (IB) *in* ‘in, hayvan yuvası’
462. **ийин/iyin** ‘omuz’ <ET (Uyg.) *egin~eŋin* ‘çatı’
463. **ийир-/iyir-** ~ **ийри-/iyri-** ‘ip eğirmek’ <ET *egir-* ‘sarmak, eğirmek, bükmek’
464. **иймек/iymek** ‘küpe’ <DLT *ügmek* ‘altından veya gümüşten kadın halkası’
465. **иймен-/iymen-** ‘çekinmek’ <ET (Uyg.) *eymen-* ‘korkmak, korkak olmak, korkmuş olmak, korku hissetmek; utanmak, mahcup olmak, utangaç olmak’
466. **ийне/iyne** ‘iğne’ <ET (Uyg.) *yigne* ay.
467. **ийни/iyni** ‘omuzu’ <*iyin+i:* bk. **ийин/iyin** ‘omuz’
468. **ийрек/iyrek** ‘deriyi işlemede kullanılan iki başı yumru ahşap saplı ortasında

pürtük dişleri olan alet' <DLT *iḍrig* 'kalın ve pürtüklü nesne'

469. **ийри/iyri** 'eğri' <ET *egri* 'eğri; hörgüçlü (deve)'
470. **ийрим/iyrim ~ ирим/irim** 'girdap, eğrim' <ET (Uyg.) *egrim* 'girdap, eğrim'
471. **ил-/il-** 'ilmek, iliştirmek; asmak' <ET (Uyg.) *il-* 'tutmak, yakalamak; almak'
472. **илгери/ilgeri** 'önce, geçmişte; ileri' <ET *ilgerü* 'ileri doğu'
473. **имер-/imer-** 'kendine yaklaştırmak; toplamak' <ET (Uyg.) *imer-* 'çevirmek, kuşatmak, rahatsız olmak, çekmek'
474. **инек/inek** 'üç yaştan büyük dişi inek' <ET (Uyg.) *ingek~iŋek* 'inek'
475. **ини/ini** 'küçük erkek kardeş' <ET *ini* 'erkek kardeş'
476. **иӈир/iŋir** 'akşamın alaca karanlığı' <DLT *iŋir~emir* 'alaca karanlık'
477. **ири-/iri-** 'bozulmak; çürümek' <ET (Uyg.) *yirü-* 'çürümek, bozulmak; yok olmak'
478. **ири/iri** 'iri, büyük' <ET (Uyg.) *irig* 'iri, kaba saba, iriyarı'
479. **ирик/irik** 'enenmiş üç yaşından büyük koyun' <ET (Uyg.) *irk* 'genç erkek keçi; koç'
480. **ириӈ/iriŋ** 'irin' <ET (Uyg.) *iriŋ ~ yiriŋ* 'irin, cerahat'
481. **иркектеш/irkekteş** 'ortak, ortaklaşma': krş. DLT *irk-* 'toplamak'
482. **ис/is** 'is' <DLT *ış* 'kandilin isi ve duvar vb. üzerindeki kurum'
483. **искек/iskek** 'cımbız' <DLT *iske-* '(yün, ot vb.) yolmak'
484. **ит/it** 'köpek' <ET *ıt* 'köpek; köpek yılı'
485. **итер-/iter-** 'ittirmek' <ET (Uyg.) *it-* 'itmek, (saçları) geri atmak'
486. **ич/iç '**iç, karın' <ET *iç* 'iç; has, hassa, kağana bağlı, siyasal merkez; mide'
487. **ичеги/içegi** 'bağırsak' <ET (Uyg.) *içegü* 'iç, iç organlar'
488. **ичик/içik** 'kürklü gocuk' <DLT *içük* 'samur, sincap vb. hayvanlardan elde edilen kürk'
489. **ичке/içke** 'ince' <ET *yinçge* ay.
490. **ичкери/içkeri** 'içeri' <ET (Uyg.) *içgerü ~içgeri- ~ içkerü* 'içeri, saray'
491. **ичмек/içmek** 'eyerin altına konan yumuşak keçe' <DLT *içmek* 'kuzu dersinden kürk'
492. **иш/iş** 'iş' <ET *iş~eş* 'iş, hizmet'
493. **ишен-/işen-** 'güvenmek' <DLT *işen-* 'güvenmek, itimat etmek'; krş. ET (Uyg.) *uşan-* 'inanmak, güvenmek, itimat etmek'
494. **коӈгуроо/koŋguroo** 'çan; zil' <ET (Uyg.) *koŋragu* ay.
495. **кабар-/kabar-** 'kabarmak; sinirlenmek' <DLT *kabar-* 'şişmek, kabarmak'
496. **кабылан/kabılan** 'kaplan' <ET (Uyg.) *kaplan* 'leopar, pars'
497. **каган/kagan** 'kağan, hakan' <ET *kagan* 'kağan'
498. **каз/kaz** 'kaz' <ET *kaz* ay.
499. **каз-/kaz-** 'kazmak' <ET (Uyg.) *kaz-* ay.
500. **казан/kazan** 'kazan, tencere' <DLT *kazgan* 'çöküntü,

çatlak ve yarıklar bulunan arazi, çukur'

501. **казанбак/kazanbak** 'göç sırasında kullanılan kazan kabı' <*kazan* + *kap*: bk. **казан/kazan** 'kazan, tencere'
502. **казы/kazı** 'yılkı sucuğu yapımında kullanılan atların karın yağı' <ET (Uyg.) *kazı* 'karın yağı'
503. **казык/kazık** 'kazık' <ET (Uyg.) *kazguk~kazgok*
504. **казынды/kazındı** 'kazıntı' <DLT *kazındı* 'kazılmış olan (toprak vb.)
505. **кай/kay** 'hangi' <ET (Uyg.) *kayu* 'hangi, hangisi'
506. **кайгы/kaygı** 'kaygı' <ET (Uyg.) *kadgu* 'keder, kaygı, lekeleme, ihtiras, tutku'
507. **кайда/kayda** 'nerede' <ET (Uyg.) *kayda ~ kayuda ~ kayuta* 'nerede, nereye'
508. **кайдан/kaydan** 'nereden' <ET *kantan* 'nereden'
509. **каймак/kaymak** 'kaymak' <ET (Uyg.) *kayak* 'kaymak, krema, tereyağı, yağ, toz tabakası'
510. **кайна-/kayna-** 'kaynamak' <ET (Uyg.) *kayın- ~ kayna-* 'kaynamak, haşlamak, pişmek'
511. **кайрак/kayrak** 'su gitmeyen, yağmur suyuyla beslenen toprak' <*kayır+ak* <DLT *kayır* 'yumuşak zeminli toprak; kum'
512. **кайт-/kayt-** 'dönmek, geri gitmek, geri gelmek' <OT (CC) *kayt-* 'geri dönmek'
513. **кайы-/kayı-** 'hayvan cinsel ilişkide bulunmak (deve), kösnümek': krş. ET (Uyg.) *kayır* 'kunduz hayası, (kunduzun) salgı(sı)'
514. **кайы-/kayı-** 'kumaşı katlayarak açık yer bırakmadan dikmek': krş. DLT *kaḍıg* 'sağlamlaştırılmış dikiş', *kadıl-* '(elbise) teyellenmek
515. **кайык/kayık** 'kayık' <DLT *kaygık~kayguk* ay.
516. **кайын/kayın** 'kayın, hısım <ET (Uyg.) *kadın* 'dünür, kaynata kaynana; hısım'
517. **кайың/kayıŋ** 'kayın ağacı' <ET (Uyg.) *kadıŋ* 'huş ağacı, huş ağacının kabuğundan yapılmış kap kacak'
518. **кайырмак/kayırmak** 'olta': krş. KB, *karmak* 'çengel'
519. **кайыш-/kayış-** 'bükülmek, eğilmek': krş. DLT *kaḍır-* '(boyun) burmak'
520. **кайыш/kayış** 'kayış' <ET (Uyg.) *kadış* 'kayış, dizgin ve gem'
521. **какшы-/kakşı-** 'susuz kurumak, nemsiz kalmak': krş. DLT *kakraş-* '(herhangi bir sıvı) azalmak, (su) çekilmek; (vücuttaki) şiş inmek', *kak* 'her türlü meyvenin kurusu'
522. **какыр-/kakır-** 'balgam çıkarmak' <OT (CC) *kakır-* 'hah' diye genizden lanrığı çıkartıp tükürmek'
523. **калар/kalar** 'sıçan' <DLT *keler* 'kertenkele'
524. **калтылда-/kaltılda-** ~ **калчылда-/kalçılda-** 'titremek'
525. **калың/kalıŋ** 'başlık parası, mihr' <ET (Uyg.) *kalıŋ* ay.
526. **калың/kalıŋ** 'kalın' <ET (Uyg.) *kalın* 'gür, kalın, sık, yoğun'
527. **камчы/kamçı** 'kamçı' <ET (Uyg.) *kamçı* 'kamçı, kamçılama şeklindeki ceza'
528. **камыш/kamış** 'kamış' <ET (Uyg.) *kamış* ay.
529. **кан-/kan-** '(suya) kanmak, doymak' <ET (Uyg.)

kan- ‘memnun olmak, tatmin olmak’

530. **кан/kan** ‘han’ <ET *kan* ay.

531. **кан/kan** ‘kan’ <ET *kan* ay.

532. **канат/kanat** ‘kanat’ <ET (Uyg.) *kanat* ay.

533. **кандай/kanday** ‘nasıl’ <ET *kanı+teg*

534. **кантала/kantala** ‘tahtakurusu’ <OT (CC) *kandala* ay.

535. **канча/kança** ‘kaç’ <DLT *kança* ‘nereye’

536. **канчык/kancık** ‘dişi köpek; kancık’ <DLT *kançık* ‘dişi köpek’

537. **канык/kanık** ‘tecrübeli, deneyimli’ <DLT *kanıg* ‘insandaki iyilik ve cömertlik hasreti’

538. **каңырсы-/kaŋırsı-** ‘yanmaktan pis kokmak; kötü kokmak’ <DLT *keŋirsi-* ‘yanmak, kokusu yükselmek’

539. **каңырык/kaŋırık** ‘geniz’ <DLT *kaŋ(ı)rık* ‘damak; gaga’

540. **капкак/kapkak** ‘kapak’ <DLT *kapgak* ‘sadak, ok kılıfının kapağı’

541. **капчык/kapçık** ‘para kesesi; mide, karın’ <ET (Uyg.) *kapçuk* ‘küçük tulum, küçük kap, kese’

542. **кар/kar** ‘kar’ <ET *kar* ay.

543. **кара/kara** ‘kara, siyah’ <ET *kara* ay.

544. **карагат/karagat** ‘Frenk üzümü’: krş. ET (Uyg.) *kat* ‘(çilek, dut, böğürtlen gibi meyvelerin) tanesi’;

545. **карамык/karamık** ‘kırmızı çiçekli, tohumu zehirli ot’ <ET (Uyg.) *karamuk* ‘tanecik’

546. **караңгы/karaŋgı** ‘karanlık’ <ET (Uyg.) *karaŋgu* ay.

547. **карга-/karga-** ‘beddua etmek, lanetlemek’ <ET *karga-* ay.

548. **карга/karga** ‘karga’ <ET *karga* ay.

549. **каргыш/kargış** ‘kargış, lanet’ <DLT *kargış* ‘lanet ve lanetleme’

550. **карды/kardı** ‘karnı’: bk. **карын/karın** ‘karın; mide’

551. **карлыгач/karlıgaç** ‘kırlangıç’ <ET (Uyg.) *karlıgaç* ay.

552. **карма-/karma-** ‘ellemek, tutmak, kavramak’ <OT (ŞT) *karba-* ‘kavramak, yakalamak’; krş. ET (Uyg.) *karva-* ‘dokunmak, sıkı tutmak, yakalamak, kavramak’

553. **карсак/karsak** ‘yırtıcı hayvanların gelen adı; kuyruğu ve kulağının ucu kara olan bozkır tilkisi’ <ET (Uyg.) *karsak* ‘karsak’

554. **карт/kart** ‘kabuk, yaranın veya sivilcenin kurumasıyla deriden oluşan tabaka’ <ET (Uyg.) *kart* ‘ülser, yara, çıban, tümör, şişme, şişkinlik’

555. **карт/kart** ‘yaşlı’ <OT (CC) *kart* ‘yaşlı, ihtiyar’

556. **картылда-/kartılda-** ‘katur kutur ses çıkartmak’ ~ **карчылда-/karçılda-** ‘katur kutur etmek’

557. **каруу/karuu** ‘‘kolun dirsekten omuza kadar olan kısmı; güç’

558. **каршы/karşı** ‘karşı’ <ET (Uyg.) *karşı~k(a)rş(ı)* ‘aksi, zıt, muhalif’

559. **кары/karı** ‘kolun dirsekten omuza kadar olan

kısmı' ET (Uyg.) *karı* 'yaklaşık 30 cm ölçü birimi; kol karışı'

560. **кары-/karı-** 'yaşlanmak' <ET (Uyg.) *karı-* ~ *k(a)rı-* ay.

561. **кары/karı** 'yaşlı' <ET (Uyg.) *karı* 'yaşlı, yaşlı ve saygın, ihtiyar'

562. **карын/karın** 'karın; mide' <ET *karın* ay.

563. **карындаш/karındaş** 'bacı, erkeğe göre kendinden küçük kız kardeş' <DLT *karındaş* 'aynı karından olan iki çocuk, karın arkadaşı'

564. **карыш/karış** 'karış' <DLT *karış* ay.

565. **кат/kat** 'kat, üst üste konulmuş şeylerden her biri' <ET (Uyg.) *kat* 'kat, katman'

566. **кат-/kat-** 'katılaşmak; donmak' <ET (Uyg.) *kat-* ay.

567. **каткыр-/kaktır-** 'kahkaha atmak' <ET (Uyg.) *katgur-* ay.

568. **катык/katık** 'ceza' <ET (Uyg.) *katıg* 'sert, katı, sağlam'

569. **катык/katık** 'yarma çorbasına veya göceye katılacak yoğurt, süt, süzme, katık; yemeğe katılacak olan et, yağ' <DLT *katık* 'tutmaca katılan sirke ve yoğurt gibi çeşni'

570. **катын/katın** 'kadın' <ET *katun* 'kadın; kağan eşlerinin unvanı'

571. **катыра-/katıra-** 'hart diye ısırmak; hart diye ses çıkartmak' ~ **качыра-/kaçıra-** 'katır kutur ses çıkmak'

572. **катырма/katırma** 'mayalanmamış hamurdan sac üzerinde yapılan ince ekmek türü': krş. DLT, *katma yuvga* 'yağda pişirilen ufalanmış ekmek'

573. **катыш-/katış-** 'katılmak, iştirak etmek' <ET (Uyg.) *kat-* ay.

574. **кач-/kaç-** 'kaçmak' <ET *kaç-* ay.

575. **качан/kaçan** 'ne zaman' <ET *kaçan*

576. **каш/kaş** 'kaş' <ET (Uyg.) *kaş* ay.

577. **кашат/kaşat** 'uçkur; dere, çay, akarsu kıyısı' <DLT *kāş* 'herhangi bir şeyin ucu ve kıyısı'

578. **кашка/kaşka** 'akıtmalı, alnında beyaz lekesi olan hayvan' <ET (Uyg.) *kaşga* 'akıtmalı'

579. **кашкалдак/kaşkaldak** 'alnında tüyü olmayan, gagası beyaz su kuşu' <ET (Uyg.) *kaşgalak* 'küçük su kuşu, su tavuğu'

580. **кашкулак/kaşkulak** 'porsuk' <ET (Uyg.) *kaşga* 'akıtmalı' + ET *kulgak* 'kulak'

581. **кашта-/kaşta-** 'yüksek yerleri ark yaparak sulamak' <DLT *kaşla-* 'bent yapmak'

582. **кашы-/kaşı-** 'kaşımak, deriyi hafifçe ovmak' <ET (Uyg.) *kaşı-* ay.

583. **кашык/kaşık** 'kaşık' <ET (Uyg.) *kaşuk* ay.

584. **кебежи/kebeci** 'göbekli': krş. ET (Uyg.) *keber-* 'kabarmak, şişmek'

585. **кебез/kebez** 'pamuk' <ET (Uyg.) *kepez* ay.

586. **кебек/kebek** 'tahıl kepeği' <ET (Uyg.) *kepek* 'saçtaki kepek'

587. **кез-/kez-** 'gezmek' <ET (Uyg.) *kez-* ay.

588. **кез/kez** 'zaman, vakit; kez, defa' <ET (Uyg.) *kez* 'an, zaman, defa, kez'

589. **кездик/kezdik** 'keçe kesmede kullanılan bıçak' <ET (Uyg.) *kezlik* 'küçük bıçak'

590. **кезе-/keze-** ‘oku doğrultmak’ <DLT *kez* ‘okun gez kısmı’
591. **кезек/kezek** ‘sıra’ <ET (Uyg.) *kezig* ‘dizi, sıra’
592. **кезик/kezik** ‘çaresiz hastalık veya kolay iyileşmeyen hastalık’ <ET (Uyg.) *kezik* ‘ateş’, *kezik ig* ‘ateşli hastalık’
593. **кезүү/kezüü** ‘hayvan gütmede sıra’ <ET (Uyg.) *kezig* ‘dizi, sıra’
594. **кекир-/kekir-** ‘geğirmek’ <DLT *kegir- ~ kigir-* ay.
595. **кекире/kekire** ‘zararlı ot türü’ <ET (Uyg.) *kekre* ‘acı bir bitki türü’
596. **кел-/kel-** ‘gelmek’ <ET *kel-* ay.
597. **келатат/kelatat ~ келе жатат/kele catat** ‘geliyor’
598. **келе жатамын/kele catamın ~ келе жатам/kele catam** ‘geliyorum’
599. **келемиш/kelemiş** ‘sıçan’: krş. DLT *kelegü* ‘cerboa, keseli fare’
600. **келин/kelin** ‘gelin’ <ET (Uyg.) *kelin* ‘gelin, yenge; hizmetçi kız’
601. **кеме/keme** ‘gemi’ <ET (Uyg.) *kemi* ‘gemi, kayık, sandal’; köprü’
602. **кемир-/kemir-** ‘kemirmek’ <DLT *kemür-* ay.
603. **кең/keŋ** ‘geniş’ <ET (Uyg.) *keŋ* ‘bol, uzun, ayrıntılı, kapsamlı, geniş’
604. **кенен/kenen** ‘geniş’: bk. **кең/keŋ** ‘geniş’
605. **кеңеш-/keŋeş-** ‘danışmak’ <ET (Uyg.) *keŋeş- ~ keŋgeş-* ‘danışmak, müzakere etmek’
606. **кеп/kep** ‘şekil, biçim’ <ET (Uyg.) *kep* ‘model, örnek, şekil’
607. **кепше-/kepşe-** ‘çiğnemek’ <DLT *kewşe-* ‘geviş getirmek’
608. **кер/ker** ‘geri’ <ET (Orh.) *kerü* ‘yine, yeniden, gene’
609. **кер-/ker-** ‘germek’ <ET (Uyg.) *ker-* ay.
610. **керек/kerek** ‘gerek’ <ET *kergek* ay.
611. **кери/keri** ‘yamaç veya dağ eteği’ <DLT *kerik* ‘yayla’
612. **кериш/keriş** ‘ağız kavgası, münakaşa; kavga, savaş’ <ET (Uyg.) *keriş ~ k(e)riş* ‘tartışma, kavga’
613. **керки/kerki** ‘kerki; keser’ <ET (Uyg.) *kerki* ‘balta’
614. **керт-/kert-** ‘kertmek, çentmek’ <DLT *kert-* ay.
615. **керүү/kerüü** ‘dağın düzlük, geniş yeri’ <DLT *kerik* ‘yayla’
616. **кес-/kes-** ‘kesmek’ <ET (Uyg.) *kes-* ay.
617. **кесек/kesek** ‘kesek’ <ET (Uyg.) *kesek* ay.
618. **кескек/keskek** ‘bir tür sıçan’: krş. DLT *keslinçü* ‘başı küçük, kuyruğu uzun büyük keler’
619. **кескелдирик/keskeldirik** ‘kertenkele’: krş. CC *kesertke~kesetki* ‘çekirge’
620. **кески/keski** ‘haydut’ <DLT *kesgü* ‘kesmek için kulanılan (nesne)’
621. **кески/keski** ‘haydut’ <DLT *kesgü* ‘kesmek için kulanılan (nesne)’
622. **кет-/ket-** ‘gitmek’ <ET *kit-* ‘gitmek, dünyadan ayrılmak, ölmek’
623. **кетенчикте-/ketençikte-** ‘geri basmak; geri geri gitmek’: krş. AT **kēd* ‘arka, geri, son’

624. **кети-/keti-** ‘kertmek’: bk. **керт-/kert-** ‘kertmek, çentmek’
625. **кетиш-/ketiş-** ‘araları bozulmak’ <DLT *ketiş-* ‘(birbirlerinden) ayrılmak, uzaklaşmak’
626. **кетмен/ketmen** ‘çapa’ <ET (Uyg.) *ketmen* ‘kazma, çapa’
627. **кеч/keç** ‘akşam; geç’ <ET (Uyg.) *kėç* ‘uzun (süre); geç’
628. **кеч-/keç-** ‘geçmek; vazgeçmek’ <ET *keç-* ‘geçmek (ırmak vb. su kütlesini) aşmak’
629. **кече/keçe** ‘giysi’ <DLT *keçe* ‘keçe’
630. **кечик-/keçik-** ‘gecikmek’ <DLT *kiç-* ‘gecikmek’
631. **кечир-/keçir-** ‘affetmek’ <DLT *keçür-* ‘(günahı, suçu) affetmek’
632. **кечир/keçir** ‘kürek kemiğinin alt ucuyla bitişik olan kıkırdak’ <DLT *keriş* atın kürek kemikleri arası’
633. **кечээ/keçe** ‘dün’ <*keçöö* <**keçegü* <ET *kiçe* ‘akşam’
634. **кий-/kiy-** ‘giymek’ <ET (Uyg.) *ked-* ay.
635. **кийиз/kiyiz** ‘keçe’ <ET (Uyg.) *kidiz* ‘keçe, aba’
636. **кийик/kiyik** ‘geyik’ <ET *kėyik* ‘av hayvanı, geyik’
637. **кийим/kiyim** ‘giysi’ <ET *kedim* ay.
638. **кийин/kiyin** ‘sonra’ <ET *kedin~kidin* ‘batı; geride, arkada’
639. **кийир-/kiyir-** ‘girdirmek’ <ET *kigür-* ‘sokmak; (*yablak* ve *süŋüş* sözleriyle) devlet düzenini bozmak, devlet içine nifak sokmak, devleti savaşa sürüklemek; içeriye sokmak’
640. **кийит/kiyit** ‘hediye olarak verilen giysi; dünürlere verilen hediye giysi’ <DLT *kẹdüt* ‘elbise’
641. **ким/kim** ‘kim’ <ET *kim* ay.
642. **киндик/kindik** ‘göbek deliği’ <ET (Uyg.) *kindik* ‘göbek; tekerler göbeği’
643. **кир-/kir-** ‘girmek’ <ET *kir-* ay.
644. **кир/kir ‘**kir, pislik’ <ET (Uyg.) *kir* ay.
645. **кирген/kirgen** ‘kızgın (hayvan)’ <ET (Uyg.) *kirgin~kirkin* ‘hayvanlarda çiftleşme anı kızgınlığı’
646. **киреше/kireşe** ‘gelir’ <DLT *kiriş* ‘bir insanın akarlarından gelen gelir’
647. **кирич/kiriç** ‘kiriş; tendon’ <ET (Uyg.) *kiriş* ay.
648. **кирпи/kirpi** ‘kirpi’ <ET (Uyg.) *kirpi ~ kirpik* ay.
649. **кирпик/kirpik** ‘kirpik’. <ET (Uyg.) *kirpik* ay.
650. **кичи/kiçi** ‘küçük’ <ET *kiçig* ‘küçük; (yaşça) küçük; ast, kıdemsiz, rütbesiz; az, pek az, hiç’
651. **кичүү/kiçüü** ‘küçük’ <ET *kiçig* ‘küçük; (yaşça) küçük; ast, kıdemsiz, rütbesiz; az, pek az, hiç’
652. **киш/kiş** ‘samur’ <ET *kiş* ‘samur, samur kürkü’
653. **кишен/kişen** ‘köstek’ <ET (Uyg.) *kişen* ‘zincir, bağ (atlarda)’
654. **киши/kişi** ‘kişi’ <ET *kişi* ay.
655. **кишине-/kişine-** ‘kişnemek’ <ET *kişne-* ay.
656. **коён/koyon** ‘tavşan’ <OT (CC) *koyan* ‘tavşan’
657. **кожогат/kocogat** ‘ahududuya benzer çalı görünümünde, dikenli bir bitki’:

krş. **карагат/karagat** ‘Frenk üzümü’

658. **козго-/kozgo-** ‘ateşi harlatmak; hareketlendirmek’ <AT **kōzga-* ‘oynatmak, kımıldatmak, harekete geçirmek’

659. **козу-/kozu-** ‘kızışmak, hareketlenmek, coşmak’: krş. ET (Uyg.) *koz* ‘kömür, kömür koru’, *kozlug* ‘kömür madeni’

660. **козу/kozu** ‘kuzu’ <ET (Uyg.) *kozı* ay.

661. **кой-/koy-** ‘koymak’ <ET *kod- ~ kot-* ay.

662. **кой/koy** ‘koyun’ <ET *koń* ‘koyun; koyun yılı’

663. **койну/koynu** ‘koynu, kucağı’ <*koyun+u* <ET (Uyg.) *koy ~ koyun* ‘göğüs; göğüs cebi, iç cep’

664. **кок/kok** ‘kir, pislik’ <ET (Uyg.) *kog* ‘atom, toz’

665. **кол/kol** ‘kol, el’ <ET *kol* ay.

666. **колдой-/koldoy- ~ колжой-/kolcoy-** ‘biçimsiz kaba saba görünmek’

667. **колдон-/koldon-** ‘kullanmak’ <OT *kullan-* ‘köle edinmek; köle gibi hizmet ettirmek’

668. **колтук/koltuk** ‘koltuk altı’ <ET (Uyg.) *koltık~koltuk* ay.

669. **комуз/komuz** ‘kopuz’ <ET (Uyg.) *kopuz~kopız* ‘kopuz, telli Orta Asya çalgısı’

670. **кон-/kon-** ‘konmak; inmek; yerleşmek’ <ET *kon-* ‘(bir yere) yerleşmek, (bir yeri) mesken tutmak’

671. **коң/koŋ** ‘buttaki kaba et’ <DLT *koŋ et* ‘etin kas kısmı’

672. **конок/konok** ‘akdarı; mısır’ <ET (Uyg.) *konuk* ‘sorgum, süpürge darısı’

673. **конок/konok** ‘konuk’ <ET(Uyg.) *konok ~ konuk* ‘oturulacak yer, yerleşim yeri’

674. **коңуз/koŋuz** ‘gübre böceği; mayıs böceği’ <ET (Uyg.) *koŋuz* ‘kın kanatlılar, böcek, kurt, solucan’

675. **коңур/koŋur** ‘tok ses’ <DLT *koŋur ūn* ‘boğuk ses’

676. **конч/konç** ‘konç’ <OT (CC) *konç* ‘baldır, bacak’

677. **коңшу/koŋşu ~ кошуна/koşuna** ‘komşu’ <ET (Uyg.) *konaşı~konşı* ‘komşu’

678. **коо/koo** ‘çukur, hendek’ <ET (Uyg.) *kovı* ‘mutsuz, kutsuz; sevapsız; oyuk, boş; tenha; boşluk’

679. **коон/koon** ‘kavun’ <ET (Uyg.) *kagun* ay.

680. **кор/kor** ‘iyice mayalanmış boza; esas, bir şeyin özü’ <DLT *kor* ‘yoğurdun mayası’

681. **кор/kor** ‘kül karışık kor’ <AT **kōr* ‘kor, köz’

682. **коргон/korgon** ‘kale’ <ET *korgan* ‘korugan, sığınak, kale’

683. **корк-/kork-** ‘korkmak’ <ET *kork-* ay.

684. **коркунуч/korkunuç** ‘korku, korkunç’ <DLT *korkınç~korkunç* ‘korku, korkunç, korkutucu’

685. **коро-/koro-** ‘eksilmek, azalmak; harcanmak’ <ET (Uyg.) *kora-* ‘zarar görmek, buharlaşmak, azalmak, yok olmak, kaybolmak’

686. **кору-/koru-** ‘korumak’ <ET (Uyg.) *korı-* ay.

687. **корук/koruk** ‘çit; hayvanlardan korunaklı ekin ekilecek yer; milli park’ <DLT *korīg* ‘korunan yer’

688. **корум/korum** ‘kurum, is’ <ET (Uyg.) *kurun* ‘kurum, is’

689. **корчу/korçu** ‘hükümdar muhafızı; tarla bekçisi’<*_korıgu-çı_ : krş. ET _korıgu_ ‘muhafız, kale muhafızı’
690. **котор-/kotor-** ‘değiştirmek; çevirmek’ <OT (CC) _ḫotar-_ ‘boşaltmak, kotarmak’
691. **котур/kotur** ‘uyuz’ <ET (Uyg.) _kotur_ ‘uyuz, deri kabuklanması’
692. **кочкор/koçkor** ‘koç’ <ET (Uyg.) _koçuŋar_ ay.
693. **кош/koş** ‘çift’ <ET _koş_ ‘çift, ikiz’
694. **кош-/koş-** ‘katmak, eklemek’ <ET (Uyg.) _koş-_ ay.
695. **кошо/koşo** ‘beraber, birlikte’ <DLT _koşa_ ‘ikişer ikişer, çifter çifter’
696. **кошок/koşok** ‘ağıt’ <ET (Uyg.) _koşug_ ‘koşuk, şiir, mısralar; bağ, bağlantı’
697. **коюн/koyun** ‘koyun; kucak’ <ET (Uyg.) _koy ~ koyun_ ‘göğüs; göğüs cebi, iç cep’
698. **коюу/koyuu** ‘koyu’ <ET (Uyg.) _koyug_ ‘koyu, ağda gibi, kıvamlı’
699. **көбөй-/köböy-** ‘çoğalmak’ <ET (Uyg.) _köped-_ ay.
700. **көбөк/köbök** ‘köpek’ <OT (KB) _köpek_ ‘köpek’
701. **көбүк/köbük** ‘köpük’ <ET (Uyg.) _köpük_ ay.
702. **көбүргөн/köbürgön** ‘yaban soğan’ <DLT _köwürgen~kömürgen_ ‘ada soğanı, dağ soğanı’
703. **көгөр-/kögör-** ‘mavi olmak; morarmak; yeşermek’ <ET (Uyg.) _köker-_ ‘göğermek’
704. **көгүчкөн/kögüçkön** ‘güvercin’ <ET (Uyg.) _kögürçgen~kögürçgün_ ay.
705. **көжө/köcö** ‘öğütülmüş darı, pirinç ve iri öğütülen buğdaydan kaynatılarak yapılan sulu yemek’ <ET (Uyg.) _köçe_ ‘bir çorbanın adı’
706. **көз/köz** ‘göz’ <ET _köz_ ay.
707. **көзөнөк/közönök** ‘gözenek’ <ET (Uyg.) _köznük~közünök~közün(ö)k_ ‘yara, ağız, çukur, delik, baca, pencere, ilmik’
708. **көзүк-/közük-** ‘nazar değmek; göze görünmek’: krş. DLT _kösgük_ ‘nazardan korunmak için bağ ve bahçelerde dikilen korkuluk’
709. **көйнөк/köynök** ‘gömlek; elbise’ <DLT _köŋlek_ ‘gömlek’
710. **көк/kök** ‘gök rengi’ <ET _kök_ ‘sema; gökyüzü; mavi, yeşil, boz, gri, lacivert gökyüzünün her türlü rengi’
711. **көктө-/köktö-** ‘ince deri şeritle dikmek; teyellemek’ <ET (Uyg.) _kökle-_ ‘bağlamak, bağlayarak kapamak’
712. **көкшүн/kökşün** ‘çok yaşlı adam’ <DLT _kökşin_ ‘gök renginde olan her şey’
713. **көл/köl** ‘göl’ <ET _köl_ ay.
714. **көлөкө/kölökö** ‘gölge’ <ET (Uyg.) _kölige_ ay.
715. **көлөңкө/kölöŋkö** ‘gölge’ <ET (Uyg.) _kölige_ ay.
716. **көлүк/kölük** ‘gölük; yük hayvanlarının genel adı (deve hariç)’ <ET (Uyg.) _kölök~kölük_ ‘binek hayvanı, yük hayvanı’
717. **көм-/köm-** ‘gömmek’ <ET _köm-_ ay.
718. **көмөлдүрүк/kömöldürük** ‘at göğüslüğü’ <DLT _kömüldürük_ ‘eyerin göğüslük kısmı’
719. **көмөч/kömöç** ‘köze gömülen veya kazanda pişirilen

ekmek' <DLT *kömeç* 'küle gömülen yuvarlak ekmek'

720. **көмүр/kömür** 'kömür' <ET (Uyg.) *kömür* ay.

721. **көн/kön** 'gön, kösele' <ET (Uyg.) *kön* 'deri, cilt'

722. **көн-/kön-** 'kabul etmek; alışmak' <ET (Uyg.) *kön-* 'düz olmak, tanımak'

723. **көң/köŋ** 'hayvan dışkısı; gübre': krş. DLT *köŋüz* 'yıkıntılardaki keçeleşmiş deve ve oğlak pisliği'

724. **көндүр-/köndür-** 'ikna etmek; alıştırmak' <ET (Uyg.) *köntür-* 'doğrulamak, doğru yola getirmek, düzeltmek'

725. **көнөк/könök** 'deve derisinden yapılan kova, kap' <ET (Uyg.) *könek* 'kova, kap'

726. **көңүл/köŋül** 'gönül' <ET *köŋül* '(insanın) iç dünyası, gönül'

727. **көнчөк/könçök** 'kadın giysilerindeki toplu iğneye takılan metal' <DLT *könçük~könçek* 'yaka'

728. **көөрүк/köörük** 'körük' <DLT *körük* 'kuyumcu ve demirci körüğü'

729. **көп/köp** 'çok' <ET (Uyg.) *köp* 'pek çok, bol'

730. **көпөлөк/köpölök** 'kelebek' <OT (CC) *köpelek* ay.

731. **көпүрө/köpürö** 'köprü' <ET (Uyg.) *köprüg~köprük* ay.

732. **көпчүк/köpçük** 'eyerin üstüne sermek için minder' <DLT *köpçük* 'eyer yastığı'

733. **көпшөк/köpşök** 'gevşek' <DLT *köwşek* 'gevşek, yumuşak'

734. **көр-/kör-** 'görmek' <ET *kör-* ay.

735. **көрк/körk** 'görk' <ET (Uyg.) *körk* 'güzel, güzellik; dış görünüş'

736. **көрпө/körpö** 'kuzu ve oğlak postu; ince minder; yorgan' <ET (Uyg.) *körpe* 'örtü, zırh'

737. **көсө-/kösö-** 'ateşi karıştırmak' <DLT *köze-* '(ateşi) küskü ile karıştırmak'

738. **көсөө/kösöö** 'köse' <AT **kōse* ay.

739. **көсөө/kösöö** 'köseği' <ET (Uyg.) *közegü* 'itfaiyeci kancası, ateş kancası'

740. **көт/köt** 'göt, kıç' <DLT *köt* ay.

741. **көтөр-/kötör-** 'kaldırmak, yükseltmek' <ET (Uyg.) *köti- ~ ködi-* 'yükselmek, çıkmak, kalkmak'

742. **көч/köç** 'göç' <ET (Uyg.) *köç* 'göç; 'yük hayvanı; saat'

743. **көч-/köç-** 'göçmek' <ET *köç-* ay.

744. **көчүк/köçük** 'kıç' <DLT *köçük* 'koyun kuyruğu veya insanın kıçı'

745. **көшөгө/köşögö** 'perde; örtü' <DLT *köşige* 'küçük gölge'

746. **куба/kuba** 'beyazımsı, bozumsu; çorak' <DLT *kuba* 'doru ve sarı arası renk'

747. **кубан-/kuban-** 'kıvanmak, sevinmek' <ET (Uyg.) *kıv* 'haşmet, mutluluk, kut, saadet, kurtuluş'

748. **кубаныч/kubanıç** 'kıvanç' <OT (CC) *kovanç* 'kıvanç, sevinç'

749. **күбө/kübö** 'güve': krş. DLT *küye* 'keçe vb. şeyleri yiyen güve'

750. **күбөк/kübök** 'altın, gümüşle süslenen takı': krş. DLT *küpe* 'küpe'

751. **кудук/kuduk** 'su kuyusu' <ET (Uyg.) *kudug* ay.

752. **күз/küz** ‘güz, sonbahar’ <ET *küz* ay.
753. **кузгун/kuzgun** ‘kuzgun’ <ET (Uyg.) *kuzgun* ‘kuzgun, karga, leş yiyen kuş’
754. **күзгү/küzgü** ‘ayna, gözgü’ <DLT *közŋü* ay.
755. **күзөн/küzön** ‘sansargiller sınıfından pek büyük olmayan hayvan türünün genel adı; gelincik’ <DLT *küzen* ‘kuş ve köstebek avlamak için kullanılan sıçan cinsinden bir hayvan’
756. **күзүк/küzük** ‘dokuma tezgahının alt ve üst iplerinin geçişlerini sağlayan parçası’ <DLT *küzüg* ‘dokumacı tezgahında üst çözgüleri (arışları) alttakilerden ayıran birbiri üzerine sarmalanmış iplikler’
757. **куй-/kuy-** ‘dökmek’ <ET *kud-* ay.
758. **күйдүргү/küydürgü** ‘mizahçı, komedyen’: krş. DLT *küg* ‘her yıl, her şehirde halk arasında dilden dile dolaşan güldürücü şeyin adı’
759. **күймө/küymö** ‘kılıf, kap; iki tekerlekli at arabası; iki tekerlekli at arabasının üzerine örtülen örtü’ <OT (CC) *küyme* ‘çadır, ev’
760. **куймулчак/kuymulçak** ‘kuyruk sokumu’: krş. DLT *kudruçak* ‘kuyruk sokumu kemiği’
761. **күйөө/küyöö** ‘güveyi, koca’ <ET *küdegü* ay.
762. **куйрук/kuyruk** ‘kuyruk’ <ET *kudruk~kuduruk* ay.
763. **күйшө-/küyşö-** ‘kavrulmuş tahılı havanda döverek kabuğunu ayıklamak’: krş. DLT *kewçi* ‘tahıl ölçeği’
764. **күкүк/kükük** ‘guguk kuşu’ <ET (Uyg.) *kekük* ~ *k(e)kük* ‘guguk (kuşu), bir doğan türü’
765. **кул/kul** ‘kul, köle’ <ET *kul* ‘tutsak (erkek)’
766. **күл-/kül-** ‘gülmek’ <ET *kül-* ay.
767. **күл/kül** ‘köşe’: krş. ET (Uyg.) *üçkil* ‘üç köşeli’
768. **күл/kül** ‘kül’ <ET (Uyg.) *kül* ay.
769. **кула/kula** ‘kula, at donu’ <ET (Uyg.) *kula* ‘bir renk’
770. **кулак/kulak** ‘kulak’ <ET *kulkak* ay.
771. **кулан/kulan** ‘yabani eşek’ <ET *kulan* ay.
772. **кулач/kulaç** ‘kulaç’ <ET (Uyg.) *kulaç* ay.
773. **кулун/kulun** ‘kulun, tay’ <DLT *kulun* ‘kulun, tay’
774. **кум/kum** ‘kum’ <ET *kum* ay.
775. **кумган/kumgan** ‘ibrik’ <ET (Uyg.) *kumgan* ‘testi’
776. **кумурска/kumurska** ‘karınca’ <ET (Uyg.) *kumurska* ay.
777. **күмүш/kümüş** ‘gümüş’ <ET *kümüş* ‘gümüş; gümüş para’
778. **кун/kun** ‘bedel, kefaret; paha’: krş. CC *kun* ‘güç, kuvvet, erk’
779. **күн/kün** ‘gün, güneş’ <ET *kün* ay.
780. **күң/küŋ** ‘cariye’ <ET *küŋ* ay.
781. **күнгөй/küngöy** ‘güney’ <ET (Uyg.) *küngey* ay.
782. **кундуз/kunduz** ‘kunduz’ <ET (Uyg.) *kunduz~kuntuz* ‘kunduz, su samuru’
783. **күндүз/kündüz** ‘gündüz’ <ET *küntüz* ‘gündüz’

784. **күнү/künü** ‘kuma’ <DLT *küni* ay.
785. **кур/kur** ‘kemer’ <ET (Uyg.) *kur* ‘sınıf, durum, aşama, pozisyon, yer; nizam; kemer’
786. **кур/kur** ‘kere, kez, defa’: krş. CC *kurla* ‘kez, defa, kere’
787. **кур-/kur-** ‘kurmak, inşa etmek’ <ET (Uyg.) *kur-* ‘(yay) kurmak, (yayı) germek’
788. **кур/kur** ‘kuru; boş’ <DLT *kur* ‘kuru’
789. **күр/kür** ‘en güçlü dönem; gür’ <ET (Uyg.) *kür* ‘cesur, yürekli; kuvvetli, güçlü’
790. **куру-/kuru-** ‘kurumak’. <ET (Uyg.) *kurı-* ‘kurumak; körelmek; zayıflamak’
791. **курга-/kurga-** ‘kurumak’ - <ET *kurı-* ay.
792. **күрө-/kürö-** ‘küremek’ <ET (Uyg.) *küre-* ‘gömmek, defnetmek’
793. **күрөк/kürök** ‘kürek’ <DLT *kürgek* ‘geminin küreği ve her türlü kürek’
794. **күрөш-/küröş-** ‘güreşmek’ <ET (Uyg.) *küreş-* ay.
795. **курсак/kursak** ‘karın, mide’ <ET (Uyg.) *kurugs(a)k* ay.
796. **курт/kurt** ‘kurt; börü’ <ET (Uyg.) *kurt* ‘kurt; diş çürüğü’
797. **күртүк/kürtük** ‘kürtün, kar yığını’: krş. ET (Uyg.) *kürtük* ‘çöl, yaban, el değmemiş bölge’
798. **курч/kurç** ‘çelik, polat; keskin; cesur’ <ET (Uyg.) *kurç* ‘katılık, sertlik’
799. **курча-/kurça-** ‘kuşatmak’ <ET (Uyg.) *kurşa-* ay.
800. **кус-kus-** ‘kusmak’ <ET *kus-* ay.
801. **күсө-/küsö-** ‘islemek, arzulamak’ <ET (Uyg.) *köse-* ~ *küse-* ‘istemek, arzu etmek, çabalamak’
802. **кут/kut** ‘kut’ <ET *kut* ‘baht, talih, Tanrının lütfu’
803. **күт-/küt-** ‘beklemek’ <ET *küt-* ~ *küd-* ay.
804. **куткар-/kutkar-** ‘kurtarmak’ <ET (Uyg.) *kutar-* ~ *kutgar-* ay.
805. **куткач/kutkaç** ‘küçük bir kuş türü’; krş. DLT *kuşgaç* ‘serçe’
806. **куту/kutu** ‘kutu, kılıg, kap’ <ET (Uyg.) *kutu* ‘alan; sandık, kutu’
807. **кутул-/kutul-** ‘kurtulmak’ <ET (Uyg.) *kurtul-* ~ *kutrul-* ay.
808. **кутур-/kutur-** ‘kudurmak’ <DLT *kutur-* ‘kudurmak, haddini aşmak’
809. **куу-/kuu-** ‘kovalamak’ <ET (Uyg.) *kov-* ‘kovalamak, avlamak; sürmek, itmek; birisini itmek’
810. **куу/kuu** ‘kuğu’ <ET (Uyg.) *kugu* ay.
811. **куу/kuu** ‘solgun renk’ <OT (CC) *kuv* ‘soluk, renksiz, solgun’
812. **куур-/kuur-** ‘kavurmak’ <ET (Uyg.) *kagur-* ~ *kavur-* ay.
813. **куура-/kuura-** ‘kurumak’ <ET (Uyg.) *kurı-* ‘kurumak; körelmek; zayıflamak’
814. **куурчак/kuurçak** ‘oyuncak bebek’ <DLT *koḍurçuk* ‘insan şeklinde yapılmış kukla, keçeden bebek’
815. **куч-/kuç-** ‘kucaklamak’ <ET (Uyg.) *kuç-* ay.
816. **кучак/kuçak** ‘kucak’ <ET (Uyg.) *kuçak* ‘kucaklama, sarılma’

817. **күчө-/küçö-** ‘zorlamak; şiddeti artmak’ <ET (Uyg.) *küçe-* ‘güç sarf etmek, güç kullanmak’
818. **куш/kuş** ‘kuş’ <ET *kuş* ay.
819. **куюк-/kuyuk-** ‘yolunu kaybetmek’: ?
820. **куюн/kuyun** ‘hortum, fırtına türü’ <OT (CC) *kuyun* ‘kasırga’
821. **куюшкан/kuyuşkan** ‘eyer kuskunu’ <DLT *kuḍuzgun~kuduzgun* ‘eyer kuskunu, eyer altından geçen eyer kayışı’
822. **куяш/kuyaş** ‘güneş, gök cismi, güneşin doğduğu yön’ <ET (Uyg.) *kuyaş* ‘güneşli; öğle sıcağı’
823. **кыз/kız** ‘kız’ <ET *kız* ‘kız, evlenmemiş kadın; kız çocuk’
824. **кызамык/kızamık** ‘kızamık’ <ET (Uyg.) *kızamuk* ‘kızamık’
825. **кызгылт/kızgılt** ‘kızılımsı’: krş. ET (Uyg.) *kızgıl* ‘kırmızı, kırmızımsı; kızıl’
826. **кызы-/kızı-** ‘ısımak; (derecesi) artmak; kızışmak’ <DLT *kızu-* ‘pahalılaşmak’
827. **кызыл/kızıl** ‘kızıl, kırmızı’. <ET *kızıl* ay.
828. **кызылгат/kızılgat** ‘çilek’ <*kızıl*+*kat*; krş. **карагат/karagat** ‘Frenk üzümü’
829. **кый-/kıy-** ‘kıymak; kesmek’ <ET *kıd-* ‘öldürmek’
830. **кыйкыр-/kıykır-** ‘bağırmak’ <ET (Uyg.) *kıkır-* ‘bağırmak, çağırmak, seslenmek, haykırmak, anırmak’
831. **кыймыл/kıymıl** ‘hareket’ <AT ***kīmıl** ay.
832. **кыйна-/kıyna-** ‘zorlamak’ <*kıyın*+*a-* <ET *kıyın* ‘ceza’
833. **кыйшык/kıyşık** ‘eğri, yamuk’ <AT **kīş-* ‘meyletmek, sapmak’; krş. DLT *kış-* ~ *kıyış-* ‘gözden kaybolmak, bulunan yerden ayrılmak’
834. **кыйык/kıyık** ‘inatçı, dik başlı’: krş. DLT *kaḍıtgan er* ‘hiç kimseye boyun eğmeyen kişi; dik başlı hayvan’
835. **кыйын/kıyın** ‘zor, güç(lük)’ <ET *kıyın* ‘ceza’
836. **кыйыр/kıyır** ‘sınır, uç’ <ET (Uyg.) *kıdıg* ‘kıyı, kenar, sınır’
837. **кыл/kıl** ‘kıl’ <ET (Uyg.) *kıl* ay.
838. **кыл-/kıl-** ‘kılmak, etmek, yapmak’ <ET *kıl-* ay.
839. **кылдырык/kıldırık** ‘ince ve ufak kemik’ <DLT *kıldruk* ‘tahıl vb. şeylerin başaklarında bulunan kılçık’
840. **кылоо/kıloo** ‘kılağı’: krş. TT *kılağı;*
841. **кылык/kılık** ‘amel, yapılan iş; huy’ <DLT *kılıg* ‘iş’, *kılık* ‘huy ve insanlarla münasebet’
842. **кылыч/kılıç** ‘kılıç’ <ET (Uyg.) *kılıç* ay.
843. **кымыз/kımız** ‘kımız’ <DLT *kımız* ay.
844. **кын/kın** ‘kın’ <ET (Uyg.) *kın* ay.
845. **кыңыр/kıŋır** ‘eğri, çarpık’ <DLT *kıŋır köz* ‘şaşı’
846. **кыңырак/kıŋırak** ‘iki tarafı da keskin olan büyük bıçak’ <DLT *kır(ı)ŋak* ‘satıra benzer bir kesici’
847. **кыңырт/kıŋırt** ‘fesat’: krş. DLT *kıŋ(ı)ru* ‘kızgın, hainçe (bakmak)’
848. **кыр/kır** ‘kır, tepe’ <DLT *kır* ‘dağların sırtı’

849. **кыр-/kır-** ‘kırmak, öldürmek; yontmak, kazımak’ <ET (Uyg.) *kır-* ‘kırmak, sökmek, küçük küçük parçalamak’
850. **кыргак/kırgak** ‘şerit, bir şeyin kenarına dikmek üzere hazırlanan süslü şerit’ <DLT *kırgag* ‘elbisenin kenarları ve çevresi’
851. **кыргый/kırgıy** ‘çoğunlukla serçe, bıldırcın gibi ufak kuşları avlayan bir tür alıcı kuş’ <ET (Uyg.) *kırguy* ay.
852. **кыргыл/kırgıl** ‘bozumsu, kır rengi’ <DLT *kır* ‘kır rengi’
853. **кырк-/kırk-** ‘kesmek; kırkmak, hayvanlarının yününü kırkmak’ <DLT *kırk-* ‘kırkmak’
854. **кырк/kırk** ‘kırk, sayı adı’ <ET (Uyg.) *kırk* ay.
855. **кыркын/kırkın** ‘kız’ <ET (Uyg.) *kırkın* ‘kız, bakire; kadın hizmetçi; cariye’
856. **кыроо/kıroo** ‘kırağı’ <ET (Uyg.) *kıragu* ay.
857. **кыртыш/kırtış** ‘yüzey, satıh; astar boyası’ <ET (Uyg.) *kırtış* ‘yüzün rengi, bet, beniz; görünüş; yüz, çehre; yüz, yüzey’
858. **кыс-/kıs-** ‘sıkmak’ <ET (Uyg.) *kıs-* ay.
859. **кыска/kıska** ‘kısa’ <ET *kısga* ay.
860. **кыста-/kısta-** ‘zorlamak; sıkıştırmak’ <OT (CC) *kısta-* ‘sıkıştırmak, ısrar etmek, üstelemek, zorlamak’
861. **кысыр/kısır** ‘kısır’ <DLT *kısır* ‘kısır kadın veya kısır hayvan’
862. **кысырак/kısırak** ‘kısrak’ <ET (Uyg.) *kısrak* ay.
863. **кычкач/kıçkaç** ‘maşa; kıskaç’ <ET (Uyg.) *kısgaç~kıskaç~kızgaç* ‘kıskaç, kerpeten’
864. **кычы/kıçı** ‘sarı çiçekli, tohumundan yağ alınan bitki; ekin arasındaki sarı çiçekli zararlı bitki’ <DLT *kıçı* ‘hardal’
865. **кычыш-/kıçış-** ‘kaşınmak’ <DLT *kiçi-* ay.
866. **кыш/kış** ‘kış’ <ET *kış* ay.
867. **кыштак/kıştak** ‘kışlak, kışın geçirilen yer; köy’ <DLT *kışlag* ‘kışlık yer’
868. **кыштоо/kıştoo** ‘kışlak, kışın geçirildiği yer’ <DLT *kışlag* ‘kışlık yer’
869. **мага/maga** ‘bana’ <*men* ‘ben’: bk. **мен/men** ‘ben’
870. **майрам/mayram** ‘bayram’ <DLT *baḍram~bayram* ‘halk arasında sevinç ve gülüşme’
871. **мамалак/mamalak** ‘ayı veya manda yavrusu’ <DLT *bala* ‘kuş yavrusu; genel olarak hayvan yavrusu’; bk. **бала/bala** ‘çocuk’
872. **мамык/mamık** ‘kuş tüyü’ <DLT *bamuk~bāmuk* ‘pamuk’
873. **мандаш/mandaş** ‘bağdaş’ <OT (KB) *bagdaş* ay.
874. **машак/maşak** ‘başak’ <DLT *başak* ‘okun veya mızrağın uç kısmındaki demir, temren’
875. **мен/men** ‘ben’ <ET *ben~bin~men* ay.
876. **мең/meŋ** ‘ben, yüzdeki leke’ <ET (Uyg.) *meŋ* ‘doğum lekesi, ben’
877. **менен/menen** ‘ile’ <**birnen* <*birlen* <ET *birle* ‘ile, birlikte (edatı), ile (bağlacı)’
878. **мечин/meçin** ‘maymun’ <ET *beçin~biçin* ay.
879. **миз/miz** ‘(bıçak, kılıç, hançer vb.nin) keskin yüzü’ <ET (Uyg.) *bi~bī* ‘bıçak, bıçaklama silahı’

880. **мин-/min-** ‘binmek’ <ET *bin-* ‘ata binmek’ <AT **bīn-* ay.
881. **миң/miŋ** ‘bin (1000)’ <ET *bıŋ* ay.
882. **минтип/mintip** ‘böyle yapıp’ <*bunı etip*
883. **мобу/mobu** ‘işte bu’: krş. ET (Uyg.) *bo* ‘bu’
884. **мойнок/moynok** ‘büyük baş hayvanın veya geyiğin boyun derisi; deve boynunun eğik kısmı’<ET (Uyg.) *boyın* ‘boyun’ bk. **моюн/moyun** ‘boyun’
885. **мол/mol** ‘bol’ <OT *bol* ‘bol, geniş’
886. **моюн/moyun** ‘boyun’ <ET (Uyg.) *boyun* ay.
887. **моюнтурук/moyunturuk** ‘boyunduruk’ <ET (Uyg.) *boyunduruk* ay.; bk. **моюн/moyun** ‘boyun’
888. **мөөн/möön** ‘kör bağırsak’ <ET (Uyg.) *bögen* ‘kör bağırsak, apandist’
889. **муз/muz** ‘buz’ <ET *buz* ay.
890. **муздак/muzdak** ‘soğuk’ <ET *buz* ‘buz’
891. **музоо/muzoo** ‘buzağı’ <ET (Uyg.) *buzagu~buz(a)gu* ay.
892. **мүйүз/müyüz** ‘boynuz’ <ET (Uyg.) *müŋüz~müyüz* ay.
893. **муң/muŋ** ‘sıkıntı’ <ET *buŋ~buŋu* ‘sıkıntı’
894. **муңай-/muŋay-** ‘üzülmek’ <ET *buŋad-* ‘sıkılmak’ ay.
895. **муну/munu** ‘bunu’ <DLT *būnı~munı~mūnı~mūnu* ‘bunu’; bk. **бул/bul** ‘bu’
896. **мурда/murda** ‘önce’ <*burun* ‘bir şeyin ilki, önce’; bk. **мурун/murun** ‘burun; önce’
897. **мурду/murdu** ‘burnu’: bk. **мурун/murun** ‘burun; önce’
898. **мурун/murun** ‘burun; önce’ <ET (Uyg.) *burun* ‘burun; bir şeyin ilki, önce’
899. **мурунтук/muruntuk** ‘burunluk; dizgin’ <ET (Uyg.) *buruntuk* ‘burunluk’ bk. **мурун/murun** ‘burun; önce’
900. **мурч/murç** ‘baharat’ <DLT *murç* ‘biber’
901. **муузда-/muuzda-** ‘boğazlamak, boğazdan kesmek’ <ET (Uyg.) *boguzla-* ‘boğazı kesmek, boğazlamak’
902. **муун-/muun-** ‘boğulmak’ <ET (Uyg.) *bogun-* ‘boğulmak, boğularak öldürülmek’
903. **муун/muun** ‘boğum, eklem’ <ET (Uyg.) *bogun* ‘eklem’
904. **мыйык/mıyık** ‘bıyık’ <DLT *bıḍık* ‘bıyık’
905. **мындай/mınday** ‘böyle’ <bunı teg <bu ‘bu’: bk. **бул/bul** ‘bu’
906. **мынча/mınça** ‘bunca, bu kadar’ <ET *bunca* ay.; bk. **бул/bul** ‘bu’
907. **мээ/mee** ‘beyin’ <DLT *meŋi~miŋi* ay.
908. **нерсе/nerse** ‘nesne; eşya’ <*ne erse* <ET *ne* ‘ne’
909. **оосур-/oosur-** ‘osurmak’ <DLT *osur-* ay.
910. **обор/obor** ‘obur, iştahlı’ <DLT *op-* ‘(su vb. şeyleri) içmek üzere dudağına dayamak’
911. **оз-/oz-** ‘öne geçmek’ <ET *oz-* ‘geçmek, aşmak, öne geçmek; kurtulmak’
912. **озгун/ozgun** ‘öne geçen’ <DLT *ozgan* ‘yarış kazanan
913. **ой/oy** ‘ova, ovalık yer’ <ET (Uyg.) *oy* ‘delik, oyuk, çukur; kamış, saz’
914. **ойгон-/oygon-** ‘uyanmak’: krş. ET (Uyg.) *odgur-*‘uyandırmak’

915. **ойно-/oyno-** ‘oynamak’ <*oyun+a-*: bk. **оюн/oyun** ‘oyun’
916. **ойнош/oynoş** ‘oynaş’ <DLT *oynaş* ‘-haram olarak- başkasıyla sevişen kadın’: bk. **оюн/oyun** ‘oyun’
917. **октоо/oktoo** ‘oklava’ <**oklagı;* krş. TT *oklava;*
918. **оку-/oku-** ‘okumak’ <ET (Orh.) *okı-* ‘çağırmak, davet etmek’
919. **окшо-/okşo-** ‘benzemek’ <ET (Uyg.) *okşa-* ay.
920. **окшош/okşoş** ‘benzer’: DLT, *oxşag* ‘benzer’: bk. **окшо-/okşo-** ‘benzemek’
921. **олбуй-солбуй/olbuy-solbuy** ‘sağından solundan’
922. **олку-солку/olku-solku** ‘kararsız; dengesiz; istikrarsız’
923. **олтур-/oltur-** ‘oturmak’ <ET *olor-* ‘oturmak; varlığını sürdürmek, hayat geçirmek; (*kağan, yabgu, şad* vb.) tahta çıkmak, hüküm sürmek, hükmetmek; konuşlanmak, mevzilenmek; ikamet etmek, yerleşmek, yurt tutmak’
924. **он/on** ‘on’ <ET *on* ay.
925. **оң-/oŋ-** ‘rengi solmak’ <ET *oŋ-* ay.
926. **оң/oŋ** ‘sağ’ <ET *oŋ* ‘sağ; batı yönü’
927. **оңой/oŋoy** ‘kolay’ <ET (Uyg.) *oŋay* ‘kolay, basit’
928. **оо-/oo-** ‘ağmak; bir taraf ağırlaşmak’ <DLT *āg- ~ ag-* ‘yükselmek, çıkmak’
929. **оодар-/oodar-** ‘devirmek; tersine çevirmek’ <ET (Uyg.) *agtar-* ‘döndürmek, çevirmek’
930. **ооз/ooz** **‘**ağız’ <ET (Uyg.) *agıs~agız* ‘ağız’
931. **оола-/oola-** ‘yer değiştirmek; uzaklaşmak’ <DLT *agla-* ‘boş kalmak’
932. **оолак/oolak** ‘uzak, gözden ırak’ <ET (Uyg.) *aglak* ‘yalnız, uzak, sapa, sakin, sessiz; tenha’
933. **оона-/oona-** ‘(hayvan) debelenmek’ <ET (Uyg.) *agna- ~ agına-* ‘arka üstü yere sürtünmek, debelenmek’
934. **оор/oor** ‘ağır’ <ET *agır* ‘ağır; değerli’
935. **оору-/ooru-** ‘ağrımak’ <ET *agrı-* ‘hastalanmak’
936. **оосур-** ‘yellenmek’ <OT (CC) *ossur-* ay.
937. **оп/op** ‘harman sürerken öküze söylenen bir sözcük’ <DLT *op* ‘harman yerindeki kılavuz öküz’
938. **опкок/opkok** ‘obur’ <*op-gak* <DLT *op-* ‘(su vb. şeyleri) içmek üzere dudağına dayamak’
939. **op-/or-** ‘biçmek’ <ET (Uyg.) *or-* ‘orakla biçmek’
940. **op/or** ‘zindan; çukur’ <OT (KB) *oru* ‘zindan’
941. **оргок/orgok ~ орок/orok** ‘orak’ <ET (Uyg.) *orgak* ay.
942. **орло/ordo** ‘kağan otağı; merkez’ <ET (Orh.) *ordu* ‘kağan karargâhı’; krş. ET (Uyg.) *ordo* ‘saray (gök cismi için mecaz kullanımda da), tanrısal ev, konak, başkent, mesken; krala ait kamp, ordugâh’
943. **орно-/orno-** ‘yerleşmek’ <ET (Uyg.) *orna-* ‘oturmak, yerleşmek’
944. **opo/oro** ‘tahıl muhafaza etmek için yapıla çukur’ <ET (Uyg.) *oru~oro* ‘tahıl saklanan çukur, stok, yedek malzeme çukuru’
945. **орой/oroy** ‘kaba’: krş. DLT *orı* ‘bağırtı ve gürültü’

946. **орто/orto** ‘orta’ <ET (Uyg.) *orta* ‘orta’, *orton* ‘ortanca, orta, orta derecede’
947. **орун/orun** ‘yer’ <ET (Uyg.) *orun~oron* ‘yer; mahal; taht; yatak’
948. **осмок/osmok** ‘tahmin’ <DLT *os-* ‘zannetmek’
949. **осол/osol** ‘kaba; ayıp’ <ET (Uyg.) *osal* ‘ihmalci, dikkatsiz, tasasız, kaygısız’
950. **от/ot** ‘od, ateş’ <ET *ot* ‘ateş’
951. **от/ot** ‘ot, bitki’ <ET (Uyg.) *ot* ‘çimen, ot’
952. **ото-/oto-** ‘zararlı otları ayıklamak’ <DLT *ota-* ‘(ekinin yaprak ve başaklarının) kesmek; biçilmek’
953. **отоо/otoo** ‘küçük keçe çadır; yeni evlenenlerin çadırı’ <DLT *otag* ‘çadır’
954. **отуз/otuz** ‘otuz’ <ET *otuz* ay.
955. **отун/otun** ‘odun’ <DLT *otuŋ* ‘odun’
956. **отур-/otur-** ~ **олтур-/oltur-** ‘oturmak’ <ET *olor-* ‘oturmak; varlığını sürdürmek, hayat geçirmek; (kağan, yabgu, şad vd) tahta çıkmak, hüküm sürmek, hükmetmek; konuşlanmak, mevzilenmek; ikamet etmek, yerleşmek, yurt tutmak’
957. **очок/oçok** ‘ocak’ <ET *oçaḳ ~ oçuḳ* ay.
958. **ошентип/oşentip** ~ **ушинтип/uşintip** ‘öylece, böylece’ <oş~uş +anday+etip: bk. **ошо/oşo ~ ошол/oşol** ‘o (işaret zamiri)’
959. **ошо/oşo ~ ошол/oşol** ~ **ушу/uşu ~ ушул/uşul** ‘o (işaret zamiri)’ <ET (Uyg.) *oşu ~ oşul* ‘işbu, o’, *oşol* ‘tam bu’
960. **ошондой/oşondoy** ~ **ушундай/uşunday** ‘öyle, böyle’ <oş~uş + anday: bk. **ошо/oşo ~ ошол/oşol** ‘o (işaret zamiri)’
961. **оюн/oyun** ‘oyun’ <ET (Uyg.) *oyun* ay.
962. **өгө-/ögö-** ~ **эге-/ege-** ‘eğelemek, bilemek’ <ET (Uyg.) *ėge- ~ ėke-* ‘eğelemek, aşındırmak’
963. **өгөй/ögöy** ‘üvey’ <ET (Uyg.) *ögey* ay.
964. **өгүз/ögüz** ‘öküz’ <ET *öküz* ay.
965. **өз/öz** ‘öz; kendi’ <ET *öz* ‘kendi; (*teŋri* tarafından bahşedilen) benlik, manevi varlık, öz; yürekte varsayılan sevgi, bağlılık gibi duyguların kaynağı, gönül; bir unvan niteleyicisi’
966. **өзөк/özök** ‘öz; bitkilerin kök, gövde ve dallarının ortasında bulunan kısım’ <DLT *özek* ‘omurilik’
967. **өзөлөн-/özölön-** ‘çok ağlamak; çok üzülmek’: krş. DLT *özel-* ‘aciz kalmak, içinden hemen çıkılamayacak bir işe düşmek; ruhu teslim etmekte zorlanmak; eziyet çekmek’
968. **өйүз/öyüz** ‘suyun bir yakası, kenarı’ <ET *ögüz* ‘ırmak’
969. **өксү-/öksü-** ‘eksik olmak’ <ET (Uyg.) *eksü-* ~ *egsü-* ‘daha az olmak, azalmak, zarar görmek’
970. **өктөм/öktöm** ‘kesin, sert’ <ET (Uyg.) *ögdem~ögtem~öktem* ‘keyfi, istediği gibi; gururlu’
971. **өкүн-/ökün-** ‘pişman olmak’ <ET *ökün-* ~ *ökin-* ‘pişman olmak; (can) sıkılmak’
972. **өкүнүч/ökünüç** ‘pişmanlık’ <ET *ökünç* ‘teessüf, yazıklanma; vah, heyhat, ne yazık’

973. **өкүр-/ökür-** ‘öğürmek’ <AT **ök̄ir-* ay.
974. **өл-/öl** - ‘ölmek’ <ET *öl-* ‘ölmek; (bodun birliği) bozulmak, (bodun varlığı) ortadan kalkmak; çok sıkıntı çekmek; (hayvan) telef olmak’
975. **өл/öl** ‘nem, ıslak’ <ET (Uyg.) *öl* ‘yaşlık, rutubet, ıslaklık’
976. **өлөң/ölöŋ** ‘sazda yetişen bir çeşit bitki’ <ET (Uyg.) *öleŋ* ‘otlak, çimen, mera’
977. **өлөт/ölöt** ‘hayvanları telef eden salgın’ <DLT *ölüt* ‘ölümcül savaş’
978. **өн-/ön-** ‘bitmek, yeşermek; gelişmek’ <ET *ön-* ‘yükselmek, (bitki) çıkmak, boy vermek, kalkmak, tırmanmak; (düşman saflarının) içinden çıkmak, sıyrılmak, (delip) geçmek’
979. **өң/öŋ** ‘renk’ <ET (Uyg.) *öŋ* ‘renk; yüz rengi, beniz, biçim, şekil; madde, renkli’
980. **өң/öŋ** ‘yüz, çehre’ <DLT *eŋ* ‘yanak’
981. **өңгө/öŋgö** ‘başka; özge’ <DLT *öŋi* ‘başka’
982. **өңгөч/öŋgöç** ‘gırtlak, yutak’ <ET (Uyg.) *öngüç* ‘boğaz, gırtlak’
983. **өңүр/öŋür** ‘giysinin göğüsten eteğe kadarki ön kısmı’: krş. DLT *öŋ* ‘ön’
984. **өөп/ööp** ‘öpüp’ <*öp-*;
985. **өпкө/öpkö** ‘akciğer’ <ET (Uyg.) *öpke* ay
986. **өр-/ör-** ‘örmek’ <ET (Uyg.) *ör-* ‘birleştirmek, sarmak, bağlamak’
987. **өр/ör** ‘yokuş; yükseklik’ <OT *ör* ‘yukarı, dik’
988. **өргү-/örgü-** ‘dinlenmek; gücünü toplamak’ <ET (Orh.) *örgi-* ‘(karargâh) kurdurmak, inşa ettirmek’
989. **өрдөк/ördök** ‘ördek’ <ET (Uyg.) *ördek* ‘yaban ördeği, örnek’
990. **өркөч/örköç** ‘hörgüç’: krş. TT *hörgüç*
991. **өрт/ört** ‘yangın’ <ET *ört* ‘ateş’
992. **өрүк/örük** ‘kayısı’ <ET (Uyg.) *erük* ‘erik, kaysı; meyve ağacı’
993. **өрүү/örüü** ‘dinlenme, mola’ <OT (KB) *örüg* ‘konak yeri, menzil’
994. **өт-/öt-** ‘geçmek’ <ET (Uyg.) *öt-* ‘girmek, geçmek, nüfuz etmek, sızmak, akmak, vakıf olmak, (bir şey) hakkında iyi bilgisi olmak’
995. **өт/öt** ‘öd, safra kesesi’ <ET *öt* ay.
996. **өтө-/ötö-** ‘yerine getirmek’ <ET (Uyg.) *öte-* ‘ödemek (borç)’
997. **өтүк/ötük** ‘çizme’ <ET (Uyg.) *etüg~etük* ‘çizme, ayakkabı’
998. **өтүн-/ötün-** ‘rica etmek’ <ET *ötün-* ‘ricacı olmak, arzuda bulunmak’
999. **өтүнүч/ötünüç** ‘rica’ <ET *ötünç* ‘rica, arz’
1000. **өтүрүк/ötürük** ‘yalan’ <DLT *ötrük* ‘hilekar’
1001. **өч/öç** ‘kin, intikam’ <ET (Uyg.) *öç* ay.
1002. **сага/saga** ‘sana’ <*sen* ‘sen’; bk. **сен/sen** ‘sen’
1003. **сагыз/sagız** ‘sakız, çiklet’ <ET (Uyg.) *sakız* ‘sakız, reçine’
1004. **сагызган/sagızgan** ‘saksağan’ <ET (Uyg.) *sagızgan* ay.
1005. **сагын-/sagın-** ‘özlemek’ <ET *sakın-* ‘endişelenmek, kaygılanmak; düşünmek’

1006. **сай/say** ‘çay, dere, nehir yatağı’ <ET (Uyg.) *say* ‘ova; taşlık, bozkır’
1007. **сайра-/sayra-** ‘ötmek’ <DLT *sayra-* ‘ötmek; hezeyan etmek’
1008. **сайын/sayın** ‘her (edat); fiilden sonra gelince ‘*-dıkça’* ekinin anlamını verir’ <ET *sayu* ‘her biri, herkes’
1009. **сакал/sakal** ‘sakal’ <ET (Uyg.) *sakal* ‘sakal; kök lifi’
1010. **сал-/sal-** ‘koymak’ <ET (Uyg.) *sal-* ‘salmak, koymak’
1011. **сал/sal** ‘sal’ <DLT *sāl* ‘kılıf (kelek)’
1012. **салык/salık** ‘vergi’ <ET (Uyg.) *salıg* ‘vergi çeşidi’
1013. **саман/saman** ‘saman’ <ET (Uyg.) *saman* ay.
1014. **сан/san** ‘sayı’ <ET *san* ‘sayı, hesap’
1015. **сан/san** ‘uyluk, kalçadan dize kadar olan bacak bölümü’ <ET (Uyg.) *san* ‘vücut, kaba baldır’
1016. **сандугач/sandugaç** ‘bülbül’: krş. DLT *sanduvaç* ay.
1017. **сап/sap** ‘sap’ <ET (Uyg.) *sap* ay.
1018. **сараң/saraŋ** ‘cimri’ <ET (Uyg.) *saran* ay.
1019. **саргай-/sargay-** ‘sararmak’ <**sarıg+ad-* <ET *sarıg* ay.
1020. **саргын /sargın** ‘dağlarda yetişen bitki türü’: krş. DLT *sargan* ‘çorak yerde biten bir bitkinin adı’
1021. **саркынды/sarkındı** ‘sıvı madde döküldükten sonra kabın içinde kalanı, bulaşığı; kalıntı, artakalan şey’ <DLT *sarkındı suw* ‘su damlası’
1022. **сары/sarı** ‘sarı’ <ET *sarıg* ay.
1023. **сарык/sarık** ‘sarılık, hepatit’ <ET (Uyg.) *sarıg* ay.
1024. **сарык-/sarık-** ‘sızmak’ <DLT *sark-* ‘(su vb.) damlamak, sızmak’
1025. **сарымсак /sarımsak** ‘sarımsak’ <DLT *sarmusak* ~ *samursak* ay.
1026. **сасы-/sası-** ‘pis kokmak’ <ET (Uyg.) *sası-* ‘kötü kokmak’
1027. **сат-/sat-** ‘satmak’ <ET (Uyg.) *sat-* ay.
1028. **сегиз/segiz** ‘sekiz’. <ET *sekiz* ay.
1029. **сееп/seep** ‘serpip’ <*sep-;*
1030. **сейрек/seyrek** ‘seyrek, nadir’ <ET (Uyg.) *sedrek* ‘seyrek, ince’
1031. **секи/seki** ‘seki, toprak üstündeki yükseklik’ <DLT *sekü* ‘seki’
1032. **секир-/sekir-** ‘zıplamak; sekmek; atlamak’ <ET (Uyg.) *serki-* ‘fırlamak, atlamak, sıçramak’
1033. **сексен/seksen** ‘seksen’ <ET *sekiz on* ay.
1034. **семиз/semiz** ‘semiz, şişman’ <ET *semiz* ay.
1035. **семир-/semir-** ‘semirmek, şişmanlamak’ <ET (Uyg.) *semri-* ‘semirmek, şişmanlamak, kilo almak’
1036. **сен/sen** ‘sen’ <ET *sen~sin* ay.
1037. **сеңир/seŋir** ‘dağın sırtı’ <ET *seŋir* ‘dağ burnu, dağ çıkıntısı’
1038. **сеп/sep** ‘çeyiz’. <ET (Uyg.) *sep* ay.
1039. **сепкил/sepkil** ‘çil, yüzde oluşan kahverengi küçük benekler’ <DLT *sepkil* ‘yüzde görünen çil’
1040. **сестен-/sesten-** ‘korkmak, çekinmek’ <OT (CC) *sėsken-* ‘korkmak, ürkmek, irkilmek, çekinmek’
1041. **сиз/siz** ‘siz’ <ET *siz* ay.

1042. **сий-/siy-** ‘işemek, siymek’ <ET (Uyg.) *sid-* ‘işemek, siymek’

1043. **силк-/silk-** ‘silkmek; sarsmak; sallamak’ <ET (Uyg.) *silk-* ‘silkelemek, sallamak, silkeleyerek temizlemek, (çan) çalmak’

1044. **сиң-/siŋ-** ‘sinmek; nüfuz etmek; erimek’ <ET (Uyg.) *siŋ-* ‘batmak, çökmek, içine çökmek, girmek, dalmak’

1045. **синди/siŋdi** ‘kızın küçük kız kardeşi’ <**singil-i* <ET *siŋil* ‘kız kardeş’

1046. **сирке/sirke** ‘bit yumurtası’ <ET (Uyg.) *sirke* ay.

1047. **согон/sogon** ‘kumlu yerde yetişen yabani soğan türü’ <ET (Uyg.) *sogun* ‘soğan, pırasa’

1048. **сол/sol** ‘sol’ <ET (Uyg.) *sol* ay.

1049. **солу-/solu-** ‘solmak, kurumak’ <AT ***sōl-* ay.

1050. **соң/soŋ** ‘son’ <ET (Uyg.) *soŋ* ‘son, sonra taban (ayak)’

1051. **соо/soo** ‘sağ’ <ET (Uyg.) *sag* ‘sağ, sağlam’

1052. **соол- /sool-**‘azalmak; tükenmek’ <AT ***sōl-* ‘solmak, kurumak’

1053. **соолук/soluk** ‘beş yaşındaki koyun’ <ET (Uyg.) *saglıg* ‘süt…’

1054. **соору/sooru** ‘sağrı’ <ET (Uyg.) *sagrı* ‘at derisi’

1055. **сор-/sor-** ‘sormak, emmek’ <ET (Uyg.) *sor-* ay.

1056. **соргок/sorgok** ‘obur’ <**sorgak*

1057. **сөгөт/sögöt** ‘söğüt ağacı’ <ET (Uyg.) *sögüt* ay.

1058. **сөл/söl** ‘vücuttaki kan ve su; tenin canlılığı, rengi’ <ET (Uyg.) *söl* ‘usare, et özü’

1059. **сөөк/söök** ‘kemik’ <ET *süŋük* ay.

1060. **сөөл/sööl** ‘sigil’ <ET(Uyg.) *sögül* ay.

1061. **сугалак/sugalak** ‘obur, doymak bilmeyen’ <DLT *suk* ‘açgözlü, doymaz’ <ET *suk* ‘haset, kıskanç, hırs, öfke’: bk. **сук/suk** ‘obur, açgözlü’

1062. **суз-/suz-** ‘su vb. sıvı maddeleri kepçe ile almak’ <ET (Uyg.) *süs-* ~ *süz-* ‘süzmek, temizlemek’

1063. **сүз-/süz-** ‘(suda) yüzmek’: krş. DLT *yüz-* ‘(suda) yüzmek’

1064. **сүз-/süz-** ‘toslamak; çarpmak’ <ET (Uyg.) *süs-* ‘itmek, sürüklemek, çarpmak’

1065. **сүзмө/süzmö** ‘süzme yoğurdu’ <DLT *süzme* ‘keş, kurut (yağsız, kurutulmuş yoğurt)’

1066. **сүй-/süy-** ‘sevmek’ <ET (Uyg.) *seb-* ~ *sev-* ‘sevmek, tahmin etmek, çok saymak, hoşlanmak, uygun görmek’

1067. **сүйрү/süyrü** ‘oval; sivri’ <ET (Uyg.) *süvri~süwri* ‘sivri, dar’

1068. **сүйүн-/süyün-** ‘sevinmek’ <ET *sebin-* ay.

1069. **сүйүнчү/süyünçü** ‘müjde’ <OT (ŞT) *sevinçi* ‘müjde, iyi haber’

1070. **сук/suk** ‘obur, açgözlü’ <ET *suk* ‘haset, kıskanç, hırs, öfke’

1071. **сүлгү/sülgü** ‘havlu’ <**silgü* <ET (Uyg.) *sil-* ‘sürmek’

1072. **сун-/sun-** ‘sunmak, uzatmak’ <ET (Uyg.) *sun-* ‘sunmak, yaymak, kendine doğru çekmek’

1073. **сүңгү/süŋgü** ‘mızrak’ <ET *süŋüg* ‘süngü, mızrak’

1074. **сүр-/sür-** ‘sürmek’ <ET *sür-* ‘sürmek; (savaşta) uzaklaştırmak, püskürtmek’
1075. **сура-/sura-** ‘sormak, istemek’ <ET (Uyg.) *sor-* ‘sormak, soru sormak’
1076. **сурак/surak** ‘sorgulama’ <******surag*
1077. **сүрт-/sürt-** ‘sürtmek; sürterek temizlemek’ <DLT *sürt-* ‘(bir şeyi bir şeye) sürtmek; (yağ vb. şeyleri) sürmek’
1078. **сүт/süt** ‘süt’. <ET (Uyg.) *süt* ay.
1079. **суу-/suu-** ‘soğumak’ <ET (Uyg.) *sogı-* ay.
1080. **суу/suu** ‘söz’ <ET *sab* ‘söz, haber, bilgi, mesaj’
1081. **суу/suu** ‘su’ <ET *sub* ‘su; ırmak’
1082. **суук/suuk** ‘soğuk’ <ET (Uyg.) *sogık~sogıg~sovuk* ay.
1083. **сыбызгы/sıbızgı** ‘ağaç veya kamıştan yapılan üflemeli çalgı, düdük, sipsi’ <ET (Uyg.) *sıbızgu* ‘ney, boru, trompet’
1084. **сызгыр-/sızgır-** ‘kaymağı veya çiğ yağı eriterek sızma yağ elde etmek’ <ET (Uyg.) *sızgur-* ‘eritmek’
1085. **сый-/sıy-** ‘sığmak’ <ET (Uyg.) *sıg-* ‘uymak, sığmak, girmek, intibak etmek’
1086. **сыйыр/sıyır** ‘inek’ <DLT *sıgır* ‘sığır’
1087. **сыкта-/sıkta-** ‘ağlamak’ <ET *sıgta-* ‘yas tutmak’ <******sıgıt+a-* <ET *sıgıt* ‘keder, üzüntü; yas, matem’
1088. **сылык/sılık** ‘kibar’ <ET (Uyg.) *silig* ‘temiz, saf; temizlik’
1089. **сын/sın** ‘eleştiri, tenkit’ <AT **sīn* ‘gözlem, müşahede, deneme’
1090. **сын/sın** ‘endam, beden; beden güzelliği’ <OT (KB) *sın* ‘boy, pos, kılık’
1091. **сырга/sırga** ‘koyun ve keçilerin boyun veya kulağında doğal olarak rastlanan et beni; küpe’ <ET (Uyg.) *ısırka* ‘küpe; saray, küle’
1092. **сырт/sırt** ‘dış’ <DLT *sırt* ‘kalın kıl; küçük vadi, küçük bayır’
1093. **сырттан/sırttan** ‘sırtlan’ <OT (DEMT,) *sırtlan~surtlan* ay.
1094. **тааны-/taanı-** ‘tanımak’ <DLT *tanu-* ‘söz buyurmak; tavsiye etmek’
1095. **таап/taap** ‘bulup’ <*tap-;*
1096. **таарын-/taarın-** ‘darılmak’ <ET (Uyg.) *tarın-* ‘hırslanmak, öfkelenmek, kızmak, hiddetlenmek’
1097. **табала-/tabala-** ‘birisinin kaygısına sevinmek’ <DLT *tapala-* ‘(birinin) kabahatini yüzüne vurmak, ayıplamak ve başına gelenlere sevinmek’
1098. **табыш-/tabış-** ‘barışmak; buluşmak’ <ET (Uyg.) *tapış-* ‘buluşmak, kavuşmak, rastlaşmak’
1099. **таз/taz** ‘kel, dazlak’ <ET (Uyg.) *taz* ay.
1100. **так/tak** ‘leke, iz’: krş. DLT *dag* ‘at vb. şeyleri dağlama, damgalama’
1101. **так-/tak-** ‘takmak, iliştirmek’ <ET (Uyg.) *tak-* ‘takmak, bağlamak’
1102. **такыр/takır** ‘çorak; kel’ <DLT *tatır* ‘kıraç’
1103. **тал/tal** ‘dal; söğüt’ <ET (Uyg.) *tal* ‘dal; dalak; büyük bir ağaç; söğüt ağacı’
1104. **тал/tal** ‘dalak’ <ET (Uyg.) *tal agrıg* ‘dalak ağrısı’
1105. **тал-/tal-** ‘yorulmak; kendinden geçmek’ <ET (Uyg.) *tal-* ‘bayılmak’

1106. **талгак/talgak** ‘aşerme’: krş. DLT *talgur-* ‘(mide) bulanacak gibi olmak’
1107. **талкан/taklan** ‘kırma tahıl; kavut’ <ET (Uyg.) *talkan* ‘un’
1108. **талкуу/talkuu** ‘müzakere, enine boyuna tartışma’ <DLT *talkıg* ‘işleri engelleme’
1109. **талпын-/talpın-** ‘kanat çırpmak’ <ET (Uyg.) *talpı-* ‘uçuşmak, titremek’
1110. **талуу/taluu** ‘hassas nokta’: krş. DLT *talu nēŋ* ‘seçkin şey’, *talula-* ‘(bir şeyi) seçmek, seçip ayırmak’, ET (Uyg.) *talu* ‘seçkin, seçilmiş; nefis, asil; seçim’
1111. **там/tam** ‘dam; duvar’ <ET *tam* ‘duvar’
1112. **тамак/tamak** ‘damak’ <ET (Uyg.) *tamak~tamgak* ‘damak, gırtlak, boğaz’
1113. **таман/taman** ‘taban’ <ET (Uyg.) *taban* ay.
1114. **тамчы/tamçı** ‘damla’ <DLT *tam-* ‘damlamak’; krş. DLT *tamçur-* ~ *tamçır-* ‘serpiştirmek, azar azar yağmak’
1115. **тамыз-/tamız-** ‘damlatmak’ <ET (Uyg.) *tamız-* ay.
1116. **тамыр/tamır** ‘damar; kök’ <ET (Uyg.) *tamır* ‘damar, kan damarı, yaprak damarları’
1117. **тан-/tan-** ‘inkar etmek’ <ET (Uyg.) *tan-* ay.
1118. **таң-/taŋ-** ‘bağlamak’ <ET (Uyg.) *taŋ-* ‘sık(ıştır)mak, basmak, sıkıca etrafını sarmak, bağlamak, zincirlemek’
1119. **таң/taŋ** ‘bazı hayvanların (örneğin karaca) kuyruk altındaki beyaz şeridi’: krş. DLT *taŋıl keyik* ‘ön bacaklarında çizgiler olan ceylan vb.’
1120. **таң/taŋ** ‘tan, şafak’ <ET *taŋ* ‘tan vakti’
1121. **тап-/tap-** ‘bulmak’ <ET *tap-* ay.
1122. **тапшыр-/tapşır-** ‘teslim etmek; takdim etmek’ <ET (Uyg.) *tapşur-* ‘teslim etmek, aktarmak, bırakmak, tahsis etmek, ayırmak’
1123. **тар/tar** ‘dar’ <ET (Uyg.) *tar* ay.
1124. **тара-/tara-** ‘dağılmak’ <DLT *tara-* ‘(askeri) dağıtmak’
1125. **тарак/tarak** ‘tarak’ <DLT *targak* ‘tarak’: krş. ET (Uyg.) *targakçı* ‘tarakçı, tarak üreticisi’
1126. **таргыл/targıl** ‘alaca’ <ET (Uyg.) *targıl* ‘benekli, alaca’
1127. **тармак/tarmak** ‘alan; kol; bölüm’ <ET (Uyg.) *tarmak* ‘pençe, tırmık’
1128. **тарпы-/tarpı-** ‘ezmek, çiğnemek (deve)’ <DLT *taprı-* ‘deve zıplamak’
1129. **тарт-/tart-** ‘çekmek’ <ET (Uyg.) *tart-* ‘tarmak, çekmek’
1130. **тартар/tartar** ‘bıldırcından biraz büyük, uzun bacaklı ve hızlı koşan kuş <DLT *tartar* ‘kumruya benzer bir kuş’
1131. **тартуу/tartuu** ‘hediye, armağan’ <ET (Uyg.) *tartıg* ‘armağan, hediye’
1132. **таруу/taruu** ‘darı’ <ET (Uyg.) *tarıg* ‘ekin, ekilmiş saha; darı, hububat; menşe, soy’
1133. **тары-/tarı-** ‘daralmak’ <ET (Uyg.) *taru-* ‘daralmak, küçülmek, dar olmak’
1134. **татар-/tatar-** ‘morarmak; göğermek’ <DLT *tat* ‘kılıç vb. üzerinde kabaran pas’
1135. **таш/taş** ‘taş’ <ET *taş* ‘taş; yazıt taşı’

1136. **ташак/taşak** ‘er bezi, erkeklik organı’ <DLT *taşak* ay.
1137. **ташы-/taşı-** ‘taşımak; götürmek’ <ET (Uyg.) *taşu-* ay.
1138. **тебеле-/tebele-** ‘tepelemek, ayakları altında ezmek’ <ET (Uyg.) *tep-* ‘tepmek, vurmak, tekme atmak’; bk. **теп-/tep-** ‘tepmek’
1139. **тегерек/tegerek** ‘yuvarlak; çember’ <ET *tegrük* ‘yuvarlak’
1140. **тегин/tegin** ‘boş, beleş’ <ET *tegin~tigin* ‘prens, şehzade, unvan’
1141. **тегирмен/tegirmen** ‘değirmen’ <ET (Uyg.) *tegirmen* ay.
1142. **тееп/teep** ‘tepip’ <*tep-*;
1143. **тезек/tezek** ‘tezek’ <DLT *tezek* ‘at pisliği’
1144. **теке/teke** ‘teke’ <ET (Uyg.) *teke* ‘keçi’
1145. **тели/teli** ‘atların bir tarafına doğru eğilmesine sebep olan hastalık; aptal’ <DLT *telü* ‘deli, ahmak’
1146. **тели-/teli-** ‘yeni doğmuş yavruyu başka anneye emzirtmek’ <DLT *teli-* ‘yavruyu başka hayvanın yanına katmak’
1147. **телмир-/telmir-** ‘bir şeye devamlı bakmak, uzun süreliğine bakmak’ <ET (Uyg.) *telmir-* ‘(göz) kırpıştırmak, sabit olmayan şekilde bakmak, titiremek, huzursuz bakmak’
1148. **темин-/temin-** ‘at sürmek için ayaklarıyla atın böğrüne vurmak’ <DLT *tepin-* ‘tepmek, (herhangi bir şey için) ayağını oynatmak’
1149. **темир/temir** ‘demir’ <ET *temir~temür* ay.
1150. **темиретки/temretki** ‘temreği’ <DLT *temregü* ‘temreği (deri hastalığı)’
1151. **теӈ/teŋ** ‘denk; akran’ <ET *teŋ* ‘denk; bedel, miktar’
1152. **теӈири/teŋiri** ‘Tanrı, Yaradan’ <ET *teŋri* ‘gökyüzü; Tanrı; kağan, kan unvanının niteleyicisi’
1153. **теп-/tep-** ‘tepmek’ <ET (Uyg.) *tep-* ‘tekme atmak, tekmelemek, tepmek’
1154. **тепкек/tepkek** ‘küçük çapa’ <*tep-gek*: bk. **теп-/tep-** ‘tepmek’
1155. **тепчи-/tepçi-** ‘teyellemek, iliklemek : krş. DLT *tewçi-* ‘teyellemek’
1156. **тер-/ter-** ‘dermek, toplamak’ <ET (Orh.) *ter- ~ tir-* ‘bir araya getirmek, derlemek, toparlamak; (*bodunu, boyları*) derleyip toparlamak, bir araya getirmek, başka *bodun* ve boyları müttefik kılmak’
1157. **тер/ter** ‘ter’ <ET (Uyg.) *ter* ay.
1158. **тербел-/terbel-** ~ **термел-/termel-** ‘sallanmak’ <ET (Uyg.) *tebre-* ‘depremek, kımıldamak; sallanmak, titremek’
1159. **терек/terek** ‘kavak ağacı’ <ET (Uyg.) *tėrek* ‘kavak, kavak ağacı’
1160. **терең/tereŋ** ‘derin’ <ET *teriŋ* ‘derin’
1161. **тери/teri** ‘deri’ <ET (Uyg.) *teri* ay.
1162. **терс/ters** ‘ters’ <ET (Uyg.) *ters* ay.
1163. **терсик/tersik** ‘çıban türü’ <DLT *ters-in-* ‘(yara vb.) nüksetmek’
1164. **тескей/teskey** ‘güneş görmeyen gölgeli taraf, kuzey’ <**ters+gey* : bk. **терс/ters** ‘ters’
1165. **тескери/teskeri** ‘ters’ <**ters+kerü* <ET (Uyg.) *ters* ‘ters’

1166. **тетик/tetik** ‘tetik, çevik’ <ET (Uyg.) *titig* ‘akıllı, zeki, mahir, tetikte olan’
1167. **тетири/tetiri** ‘ters’ <ET (Uyg.) *tetrü~tėtrü* ‘yanlış, ters, aksi, sapkın düşünceli, saatin ters yönünde, çapraz, mühtehalıf’
1168. **теш-/teş-** ‘deşmek, delmek’ <ET (Uyg.) *teş-* ay.
1169. **тиги tigi ~ тигил tigil** ‘öbür’:
1170. **тиз-/tiz-** ‘dizmek’ <ET (Uyg.) *tiz-* ay.
1171. **тизгин/tizgin** ‘dizgin’ <DLT *tin tizgin* ‘yular ve dizgin’
1172. **тизе/tize** ‘diz’ <ET (Uyg.) *tiz* ay.
1173. **тикен/tiken** ‘diken’ <ET (Uyg.) *tiken* ay.
1174. **тил/til** ‘dil’ <ET *tıl~til* ‘dil; söz, nutuk; muhbir, casus’
1175. **тил-/til-** ‘dilmek; kesmek’ <ET (Uyg.) *til-* ‘parça parça kesmek, dilmek, dilimlemek’
1176. **тиле-/tile-** ‘dilemek’ <ET (Uyg.) *tile-* ay.
1177. **тирик/tirik** ‘diri, sağ’ <ET (Uyg.) *tirig* ‘diri, canlı’
1178. **тирке-/tirke-** ‘eklemek’ <DLT *tīr-* ~ *tir-* ‘biriktirmek’
1179. **тирсек/tirsek** ‘arpacık, itdirseği’ <DLT *tirsgek* ‘gözkapağında çıkan sivilce’
1180. **тирсек/tirsek** ‘ayak bileğinden başlayan kalın sinir’ <DLT *tirsgek* ‘dirsek’
1181. **тирүү/tirüü** ‘diri, sağ’ <ET (Uyg.) *tirig* ‘diri, canlı’
1182. **титирек/titirek** ‘titrek’ <ET (Uyg.) *titre-* ~ *titire-* ‘sarsılmak, titremek’
1183. **титиреңде-/titireŋde-** ‘(insan birine karşı) titremek’: bk. **титирек/titirek** ‘titrek’
1184. **тиш/tiş** ‘diş’ <ET (Uyg.) *tış* ay.
1185. **тогуз/toguz** ‘dokuz’ <ET *tokuz* ay.
1186. **тоз-/toz-** ‘ufalanıp toz olmak’ <ET (Uyg.) *toz-* ‘tozlu olmak; (toz) tozutmak’
1187. **той-/toy-** ‘doymak’ <ET *to-* ~ *tod-* ay.
1188. **токмок/tokmok** ‘tokmak’ <DLT *tokımak* ‘çamaşırcının tokmağı’
1189. **токоч/tokoç** ‘yuvarlak ekmek’ <DLT *tokaç* ‘yuvarlak ve yassı ekmek’
1190. **токсон/tokson** ‘doksan’ <DLT *toksan ~ tokuz ōn* ay.
1191. **токту/toktu** ‘toklu’ <DLT *toklı* ‘altı aylık kuzu’
1192. **току-/toku-** ‘dokumak; örmek’ <ET (Uyg.) *tokı-* ‘dövmek, vurmak, çakmak, kırmak; rüzgâr esmek; dokumak’
1193. **тол-/tol-** ‘dolmak’ <ET (Uyg.) *tol-* ay.
1194. **толго-/tolgo-** ‘çevirmek, döndürmek’ <ET (Uyg.) *tolga-* ‘sarmak, döndürmek, çevirmek’
1195. **толгок/tolgok** ‘sancı’ <ET (Uyg.) *tolgak* ‘keder, eziyet, ızdırap’
1196. **толорсук/tolorsuk** ‘dizin arkasında baldırla budun birleştiği sinir yığını’ <DLT *tolarsuk* ‘topuk, genellikle hayvanların topuğu için kullanılır’
1197. **томук/tomuk** ‘diz kapağı?’ <ET (Uyg.) *topık* ‘top, yumak; ayak bileği’
1198. **тон/ton** ‘kürk; mont’ <ET *ton* ‘giysi’
1199. **тоң/toŋ** ‘don, buz; ham’ <DLT *toŋ* ‘içi buz olan herhangi bir şey; donmuş şey’
1200. **тоң-/toŋ-** ‘donmak’ <DLT *toŋ-* ‘soğuktan donup ölmek; (su vb.) donmak’

1201. **тоок/took** ‘tavuk’ <*tagık* <ET *takagu~takıgu* ay.
1202. **топон/topon** ‘harman sonrası kavuz ve sap gibi kalıntılar’ <DLT *topun* ‘buğday gövdesinin boğumu’
1203. **топура-/topura-** ‘(kalabalık) hareket etmek’ <DLT *topra-* ‘iyice ezilmek’
1204. **топурак/topurak** ‘toprak’ <ET (Uyg.) *toprak~tuprak* ay.
1205. **тор/tor** ‘tor, ağ’ <ET (Uyg.) *tor* ‘ağ, balık tutma sepeti’
1206. **торгой/torgoy** ‘turgay, toygar’ <ET (Uyg.) *torgay* ‘tarla kuşu, çayır kuşu, toygar’
1207. **торпок/torpok** ‘ineğin altı ay bir yaş arasındaki buzağısı; bir yaşa kadarki ayı yavrusu’: krş. ET (Uyg.) *torpı* ‘iki yaşındaki dana’
1208. **торук/toruk** ‘zayıf, cılız’ <ET *toruk* ‘zayıf’
1209. **төбө/töbö** ‘tepe’ <ET *töpü* ‘en üst, tepe’
1210. **төбөт/töböt** ‘kurt veya köpeğin erkeği’; krş. **дөбөт/döböt** ‘kurt veya köpeğin erkeği’
1211. **төл/töl** ‘döl’ <ET (Uyg.) *töl* ‘döl, nesil, torun, zürriyet’
1212. **төмөн/tömön** ‘aşağı; düşük’ <OT (CC) *töben* ‘aşağı, alt, aşağıya’
1213. **төн-/tön-** ‘yitmek; kaybolmak’ <ET (Uyg.) *tön-* ‘dönmek, arkasını dönmek’
1214. **төө/töö** ‘deve’ <ET *tebe* ay.
1215. **төр/tör** ‘baş köşe’ <ET *tör* ‘çadırda onur konağına ayrılan köşe’
1216. **төркүн/törkün** ‘evlenmiş kızın anne babası ve akrabaları’ <DLT *törkün* ‘aşiretin toplandığı yer; anne babanın evi’
1217. **төрө-/törö-** ‘doğurmak’ <ET (Orh.) *töri-* ‘türemek, yaratılmak’
1218. **төрө/törö** ‘efendi; yönetici’: krş. ET (Orh.) *törü* ‘toplumsal yasalar bütünü, töre; tören, merasim’
1219. **төрт/tört** ‘dört’ <ET *tört* ay.
1220. **төрткүл/törtkül** ‘dört köşeli’ <ET (Uyg.) *törtgil* ‘kare şeklinde, dört köşeli, dikdörtgen şeklinde’
1221. **төш/töş** ‘döş, göğüs’ <ET (Uyg.) *töş* ‘göğüs, döş’
1222. **төшө-/töşö-** ‘döşemek’ <ET (Uyg.) *töşe-* ‘yaymak, sermek, döşemek’
1223. **туурала-/tuurala-** ‘düz bir çizgi üzerinde ilerlemek’ <DLT *togru-* ‘bir şeye (hedefe) yönelmek’
1224. **түгөл/tügöl** ‘tam, eksiksiz’ <ET (Uyg.) *tükel* ‘mükemmel, eksiksiz, tam, tamamıyla, büsbütün’
1225. **түгөн-/tügön-** ‘tükenmek, bitmek’ <DLT *tüke-* ‘tamamlanmak, kalmamak’;
1226. **түгүл/tügül** ‘şöyle dursun’ <ET (Uyg.) *tegil* ‘mevcut değil, yok’
1227. **туз/tuz** ‘tuz’ <ET (Uyg.) *tuz* ay.
1228. **түз/tüz** ‘düz’ <ET *tüz* ‘düz; barışık, uyumlu’
1229. **тузак/tuzak** ‘tuzak’ <ET (Uyg.) *tuzak ~ tuz(a)k* ‘tuzak, ilmik’
1230. **түй/tüy-** ‘düğmek’ <ET (Uyg.) *tüg-* ‘düğümlemek’
1231. **түйрү-/tüyrü-** ‘dışa doğru dürmek, kenarı dışa doğru bükmek’ <ET (Uyg.) *tevür-* ‘çevirmek, döndürmek; (sevap) tevcih etmek, yöneltmek’

1232. **түйүн/tüyün** ‘düğüm’ <DLT *tügün* ‘düğüm’
1233. **тук/tuk** ‘arklarda suyun yönünü değiştirmek için kullanılan bariyer’ <DLT *tug* ‘su bendi’
1234. **тул/tul** ‘dul’ <ET *tul* ‘dul’
1235. **түлкү/tülkü** ‘tilki’ <ET *tilkü* ay.
1236. **түлө-/tülö-** ‘tülemek, tüy dökmek’ <DLT *tūle-* ~ *tüle-* ‘tüy dökmek’
1237. **тултук/tultuk** ‘dolgun, şişkin yanaklı’ <ET (Uyg.) *tolkuk~tolkok* ‘çuval, kese, tortum, tulum’
1238. **туман/tuman** ‘sis’ <ET (Uyg.) *tuman* ‘duman, sis’
1239. **түмөн/tümön** ‘tümen’ <ET *tümen* ‘on bin’
1240. **тумук-/tumuk-** ‘havasız kalmak’ <ET *tu-* ‘kapamak, kapanmak’
1241. **тумшук/tumşuk** ‘gaga’ <ET (Uyg.) *tumşug~tumşuk* ay.
1242. **тун/tun** ‘ilk’ <ET *tun* ‘annenin ilk çocuğu; bir unvan niteleyicisi’
1243. **түн/tün** ‘gece’ <ET *tün* ay.
1244. **тунар-/tunar-** ‘etrafı sis kaplamak’ <DLT *tun-* ‘(gök) bulutlanmak, kapanmak’
1245. **туңгуюк/tuŋguyuk** ‘sonsuz boşluk’: krş. DLT *tuŋu* ‘sağır’
1246. **түңүл-/tüŋül-** ‘ümit kesmek’ <DLT *tüŋül-* ay.
1247. **тур-/tur-** ‘kalkmak; durmak’ <ET *tur-* ‘ayağa kalkmak; bekçilik, muhafızlık yapmak, nöbet tutmak’
1248. **түр-/tür-** ‘dürmek’ <ET (Uyg.) *tür-* ‘(dudak) kaldırmak, kıvranmak, yığmak, rulo yapmak, sarmak, dürmek’
1249. **түр/tür** ‘tür, çeşit’ <ET (Uyg.) *tür* ‘türlü, nevi, kalite’
1250. **турак/turak** ‘ikamet yeri’ <ET *turgak* ‘konut; gece bekçisi, muhafız’
1251. **турк/turk** ‘insanın ayak topuğundan parmak uçuna kadarki uzunluk’ <ET (Uyg.) *turk* ‘uzunluk, genişlik, genişleme; uzaklık, uzak’
1252. **түрк/türk** ‘iri, semiz’ <ET (Uyg.) *türk* ‘güç’, *türük* ‘güç, kuvvet’
1253. **турна/turna** ‘turna’ <ET *turńa* ay.
1254. **түрпү/türpü** ‘törpü, çoğunlukla ahşap için kullanılan eğe’ <DLT *törpig~törpigü* ‘törpü’
1255. **турумтай/turumtay** ‘bir tür alıcı kuş’ <ET (Uyg.) *turumtay* ‘bir doğan türü (bozdoğan vb.)’
1256. **түс/tüs** ‘renk’ <OT (KB) *tüs* ‘renk, güzel, koku, rayiha’
1257. **туташ/tutaş** ‘bitişik’ <DLT *tutaşı~tutşı~tutçı* ‘bitişik ve komşu olan şey’
1258. **туткун/tutkun** ‘esir, tutsak’ <DLT *tutgun* ‘tutsak, esir’
1259. **туу-/tuu-** ‘doğmak’ <ET (Uyg.) *tog-* ay.
1260. **туура-/tuura-** ‘doğramak’ <DLT *togra-* ‘doğramak, kesmek’
1261. **тууш/tuuş** ‘güç, kuvvet’: krş. DLT *tūş* ‘denk, benzer’
1262. **туш/tuş** ‘bir şeyin tam karşısı; belli bir döneme dek düşen’ <ET *tuş* ‘karşı’
1263. **түш/tüş** ‘düş, rüya’ <DLT *tūş* ‘düş’
1264. **түш-/tüş-** ‘inmek; düşmek’ <ET *tüş-* ‘inmek; (yaklaşma-bulunma, yön gösterme durumuyla) gitmek, yürümek; konaklamak veya

mola vermek üzere at, at arabası vb.nden inmek; düşmek, düşüp yaralanmak veya telef olmak; (düşman ordusu) ırmağa, denize vb. dökülmek'

1265. **түш/tüş** 'öğlen' <DLT *tüş* 'öğle vakti'

1266. **туша-/tuşa-** 'kösteklemek' <OT (KB) *tuşa-*ay.

1267. **тушак/tuşak** 'köstek' <DLT *tuşag* 'atın ön ayaklarının bağlamak için köstek'

1268. **түшө-/tüşö-** 'düş görmek' <ET (Uyg.) *tüşe*-ay.

1269. **тушук-/tuşuk-** 'karşılaşmak' <ET (Uyg.) *tuş-* 'rastlamak, buluşmak, karşılaşmak, (bir şeye) uğramak'

1270. **түшүм/tüşüm** 'hasat; ürün': krş. EUyg. *tüş* 'yemiş, meyve', *tüşlüg* 'semereli, verimli, yemişli', *tüşsüz* 'neticesiz, semeresiz, sonuçsuz'

1271. **туяк/tuyak** 'toynak' <DLT *tuyag* 'toynak'

1272. **тыбыш/tıbış** 'ses' <ET (Uyg.) *tavış* 'gürültü, melodi, nağme'; krş. **дабыш/dabış** 'ses, ün', **добуш/dobuş** 'ses; oy (seçimde vb.)'

1273. **тыйын/tıyın** 'kuruş; paranın genel adı; sincap' <ET *teyeŋ* 'sincap'

1274. **тын-/tın-** 'nefes alıp vermek; dinlenmek' <ET (Uyg.) *tın-* 'dinlenmek'

1275. **тын/tın** 'nefes; can' <ET (Uyg.) *tın* 'nefes, soluk, ruh, hayat'

1276. **тынч/tınç** 'sakin; huzurlu' <AT **tīnç* 'dinç, sakin'; krş. ET (Uyg.) *tünç* 'dinç, dinçlik, refah, sükûnet', DLT, *īnç~inç* 'huzurlu ve sakin, rahat'

1277. **тыңчы/tıŋçı** 'casus' <ET (Uyg.) *tıŋçı* 'taşıyıcı, dedikoducu'

1278. **тырмак/tırmak** 'tırnak' <ET (Uyg.) *tıŋrag~tırŋak~tıraŋak~tırnak* 'pençe, tırnak'

1279. **тыш/tış** 'dış' <ET *taş* 'dış; bedenin dış yüzü, ten, sırt; siyasal merkezin dışı'

1280. **тышкары/tışkarı** 'dışarı; başka; hariç' <ET (Uyg.) *taskaru~taşkaru~taşgaru* 'dışarı'

1281. **тыяк/tıyak ~ тиги жак/tigi cak** 'öteki taraf' <? + yak

1282. **угут/ugut** 'malt; boza için çimlendirilen buğday (önce kurutulur ve ufalanarak eklenir)' <ET (Uyg.) *ugut* 'maya, ferment'

1283. **үгүт/ügüt** 'propaganda; nasihat, öğüt' <ET (Uyg.) *ögüt* 'öğüt, tavsiye, öneri'

1284. **уз/uz** 'usta, mahir' <ET *uz* 'becerikli, mahir, usta'

1285. **үз-/üz-** 'koparmak' <ET *üz-* 'kırmak, koparmak'

1286. **уза-/uza-** 'uzaklaşmak' <ET (Uyg.) *uz-a-* 'uzamak'

1287. **узак/uzak** 'uzak' <ET (Uyg.) *uzak* ay.

1288. **үзөңгү/üzöŋgü** 'üzengi' <ET (Uyg.) *üzengü* ay.

1289. **узун/uzun** 'uzun' <ET *uzun* 'uzak'

1290. **уй/uy** 'inek, sığır' <ET (Uyg.) *ud* ay.

1291. **үй/üy** 'ev' <ET *eb* 'çadır, konut, karargah'

1292. **үй-/üy-** 'yığmak' <ET (Uyg.) *üg-* ay.

1293. **уйку/uyku** 'uyku': krş. ET (Uyg.) *udık* 'uyku'

1294. **үймөк/üymök** 'yığın, küme' <DLT *ügmek* 'yığılmış olan her şey'

1295. **үйрөн-/üyrön-** ‘alışmak, öğrenmek’ <ET (Uyg.) *ögren-* ‘öğrenmek, okumak’
1296. **үйүгүшүү/üyügüşüü** ‘köpekgillerle kedigillerin çiftleşmesi’: krş. ET (Uyg.) *üdlen-* ‘çiftleşme isteği olmak; sevinçli olmak’
1297. **үйүр-/üyür-** ‘evirmek; çevirmek’ <ET *ebir-* ‘evirmek, çevirmek’
1298. **үйүр/üyür** ‘sürü’ <ET (Uyg.) *ögür* ‘sürü, güruh, kafile, haras’
1299. **укта-/ukta-** ‘uyumak’ <**uykla-* <**uyık+la-* <DLT *uḍıkla-* ‘uyuklamak’
1300. **үкү/ükü** ‘baykuş’ <DLT *ügi~ühi* ay.
1301. **укурук/ukuruk** ‘atı yakalamada kullanılan ucu kementli sırık’ <DLT *ukruk* ‘kement’
1302. **ула-/ula-** ‘ulamak, bağlamak’ <ET (Uyg.) *ula-* ay.
1303. **улак/ulak** ‘oğlak’ <ET (Uyg.) *oglak* ‘oğlak, keçi yavrusu’
1304. **улан/ulan** ‘oğlan, bekar yiğit’ <ET *oglan* ‘oğullar’
1305. **улгай-/ulgay-** ‘yaşlanmak’ <ET *ulgat-* ‘büyümek, yaşı ilerlemek, yetişmek’
1306. **үлгү/ülgü** ‘örnek, model’ <ET (Uyg.) *ülgü* ‘ölçü’
1307. **үлкөн/ülkön** ‘büyük, iri; bir çeşit bitki’ <ET *ülgen* ‘ulu, yüce, büyük’
1308. **улоо/uloo** ‘binek hayvan’ <ET (Uyg.) *ulag* ‘taşımacılıkta kullanılan ev hayvanı’
1309. **үлө-/ülö-** ‘bölmek, paylara ayırmak’ <ET (Uyg.) *üle-* ‘dağıtmak, bölmek, bölüştürmek’
1310. **ултаң/ultaŋ** ‘ayakkabı tabanı’ <DLT *uldaŋ* ‘ayakkabının altı’
1311. **ултар-/ultar-** ‘ayakkabı dikmek’: krş. DLT *uldı-* ‘yalınayak kalmak; nalsız kalmak’
1312. **улу-/ulu-** ‘ulumak’ <ET (Uyg.) *ulı-* ‘(sesli) yakınmak, inlemek, feryat etmek, (köpek) ulumak’
1313. **улук/uluk** ‘ulu; yüksek rütbeli yönetici (unvan)’ <ET *ulug* ‘büyük, muazzam; yaşlı; yaşça büyük; ileri gelen kimse, ulu, yüce kişi; bir unvan niteleyicisi’
1314. **улутун-/ulutun-** ‘iç çekmek’: krş. DLT *er ulug tındı* ‘adam oh diye derin nefes aldı’
1315. **улуу/uluu** ‘ulu; büyük’ <ET *ulug* ‘büyük, muazzam; yaşlı; yaşça büyük; ileri gelen kimse, ulu, yüce kişi; bir unvan niteleyicisi’
1316. **үлүш/ülüş** ‘ülüş, pay, hisse’ <ET (Uyg.) *ülüş* ay.
1317. **үн/ün** ‘ün, ses’ <ET (Uyg.) *ün* ay.
1318. **үңкүр/üŋkür** ‘mağara’ <DLT *üŋür* ‘mağara’
1319. **үңү-/üŋü-** ‘bir şeyin altını oymak, kazmak’ <DLT *üŋ-* ‘ağaç, duvar temeli vb. şeyleri) deşmek’
1320. **унут-/unut-** ‘unutmak’ <ET (Uyg.) *unıt-* ay.
1321. **үпүп/üpüp** ‘ibibik, hüthüt kuşu’ <ET (Uyg.) *öpüp~üpüp~üpgük* ‘ibibik’
1322. **ур-/ur-** ‘vurmak; dövmek’ <ET (Uyg.) *ur-* ay.
1323. **ураат/uraat** ‘nesil; soy’ <DLT *uragut* ‘kadın’
1324. **ургаачы/urgaaçı** ‘dişi; kadın, kız’: krş. DLT *uragut* ‘kadın’

1325. **үрк-/ürk-** ‘ürkmek, korkmak’ <ET *ürk-* ‘ürkmek, korkmak’
1326. **үркөр/ürkör** ‘ülker’ <ET (Uyg.) *ülker* ay.
1327. **үрөң/üröŋ** ‘bir çok renk; alaca karanlık’ <ET *ürüŋ* ‘ak, beyaz; beyaz renkli mal mülk, gümüş para’
1328. **үрпөк/ürpök** ‘dağınık saçlı, dağınık tüylü’ <DLT *ürpek* ‘dağınık tüylü hayvan veya insan’
1329. **урук/uruk** ‘tohum; soy nesil; sperm’ <ET (Uyg.) *urug* ‘tohum, ekin, (meyve) çekirdeği, filiz, fidan, üzüm cinsinden meyve tanesi, tane; evlat, sonradan gelen (soy, nesil); akraba’
1330. **уруш/uruş** ‘kavga, dövüş’ <DLT *ūruş ~ uruş* ‘dövüş ve savaş, mücadele’
1331. **үст/üst** ‘üst’: krş. DLT *üstel-* ‘artmak, üstüne eklenmek’
1332. **үстө-/üstö-** ‘eklemek; üstüne ilave etmek’ <ET (Uyg.) *üste-* ‘eklemek, çoğaltmak, büyümek’
1333. **үстөк/üstök** ‘üstüne eklenen; faiz’ <DLT *üstek* ‘bir şeyin üstüne artırılan fazlalık’
1334. **ут-/ut-** ‘yenmek, galip gelmek’ <ET (Uyg.) *ut-* ‘(oyunda) kazanmak’
1335. **үт/üt** ‘delik’ <ET (Uyg.) *üt* ‘delik, açıklık; mağara, oyuk; gözenek’
1336. **үтүк/ütük** ‘ütü’ <ET (Uyg.) *ütüg* ‘ütü’
1337. **утурла-/uturla-** ‘karşılamak; önüne çıkmak’ <ET (Orh.) *utru* ‘karşı’
1338. **уу/uu** ‘av’ <ET *ab* ay.
1339. **уу/uu** ‘zehir’ <ET (Uyg.) *agu* ay.
1340. **ууз/uuz** ‘ağız’ <ET (Uyg.) *uguz* ‘süt (ilk), ağız’
1341. **ууқ/uuk** ‘çadır kirişi’ <ET (Uyg.) *ug* ‘çadır direği, akordiyon şeklinde çit; tekerlek parmağı’
1342. **ууқ-/uuk-** ‘zehirlenmek’ <ET (Uyg.) *aguk-* ‘zehirlenmek’
1343. **уул/uul** ‘oğul’ <ET *ogul* ‘evlat, çocuk; bir unvan niteleyicisi’
1344. **уурда-/uurda-** ‘çalmak, hırsızlık yapmak’ ***ugır+la-* <ET (Uyg.) *ogrı* ‘hırsız, hırsızlık, haydut’
1345. **уурт/uurt** ‘avurt’: krş. TT *avurt*
1346. **ууру/uuru** ‘hırsız’ <ET (Uyg.) *ogrı* ‘hırsız, eşkıya, haydut, soyguncu; haydutça’
1347. **ууч/uuç** ‘avuç’ <ET (Uyg.) *avuç* ‘avuç dolusu, el’
1348. **уч-/uç-** ‘uçmak’ <ET *uç-* ‘uçmak; (Türk kağanları ve kağanlık ailesi bireyleri için) ölmek, vefat etmek’
1349. **үч/üç** ‘üç’ <ET *üç* ‘üç; üçüncü’
1350. **уча/uça** ‘yılkılarda iki kalçayı birleştiren omurilik’ <ET (Uyg.) *uça* ‘sırt, arka’
1351. **учук/uçuk** ‘uçuk’ <DLT *uçguk* ‘grip, soğuk algınlığı’
1352. **үчүн/üçün** ‘için’ <ET *üçün* ay.
1353. **ушак/uşak** ‘dedikodu’ <DLT *uşak* ‘laf taşıma’
1354. **ушак/uşak** ‘küçük; ekmek kırıntısı’ <ET (Uyg.) *uvşak* ‘ufak’
1355. **үшкү/üşkü** **‘**delmek için kullanılan alet’ <DLT *üş-* ‘delik açmak’
1356. **үшкүр-/üşkür-** ‘oflamak; ağır nefes almak’ <DLT *üşkür- ~ üşkir-* ‘üflemek, üfleyerek ıslık çalmak’
1357. **үшү-/üşü-** ‘üşümek’ <ET (Uyg.) *üşi-* ay.

1358. **ую-/uyu-** ‘koyulaşmak; uyuşmak; mayalanmak’ <ET (Uyg.) *udı-* ‘uyumak; koyulaşmak, pıhtılaşmak’
1359. **уютку/uyutlu** ‘yoğurt mayası’: krş. DLT *uḍıtma* ‘ıslak peynir’
1360. **уят/uyat** ‘ayıp; utanma’ <ET *ubut* ‘utanç’;
1361. **чабак/çabak** ‘kulaç atma’ <OT (KB) *çap-* ‘yüzmek’
1362. **чакыр-/çakır- ~ чыкыр-/çıkır**[57] **-** ‘çağırmak’ <OT (ŞT) *çakır-* ay.
1363. **чал-/çal-** ‘çelme takmak’ <ET (Uyg.) *çal-* ‘vurmak, eğilmek’
1364. **чал/çal** ‘ihtiyar (adam)’ <OT (KB) *çal* ‘alaca, kır’
1365. **чала/çala** ‘yarı, yarım; eksik’ <OT *çala ~ çalaça* ‘az, azıcık’
1366. **чалгын/çalgın** ‘keşif, düşmanla ilgili bilgi toplama işi’: krş. ET (Uyg.) *çalıg* ‘araştırma, arama; şüphe’
1367. **чалыш/çalış** ‘karışık (saç)’: krş. DLT *çalpak īş* ‘karışık iş’
1368. **чамгыр/çamgır** ‘şalgam’ <DLT *çagmur ~ çamgur* ay.
1369. **чанак/çanak** ‘göz çanağı; kozalak; baklagillerin kabuğu’ <ET (Uyg.) *çanak* ‘çanak, kap, ölçü kabı’
1370. **чанач/çanaç** ‘tulum’ <ET (Uyg.) *sanaç* ‘deriden çanta, deri çanta’
1371. **чанч-/çanç-** ‘sançmak’ <ET *sanç-* ‘(ucu sivri bir nesneyi bir yere veya birine) batırmak, saplamak; kargıyla yaralamak veya öldürmek’
1372. **чап-/çap-** ‘çapmak; vurmak; biçmek’ <ET (Uyg.) *çap-* ‘vurmak, dövmek’
1373. **чаташ-/çataş-** ‘karışmak’ <ET (Uyg.) *çatış-* ‘buluşmak, karşılaşmak’
1374. **чатыр/çatır** ‘çadır’ <ET (Uyg.) *çatır* ay.
1375. **чач/çaç** ‘saç’ <ET *saç* ay.
1376. **чач-/çaç-** ‘saçmak’ <ET (Uyg.) *saç-* ay.
1377. **чачык/çaçık** ‘saçaklı havlu; saçaklı mendil’: krş. DLT *saçu* ‘elbise, mendil vb. şeylerin saçağı’
1378. **чаян/çayan** ‘çayan’ <DLT *çaḍan* ‘akrep’
1379. **чебич/çebiç** ‘bir yaşındaki keçi yavrusu’ <ET (Orh.) *çebiş* ‘keçi yavrusu’
1380. **чегиртке/çegirtke** ‘çekirge’ <DLT *çekürge* ay.
1381. **чепкен/çepken** ‘cepken’ <OT (CC) *çekmen* ‘kumaş, yün kumaş, çuha’
1382. **чер/çer** ‘kötü huylu şişlik’ <ET (Uyg.) *çer* ‘hastalık’
1383. **черик/çerik** ‘çeri’ <ET *çerig* ‘asker’
1384. **черт-/çert-** ‘fiske vurmak; çalmak’ <DLT *çert-* ‘bir şeyin ucunu kırmak’
1385. **чет/çet** ‘kıyı, kenar; yabancı’ <OT (ŞT) *çet* ‘kıyı, kenar’
1386. **чеч-/çeç-** ‘çıkarmak; soyunmak; çözmek’ <DLT *şeş-* (düğüm) çözmek’
1387. **чие/çiye** ‘düğüm’ <ET (Uyg.) *çıg-* ‘aganta etmek, sıkı bağlamak’
1388. **чий/çiy ‘**çiğ’: krş. <ET (Uyg.) *yig* ‘çiğ, ham’
1389. **чий/çiy ‘**hasır otu’ <ET (Uyg.) *çıg* ‘muhtemelen bir bitki türü; kamış’

[57] Yaygın olmamakla birlikte kullanılır ve sözlüklerde yer alır.

1390. **чимели/çimeli** ‘küçük karınca’ <ET (Uyg.) *cümeli ~ çimeli ~ çömeli* ay.

1391. **чири-/çiri-** ‘çürümek’ <OT (CC) *çürü-* ‘çürüme’

1392. **чок/çok** ‘ateş koru’ <ET (Uyg.) *çog* ‘parlaklık, ün, şöhret, haşmet; ısı, sıcaklık; lamba; refah, bolluk’

1393. **чолок/çolok** ‘çolak’ <ET (Uyg.) *çoluk~çolok* ‘çolak, lepralı; cüzzamlı’

1394. **чор/çor** ‘cariye; yoksul’ <AT **çōrı~çōra* ‘kul, köle’; krş. DLT *çor uragut* ‘ferci bitişik kadın’

1395. **чоро/çoro** ‘asker, nefer’ <ET *çor* ‘*kagan*dan aşağı, *beg*den yukarı derecede bir unvan’

1396. **чочко/çoçko** ‘domuz’ <ET *çocuk* ‘annesini emme sürecindeki domuz, yavru domuz’

1397. **чочу-/çoçu-** ‘ürkmek, irkilmek, korkmak’ <AT **sōçi-* ‘ürkmek, sıçramak’

1398. **чоюн/çoyun** ‘bronz’ <DLT *çoḍın* ‘tunç’

1399. **чөйрө/çöyrö** ‘çevre’ <*çewür-e+* <DLT *çewür-* ‘çevirmek, döndürmek’; krş. TT *çevre*

1400. **чөмүч/çömüç** ‘kepçe’ <OT (CC) *çömiç* ‘çömçe, kepçe’; krş. DLT *çömçe* ‘kepçe’

1401. **чөӈкө/çöŋkö** ‘kazan’: krş. DLT *çöŋek* ‘kutu, kap’

1402. **чүйгүн/çüygün** ‘semiz, yağlı, lezzetli’ <ET (Uyg.) *çivgin* ‘besleyici yemek, besleyicilik’

1403. **чулгоо/çulgoo** ‘çizmenin içinden ayağa sarılan bez’ <OT (CC) *çulgav* ‘tozluk yerine bacaklara ayak bileğinden dize kadar dolanan ensiz ve uzun kumaş parçası, dolak’

1404. **чулдук/çulduk** ‘çulluk’ <**çulluk* <ET (Uyg.) *çılık* ‘çulluk’

1405. **чум-/çum-** ‘(suyun içine) dalmak’ <ET (Uyg.) *çom-* ‘batmak, dalmak, suya gömülmek’

1406. **чүпүрөк/çüpürök** ‘bez, herhangi bir cins kumaş’ <OT (CC) *çüprek~çörgek* ‘bebek kundağı, kundak’

1407. **чүчкүр-/çüçkür-** ‘hapşırmak’ <OT (CC) *çüçkür-* ‘hapşırmak, aksırmak’

1408. **чучук/çucuk** ‘bağırsak’: krş. DLT *sugut* ‘pirinç, et ve baharatla doldurulmuş bağırsak; bumbar’

1409. **чучук/çuçuk** ‘domuz, domuz yavrusu’ <ET *çocuk* ‘annesini emme sürecindeki domuz, yavru domuz’

1410. **чыгаша/çıgaşa** ‘masraf; telef, kayıp’ <*çık-* ‘çıkmak’; bk. **чык-/çık-** ‘çıkmak’

1411. **чыз-/çız-** ‘çizmek’ <ET (Uyg.) *çız- ~ çiz-* ay.

1412. **чыйыр/çıyır** ‘çığır, patika’ <DLT *çıgır* ‘dar ve küçük yol’

1413. **чыйырчык/çıyırçık** ‘sığırcık kuşu’ <DLT *sıgırçık~sıgırçuk* ‘sığırcık kuşu’

1414. **чык-/çık-** ‘çıkmak’ <DLT *çık-* ‘(dışarı, yukarı) çıkmak’

1415. **чыканак/çıkanak** ‘dirsek’ <*çık-* ‘çıkmak’; bk. **чык-/çık-** ‘çıkmak’

1416. **чыла/çıla** ‘yaş gübre’ <DLT *çıla* ‘tarladaki ıslak at gübresi’

1417. **чылпак/çılpak** ‘çapak’ <ET (Uyg.) *çalpak* ‘çamur, balçık, bataklık çamuru, kir, pislik’

1418. **чымчык/çımçık** ‘serçe’ <OT (CC) *çıpçık* ‘kuş, serçe’

1419. **чымын/çımın** ‘sinek’ <ET (Uyg.) *çıpın ~ çipin* ‘sinek, sivrisinek; sinekler ve başka böcekler’

1420. **чыңыр-/çıŋır-** ‘çığlık atmak’: krş. DLT *çıŋra-* ‘(zil, çıngırak vb. şeyleri) çalmak, şıngırdamak’

1421. **чырма-/çırma-** ‘sıkıca bağlamak; sarmak’ <OT (CC) *çırma-* ‘bir şeyi sarmak, sarıp sarmalamak, dolamak’

1422. **чырпык/çırpık** ‘çırpı, dal, budak kırıntısı’ <OT (CC) *çırpı* ‘çalı, çalı çırpı, ince kuru dal’

1423. **чыч-/çıç-** ‘sıçmak’ <DLT *sıç-* ‘sıçmak’

1424. **чычкан/çıçkan** ‘fare’ <ET (Uyg.) *sıçgan* ‘sıçan, fare; dönemsel bir günün adı; dönemsel bir yılın adı’

1425. **шишек/şişek** ‘iki yaşında iğdiş edilmiş koç’ <DLT *tişek* ‘iki yaşında koyun’

1426. **шиши-/şişi-** ‘şişmek’ <DLT *sīş-* ay.

1427. **ыдык/ıdık** ‘eziyet, baskı’: krş. ET (Uyg.) *ıy-* ‘basmak, ezmek’

1428. **ызырын-/ızırın-** ‘birine öfkelenmek’ <ET (Uyg.) *ısırın-* ‘öfkelenmek, sinirlenmek, sinirden dudağını ısırmak’

1429. **ый/ıy** ‘ağıt’ <AT **āgı* ‘feryat, ağıt’; krş. **ыйла-/ıyla-** ‘ağlamak’

1430. **ыйла-/ıyla-** ‘ağlamak’ <ET (Uyg.) *ıgla- ~ yıgla-* ‘ağlamak, inlemek, hıçkırarak ağlamak’

1431. **ыйык/ıyık** ‘kutsal’ <ET *ıduk* ‘kutsal’

1432. **ыйын-/ıyın-** ‘ıkınmak’ <DLT *ıyın-* ‘ıkınmak, kendini zorlamak’

1433. **ыктыт-/ıktıt-** ‘üşümekten göğüs kaslarının kasılmasıyla hıçkırık sesi çıkmak’ <DLT *ık tut-* ‘hıçkırık tutmak’

1434. **ылаачын/ılaaçın** ‘laçin’ <ET (Uyg.) *laçın* ‘doğan, şahin, ala doğan’

1435. **ылык/ılık** ‘ılık’ <ET (Uyg.) *yılıg* ‘yumuşak; halim selim; sıcak’; krş. **жылуу/cıluu** ‘ılık’

1436. **ым/ım** ‘im; işaret’ <DLT *im* ‘işaret, parola’

1437. **ымда-/ımda-** ‘işaret etmek’ <DLT *imle- ~ yimle-* ‘göz kırpmak; selamlamak; elle göstermek’

1438. **ымыркай/ımırkay** ‘pembe renk; yeni doğmuş bebek’: krş. **жумуртка/cumurtka** ‘yumurta’

1439. **ына-/ına-** ‘inanmak’: krş. ET (Uyg.) *ına-n-* ‘inanmak’

1440. **ынак/ınak** ‘katıksız, tertemiz’ <ET (Uyg.) *ınak* ‘dost, arkadaş’

1441. **ыр/ır** ‘şarkı; şiir’ <ET (Uyg.) *ır* ‘gürültü, şarkı, türkü; çalgı’

1442. **ыраак/ıraak** ‘ırak, uzak’ <ET *ırak* ay.

1443. **ырам/ıram** ‘fal, kum falı; kürek kemiği’: krş. DLT *ırk* ‘kehanet, fal, insanın içindeki gizli şeyleri ortaya çıkarma’

1444. **ырга-/ırga-** ‘sallamak’ <ET (Uyg.) *ırga- ~ yırga-* ‘sallamak, silkelemek, sarsmak; titremek’

1445. **ысы-/ısı-** ‘ısınmak’ <ET *isi-* ay.

1446. **ысык/ısık** ‘sıcak’ <ET *isig* ay.

1447. **ысырык/ısırık** ‘tütsü için kullanılan üzerlik bitkisi; çeşitli hastalıklara kullanılan şifalı ot’ <DLT *ısrık* ‘nazara ve cin çarpmasına uğramış

çocukları tedavi ederken kullanılan bir kelime’

1448. **ычкыр/ıçkır** ‘uçkur’ <OT (CC) *ıçkır* ‘kemer, uçkur’, TT *uçkur*

1449. **ыш/ış** ‘is’ <DLT *ış* ‘kandilin isi ve duvar vb. üzerindeki kurum’

1450. **ышкыр-/ışkır-** ‘ıslık çalmak’ <ET (Uyg.) *sıkır-* ay.; krş. **үшкүр-/üşkür-** ‘oflamak; ağır nefes almak’

1451. **ыштан/ıştan** ‘şalvar; pantalon’: krş. DLT *içton-lan-* ‘don giymek, elbise giymek’

1452. **ышын-/ışın-** ‘üşenmek’: krş. TT *üşen-*

1453. **эге/ege ~ ээ/ee** ‘iye, sahip’ <ET *idi* ‘sahip’

1454. **эгиз/egiz** ‘ikiz’ <DLT *ikiz* ay.

1455. **эгиз/egiz** ‘yüksek’ <ET (Uyg.) *idiz* ‘yüce, yüksek’

1456. **эгин/egin** ‘tahıl, tahıl tohumu’ <ET (Uyg.) *ekin* ‘ekin, tohum’

1457. **эже/ece** ‘abla’ <ET *eçe* ‘abla’

1458. **эз-/ez-** ‘ezmek’ <DLT *ez-* ‘ezmek’

1459. **эз/ez** ‘sağır’ <DLT *öz* ‘sağır’

1460. **эк-/ek-** ‘ekmek, dikmek’ <ET (Uyg.) *ek-* ‘(tohum) ekmek, serpmek; saçmak’

1461. **экен/eken** ‘imiş’ <ET (Uyg.) *erken* ‘…ken; tam … iken, … olduğu zaman’

1462. **экенмин/ekenmin ~ экем/ekem** ‘-mişim’

1463. **эки/eki** ‘iki’ <ET *eki~iki* ay.

1464. **экөө/eköö** ‘ikisi’ <*eki+egü:* bk. **эки/eki** ‘iki’

1465. **эл/el** ‘halk’ <ET (Orh.) *il ~ el* ‘ülke, yurt, vatan, memleket; devlet, yönetim; bir unvan niteleyicisi’

1466. **элге- /elge- ~ эле- /ele-** ‘elemek’ <ET (Uyg.) *elge-* ‘bir şeyin arasına bir şeyi sokmak, sıkıştırmak; elemek’

1467. **эли/eli** ‘parmak kalınlığında ölçü’ <ET *elig* ay.

1468. **элик/elik** ‘ceylan’ <ET *elik* ‘karaca; erkek ceylan’

1469. **эликте-/elikte-** ‘biriyle alay etmek; birini alayla taklit etmek’ <ET (Uyg.) *elügle-* ‘alay etmek, eğlenmek’

1470. **элүү/elüü** ‘elli’ <ET *elig* ay.

1471. **элчи/elçi** ‘elçi’ <ET *elçi* ‘diplomatik elçi’

1472. **эм/em** ‘em, ilaç; <ET (Uyg.) *em* ‘ilaç, em, deva, panzehir, destek, çare, yardımcı alet’

1473. **эмгек/emgek** ‘bıngıldak’ <DLT *ümgük* ‘bıngıldak, başın yumuşak kısmı’

1474. **эмгек/emgek** ‘emek; eser, çalışma’ <ET *emgek* ‘zahmet, eziyet’

1475. **эмес/emes** ‘değil’ <ET (Uyg.) *ermez* ‘yanlış, hatalı, ters; olmama, olumsuz’

1476. **эмесе/emese** ‘o halde, öyleyse’ <**emmi+erse*: bk. **эми/emi ‘**şimdi; artık’

1477. **эми/emi** ‘şimdi; artık’ <ET *amtı* ‘şimdi, şimdiki, bu zamanki’

1478. **эмне/emne** ‘ne’: krş. ET *ne* ‘ne, niye’

1479. **эмчек/emçek** ‘meme’ <OT (CC) *ėmçek* ‘meme’

1480. **эн/en** ‘en, genişlik’ <ET (Uyg.) *en* ‘geniş, geniş yapılı; genişlik’

1481. **эң-/eŋ-** ‘at koşarken, kuş uçarken yerden bir şeyi kaparak almak’: krş. ET (Uyg.) *eŋiş-* ‘eğilmek, öne doğru eğilerek selam vermek’

1482. **эң/еŋ** ‘en çok’ <ET (Uyg.) *eŋ* ‘pek çok, en’
1483. **эңги/еŋgi** ‘baş dönmesi’: krş. DLT *inçik-* ‘hissi bitmek, bayılmış gibi olmak, titreyip kasılmak’
1484. **эңгилчек/еŋgilçek** ‘taşların üzerinde oluşan bir tür yosun’: krş. DLT *iŋliç* ‘sarımsağa benzer bir dağ bitkisi’
1485. **эңгире-/еŋgire-** ‘hüngür hüngür ağlamak’: krş. DLT *eŋ(i)reş-* ‘inleyip şarıldamak’
1486. **эндик/endik** ‘bitki türü; bu bitkiden yapılan allık’ <DLT *eŋlik* ‘allık’
1487. **эне/ene** ‘anne’ <DLT *ana* ‘anne’
1488. **эңиш/еŋiş** ‘iki pehlivan tarafından at üstünde oynanan milli oyun’: krş. DLT *eŋmegü* ‘imtihan’
1489. **эңкей-/еŋkey-** ‘eğilmek; inmek’ <ET (Uyg.) *ėn-* ‘inmek, aşağı inmek’
1490. **энөө/enöö** ‘saf, bön; unutkan; ezik’: krş. DLT *endik er* ‘ebleh adam’
1491. **энчи/ençi** ‘hisse, pay’ <ET (Uyg.) *ėnçü* ‘mülk, devlet arazisi, yer; ikta, tımar’
1492. **эпчи/epçi** ‘çadırın kadınlara ait tarafı’ <ET *ebçi* ‘eş, karı, zevce’
1493. **эр/er** ‘er, erkek; koca, eş’ <ET *er* ‘adam, erkek; yiğit, kahraman; asker; erlik, erdem’
1494. **эрдем/erdem** ‘er, yiğit’ <ET *erdem* ‘kahramanlık, yiğitlik, erlik’
1495. **эрен/eren** ‘er, yiğit’ <ET *eren* ‘adamlar, erkekler; askerler’
1496. **эри-/eri-** ‘erimek’ <ET (Uyg.) *erü-* ay.
1497. **эрик-/erik-** ‘sıkılmak; üşenmek’ <ET (Uyg.) *ėrik-* ‘tembellik etmek, tembel olmak, sıkılmak’
1498. **эрин/erin** ‘dudak’ <ET (Uyg.) *ėrin* ‘dudak, (genellikle ev hayvanlarında) dudak’
1499. **эрин-/erin-** ‘üşenmek’ <ET (Uyg.) *ėrin-* ‘kızmak, üzülmek, tasalanmak, yakınmak’
1500. **эринчээк/erinçeek** ‘üşengeç’ <OT (CC) *ėrinçek* ‘üşengeç, tembel, miskin, aylak’
1501. **эриш/eriş** ‘arış, çözgü’ <DLT *arış* ‘dokuma tezgahının uzunlamasına telleri’
1502. **эрк/erk** ‘erk, irade’ <ET (Uyg.) *erk* ‘erk, kuvvet, kudret, güç’
1503. **эркек/erkek** ‘erkek’ <ET (Uyg.) *erkek ~ irkek* ‘boğa; erkek’
1504. **эркеч/erkeç** ‘üç yaşından büyük enenmiş teke’ <ET (Uyg.) *erkeç* ‘erkek keçi, teke, erkeç’
1505. **эрмек/ermek** ‘meşgale’ <ET (Uyg.) *ermegü* ‘tembel, ihmalci’
1506. **эрте/erte** ‘erken’ <ET *erte~ėrte* ‘erken, sabah erkenden, sabahleyin; evvelce, eskiden’
1507. **эс/es** ‘akıl, us; bellek, hafıza’ <OT (CC) *ės* ‘akıl, hafıza, zihin’
1508. **эсен/esen** ‘esen’ <ET (Uyg.) *esen* ay.
1509. **эсил/esil** ‘acıma sözü, yazıklanma; ölen insan ardından söylenen söz; kutsal’: krş. ET *esini ~ esiz~esis* ‘vah, heyhat, ne yazık’
1510. **эсир-/esir-** ‘böbürlenmek, üstünlük taslamak’: krş. ET (Uyg.) *esür-* ‘sarhoş olmak, mest olmak, esrimek, hayran kalmak’

1511. **эсирик/esirik** ‘böbürlenen kibirli kimse’ <ET (Uyg.) *esrük* ay.
1512. **эски/eski** ‘eski’ <ET (Uyg.) *eski* ay.
1513. **эсте-/este-** ~ **эсине-/esine-** ‘esnemek’ <ET (Uyg.) *esne-* ‘esmek; esnemek’
1514. **эт/et** ‘et’ <ET (Uyg.) *et* ay.
1515. **эт-/et-** ‘etmek’ <ET *it-* ~ *et-* ‘etmek; bodun ve törü düzeni kurmak; asker konuşlandırmak; mimari yapı kurmak; takdir etmek; (*teŋri*) nizam vermek, düzenlemek’
1516. **этек/etek** ‘önlük; etek; kenar’ <ET (Uyg.) *etek* ‘etek, kenar; kulak memesi’
1517. **эче/eçe** ~ **нече/nece** ‘kaç’ <ET *nençe* ‘nice, pek çok’
1518. **эчки/eçki** ‘keçi’ <ET (Uyg.) *eçkü* ay.
1519. **эш-/eş-** ‘(yün, ip) bükmek’ <AT **īş-* ‘(yün, iplik vb.) bükmek, eğirmek’
1520. **эш/eş** ‘arkadaş; yardım’ <ET *eş* ‘arkadaş, dost, yoldaş’
1521. **эш-/eş-** ‘eşmek’ <DLT *eş-* ‘un, kum vb. şeyleri akıtmak’
1522. **эшек/eşek** ‘eşek’ <ET (Uyg.) *eşgek ~ eşek* ay.
1523. **эшик/eşik** ‘kapı’ <ET (Uyg.) *eşik* ay.
1524. **эшит-/eşit-** ‘işitmek’ <ET *eşid- ~ ėşid-* ay.
1525. **ээк/eek** ‘alt çene; çene’ <ET (Uyg.) *eŋek* ‘çene kemiği, çene’
1526. **ээр/eer** ~ **эгер/eger** ‘eyer’ <ET *eder* ay.
1527. **ээрди** ‘dudak’ <*erin+i*: bk. **эрин/erin** ‘dudak’
1528. **ээрчи-/eerçi-** ‘ardından gelmek, takip etmek’: krş. DLT *eḍer-* ‘aramak, takip etmek’

KAYNAKÇA

AĞCA Ferruh, *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı*, 2.b., Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2019.

ALİMOV Rysbek, "Tanrı Dağı Kırgızcasında Yenisey Kırgızcasına Ait İzler", *Türk Dilleri Araştırmaları, Uluslararası Talat Tekin Sempozyumu Bildirileri,* 2017, ss. 51-65.

ALİMOVA Cıldız, "Kırgız Türkçesinde Asli Ünlü Uzunlukları", *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/2, Spring, 2007, ss. 28-40.

ALYILMAZ Cengiz, *Eski Türkçenin Söz Varlığının Düz ve Ters Dizini,* Ankara: Kurmay Yayınları, 2004.

ARAT Reşid Rahmeti, "Türk Şivelerinin Tasnifi", Türkiyat Mecmuası C. 10, S. 0, 1953, ss. 59-138.

ARGUNŞAH Mustafa, *Çağatay Türkçesi*, İstanbul: Kesit Yayınları, 2013.

ASLAN Sema, "Türkiye Türkçesinin Morfonolojisi Üzerine", *Türk Dili*, S. 654, 2006, ss. 546-557.

AŞÇI Ufuk Deniz, "SSCB ve BDT Sahalarına Ait Kırgız Türkçesi Grameri İle İlgili Bir Bibliyografya Denemesi", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyatı Dergisi*, S.5, ss. 499-525, 1998.

BA= çev: ATALAY Besim, *Dîvânu Lugâti't-Türk* I-II, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021

CC= ARGUNŞAH Mustafa – GÜNER Galip, *Codex Cumanicus*, İstanbul: Kesit Yayınları, 2015.

CEYLAN Emine, *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997.

CLAUSON Gerard, "Türk Dillerinde Söz Başı Dudak Sesleri", çev: Özkan Öztekten, *Dil Araştırmaları Dergisi,* S. 4, 2008, ss.129-136.

Damolla Şah Abbas oğlu Seyfeddin Aksıkentî, *Mecmû'ü't-Tevârîh* (Türklerin Soyağacı ve Manas Destan'ının Tarihi Kaynağı), haz: Mehmet Çeribaş, İstanbul: Kesit Yayınları, 2019 [= Сайфаддин ибн дамулло шаз Аббас Аксыкенти, *Тарыхтардын жыйнагы (Мажму-ат-таварих)*, которгондор: Молдо Мамасабыр Досболов, Омор Сооронов, Бишкек, 1996]

DDM= AYAZLI Özlem, *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.

DEMT= BOESCHOTEN Hendrik, *A Dictionary of Early Middle Turkic*, Leiden-Boston: BRİLL, 2023.

DLT= KÂŞGARLI Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, Haz: ERCİLASUN Ahmet B. – AKKOYUNLU Ziyat, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.

DOERFER Gerhard, 'Türkçenin İdeal Bir Etimolojik Sözlüğünün Nasıl Olması Gerektiği Hakkında Düşünceler', çev: İlhan Çeneli, *Türk Dili*, 1974, ss. 366-374.

DOERFER Gerhard, "Proto-Turkic: Reconstruction Problems", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten,* 1975-1976, ss. 1-59.

DOERFER Gerhard, TEZCAN Semih, *Wörterbuch des Chaladsch, Dialect von Charrab,* Budapest. 1980.

DTS= *Древнетюркский Словарь*, Редакторы: В.М. Наделяев, Д.М. Насилов, Э.Р.Тенишев, А.М.Щербак, Ленинград: Наука, 1969.

ECE I= УСЕЕВ Нурдин, *Енисей жазма эстеликтери I лексикасы жана тексттер*, Бишкек. 2011.

ECKMANN Janos, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç, Ankara: Türk Dil Kurum Yayınları, 2017.

ECKMANN Janos, *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, haz. Osman Fikri Sertkaya, Ankara: Türk Dil Kurum Yayınları, 2014.

EDAL= STAROSTİN S.A., DYBO, A.V. and MUDRAK O.A. *An Etymological Dictionary of the Altaic Languages I-III*, Leiden-Boston: Brill, 2003.

EDPT= CLAUSON Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford At The Clarendon Press, 1972.

EKER Süer, "Ana Türkçe Uzun Ünlülerin Kıpçak Dillerindeki Kimi İzlerine Dair", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Semih Tezcan'a Armağan, C: 13, ss. 145-167, 2013.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (Ed.) ve diğerleri, *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1991.

ERDAL Marcel, *Old Turkic Word Formation I-II*, Turcologica, Wiesbaden, 1991.

ESTYa I= СЕВОРТЯН Эдвард, *Этимологический Словарь Тюркских Языков*. (*Общетюркские и межтюркские основы на гласные),* Москва: Наука, 1974.

ESTYa II= СЕВОРТЯН Эдвард, *Этимологический Словарь Тюркских Языков. Общетюркские и межтюркские основы на буквы "Б*", Москва: Наука, 1978.

ESTYa III= СЕВОРТЯН Эдвард, *Этимологический Словарь Тюркских Языков*. *Общетюркские и межтюркские основы на буквы "В", "Г" и "Д",* Москва: Наука, 1980

ESTYa IV= *Этимологический Словарь Тюркских Языков*. *Общетюркские и межтюркские основы на буквы "Ҷ", "Ж", "Й",* Ответственный редактор: Л.С. Левитская, Москва: Наука, 1989.

ESTYa V= *Этимологический Словарь Тюркских Языков*. *Общетюркские и межтюркские основы на буквы "К", "Қ",* Ответственный редактор: Г. Ф. Благова, Москва: Языки русской культуры, 1997.

ESTYa VI= *Этимологический Словарь Тюркских Языков*. *Общетюркские и межтюркские основы на букву "Қ",* Ответственный редактор: Г. Ф. Благова, Москва: Языки русской культуры, 2000.

ESTYa VII= *Этимологический Словарь Тюркских Языков*. *Общетюркские и межтюркские основы на буквы "Л", "М", "Н", "П", "С",* Ответственный редактор: А. В. Дыбо, Москва: Языки русской культуры, 2003.

ETDES= EREN Hasan, *Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Haz: Şükrü Halûk Akalın, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020.

ETY= ŞİRİN Hatice, *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.

EUES= WİLKENS Jens, *Eski Uygurcanın El Sözlüğü Eski Uygurca-Almanca-Türkçe,* Göttingen: Universtätsverlag, 2021.

EUTS= CAFEROĞLU Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü,* ? baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.

GABAİN Anne, *Eski Türkçenin Grameri*, 5.b., çev: Mehmet Akalın, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.

GÜLSEVİN Gürer, "Köktürk Bengü Taşlarındaki Oğuzca Özellikler", *Kardeş Ağızlar (Türk Lehçe ve Şiveleri Dergisi),* Sayı 7, 1998, ss. 12-18.

GÜNER Galip, "Dîvânü Lugâti't-Türk'te Geçen *çepiş* 'Altı Aylık Keçi Yavrusu' Kelimesinin Yapısı Üzerine Düşünceler", *Türkbilig,* ss. 35-42. 2011.

GÜNER Galip, *Kıpçak Türkçesi Grameri,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020.

HACIEMİNOĞLU Necmettin, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Tıpkıbasım, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.

IB= TEKİN Talat, Irk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı, Haz: Emine Yılmaz, Nurettin Demir, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.

JOHANSON Lars, *Turkic*, Cambridge University Press, 2021.

KARAKOÇ Birsel – KALİEVA Kenjegül, *Kirghiz,* in L. Johanson and É. Á. Csató (Ed.) *The Turkic Languages,* London and New York: Routledge, 2022. p. 370-387.

KARAMANLIOĞLU Ali Fehmi, *Kıpçak Türkçesi Grameri,* 2.b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.

KB= ARAT Reşid Rahmeti, *Kutadgu Bilig III İndeks*, Haz: ERASLAN Kemal, SERTKAYA Osman F., YÜCE Nuri, İstanbul: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1979.

KBS= GÜLENSOY Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* (Etimolojik Sözlük), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2018.

KEWTS= STACHOWSKİ Marek, *Kurzgefabtes ETY,mologisches Wörterbuch der türkischen Sprache,* Kraków: Księgarnia Akademicka, 2019.

KILIÇ Ensar, "Türk Lehçelerinde /b-/ > /m-/ Değişmesinin Fonetik Açıdan İncelemesi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies* 20/1 Yaz-Summer, 2020, ss. 59-96.

Kırgızca-Türkçe Sözlük I (A-J), haz: ARIKOĞLU Ekrem, ALİMOVA Cıldız, ASKAROVA Rahat, SELÇUK Bilge Kağan, Ankara: Bengü Yayınları, 2018.

Kırgızca-Türkçe Sözlük II (K-Z), haz: ARIKOĞLU Ekrem, ALİMOVA Cıldız, ASKAROVA Rahat, SELÇUK Bilge Kağan, Ankara: Bengü Yayınları, 2018.

KOCAOĞLU Timur, "Tarihi Türk Lehçeleri Metinlerinin Transkripsiyonlanmasında Kapalı é / i Meselesi", *Türk Kültürü,* 2003, S. 483-484, ss. 266-281.

KORKMAZ Zeynep, Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler, *Türkoloji Dergisi* C.6, Sayı 1, ss. 15-31, 1974.

KTS= TOPARLI Recep – VURAL Hanifi – KARAATLI Recep, Kıpçak Türkçesi Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020.

Leksika= *Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков – Лексика*, Ответственный редактор: Э. Р. Тенишев, Москва: Наука, 2001.

LESSİNG Ferdinand D., *Moğolca-Türkçe Sözlük*, 2.b., çev: Günay Karaağaç, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.

MCCh= KİNCSES-NAGY Éva, *Mongolic Copies in Chaghatay,* Harrassowitz Verlag Wiesbaden, TURCOLOGİCA, 2018.

MENGES Karl H., *Türk Dilleri ve Halkları, Türklük Araştırmalarına Giriş*, çev: Erhan Taşbaş, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020.

MK= DANKOFF Robert – KELLY James, *Maḥmūd al-Kāšġarī: Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luγāt at-Turk)* Part III, Sources of Oriental Languages and Literatures 7, Türkish Sources VII. Edited: Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin, Harvard Üniversitesi Basımevi, 1985.

OTG= TEKİN Talat, *Orhon Türkçesi Grameri*, 2.b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2022.

ÖNER Mustafa, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, 2.b., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.

PAÇACIOĞLU Burhan, *Türkçenin VIII-XVI Yüzyıllar Arasında Sözcük Dağarcığı,* İstanbul: Kesit Yayınları, 2016.

POPPE Nikolaus, *Vergleichende Grammatik Der Altaischen Sprachen, Teil 1 Vergleichende lautlehre*, Wiesbaden: Otto Harrassıwitz,1960.

RÄSÄNEN Martti, *Materialien Zur Lautgeschichte Der Türkischen Sprachen*, Helsinki: Studia Orientalia Edidit Societas Orientalis Fennica XV, 1949 [= Рясянен, *Материалы по исторической фонетике тюркских языков,* перевод: А. А. Юлдашов, 1955]

SAĞIN Ayşe Nur, *Kırgız Türkçesi Yazı Dilinin Oluşum Süreci* (19.yy sonu 20 yy. başı) İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Doktora Tezi), 2017.

SALAN Musa, KABADAYI Osman, "Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Art Zamanlı Söz Başı Ünlü Düşmesi Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 73, 2022, ss. 85-107.

SCHÖNİG Claus, "Modern Türk Dillerinin Eş Zamanlı Tasnifi ve Tarihsel Yönleri', çev: İsa Sarı, *Dil Araştırmaları,* 12. ss. 221-257, 2013.

SEREBRENNİKOV B. A. – GADJİEVA N. Z, *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı-Tarihî Grameri*, çev: Tevfik Haciyev–Mustafa Öner, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

SERTKAYA Osman F. *Kelime Dağarcığımızdan Etimoloji Çalışmaları*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2018.

SİGTYa= *Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков § Фонетика,* ответственный редактор: Э. Р. Тенишев, Москва: Наука, 1984.

SOLAK Fahri, "Kırgızistan İle İlgili Türkçe Bibliyografya (1928-2003) (Tezler-Kitaplar-Makaleler)", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 5, S. 9, ss. 67-115, 2004.

ŞİRİN Hatice, "Türkçede Yaz- 'Yazı Yazmak' Fiili Üzerine", *Türk Dili Dergisi*, S. 634, ss. 563-571. 2004.

ŞİRİN Hatice, "Türkçede Yol Kavramı ve Yol Sözleri: Uğur, Çığır, Tıkır", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II,* 20-26 Eylül, Ankara. 2004, ss. 2763-2776.

ŞT= ÖLMEZ Zühal, *Ebulgazi Bahadır Han Şecere-yi Terākime*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020.

TDAA= Lİ Yong-Sŏng, *Türk Dillerinde Akraba Adları,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.

TDBUÜ= TEKİN Talat, *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler,* Ankara: Simurg Yayınları, 1995.

TEKİN Talat, "Determination of Middle Turkic Long Vowels through ʿarūḍ" *AOH* 20, 1967, ss. 151-178.

TEKİN Talat, "On the etymology of Turkish *değil*", *Turcologica* 32, Ed. Lars Johanson, 1998, ss. 656-664.

TEKİN Talat, "Türk Dil ve Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnifi", *Erdem* 5, S.13, 1989, ss. 141-168.

TEKİN Talat, "Türk Dil ve Lehçelerinde Ünsüz İkizleşmesi", *Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, c.4, S. 1, 1971, ss.1-8.

TEKİN Talat, "Türk Dillerinde Önseste y- Türemesi", *Türk Dilleri Araştırmaları 4,* 1994, ss. 51-66.

TEKİN Talat, "Üçüncü Kişi İyelik Eki Üzerine", *Genel Dilbilim*, c.2, S.7-8, Ankara. 1980, ss. 10-17.

TEKİN Talat, ÖLMEZ Mehmet, *Türk Dilleri -Giriş-* 5.b., Ankara: BilgeSu Yayınları, 2018.

TEKİN Talat, *Tarihî Türk Yazı Dilleri, Makaleler 2,* Haz: Emine Yılmaz–Nurettin Demir, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.

TETTL (I, II, III, IV)= TİETZE Andreas, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, Editörler: Emine Yılmaz – Nurettin Demir, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2021.

TEZCAN Semih, "Etimoloji Önerileri", *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21.Yüzyıl Konulu 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*, 2010, ss. 819-829.

TMEN I= DOERFER Gerhard, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, Band I, Franz Steiner Velag GmbH. Wiesbaden. 1963.

TMEN II= DOERFER Gerhard, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, Band* II, Franz Steiner Velag GmbH. Wiesbaden. 1965.

TMEN III= DOERFER Gerhard, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, Band III, Franz Steiner Velag GmbH. Wiesbaden. 1967.

TMEN IV= DOERFER Gerhard, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, Band IV, Franz Steiner Velag GmbH. Wiesbaden. 1975.

TURGANBAER Caştegin, "Kırgızistan ve Kırgızlar İle İlgili Türkçe Akademik Çalışmalar Bibliyografyası (2009-2012)", *Türük Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi,* S. 1, ss. 28-52, 2013.

ÜNAL Orçun, "Yastık ve Yorgan Kelimelerinin Kökeni", *Yorgan Kitabı*, Editör Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2013.

VEWT= RÄSÄNEN Martti, *Versuch Eines ETY,mologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*, Suomalais-Ugrilainen Seura. Helsinki. 1969.

WOT I, II= RÓNA-TAS András, BERTA Árpád, *West Old Turkic*, Harrassowitz Verlag. Wiesbaden. 2011.

YETY= KORMUŞİN İgor Valentinoviç, *Yenisey Eski Türk Mezar Yazıtları Metinler ve İncelemeler*, çev. Rysbek Alimov, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.

YILMAZ CEYLAN Emine, “Palatalization in Volga-Turkic Languages II. Palatalization in Tatar and Bashkir”, *İnternational Journal of Central Asian Studies*, Volume 2, Editor: Choi Han-Woo, 1997, ss. 90-99.

YILMAZ Emine, “Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 1991, ss. 151-165.

YILMAZ Emine, “Tatarcada Ön Ünlülü Sözcüklerde Ünlüler Arası –*g*- Sesi Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 58 (2), ss. 131-136. 2010.

YUDAHİN Konstantin, *Kırgız Sözlüğü I-II*, çev: A. B. Taymas, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

АБДИЕВ Таалайбек, *Сөз башат (этимологиялык этюддар),* Бишкек. 2020.

АКМАТОВ Токтосун, МУКАНБАЕВ Жээнбай, *Азыркы кыргыз тили*, Фрунзе: Мектеп басмасы, 1978.

ЖАПАРОВ Шералы – СЫДЫКОВА Толгонай, *Азыркы кыргыз тилинин фонетикасы*, Бишкек. 2013.

Историческое развитие лексики тюркских языков, ЩЕРБАК Александр, Название домашних и диких животных в тюркских языках, Москва 1961.

КАРАТАЕВ Олжобай, ‘Обычай “Уча” У Кыргызов. Аналогии Данного Обычая У Других Народов’, *Karadeniz Dergisi*, S. 18, ss. 88-94. 2019.

Кыргыз адабий тилинин грамматикасы, Редактор: С. Кудайбергенов, Фрунзе: Илим, 1980.

Кыргыз тилинин сөздүгү, Редактор: Акматалиев А, Бишкек: Авразия пресс, 2010.

Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү, биринчи бөлүк, Редактор: Акматалиев А, Бишкек: Авразия пресс, 2015.

Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү, Фрунзе, 1984.

Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү, экинчи бөлүк, Редактор: Акматалиев А, Бишкек: Авразия пресс, 2015.

Кыргызча-Түркчө Сөздүк Kırgızca-Türkçe Sözlük, haz: CUMAKUNOVA Gülzura, Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 2005.

МАЛОВ Сергей, *Енисейская писменность тюрков: Тексты и переводы,* Москва, 1952.

ОРУЗБАЕВА Бүбүйна, *Кыргыз адабий тилинин жалпы негиздери жөнүндө*, Фрунзе, 1968.

САДЫКОВ Ташболот – ТОКТОНАЛИЕВ Курманбек, *Азыркы кыргыз тили: фонетика жана фонология*, Бишкек: Имак Офсет, 2015.

СЕЙДАКМАТОВ Касымбек, *Кыргыз тилинин кыскача этимогиялык сөздүгү*, Фрунзе: Илим, 1988.

Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков § Региональные реконструкция, ответственный редактор: Э. Р. Тенишев, Москва: Наука, 2002.

ТЕНИШЕВ Этхям, *Древнекыргызский язык,* Бишкек, 1997. [= Ethem Tenişev, 'Eski Kırgızca, çev: Nurgül Moldaliyeva, Mayrambek Orozobayev, *Türk Dünyası* S. 37, 2014, ss. 51-90]).

ЩЕРБАК Александр, *Сравнительная фонетика тюркских языков,* Ленинград: Наука, 1970.

ЮДАХИН Константин, *Кыргызча-орусча сөздүк 1 том,* Бишкек: Кут Бер басмаканасы, 2012.

ЮДАХИН Константин, *Кыргызча-орусча сөздүк 2 том,* Бишкек: Кут Бер басмаканасы, 2012.

ЮНУСАЛИЕВ Болот, *Киргиская Лексикология Часть I (Развитие корневых слов),* Фрунзе: Киргизское государственное учебно-педагогическое издателство, 1959.

ЮНУСАЛИЕВ Болот, *Кыргыз диалектологиясы*, Фрунзе: Мектеп басмасы, 1971.

Якутско-Русский Словарь, Редактор: Слепцова П. А, Москва: "Советская Энциклопедия", 1972.

https://sozluk.gov.tr/

https://starlingdb.org/babel.php?lan=ru